William L. Shirer

USPON I PAD TREĆEG REICHA

PUT U RAT

Znanje

Urednik

ZLATKO CRNKOVIĆ

Stručni savjetnik

VOJMIR KLJAKOVIĆ

Stručni redaktor

NIKOLA KRŠIĆ

William L. Shirer

USPON I PAD TREĆEG REICHA

PUT U RAT

DRUGI SVEZAK

S engleskog preveo
ANTUN JURČIĆ

ZNANJE ZAGREB
1977

Naslov izvornika

THE RISE AND FALL OF THE THIRD REICH

A History of Nazi Germany

by William L. Shirer

A Fawcett Crest Book

Copyright © 1959, I960 by William L. Shirer

By arrangement with Paul R. Reynolds,
Inc. New York

KNJIGA TREĆA

PUT U RAT

9

PRVI KORACI: 1934–1937

Govoriti o miru, a u potaji se pripremati za rat i dosta oprezno voditi vanjsku politiku i potajno se naoružavati kako bi se izbjegla svaka preventivna vojna akcija protiv Njemačke od strane sila potpisnica Versjaskog ugovora – takva bijaše Hitlerova taktika prve dvije godine.

Grdno je pogriješio kada su nacisti umorili austrijskog kancelara Dollfussa u Beču 25. srpnja 1934. Toga dana, u podne, 154 pripadnika 89. SS odreda odjevenih u austrijske vojne uniforme provalili su u Ured federalnog kancelara i nastrijelili Dollfussa u vrat s udaljenosti od oko pola metra. Nekoliko blokova dalje, ostali nacisti zauzeli su radio-stanicu i objavili vijest da je Dollfuss podnio ostavku. Hitler je primio obavijest o tim događajima dok je prisustvovao izvedbi *Rajnskog zlata* na godišnjem Wagnerovom festivalu u Bayreuthu. Bio je vrlo uzbuđen. Friedelind Wagner, unuka velikog kompozitora koja je sjedila u susjednoj obiteljskoj loži, bijaše svjedok. Dva ađutanta, Schaub i Brueckner, rekla je kasnije, neprestano su primali vijesti iz Beča preko telefona koji se nalazio u predsoblju njene lože, a zatim ih šapatom prenosili Hitleru.

> Nakon predstave Führer je bio neobično uzbuđen. To uzbuđenje, kako nam je rekao, izazvale su strašne vijesti... Premda je teško mogao prikriti zadovoljstvo, Hitler je, kao i obično, brižljivo naručio večeru u restoranu.
>
> »Moram otići prijeko na jedan sat da se pokažem,« rekao je, »inače će netko pomisliti da imam neke veze s tim.«[1]

I ne bi bili daleko od istine. Valja se sjetiti da je Hitler u prvom poglavlju svoje knjige *Mein Kampf* napisao kako je ponovno sjedinjenje Austrije i Njemačke »zadatak koji moramo promicati svim sredstvima do kraja života«. Čim je postao kancelar, imenovao je poslanika Reichstaga, Theodora Habichta za inspektora Austrijske nacističke stranke, a malo zatim ustoličio je Alfreda Frauenfelda, vođu Austrijske

stranke i svojevoljnog izgnanika u Münchenu, odakle je svake noći preko radija poticao svoje drugove u Beču na umorstvo Dollfussa. Već i prije srpnja 1934. austrijski nacisti bijahu mjesecima provodili vladavinu terora oružjem i dinamitom dobivenim od Njemačke, dižući u zrak željezničke pruge, električne centrale i vladine zgrade, ubijajući pristaše Dollfussova klerofašističkog režima. Konačno, Hitler je odobrio formiranje Austrijske legije s nekoliko tisuća pripadnika koji su se utaborili duž austrijske granice u Bavarskoj, spremni da je prijeđu i okupiraju zemlju u najpogodnijem trenutku.

Dollfuss je umro od zadobivenih rana oko šest sati po podne ali je nacistički puč propao, najvećma zbog nespretnosti zavjerenika koji su zauzeli kancelarov ured. Pod vodstvom dra Kurta von Schuschnigga vladine snage ubrzo su povratile izgubljenu prevlast, a pobunjenike pohapsile te poslije njih trinaestoricu objesile, iako im je na intervenciju njemačkog ministra bio obećan siguran prolaz do Njemačke. U međuvremenu, Mussolini, kome je Hitler tek pred mjesec dana bio obećao da neće dirati u Austriju, izazvao je uznemirenost u Berlinu svojom užurbanom mobilizacijom četiriju divizija na Brennerskom prijevoju.

Hitler se brzo povukao. Novinski prikaz koji je za štampu pripremila službena njemačka novinska agencija DNB, a u kojem se izražava veselje zbog pada Dollfussa i navješćuje neminovna Velika Njemačka, hitno je povučen u ponoć, a umjesto njega je objavljena nova verzija kojom se izriče žaljenje zbog »okrutnog umorstva« i izjavljuje da je to posve austrijska stvar. Habicht je smijenjen, njemački poslanik u Beču opozvan i razriješen dužnosti, a Papen, koji je tek pred mjesec dana za vrijeme čistke protiv Roehma jedva bio izmakao Dollfussovoj sudbini, brže-bolje je otpremljen u Beč da, prema Hitlerovim uputama, uspostavi »normalne i prijateljske odnose«.

Hitlerovo prijašnje radosno uzbuđenje ustupilo je mjesto strahu. »Suočeni smo s novim Sarajevom!« kaže Papen da mu je doviknuo kada su njih dvojica vijećala kako da prebrode krizu.[2] Ali je Führer izvukao određenu pouku. Nacistički puč u Beču, poput onoga u münchenskoj pivnici 1923, bijaše preuranjen. U vojnom pogledu, Njemačka još nije bila dovoljno jaka da vojskom podupre takav smion pothvat, a u diplomatskom bila je odviše izolirana. Čak se i fašistička Italija pridružila Britaniji i Francuskoj, koje su uporno tražile da Austrija i nadalje ostane nezavisna. Štoviše, i Sovjetski Savez prvi put pokazao je zanimanje da se pridruži Zapadu u neke vrste Istočnom Locarnu koji bi obeshrabrio svaki potez Njemačke na istoku. U jesen je pristupio Ligi naroda. Nade da se velike sile podvoje izgledahu još slabije nego ikad u toku čitave odsudne 1934. godine. Sve što je Hitler mogao uraditi bilo je da propovijeda mir, da nastavi tajno naoružavanje, te da čeka i vreba povoljne prilike.

Osim Reichstaga, Hitler je imao i druga sredstva za prenošenje svoje mirovne propagande vanjskom svijetu: stranu štampu čiji su dopisnici, urednici i izdavači

neprestano tražili da ga intervjuiraju. Tu bijaše Ward Price, Englez s monoklom i vlastitim novinama – londonskim *Daily Mailom* – koje su uvijek bile spremne da na najmanji mig požure da ugode njemačkom diktatoru. I tako u kolovozu 1934, u jednom od čitavog niza intervjua koji su tekli sve do uoči rata, Hitler je rekao Priceu – i njegovim čitaocima – da »rata više neće biti,« da je Njemačka »dublje nego ijedna druga zemlja osjetila zlo što ga rat nanosi«, te da se njemački problemi ne mogu riješiti ratom.[3] U jesen je ponovio ta svoja živa sjećanja Jeanu Goyi, francuskom vođi ratnih veterana i članu Narodne skupštine, koji ih je iznio u jednom članku u pariškom dnevniku *Le Matin*.[4]

RASKID VERSAJSKOG UGOVORA

U međuvremenu, Hitler je s nesmanjenom upornošću nastavio provoditi svoj program jačanja vojnih snaga i njihova opremanja oružjem. Armiji je naređeno da do 1. listopada 1934. utrostruči svoju brojčanu snagu od 100.000 na 300.000, a u travnju iste godine generalu Ludwigu Becku, načelniku Generalštaba kopnene vojske stavljeno je do znanja da će do 1. travnja slijedeće godine Führer propisati obavezno novačenje i javno odbaciti vojna ograničenja Versajskog ugovora.[5] Do tada sve treba držati u najstrožoj tajnosti. Goebbels je upozoren da štampi više nikad ne dopusti spominjanje riječi »generalštab«, jer je Versailles zabranjivao i samo postojanje te organizacije. Nakon 1932. prestalo je objavljivanje godišnje službene liste njemačke vojske, kako prepune liste oficira ne bi svratile pozornost stranih obavještajnih službi na pravo stanje stvari. General Keitel, predsjednik ratnog komiteta Državnog vijeća za obranu, već 22. svibnja upozorio je svoje pomoćnike da »nijedan dokument ne smije biti izgubljen kako se neprijateljska propaganda ne bi koristila njime. Sve što se usmeno saopći ne može se dokazati, ali se može opovrći«.[6]

Mornarica je također opomenuta da drži jezik za zubima. U lipnju 1934. Raeder je vodio dug razgovor s Hitlerom i zabilježio:

> Führerove naredbe: nikakvo spominjanje deplasmana brodova od 25–26.000 tona, već samo onih prepravljenih od 10.000 tona... Führer zahtijeva potpunu tajnost u vezi s izgradnjom podmornica.[7]

Mornarica je, naime, bila započela izgradnju dva bojna krstaša od 26.000 tona (16.000 tona iznad versajskog ograničenja) koji će kasnije biti poznati kao *Scharnhorst* i *Gneisenau.* Podmornice, čiju je izgradnju Versailles bio zabranio, tajno su se gradile u Finskoj, Holandiji i Španjolskoj u doba Weimarske Republike, a Ra-

eder je odskora nagomilao desetak podmorničkih kostura i dijelova u Kielu. Kad se sastao s Hitlerom u studenom 1934, zatražio je dopuštenje da se njih šest montiraju dok ne dođe do kritične situacije u prvom kvartalu 1935. (očito je da je i on znao što Hitler planira u to doba), ali Führer je samo odgovorio »da će mi već reći kad situacija bude zahtijevala da se započne montaža.«[8]

Na tom sastanku Raeder je također istakao da će novi program izgradnje brodova, a pogotovu utrostručenje mornaričkog osoblja, iziskivati mnogo više novaca no što ih ima na raspolaganju, ali mu je Hitler rekao neka ne brine. »U slučaju potrebe, natjerat će dra Leya da od Fronte rada ustupi mornarici 120–150 milijuna, jer će radnici još uvijek imati koristi od novaca.[9]« I tako su pristojbe njemačkih radnika trebale financirati program ratne mornarice.

Tih prvih dviju godina i Göring je bio zaposlen izgrađivanjem zračnih snaga. Kao ministar avijacije – tobože *civilne* avijacije – naredio je tvorničarima da izrađuju ratne avione. Uvježbavanje vojnih pilota počelo je odmah pod zgodnom kamuflažom Lige za zračne sportove.

Tih dana slučajnom posjetiocu Ruhra i Rajnske industrijske oblasti mogla je pasti u oči velika aktivnost tvornica oružja, naročito onih Kruppovih, koji je tri četvrtine stoljeća bio glavni njemački proizvođač topova, i firme I. G. Farben, velikog kemijskog trusta. Iako su saveznici zabranili Kruppu da se poslije 1919. bavi poslovima koji su u vezi s naoružanjem, kompanija, u stvari, nije gubila vrijeme. Kada su 1942. njemačke armije okupirale većinu Evrope, Krupp se hvalisao »da osnovna načela naoružanja i izrade tenkovskih kupola bijahu riješena već 1926... Da su najvažniji topovi, od kojih je većina upotrijebljena 1939–41, bili posve dovršeni već 1933«. Učenjaci firme I. G. Farben bijahu spasili Njemačku od rane katastrofe u prvom svjetskom ratu izumom procesa dobivanja sintetičkih nitrata od zraka, pošto je normalna opskrba zemlje nitratima iz Čilea bila prekinuta britanskom blokadom. Sada, pod Hitlerom, trust se dao na posao da Njemačku učini neovisnom u dvjema sirovinama koje su se morale uvoziti, a bez kojih se moderan rat ne može voditi: u benzinu i kaučuku. Problem proizvodnje sintetičkog benzina od ugljena učenjaci kompanije bijahu zapravo riješili sredinom dvadesetih godina. Nakon 1933. nacistička vlada dala je firmi I. G. Farben nalog da se do 1937. poveća godišnja proizvodnja sintetičkog benzina na 300.000 tona. Do tog vremena kompanija je također pronašla kako se pravi sintetički kaučuk od ugljena i drugih sirovina kojih je Njemačka imala dovoljno, a prva od četiriju tvornica bila je podignuta u Schkopauu za masovnu proizvodnju *bune*[*] pod kojim je nazivom umjetna guma postala poznata. Do početka 1934. radni komitet Državnog vijeća za obranu odobrio je planove za mobilizaciju oko 240.000 tvornica u ratne svrhe. Do kraja iste godine naoružanje u svim svojim fazama bijaše poprimilo tolike razmjere da je bilo očito da se više ne može prikriti pred sumnjičavim i bojažljivim versajskim silama.

Te sile predvođene Velikom Britanijom počele su koketirati s idejom priznavanja *fait accomplia** to jest njemačkog ponovnog naoružanja koje ni približno nije bilo onako tajno kako je Hitler očekivao. One bi bile dopustile Hitleru potpunu ravnopravnost u oružju, pod uvjetom da se zauzvrat Njemačka pridruži općem evropskom sporazumu, koji bi uključivao i neki Istočni Locarno i tako omogućio istočnim zemljama, osobito Rusiji, Poljskoj i Čchoslovačkoj, istu onu sigurnost koju su zapadne nacije uživale po Locarnskom ugovoru – i koji bi, naravno, i Njemačkoj pružao iste garancije sigurnosti. U svibnju 1934. Sir John Simon, britanski ministar vanjskih poslova koji je postao dobar preteča Nevillea Chamberlaina po svojoj nesposobnosti da shvati prave misli Adolfa Hitleru, zapravo je predložio ravnopravno naoružanje Njemačke. Francuzi su odmah oštro odbili takvu zamisao.

Ali prijedloge o općem sporazumu, uključujući i ravnopravnost u naoružanju i nekakvom Istočnom Locarnu, zajednički su obnovili i britanska i francuska vlada na početku veljače 1935. Mjesec dana prije toga, 13. siječnja, stanovnici Saara izglasali su velikom većinom glasova – 477.000 prema 48.000 – da svoj mali, ugljenom bogati teritorij povrate Reichu, a Hitler je iskoristio tu zgodu da izjavi kako Njemačka nema daljnjih teritorijalnih zahtjeva prema Francuskoj, što je značilo odustajanje od njemačkog svojatanja Alzasa i Lotaringije. U atmosferi optimizma i dobre volje koju su stvorili miroljubivo vraćanje Saara i Hitlerove primjedbe, anglo-francuski prijedlozi budu formalno predočeni Hitleru početkom veljače 1935.

Hitlerov odgovor od 14. veljače bio je prilično dvosmislen – a, gledan s tog stanovišta, i posve razumljiv. Pozdravio je plan koji bi Njemačkoj ostavio slobodne ruke da se javno opet naoruža, ali je bio neodređen u pogledu njemačke spremnosti da potpiše bilo kakav Istočni Locarno. To bi mu vezalo ruke na glavnom području u kojem je kako je uvijek govorio, ležao njemački *Lebensraum.* Ne bi li se Britanija mogla razdvojiti na ovom spornom pitanju od Francuske koja sa svojim paktovima o uzajamnom pomaganju s Poljskom, Čehoslovačkom i Rumunjskom bijaše više zainteresirana za istočnoevropsku sigurnost? Mora da je Hitler tako mislio, jer je svojim opreznim odgovorom sugerirao da bilateralni razgovori treba da prethode glavnim razgovorima, pa je pozvao Britance da dođu u Berlin na preliminarne razgovore. Sir John Simon odmah je pristao i sastanak bi zakazan za 6. ožujka u Berlinu.

Dva dana prije toga, objavljivanje britanske Bijele knjige izazove mnogo simulirane srdžbe u Wilhelmstrasseu. U stvari, većini stranih promatrača u Berlinu Bijela knjiga učinila se kao razborito zapažanje u vezi s njemačkim tajnim naoružanjem, čija je brzina potakla Britaniju da ga i sama umjereno poveća. Ali, pričalo se da je to Hitlera razbjesnjelo. Neurath obavijesti Simona tik pred njegov odlazak u Berlin da se Führer »prehladio« i da se razgovori moraju odgoditi.

Bio on prehlađen ili ne, sigurno je imao dosta glavobolje. Bilo bi neprilično da je preinači u kakav drzak postupak dok su Simon i Eden uza nj. Mislio je da je našao

izgovor kojim se versajskom diktatu zadaje smrtni udarac. Francuska vlada bijaše upravo uvela zakon o produženju vojnog roka od osamnaest mjeseci na dvije godine zbog malog broja mladića rođenih za prvog svjetskog rata. Na dan 10. ožujka Hitler je pustio probni balon da iskuša srčanost saveznika. Pozove uslužnog Warda Pricea i udesi intervju s Göringom, koji mu službeno izjavi ono što je svijet već znao, to jest da Njemačka ima ratno zrakoplovstvo. Hitler je samosvjesno očekivao reakciju Londona na ovo jednostrano kršenje Versajskog ugovora. Dogodilo se upravo onako kako je i očekivao. Sir John Simon rekao je u Donjem domu da još uvijek računa na odlazak u Berlin.

SUBOTNJE IZNENAĐENJE

U subotu, 16. ožujka – većina Hitlerovih iznenađenja dolazila je subotom – kancelar dekretom ozakoni uvođenje sveopće vojne službe osiguravši mirnodopskoj armiji dvanaest korpusa i trideset šest divizija – otprilike pola milijuna ljudi. To je bio kraj versajskih vojnih ograničenja, osim kad Francuska i Britanija ne bi što poduzele. Međutim, kako je Hitler i očekivao, one su protestirale, ali nisu ništa poduzele. I stvarno, britanska se vlada požuri te upita hoće li Hitler još uvijek primiti njenog ministra vanjskih poslova – pitanje na koje diktator umiljato dade potvrdni odgovor.

Nedjelja 17. ožujka bijaše u Njemačkoj dan veselja i slavlja. Versajski lanci, simbol njemačkog poraza i poniženja, bijahu raskinuti. Koliko god jedan Nijemac ne volio Hitlera i njegovu lopovsku vladavinu, morao je priznati da je Führer postigao ono što se ni jedna republikanska vlada nije usuđivala da pokuša uraditi. Za većinu Nijemaca nacionalna čast bijaše vraćena. Te se nedjelje slavio i Dan heroja (*Heldengedenktag*). U podne sam otišao na svečanost u Državnu operu gdje sam bio svjedokom prizora kakvog Njemačka nije vidjela još od 1914. Čitav parter bijaše jedno more vojnih uniformi, izblijedjele sive uniforme i šiljaste kacige carske armije miješahu se s odorama nove vojske, uključivši i plavetne uniforme *Luftwaffe* koje je malo njih prije vidjelo. Uz Hitlera bijaše feldmaršal von Mackensen, posljednji živi maršal carske armije, živopisno odjeven u uniformu husara s mrtvačkom glavom. Jako svjetlo sijalo je na pozornici, na kojoj su mladi oficiri stajali poput mramornih kipova držeći uspravno nacionalne ratne zastave. Iza njih, na golemom zastoru, visio je golem srebrno-crn željezni križ. Bijaše to tobože svečanost u čast poginulih Nijemaca u ratu, a pretvorila se u bučnu proslavu versajske smrti i ponovnog rađanja njemačke vojske putem obavezne regrutacije.

Sudeći po licima generala, oni bijahu neobično zadovoljni. Poput svih ostalih, bijahu i oni iznenađeni, jer se Hitler, koji je prethodne dane bio proveo u svom pla-

ninskom zakutku u Berchtesgadenu, nije ni trudio da ih obavijesti o svojim namjerama. Prema kasnijem svjedočenju generala von Mansteina u Nürnbergu, on i jedan njegov oficir *III Wehrkreisa* (Treće vojne oblasti) u Berlinu, i general von Witzleben, prvi su čuli za Hitlerovu odluku preko radija 16. ožujka. Prije svega, Generalštab je bio za manju armiju.

> Da je Generalštab bio pitan (posvjedočio je Manstein), bio bi predložio dvadeset jednu diviziju... Brojka od trideset šest divizija pripisuje se spontanoj Hitlerovoj odluci.[10]

Tada je uslijedio čitav niz besmislenih upozorenja Hitleru od ostalih sila. Britanci, Francuzi i Talijani sastanu se 11. travnja u Stresi, osude njemačku akciju i ponove svoju podršku austrijskoj nezavisnosti i Locarnskom ugovoru. Vijeće Lige naroda u Ženevi također izrazi svoje negodovanje zbog Hitlerove nagle akcije i odmah imenuje odbor koji će preporučiti mjere koje bi ga mogle spriječiti drugi put. Uvidjevši da se Njemačka nikad neće pridružiti nekom Istočnom Locarnu, Francuska potpiše pakt o uzajamnom pomaganju s Rusijom, a Moskva sklopi sličan ugovor sa Čehoslovačkom.

U novinskim naslovima ovo zbijanje redova protiv Njemačke dobilo je pomalo zloslutan prizvuk, pa je čak i impresioniralo izvjestan broj ljudi u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova i u armiji, ali očito ne i Hitlera. Na koncu, on je odmakao sa svojom igrom, ali budući da ne bi valjalo počivati na lovorikama, odluči da je vrijeme da se opet lati ljubavi prema miru, da vidi ne bi li se novi savez sila uperen protiv njega mogao potkopati, a u krajnjem slučaju i raskinuti.

Uvečer 21. svibnja* održao je novi »mirovni« govor u Reichstagu, možda najvještiji, a svakako jedan od najinteligentnijih i najvaravijih od svih njegovih govora u Reichstagu koje je pisac ove knjige ikad čuo, a većini kojih je izravno prisustvovao. Hitler je bio vedro raspoložen i zračio je ne samo duhom povjerenja nego – na veliko čudo prisutnih – i tolerancije i pomirenja. Ni traga negodovanju ili prkosu prema narodima koji bijahu osudili njegovo odbacivanje versajskih vojnih klauzula. Umjesto toga, uvjeravao je da sve što želi jest mir i razumijevanje koje se temelji na pravdi za sve. Odbacio je i samu pomisao na rat nazvavši je besmislenom, nekorisnom i stravičnom.

> Krvoproliće na evropskom kontinentu u toku posljednjih trista godina ne može se ni približno usporediti s nacionalnim posljedicama događaja. Na kraju Francuska je ostala Francuska, Njemačka Njemačka, Poljska Poljska, a Italija Italija. Ono što su dinastičko samoljublje, politička strast i patriotska zaslijepljenost postigli u toku očitih dalekosežnih političkih promjena prolivši more krvi, u pogledu nacionalnog osjećaja nisu te narode gotovo ni dotakli. Sve to nije izmijenilo njihove bitne karakteristike. Da su te države uložile samo dio svojih žrtava u razumnije svrhe, uspjeh bi sigurno bio veći i trajniji.

Hitler je proklamirao da Njemačka i ne pomišlja da pokori druge narode.

> Naša rasistička teorija smatra svaki rat za potčinjavanjem i dominacijom nad nekim stranim narodom kao postupak koji prije ili kasnije iznutra mijenja i slabi pobjednika i na kraju dovodi do njegova poraza... Kako u Evropi više nigdje ne postoji nezaposjednut prostor, svaka pobjeda ... može u najboljem slučaju uroditi kvantitativnim povećanjem broja stanovnika jedne zemlje. Ali, ako narodi posvećuju tom problemu tako veliku pažnju, mogu sve postići bez suza, na jednostavniji i prirodniji način – zdravom socijalnom politikom, povećanom spremnošću nacije da rađa djecu.
>
> Ne! Nacionalsocijalistička Njemačka želi mir zbog svojih osnovnih uvjerenja. A želi ga iz jednostavnog razloga, što i sama uviđa da se ratom ne bi bitno izmijenilo žalosno stanje u Evropi... Glavni učinak svakog rata jest da uništi ono najbolje u narodu.
>
> Njemačka treba mir i želi mir!

Dugo se zadržao na tom pitanju. Na kraju je iznio trinaest specifičnih prijedloga za održanje mira koji se učiniše toliko divnim da izazvaše dubok i povoljan utisak ne samo u Njemačkoj, nego i u čitavoj Evropi. U uvodu se nalazi slijedeći podsjetnik:

> Njemačka svečano priznaje i garantira Francuskoj njene granice koje su utvrđene nakon sarskog plebiscita... Time konačno odbacujemo pravo na Alzas s Lotaringijom, zemlju zbog koje smo vodili dva velika rata... Bez obzira na prošlost, Njemačka je s Poljskom zaključila pakt o nenapadanju... Držat ćemo ga se bezuvjetno... Priznajemo Poljsku kao zavičaj velikog i nacionalno svjesnog naroda.

A što se tiče Austrije:

> Njemačka niti namjerava niti želi da se miješa u unutrašnje poslove Austrije, da anektira Austriju, ili da sklopi ugovor o aneksiji. (*Anschlussu*).

Hitlerovih trinaest točaka bijahu sasvim razumljive. Njemačka se nije mogla povratiti u Ženevu dok se Liga ne odrekne Versajskog ugovora. Kada to učini i kad prizna potpunu ravnopravnost svim narodima, tvrdio je on, Njemačka će se pridružiti Ligi. Međutim, Njemačka će »bezuvjetno poštivati« protuvojne klauzule Versajskog ugovora »uključujući i teritorijalne odredbe. Ona će naročito podupirati i ispunjavati sve obaveze koje proistječu iz Locarnskog ugovora.« Hitler je također obećao da će Njemačka ustrajati na demilitarizaciji Rajnske oblasti. Premda je spremna da u »svako doba« sudjeluje u sistemu kolektivne sigurnosti, Njemačka daje prednost bilateralnim sporazumima i spremna je da zaključi pakt o nenapadanju sa susjednim državama. Također je spremna da se u atmosferi razumijevanja složi s britanskim i francuskim prijedlozima za nadopunu Locarnskog ugovora.

U pogledu naoružanja, Hitler je spreman da ide do krajnjih granica:

> Njemačka vlada spremna je da pristane na svako ograničenje koje bi vodilo ukidanju upotrebe najtežeg oružja, naročito podesnog za agresiju, kao teške artiljerije i najvećih tenkova ... Njemačka izjavljuje da je spremna pristati na svako ograničenje kojeg god kalibra artiljerije, bojnih brodova, krstarica i torpednih čamaca. Na isti način, njemačka vlada spremna je pristati na ograničenje u tonaži podmornica ili na njihovo potpuno ukidanje ...

S tim u vezi, Hitler je bacio Velikoj Britaniji poseban mamac. Bio je voljan da ograniči novu njemačku ratnu mornaricu na 35% britanske ratne mornarice; tako bi još uvijek, dodao je on, Njemačka ostala ispod 15% francuske mornaričke tonaže. Na protivljenja u inozemstvu da bi to bio samo početak njemačkih zahtjeva, Hitler je odgovorio: »Za Njemačku je taj zahtjev konačan i trajan«.

Nešto iza deset sati uvečer Hitler je završio svoj govor:

> Tko god u Evropi upali ratnu baklju, ne može očekivati ništa drugo doli kaosa. Mi, međutim, živimo u čvrstom uvjerenju da će u naše vrijeme doći do preporoda Zapada, a ne do njegove propasti. Nadahnuti plemenitim zanosom i nepokolebljivim uvjerenjem, držimo da je Njemačka kadra da pridonese ovom velikom zadatku.[11]

To su bile zaslađene riječi mira, razuma i pomirbe, a zapadnoeuropske demokracije, čiji su narodi i njihove vlade svim silama težile trajnom miru na razumnoj osnovi, gotovo na bilo kojoj osnovi, željno ih prihvatiše. Najutjecajnije novine na Britanskim otocima, londonski *Times,* pozdravio ih je gotovo histerično veselo ...

> Govor je razuman, iskren, i uviđavan. Nitko tko ga čita bez predrasuda ne može posumnjati da one točke koje je izložio *Herr* Hitler ne mogu sačinjavati osnovu potpune nagodbe s Njemačkom – slobodnom, ravnopravnom i jakom Njemačkom, umjesto pobijeđene Njemačke, kojoj je mir nametnut prije šesnaest godina . ..
>
> Treba se nadati da će govor svuda biti primljen kao iskrena i dobro promišljena izjava koja znači baš ono što je rečeno.[12]

Ovaj veliki dnevnik, ponos engleskog novinstva, odigrat će, poput Chamberlainove vlade, sumnjivu ulogu u kobnom britanskom umirivanju Hitlera. Ali, kako se bar piscu ove knjige čini, on je za to imao manje opravdanja od vlade, jer njegov berlinski dopisnik Norman Ebbutt, dok nije bio protjeran 16. kolovoza 1937, bijaše izvor informacija o Hitlerovim postupcima i namjerama i mnogo je više otkrivao od ostalih stranih dopisnika i diplomata, uključivši i britanske. Iako mnogo toga što je pisao za *Times* iz Berlina, u te dane, nije bilo objavljeno*, kako se često žalio piscu

ove knjige, a što je kasnije i potvrđeno, glavni urednici *Timesa* bijahu spremni i voljni da prihvate sve njegove dopise, i bili su stoga u mogućnosti da saznaju što se zapravo zbiva u nacističkoj Njemačkoj i koliko su isprazna Hitlerova grandiozna obećanja.

I britanska vlada i *Times* bijahu spremni i voljni da prihvate Hitlerove prijedloge kao »iskrene« i »uviđavne« – naročito prijedlog kojim bi Njemačka pristala na ratnu mornaricu u iznosu od 35% britanske.

Hitler je lukavo natuknuo Sir Johnu Simonu, kad su britanski ministar vanjskih poslova i Eden za svoga zakašnjelog posjeta bili potkraj ožujka kod njega, da se sporazum o ratnoj mornarici, koji bi garantirao englesku superiornost, dade lako postići između dvije sile. I sada,

21. svibnja, iznio je javnu i određenu ponudu – njemačku flotu od samo 35% britanske tonaže – a u svom govoru uputio je Engleskoj nekoliko osobito prijateljskih riječi. »Njemačka,« rekao je on, »nema namjere ni potrebe ni sredstava da sudjeluje u bilo kakvom pomorskom nadmetanju« – aluzija koju Englezi, očito, nisu zaboravili u dane prije 1914, kada je Tirpitz, oduševljeno potpomognut od Wilhelma II, izgrađivao prekomorsku flotu da se suprotstavi engleskoj floti. »Njemačka vlada,« nastavio je Hitler, »priznaje Britanskom Imperiju nadmoćniji utjecaj na moru zbog vitalnih interesa, a time i opravdanje za sve bolju zaštitu ... Njemačka vlada ima iskrenu namjeru da zasnuje i održi odnose s britanskim narodom i državom koji će zauvijek spriječiti ponavljanje jedine borbe koja se vodi između dvaju naroda«. Slične misli Hitler je izrazio u *Mein Kampfu,* gdje je istaknuo da je jedna od najvećih Kaiserovih grešaka bilo njegovo neprijateljstvo prema Engleskoj i apsurdan pokušaj da se nadmeće s Britancima u pomorskoj snazi.

Nevjerojatno naivno i brzo britanska je vlada zagrizla u Hitlerov mamac. Ribbentrop, koji je dotle postao Hitlerov kurir za inozemne poruke, bio je u lipnju pozvan u London radi razgovora o ratnoj mornarici. Tašt i netaktičan, rekao je Britancima da Hitlerova ponuda nije uvjetovana pregovorima, te da je moraju ili prihvatiti ili odbiti. Britanci su je prihvatili. Ne konzultirajući se sa svojim saveznicima fronte u Stresi, Francuskom i Italijom, koje su također bile pomorske sile i vrlo zabrinute zbog ponovnog njemačkog naoružanja i njihova ismjehivanja vojnih klauzula iz Versaillesa, ne obavijestivši čak ni Ligu naroda koja je trebala poduprijeti ugovor o miru iz 1919, oni su, kako im se činilo zbog osobne prednosti, i dalje brisali versajska ograničenja u ratnoj mornarici.

Jer, bilo je očito i najlakovjernijem čovjeku u Berlinu da je, pristavši na izgradnju njemačke mornarice koja bi po veličini iznosila jednu trećinu britanske, londonska vlada dala Hitleru slobodne ruke da, toliko brzo koliko je fizički moguće, izgradi ratnu mornaricu koja će opteretiti kapacitete njegovih brodogradilišta i željezara za

najmanje deset godina. Prema tome, to nije bilo ograničenje njemačkog ponovnog naoružanja, nego ohrabrenje da se razvija toliko brzo koliko Njemačka može naći sredstava da to učini.

Kao dodatna uvreda na rane koje su već zadane Francuskoj, britanska vlada, ispunjavajući Hitleru obećanje, odbila je da kaže svom najvjernijem savezniku koju će vrstu brodova Njemačka graditi i na koliko je Velika Britanija pristala da Njemačka gradi, jedino je izjavila da će tonaža njemačkih podmornica – a izgradnju podmornica u Njemačkoj Versailles je posebno zabranio – iznositi 60% britanskih, a u iznimnom slučaju i 100%.[13] U stvari, anglo-njemačkim sporazumom Nijemci se ovlašćuju da izgrade pet bojnih brodova čija će tonaža i naoružanje biti veći od svakog britanskog bojnog broda, iako su službene brojke bile lažne, da se London zavara, te dvadeset jednu krstaricu i šezdeset četiri razarača. Svi oni nisu bili izrađeni ili dovršeni do izbijanja rata, ali dosta je njih, uz podmornice, bilo spremno da Britaniji u prvim godinama drugog rata nanese katastrofalne gubitke.

Mussolini je pravovremeno uočio perfidnost Albiona. Dvojica su mogla sudjelovati u igri umirivanja Hitlera.

Štoviše, cinički stav Engleske u nepoštivanju Versajskog ugovora održao ga je u uvjerenju da London možda neće preozbiljno shvatiti ismjehivanje Ugovora Lige naroda. Na dan 3. listopada 1935, usprkos Ugovoru, njegove jedinice provale u starodrevno brdsko kraljevstvo Abesiniju. Liga, predvođena Velikom Britanijom i potpomognuta malodušnom Francuskom, koja je na koncu uvidjela da Njemačka predstavlja veću opasnost, smjesta izglasa sankcije, ali su one bile nepotpune i bojažljivo stavljene na snagu. One nisu spriječile Mussolinija da osvoji Etiopiju, ali su pokvarile prijateljstvo fašističke Italije s Britanijom i Francuskom i dokrajčile Streski savez protiv nacističke Njemačke.

Tko je imao više izgleda da se okoristi ovim nizom događaja nego Adolf Hitler? Cijeli dan 4. listopada, dan nakon talijanske invazije, proveo sam u Wilhelmstrasse razgovarajući s izvjesnim brojem partijskih i vladinih službenih predstavnika. Jedna bilješka u dnevniku te večeri ukratko iznosi kako je Hitler brzo i dobro ocijenio situaciju.

> Wilhelmstrasse je oduševljena. Ili će Mussolini posrnuti i toliko se zaplesti u Africi da će uvelike biti oslabljen u Evropi, našto će Hitler prisvojiti Austriju koju je do tada štitio Duce, ili će pobijediti prkoseći Francuskoj i Britaniji, a tada će biti zreo za vjenčanje s Hitlerom, nasuprot zapadnim demokracijama. Hitler dobiva u svakom slučaju.[14]

To se uskoro i pokazalo.

DRŽAVNI UDAR U RAJNSKOJ OBLASTI

U svom »mirovnom« govoru u Reichstagu od 21. svibnja 1935. koji je, kao što smo vidjeli, toliko impresionirao svijet, a iznad svega Veliku Britaniju, Hitler bijaše spomenuo da je »dvosmislen izraz pravne prirode« dospio u Locarnski ugovor kao posljedica Ugovora o uzajamnom pomaganju koji su potpisale Rusija i Francuska 2. ožujka u Parizu i 14. ožujka u Moskvi, ali koji sve do kraja godine francuski parlament još nije bio ratificirao. Njemačko Ministarstvo vanjskih poslova svratilo je pozornost Pariza na ovaj izraz službenom notom francuskoj vladi.

François-Poncet, francuski ambasador, vodio je 21. studenog s Hitlerom razgovor, za kojega je Führer lansirao »dugu tiradu« protiv francusko-sovjetskog pakta. François-Poncet javio je u Pariz da je uvjeren kako Hitler namjerava upotrijebiti pakt kao izgovor da okupira demilitariziranu zonu Rajnske oblasti. »Jedini razlog zbog kojega Hitler oklijeva,« dodao je, »leži u tome što čeka pogodan trenutak da stupi u akciju«.[15]

François-Poncet, vjerojatno najbolje obaviješten ambasador u Berlinu, znao je što govori, iako, bez sumnje, nije ni slutio da je već prošlog proljeća, 2. svibnja, devetnaest dana prije Hitlerovog uvjeravanja u Reichstagu da će poštovati Locarnski ugovor i teritorijalne klauzule Versaillesa, general von Blomberg bio izdao prve direktive trima vidovima oružanih snaga da pripreme planove za ponovnu okupaciju demilitarizirane Rajnske oblasti. Operacija je nazvana šifrom *Schulung*[*] i trebalo ju je »izvesti nenadanim udarcem brzim poput munje«, a njeno planiranje izvršiti u tolikoj tajnosti da samo »najmanji broj oficira treba biti o njoj obaviješten«. U stvari, zbog tajnosti, Blomberg je napisao zapovijed vlastoručno.[16]

Daljnji razgovori o ulasku u Rajnsku oblast otpočeli su 16. lipnja na desetom sastanku radnog odbora Državnog vijeća za obranu, u toku kojega je Alfred Jodl, koji je upravo postao načelnik Odjeljenja zemaljske obrane, izvijestio o planovima i naglasio da je potrebna najstroža tajnost. Ništa ne treba pisati ako nije apsolutno potrebno, upozorio je, i dodao, da se »takav materijal bez izuzetka mora držati u sefovima«.[17]

U toku čitave zime 1935–36. Hitler je čekao najbolju priliku. Francuska i Britanija, mogao je samo primijetiti, bijahu zaokupljene zaustavljanjem talijanske agresije u Abesiniji, ali činilo se da se tu Mussolini dobro snalazio. Usprkos razvikanim sankcijama, Liga naroda pokazala je nemoć da zaustavi odlučnog agresora. Francuzi u Parizu nisu, izgleda, žurili da ratificiraju pakt sa Sovjetskom Savezom – sve jači utjecaj desnice bio je jednodušno protiv toga. Očito je da je Hitler smatrao da postoje dobri izgledi da francuski Dom ili Senat odbaci savez s Moskvom. U tom slučaju, morao

bi tražiti novu izliku za *Schulung*. Ali pitanje pakta dođe pred Dom 11. veljače i bi odobreno 27. veljače glasanjem od 353 prema 164 glasa. Dva dana kasnije, 1. ožujka, Hitler je odlučio, donekle na užas generala, većina kojih bijahu uvjereni da će Francuzi uništiti male njemačke snage koje su se okupile za prodor u Rajnsku oblast. Međutim, slijedećeg dana, 2. ožujka 1936, pokoravajući se gazdinim nalozima, Blomberg je izdao formalne odredbe da se Rajnska oblast okupira. To je trebao biti, rekao je starijim komandantima oružanih snaga, »iznenađujući potez«. Blomberg je očekivao da će to biti »miroljubiva operacija«. U slučaju da ne ispadne tako – to jest da se Francuzi bore – Vrhovni komandant pridržava pravo da se odluči na bilo koje protumjere.[18] I zaista, kako sam saznao šest dana kasnije, a što će se potvrditi svjedočenjem generala u Nürnbergu, Blomberg je već znao kako će te mjere izgledati: hitno povlačenje preko Rajne!

Ali, budući da su Francuzi već bili paralizirani unutrašnjim razdorom i padali u defetizam, nisu to znali kada su slabe snage njemačkih trupa u svečanoj povorci prešle mostove Rajne u zoru 7. ožujka i ušle u demilitariziranu zonu.* U deset sati prije podne Neurath, popustljivi ministar vanjskih poslova, pozvao je ambasadore Francuske, Britanije i Italije, saopćio im vijesti iz Rajnske oblasti i uručio formalnu notu osuđujući Locarnski ugovor koji je Hitler upravo prekršio – i predložio nove planove za mir! »Hitler je udario svoje protivnike u lice,« kiselo je primijetio François-Poncet, »i usput izjavio: 'Donosim vam prijedloge za mir.'«[19]

I doista, dva sata kasnije, Führer je stajao na govornici Reichstaga pred neobuzdano oduševljenim slušateljstvom razlažući svoju želju za mirom i način kako da provede u život svoje najnovije ideje. Otišao sam u Operu Kroll da prisustvujem spektaklu koji nikad neću zaboraviti, jer je u isto vrijeme i fascinirao i užasavao. Nakon dugog vatrenog govora o opačinama Versaillesa i opasnosti boljševizma, Hitler je mirno objavio da je francuski pakt s Rusijom poništio pravovaljanost Locarnskog ugovora koji je Njemačka, za razliku od onog iz Versaillesa, dobrovoljno bila potpisala. Prizor koji je uslijedio zabilježio sam u svoj dnevnik te večeri.

> »Njemačka se više ne osjeća vezana za Locarnski ugovor (rekao je Hitler). U interesu najosnovnijih prava njenog naroda, radi sigurnosti njezinih granica i osiguranja obrane, njemačka je vlada od danas ponovo uspostavila apsolutan i neograničen suverenitet Reicha u demilitariziranoj zoni!«
>
> Sada svih šest stotina poslanika koje je Hitler osobno odabrao, maleni, zdepasti muškarci, nabreklih vratova, kratko potšišane kose, ispupčenih trbuha, u smeđim uniformama i teškim čizmama ... skaču na noge poput automata, s ispruženim desnim rukama u nacističkom pozdravu, i vrište »Heil« ... Hitler podiže ruku zahtijevajući mir ... Govori dubokim, zvonkim glasom: »Muškarci njemačkog Reichstaga!« Nastaje mukla tišina.
>
> »U ovom povijesnom trenutku kada u zapadnim pokrajinama Reicha njemačke trupe upravo sada stupaju u svoje buduće mirnodopske garnizone, svi se sjedinjujemo u dva sveta zavjeta«.
>
> On dalje ne može. Novost je za ovo »parlamentarno« mnoštvo što njemački vojnici već kreću prema

Rajnskoj oblasti. Sav militarizam u krvi kipti im u glavama. Oni skaču na noge vičući i vapeći ... Uzdignutih ruka u ropskom pozdravu, sada već od histerije iskrivljenih lica, širom otvorenih usta, kličući, kličući, očiju plamtećih od fanatizma, prikovanih za novo božanstvo, Mesiju. A Mesija igra svoju ulogu veličanstveno. Glavu je ponizno spustio i strpljivo čeka mir. Tada glasom, još uvijek sniženim, koji guše čuvstva, izriče dva zavjeta :

»Kao prvo, zaklinjemo se da nećemo pribjegavati nikakvoj sili kad budemo vraćali čast našem narodu ... Kao drugo, sada više nego ikada, obećavamo da ćemo težiti razumijevanju među evropskim narodima, naročito s narodima naših zapadnih susjeda ... Mi nemamo teritorijalnih zahtjeva u Evropi! ... Njemačka nikada neće narušiti mir!«

Trebalo je dugo vremena dok se klicanje nije stišalo ... Nekoliko generala probilo se van. Iza njihovih osmjeha nazirala se nervoza ... Naletio sam na generala von Blomberga ... Lice mu bijaše blijedo, obrazi se trzahu.[20]

I s razlogom. Ministar obrane, koji je prije pet dana vlastoručno izdao zapovijed da se maršira, počeo je gubiti živce. Sutradan sam saznao da je zapovjedio trupama da se povuku preko Rajne, u slučaju da im se Francuzi odupru. Ali Francuzi ne poduzeše ni koraka. François-Poncet kaže da je francuska Vrhovna komanda nakon njegova upozorenja, prošlog studenog, upitala vladu što će poduzeti ako se pokaže da je ambasador u pravu. Odgovor je glasio, kaže on, da će vlada povjeriti čitavu stvar Ligi naroda.[21] I sada kad se to zbilo,[*] francuska vlada traži akciju, a francuska se Vrhovna komanda suzdržava. »General Gamelin opominje,« izjavljuje François-Poncet, »da bilo kakva ratna operacija, ma koliko ograničena, povlači za sobom nepredvidivu opasnost i ne može se poduzeti bez objave opće mobilizacije.«[22] Najviše što je general Gamelin, načelnik Generalštaba, mogao uraditi – i što je uradio – bilo je da koncentrira trinaest divizija blizu njemačke granice, ali samo da bi pojačao Maginotovu liniju. Čak i to bilo je dosta da zaplaši njemačku Vrhovnu komandu. Blomberg, potpomognut Jodlom i većinom viših oficira, želio je povući tri bataljona koji bijahu prešli Rajnu. »S obzirom na situaciju u kojoj smo se našli,« svjedočio je Jodl u Nürnbergu, »francuska zaštitna armija mogla nas je potpuno razbiti«.[23]

A to je mogla – i da jest, to bi sigurno bio Hitlerov kraj, nakon čega bi povijest krenula posve drugim i svjetlijim putem, jer diktator ne bi nikad preživio takav neuspjeh. Sam Hitler priznao je to isto. »Povlačenje s naše strane,« kasnije je priznao, »neizbježivo bi dovelo do sloma.[24] Zahvaljujući samo Hitlerovim neslomljivim živcima, koji su sada, kao i za mnogih kriza u buduće, spasili situaciju i posramili neodlučne generale, došlo je do uspjeha. Ali nije mu bilo lako.

»Četrdeset osam sati nakon marša u Rajnsku oblast,« čuo ga je kasnije kako kaže njegov tumač Paul Schmidt, »bijahu najmučniji u mom životu. Da su Francuzi tada ušli u Rajnsku oblast, morali bismo se povući podvučena repa, jer snage koje smo imali na raspolaganju nisu bile dovoljne čak ni za osrednji otpor.«[25]

Uvjeren da Francuzi neće krenuti, on je grubo odbacio svaki prijedlog kolebljive

Vrhovne komande za povlačenje. General Beck, načelnik Generalštaba, tražio je od Führera da barem ublaži udarac time da proglasi da neće utvrditi područje zapadno od Rajne – prijedlog koji je, svjedočio je kasnije Jodl, Führer vrlo bezobzirno odbacio – zbog očitih razloga, što ćemo tek vidjeti.26 »Blombergov prijedlog za povlačenje bio je običan kukavičluk«,[27] Hitler je kasnije rekao generalu von Rundstedtu.

»Što bi se bilo dogodilo,« uskliknuo je Hitler oživljavajući Rajnski udar svojim drugovima iz glavnog stana za neslužbenog sastanka, uvečer, 27. ožujka 1942, »da je mjesto mene netko drugi bio na čelu Reicha? Spomenite koga hoćete, ali bio bi izgubio živce. Bio sam prisiljen da lažem, i ono što nas je spasilo bila je moja nepokolebljiva - tvrdokornost i moje nevjerojatno samopouzdanje.«[28]

Bila je to istina, ali valja držati na umu da mu je u tome pomoglo ne samo skanjivanje Francuza nego i pasivnost britanskih saveznika. Francuski ministar vanjskih poslova Pierre Étienne Flandin odletio je u London 11. ožujka i zamolio britansku vladu da pomogne Francuskoj u vojnoj protuakciji u Rajnskoj oblasti. Ali bez ikakve koristi. Britanija se nije usuđivala da uđe u rat, iako su saveznici bili kudikamo premoćniji od Nijemaca. Kako je lord Lothian primijetio: »Na koncu, Nijemci samo idu u svoj povrtnjak«. Već prije dolaska Francuza u London, Anthony Eden, koji je prošlog prosinca bio postao ministar vanjskih poslova, rekao je 9. ožujka u Donjem domu: »Okupacija Rajnske oblasti od *Reichswehra* zadaje težak udarac nepovredivim načelima ugovora. Srećom,« dodao je, »nema razloga za pretpostavku da sadašnja akcija Njemačke prijeti uspostavi ratnog stanja«.[29]

Dapače, Francuska je, po Locarnskom ugovoru, imala pravo na vojnu akciju protiv prisutnosti njemačkih trupa u demilitariziranoj zoni, a Britanija je po tom ugovoru bila obavezna da je pomogne vlastitim oružanim snagama. Neuspjeli londonski razgovori potvrdili su Hitleru da je jeftino prošao u najnovijoj hazarderskoj igri.

Britanci ne samo što su uplašeno ustuknuli pred opasnošću rata, nego su još jednom ozbiljno shvatili Hitlerove »prijedloge za mir« u nastavcima. U noti uručenoj trojici ambasadora 7. ožujka, i u svom govoru u Reichstagu, Hitler je ponudio da potpiše dvadesetpetogodišnji pakt o nenapadanju s Belgijom i Francuskom, koji su trebale garantirati Britanija i Italija; da zaključi sličan pakt o nenapadanju s njemačkim susjedima na istoku; da pristane na demilitarizaciju područja s obje strane francusko-njemačke granice, jer bi to prisililo Francuze da ne misle toliko na Maginotovu liniju, svoju posljednju zaštitu protiv nenadanog njemačkog napada.

U Londonu je ugledni *Times,* koji je inače izražavao žaljenje zbog Hitlerove nepromišljene osvajačke akcije u Rajnskoj oblasti, na naslovnoj strani donio uvodni članak: »Prilika da se iznova započne«.

Gledajući unazad, lako je uočljivo da je uspješna hazarderska igra u Rajnskoj oblasti svojim dalekosežnim posljedicama donijela Hitleru mnogo kolosalniju i sud-

bonosniju pobjedu nego što se to tada dalo i naslutiti. Kod kuće mu je ona učvrstila toliku popularnost* i moć koju nijedan njemački vladar u prošlosti nije nikad uživao. Ona je učvrstila njegovu nadmoćnost nad generalima koji su oklijevali i popuštali u trenutku krize kad je on odlučno ustrajao. Ona ih je naučila da u vanjskoj politici, pa i u vojnim poslovima, njegova oštroumnost nadilazi njihovu. Strahovali su da će se Francuzi boriti, a on je i tu bio pametniji. I, na koncu, što je najvažnije, koliko god se okupacija Rajnske oblasti činila nevažnom u vojnom pogledu, otvarala je put, koji su, izgleda, samo Hitler (i Churchill u Engleskoj) spoznali, do bezbroj novih mogućnosti u Evropi, koja je bila vrlo uzdrmana i čiji se strateški položaj nepovratno izmijenio maršom triju njemačkih bataljona preko rajnskih mostova.

I obrnuto, osvrćući se na prošlost, odmah je uočljivo da je propust Francuske da potisne bataljone Wehrmachta, i propust Engleske da joj pomogne, što se tada svodilo na jednostavnu policijsku akciju, za Zapad zapravo bila nesreća iz koje je kasnije proisteklo još mnogo njih većih. U ožujku 1936. dvije zapadne demokracije imale su svoju posljednju priliku da bez rizika za ozbiljan rat zaustave razvoj militarističke, agresivne, totalitarne Njemačke, i da u stvari – kako je već i Hitler priznao – dovedu nacističkog diktatora i njegov režim do propasti. Ali, tu su priliku propustili.

Za Francusku je to značio početak kraja. Njezini saveznici na istoku, Rusija, Poljska, Čehoslovačka, Rumunjska i Jugoslavija, iznenada su se suočili s činjenicom da se Francuska neće boriti protiv njemačke agresije da očuva obrambeni sistem koji je sama francuska vlada tako mučno izgrađivala. Ali i više od toga. Ti istočni saveznici počeli su shvaćati da, sve da Francuska i nije toliko nepokretna, ona gotovo i ne bi mogla da im pomogne zbog njemačke grozničave izgradnje Zapadnog bedema iza francusko-njemačke granice. Uvidjeli su da bi se podizanjem ove linije utvrda ubrzo izmijenila strateška karta Evrope na njihovu štetu. Jedva da su mogli očekivati da će Francuska, koja se sa svojih sto divizija nije usudila suzbiti tri njemačka bataljona, dopustiti da iskrvari svoje mladiće protiv neosvojivih njemačkih utvrđenja dok Wehrmacht napada na istoku. Čak i da je došlo do nepredviđenog, bilo bi sve uzalud. Odsele bi Francuzi mogli privezati na zapadu samo mali dio sve jače njemačke armije. Ostatak bi bio slobodan za operacije protiv istočnih susjeda Njemačke.

Vrijednost rajnskih utvrđenja za Hitlerovu strategiju saopćena je Williamu C. Bullittu, američkom ambasadoru u Francuskoj, kada je 18. svibnja 1936. posjetio njemačkog ministra vanjskih poslova u Berlinu.

Von Neurath je rekao (izvijestio je Bullitt Ministarstvo vanjskih poslova) da je njemačka politika u vanjskim poslovima takva da se ništa energično ne poduzima »dok se o Rajnskoj oblasti dobro ne promisli«. Objasnio je da je mislio reći da će njemačka vlada, dok se ne podignu njemačka utvrđenja na granicama Francuske i

Belgije, uraditi sve što je u njenoj moći da spriječi, a ne da potpomaže, nacističku pobunu u Austriji, te da će voditi politiku mira prema Čehoslovačkoj. Čim se naša utvrđenja izgrade, i kada zemlje centralne Evrope shvate da Francuska ne može ulaziti u njemački teritorij kad joj se prohtije, sve te zemlje počet će drukčije misliti o svojoj vanjskoj politici, i onda će doći do razvoja nove konstelacije,« rekao je.[30]

Taj razvoj otpočeo je sada.

»Dok sam stajao na grobu svog predšasnika (umorenog Dollfussa)«, priča dr Schuschnigg u svojim memoarima, »znao sam da se moram upustiti u umirivanje kako bih očuvao austrijsku nezavisnost... Sve što je moglo Njemačkoj poslužiti kao izgovor za intervenciju moralo se izbjeći, a sve se moralo učiniti da Hitler kako-tako podnosi *status quo*«.[31]

Novog i mladog austrijskog kancelara ohrabrila je Hitlerova javna izjava u Reichstagu od 21. svibnja 1935. »da Njemačka niti namjerava niti želi da se miješa u unutrašnje poslove Austrije, da anektira Austriju ili da da sklopi ugovor o aneksiji«; a umirivalo ga je neprestano uvjeravanje Italije, Francuske i Britanije u Stresi o njihovoj odlučnosti da pomognu očuvati austrijsku nezavisnost. Tada je Mussolini, od 1933. austrijski glavni zaštitnik, zaglibio u Abesiniji, a bio je prekinuo odnose s Francuskom i Britanijom. Kada su Nijemci umarširali u Rajnsku oblast i počeli je utvrđivati, dr Schuschnigg je shvatio da će morati doći do umirenja Hitlera. U Beču je počeo pregovarati o novom ugovoru s Papenom, lukavim njemačkim ministrom, koga nacisti umalo ne umoriše za lipanjske čistke, ali koji je ipak, po svom dolasku u Austriju, na kraju ljeta 1934, nakon ubojstva Dollfussa od nacista, počeo raditi na potkopavanju austrijske nezavisnosti i osvajati za Vođu njegov zavičaj. »Nacionalsocijalizam mora i hoće nadvladati novu austrijsku ideologiju«, pisao je Hitleru 27. srpnja 1935. prilikom podnošenja izvještaja o prvoj godini službovanja u Beču.[32]

Objavljeni tekst austrijsko-njemačkog sporazuma koji je potpisan 11. srpnja 1936. čini se da je pokazivao neobičnu velikodušnost i trpeljivost od strane Hitlera. Njemačka je ponovo priznala austrijski suverenitet i obećala da se neće miješati u unutrašnje poslove svojih susjeda. Zauzvrat, Austrija je obećala da će se u vanjskoj politici uvijek rukovoditi načelom da se priznaje za »njemačku državu«.

Ali u ugovoru[33] su postojale tajne klauzule i u njima je Schuschnigg pristao na ustupke koji će dovesti i njega i njegovu malu zemlju do propasti. Tajno je pristao da amnestira nacističke političke zatvorenike u Austriji i da postavi predstavnike takozvane nacionalne opozicije – eufemizam za naciste ili nacističke simpatizere – na odgovorne položaje. To je bilo isto kao da je Hitleru dopustio da u Austriji podigne trojanskog konja. U njega će se uskoro uvući Seyss-Inquart, bečki pravnik, koji će se prilično istaći u toku daljnjeg izlaganja.

Iako je Papen pribavio Hitlerov pristanak u vezi s tekstom ugovora i u tu svrhu osobno posjetio Berlin, u mjesecu srpnju, Führer je bio bijesan na svog poslanika kad ga je ovaj 16. srpnja telefonski obavijestio da je sporazum potpisan.

> Zapanjila me je Hitlerova reakcija (Papen je kasnije pisao). Umjesto da izrazi zahvalnost, počeo me je koriti. Zavarao sam ga, rekao je, pa je učinio pretjerane ustupke... Sve je to zamka.[34]

Kao što se pokazalo, bijaše to zamka za Schuschnigga, a ne za Hitlera.

Potpisivanje austrijsko-njemačkog ugovora značilo je da je Mussolini izgubio prevlast u Austriji. Moglo se očekivati da će se odnosi između dva fašistička diktatora pogoršati. Ali dogodilo se upravo suprotno, i to zahvaljujući događajima koji su 1936. išli Hitleru na ruku.

Na dan 2. svibnja 1936. talijanske jedinice ušle su u abesinski glavni grad Adis Abebu, a 4. srpnja Liga naroda je formalno kapitulirala i opozvala svoje sankcije protiv Italije. Dvije sedmice poslije toga, 16. srpnja, Franco je izveo vojni puč u Španjolskoj, nakon čega je izbio građanski rat.

U to doba Hitler je, po običaju, prisustvovao Wagnerovu festivalu u Bayreuthu. U noći 22. srpnja, pošto se bio vratio iz kazališta, neki njemački poslovan čovjek iz Maroka, u pratnji mjesnog nacističkog vođe, stigao je u Bayreuth s hitnim pismom od Franca. Vođa pobunjenika trebao je avione i drugu pomoć. Hitler je smjesta pozvao Göringa i generala von Blomberga, koji su slučajno bili u Bayreuthu, i te iste večeri bi odlučeno da se potpomogne španjolska pobuna.[35]

Iako njemačka pomoć Francu nije nikad bila onakva kakvu mu je pružila Italija, koja mu je poslala negdje između šezdeset i sedamdeset tisuća vojnika, te goleme pošiljke oružja i aviona, ipak je bila znatna, Nijemci su kasnije procijenili da su utrošili pola milijarde maraka na taj pothvat,[36] pored toga što su dali avione, tenkove, tehničare i legiju Kondor, zrakoplovnu jedinicu koja se istakla u uništavanju španjolskog grada Guernica i njezinog civilnog stanovništva. U odnosu na njemačko vlastito naoružanje to nije bilo mnogo, a Hitleru je donosilo znatne dividende.

Tako je Francuska dobila treću neprijateljsku fašističku silu na svojim granicama. To je pojačalo unutrašnji razdor između desnice i ljevice u Francuskoj i na taj način oslabilo njemačkog glavnog takmaca na zapadu. Iznad svega, to je onemogućilo *rapprochement** Britanije i Francuske s Italijom, kojem su se vlade u Parizu i Londonu nadale poslije rata u Abesiniji, i tako natjeralo Mussolinija u Hitlerov naručaj.

Od samog početka Führerova politika prema Španjolskoj bila je pametna, pro-

mišljena i dalekovidna. Proučavanjem njemačkih zaplijenjenih dokumenata postaje jasno da je jedan od Hitlerovih ciljeva bio da se produži španjolski građanski rat, kako bi zapadne demokracije i Italija ostale u zavadi i Mussolini njemu privukao.* Već u prosincu 1936. Ulrich von Hassell, njemački ambasador u Rimu, koji još nije bio spoznao nacističke namjere i praksu, do čega je kasnije došao i što će ga koštati života, javio je u Wilhelmstrasse:

> Uloga španjolskog sukoba u talijanskim odnosima s Francuskom i Engleskom mogla bi biti slična abesinskom sukobu, jer jasno ukazuje na postojeće suprotne interese sila i tako priječi Italiju da padne u mrežu zapadnih sila i da bude iskorištena u njihovim spletkama. Borba za dominantan politički utjecaj u Španjolskoj razotkriva prirodnu suprotnost između Italije i Francuske; u isto vrijeme, Italija kao sila na zapadnom Mediteranu dolazi u sukob s britanskim interesima. Još će jasnije Italija uvidjeti da je preporučljivo suprotstavljanje zapadnim silama rame uz rame s Njemačkom.[37]

Baš te okolnosti dovele su do rađanja Osovine Rim–Berlin. Nakon konferencija s Neurathom u Berlinu, 24. listopada, grof Galeazzo Ciano, Mussolinijev zet i ministar vanjskih poslova, otišao je na prvo od mnogih hodočašća u Berchtesgaden. Zatekao je njemačkog diktatora u prijateljskom i razgovorljivom raspoloženju. Hitler je izjavio da je Mussolini »vodeći državnik u svijetu s kojim se ni jedan drugi ne dade usporediti«. Italija i Njemačka mogu zajedno pobijediti ne samo »boljševizam« nego i Zapad. Uključujući i Englesku! Britanija će možda pokušati da izgladi sporove s udruženom Italijom i Njemačkom, mislio je Hitler. U protivnom slučaju, dvije sile, djelujući zajedno, lako bi je se riješili.

»Njemačko i talijansko naoružavanje,« Hitler je podsjetio Ciana, »odvija se brže od engleskog... Za tri godine Njemačka će biti spremna...«[38]

Datum je zanimljiv. Za tri godine bit će jesen 1939.

Dne 21. listopada Ciano i Neurath potpisali su u Berlinu tajni protokol koji ocrtava zajedničku politiku Njemačke i Italije u vanjskim poslovima. Ne otkrivši njegov sadržaj, dva dana kasnije, 1. studenog, Mussolini je javno aludirao na nj, kao sporazum koji tvori »osovinu« oko koje »mogu zajedno raditi« i ostale evropske sile. To će postati čuvena – a za Ducea kobna – riječ.

S Mussolinijem u džepu, Hitler je obratio pažnju na druge događaje. U kolovozu 1936. imenovao je Ribbentropa za njemačkog ambasadora u Londonu u nastojanju da istraži mogućnost nagodbe s Engleskom – pod njegovim uvjetima. Nesposoban i lijen, tašt kao paun, drzak i bez smisla za šalu, Ribbentrop je bio najnepodesnija ličnost za taj položaj, prema Goebbelsovu sudu. »Kada sam kritizirao Ribbentropa da je nesposoban da se bavi britanskom problematikom«, izjavio je kasnije, »Führer mi je

istakao da Ribbentrop poznaje ’tog i tog lorda’ i ’tog i tog ministra’, našto sam mu ja odgovorio: ’Da, ali nevolja je u tom što i oni poznaju Ribbentropa’«.[39]

Istina je da Ribbentrop, iako neprivlačiva osoba, nije bio bez utjecajnih prijatelja u Londonu. Vjerovalo se da je gospođa Simpson, kraljeva prijateljica, bila jedna od njih. Ali Ribbentropova početna nastojanja na novom položaju bijahu obeshrabrujuća, i u studenom je odletio natrag za Berlin da zaključi nekakav nebritanski posao u koji se bio upetljao. Dne 25. studenog potpisao je Pakt protiv Kominterne s Japanom, s kojim se, rekao je, ne trepnuvši okom, dopisnicima (među kojima je bio i pisac ove knjige), Njemačka i Japan udružuju u obrani *zapadne* civilizacije. Izvana, ovaj se pakt činio kao običan propagandni trik kojim Njemačka i Japan mogu dobiti svjetsku podršku iskorišćujući sveopću nesklonost prema komunizmu i uobičajeno nepovjerenje prema Kominterni. Ali i u ovom se ugovoru nalazio tajni protokol posebno uperen protiv Rusije. U slučaju neizazvanog napada Sovjetskog Saveza na Njemačku i Japan, dva naroda pristala su da se savjetuju koje mjere treba poduzeti da »zaštite svoje zajedničke interese«, i također »da ne poduzimlju nikakve mjere koje bi olakšale položaj Sovjetskom Savezu«. Isto tako suglasili su se da bez obostranog pristanka ne sklapaju političke ugovore s Rusijom koji bi bili u suprotnosti s duhom sporazuma.[40]

Neće dugo vremena proći a Njemačka će prekršiti sporazum optuživši Japan – neopravdano – da ga se nije pridržavao. Ali pakt je poslužio u izvjesne propagandne svrhe među lakovjernima u svijetu i prvi put okupio tri siromašna agresorska naroda. Italija ga je potpisala slijedeće godine.

Dne 30. siječnja Hitler je održao govor u Reichstagu gdje je objavio da »Njemačka povlači svoj potpis s Versajskog ugovora«, besmislena, ali tipična gesta, budući da je dosad ugovor ionako bio potpuno mrtav – i ponosno se osvrnuo na rezultate svog četverogodišnjeg rada na položaju Kancelara Reicha. Može mu se oprostiti taj ponos, jer su postignuti rezultati i u unutrašnjim i vanjskim poslovima bili impresivni. Uklonio je nezaposlenost, doveo do razvoja privrede, izgradio snažnu kopnenu vojsku, ratnu mornaricu i zračne snage, dobro ih naoružao, i obećao mnogo više. Vlastoručno je slomio versajske lance i, blefirajući, okupirao Rajnsku oblast. Iako isprva potpuno osamljen, pronašao je jednog privrženog saveznika u Mussoliniju, a drugog u Francu, odvojio je Poljsku od Francuske. Možda najvažnije od svega, pokrenuo je snažnu energiju njemačkog naroda, iznova probudio pouzdanje naroda i njegov osjećaj za misiju velike i ekspanzivne svjetske sile.

Svatko je mogao zapaziti razliku između ove napredne, ratničke, smiono vođene nove Njemačke i dekadentnih demokracija na zapadu, čija se smetenost i prevrtljivost, čini se, povećavala svakim novim mjesecom. Iako upozorene, Britanija i

Francuska nisu prstom makle da spriječe Hitlera u kršenju mirovnog ugovora ponovnim naoružavanjem i okupacijom Rajnske oblasti; nisu mogle zaustaviti Mussolinija u Abesiniji. A sada, na početku 1937. godine, jadno su se pokazale u jalovim gestama da spriječe Njemačku i Italiju u odlučivanju ishoda španjolskog građanskog rata. Svatko je znao što Italija i Njemačka rade u Španjolskoj samo da osiguraju Francovu pobjedu. Pa ipak, vlade u Londonu i Parizu vodile su isprazne diplomatske pregovore da »ne dođe do intervencije« u Španjolskoj. Bila je to razonoda koja je, čini se, zabavljala njemačkog diktatora i koja je svakako pojačavala njegov prezir prema šeprtljavim političkim vođama Francuske i Britanije – »malešni crvi,« kako bi ih ukratko nazvao prilikom kakvog povijesnog događaja, kad bi s velikom lakoćom iznova ponizio dvije zapadne demokracije.

Ni Velika Britanija ni Francuska, ni njihove vlade ni njihovi narodi, ni većina njemačkog naroda nisu, čini se, shvatili na početku 1937. da je gotovo sve što je Hitler bio polučio u svoje prve četiri godine, bila priprema za rat. Na temelju vlastitog opažanja, pisac ove knjige može posvjedočiti da je sve do 1. rujna 1939. njemački narod bio uvjeren da će Hitler dobiti ono što želi – i što oni žele – bez pribjegavanja ratu. Ali, među elitom koja je rukovodila Njemačkom ili joj služila na ključnim položajima, nije moglo biti sumnje u ono što je Hitlerov cilj bio. Kada se četverogodišnji »pokusni« period vladavine nacizma, kako ga je Hitler nazvao, bližio kraju, Göring, koji je u rujnu 1936. bio zadužen za četverogodišnji plan, u tajnom govoru koji je održao industrijalcima i visokim službenim predstavnicima, otvoreno je izjavio što će se dogoditi.

> Bitka koja nas sada očekuje (rekao je) zahtijevat će goleme mjere proizvodnih kapaciteta. Nikakve granice ponovnom naoružanju ne mogu se sagledati. Jedine alternative su ili pobjeda ili uništenje... Živimo u vrijeme kada je na vidiku glavna bitka. Već smo na pragu mobilizacije i već smo u ratu. Jedino nedostaje stvarna pucnjava.[41]

To je upozorenje Göring izrekao 17. prosinca 1936. Za jedanaest mjeseci, kako ćemo uskoro vidjeti, Hitler će donijeti sudbonosnu i nepromjenljivu odluku da stupi u rat.

1937: »BEZ IZNENAĐENJA«

U svom govoru robotima Reichstaga 30. siječnja 1937. Hitler je izjavio: »Prošlo je vrijeme takozvanih iznenađenja«.

I doista, u toku 1937. nije dolazilo do vikendskih iznenađenja*. Za Njemačku to je bila godina konsolidacije i daljnjih priprema za,ciljeve koje će u studenom Führer konačno izložiti šačici svojih viših oficira. Bila je to godina posvećena izgradnji naoružanja, uvježbavanju trupa, iskušavanju novih zračnih snaga u Španjolskoj,* usavršavanju procesa za dobivanje umjetnog benzina i kaučuka, učvršćenju osovine Rim–Berlin i budnom motrenju slabih strana u Parizu, Londonu i Beču.

U toku prvih mjeseci 1937. Hitler je slao važne izaslanike u Rim da obrade Mussolinija. Nijemci su bili pomalo nesigurni zbog očijukanja Italije s Britanijom (2. siječnja Ciano je potpisao »džentlmenski sporazum« s britanskom vladom, po kojem dvije zemlje priznaju jedna drugoj životne interese na Mediteranu) i zbog toga što su uvidjeli da je pitanje Austrije još uvijek osjetljiva tema u Rimu. Kad se Göring 15. siječnja sastao s Duceom i otvoreno govorio o neizbježivosti aneksije Austrije, razdražljivi talijanski diktator, prema njemačkom tumaču Paulu Schmidtu, žestoko je zanijekao glavom, a ambasador von Hassell javio u Berlin da je Göringova izjava o Austriji »naišla na hladan prijem«. U lipnju Neurath se požurio da uvjeri Ducea kako će se Njemačka pridržavati svog ugovora s Austrijom od 11. srpnja. Jedino u slučaju pokušaja restauracije Habsburgovaca, Njemačka bi oštro postupila.

Tako umiren što se tiče Austrije, ali još uvijek pateći zbog stava Francuske i Britanije koje su se protivile njegovim ambicioznim planovima u Etiopiji, Španjolskoj, na Mediteranu – Mussolini je prihvatio Hitlerov poziv da posjeti Njemačku, i 25. rujna 1937, u novoj, za tu priliku naročito skrojenoj, uniformi, prešao je Alpe i stupio u Treći Reich. Mussolini, koga su Hitler i njegovi pomoćnici veličali kao heroja, osvajača i laskali mu, tada još nije mogao znati koliko će kobno to putovanje biti, prvo u nizu mnogobrojnih putovanja Hitleru, koja će dovesti do postepenog slabljenja njegovog vlastitog položaja i konačno do nesretnog završetka. Hitler nije namjeravao sudjelovati u daljnjim diplomatskim razgovorima sa svojim gostom, nego da ga impresionira njemačkom snagom, i stoga je zaigrao na Mussolinijevu opsesiju da podijeli sudbinu s pobjedničkom stranom. Ducea su vodili s jedne strane Njemačke na drugu: na parade esesovaca i trupa, na vojne manevre u Mecklenburgu, u bučne tvornice u Ruhru.

Vrhunac njegova posjeta bila je proslava u Berlinu, 28. rujna, koja ga se, očito, snažno dojmila. Golema masa od milijun ljudi okupila se na Maifeldu da čuje govore dvojice fašističkih diktatora. Govoreći na njemačkom, Mussolini je bio ponesen zaglušnim aplauzom – i Hitlerovim laskavim riječima. Führer je rekao da je Duce »jedan od onih osamljenika našeg doba koje povijest još nije iskušala, ali koji sami stvaraju povijest.« Sjećam se da se jaka oluja sručila na polje prije nego što je Mussolini završio svoj govor, i da su, u metežu koji su izazvale raštrkane mase, esesovske mjere osiguranja zatajile i da je ponosni Duce, mokar do kože i ozlojeđen, bio prisiljen da se sâm, kako je najbolje znao, probije do svog glavnog stana. Međutim,

ovo neugodno iskustvo nije oslabilo Mussolinijevo oduševljenje da postane partner ove nove, snažne Njemačke, i sutradan, poslije vojnih parada odreda kopnene vojske, mornarice i avijacije, vratio se u Rim uvjeren da mu budućnost leži uz Hitlera.

Ne iznenađuje, onda, što ga je mjesec dana kasnije, kada je Ribbentrop otputovao u Rim da dobije Mussolinijev potpis na Pakt protiv Kominterne, ceremonija koja je održana 6. studenog, Duce izvijestio o smanjenom interesu Italije za nezavisnost Austrije. »Neka događaji (u Austriji) teku svojim prirodnim tokom,« rekao je Mussolini. To je bio znak koji je Hitler čekao da krene.

Još jednog vladara impresionirala je sve jača sila nacističke Njemačke. Kada je Hitler prekršio Locarnski ugovor i, okupiravši Rajnsku oblast, postavio njemačke trupe na belgijsku granicu, kralj Leopold povukao je svoju zemlju iz Locarnskog ugovora i saveza s Britanijom i Francuskom, te izjavio da će se Belgija ubuduće strogo pridržavati neutralnog kursa. To je bio ozbiljan udarac zajedničkoj obrani Zapada, ali u travnju 1937. Britanija i Francuska su ga prihvatile – djelo koje će uskoro oni, kao i Belgija, skupo platiti.

Potkraj svibnja *Wilhelmstrasse* je sa zanimanjem pratila povlačenje Stanleya Baldwina s položaja predsjednika vlade Velike Britanije i dolazak Nevillea Chamberlaina na taj položaj. Nijemcima je bilo drago što će novi britanski predsjednik vlade aktivnije sudjelovati u vanjskim poslovima nego što je to činio njegov prethodnik, i što je odlučio, ako bude moguće, da sklopi sporazum s nacističkom Njemačkom. Kakva bi vrsta sporazuma bila prihvatljiva za Hitlera, izloženo je u tajnom memorandumu od 10. studenog koji je napisao barun von Weizsäcker, tada šef političkog odjela njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.

> Od Engleske tražimo kolonije i slobodu akcije na istoku... Britaniji je veoma potreban mir. Vrijedilo bi saznati koliko je Engleska spremna da plati taj mir.[42]

Prilika da se sazna koliko bi Engleska platila ukazala se u studenom kada je lord Halifax, uz Chamberlainov oduševljen pristanak, otputovao u Berchtesgaden na sastanak s Hitlerom. Na dan 19. studenog oni su održali dug razgovor i u podugačkom, tajnom, njemačkom memorandumu, koji je sastavilo Ministarstvo vanjskih poslova Njemačke,[43] ističu se tri točke: Chamberlain svakako želi nagodbu s Njemačkom i predložio je razgovore između dvije zemlje na ministarskoj razini; Britanija želi opći evropski sporazum, a zauzvrat je spremna na ustupke Hitlera u pogledu kolonija i istočne Evrope; Hitlera trenutačno ne zanima neki anglo-njemački sporazum.

S obzirom na prilično negativan ishod razgovora, Nijemce je iznenadilo što je to, čini se, ohrabrilo Britance.* Za britansku vladu bilo bi mnogo veće iznenađenje da je znala za strogo povjerljivi sastanak koji je Hitler bio održao u Berlinu sa svojim vojnim šefovima i ministrom vanjskih poslova točno četrnaest dana prije svog razgovora s lordom Halifaxom.

SUDBONOSNA ODLUKA OD 5. STUDENOG 1937.

Feldmaršal von Blomberg u svojoj »strogo povjerljivoj« direktivi od 24. lipnja 1937, od koje su sačinjena samo četiri primjerka,[44] nagovješćuje vrhovnim komandantima triju vidova oružanih snaga predstojeće događaje i odgovarajuće mjere koje valja poduzeti. »Opća vojna situacija,« ministar rata i vrhovni komandant oružanih snaga obavješćuje šefove triju vidova oružanih snaga, »opravdava pretpostavku da Njemačka ne treba očekivati napad ni sa koje strane«. Ni zapadne sile ni Rusija, rekao je, ne žele rat niti su pripremljenje za nj.

»Usprkos tomu,« kaže se dalje u direktivi, »fluidna politička situacija koja ne isključuje nenadane incidente zahtijeva neprekidnu spremnost na rat od strane njemačkih oružanih snaga ... kako bi omogućila vojnu eksploataciju političkih povoljnih prilika ako bi one nastupile. O ovome valja voditi računa prilikom priprema oružanih snaga za mogući rat u mobilizacionom razdoblju između 1937-38.«

Kakav mogući rat kad se Njemačka ne treba bojati napada »ni sa koje strane«? Blomberg je bio određeniji. Postojale su dvije mogućnosti za rat *(Kriegsfälle)* »zbog kojih su izrađeni planovi«:

> I. Rat na dvije fronte s težištem na zapadu. (Slučaj *Rot*)
>
> II. Rat na dvije fronte s težištem na jugoistoku. (Slučaj *Grün*)

»Pretpostavka« je u prvom slučaju bila da bi Francuska mogla izvesti nenadan napad na Njemačku, u kojem bi slučaju Nijemci upotrijebili svoje glavne snage na zapadu. Ova je operacija dobila šifrirani naziv *Rot*.*

Za drugu mogućnost:

> Rat na istoku može započeti iznenadnom njemačkom operacijom protiv Čehoslovačke kako bi se odbio mogući napad jačih neprijateljskih ujedinjenih snaga. Da bi se opravdala takva akcija u političkom pogledu i u očima međunarodnog prava, moraju se unaprijed stvoriti potrebni uvjeti. (Podcrtao Blomberg.)

Čehoslovačku, naglašava se u direktivi, valja »eliminirati na samom početku« i okupirati.

Postojala su i tri slučaja gdje bi trebalo izvršiti »posebne pripreme«:

I. Oružana intervencija protiv Austrije (Pothvat *Otto*).

I. Ratne komplikacije s crvenom Španjolskom (Pothvat *Richard*)

III. Engleska, Poljska, Litva sudjeluju u ratu protiv nas (Proširenje Slučaja *Rot/Grün*).

Pothvat *Otto* šifrirani je naziv koji će se često javljati na ovim stranama. *Otto* označava Otta Habsburškog, mladog pretendenta na austrijsko prijestolje koji je tada živio u Belgiji. U Blombergovoj lipanjskoj direktivi Pothvat *Otto* sažeto se prikazuje ovako:

Cilj ove operacije – oružana intervencija u Austriji u slučaju uspostave monarhije – bit će da se Austrija prisili oružanom silom na odricanje od restauracije.

Koristeći se domaćim političkim razmiricama austrijskog naroda, u tu svrhu bit će poduzet marš negdje u pravcu Beča i svaki će otpor biti skršen.

Na kraju tog veoma rječitog dokumenta kao da se osjeća neki oprez, gotovo očaj. Nije bilo iluzija u pogledu Britanije. »Engleska će upotrijebiti sva raspoloživa ekonomska i vojna sredstva protiv nas,« upozorava se u njemu. Ako se ona pridruži Poljskoj i Litvi, priznaje se u direktivi, »naš vojni položaj pogoršao bi se do tog stupnja da bi postao nepodnošljiv, čak beznadan. Političke će vođe zato uraditi sve da ove zemlje, a nadasve Engleska, ostanu neutralne«.

Iako je direktivu potpisao Blomberg, očito je da dolazi od njegova gazde iz Ureda kancelara Reicha. U taj nervni centar Trećeg Reicha u ulici *Wilhelmstrasse* u Berlinu, na dan 5. studenog 1937. po podne, radi daljnjeg objašnjenja, Führeru je došlo šest osoba: feldmaršal von Blomberg, ministar rata i vrhovni komandant oružanih snaga; general-pukovnik barun von Fritsch, vrhovni komandant armije; admiral dr Raeder, vrhovni komandant ratne mornarice; general-pukovnik Göring, vrhovni komandant zračnih snaga; barun von Neurath, ministar vanjskih poslova, i pukovnik Hossbach, Führerov vojni ađutant. Hossbach nije poznato ime na ovim stranama niti će to postati, ali, u sve mračnijim časovima tog novembarskog dana, mladi je pukovnik odigrao značajnu ulogu. Zabilježio je ono što je Hitler rekao i pet dana kasnije ispisao u obliku vrlo povjerljivog memoranduma i na taj način za povijest zabilježio – njegov se prikaz pojavljuje u Nürnbergu među zaplijenjenim dokumentima –

najodsudniji trenutak prekretnice u životu Trećeg Reicha.

Sastanak je počeo u 16,15 sati i trajao je do 20,30, a većinom je Hitler govorio. Ono što je imao reći, počeo je, jest plod »temeljitog promišljanja i iskustva od četiri i pol godine kako je na vlasti«. Objasnio je kako smatra da su primjedbe koje će dati toliko važne da ih, u slučaju njegove smrti, treba shvatiti kao njegovu posljednju želju i oporuku.

»Cilj njemačke politike,« rekao je, »jest da osigura i očuva rasno zajedništvo i da ga proširi. Prema tome, riječ je o životnom prostoru *(Lebensraum*).« Nijemci, izjavio je, imaju »pravo na veći životni prostor nego drugi narodi... Zbog toga budućnost Njemačke ovisi isključivo o rješenju potrebe za životnim prostorom.«*

Gdje? Ne u nekim udaljenim afričkim ili azijskim kolonijama, nego u srcu Evrope, »u neposrednoj blizini Reicha«. Problem Njemačke je u tome: gdje da najviše dobije uz najnižu cijenu?

> Povijest svih vijekova – Rimskog Carstva i Britanskog Imperija – dokazala je da se ekspanzija može provesti jedino kršenjem otpora i riskiranjem; zapreke su neizbježne. Nikad nije ... bilo prostora bez gospodara, a nema ih ni danas; napadač uvijek dolazi u sukob s vlasnikom.

Dvije zemlje »zadojene mržnjom«, izjavio je Hitler, stoje na putu Njemačkoj; Britanija i Francuska. Obje su zemlje protiv »svakog daljnjeg jačanja položaja Njemačke«. Führer nije vjerovao da je Britanski Imperij »nerazoriv«. U stvari, vidio je u njemu mnogo slabosti te ih je podrobnije izložio: neprilike s Irskom i Indijom, suparništvo s Japanom na Dalekom istoku, i s Italijom na Mediteranu. Položaj Francuske, mislio je, »povoljniji je od britanskog ... ali Francuska će se suočiti s unutrašnjim političkim teškoćama«. Usprkos tomu, Britanija, Francuska i Rusija moraju se smatrati »utjecajnim silama« u našim političkim računicama«.

> Zbog toga:
>
> Njemački se problem može riješiti jedino silom, a to je uvijek skopčano s rizikom . .. Ako netko slijedeće izlaganje prihvati kao osnovu za pribjegavanje sili, tada preostaje da se odgovori na pitanje »kada« i »gdje«. Postoje tri varijante kojima se valja pozabaviti:
>
> *I. varijanta: razdoblje 1943–45.*
>
> Nakon ovog doba, s našeg gledišta, mogu se očekivati samo promjene nagore. Opremanje kopnene vojske, mornarice i zračnih snaga gotovo je dovršeno. Oprema i naoružanje suvremeno je; svako odlaganje dovodi ih u opasnost da zastare. Napose tajnost »specijalnog oružja« ne može se zadržati zauvijek ... Naša relativna snaga smanjila bi se u odnosu na naoružanje ostalog svijeta ... Osim toga, svijet očekuje naš napad i iz godine u godinu povećava protumjere. Baš kada ostali svijet pojačava svoju obranu, mi smo prinuđeni na ofenzivu.
>
> Nitko danas ne zna kakva će situacija biti 1943–45. Jedna je stvar sigurna, čekati više ne možemo.
>
> Ako Führer još uvijek bude živ, njegova neopoziva odluka bit će da problem prostora Njemačke riješi

najkasnije do 1943–45. Potreba za akcijom prije 1943–45. nastala bi u varijantama II. i III.

II. varijanta

Ako bi se unutrašnji razdor u Francuskoj razvio u takvu domaću krizu koja bi potpuno zaokupila francusku vojsku i onemogućila je za rat protiv Njemačke, tada bi bilo vrijeme za akciju protiv Čehoslovačke.

III. varijanta

Ako se Francuska toliko uplete u rat s nekom drugom državom da nije u stanju da »produži« protiv Njemačke ...

Naš prvi cilj ... mora biti istodobno uništenje Čehoslovačke i Austrije kako bi se uklonila opasnost na našem boku u bilo kojoj operaciji protiv zapada. Ako Česi budu pobijeđeni, i ako se ostvari zajednička njemačko-mađarska granica, moglo bi se s više sigurnosti računati na neutralan stav Poljske u slučaju francusko-njemačkog sukoba.

Ali što će uraditi Francuska, Britanija, Italija i Rusija? Hitler se potrudio da veoma detaljno odgovori na to pitanje. Vjerovao je »da je gotovo sigurno Britanija, a vjerojatno i Francuska, već šutke otpisala Čehe. Teškoće u vezi s Britanskim Imperijem i izgledi da se još jednom uplete u duži evropski rat presudne su u razmatranjima mogućnosti da Britanija ne sudjeluje u nekom ratu protiv Njemačke. Britanski stav svakako ne bi bio bez utjecaja na stav Francuske. Napad Francuske bez Britanske podrške i s izgledima da se ofenziva dovede do mrtve točke na našim zapadnim utvrđenjima, gotovo je nemoguć. A isto tako ni francuski upad kroz Belgiju i Holandiju bez britanske podrške ... To bi, naravno, zahtijevalo održavanje jake obrane na našoj zapadnoj granici dok traje naš napad na Čehe i Austriju«.

Zatim je Hitler istakao neke prednosti »aneksije Čehoslovačke i Austrije«: bolje strateške granice za Njemačku, rasterećenje vojnih snaga »u druge svrhe«, stjecanje oko dvanaest milijuna »Nijemaca«, dopunski prehrambeni artikli za pet do šest milijuna Nijemaca u Reichu i ljudstvo za dvanaest novih divizija.

Zaboravio je spomenuti što bi Italija i Rusija mogle učiniti, pa se na njih vratio. Sumnjao je da bi Sovjetski Savez intervenirao, »s obzirom na stav Japana«. Italija se neće protiviti »eliminiranju Čeha«, ali je još uvijek neizvjestan njezin stav ako se i Austrija osvoji. To bi »uglavnom ovisilo o tome hoće li Duce još biti živ«.

Hitlerova pretpostavka u III. varijanti bila je da se Francuska upusti u rat s Italijom – sukob na koji je računao. Zbog toga nastoji, tumačio je, produljiti španjolski građanski rat; tako bi Italija i dalje bila u zavadi s Francuskom i Britanijom. On vidi kako se rat između njih »konačno približava«. Štoviše, rekao je, »odlučio sam da ga iskoristim kad god do njega dođe, makar već i 1938.« – što bi bilo samo za dva mjeseca. Bio je uvjeren da Italija, uz malu njemačku pomoć u sirovinama, može držati Britaniju i Francusku na razdaljini.

Ako Njemačka iskoristi ovaj rat za rješenje problema s Češkom i Austrijom, treba pretpostaviti da će Bri-

tanija – i sama u ratu s Italijom – odlučiti da ne djeluje protiv Njemačke. Bez britanske podrške ne očekuje se vojna akcija Francuske protiv Njemačke.

Vrijeme za naš napad na Čehe i Austriju mora ovisiti o razvoju anglo-francusko-talijanskog rata ... Ovako povoljna prilika ... ne bi se više ukazala ... Prepad na Čehe treba izvesti »munjevito«.

I dok se te jesenske večeri, 5. studenog 1937, smrkavalo u Berlinu – sastanak je svršio u osam i petnaest – kocka je pala. Hitler je saopćio svoju neopozivu odluku da stupi u rat. Šačica ljudi koji su ga trebali voditi nije više sumnjala u to. Diktator je sve to rekao prije deset godina u *Mein Kampfu,* da Njemačka mora imati *Lebensraum* na istoku i da mora biti spremna na upotrebu sile ako to misli postići, ali onda je on bio samo nepoznat agitator, i njegovu su knjigu, kako je kasnije feldmaršal von Blomberg rekao, vojnici – i mnogi drugi – smatrali kao »dio propagande« čiju »veliku prođu treba pripisati prisilnoj prodaji«.

Ali sada su šefovi Wehrmachta i ministar vanjskih poslova bili suočeni s određenim vremenom za stvarnu agresiju protiv dvije susjedne zemlje – akcija za koju su vjerovali da će izazvati evropski rat. Moraju biti spremni do slijedeće godine, 1938, a najkasnije do 1943–45.

Ta ih je spoznaja zapanjila. Prema Hossbachovim zabilješkama, ne toliko zbog nemoralnosti prijedloga njihova Vođe koliko zbog praktičnih razloga: Njemačka nije bila spremna za veliki rat; da izazove rat, značilo bi riskirati katastrofu.

Na temelju toga, Blomberg, Fritsch i Neurath usudili su se da mu se otvoreno suprotstave. Za tri mjeseca sva trojica bila su izvan službe i Hitler je, oslobođen njihova protivljenja, makar i takvog – a to je bilo posljednji put da trpi protivljenje za Trećeg Reicha – krenuo putem osvajača da ispuni svoju sudbinu. U početku bijaše to lakši put nego što je on – ili itko drugi – bio predvidio.

Bilješke

Deveto poglavlje

* *Buna,* riječ sastavljena 1936. od izraza *butadij* i *natrij;* umjetna guma; sintetički kaučuk (Prev.).

* *Fait accompli* (franc.), svršen čin (Prev.).

* Ranije u toku dana, Hitler je objavio tajni Zakon o obrani Reicha i postavio, kako znamo, dra Schachta da rukovodi ratnom ekonomijom, i potpuno je reorganizirao oružane snage. Reichswehr iz vremena Weimara postade Wehrmacht. Hitler, kao Führer i kancelar, bijaše najviši komandant oružanih snaga *(Wehrmacht),* a Blomberg, ministar obrane, bi određen za ministra rata s dodatnom titulom vrhovnog komandanta oružanih snaga – jedini general u Njemačkoj koji je ikada imao takav čin. Svaki od triju vidova vojske imao je svog vlastitog vrhovnog komandanta i vlastiti generalštab. Kamuflažni naziv *Truppenamt* (Vojna uprava) u armiji napušten je iz jednostavnog razloga što je njezin šef, general Beck, nosio titulu načelnika Generalštaba. Ali ova titula nije označavala ono isto što i u carsko doba, kad je načelnik generalštaba bio, u stvari, vrhovni komandant njemačke vojske pod vojnim diktatorom.

* »Činim sve što je u mojoj moći, noć na noć, da izbacim iz novina sve ono što bi moglo povrijediti njihovu (njemačku) osjetljivost,« pisao je 23. svibnja 1937. Geoffrey Dawson, glavni urednik *Timesa,* svom ženevskom dopisniku H. G. Danielsu, koji je prethodio Ebbuttu u Berlinu. »Zaista ne vidim kako bi se ičemu od onoga što se već mjesecima štampa, moglo zamjeriti da je pristran komentar.« (John Evelyn Wrench: *Geoffrey Dawson and our Times)*

* *Schulung* (njem.), školovanje (Prev.)

* Prema Jodlovu svjedočenju u Nürnbergu, samo tri bataljona prešla su Rajnu napredujući prema Aachenu, Trieru i Saarbrückens a samo jedna divizija bila je upotrijebljena za okupaciju čitavog teritorija. Prema procjeni savezničke obavještajne službe, broj je bio znatno veći: 35.000 ljudi ili približno tri divizije. Hitler je kasnije objasnio: »Činjenica je da sam imao samo četiri brigade.«[45]

* Usprkos upozorenju François-Ponceta, prošle jeseni,.očito je njemačka akcija posve iznenadila francusku i britansku vladu i njihove generalštabove.

* Na dan 7. ožujka Hitler je raspustio Reichstag i sazvao nove izbore i referendum o svom ulasku u Rajnsku oblast. Prema službenim podacima o glasanju od 29. ožujka, oko 99%, od 45.453.691 upisanih glasača, glasalo je, a 98.8%, njih odobrilo je Hitlerovu akciju. Strani dopisnici koji su posjetili glasačka mjesta naišli su na neke nepravilnosti – osobito javno, umjesto tajnog glasanja – i nema sumnje da je bilo Nijemaca koji su se bojali (opravdano, kao što smo vidjeli) da Gestapo ne otkrije *»Nein«* glas. Dr Hugo Eckener rekao je piscu ove knjige da su u njegovom novom cepelinu *Hindenburg,* koji je po Goebbelsovom naređenju morao kružiti iznad njemačkih gradova da pobudi što veću reklamu, *»Ja«* glasovi koje je objavilo Ministarstvo propagande iznosili 42, što je premašivalo broj ukrcanih osoba za 2. Pa ipak, taj promatrač, koji je pratio »izbore« od jednog do drugog kraja Reicha, nije sumnjao da je broj glasova koji su odobravali Hitlerov vojni udar bio u pretezi. A zašto ne? Napuštanjem Versaillesa i pojavom njemačkih vojnika na teritoriju, koji je na kraju krajeva ipak bio njemački, prirodno je što su gotovo svi Nijemci dali pozitivne glasove. Objavljeni broj negativnih glasova iznosio je 540.211.

* *Rapprochement* (franc.), zbliženje (Prev.)

* Više od godinu dana kasnije. 5. studenog 1937, Hitler će potvrditi svoju politiku prema Španjolskoj u povjerljivom razgovoru sa svojim generalima i ministrom vanjskih poslova. »Stopostotna Francova pobjeda,« rekao im je, »nije poželjna s njemačkog gledišta. Više nam odgovara produžetak rata i održavanje napetosti na Mediteranu«.[46]

* Službeni predstavnici *Wilhelmstrasse* znali su u šali reći da je Hitler priređivao svoja iznenađenja subotom, jer mu je rečeno da britanski službeni predstavnici provode svoje vikende izvan grada.

* Svjedočeći u Nürnbergu 14. ožujka 1946, Göring je ponosno govorio o mogućnostima koje je španjolski građanski rat pružio za iskušavanje »moje mlade Luftwaffe. S Führerovim dopuštenjem, poslao sam velik dio transportera i izvjestan broj eksperimentalnih borbenih jedinica, bombardera i protuavionskih topova i na taj način, u uslovima borbe, provjerio da li materijal odgovara svojoj namjeni. Kako bi i personal mogao steći određeno iskustvo, gledao sam da se uvijek novo ljudstvo šalje, a ostali pozovu natrag.«[47]

* Chamberlain je napisao u svoj dnevnik: »Posjet Njemačkoj (od strane Halifaxa), po mom mišljenju, predstavlja velik uspjeh, jer je postigla svoju svrhu da se stvori atmosfera u kojoj bi bilo moguće raspravljati s Nijemcima o praktičnim pitanjima koja su u vezi s evropskim sporazumom. (Keith Feiling: *The Life of Neville Chamberlain,* str. 332).

Čini se da je Hitler i Halifaxa zavarao. U pismenom izvještaju Ministarstvu vanjskih poslova on kaže: »Njemački kancelar i ostali pobuđivali su dojam da se neće olako upustiti u avanture koje bi uključivale primjenu vojne sile ili, možda, rat«. Halifax je usmeno obavijestio Chamberlaina, kaže Charles C. Tansill, da »Hitler nije bio sklon ranim pustolovinama dijelom zbog toga što bi vjerojatno bile nekorisne, a dijelom zbog toga što je Njemačku izgrađivao iznutra... Göring ga je uvjeravao da se ni kap njemačke krvi neće proliti u Evropi, ako Njemačka ne bude bezuvjetno na to prisiljena. Nijemci su mu dali naslutiti... da svoje ciljeve namjeravaju postići mirnim putem«. (Tansill, *Back Door to War*, str. 365–366.)

* Ovo je prvi od mnogih šifriranih naziva u njemačkim vojnim planovima koje ćemo susretati u daljnjem izlaganju. Nijemci su upotrijebili riječ *Fall*, doslovce »slučaj« *(Fall Rot, Falt Grün* – šifrirani nazivi za operaciju na zapadu, odnosno protiv Čehoslovačke), i u početku, prema razlaganju njemačkih generala u Nürnbergu, to je bila samo oznaka koju su obično upotrebljavale sve vojne komande za planove hipotetičkih situacija. Ali, kako će u toku ovih strana postati jasno, naziv koji su Nijemci upotrijebili uskoro će postati oznaka za oružanu agresiju. Riječ »operacija« bio bi vjerojatno točniji prijevod njemačke riječi *Fall* nego što je »slučaj«. Ipak, jednostavnosti radi, pisac će upotrebljavati riječ »slučaj«.

* Ubuduće će čitalac primijetiti da je ono što očito spada u neupravni govor stavljeno pod navodnike ili u navode u obliku izvadaka. Gotovo svi njemački podaci o Hitlerovim napomenama i o napomenama ostalih osoba u toku privatnih razgovora ispisani su u 3. licu, kao neupravni govor, iako često i iznenada zalaze u upravni govor u 1. licu bez ikakve promjene u interpunkciji.

Kako sam htio zadržati točnost izvornog dokumenta i doslovan tekst koji je upotrijebljen ili zabilježen, odlučio sam da je najbolje da ne mijenjam te iskaze i da ih ne iznosim u obliku upravnog govora u 1. licu, ili da ih ne ostavljam bez navodnika. U potonjem slučaju možda će izgledati da se upuštam u samovoljno parafraziranje, iako to nije istina. Stvar je najčešće u tome da su pisci iskaza mijenjali glagolska vremena njemačkih zapisa iz sadašnjeg u prošlo i 1. lice zamjenice u 3. lice. Ako se o tome vodi računa, neće, nadam se, biti nikakve zabune.

10

NEOBIČNA, KOBNA MEĐUIGRA: PAD BLOMBERGA, FRITSCHA, NEURATHA I SCHACHTA

Odluka o primjeni vojne sile protiv Austrije i Čehoslovačke, makar ona uvukla Njemačku u rat s Velikom Britanijom i Francuskom, a koju je Hitler obrazložio 5. studenog, toliko je pogodila njegova ministra vanjskih poslova da je barun von Neurath, iako lakouman, samodopadan i moralno slab, pretrpio nekoliko srčanih napadaja.[48]

»Hitlerov me je govor uvelike uzbudio,« rekao je kasnije na nürnberškom sudu, »jer je uzdrmao temelj čitavoj vanjskoj politici koju sam dosljedno vodio«.[49] Tako raspoložen, i usprkos srčanim napadajima, dva dana kasnije potražio je generala von Fritscha i generala Becka, načelnika Generalštaba, i raspravio s njima o tome što bi se dalo poduzeti »da se Hitler privoli na izmjenu mišljenja«. Dojam koji je na Becka ostavio Hitlerov huškački govor, prema pukovniku Hossbachu koji ga je o tome obavijestio, bijaše »strahovit«. Bilo je dogovoreno da na slijedećem ugovorenom sastanku Fritsch opet pokuša prigovoriti Hitleru i da mu ukaže na vojne razloge zbog kojih njegov plan nije preporučljiv, dok bi Neurath na sličan način opet istakao Hitleru političku opasnost. Što se tiče Becka, on se odmah dao na pisanje razorne kritike Hitlerova plana koju, očito, nije nikome pokazao – prvi znak kobnog nedostatka misli i karaktera ovog cijenjenog generala, koji je isprva pozdravio pojavu nacizma i koji je na koncu dao život u neuspješnom pokušaju da ga uništi.

General von Fritsch sastao se s Hitlerom 9. studenog. Nema nikakvog izvještaja o njihovu razgovoru, ali se može pretpostaviti da je vrhovni komandant kopnene vojske ponovio vojne dokaze protiv Hitlerovih planova i da nije ništa postigao. Führer nije bio raspoložen da podnosi protivljenje ni od generala ni od svog ministra vanjskih poslova. Odbio je da primi Neuratha i otišao na dug odmor u svoje planinsko odmaralište u Berchtesgaden. Tek sredinom siječnja skršeni Neurath bio je u stanju da ugovori sastanak s Vođom.

> Tom prilikom pokušao sam mu dokazati (Neurath je kasnije svjedočio u Nürnbergu) da će njegova politika dovesti do svjetskog rata i da ja u njoj ne bih želio sudjelovati... Svratio sam mu pozornost na opasnost od rata i na ozbiljna upozorenja generala ... Kada je, usprkos svim mojim dokazima, ostao kod svog mišljenja, rekao sam mu da će morati potražiti drugog ministra vanjskih poslova ...[50]

Iako Neurath tada nije to znao, bilo je to upravo ono što je Hitler odlučio da uradi. Za četrnaest dana će proslaviti petogodišnjicu dolaska na vlast, pa je namjeravao da je označi čišćenjem kuće, ne samo u Ministarstvu vanjskih poslova nego i u kopnenoj vojsci, tim dvjema tvrđavama »reakcije« gornjih slojeva, kojima potajno nije vjerovao, za koje je osjećao da ga nikad nisu prihvatili niti istinski razumjeli njegove ciljeve, i koji su, kao što su to Blomberg, Fritsch i Neurath 5. studenog uvečer dokazali, stajali na putu ostvarenju njegovih ambicija. Posljednja dvojica gospode posebice, a možda čak i susretljivi Blomberg, koji ga je toliko zadužio, morat će slijediti neusporedivog dra Schachta u penziju.

Jer je lukavi novčar, nekadašnji zanesenjak nacizma i Hitlerov pomagač, već bio pao.

Kao što smo vidjeli, Schacht je posvetio svu svoju energiju i čudotvorstvo financiranju Hitlerova užurbanog naoružanja. Kao opunomoćeni poslanik za ratnu ekonomiju i ministar političke ekonomije, zasnovao je bezbroj fantastičnih planova uključivši i upotrebu štamparija da bi se namirio novac za novu kopnenu vojsku, mornaricu i zrakoplovstvo i platili računi za naoružavanje. Ali postojala je granica iznad koje zemlja nije mogla ići a da ne bankrotira, i on je vjerovao da će se do 1936. Njemačka približiti toj granici. Upozorio je Hitlera, Göringa i Blomberga, ali bez koristi, iako je ministar rata jedno vrijeme bio na njegovoj strani. Göringovim imenovanjem za izvršitelja četverogodišnjeg plana u rujnu 1936, što bijaše prenategnut plan da se za četiri godine Njemačka učini neovisnom – cilj koji je Schacht smatrao da je nemoguć – šef Luftwaffe postao je zapravo diktator njemačke ekonomije. Čovjek poput Schachta, tašt, ambiciozan* i pun prezira zbog Göringove neupućenosti u ekonomiju, nije mogao zadržati svoj položaj i, poslije nekoliko mjeseci oštrih nesuglasica između dvojice energičnih muškaraca, Schacht je zamolio Führera da daljnje upravljanje ekonomske politike prenese isključivo u ruke njegovog suparnika, a da njemu dopusti da podnese ostavku na svoj položaj u kabinetu. Ovakva malodušnost dolazila je i zbog stava mnogih vodećih industrijalaca i poslovnih ljudi zemlje koji su, kako je on kasnije izvijestio, »nagrnuli u Göringovo predsoblje u nadi da dobiju narudžbe dok sam ja još uvijek nastojao da se čuje glas razuma«.[51]

Nastojanje da se čuje glas razuma u abnormalnoj atmosferi nacističke Njemačke u 1937, bilo je neizvedivo, shvatio je Schacht, i nakon daljnje izmjene udaraca s Göringom u toku ljeta, kada je žigosao kao nezdravu »vašu politiku izmjene strane

valute, vašu politiku u vezi s proizvodnjom i vašu financijsku politiku«, u kolovozu je otputovao u Obersalzberg da Führeru podnese formalnu ostavku. Führer nije bio pripravan da je prihvati, s obzirom na nepovoljnu reakciju i kod kuće i vani koju bi gotovo sigurno izazvao Schachtov odlazak, ali je uzdrmani ministar bio nepopustljiv i Hitler je konačno pristao da ga poslije dva mjeseca riješi dužnosti. Na dan 5. rujna Schacht je uzeo dopust, a njegova ostavka službeno je prihvaćena 8. prosinca.

Na Hitlerov uporan zahtjev, Schacht je ostao u kabinetu kao ministar bez portfelja i zadržao je položaj predsjednika *Reichsbanke,* čime je spasena forma i otupljen udarac njemačkog i svjetskog javnog mišljenja. Uza sve to, njegov utjecaj, kojim je kočio Hitlerovo grozničavo naoružavanje za rat, prestao je, iako je ostankom u kabinetu i Reichsbanci i nadalje posuđivao svoje ime i ugled Hitlerovim ciljevima. Doista, on će uskoro javno i oduševljeno pristati na Vođin prvi gangsterski akt otvorene agresije, jer će, poput generala i ostalih konzervativaca koji su odigrali takvu ključnu ulogu u izručivanju Njemačke nacistima, trebati previše vremena da uvidi stvarne činjenice.

Göring je privremeno preuzeo ministarstvo ekonomije, ali jedne večeri sredinom siječnja 1938. Hitler je naletio na Walthera Funka u berlinskoj operi i kao slučajno ga obavijestio da će naslijediti Schachta. Službeno imenovanje ove nepouzdane, sićušne, puzave ništice koji je, kao što znamo, odigrao izvjesnu ulogu u tome da se poslovni svijet počne zanimati za Hitlera na početku tridesetih godina, bilo je ipak odgođeno. Jer sada je u vojsci Trećeg Reicha nastupila dvoglava kriza koju su, između ostalog, ubrzale izvjesne stvari što se tiču seksa, i normalnog i abnormalnog, koje su baš išle Hitleru u prilog, omogućivši mu da zada udarac staroj aristokratskoj vojnoj hijerarhiji, od kojega se ona nije nikad oporavila, uz grozne posljedice ne samo po vojsku koja je time izgubila posljednji ostatak nezavisnosti koju je tako ljubomorno čuvala za vrijeme Hohencolernskog Imperija i republike, nego na kraju i po Njemačku i svijet.

PAD FELDMARŠALA VON BLOMBERGA

»Koliko samo može jedna žena, a da toga nije svjesna, utjecati na povijest jedne zemlje, pa otuda i na svijet!« uskliknuo je pukovnik Alfred Jodl u svom dnevniku od 26. siječnja 1938. »Čovjek ima dojam da proživljava trenutke sudbonosne za njemački narod.«[52]

Žena na koju je ovaj nadaren mladi oficir mislio bila je gospođica Erna Gruhn i, kako se godina 1937. bližila kraju, mora da je sebe smatrala posljednjom osobom u

Njemačkoj koja bi mogla, kako je Jodl izjavio, gurnuti njemački narod u zlokobnu krizu i izvršiti tako jak utjecaj na njegovu povijest. Možda je samo u ovakvom sablasnom, psihopatskom svijetu u kojem se unutrašnji krug Trećeg Reicha tada tako mahnito kretao bilo moguće da se to dogodi.

Gospođica Gruhn bijaše Blombergova tajnica i na kraju 1937. osjećao se toliko zaljubljen da joj je predložio ženidbu. Njegova prva žena, kćerka penzioniranog vojnog oficira, kojom se oženio 1904, bijaše umrla 1932. Njegovo petero djece u međuvremenu je odraslo (najmlađa kćerka udala se za najstarijeg sina generala Keitela, njegova štićenika, u 1937.), i kako mu je dosadio ponešto usamljen život udovca, odlučio je da se iznova oženi. Kao stariji oficir njemačke vojske, spoznao je da njegova ženidba s pučankom ne bi naišla na odobravanje bahatog aristokratskog oficirskog zbora te je stoga zatražio savjet od Göringa. Göring nije vidio nikakve zapreke ženidbi – zar se i sam nakon smrti svoje prve žene nije oženio rastavljenom glumicom? U Trećem Reichu nije bilo mjesta staromodnim družtvenim predrasudama oficirskog zbora. Göring ne samo što je odobravao ono što je Blomberg kanio učiniti, već je izrazio spremnost da stvar izgladi s Hitlerom, ako bude potrebno, i da mu na bilo koji način pomogne. Slučaj je htio da mu na jedan drugi način pomogne. Feldmaršal mu se povjerio da ima suparnika. Za Göringa to nije bio problem. U drugim zgodama takvi napasnici bijahu otpremani u koncentracioni logor. Vjerojatno iz obzira prema starinskom feldmaršalovu moralu, Göring je ipak ponudio da neugodnog suparnika otpremi u Južnu Ameriku, što je i uradio.

Međutim, Blomberg je još uvijek bio uznemiren. Na dan 15. prosinca 1937. Jodl unosi osebujan zapis u svoj dnevnik: »Feldmaršal (Blomberg) neobično uzrujan. Razlog nepoznat. Očigledno osobna stvar. Otišao u nepoznato mjesto na osam dana.«[53]

Na dan 22. prosinca Blomberg se opet pojavio i održao govor na pogrebu generala Ludendorffa u *Feldherrnhalle* u Münchenu. Hitler je prisustvovao, ali nije govorio. Heroj svjetskog rata bijaše odbio da ima bilo kakvu vezu s njim otkako je pobjegao ispred *Feldherrnhalle,* nakon čitave salve metaka za vrijeme puča u pivnici. Poslije pogreba Blomberg je natuknuo Hitleru o svojoj namjeravanoj ženidbi. Odlanulo mu je kad mu je Führer dao blagoslov.

Vjenčanje je održano 12. siječnja 1938, a Hitler i Göring bili su glavni svjedoci. Još mladenci nisu pravo ni odletjeli u Italiju na medeni mjesec kadli se prava bura podigne. Konzervativan oficirski zbor mogao je progutati sablazan zbog toga što se njihov feldmaršal ženi svojom stenografkinjom, ali nisu htjeli da prihvate njegov brak sa ženom čija je prošlost počela izlaziti na vidjelo sa svim svojim strašnim pojedinostima.

Iz početka, radilo se samo o glasinama. Tvrdoglavi generali počeli su primati ano-

nimne telefonske pozive od kojekakvih djevojaka koje su, očito, nazivale iz sumnjivih kavana i noćnih klubova čestitajući kopnenoj vojsci što je prihvatila jednu od njihovih mustri. U policijskom glavnom stanu u Berlinu, jedan je policijski inspektor, provjeravajući glasine, naišao na dosje s oznakom »Erna Gruhn«. Užasnut, odnio ga je šefu policije, grofu von Helldorfu.

Grof, prekaljeni veteran *Freikorpsa* i nemirnih dana SA, bijaše također užasnut. Jer, u dosjeu je pronašao da je zaručnica feldmaršala i vrhovnog komandanta bila zavedena u policiji kao prostitutka, a bila je osuđena i zbog poziranja za pornografske slike. Mladu gospođu feldmaršalicu, pisalo je dalje, odgojila je majka u maserskom salonu što je, kao što se ponekad događalo u Berlinu, bila obična kamuflaža za javnu kuću.

Nesumnjivo je da je Helldorfova dužnost bila da proslijedi poguban dosje svom pretpostavljenom, šefu njemačke policije Himmleru. Iako je bio vatren nacist, nekad je i sam bio član oficirskog zbora kopnene vojske pa je poprimio neke njezine običaje. Znao je da bi Himmler, koji je bio u zavadi s Vrhovnom komandom kopnene vojske već više od godinu dana i kojeg su sada smatrali većom opasnošću od Roehma, upotrijebio dosje da ucjeni feldmaršala i učini ga svojim oruđem protiv konzervativnih generala. Umjesto Himmleru, Helldorf je smiono odnio policijske spise generalu Keitelu. Očevidno je da je bio uvjeren da će Keitel, koji je dugovao svoje napredovanje u vojsci Blombergu s kojim je bio povezan i rodbinskim vezama, urediti tako da oficirski zbor vodi aferu te da će također upozoriti šefa na pogibao koja mu prijeti. Ali Kaitel, arogantan i ambiciozan, iako neodlučan i nekarakteran, nije namjeravao staviti na kocku svoju karijeru i složiti se sa strankom i SS-om. Umjesto da spise preda vrhovnom komandantu kopnene vojske generalu von Fritschu, on ih je opet vratio Helldorfu, uz savjet da ih pokaže Göringu.

Nitko sretniji od Göringa da ih posjeduje, jer je sad postalo očito da će Blomberg morati da ode, pa je logično, držao je, da ga on glavom naslijedi kao Vrhovni komandant Wehrmachta – cilj kojem je dugo vremena stremio. Blomberg prekine svoj medeni mjesec u Italiji i vrati se u Njemačku radi pogreba svoje majke, i 20. siječnja, još uvijek ne znajući što mu se sprema, prijavi se na dužnost u svoj ured u Ministarstvu rata.

Ali ne zadugo. Dne 25. siječnja Göring donese eksplozivne dokumente Hitleru, koji se upravo bio vratio iz Berchtesgadena, i Führer prasnu. Njegov ga je feldmaršal prevario i od njega, koji je bio službeni svjedok na vjenčanju, napravio budalu. Göring se brzo suglasi s njim i u podne osobno otiđe Blombergu da mu saopći vijest. Čini se da je i feldmaršala prenerazilo otkriće o nevjesti te smjesta ponudi razvod braka. Ali Göring mu pristojno objasni da to neće biti dovoljno. Sama Vrhovna komanda kopnene vojske zahtijeva njegovu ostavku; kako Jodlov dnevnik otkriva dva dana kasnije, načelnik Generalštaba general Beck obavijestio je Keitela da se »ne

može trpjeti činjenica što se najviši oficir ženi kurvom«. Dne 25. siječnja Jodl je saznao od Keitela da je Hitler otpustio svog feldmaršala. Dva dana kasnije oboreni 60-godišnjak otputuje iz Berlina u Capri da nastavi medeni mjesec.

Na ovaj idilični otok slijedio ga je njegov pomorski ađutant koji se pobrinuo za groteskan kraj ove jedinstvene tragikomedije. Admiral Raeder bijaše odaslao ovog pomoćnika, poručnika von Wangenheima sa zahtjevom da se radi časti oficirskog zbora razvede sa ženom. Mladi mornarički oficir bio je preuzetan i neobično revan mladić i, kad se pojavio pred mladencom-feldmaršalom, prekoračio je svoja ovlaštenja. Umjesto da zahtijeva razvod, predloži svom bivšem šefu časnu stvar pokušavši da mu utisne pištolj u ruku. Usprkos svom porazu, čini se da je feldmaršal ipak osjećao strast za životom – očito je da je još uvijek bio zaljubljen u svoju mladu, bez obzira na ono što se dogodilo. Odbio je ponuđeno oružje i u pismu, koje je smjesta napisao Keitelu, primijetio je da on i mladi mornarički oficir »očevidno ne dijele iste poglede na život«.[54]

Naposljetku mu Hitler obeća zaposlenje na najvišem nivou, čim se oluja stiša. Prema Jodlovu dnevniku, Hitler je, za vrijeme razgovora kada je otpustio Blomberga, rekao: »Čim dođe vrijeme za Njemačku, opet ćete biti uza me i sve što se dogodilo u prošlosti bit će zaboravljeno«.[55] I doista, u svojim neobjavljenim memoarima Blomberg je napisao da mu je Hitler na posljednjem sastanku obećao, »posebno naglasivši«, da će mu u slučaju rata biti povjerena vrhovna komanda nad oružanim snagama.[56]

Poput mnogih svojih obećanja, Hitler nije ni ovo održao. Ime feldmaršala von Blomberga zauvijek je izbrisano iz vojne liste, pa čak i onda kad je rat počeo i on se stavio na raspolaganje, nije bio vraćen ni na jednu dužnost. Nakon povratka u Njemačku, Blomberg se sa ženom smjestio u bavarsko selo Wiessee gdje su živjeli u potpunoj skrovitosti sve do konca rata. Kao što je to bio slučaj i sa prijašnjim engleskim kraljem istog razdoblja, ostao je do kraja vjeran ženi koja mu je skrivila propast. Taj kraj nastupio je njegovom smrću 13. ožujka 1946. u nürnberškom zatvoru gdje je, kukavan i iscrpljen, čekao da svjedoči na suđenju.

PAD GENERALA BARUNA WERNERA VON FRITSCHA

General-pukovnik barun Werner von Fritsch, vrhovni komandant kopnene vojske, darovit i odlučan oficir stare škole (»tipičan za Generalštab«, kako ga je okarakterizirao admiral Raeder), bijaše očit kandidat umjesto Blomberga kao ministar rata i vrhovni komandant oružanih snaga. Ali i Göring je, kao što smo vidjeli, priželjkivao taj visoki položaj, a bilo je i onih koji su vjerovali da je namjerno gurnuo Blomberga

u brak sa ženom o čijoj je nesretnoj prošlosti možda već što znao kako bi sebi očistio put. Ako je to istina, Blomberg je nije znao, jer je 27. siječnja, za svog oproštajnog razgovora s Hitlerom, sam predložio Göringa za svog nasljednika. Međutim, Führer je poznavao svog starog pristašu nacizma bolje nego bilo tko drugi; za Göringa je rekao da je previše častohlepan te da mu nedostaje i strpljenja i ustrajnosti. A nije bio sklon ni generalu von Fritschu čije mu se protivljenje njegovim grandioznim planovima od 5. studenog nije svidjelo, niti ga je zaboravio. Pored toga, bio je tu Fritschov neprijateljski stav prema nacističkoj stranci i osobito prema SS, koji on nije nikad tajio – okolnost koja nije privukla samo Führerovu pažnju već je isprovocirala Himmlera, vođu SS-a i šefa policije, tako da je čvrsto odlučio da uništi ovog opasnog protivnika koji vodi kopnenu vojsku.*

Sada se Himmleru ukazala prilika, ili bolje rečeno, sam ju je stvorio tako što je otpočeo tako nečuvenim smicalicama da je teško vjerovati da se to moglo dogoditi – barem ne u 1938. – čak i u gangsterskom svijetu SS-a i nacionalsocijalističkoj stranci, ili da je njemačka vojska, koja je stvarno gajila tradiciju, mogla to trpjeti. Idući tragom Blombergova skandala, on je tempirao drugu, mnogo jaču bombu koja je iz temelja uzdrmala oficirski zbor i zapečatila njegovu sudbinu.

Na dan 25. siječnja, kada je Göring pokazao Hitleru policijski dosje Blombergove zaručnice, upoznao je Führera i s još pogubnijom ispravom koju su zgodno pripremili Himmler i njegov glavni pomoćnik Heydrich, šef SD-a, tajne službe SS-a, a koja je navodno dokazivala da je general von Fritsch bio okrivljen zbog homoseksualnog odnosa po paragrafu 175. njemačkog krivičnog zakona i da još od 1935. plaća ucjenu jednom bivšem osuđeniku da bi zataškao stvar. Spisi Gestapoa učine se Hitleru tako uvjerljivi da je bio sklon da povjeruje toj optužbi, a Blomberg, dajući oduška svojoj srdžbi prema Fritschu zbog oštrog stava koji je vojska zauzela spram njegove ženidbe, nije ni pokušavao da ga razuvjeri. Fritsch, saopćio mu je povjerljivo, nije »čovjek koji juri za ženama«, pa je dodao da je general, koji je cijelog života bio neženja, možda »podlegao poroku«.

Pukovnik Hossbach, Führerov ađutant koji je bio prisutan kad je dosje Gestapoa bio pokazan, bijaše užasnut i, usprkos Hitlerovu naređenju da ništa ne smije reći Fritschu, odmah je otišao u stan komandanta kopnene vojske da ga izvijesti o optužbama i da ga upozori na grdnu nevolju u kojoj se našao.* Šutljivi pruski plemić bio je zaprepašten. »Odvratne laži!« izlane on. Kad se smirio, dao je svome kolegi oficiru časnu riječ da su optužbe potpuno neosnovane. Sutradan rano izjutra Hossbach, ne bojeći se posljedica, izvijesti Hitlera o svom razgovoru s Fritschom i prenese mu generalovo kategorično odricanje optužaba, te nagovori Führera da ga sasluša i dade mu mogućnost da osobno zaniječe krivnju.

Na Hossbachovo iznenađenje, Hitler pristade i istog dana kasno uvečer pozovu vrhovnog komandanta njemačke kopnene vojske u kancelarov ured. Našao se tu da

iskusi ono na što ga dugogodišnje odgajanje za aristokrata, oficira i džentlmena nije pripremilo. Sastanak je održan u knjižnici kancelara Reicha i ovaj put bijahu prisutni i Himmler i Göring. Pošto je Hitler ukratko izložio optužbe, Fritsch je dao časnu oficirsku riječ da su posve neistinite, ali takva uvjeravanja nisu više vrijedila u Trećem Reichu, pa Himmler, koji je već tri godine čekao svoj trenutak, na jedna pokrajnja vrata uvede neku kreaturu nesimpatična, degenerična izgleda. Mora da je bio najneobičnija, ako ne i najpodlija spodoba koju su ikada pustili u Ured kancelara njemačkog Reicha. Zvao se Hans Schmidt i u policiji je bio zaveden još od onog dana kada mu je bila izrečena prva kazna u popravilištu za dječake. Pokazalo se da mu je glavna slabost da uhodi homoseksualce i da ih kasnije ucjenjuje. Sada je priznao da u generalu von Fritschu prepoznaje oficira kojeg je zatekao u homoseksualnom činu u mračnoj uličici blizu Potsdamske željezničke stanice u Berlinu s nekim tipom iz podzemlja po imenu »Joža Bavarac«.* Godinama, Schmidt je uporno tvrdio trojici najutjecajnijih osoba u Njemačkoj, ovaj mu je oficir plaćao ucjenu da šuti, a prestao je plaćati tek onda kada ga je zakon opet stavio iza rešetaka kaznionice.

General barun von Fritsch bio je odveć bijesan da odgovori. Prizor u kojem glava njemačke države, nasljednik Hindenburga i Hohenzollerna, dovodi takva sumnjivca na takvo mjesto i u takvu takvu svrhu, bijaše previše za nj. Njegova šutnja samo je uvjerila Hitlera da je kriv, pa je Führer zatražio da podnese ostavku. To je Fritsch odbio i, dapače, zatražio vojni sud časti. Ali Hitler nije ni pomišljao da dopusti vojnoj kasti da preuzme slučaj, barem ne za sada. To mu je bila bogomdana prilika, koju nije htio propustiti, da razbije protivljenje generala koji se ne pokoravaju njegovoj volji i njegovu geniju. Smjesta je Fritschu zapovjedio da otiđe na dopust neodređenog trajanja, što je bilo ravno suspenziji. Sutradan je Hitler vijećao s Keitelom ne samo o Blombergovu nego i Fritschovu nasljedniku. Jodl, komu je glavni izvor obavještenja bio Keitel, počeo je tu i tamo u dnevnik unositi zapise koji su nagovještavali drastična otpuštanja ne samo u komandi kopnene vojske, nego i u cijeloj organizaciji oružanih snaga, što će na koncu dovesti vojsku pod stegu.

Hoće li se viši generali odreći vlasti koja je, iako nepotpuna, bila još ono posljednje što je ostalo izvan Hitlerova stiska? Kada se Fritsch vratio u svoj stan u Bendlerstrasse iz one muke u knjižnici kancelara Reicha, savjetovao se s generalom Beckom, načelnikom Generalštaba kopnene vojske. Neki engleski povjesničari[57] navode da ga je Beck nagovarao da odmah izvrši vojni puč protiv Hitlerove vlade, ali da je on to odbio. Međutim, Wolfgang Förster, njemački životopisac Becka, koji je imao na raspolaganju generalove osobne spise, samo tvrdi da je Beck te kobne večeri bio prvo s Hitlerom, koji mu je saopćio teške optužbe, a zatim s Fritschom koji ih je zanijekao, i da je konačno, kasno iste večeri, požurio natrag do Hitlera s jedinim zahtjevom da se komandantu kopnene vojske pruži prilika da se opravda pred vojnim Sudom časti. Ni Beck, ističu njegovi biografi, još nije shvatio pravi karakter

upravljača Trećeg Reicha, na što će kasnije nadoći, kad bude kasno. Nekoliko dana kasnije, kad je također bilo kasno, kad su ne samo Blomberg i Fritsch otišli nego je i šesnaest viših generala bilo penzionirano, a četrdeset i četiri drugih premješteno na niže dužnosti, Fritsch i njegovi bliski suradnici, od kojih je Beck bio jedan, ozbiljno su pomišljali na vojne protumjere. Ali ubrzo su se okanili takvih opasnih misli. »Tim je ljudima bilo jasno,« kaže Förster, »da bi vojni puč značio građanski rat, te da sigurno ne bi uspio«. Zatim su, kao i uvijek, njemački generali htjeli da budu sigurni u pobjedu prije nego što išta riskiraju. Bojali su se, kako navodi ovaj njemački pisac, da im se ne suprotstave ne samo Göringove zračne snage i ratna mornarica admirala Raedera, budući da su obojica komandanata bili posve opčinjeni Führerom, nego da i sama kopnena vojska možda neće u cijelosti potpomoći svojeg zbačenog vrhovnog komandanta.[58]

Međutim, još jedna posljednja prilika pružila se vodećim vojnim oficirima da zauzvrat zadadu udarac Hitleru. Preliminarna istraga koju je vodila vojska u suradnji s Ministarstvom pravde ubrzo je ustanovila da je general von Fritsch nevina žrtva zavjere Gestapoa, koju su skovali Himmler i Heydrich. Ustanovljeno je da je bivši robijaš Schmidt zaista zatekao jednog oficira u neprirodnom odnosu na sjenovitom mjestu blizu Potsdamske željeznice i da ga je godinama uspješno ucjenjivao. Ali on se zvao Frisch, a ne Fritsch, i radilo se o bolesnom konjičkom oficiru u penziji koji se na vojnom spisku vodio pod imenom Rittmeistera* von Frischa. Gestapo je to znao, ali je uhapsio Schmidta i zaprijetio mu smrtnom kaznom ako ne upre prstom u vrhovnog komandanta kopnene vojske. I bolesnog Rittmeistera vojna je policija stavila u pritvor kako bi ga spriječila da ne govori, ali vojska je i njega i Schmidta nekako izbavila iz gestapovskih pandža i držala ih na sigurnom mjestu do njihova svjedočenja na procesu Fritschu pred vojnim sudom.

Stare su vođe kopnene vojske likovale. Ne samo što će njihov vrhovni komandant biti oslobođen nego će biti i vraćen na svoj rukovodeći položaj u vojsci. Makinacije SS-a i Gestapoa, dvojice neskrupuloznih ljudi Himmlera i Heydricha koji su imali neograničenu vlast u zemlji, bit će raskrinkane i oni i SS poći će putem Roehma i SA prije četiri godine. To će biti udarac i za stranku i za samog Hitlera; to će uzdrmati temelje Trećeg Reicha toliko snažno da bi se i sam Führer mogao prevrnuti. Ako bi pokušao prikriti zlodjelo, vojska bi mirne savjesti sada, kad se saznalo za istinu, preuzela stvar u svoje ruke. Ali još jednom, kao i toliko puta u toku proteklih pet godina, generale je nadmudrio nekadašnji austrijski kaplar, a zatim ih je posve dotukla sudbina koju je Vođa, ako oni nisu, znao kako da iskoristi u svoje svrhe.

U toku čitave posljednje sedmice mjeseca siječnja 1938. napetost slična onoj u poodmaklom lipnju 1934. zahvati Berlin. Iznova je glavni grad vrio od glasina. Iz nepoznatih razloga, Hitler je razriješio dužnosti dvije glavne ličnosti u vojsci. Ambasador François-Poncet je čuo da je Fritsch, koji ga je 2. veljače pozvao na ručak, a

zatim opozvao poziv, uhapšen. Kružile su vijesti da vojska namjerava opkoliti Reichstag kada se 30. siječnja sastane da čuje Hitlerov govor u čast petogodišnjice njegove vladavine, i da uhapsi čitavu nacističku vladu s njezinim posebno odabranim zastupnicima. Vjerodostojnost ovih izvještaja potvrđena je kada je javljeno da se zasjedanje Reichstaga odgađa na neodređeno vrijeme. Bilo je očito da njemački diktator ima teškoća. Konačno se namjerio na sebi ravne, na nepopustljive više generale njemačke kopnene vojske. Ili su bar tako ovi potonji mislili, ali bijahu u zabludi.

Na dan 4. veljače 1938. sastao se njemački kabinet – što će se kasnije pokazati – posljednji put. Kakve god teškoće Hitler iskusio, sada ih se riješio tako što je uklonio sve one koji su mu stajali na putu, ne samo u vojsci nego i u Ministarstvu vanjskih poslova. Dekret koji je žurno progurao kroz kabinet toga dana, a koji je bio objavljen narodu i svijetu preko radija nešto prije ponoći, započinjao je ovako:

»Od sada osobno preuzimam komandu nad svim oružanim snagama«.

Kao šef države, Hitler je, naravno, bio najviši komandant oružanih snaga, ali je sada preuzeo Blombergovo mjesto vrhovnog komandanta i ukinuo Ministarstvo rata kojemu je također predsjedavao luckasti mladoženja. Umjesto njega, osnovana je nova organizacija koja će u toku drugog svjetskog rata biti poznata u svijetu kao Vrhovna komanda oružanih snaga *(Oberkommando der Wehrmacht* ili OKW) kojoj su bila podređena tri vida oružanih snaga: kopnena vojska, ratna mornarica i ratno zrakoplovstvo. Hitler je bio njezin vrhovni komandant, a pod njim je bio načelnik štaba sa zvučnom titulom »načelnika Vrhovne komande oružanih snaga« – položaj koji je dobio ulizica Keitel i koji je ovaj uspio zadržati do kraja.

Da bi ublažio povrijeđene osjećaje Göringa, koji je bio uvjeren da će naslijediti Blomberga, Hitler ga je imenovao feldmaršalom učinivši ga najvišim po činu oficirom Reicha, što mu je, očigledno, veoma godilo. Da stiša uznemirenu javnost, Hitler objavi da su Blomberg i Fritsch dali ostavke »zbog zdravstvenih razloga«. Tako se zauvijek riješio Fritscha, još prije njegova suđenja pred vojnim sudom časti koji bi ga, po Hitlerovu uvjerenju, oslobodio optužbe. Višim generalima ovo se osobito učinilo uvredljivim, ali nisu mogli ništa učiniti jer je istim dekretom njih šesnaestorica otpušteno, uključujući generala von Rundstedta, von Leeba, von Witzlebena, von Klugea i von Kleista i riješeno dužnosti, a četrdeset i četvorica ostalih, za koje se smatralo da nisu previše odani nacizmu, premješteno.

Nakon izvjesnog oklijevanja, Hitler je za Fritschova nasljednika izabrao generala Walthera von Brauchitscha, koji je među generalima uživao dobar glas, ali se pokazao isto tako nepouzdan i popustljiv kao i Blomberg, kada se trebalo hrabro suprotstaviti nestalnoj Hitlerovoj ćudi. Nekoliko dana u toku krize pokazalo se da će i Brauchitsch imati problema sa seksom, kao što su ga imali Blomberg i Fritsch, jer se taj oficir upravo kanio razvesti, na što je vojna aristokracija gledala prijekim

okom. Uvijek radoznali Jodl zabilježio je taj zaplet u svoj dnevnik. U nedjelju 30. siječnja zapisao je da je Keitel pozvao sebi Brauchitschova sina »da ga pošalje majci (trebao je dobiti pristanak za razvod)«, a nekoliko dana kasnije javlja o sastanku Brauchitscha i Keitela s Göringom »zbog razgovora o stanju u obitelji«. Göring, koji je, čini se, postao arbitar za seksualne poteškoće generala, obećao je da će ispitati stvar. Istog dana, bilježi dalje Jodl, »Brauchitschov sin vraća se od majke s pismom dostojanstvenog sadržaja«. Može se zaključiti da neće stajati suprugu na putu. A neće ni Göring ni Hitler negodovati zbog rastave koju je novi komandant, u stvari, dobio nekoliko mjeseci nakon preuzimanja novog položaja. Jer obojica su znali da je Frau Charlotte Schmidt, žena koju je htio uzeti, kako je to Ulrich von Hassel rekao, »200% fanatična nacistkinja«. Ženidba je bila slijedeće jeseni, a mogla je poslužiti, kako bi to Jodl kazao, kao još jedan primjer kako žena utječe na povijest.*

Hitlerovo čišćenje kuće od 4. veljače nije bilo ograničeno na generale. Isto tako je pomeo Neuratha iz Ministarstva vanjskih poslova zamijenivši ga površnim i popustljivim Ribbentropom.* Dva veterana karijeriste u diplomaciji Ulrich von Hassell, ambasador u Rimu, i Herbert von Dirksen, ambasador u Tokiju, bijahu smijenjeni, a također Papen u Beču. Slabić Funk formalno je postavljen za Schachtova nasljednika kao ministar privrede.

Idući dan, 5. veljače, na prvoj strani *Völkischer Beobachtera* pojavili su se senzacionalni naslovi: *Najveća koncentracija moći u Führerovim rukama!* Bar jednom vodeći nacistički dnevnik nije pretjerao.

Četvrti veljače 1938. glavna je prekretnica u povijesti Trećeg Reicha, miljokaz na putu u rat. Tim danom, moglo bi se reći, završila je nacistička revolucija. Posljednji konzervativci što su stajali na putu Hitlerovu kursu, koji je odavno odlučio da slijedi kad se Njemačka dovoljno naoruža, bijahu uklonjeni. Blomberga, Fritscha i Neuratha postavio je bio na položaj Hindenburg i stara škola konzervativaca da djeluju kao kočnica za nacističke ekscese, a Schacht im se pridružio. Ali u borbi za prevlast u vanjskoj i ekonomskoj politici te u oružanim snagama Njemačke pokazali su da nisu dorasli Hitleru. Nisu imali ni moralne snage ni političke oštroumnosti da mu se suprotstave, a kamoli da ga pobijede. Schacht je odustao. Neurath je odstupio. Blomberg je, pod pritiskom svojih drugova generala, podnio ostavku. Fritsch, iako izigran na gangsterski način, prihvatio je svoj otpust bez i najmanjeg gesta protivljenja. Šesnaest najviših generala ponizno je prihvatilo Hitlerovo otpuštanje. U oficirskom zboru govorilo se o nekom vojnom puču, ali to je bilo samo pričanje. Hitlerov prezir prema kasti pruskih oficira, koji je gajio do kraja života, pokazao se sasma opravdan. Gotovo bez gunđanja ona je prihvatila službeno saopćenje o umorstvu generala Schleichera i von Bredowa. Sada je nehajno promatrala otpuštanje svojih viših

oficira. Nije li Berlin vrvio od mladih generala voljnih da ih zamijene, voljnih da mu služe? Gdje je bila toliko hvaljena oficirska solidarnost? Nije li to bila samo bajka? Već pet godina sve do zimskog dana 4. veljače 1938, vojska je imala apsolutnu moć koja je mogla oboriti Hitlera i Treći Reich. Kada je 5. studenog 1937. saznala kamo vodi nju i narod, zašto nije to pokušala učiniti? Fritsch sam odgovara nakon svog pada. U subotu 18. prosinca 1938. zabavljao je opozvanog ambasadora von Hassella na svom imanju u Achterbergu, blizu Soltaua, koje mu je vojska dala na upotrebu nakon penzioniranja. Hassell bilježi u svom dnevniku »srž njegovih pogleda«:

»Taj čovjek – Hitler – sudbina je Njemačke u dobru i u zlu. Ako sada krene iznad ponora – u što Fritsch vjeruje – sve će nas povući za sobom. Mi tu ništa ne možemo učiniti.«[59]

S vanjskom, ekonomskom i vojnom politikom u svojim rukama, s oružanim snagama kojima osobno zapovijeda, Hitler je sada krenuo svojim putem. Riješivši se Fritscha a da mu nije pružio priliku da se opravda, priuštio mu je tu priliku kasnije obrazovavši vojni sud časti. Predsjedavao je feldmaršal Göring, a uz njega su bili vrhovni komandanti kopnene vojske i ratne mornarice, general von Brauchitsch i admiral Raeder, te dva profesionalna suca Vrhovnog ratnog suda.

Suđenje, s kojeg su štampa i javnost bili isključeni, počelo je 10. ožujka 1938. i iznenada bilo odgođeno pred kraj dana. Kasno u toku prethodne noći, stigle su bile vijesti iz Austrije koje su Führera nagnale u najveći bijes.* Feldmaršal Göring i general von Brauchitsch bili su hitno potrebni negdje drugdje.

Bilješke

Deseto poglavlje

* Lukavi francuski ambasador François-Ponce, koji ga dobro poznavao, kaže u svojoj knjizi *The Fateful Years* (str. 221) da se Schacht negda nadao da će nasljediti Hindenburga kao predsjednika, pa čak i Hitlera, »pođe li Führeru loše.«

* Prvi ožujka, na dan kada je njemačka vojska zaposjela Saar, stajao sam neko vrijeme prije parade tik uz Fritscha na počasnoj tribini u Saarbrückenu. Premda me je jedva poznavao, osim što sam bio jedan od mnogobrojnih američkih dopisnika u Berlinu, istresao je čitav rafal primjedaba o SS-u, stranci i raznim nacističkim vođama od Hitlera naniže Nije prikrivao prezir prema svima njima. Vidi *Berlin Diary*, str 27.

* Dva dana kasnije ovo je Hossbacha stajalo njegova položaja, ali ne i života, kako su se neki pribojavali. Vraćen je u Generalštab kopnene vojske, za rata se uzdigao do čina pješadijskog generala i zapovijedao je Četvrtom armijom na ruskoj fronti dok ga iznenada 28. siječnja 1945. nije Hitler telefonski otpustio zato što je, usprkos Führerovim naređenjima, povukao trupe.

*Ime je objavio Gisevius u knjizi *To the Bitter End,* str. 229.

* *Rittmeister,* konjički kapetan (Prev.).

* Prema Miltonu Schulmanu *(Defeat in the West,* str. 10.), Hitler je osobno posredovao kod prve Frau von Brauchitsch kako bi dobio njen pristanak za razvod i pomogao da dobije alimentaciju; time je htio da vrhovnog komandanta kopnene vojske osobno zaduži. Shulman navodi kao svoj izvor obavještenja izvještaj kanadske obavještajne službe.

* Da skrene pažnju s vojne krize i da spasi nešto od Neurathova prestiža kod kuće i vani, Hitler je na Göringov nagovor osnovao takozvani Tajni savjet *(Geheimer Kabinettsrat),* čija je svrha bila, kako kaže Führerov dekret od 4. veljače, »da mu osigura rukovođenje vanjskom politikom«. Neurath je postavljen za njegova predsjednika, a u njegovo članstvo bijahu još uključeni Keitel i šefovi triju vidova vojske, te najvažniji članovi redovnog kabineta i stranke. Goebelsova propagandna mašina mnogo ga je razvikala, kao da se radi o superkabinetu i kao da je Neurath uistinu unaprijeđen. U stvari, Tajni savjet bijaše čista izmišljotina. Nikad nije ni postojao. Prema Göringovu svjedočenju u Nürnbergu, »u biti nije postojao nekakav kabinet, već se radilo o zvučnom nazivu kako bi svatko pomislio da nešto znači... Izjavljujem pod zakletvom da se taj Tajni savjet nije nikad ni sastao, čak ni na jednu minutu«.[60]

* Kada je Papen stigao u Ured kancelara Reicha u Berlinu, trideset i šest sati kasnije, našao je Hitlera još uvijek »u stanju koje graniči s histerijom« (Papen, *Memoirs*, str. 428).

11

ANSCHLUSS: OTMICA AUSTRIJE

Pred kraj 1937, zbog promjene posla od novinarskog do radioreporterskog, moje je sjedište premješteno iz Berlina u Beč, koji sam bio upoznao kao mlad dopisnik prije desetak godina. Iako ću provesti veći dio slijedećih triju odsutnih godina u Njemačkoj, moja nova dužnost, koja se sastojala u tome da izvještavam o kontinentalnoj Evropi, pružala mi je mogućnost da Treći Reich promatram iz izvjesne perspektive i dovela me, igrom slučaja, u zemlje koje su imale postati žrtve Hitlerove agresije, upravo prije i u toku same agresije. U tim danima tumarao sam amo-tamo između Njemačke i zemlje koja je trenutno bila cilj Hitlerove jarosti, prikupljao iskustva iz prve ruke i iz blizine pratio događaje koje sada treba opisati, a koji su nesmiljeno vodili do najvećeg i najkrvavijeg rata što ga je čovječanstvo iskusilo. Premda smo ove događaje promatrali na licu mjesta, iznenađuje koliko smo malo znali o tome kako je do njih došlo. Zavjere, varke, izdaje, sudbonosne odluke i trenuci neodlučnosti, dramatični susreti glavnih sudionika koji su usmjeravali tok događaja, zbivali su se potajno, ispod površine, skriveni od radoznalih očiju stranih diplomata, žurnalista i špijuna, i tako godinama bili uglavnom nepoznati svima osim nekolicini koji su sudjelovali u njima.

Morali smo čekati labirint tajnih dokumenata i iskaze svjedoka preživjelih vodećih aktera drame, većina kojih u to vrijeme nije bila slobodna – mnogi su završili u nacističkim koncentracionim logorima – da ispričaju svoju priču. Prema tome, ono, što ćete saznati na slijedećim stranicama uvelike se temelji na mnoštvu stvarnih dokaza koji su se nakupili od 1945. Ali piscu ovakve povijesti možda je ipak bilo korisno što je osobno prisustvovao njezinim glavnim krizama i prekretnicama. Tako se dogodilo da sam bio u Beču za nezaboravne noći između 11. i 12. ožujka 1938, kad je Austrija prestala postojati.

Već više od mjesec dana teške tjeskobe morile su lijepi barokni glavni grad na Dunavu, čiji stanovnici bijahu srdačniji, društveniji i nadareniji za uživanje života

onakva kakav jest, od bilo kojih ljudi koje sam ikad upoznao. Dr Kurt von Schuschnigg, austrijski kancelar, nazvat će kasnije razdoblje između 12. veljače i 11. ožujka »četverotjednom agonijom«. Još od austrijsko-njemačkog sporazuma od 11. srpnja 1936, u kojem je Schuschnigg u tajnom dodatku ugovora pristao na dalekosežne ustupke austrijskim nacistima, Franz von Papen, Hitlerov specijalni ambasador u Beču, svim silama je nastojao da potkopa nezavisnost Austrije i dovede do njenog sjedinjenja s nacističkom Njemačkom. U dugom izvještaju Führeru potkraj 1936. podnio je izvještaj o svom napredovanju, a godinu dana kasnije učinio je isto ističući »da je daljnji uspjeh moguć samo ako se federalni kancelar (Schuschnigg) podvrgne najjačem mogućem pritisku«.[61] Njegovi savjeti, inače malo kome potrebni, shvaćeni su doslovnije nego što je i slutio.

U toku cijele 1937. godine austrijski nacisti, financirani i huškani od Berlina, pojačavali su svoju terorističku kampanju. U nekim dijelovima zemlje bacane su bombe gotovo svaki dan, a u planinskim pokrajinama masovne i često žestoke nacističke demonstracije slabile su vladin položaj. Otkrivene su namjere nacističkih ubojica koje su se spremale da ucmekaju Schuschnigga, kao što su ucmekale i njegova prethodnika. I konačno, 25. siječnja 1938, austrijska policija izvršila je raciju na bečko sjedište grupe zvane Komitet sedmorice, koje je bilo obrazovano s namjerom da radi na izmirenju između nacista i austrijske vlade, ali je zapravo služilo kao centrala ilegalnog nacističkog podzemlja. Tu su pronađeni dokumenti Rudolfa Hessa, Führerova pomoćnika, koji su jasno upućivali na to da će austrijski nacisti u proljeće 1938. otvoreno dići ustanak, a kada ga Schuschnigg pokuša ugušiti, njemačka će vojska ući u Austriju ne bi li spriječili »da njemačku krv prolijevaju Nijemci«. Prema Papenu, u jednom dokumentu zahtijevalo se da lokalni nacisti ubiju jednog od svojih ljudi ili vojnog atašea, general-pukovnika Muffa, kako bi omogućili njemačku intervenciju.[62]

Ako dobroćudni Papen i nije bio baš veseo što su ga nacistički grubijani po nalogu stranačkih vođa u Berlinu odabrali – po drugi put – za izvršenje ubojstva iz potaje, bio je uznemiren i zbog telefonskog poziva koji mu je upućen u njemačko poslanstvo u Beču, uvečer 4. veljače. Na liniji je bio tajnik predsjedništva Hans Lammers iz Ureda kancelara Reicha u Berlinu, koji ga je obavijestio da se njegova specijalna misija u Austriji završila. Bio je otpušten zajedno s Neurathom, Fritschom i nekolicinom ostalih.

»Zanijemio sam od zaprepaštenja,« sjećao se kasnije Papen.[63] Oporavio se toliko da shvati da se Hitler, očigledno, odlučio na drastičniju akciju u Austriji, sada kad se riješio Neuratha, Fritscha i Blomberga. U stvari, Papen se toliko oporavio da se spremio na »nešto neobično za jednog diplomata,« kako je rekao. Odlučio je da pohrani prijepise sve svoje korespondencije s Hitlerom »na sigurno mjesto«, koje postade Švicarska. »Klevetničke kampanje Trećeg Reicha,« kaže, »bile su mi i te kako

poznate.« Kao što smo vidjeli, umalo ga ne stajahu života u lipnju 1934.

Papenov otpust iz službe također je poslužio kao upozorenje Schuschniggu. Nije potpuno vjerovao bivšem udvornom konjičkom oficiru, ali je brzo uvidio da Hitler mora imati na umu nešto gore od toga da ga usreći lukavim ambasadorom, koji je bar bio revan katolik, kao i on, i džentlmen. U posljednjih nekoliko mjeseci, tok evropske diplomacije nije išao u prilog Austriji. Mussolini se sve više primicao Hitleru otkako je stvorena osovina Rim–Berlin, i nije se toliko brinuo da sačuva nezavisnost te male zemlje koliko mu je bilo stalo u vrijeme Dollfussova umorstva, kada je hitno poslao četiri divizije na Brennerov prijevoj da zaplaši Führera. Ni Britanija, koja se pod Chamberlainom upravo dala na umirivanje Hitlera, ni Francuska, zauzeta ozbiljnim unutrašnjim političkim razdorom, nisu odskora pokazivale mnogo zanimanja da se obrani austrijska nezavisnost u slučaju Hitlerova naleta. A sada, s Papenom, otišle su sa scene konzervativne vođe njemačke vojske i Ministarstva vanjskih poslova koje su donekle obuzdavale sve veće Hitlerove ambicije. Schuschnigg, koji je bio uskogrudan, ali u okviru svojih granica ipak inteligentan čovjek i posve dobro obaviješten, nije se zavaravao u pogledu svoga, sve lošijeg položaja. Osjetio je, kao što je osjetio i nakon umorstva Dollfussa od strane nacista, da je došlo vrijeme da se njemački diktator i dalje umiruje.

Papen mu je, iako je bio uklonjen iz ministarstva, pružio priliku. Čovjek koji nikad nije uzimao za zlo pljusku kad bi je dobio od nekog odozgo, još isti dan nakon svog otpuštanja požurio je do Hitlera da sazna »što se događa.« Dne 5. veljače zatekao je Führera u Berchtesgadenu »iscrpljena i rastresena« od borbe s generalima. Ali je u Hitlera bilo toliko snage da se brzo oporavio, i otpuštenom poslaniku je ubrzo uspjelo da ga zainteresira za prijedlog koji je već bio načeo pred četrnaest dana, kada su se sreli u Berlinu: zašto da se osobno ne objasni sa Schuschniggom? Zašto da ga ne pozove da dođe u Berchtesgaden na privatan razgovor? Hitleru se ta zamisao učini zanimljiva. Smetnuvši s uma činjenicu da je upravo otpustio Papena, zapovjedi mu da se vrati u Beč i da izvrši pripreme za sastanak.

Schuschnigg spremno pristade, ali, ma koliko bio nesiguran njegov položaj, postavi nekoliko uvjeta. Tražio je da unaprijed bude točno obaviješten o svakom prijepornom pitanju koje Hitler namjerava raspravljati, te da mu unaprijed zajamči da će se pridržavati sporazuma od 11. srpnja 1936, kojim je Njemačka obećala da će poštivati austrijsku nezavisnost i da se neće miješati u njezine unutrašnje poslove. Osim toga, zahtijevao je da se na kraju razgovora izda saopćenje u kojem će doći do izražaja odlučnost obiju zemalja da se i nadalje pridržavaju ugovora iz 1936. Schuschnigg je dobro pazio da ne izaziva lava u njegovoj jazbini. Papen se požuri u Obersalzberg na vijećanje s Hitlerom i vrati se s Führerovim uvjeravanjem da će sporazum od 1936. ostati neizmijenjen, i da je samo htio da raspravi o »onim nesporazumima i nesuglasicama koji su nastali još otkako je bio potpisan«. To nije bilo

tako precizno kao što je austrijski kancelar zahtijevao, ali je rekao da je zadovoljan odgovorom. Sastanak je uglavljen za 12. veljače* ujutro, a 11. veljače uvečer Schuschnigg, u pratnji svog podsekretara Guida Schmidta, krene posebnim vlakom u najvećoj tajnosti u Salzburg, odakle će se odvesti preko granice do Hitlerova planinskog odmarališta sutradan ujutro. Pokazat će se da je to putovanje bilo kobno.

SASTANAK U BERCHTESGADENU: 12. VELJAČE 1938.

Papen se pojavio na granici da pozdravi svoje austrijske posjetioce, i na zimskom jutarnjem uzduhu činilo se da je, pomislio je Schuschnigg, »izvrsne volje«. Uvjeravao je svoje goste da je Hitler odlično raspoložen. A zatim dođe prvi znak upozorenja. Papen reče blago da se Führer nada kako dr Schuschnigg neće zamjeriti što su u Berghofu prisutna tri generala koji su stigli posve slučajno: Keitel, novi načelnik OKW, Reichenau, komandant vojnih snaga na bavarsko-austrijskoj granici, i Sperrle, komandant zračnih snaga ovog područja.

Sjećajući se kasnije svojih gostiju, Papen je rekao da im to obavještenje, čini se, nije »bilo po volji«. Schuschnigg kaže da je rekao da ne zamjera, jer ionako »nema što da bira u toj stvari«. Intelektualac jezuitskog odgoja postao je oprezan.

Pa ipak, nije bio spreman na ono što se dogodilo. Hitler, u jurišničkoj smeđoj vojnoj bluzi i crnim hlačama u društvu triju generala, pozdravio je austrijskog kancelara i njegovog pomoćnika na stepenicama vile. Schuschnigg je osjećao da je to prijateljski, ali formalan pozdrav. Za nekoliko trenutaka našao se sam s njemačkim diktatorom na drugom katu u prostranoj radnoj sobi, čiji veliki prozori gledahu na veličanstvene, snijegom pokrivene Alpe i preko njih na Austriju, rodnu zemlju obojice muškaraca.

Kurt von Schuschnigg, star četrdeset i jednu godinu, bijaše, kako kažu svi koji ga poznavahu, čovjek besprijekornih austrijskih staromodnih manira, i njemu nije bilo neobično da započne razgovor s uglađenom primjedbom o veličanstvenom vidiku, o lijepom vremenu koje je vladalo toga dana, i nekoliko laskavih riječi o toj sobi koja je zacijelo bila mjesto mnogih presudnih konferencija. Adolf Hitler ga presiječe: »Nismo se sastali da pričamo o lijepom vidiku ni o vremenu«. Zatim je uslijedila oluja. Kako je austrijski kancelar kasnije posvjedočio, dvosatni razgovor koji je uslijedio bio je u neku ruku jednostran«.*

> Učinili ste sve da se spriječi prijateljska politika (bjesnio je Hitler) ... Povijest Austrije nije ništa drugo doli neprekidna veleizdaja. Tako je bilo u prošlosti, a ništa bolje nije ni danas. Tom povijesnom paradoksu, kojem je odavna istekao rok, mora sada doći kraj. A mogu vam reći upravo sada, Herr Schuschnigg, da sam

čvrsto odlučio da svemu tome učinim kraj. Njemački Reich je jedna od najvećih sila i nitko nema prava da diže svoj glas kada on rješava svoje pogranične probleme.

Zaprepašten Hitlerovim nastupom, staloženi austrijski kancelar nastojao je da ostane pomirljiv, ali ipak nije popuštao. Rekao je da se ne slaže s mišljenjem svog domaćina o ulozi Austrije u povijesti Njemačke. »U tom pogledu,« tvrdio je, »doprinos Austrije je znatan.«

HITLER: Ravan je nuli. Kažem vam, ravan je nuli. U toku cijele povijesti Austrija je sabotirala svaku nacionalnu ideju, i ta sabotaža bila je glavna aktivnost Habsburgovaca i katoličke crkve.*

SCHUSCHNIGG: Svejedno, gospodine kancelaru Reicha, mnogostruk doprinos Austrije ne može se nikako odijeliti od njemačke kulture. Uzmite, na primjer, Beethovena ...

HITLER: O, Beethoven? Dopustite, ali Beethoven potječe iz južnog dijela Rajnske oblasti.

SCHUSCHNIGG: Pa ipak, odabrao je Austriju, kao i mnogi drugi...

HITLER: Može biti. Kažem vam ponovo da ovako dalje ne može. Ja imam povijesnu misiju i ja ću je ispuniti, jer mi je Providnost tako odredila ... tko nije sa mnom bit će uništen ... Izabrao sam najteži put kojim je ijedan Nijemac pošao; ostvario sam najviše u povijesti Njemačke, više od ijednog Nijemca. I to ne silom, zapamtite! Nosi me ljubav moga naroda ...

SCHUSCHNIGG: Gospodine kancelaru Reicha, u to spremno vjerujem.

Nakon jednosatnog rječkanja, Schuschnigg je zatražio od svog protivnika da nabroji svoje pritužbe. »Učinit ćemo sve,« rekao je, »da uklonimo prepreke boljem razumijevanju, koliko god je to moguće.«

HITLER: To samo kažete, gospodine Schuschnigg. A ja vam tvrdim da ću takozvani austrijski problem riješiti na ovaj ili onaj način.

Zatim je bujicom riječi napao Austriju zbog toga što utvrđuje granicu prema Njemačkoj – optužba koju je Schuschnigg zanijekao.

HITLER: Slušajte, valjda ne mislite da možete jedan jedincati kamen pomaknuti u Austriji a da ja to ne znam već sutradan, a? ... Potrebno je da izdam samo jednu zapovijed i za ciglu noć sav vaš smiješan obrambeni mehanizam bit će raznijet na komadiće. Valjda ne mislite da me možete zaustaviti samo na po sata, a?... Jako bih volio da spasim Austriju od takve sudbine, jer bi takva akcija značila krv. Iza vojske, moj SA i Austrijska legija upadaju unutra i nitko ne bi bio u stanju da ih spriječi u opravdanoj osveti – čak ni ja!

Nakon tih prijetnji, Hitler je podsjetio Schuschnigga (uvijek mu se obraćajući neotesano imenom mjesto njegovom titulom, kako to diplomatska uljudnost zahtijeva) na izolaciju i, prema tome, bespomoćnost Austrije.

HITLER: Nemojte ni za trenutak pomisliti da će itko na ovoj zemlji osujetiti moje odluke. Italija? Ja sam u dosluhu s Mussolinijem... Engleska? Ona neće ni prstom maknuti zbog Austrije ... Ili Francuska?

Francuska je mogla zaustaviti Njemačku u Rajnskoj oblasti, rekao je, »i tada bismo se morali povući. Ali sada je prekasno za Francusku.«

I konačno:

HITLER: Dajem vam još jednu, i to posljednju, priliku da se nagodimo, gospodine Schuschnigg. Ili ćemo naći rješenje sada ili će događaji krenuti svojim tokom ... Dobro razmislite, gospodine Schuschnigg. Čekat ću još samo danas po podne ...

Kakvi su zapravo uvjeti kancelara Njemačke, Schuschnigg je upitao.

»O tom možemo raspravljati danas po podne«, rekao je Hitler.

Za vrijeme ručka, izjavio je Schuschnigg donekle iznenađen, Hitler je bio »izvrsno raspoložen«. Raspričao se o konjima i kućama. Izgradit će najveće nebodere koje je svijet ikad vidio. »Američani će vidjeti,« napomenuo je Schuschniggu, »da Njemačka gradi veće i bolje zgrade od Sjedinjenih Država«. Što se tiče izmučenog austrijskog kancelara, Papen je opazio da je izgledao »zabrinut i zamišljen«. Bio je strastven pušač, ali nije smio pušiti pred Hitlerom. Ali, poslije kave, u susjednoj sobi, Hitler se ispričao, i Schuschnigg je mogao prvi put povući dim. Također je mogao saopćiti svom podsekretaru za vanjske poslove Guidu Schmidtu loše vijesti. Uskoro će biti još lošije.

Nakon dva sata čekanja u malom predsoblju, dva Austrijanca budu odvedena Ribbentropu, novom njemačkom ministru vanjskih poslova, i Papenu. Ribbentrop im dade dvije strane strojem ispisanog »sporazuma« napomenuvši da su to Hitlerovi konačni zahtjevi i da Führer više ne želi o njima raspravljati. Moraju se smjesta potpisati. Schuschnigg kaže da je osjetio olakšanje, jer je konačno dobio nešto određeno od Hitlera. Ali, kad je bolje proučio dokument, olakšanje mu ishlapi. Jer, radilo se o njemačkom ultimatumu kojim se od njega zahtijevalo da u roku od tjedan dana preda austrijsku vladu nacistima.

Zabrana austrijske nacističke stranke mora se ukinuti, svi zatvoreni nacisti moraju se amnestirati, a pronacistički bečki pravnik dr Seyss-Inquart mora se promaknuti u ministra unutrašnjih poslova, s punomoćjem koje mu daje vlast nad policijom i sigurnošću. Drugi pronacist, Glaise-Horstenau, mora se imenovati za ministra rata, a austrijska i njemačka vojska moraju uspostaviti bliskije odnose putem izvjesnih mje-

ra uključujući sistematsku izmjenu stotinu oficira. »Bit će izvršene pripreme,« glasio je zahtjev, »za asimilaciju austrijskog u njemački ekonomski sistem. U tu svrhu, za ministra financija bit će imenovan dr Fischböck (pronacist).«[64]

Schuschnigg je, kako je kasnije napisao, odmah shvatio da bi prihvaćanje ultimatuma značilo kraj austrijske nezavisnosti.

> Ribbentrop mi je savjetovao da smjesta pristanem na zahtjeve. Prosvjedovao sam, upozorivši ga na prijašnji sporazum s von Papenom, sklopljen prije dolaska u Berchtesgaden, i jasno dao Ribbentropu do znanja da nisam spreman slušati takve nerazumne zahtjeve ...[65]

Ali, je li Schuschnigg voljan da ih prihvati? Da ih nije spreman slušati, bilo je jasno čak i tupavcu Ribbentropove vrste. Pitanje je hoće li ih potpisati? U ovom teškom i odlučnom trenutku, mladi austrijski kancelar počeo je popuštati. Nesigurno je upitao, prema vlastitom iskazu, »možemo li računati na dobru volju Njemačke, namjerava li vlada Reicha bar da se pridržava svog dijela pogodbe«.[66] Kaže da je dobio »potvrdan« odgovor.

Tada ga je Papen počeo obrađivati. Ljigavi ambasador priznaje da je bio »zapanjen« kad je pročitao ultimatum. Bijaše to »nedopušteno miješanje u austrijski suverenitet«. Schuschnigg veli da mu se Papen ispričao i izrazio svoje »potpuno iznenađenje« zbog tih uslova. Pa ipak, savjetovao je austrijskom kancelaru da ih potpiše.

> Osim toga, obavijestio me je da mogu biti uvjeren da će Hitler, ako potpišem i pristanem na zahtjeve, Njemačka ubuduće poštovati sporazum i da Austrija više neće imati neprilika.[67]

Kao što se vidi iz gornjih izjava, a posljednja je dana pod prisegom u Nürnbergu, Schuschnigg se pokazao ne samo popustljiv nego i naivan.

Imao je posljednju priliku da se odupre. Opet je pozvan Hitleru. Našao je Führera kako u svojoj radnoj sobi uzbuđeno korača amo-tamo.

> HITLER: Gospodine Schuschnigg... ovdje je nacrt dokumenta. Više nemamo o čemu raspravljati. Ne mislim mijenjati nijednu sitnicu. Ili ćete potpisati ovako kako jest i ispuniti moje zahtjeve u roku od tri dana, ili ću narediti vojsci da umaršira u Austriju.[68]

Schuschnigg je kapitulirao. Rekao je Hitleru da je spreman da potpiše. Ali ga je upozorio da, po austrijskom ustavu, jedino predsjednik republike ima zakonsko ovlaštenje da prihvati takav sporazum i da ga provede. Prema tome, iako je voljan da apelira na predsjednika da ga prihvati, ne može ništa garantirati.

»Vi morate garantirati!« povikao je Hitler.

»To nikako ne bih mogao, gospodine kancelaru Reicha,« kaže Schuschnigg da je odgovorio.[69]

> Zbog tog odgovora (Schuschnigg je kasnije pripovijedao) Hitler izgleda da je izgubio vlast nad sobom. Otrčao je do vrata, otvorio ih i povikao: »Generale Keitel!« Zatim mi se okrenuo i rekao: »Kasnije ću vas pozvati.«[70]

To je bio čisti blef, ali izmučeni austrijski kancelar, koji je cijelog dana upozoravan na prisutnost generala, možda to nije znao. Papen priča da mu je Keitel rekao kako ga je Hitler pozdravio cereći se otvoreno kad je unišao i upitao za naređenja. »Nema naređenja,« zakikotao se Hitler. »Jednostavno sam htio da budete ovdje.«

Ali Schuschnigg i dr Schmidt, koji su čekali izvan Führerove radne sobe, bijahu impresionirani. Schmidt je šapćući rekao da se neće začuditi ako ih za pet minuta obojicu uhapse. Trideset minuta kasnije Schuschnigga opet odvedu pred Hitlera.

> Odlučio sam da se predomislim – prvi put u svom životu (rekao je Hitler). Ali vas upozoravam da vam je to posljednja prilika. Dajem vam još tri dana za izvršenje sporazuma.[71]

To je bio krajnji doseg ustupaka njemačkog diktatora i, premda je doslovan tekst konačnog nacrta nešto ublažen, izmjene, svjedočio je kasnije Schuschnigg, bijahu neznatne. Schuschnigg je potpisao. Za Austriju je to bila smrtna osuda.

Ponašanje ljudi pod pritiskom ovisi o njihovu karakteru i često zbunjuje. Da je Schuschnigg, relativno mlad ali već iskusan borac na području surove i zamršene politike koju je već iskusio njegov predšasnik umoren od strane nacista, bio hrabar čovjek, u to je malo njih sumnjalo. Pa, ipak, njegova predaja Hitleru 11. Veljače 1938. pod strašnim pritiskom oružanog napada, podvojila je mišljenje njegovih zemljaka, promatrača i povjesničara u pogledu tog sudbonosnog razdoblja. Je li predaja bila nužna? Zar nije bilo drugog izlaza? Brzopleto bi bilo reći da bi Britanija i Francuska, s obzirom na njihovo kasnije vladanje pred licem Hitlerove agresije, možda priskočile u pomoć Austriji da je Hitler odmah poslije toga umarširao. Ali do tada Hitler nije bio provalio preko njemačkih granica niti je pripremio svoj narod i svijet na bilo kakav čin samovoljne agresije. Sama njemačka vojska jedva da je bila spremna za rat u slučaju francuske i britanske intervencije. Za nekoliko sedmica Austrija će biti oslabljena zbog posljedica »sporazuma« u Berchtesgadenu, mjesnih nacista i njemačkih makinacija do te mjere da bi je Hitler mogao zaposjesti uz mnogo manju opasnost od strane intervencije nego što je bila 11. veljače. I sam Schuschnigg priznaje, pisao je kasnije, da je prihvaćanje Hitlerovih uvjeta značilo »ništa

drugo nego potpun kraj nezavisnosti austrijske vlade.«

Možda je bio ošamućen zbog iskušenja. Pošto se pod prijetnjom potpisivanjem odrekao nezavisnosti svoje zemlje, priuštio je sebi neobičan razgovor s Hitlerom koji je kasnije opisao u svojoj knjizi. »Da li gospodin kancelar Reicha vjeruje,« upitao je, »da se brojne krize u svijetu danas mogu riješiti na miran način?« Führer mu bez mnogo razmišljanja odgovori da mogu – »kad bi se slušali moji savjeti.« Našto je Schuschnigg rekao, očigledno bez imalo zlobe: »Trenutačno stanje u svijetu prilično ohrabruje, zar ne?«[72]

Takva izjava u takvom trenutku zvuči nevjerojatno, ali to je ono što poraženi austrijski kancelar kaže da je rekao. Hitler je za nj imao još jedno poniženje. Kada je Schuschnigg predložio da se u saopćenju o njihovu sastanku spomene da je razgovor iznova potvrdio sporazum od mjeseca srpnja 1936, Hitler je uzviknuo: »Oh, ne! Ponajprije morate ispuniti uvjete našeg sporazuma. Evo što ide štampi: 'Danas je Führer, kancelar Reicha, vijećao s austrijskim saveznim kancelarom u Berghofu'. To je sve.«

Odbivši Führerov poziv da ostanu na večeri, Schuschnigg i Schmidt odvezu se s planina dolje, u Salzburg. Bijaše to siva, maglovita, zimska noć. Posvudašnji Papen otpratio ih je sve do granice i bilo mu je pomalo neugodno zbog, kako reče, »nepodnosive tišine«. Nije se mogao suzdržati a da malo ne obodri svoje austrijske prijatelje.»Eto, vidite,« uzviknuo je, »sada znate kakav je ponekad Führer! Ali, uvjeren sam da će idući put biti drukčije. U povjerenju, zna on biti posve drag«.*

ČETVEROTJEDNA AGONIJA OD 12. VELJAČE DO 11. OŽUJKA 1938.

Hitler je dao Schuschniggu četiri dana – do utorka 15. veljače – da mu pošalje »obvezatan odgovor« da će izvršiti ultimatum, i još tri dana – do 18. veljače – da ispuni posebne uvjete. Schuschnigg se vratio u Beč 12. veljače izjutra i odmah potražio predsjednika Miklasa. Wilhelm Miklas bijaše spor čovjek, osrednjih sposobnosti, za kojeg su Bečani pričali da mu je najveće dostignuće u životu što je izrodio čitav čopor djece. Ali bilo je u njemu neke seljačke čvrstine i u ovoj krizi poslije gotovo pedeset i dvije godine državne službe pokazat će više hrabrosti od bilo kojeg drugog Austrijanca. Bio je pripravan na izvjesne ustupke Hitleru, na primjer da pomiluje austrijske naciste, ali je odbio da postavi Seyss-Inquarta da upravlja policijom i vojskom. Papen je to odmah javio u Berlin 14. veljače uvečer. Rekao je da se nada da će Schuschnigg »do sutra savladati predsjednikov otpor«.

U 19.30 te iste večeri Hitler je odobrio naređenje što ga je sastavio general Keitel

da se pojača vojni pritisak na Austriju.

> Širite lažne, ali sasma vjerojatne vijesti koje mogu dovesti do zaključka o vojnim pripremama protiv Austrije.[73]

Zapravo, tek što je Schuschnigg otputovao iz Berchtesgadena, Führer otpočne s tobožnjom vojnom akcijom samo da vidi hoće li austrijski kancelar raditi onako kako mu je rečeno. Sve to zabilježio je Jodl u svoj dnevnik.

> *13. veljače*. Po podne general K(eitel) traži admirala C(anarisa)* i mene da dođemo u njegov stan. Kaže nam da je Führer zapovjedio da se vojni pritisak tobožnjom vojnom akcijom nastavi sve do petnaestog. Prijedlozi za ove mjere skicirani su i telefonski dostavljeni Führeru radi odobrenja
>
> *14. veljače*. Učinak je brz i jak. U Austriji je stvoren dojam da Njemačka poduzima ozbiljne vojne pripreme.[74]

General Jodl nije pretjerao. Prijetnja vojnom invazijom natjerala je predsjednika Miklasa da popusti, i na posljednji dan roka, 15. veljače, Schuschnigg je službeno obavijestio ambasadora von Papena da će berhtesgadenski sporazum biti izvršen do 18. veljače. Dana 16. veljače austrijska vlada proglasila je opću amnestiju za naciste, uključujući i one optužene za Dollfussovo umorstvo, i javno obznanila reorganizirani kabinet u kojem je Arthur Seyss-Inquart imenovan za ministra sigurnosti. Sutradan ovaj nacist požuri u Berlin da vidi Hitlera i da primi naređenja.

Seyss-Inquart, prvi od kvislinga, bijaše uglađen mlad bečki pravnik koji je od 1918. godine živio opsjednut željom da se Austrija priključi Njemačkoj. Takvo je bilo općenito mišljenje u prvim godinama nakon rata. I zaista, 12. studenog 1918. godine, dan nakon primirja, privremena Narodna skupština u Beču, koja je upravo bila svrgnula Habsburšku monarhiju i proglasila Austriju republikom, pokušala je da provede aneksiju tvrdnjom da je »njemačka Austrija sastavni dio njemačke republike.« Pobjednički saveznici nisu to dopustili i, kada je Hitler 1933. godine došao na vlast, većina Austrijanaca bila je nesumnjivo protiv toga da se njihova mala zemlja priključi nacističkoj Njemačkoj. Ali, prema mišljenju Seyss-Inquarta, kako je rekao na nürnberškom suđenju, nacisti su svi do jednoga bili za *Anschluss* i zbog toga ih je podržao. Nije stupio u stranku i nije sudjelovao u njezinim surovim ekscesima. Više je igrao ulogu ličnosti koja radi za austrijske naciste, i poslije srpanjskog sporazuma 1936, kada je postavljen za državnog vijećnika, usredotočio je svoje napore, potpomognut od Papena i ostalih njemačkih službenih predstavnika i agenata, da ruje iznutra. Čudno, i Schuschnigg i Miklas, čini se da su mu vjerovali gotovo do kraja. Kasnije je Miklas, revan katolik kao i Schuschnigg, priznao da je na nj povoljno dje-

lovala činjenica što je Seyss »redovno odlazio u crkvu.« Njegov katolicizam, a i okolnost da je, poput Schuschnigga, služio u tirolskom pješadijskom puku *Kaiserjaeger* za prvog svjetskog rata, u kojem je bio ozbiljno ranjen, čini se da su bili temelj povjerenja koje je austrijski kancelar imao u nj. Na žalost, Schuschnigg je pokazao fatalnu nesposobnost da procijeni čovjeka na osnovi važnijih činjenica. Možda je mislio da će tog novog nacističkog ministra moći držati pod nadzorom jednostavno tako da ga podmićuje. Sam kaže u svojoj knjizi o čudotvornom učinku što ih je petsto dolara proizvelo na Seyss-Inquarta pred godinu dana, kada je zaprijetio da će dati ostavku na položaj državnog vijećnika, a onda se predomislio kad je primio tu beznačajnu svotu. Ali Hitler je imao i većih nagrada za zasljepljivanje ambicioznog mladog pravnika, kao što će uskoro i Schuschnigg saznati.

Dvadeseti veljače Hitler je održao svoj dugo očekivani govor u Reichstagu koji je 30. siječnja bio odgođen zbog krize oko Blomberga i Fritscha i zbog njegovih vlastitih makinacija protiv Austrije. Iako je toplo govorio o Schuschniggovu »razumijevanju« i »ljubaznoj spremnosti« da se postigne bolje razumijevanje između Austrije i Njemačke – što je bio običan besmisao koji se dojmio ministra vanjskih poslova Chamberlaina – Führer je izdao upozorenje koje, koliko nije imalo odjeka u Londonu, toliko ga je imalo u Beču – i u Pragu.

> Više od deset milijuna Nijemaca živi u dvjema državama koje graniče s našom zemljom ... U jedno valja biti siguran. Političko odvajanje od Reicha ne može imati za posljedicu da ti ljudi budu lišeni prava – općeg prava na samoopredjeljenje, mislim. Nepodnošljivo je za jednu svjetsku silu kad zna da postoje braća iste rase koja su postojano izložena najbolnijim patnjama zbog svoje naklonosti jedinstvu cijele nacije, želje da dijele njezinu sudbinu, njezin *Weltanschauung*. U interesu je njemačkog Reicha da zaštiti te njemačke narode koji nisu u stanju da duž naših granica osiguraju svoju političku i duhovnu slobodu vlastitim snagama.[75]

Bijaše to otvorena objava da će Führer odsada smatrati budućnost sedam milijuna Austrijanaca i tri milijuna sudetskih Nijemaca u Čehoslovačkoj kao stvar Trećeg Reicha.

Schuschnigg je odgovorio Hitleru četiri dana kasnije,

24. veljače, svojim govorom u austrijskoj saveznoj skupštini čiji članovi, poput onih u njemačkom Reichstagu, bijahu posebno odabirani od jednopartijskog silničkog režima. Iako pomirljiv prema Njemačkoj, Schuschnigg je naglasio da je Austrija otišla do krajnje granice ustupaka, »gdje se moramo zaustaviti i kazati: 'Dovde, dalje ne.'« Austrija se nikada neće odreći svoje nezavisnosti, rekao je i završio uzbudljivim povikom: »Crvena-bijela-crvena (austrijska državna zastava) sve do smrti!*

»Dan 24. veljače,« napisao je Schuschnigg poslije rata, »za mene je bio odlučan

datum«. Nestrpljivo je očekivao Führerovu reakciju na svoj prkosan govor. Papen je brzojavio u Berlin sutradan savjetujući Ministarstvo vanjskih poslova da govor ne uzme preozbiljno. Schuschnigg je izrazio, rekao je, svoje prilično snažne nacionalne osjećaje da bi popravio svoj unutrašnji položaj; bilo je zavjera u Beču s ciljem da ga sruše zbog ustupaka u Berchtesgadenu. U međuvremenu Papen je obavijestio Berlin: »Seyss-Inquartov posao ... teče po planu.«[76] Papen, čiji se dugogodišnji krivudav posao u Austriji bližio kraju, sutradan se službeno oprostio od austrijskog kancelara i krenuo u Kitzbühel na skijanje.

Hitlerov govor od 20. veljače, koji je emitirala austrijska radio-mreža, pokrenuo je čitav niz masovnih nacističkih demonstracija diljem Austrije. Dne 24. veljače, za emitiranja Schuschniggova odgovora, razuzdana rulja od oko dvadeset tisuća nacista navalila je na gradski trg u Grazu, porušila zvučnike, skinula austrijsku zastavu i podigla njemački stijeg s kukastim križem. Seyss--Inquart, koji je osobno upravljao policijom, nije ništa poduzeo da obuzda nacističke ispade. Schuschniggova je vlada gubila vlast. Osim političkog, nastupio je i ekonomski kaos. I stranci i domaći ljudi počeli su da iz banaka podižu visoke novčane iznose. Poništene narudžbe bojažljivih stranih poduzeća preplavile su Beč. Strani turisti, jedan od glavnih oslonaca austrijskog gospodarstva, uplašeno su napuštali zemlju. Toscanini je brzojavio iz New Yorka da otkazuje nastup na Salcburškom festivalu, koji je svakog ljeta privlačio desetke tisuća turista, »zbog političkog razvoja u Austriji.« Položaj je postao toliko očajan da je Otto Habsburški, protjerani mladi pretendent na prijestolje, poslao pismo iz svog doma u Belgiji i, kako je Schuschnigg kasnije otkrio, pozvao ga na staru zakletvu vjernosti, kao bivšeg oficira carske vojske, i preklinjao da ga imenuje za kancelara, ako misli da bi takav korak spasio Austriju.

Sav očajan, Schuschnigg se obratio austrijskim radnicima čija je slobodna radnička udruženja neprestano zabranjivao, pošto ih je Dollffus bio brutalno razbio 1934. Ti ljudi predstavljali su 42% austrijskih birača i, da je igda u toku prošlih četiri godina kancelar mogao vidjeti, iza uskih horizonata svoje klerofašističke diktature, te da je prihvatio njihovu podršku za umjerenu anti-nacističku, demokratsku koaliciju, s nacistima, relativno malom strankom, moglo se lako izaći na kraj. Ali Schuschniggu je nedostajala veličina duha da poduzme takav korak. Pristojan i ispravan kao čovjek, postao je, poput nekih drugih u Evropi, opsjednut prezirom prema zapadnim demokracijama i strašću za autoritativnom, jednopartijskom vladavinom.

Iz tvornica i zatvora iz kojih su mnogi od njih bili odskora pušteni, zajedno s nacistima, socijaldemokrati su, odazvavši se na kancelarov poziv, 4. ožujka nastupili kao cjelina. Usprkos svemu što se bilo dogodilo, izjavili su da su spremni da pomognu vladi u obrani nacionalne nezavisnosti. Sve što su tražili bilo je ono što je kancelar već ustupio nacistima: pravo na vlastitu političku stranku i propovijedanje vlastitih načela. Schuschnigg je pristao, ali bilo je kasno.

Uvijek dobro obaviješteni general Jodl zapisao je 3. ožujka u dnevnik: »Austrijsko pitanje postaje kritično. Stotinu oficira bit će upućeno ovamo. Führer želi da ih osobno vidi. Ne bi trebali nastojati da se austrijske oružane snage bore bolje protiv nas, već prije da se uopće ne bore.«

U ovom odsudnom trenutku Schuschnigg je odlučio da učini još jedan konačan očajan potez o kojem je mozgao još od posljednjih februarskih dana, kada su nacisti počeli preuzimati vlast u pokrajinama. Održat će plebiscit. Postavit će austrijskom narodu pitanje je li za »slobodnu, nezavisnu, socijalnu, kršćansku i ujedinjenu Austriju – *Ja oder Nein?*«*

> Osjećao sam da je došao trenutak za nedvojbenu odluku (pisao je kasnije). Činilo se neodgovorno čekati sputanih ruka dok nam u toku nekoliko sedmica ne začepe i usta. Igralo se sada za uloge koji su zahtijevali krajnji i nadnaravan napor.[77]

Naskoro iza svog povratka iz Berchtesgadena, Schuschnigg je obavijestio Mussolinija, austrijskog zaštitnika, o Hitlerovim prijetnjama i primio neposredan Duceov odgovor da je stav Italije u vezi s Austrijom neizmijenjen. I onda 7. ožujka pošalje Schuschnigg svog vojnog atašea u Rim Mussoliniju da ga obavijesti da će, s obzirom na događaje, »vjerojatno morati da pribjegne plebiscitu.« Talijanski je diktator odgovorio da je to pogreška – *»C'è un errore!«* Savjetovao je Schuschnigga da se drži prijašnjeg kursa. Stvari idu nabolje; skoro popuštanje u odnosima Rima i Londona učinit će mnogo da se smanji pritisak. To je bilo posljednje što je Schuschnigg čuo od Mussolinija.

Uvečer 9. ožujka Schuschnigg je najavio u govoru u Innsbrucku da će se plebiscit održati za četiri dana – u nedjelju 13. ožujka. Neočekivane vijesti natjerale su Hitlera u bijes. Jodlov zapis u dnevniku od 10. ožujka opisuje početnu reakciju u Berlinu:

> Iznenada i ne posavjetovavši se sa svojim ministrima, Schuschnigg je odredio plebiscit za nedjelju 13. ožujka...
>
> Führer je odlučio da to ne dopusti. Iste noći od devetog na deseti ožujka pozove Göringa. General v. Reichenau pozvan je iz Olimpijskog komiteta u Kairu. Generalu v. Schobertu (komandantu münchenske vojne oblasti na austrijskoj granici) naređeno je da dođe, kao i (austrijskom) ministru Glaise-Horstenauu koji je ... u Palatinatu (Pfalz) ... Ribbentrop se zadržao u Londonu. Neurath preuzima Ministarstvo vanjskih poslova.[78]

Sutradan u četvrtak 10. ožujka došlo je do velike vreve u Berlinu. Hitler se odlučio na vojnu okupaciju Austrije, i nema sumnje da su mu generali bili iznenađeni. Ako je trebalo Schuschniggov plebiscit u nedjelju spriječiti silom, vojska bi morala ući u Austriju do subote, a nije bilo plana za tako nagao pokret. Hitler pozove Keite-

la da dođe u deset sati, ali, prije no što je požurio Führeru, general je vijećao s Jodlom i generalom Maxom von Viebahnom, načelnikom Operacionog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga. Domišljati Jodl sjetio se Pothvata *Otto* koji je bio sastavljen da se preduhitri pokušaj postavljanja Otta Habsburškog na austrijsko prijestolje. Kako je to bio jedini plan koji je postojao za vojnu akciju protiv Austrije, Hitler je odlučio da ga provede u djelo. »Pripremite Pothvat *Otto* – zapovjedio je.

Keitel otrči natrag u Glavni stan OKW u Bendlerstrasse da konferira s generalom Beckom, načelnikom Generalštaba. Kad je zatražio pojedinosti plana *Otto,* Beck mu odgovori: »Ništa nismo priredili, ništa nije urađeno, uopće ništa.« Tada Becka pozovu u Ured kancelara Reicha. Domogavši se generala von Mansteina, koji se upravo spremao da napusti Berlin i preuzme komandu nad jednom divizijom, odvezao se s njim do Hitlera, koji im je rekao da vojska mora biti spremna do subote da umaršira u Austriju. Ni jedan od generala nije dao nikakve zamjerke ovom prijedlogu za vojnu agresiju. Jedino su bili zabrinuti zbog teškoća oko improviziranja vojne akcije za tako kratko vrijeme. Vrativši se u Bendlerstrasse, Manstein se dao na sastavak potrebnih naređenja i posao završio za pet sati, u 18 sati. Prema Jodlovu dnevniku, naređenja za mobilizaciju upućena su u 18.30 sati trima korpusima kopnene vojske i ratnom zrakoplovstvu. Slijedećeg jutra, 11. ožujka, u 2 sata, Hitler je izdao Direktivu broj 1 za Pothvat *Otto*. Toliko se žurio da ju je zaboravio potpisati i njegov potpis nije dobiven sve do 13 sati.

STROGO POVJERLJIVO

1. Ako se ostale mjere pokažu bezuspješne, namjeravam napasti Austriju oružanim snagama radi uspostave ustavnih uvjeta i spriječiti daljnja nasilja nad pronjemačkim stanovništvom.

2. Čitavom operacijom rukovodit ću ja...

4. Oružane snage kopnene vojske i ratnog zrakoplovstva određeni za ovu operaciju moraju biti spremne za invaziju 12. ožujka 1938. najkasnije do 12 sati...

5. Držanje trupa mora ostaviti dojam da ne želimo voditi rat protiv naše austrijske braće... Zbog toga se svaka provokacija mora izbjegavati. Međutim, ako dođe do otpora, mora biti nemilosrdno skršen oružanom silom...[79]

Nekoliko sati kasnije Jodl je izdao dodatna »strogo povjerljiva« naređenja u ime vrhovnog komandanta oružanih snaga:

1. Ako se čehoslovačke trupe ili odredi milicije zateknu u Austriji, moraju se smatrati kao neprijateljske.

2. Talijani se svuda moraju tretirati kao prijatelji, naročito zbog toga što je Mussolini izjavio da ga ne zanima rješenje austrijskog pitanja.[80]

Hitler je bio zabrinut zbog Mussolinija. Deseti ožujka po podne, čim se odlučio za vojni napad, posebnim je avionom uputio princa Filipa Hessenskog s pismom za Ducea (datirano 11. ožujka), u kojem ga obavještava o namjeravanoj akciji i moli talijanskog diktatora za razumijevanje. Pismo, čitav splet laži što se tiče njegova postupka sa Schuschniggom i prilika u Austriji, koja, uvjeravao je Ducea, »srlja ravno u anarhiju«, započinje takvim lažnim argumentom da je Hitler bio prisiljen da ga izostavi kada je pismo kasnije objavljeno u Njemačkoj...* Tvrdio je da Austrija i Čehoslovačka snuju zavjeru kako bi vratile Habsburgovce i »da bace masu od najmanje dvadeset milijuna ljudi protiv Njemačke.« Zatim je ukratko naveo svoje zahtjeve Schuschniggu, koji su, uvjeravao je Mussolinija, »više nego umjereni«, rekao mu o Schuschniggovu neuspjehu da ih ispuni i govorio o »lakrdiji s takozvanim plebiscitom«.

S odgovornošću koju imam kao Führer i kancelar Reicha i kao sin ove zemlje, više ne mogu ostati pasivan prema ovakvom razvoju događaja.

Odlučio sam da uspostavim zakon i red u svojoj domovini i da omogućim narodu da sam odlučuje o svojoj sudbini, prema svom sudu, jasno, nesmetano i otvoreno ...

Bez obzira na to kako će taj plebiscit biti proveden, ovim svečano uvjeravam Vašu Ekscelenciju, kao Ducea fašističke Italije:

1. Shvatite ovaj korak jedino kao narodnu samoobranu i, prema tome, kao akt koji bi svaki karakteran čovjek izvršio na isti način da je na mom mjestu. Ni Vi, Ekselencijo, ne biste mogli drukčije uraditi kad bi sudbina Talijana bila u pitanju...

2. U teškim časovima Italije potvrđujem Vam postojanost svoje naklonosti. Budite uvjereni da ubuduće neće doći ni do kakvih promjena u tom pogledu.

3. Kakve god bile posljedice idućih zbivanja, povukao sam određenu granicu između Njemačke i Francuske, a sada povlačim isto tako određenu granicu između Italije i nas. Baš na Brenneru...*

Vaš odani prijatelj,

ADOLF HITLER[81]

SCHUSCHNIGGOV SLOM

Ne znajući za grozničava zbivanja preko granice u Trećem Reichu, dr Schuschnigg pođe spavati 10. ožujka uvečer čvrsto uvjeren, kako je kasnije posvjedočio, da će plebiscit značiti uspjeh za Austriju i da nacisti »neće predstavljati nikakvu opasnu zapreku«.* I zaista, te večeri dr Seyss-Inquart uvjeravao ga je da će podržati plebiscit i čak govoriti preko radija njemu u prilog.

U pola šest u petak ujutro, 11. ožujka, austrijskog kancelara probudila je zvonjava

telefona koji se nalazio pokraj kreveta. Javio se dr Skubl, šef austrijske policije. Nijemci su zatvorili granicu kod Salzburga, rekao je. Zaustavljen je željeznički promet između dviju zemalja. Javlja se o koncentraciji njemačkih trupa na austrijskoj granici.

Do 6.15 sati Schuschnigg je bio na putu za ured na Ballhausplatzu, ali je prvo odlučio da se zaustavi u katedrali svetog Stjepana. Tu, pod prvim nejasnim zrakama zore, dok se rana misa služila, sjedio je nespokojno u svojoj klupi misleći na zloslutnu poruku šefa policije. »Nisam bio posve siguran što ona znači,« kasnije se prisjećao. »Znao sam samo to da će dovesti do nekih promjena.« Zurio je u svijeće što su gorjele ispred kipa blažene Djevice Marije Pomoćnice, potajno se osvrnuo oko sebe i tad se prekrižio, kao što je to bezbroj Bečana u prošlosti uradilo pred tim kipom u nevolji.

U Uredu kancelara sve je bilo mirno; čak nisu stizale ni uznemirujuće poruke u toku noći od austrijskih diplomata u inozemstvu. Nazvao je Glavni policijski stan i zatražio da se kao mjera opreza postavi kordon policije oko strogog centra grada i vladinih zgrada. Također je sazvao kolege iz ministarstva. Jedino je Seyss-Inquart izostao. Schuschnigg ga nigdje nije mogao pronaći. U stvari, nacistički je ministar bio na bečkom aerodromu. Papen, koji je prethodne noći nakratko bio pozvan u Berlin, otputovao je specijalnim avionom u 6 sati i Seyss ga je došao ispratiti. Sada je kvisling broj jedan čekao kvislinga broj dva – Glaise-Horstenaua, poput Seyssa ministra u Schuschniggovu kabinetu i poput njega već duboko ogrezlog u izdaji, koji je trebao stići iz Berlina s Hitlerovim naređenjima u vezi s plebiscitom.

Naređenje je glasilo da se plebiscit opozove, i dvojica gospode pravovremeno dostave naređenje Schuschniggu u 10 sati, zajedno s obavještenjem da je Hitler bijesan. Nakon nekoliko sati savjetovanja s predsjednikom Miklasom, njegovim kolegama iz kabineta i dr Skublom, Schuschnigg je pristao da opozove plebiscit. Šef policije mu je oklijevajući rekao da na policiju, koja je širokogrudno išarana nacistima što su vraćeni na svoje položaje u suglasnosti s berhtesgadenskim ultimatumom, vlada više ne može računati. U drugu ruku, Schuschnigg je bio uvjeren da će se vojska i milicija Patriotskog fronta – službene autoritativne stranke u Austriji – boriti. Ali u tom odlučnom trenutku Schuschnigg je odlučio – on kaže da je već odavna donio takvu odluku – da ne pruži otpor Hitleru, kad bi došlo do prolijevanja njemačke krvi. Hitler je i te kako bio spreman da to učini, ali Schuschnigg se grozio na samu pomisao.

U 14 sati pozvao je Seyss-Inquarta i rekao mu da će opozvati plebiscit. Plemeniti Juda smjesta se uputi prema telefonu da izvijesti Göringa u Berlinu. Ali, prema nacističkom planu, jedan ustupak popustljiva protivnika mora brzo dovesti do drugoga. Göring i Hitler odmah su počeli dizati cijenu. Iscrpan prikaz kako su to radili prijetnjama i prijevarama zabilježio je – ironijom sudbine – Göringov vlastiti *Forsc-*

hungsamt, »Istraživački institut«, koji je registrirao i prepisao dvadeset i sedam telefonskih razgovora iz feldmaršalova ureda od 14.45 sati, 11. ožujka. Dokumenti su pronađeni u njemačkom Ministarstvu ratnog zrakoplovstva poslije rata, i oni veoma slikovito govore o tome kako se u toku nekoliko slijedećih kritičnih sati sudbina Austrije rješavala telefonski iz Berlina.[82]

Za Seyssova prvog poziva u 14.45 sati, feldmaršal mu je rekao da Schuschniggov opoziv plebiscita nije dovoljan i da će ga opet nazvati čim porazgovara s Hitlerom. To je učinio u 3.05 sati. Schuschnigg mora dati ostavku, zapovjedio je, a Seyss-Inquart mora biti postavljen za kancelara u roku od dva sata. Göring je također rekao Seyssu da »pošalje Führeru brzojav kako je dogovoreno.« Tu se prvi put spominje brzojav koji će se pojavljivati u toku ludih događaja u slijedećih nekoliko sati, a bit će upotrijebljen za prijevaru kojom je Hitler pred njemačkim narodom i stranim ministarstvima u svijetu opravdavao svoju agresiju.

Wilhelm Keppler, Hitlerov specijalni agent u Austriji, stigavši po podne iz Berlina da za Papenove odsutnosti preuzme njegov posao, pokazao je Seyss-Iquartu tekst brzojava koji je trebao poslati Führeru. U njemu se zahtijevalo hitno slanje njemačkih trupa u Austriju da suzbiju nerede. Za svog svjedočenja pod prisegom u Nürnbergu, Seyss je izjavio da je odbio da pošalje takav brzojav, jer nije bilo nereda. Keppler, koji je nastojao da se pošalje, požurio je u Ured austrijskog kancelara, gdje je bio toliko drzak da je otvorio pomoćni ured zajedno sa Seyssom i Glaise-Horstenauom. Kako je Schuschnigg dopustio takvim nametljivcima i izdajicama da se fizički udome u sjedištu austrijske vlade u tom sudbonosnom času, neshvatljivo je. Kasnije se sjećao kako je Ured kancelara izgledao kao »uznemirena košnica«, u kojoj su Seyss-Iquart i Glaise-Horstenau »predsjedali« u jednom kutu, dok su oko njih neprestano »ulazili i izlazili neobični ljudi«, ali, po svemu sudeći, uljudnom i ošamućenom kancelaru nije ni palo na um da ih izbaci.

Odlučio je da popusti pod Hitlerovim pritiskom i da odstupi. Dok je još tajno raspravljao sa Seyssom, pokušao je uspostaviti vezu s Mussolinijem, ali Duce trenutačno nije bio slobodan pa je nekoliko minuta kasnije Schuschnigg opozvao poziv. Tražiti pomoć od Mussolinija, zaključio je, »bio bi gubitak vremena.« Čak je i razmetljivi zaštitnik napustio Austriju u njenim najtežim trenucima. Nekoliko minuta kasnije, kad je Schuschnigg pokušao nagovoriti predsjednika Miklasa da pristane na ostavku, došla je poruka iz Ministarstva vanjskih poslova:

»Talijanska vlada izjavljuje da pri sadašnjem stanju stvari ne može dati nikakav savjet, kad bi bio zatražen.«[83]

Predsjednik Wilhelm Miklas nije bio velik čovjek, ali je bio svojeglav i ispravan. Nerado je prihvatio Schuschniggovu ostavku, a odbio je da Seyss-Inquarta postavi za njegova nasljednika. »To je sasvim nemoguće,« rekao je. »Neće nas prisiliti.« Rekao

je Schuschniggu neka obavijesti Nijemce da se njihov ultimatum odbija.[84]

O ovome je Seyss-Inquart odmah obavijestio Göringa u 17.30 sati.

SEYSS-INQUART: Predsjednik je prihvatio ostavku (Schuschniggovu) ... Predložio sam da meni povjeri položaj kancelara ... ali on bi htio da ga povjeri čovjeku kakav je Ender...

GÖRING: E, to neće ići! Ni u kom slučaju! Predsjednika treba smjesta obavijestiti da položaj federalnog kancelara mora vama predati i prihvatiti kabinet kako je dogovoreno.

Tu je uslijedio prekid. Seyss-Inquart je dao na liniju dra Mühlmanna, opskurnog austrijskog nacista koga je Schuschnigg bio primijetio u Berchtesgadenu kako se mota u pozadini, a koji je bio Göringov lični prijatelj.

MÜHLMANN: Predsjednik još uporno odbija da dade pristanak. Nas trojica nacionalsocijalista otišli smo da osobno s njim razgovaramo... Čak nas nije htio ni primiti. Zasad izgleda kao da ne želi popustiti.

GÖRING: Dajte mi Seyssa. (Seyssu) A sad upamtite slijedeće: smjesta otiđite s general-pukovnikom Muffom (njemačkim vojnim atašeom) i kažite predsjedniku, ako ne pristane na uvjete, trupe koje se već primiču granici upast će noćas duž cijele linije i Austrija više neće postojati... Recite mu da sada nije vrijeme za šalu. Situacija je takva da će večeras započeti napad na Austriju sa svih strana. Napad će biti zaustavljen, a trupe zadržane na granici jedino onda ako do sedam i trideset budemo obaviješteni da vam je Miklas povjerio položaj federalnog kancelara... Zatim pozovite u pomoć nacionalsocijaliste širom zemlje. Sada bi već morali biti na ulicama. I zato pazite, izvještaj mora biti poslan do sedam i trideset! Ako Miklas nije u stanju da to shvati za četiri sata, prisilit ćemo ga da shvati za četiri minute.

Međutim, odvažni je predsjednik i dalje istrajao

U 6.30 Göring je opet telefonirao Keppleru i Seyss-Inquartu. Obojica javljaju da predsjednik Miklas uskraćuje da se složi s njima.

GÖRING: E, onda ga Seyss-Inquart mora otpustiti! Samo pođite opet gore i recite mu otvoreno da će Seyss pozvati nacionalsocijalističku stražu i da će, na moju zapovijed, trupe umarširati za pet minuta.

Nakon ove naredbe general Muff i Keppler uručili su predsjedniku drugi vojni ultimatum prijeteći mu, ako ne popusti za sat vremena, da će do 7.30 sati njemačke trupe upasti u Austriju. »Obavijestio sam tu dvojicu gospode,« svjedočio je Miklas kasnije, »da odbijem ultimatum ... i da Austrija sama odlučuje tko će biti predsjednik vlade.«

Do tada su austrijski nacisti bili zauzeli ulice i Ured kancelara. Te večeri oko šest sati, vraćajući se iz bolnice gdje mi se žena borila za život poslije teškog poroda koji je svršio carskim rezom, izašao sam iz podzemne željeznice na Karlsplatzu, gdje sam se našao usred histerične i bučne gomile nacista koja je jurila prema centru grada. Ta

iskrivljena lica vidio sam i prije u Nürnbergu, na partijskim zborovima. Vikali su: *»Sieg Heil! Sieg Heil! Heil Hitler! Heil Hitler! Objesimo Schuschnigga! Objesimo Schuschnigga!«* Policija, koju sam samo prije nekoliko sati vidio kako bez poteškoća raspršuje malu skupinu nacista, stajala je mirno, smješkajući se.

Schuschnigg je čuo topot i viku svjetine i povici ga se dojmiše. Požurio se u predsjednikov ured da ga još jednom pokuša nagovoriti. Ali, kaže:

> Predsjednik Miklas ostao je nepopustljiv. Nije htio imenovati nacista za austrijskog kancelara. Na moj zahtjev da postavi Seyss-Inquarta, ponovio je: »Svi me sada napuštate, svi.« Ali, osim Seyss-Inquarta, nisam vidio druge mogućnosti. S ono malo nade što mi je preostalo, pozivao sam se na sva obećanja što mi ih je bio dao, na njegov osobni ugled dobrog katolika i poštenjaka.[85]

Schuschnigg se do kraja držao svojih iluzija.

Zbačeni kancelar tada predloži da preko radija održi oproštajni govor i da objasni zašto je dao ostavku. Kaže da je Miklas pristao, iako će predsjednik to kasnije osporiti. Bio je to najdirljiviji govor koji sam ikad čuo. Mikrofon je bio postavljen oko pet koraka od mjesta gdje su nacisti hicem ubili Dollfussa.

> ... Njemačka vlada (rekao je Schuschnigg) predala je danas predsjedniku Miklasu ultimatum s vremenskim rokom i naredila mu da za kancelara imenuju osobu koju je predložila njemačka vlada ... inače će njene trupe napasti Austriju.
>
> Izjavljujem pred svijetom da su izvještaji koji kruže Njemačkom o zabrinjavajućim radničkim neredima, o prolijevanju potoka krvi i situaciji koja je izvan kontrole austrijske vlade, laži od A do Ž. Predsjednik Miklas zamolio me je da kažem narodu Austrije da smo popustili pred Silom, jer nismo spremni čak ni u ovom strašnom trenutku da prolijemo krv. Odlučili smo da izdamo zapovijed trupama da ne pružaju nikakav otpor.*
>
> I tako se opraštam od austrijskog naroda njemačkom riječju za rastanak, iz dubine srca: Bože, štiti Austriju!

Kancelar se mogao oprostiti, ali tvrdoglavi predsjednik još nije htio. Göring je to saznao kada je telefonirao generalu Muffu odmah poslije Schuschniggova govora. »Najbolje bi bilo da Miklas dade ostavku,« rekao mu je Göring.

»Da, ali neće,« odgovorio je Muff. »Bilo je vrlo dramatično. Razgovarao sam s njim gotovo petnaest minuta. Izjavio je da ni u kom slučaju neće uzmaknuti pred silom.«

»Tako? Neće popustiti pred silom?« Göring nije mogao vjerovati njegovim riječima.

»Ne popušta pred silom,« ponovi general.

»Onda želi da bude izbačen?«

»Da«, reče Muff. »Još se ne da.«

»Pa, jasno da se ne da, kad ima četrnaestoro djece,« nasmije se Göring. »U svakom slučaju, recite Seyssu da preuzme dužnost.«

Još nije bila sređena stvar glede brzojava kojim je Hitler želio da opravda invaziju. Führer je »bio na rubu histerije,« kako je to rekao Papen koji mu se pridružio u Uredu kancelara Reicha u Berlinu. Tvrdoglavi austrijski predsjednik pokvario mu je planove. A tako i Seyss-Inquart, jer nije uspio poslati brzojav kojim se Hitler poziva da pošalje trupe u Austriju radi suzbijanja nereda. Ozlojeđen preko svake mjere, Hitler je 11. ožujka u 20.45 sati izdao naređenje za invaziju.* Tri minute kasnije, u 20.48, Göring je nazvao Kepplera u Beču.

> Slušajte pažljivo. Seyss-Inquart treba da pošalje ovamo slijedeći brzojav. Zabilježite.
>
> »Privremena austrijska vlada, koja nakon ostavke Schuschniggove vlade smatra svojom dužnošću da uspostavi mir i red u Austriji, šalje njemačkoj vladi hitan zahtjev za pomoć kako bi spriječila krvoproliće. U tu svrhu traži od njemačke vlade da što prije pošalje njemačke trupe.«

Keppler je uvjerio feldmaršala da će tekst »brzojava« odmah pokazati Seyss-Inquartu.

»U redu,« reče Göring, »čak i ne treba da šalje brzojav. Sve što treba uraditi jest da kaže 'Slažem se'.«

Sat kasnije Keppler je nazvao Berlin. »Recite feldmaršalu,« rekao je, »da se Seyss-Inquart slaže.«*

I tako, kad sam sutradan prolazio kroz Berlin, ugledao sam drečav naslov *Völkischer Beobachtera:* NJEMAČKA AUSTRIJA SPASENA OD NEREDA. Bilo je tu nevjerojatnih priča, koje je Goebbels izmislio, o »crvenoj rulji« – borbama, pucnjavi, pljačkanju – na glavnim bečkim ulicama. A našao se tu i tekst brzojava što ga je objavila DNB, službena njemačka novinska agencija, a za koji je rečeno da ga je prethodne noći Seyss-Inquart bio hitno poslao Hitleru. Dvije kopije tog »brzojava«, upravo onako kako ga je Göring izdiktirao, nađene su u arhivima Njemačkog ministarstva vanjskih poslova po svršetku rata. Papen je kasnije objasnio kako su se našle ondje. Njih je nešto kasnije izmislio njemački ministar pošta i telegrafa i pohranio među vladine dokumente.

U toku uzbudljivog popodneva i večeri Hitler je nestrpljivo očekivao ne samo da predsjednik Miklas kapitulira nego i dvije-tri riječi od Mussolinija. Šutljivost zaštitnika Austrije postala je zloslutna. U 22.25 sati princ Filip Hessenski nazvao je Ured kancelara iz Rima. Hitler je osobno pograbio telefon. Göringovi tehničari snimili su slijedeći razgovor:

PRINC: Upravo sam se vratio iz Palazzo Venezia. Duce je primio čitavu stvar vrlo prijateljski. Šalje vam pozdrave... Schuschnigg mu je javio vijest... Mussolini kaže da mu Austrija nije važna.

Hitler je bio izvan sebe od olakšanja i veselja.

HITLER: Molim vas, recite Mussoliniju da mu to nikad neću zaboraviti!

PRINC: Da, gospodine.

HITLER: Nikad, nikad, nikad, bez obzira što se dogodilo! Spreman sam da s njim sklopim sasvim različit ugovor.

PRINC: Da, gospodine. I to sam mu rekao.

HITLER: Čim se austrijska stvar riješi, spreman sam da pođem s njim kroz vodu i vatru – kroz bilo kakvo zlo!

PRINC: Da, moj Führeru.

HITLER: Slušajte! Sklopit ću bilo kakav sporazum. Više se ne bojim teškog položaja koji bi nastao u vojnom pogledu da smo došli u sukob. Možete mu reći da sam mu od svega srca zahvalan. To mu nikad, nikad neću zaboraviti.

PRINC: Da moj Führeru.

HITLER: Ovo mu nikad neću zaboraviti, bez obzira što se dogodilo. Ako bi ikad zatrebao kakvu pomoć ili bio u nekoj opasnosti, može biti uvjeren da ću mu ostati vjeran, ma šta se dogodilo, čak i onda kad bi se sav svijet okrenuo protiv njega.

PRINC: Da, moj Führeru.

A kakve su mjere poduzimale Velika Britanija, Francuska i Liga naroda u tom sudbonosnom trenutku da zaustave njemačku agresiju protiv miroljubive susjedne zemlje? Nikakve. Francuska je trenutačno opet bila bez vlade. U četvrtak, 10. ožujka, premijer Chautemps i njegov kabinet podnijeli su ostavku. U toku čitavog kritičnog dana u petak 11. ožujka, kad je Göring telefonirao svoje ultimatume Beču, u Parizu nije bilo nikog tko bi mogao djelovati. Tek kada je objavljen *Anschluss,* trinaestog, obrazovana je francuska vlada na čelu s Leonom Blumom.

A Britanija? Dvadeseti veljače, sedmicu dana nakon Schuschniggove kapitulacije u Berchtesgadenu, ministar vanjskih poslova Anthony Eden podnio je ostavku, ponajviše zbog svog protivljenja daljnjem umirivanju Mussolinija od predsjednika vlade Chamberlaina. Njega je zamijenio lord Halifax. Ova je promjena pozdravljena u Berlinu. A isto tako i Chamberlainova izjava u Donjem domu nakon ultimatuma u Berchtesgadenu. Njemačka ambasada u Londonu u potpunosti je izvijestila o tome u hitnom izvještaju Berlinu 4. ožujka.[86] Chamberlain je navodno rekao: »Ono što se dogodilo (u Berchtesgadenu) znači samo to da su se dva državnika složila u pogledu izvjesnih mjera za poboljšanje odnosa između njihovih dviju zemalja ... Teško je povjerovati u tvrdnju da se samo zbog toga što su se dva državnika složila glede

izvjesnih unutrašnjih promjena u jednoj od dviju zemalja – promjena poželjnih u interesu njihovih odnosa – jedna zemlja odrekla svoje nezavisnosti u korist druge. Naprotiv, govor saveznog kancelara od 24. veljače nije sadržavao ništa što bi moglo stvoriti dojam da je savezni kancelar (Schuschnigg) osobno vjerovao u gaženje nezavisnosti svoje zemlje.«

S obzirom na činjenicu da je britansko poslanstvo u Beču, kao što sam i sam čuo u to doba, potanko obavijestilo Chamberlaina o berhtesgadenskom ultimatumu Schuschniggu, ovaj govor u Donjem domu od 2. ožujka zaprepašćuje.* Ali Hitleru je godio. Znao je da može upasti u Austriju a da neće doći do komplikacija s Britanijom. Ribbentrop, novi njemački ministar vanjskih poslova, stigao je 9. ožujka u London da dovrši svoje poslove u ambasadi, gdje je prije bio ambasador. Vodio je duge razgovore s Chamberlainom, Halifaxom, kraljem i kenterberijskim nadbiskupom. Njegovi dojmovi o britanskom predsjedniku i ministru vanjskih poslova bili su »vrlo dobri«, javio je u Berlin. Poslije duge konferencije s lordom Halifaxom, Ribbentrop je 10. ožujka izravno izvijestio Hitlera o tome što će Britanija uraditi »ako se austrijsko pitanje ne riješi na miran način.« U biti, poslije svojih razgovora u Londonu, bio je uvjeren »da Engleska neće ništa učiniti u pogledu Austrije.«[87]

U petak 11. ožujka Ribbentrop je ručao u Downing Streetu s predsjednikom vlade i njegovim pomoćnicima kada je kurir iz Ministarstva vanjskih poslova banuo s hitnim porukama Chamberlainu, koje su govorile o začudnim vijestima iz Beča. Samo pet minuta prije toga Chamberlain je bio zamolio Ribbentropa da izvijesti Führera »o njegovoj iskrenoj želji i čvrstoj odluci da razbistri njemačko-britanske odnose«. Sada, po primitku gorkih vijesti iz Austrije, državnici su se preselili u radnu sobu predsjednika vlade, gdje je Chamberlain pročitao uznemirenom njemačkom ministru vanjskih poslova dva brzojava što su stigla iz britanskog poslanstva u Beču, kojima se javlja o Hitlerovu ultimatumu. »Razgovor se odvijao u napetoj atmosferi,« izvijestio je Ribbentrop Hitlera, »i inače smireni lord Halifax bio je uzbuđeniji od Chamberlaina, koji je bar naoko djelovao spokojno i hladnokrvno«. Ribbentrop je sumnjao u »istinitost izvještaja« i to je, čini se, umirilo britanske domaćine, jer je »naš oproštaj,« kako je javio, »bio posve srdačan, pa se čak i Halifax opet smirio.«*[88]

Chamberlain je reagirao na službene vijesti iz Beča tako što je uputio instrukcije ambasadoru u Berlinu Hendersonu da napiše notu privremenom ministru vanjskih poslova Neurathu, kojom se vlada Njegova Veličanstva »osjeća obavezna da najodlučnije protestira«[89], ako se pokaže da je izvještaj o njemačkom ultimatumu Austriji istinit. Ali formalan diplomatski protest u tako kasne sate Hitlera je najmanje zabrinjavao. Sutradan, 12. ožujka, dok su se njemačke trupe slijevale u Austriju, Neurath je uzvratio prezirnim odgovorom[90] tvrdeći da su austrijsko-njemački odnosi isključiva stvar njemačkog naroda, a ne britanske vlade, i ponovio laži da Njemačka nije

uputila nikakav ultimatum Austriji te da su trupe poslane kao odgovor na »hitne« pozive novo-obrazovane austrijske vlade. Uputio je britanskog ambasadora na brzojav »koji je već objavljen u njemačkoj štampi.«*

Hitlerova je jedina velika briga 11. ožujka uvečer bila Mussolinijeva reakcija na njegovu agresiju*, ali su u Berlinu donekle bili zabrinuti i zbog onog što bi Čehoslovačka mogla uraditi. Međutim, neumorni Göring brzo je to raščistio. Iako je bio zaposlen kraj telefona upravljajući udarom u Beču, uspio je da u toku večeri skokne u *Haus der Flieger,* gdje je bio službeni domaćin tisuću visokih predstavnika i diplomata koje su na večernjoj svečanoj priredbi zabavljali pjevači, orkestar i balet državne opere. Kad se na gala priredbi pojavio češki ministar u Berlinu dr Mastný, medaljama nakićeni feldmaršal odmah ga je odveo u stranu i dao mu časnu riječ da se Čehoslovačka više ne treba bojati Njemačke, da ulazak trupa (Reicha) u Austriju znači samo »obiteljsku stvar« i da Hitler želi poboljšati odnose s Pragom. Zauzvrat je zatražio obećanje da se Česi neće mobilizirati. Dr Mastný je napustio primanje, telefonirao svom Ministarstvu vanjskih poslova i vratio se u dvoranu da kaže Göringu da se njegova zemlja ne mobilizira i da se Čehoslovačka ne namjerava miješati u događaje u Austriji. Göring se odmah bolje osjećao i ponovio svoja uvjeravanja, dodavši da ima pravo da ih potkrijepi Hitlerovom riječi.

Može biti da oštroumni češki predsjednik Eduard Beneš te večeri nije imao vremena da shvati kako kraj Austrije znači i kraj Čehoslovačke. Bilo je nekih u Evropi tog vikenda koji su držali da je čehoslovačka vlada bila kratkovidna, koji su dokazivali da je Čehoslovačka trebala stupiti u akciju u noći 11. ožujka, s obzirom na opasan strateški položaj u kojem se našla nacističkom okupacijom Austrije – s njemačkim trupama koje su je okružile s tri strane – i također uzevši u obzir da bi njezina intervencija u pokušaju da spasi Austriju uvukla Rusiju, Francusku i Britaniju, pa i Ligu naroda u sukob s Trećim Reichom, što Nijemci nikako ne bi mogli podnijeti. Ali naredni događaji koji će ovdje uskoro biti zabilježeni jamačno obaraju takvu tvrdnju. Malo kasnije, kada su dvije velike zapadne demokracije i Liga imali bolju priliku da zaustave Hitlera, nisu je iskoristile. U svakom slučaju, tog značajnog dana Schuschnigg se nije uopće formalno obratio na London, Pariz, Prag ili Ženevu. Možda je mislio, kako njegovi memoari navode, da bi to bilo gubljenje vremena. S druge strane, predsjednik Miklas imao je dojam, kako je kasnije posvjedočio, da austrijska vlada, koja je odmah obavijestila Pariz i London o njemačkom ultimatumu, i dalje vodi »razgovore« s vladama Francuske i Britanije u toku čitavog popodneva kako bi ustanovila njihovo »trenutno raspoloženje«.

Kada je postalo jasno da je njihovo »trenutno raspoloženje« takvo da ništa ne rade no da izražavaju besmislene proteste, predsjednik Miklas je nešto prije ponoći popustio. Postavio je Seyss-Inquatra za kancelara i prihvatio njegovu listu kabineta ministara. »Bio sam posve napušten i kod kuće i vani,« žalio se ogorčeno kasnije.

Objavivši veličajnu proklamaciju njemačkom narodu kojom opravdava agresiju, s uobičajenim prezirom spram istine, i obečavši da će austrijski narod izabrati svoju budućnost »pravim plebiscitom« – Goebbels je to pročitao u podne, 1. ožujka, preko njemačko-austrijskog radija – Hitler se uputio u svoj rodni kraj. Dočekan je bučnom dobrodošlicom. U svakom selu, žurno ukrašenim njemu u čast, dočekale su ga razdragane mase. U toku popodneva stigao je u svoje prvo odredište, Linz, gdje se nekad školovao. Tu je tako oduševljeno dočekan da je bio duboko dirnut. Pošto je sutradan uputio Mussoliniju brzojav: »Ovo vam nikad neću zaboraviti!« – položio je vijenac na grobove svojih roditelja u Leondingu, a zatim se vratio u Linz da održi govor:

> Kada sam prije mnogo godina napuštao ovaj grad, nosio sam u srcu isti onaj sveti zavjet koji i danas nosim. Prosudite sami dubinu mojih osjećaja kada nakon toliko godina taj zavjet oživotvorujem. Ako me je providnost jednom pozvala iz ovog grada da budem vođa Reicha, mora da mi je povjerila i životni zadatak, a taj je bio jedino da vratim svoj dragi rodni kraj u njemački Reich. Vjerovao sam u taj zadatak, živio sam i borio se za nj i vjerujem da sam ga sada izvršio.

Dvanaestog poslije podne Seyss-Inquart je, u pratnji Himmlera, odletio u Linz da dočeka Hitlera i ponosno objavi da se 88. član senžermenskog ugovora, kojim Austrija svečano dobiva neotuđivo pravo na nezavisnost a Liga naroda postaje njezin jamac, poništava. Hitleru koji je bio zanesen oduševljenjem austrijskih masa, to nije bilo dovoljno. Zapovjedio je dru Wilhelmu Stuckartu, podsekretaru u Ministarstvu unutrašnjih poslova, koga je njegov ministar Frick bio žurno poslao u Beč radi izrade nacrta zakona po kome bi Hitler postao predsjednik Austrije, da smjesta dođe u Linz. Na izvjesno iznenađenje ovog pravnog stručnjaka, kako je kasnije izjavio u Nürnbergu, Führer mu je dao upute »za nacrt Zakona o potpunoj aneksiji«.[91]

Ovaj je nacrt Stuckart predočio novoizabranoj austrijskoj vladi u Beču, u nedjelju 13. ožujka, na dan kada se Schuschniggov plebiscit imao održati. Predsjednik Miklas, kao što smo vidjeli, odbio je da ga potpiše, ali je to učinio Seyss-Inquart, koji je preuzeo predsjedničko punomoćje, i te večeri odletio natrag u Linz da ga preda Führeru. Njime se službeno obznanjuje kraj Austrije. »Austrija je,« započinjao je nacrt zakona, »pokrajina njemačkog Reicha«. Hitler je prolijevao suze radosnice, sjećao se kasnije Seyss-Inquart.[92] Istog dana u Linzu je njemačka vlada također objavila takozvani *Zakon o Anschlussu* koji su potpisali Hitler, Göring, Ribbentrop, Frick i Hess. Predviđao je »slobodan i tajan plebiscit« za 10. travnja, kojim Austrijanci mogu odlučiti o »pitanju ponovnog sjedinjenja s njemačkim Reichom«. Nijemci Reicha, najavio je Hitler 18. ožujka, također će održati plebiscit o *Anschlussu,* zajedno s novim izborima za Reichstag.

Hitler je krenuo na svoj pobjedonosan ulazak u Beč, gdje je nekoć dugo živio kao

skitnica, tek u ponedjeljak po podne 14. ožujka. Zadržala su ga dva nepredviđena događaja. Usprkos oduševljenju Austrijanaca koji su očekivali da vide Führera u glavnom gradu, Himmler je zatražio još jedan dan kako bi poduzeo sve mjere sigurnosti. Već je hapsio tisuće »nepouzdanih« – za nekoliko sedmica broj će iznositi 79.000 u samom Beču. Osim toga, toliko hvaljene njemačke oklopne jedinice zastale su mnogo prije nego što su i stigle nadomak bečkim brežuljcima. Prema Jodlu, oko 70% oklopnih vozila ostalo je bespomoćno na putu od Salzburga i Passaua do Beča, premda je general Guderian, koji je zapovijedao oklopnim trupama, kasnije tvrdio da je samo 30% njegovih snaga zatajilo. U svakom slučaju, Hitler je bio bijesan zbog tog zastoja. U Beču je ostao samo preko noći, odsjevši u hotelu *Imperial.*

Ipak, taj pobjedonosni povratak u nekadašnji carski glavni grad koji ga je, držao je, odbacio i u mladosti osudio na glad i bijedu uličnog života, a sad mu tako bučno klicao, ipak mu je dao poleta. Svagdje prisutni Papen, koji je dojurio bio avionom iz Berlina u Beč da stigne na proslavu, našao je Führera na svečanoj tribini nasuprot Hofburgu, starodrevnoj palači Habsburgovaca. »Mogu samo toliko reći,« Papen je kasnije pisao, »da je bio u stanju krajnjeg ushićenja.«*

U tom je stanju bio veći dio slijedećih četiriju sedmica kada je prolazio kroz Njemačku i Austriju s jednog kraja na drugi, potičući javnost na masovno glasanje u prilog *Anschlussu.* Ali u svojim kićenim govorima nije propustio ni jednu priliku da ne ocrni Schuschnigga, ili da ne raznosi do tada već izlizane laži u vezi s *Anschlussom.* U svom nastupnom govoru u Reichstagu 18. ožujka ustvrdio je da je Schuschnigg »prekršio riječ falsificiranjem izbora«, dodavši da se »samo lud i zaslijepljen čovjek mogao tako vladati.« Dana 25. ožujka u Königsbergu »falsificiranje izbora« postalo je, po Hitlerovu mišljenju, »smiješna komedija«. Nađena su pisma, tvrdio je Hitler, koja dokazuju da ga je Schuschnigg izdao tražeći odgodu proširenjem berhtesgadenskog sporazuma do »povoljnije prilike kako bi podigao strane zemlje protiv Njemačke«.

U Königsbergu je Hitler također odgovorio na bockanje strane štampe zbog okrutnosti i prijevare kojima se poslužio za vrijeme Anschlussa, ne počekavši čak ni ishod plebiscita.

> Izvjesne strane novine navode da smo navalili na Austriju upotrijebivši surove metode. Mogu jedino reći da oni čak ni mrtvi ne mogu prestati s lažima. U toku svoje političke borbe, zadobio sam veliku ljubav svoga naroda, ali kad sam prešao prijašnju granicu (u Austriju), tu me je zapljusnula takva ljubav kakvu još nikad nisam iskusio. Nismo došli kao tirani već kao oslobodi telji ... Pod utjecajem takvog dojma, odlučio sam da ne čekam do 10. travnja već da odmah provedem ujedinjenje.

Za strane uši ovo je moglo zvučati nelogično i nepošteno, ali nema sumnje da je na Nijemce ostavilo dubok dojam. Kad se pri kraju svog govora u Reichstagu Hitler

zaklinjao glasom koji se gušio od ganuća: »Njemački narode, daj mi još četiri godine da iskoristim postignuto sjedinjenje za dobrobit sviju!« izmamio je toliko silno odobravanje da je ono zasjenilo sve njegove nekadašnje sjajne uspjehe na toj govornici.

Führer je zaključio svoju izbornu kampanju u Beču 9. travnja, uoči glasanja. Čovjek koji se nekad potucao pločnicima toga grada kao protuha, neopran i prazna trbuha, a koji je samo prije četiri godine preuzeo u Njemačkoj sve punomoćje hoencolernskih kraljeva, a sada i habsburških careva, zaista je mislio da ga je Bog odredio za poseban zadatak.

> Vjerujem da je sam Bog odlučio da pošalje mladića odavde u Reich, pusti ga da odraste i uzdigne ga za vođu naroda kako bi mogao vratiti svoju domovinu u Reich.
>
> Postoji viša sila, a mi nismo ništa drugo doli njeni zastupnici. Kada je 8. ožujka gospodin Schuschnigg prekršio svoj sporazum, u isti mah sam osjetio zov Providnosti. I ono što se dogodilo za tri dana može se jedino shvatiti kao ispunjenje želje i volje Providnosti.
>
> Za tri dana Gospodin ih je uništio!... A meni je na dan izdaje podarena milost Božja da ujedinim svoju domovinu s Reichom! ...
>
> Sada izražavam hvalu Onome koji mi je dopustio da se vratim u domovinu kako bih je mogao vratiti u svoj njemački Reich! Neka sutra svaki Nijemac razmisli o ovom trenutku i veličini njegova značenja i neka padne ničice pred Svemogućim koji je za nekoliko sedmica stvorio čudo kojem smo svjedoci.

Da bi većina Austrijanaca, koja bi 13. ožujka nesumnjivo kazala »*Ja*« za Schuschnigga, isto to rekla i Hitleru 10. ožujka, preuranjen je zaključak. Mnogi od njih iskreno su povjerovali da konačno ujedinjenje bilo s kakvom Njemačkom, čak i s nacističkom, znači poželjan i neizbježan kraj, da Austrija odsječena od svojeg golemog slavenskog i mađarskog zaleđa godine 1918, ne bi mogla na koncu pristojno živjeti sama za sebe, da bi mogla preživjeti jedino kao dio njemačkog Reicha. Pored takvih, među Austrijancima je bilo fanatičnih nacista čiji su se redovi brzo popunjavali onima koji traže posao i onima koji su ga držali u rukama, ljudima željnim uspjeha i spremnim na sve da bi popravili svoj položaj. Na mnoge katolike u toj pretežno katoličkoj zemlji nedvojbeno je utjecala mnogo objavljivana izjava kardinala Innitzera koji je pozdravio nacizam u Austriji i nagovarao na *»Ja«* glas.*

Na pravilnim i poštenim izborima, gdje bi socijaldemokrati i Schuschniggovi kršćanski socijalisti slobodno mogli voditi izbornu kampanju, po mom mišljenju, ishod bi bio izjednačen. Ovako, Austrijanac je morao biti veoma hrabar da glasa: *»Nein«.* Kao i u Njemačkoj, i to ne bez razloga, glasači su se bojali da se ne otkrije kako su dali negativan glas. Na glasačkim mjestima koja sam posjetio tog nedjeljnog popodneva, široki otvori na glasačkim kabinama omogućavali su nacističkom glasačkom odboru, koji je sjedio u blizini, da dobro vidi kako tko glasa. U pokrajinama malo se njih trudilo – ili usuđivalo – da koriste glasačke kabine; glasali su otvoreno, da svi vide. Slučajno sam davao izvještaj preko radija u sedam i trideset te večeri,

pola sata nakon zatvaranja glasačkih mjesta, kad je malo glasova moglo biti prebrajano. Međutim, jedan me je nacistički službeni predstavnik prije emitiranja uvjeravao da su Austrijanci glasali 99% s *»Ja«*. Taj je postotak kasnije i službeno objavljen: 99,08% u Velikoj Njemačkoj, a 99,75% u Austriji.

I tako, Austrija kao Austrija na trenutak je izašla iz povijesti, a osvetoljubivi Austrijanac, koji ju je sada pripojio Njemačkoj, branio je spominjanje samog njezinog imena. Starodrevna njemačka riječ za Austriju, *Österreich,* ukinuta je. Austrija je postala *Ostmark,* a uskoro je i taj naziv ispušten, pa je Berlin upravljao zemljom preko kotara *(Gaue),* koji su otprilike odgovarali povijesnim *Länder,* kao na primjer Tirol, Salzburg, Štajerska i Koruška. Beč je postao još jedan grad Reicha, središte pokrajinskog upravnog okruga, koje je odumiralo. Nekadašnji austrijski potepuh, čim je postao diktator izbrisao je vlastitu domovinu sa zemljopisne karte, a njen nekoć blistavi glavni grad lišio posljednjeg truna slave i važnosti. Razočaranje Austrijanaca bijaše neizbježno.

Prvih nekoliko sedmica ponašanje bečkih nacista bilo je gore od ičeg što sam vidio u Njemačkoj. Zavladala je orgija sadizma. Dan za danom sve veći broj Židova i Židovki strugao je Schuschniggove natpise s pločnika i čistio odvodne kanale. Dok su radili na rukama i koljenima u prisutnosti jurišnika, svjetina se okupljala i rugala im se. Stotine Židova, muškaraca i žena, pokupljeno je s ulica i natjerano da čiste javne nužnike i zahode u kasarnama gdje su SA i esesovci stanovali. Deseci tisuća ostalih bačeni su u tamnice. Sva njihova imovina zaplijenjena je ili opljačkana. Iz našeg stana u *Plosslgasse* osobno sam promatrao kako odredi SS-a kolima odvoze srebrninu, tapiserije, slike i druge napljačkane stvari iz Rothschildove palače u neposrednom susjedstvu. Barun Louis Rothschild platio je svoj put iz Beča tako što je svoje željezare predao Hermannu Göringu. Od 180.000 bečkih Židova možda je polovica do rata kupila svoje pravo na emigraciju predajom svoje imovine nacistima.

Ovom unosnom trgovinom ljudskom slobodom upravljala je posebna organizacija koju je osnovao SS na čelu s Heydrichom, »Ured za iseljavanje Židova«, koji je postao jedina ovlaštena nacistička agencija koja je Židovima izdavala dozvole za odlazak iz zemlje. Od početka do kraja njom je upravljao jedan austrijski nacist, mještanin Hitlerova rodnog grada Linza, Karl Adolf Eichmann, a ona je kasnije postala ne ured za iseljavanje, već za istrebljenje i organizaciju pokolja više od četiri milijuna osoba, pretežno Židova. Himmler i Heydrich također su iskoristili svoj boravak u Austriji za prvih tjedana *Anschlussa* i otvorili golem koncentracioni logor u Mauthausenu, na istočnoj obali Dunava, blizu Ennsa. Bilo je prenaporno otpremati tisuće Austrijanaca u koncentracione logore u Njemačkoj. Austrija treba imati svoj logor, odlučio je Himmler. Prije propasti Trećeg Reicha, zatvorenici koji nisu bili austrijskog porijekla brojčano su premašili mjesne zatvorenike pa je Mauthausen postao neslavan rekorder među njemačkim koncentracionim logorima (logori za

istrebljenje na istoku bijahu sasma nešto drugo) s najvećim brojem službeno potvrđenih pogubljenja – 35.318 za šest i pol godina postojanja.

Usprkos teroru Gestapoa koji su predvodili Himmler i Heydrich poslije *Anschlussa*, stotine tisuća Nijemaca pohrlilo je u Austriju gdje su za svoje marke kupovali obilne obroke koje već godinama nisu vidjeli u Njemačkoj, a za bagatelu ljetovali po nenadmašnim planinama i jezerima Austrije. Njemački poslovni ljudi i bankari masovno su pristizali da otkupe trgovačka poduzeća obezvlašćenih Židova i antinacista za simboličnu cijenu. Među nasmješenim posjetiocima nalazio se i nenadmašivi dr Schacht koji, usprkos svojim svađama s Hitlerom, bijaše još ministar (bez portfelja) u kabinetu Reicha, još predsjednik *Reichsbanke,* i koji bijaše oduševljen aneksijom. Stigavši da preuzme austrijsku Narodnu banku u ime Reichsbanke čak i prije nego što je plebiscit održan, 21. ožujka, pozdravio je osoblje austrijske banke. Rugajući se stranoj štampi zbog kritiziranja Hitlerovih metoda prilikom provođenja ujedinjenja, dr Schacht je najodlučnije podržao te metode tvrdeći da je *Anschluss* »uslijedio zbog nebrojenih izdaja i okrutnih djela nasilja što su ih strane zemlje počinile protiv nas.«

> »Hvala Bogu ... što je Hitler stvorio zajednicu njemačke volje i misli. Osnažio ju je nedavno pojačanim Wehrmachtom i konačno dao vanjski oblik nutarnjem savezu između Njemačke i Austrije...
>
> Nema budućnosti čovjek koji ne bi bio svim srcem uz Adolfa Hitlera... Reichsbanka će uvijek biti samo nacionalsocijalistička ili ja više neću biti njezin direktor.«

Nakon toga dr Schacht je zaprisegao austrijsko osoblje na »vjernost i poslušnost Führeru.«

»Hulja bio tko je prekrši!« dreknuo je Schacht, a zatim natjerao prisutne da triput gromko uzviknu *»Sieg Heil*!«[93] U međuvremenu dr Schuschnigg je bio uhapšen i podvrgnut tako ponižavajućem postupku da je teško vjerovati da ga sam Hitler nije propisao. Nakon kućnog pritvora od 12. ožujka do 28. svibnja, za koje je vrijeme Gestapo uz pomoć kojekakvih pomagala nastojao da ga ometa u snu, prebačen je u glavni stan Gestapoa u hotelu *Metropole* u Beču, gdje je narednih sedamnaest mjeseci bio zatvoren u jednoj sobici na petom katu. Tu je, ručnikom koji mu je dan za ličnu upotrebu, bio prisiljen čistiti nastambe, umivaonike, kante za napoj i zahode stražara esesovaca, uz mnogo drugih sluganskih poslova koje je Gestapo izmišljao. Do 11. ožujka, prve godišnjice njegova pada, izgubio je oko dvadeset i šest kilograma, ali je liječnik esesovac izvijestio da mu je zdravlje izvrsno. Godine provedene u samici i zatim život »među živim mrtvacima« u nekim od najgorih njemačkih koncentracionih logora, kao što su Dachau i Sachsenhausen, opisao je dr Schuschnigg u svojoj knjizi.*

Nedugo poslije hapšenja dopustili su mu da se preko zastupnika oženi bivšom

groficom Verom Czernin, čiji je brak bio poništio jedan crkveni sud* i za posljednjih godina rata bilo joj je dopušteno da dijeli njegovu sudbinu u koncentracionim logorima, zajedno s njihovim djetetom koje se rodilo 1941. godine. Kako su uspjeli preživjeti užas logorskog života pravo je čudo. Potkraj rata pridružile su im se brojne ugledne žrtve Hitlerova gnjeva, kao dr Schacht, Leon Blum, pastor Niemöller, skupina viših generala i princ Filip Hessenski, čiju su suprugu princezu Mafaldu, kćerku talijanskog kralja, ubili esesovci u Buchenwaldu 1944. kao dio Führerove odmazde zbog prebjegavanja Vittoria Emanuela Saveznicima.

Prvi svibnja 1945. skupina istaknutih zatvorenika, koji su na brzinu evakuirani iz Dachaua i prebačeni nekamo na jug samo da ih ne oslobode Amerikanci koji su napredovali sa zapada, stigla je u jedno južnotirolsko selo visoko u planinama. Oficiri Gestapoa pokazali su Schuschniggu spisak onih koje je trebalo likvidirati prije no što padnu u ruke Saveznika. Schuschnigg je ugledao i svoje ime i ime svoje supruge »jasno otipkano«. Klonuo je duhom. Preživjeti toliko toga a da te sada u posljednjoj minuti ucmekaju!

Uza sve to, Schuschnigg je 4. svibnja mogao zapisati u svoj dnevnik:

> U dva sata po podne uzbuna! Amerikanci!
> Jedan odred američkih vojnika zauzima hotel.
> Slobodni smo!

Ne ispalivši nijedno zrno i bez miješanja Velike Britanije, Francuske i Rusije, čije su oružane snage mogle da ga unište, Hitler je povećao Reich za sedam milijuna podanika i osvojio strateški položaj neprocjenjive vrijednosti za njegove buduće planove. Pored toga što su mu armije ugrožavale Čehoslovačku s tri strane, on je Bečom dobio most za jugoistočnu Evropu. Kao glavni grad starog austrougarskog carstva, Beč je dugo vremena bio središte prometnica i trgovačkog sustava središnje i jugoistočne Evrope. Sada je taj živčani čvor bio u njegovim rukama.

Ono najvažnije za Hitlera bilo je možda to što se opet pokazalo da ni Britanija ni Francuska neće ni prstom maknuti da ga zaustave. Četrnaesti ožujka Chamberlain je održao govor u Donjem domu u vezi s Hitlerovim *fait accompli* (svršenim činom) u Austriji, a njemačka ambasada u Londonu otpremila je u Berlin cio niz hitnih brzojava o toku debate. Hitler se nije imao čega bojati. »Žalosna je činjenica,« izjavio je Chamberlain, »što ništa nije moglo zaustaviti ono što se dogodilo (u Austriji) – osim da ta zemlja i druge zemlje pribjegnu upotrebi sile.«

Predsjednik britanske vlade, Hitleru je to postalo jasno, ne samo što nije bio sklon primjeni sile nego i dogovaranju s drugim velikim silama kako da se zaustave budući potezi Njemačke. Sedamnaesti ožujka sovjetska vlada predložila je konferenciju ve-

likih sila, sa Ligom naroda ili bez nje, da razmotri načine kojima bi se spriječila svaka buduća njemačka agresija. Chamberlain je zauzeo hladan stav prema takvom sastanku i 24. ožujka u Donjem domu javno ga odbacio. »Neminovna posljedica takve akcije,« rekao je, »bilo bi daljnje pogoršanje tendencije koja vodi uspostavi ekskluzivnih skupina naroda koje moraju ... štetno djelovati na izglede evropskog mira.« Očito je da je previdio ili da nije ozbiljno shvatio osovinu Rim-Berlin ili tripartitni Pakt protiv Kominterne Njemačke, Italije i Japana.

U istom govoru Chamberlain je najavio odluku svoje vlade koja mora da je još više godila Hitleru. Kratko je odbio prijedlog da Britanija zajamči Čehoslovačkoj da će joj pomoći ako bude napadnuta, kao i da Britanija pomogne Francuskoj ako Francuzi budu pozvani na izvršenje svojih obaveza po Francusko-čehoslovačkom paktu. Ova otvorena izjava znatno je olakšala Hitleru probleme. Sada je znao da će i Britanija ostati po strani kada se on baci na slijedeću žrtvu. Ako se Britanija suzdrži, neće li i Francuska? Kako njegovi tajni dokumenti jasno pokazuju, u to je bio siguran. A znao je da, po uvjetima ruskih paktova s Francuskom i Čehoslovačkom, Sovjetski Savez nije obavezan da priskoči u pomoć Česima dok Francuzi ne učine prvi korak. Takva spoznaja bila je sve što mu je bilo potrebno da smjesta krene dalje u izvršavanju svojih planova.

Neodlučni njemački generali, mogao je Hitler zaključiti nakon uspješno izvršenog *Anschlussa*, više mu neće smetati. Kad bi u to uopće i sumnjao, bili bi uklonjeni, poput Fritscha.

Kao što smo vidjeli,* suđenje generalu von Fritschu pred vojnim sudom časti zbog homoseksualizma iznenada je bilo odgođeno na sam dan početka, 10. ožujka, kada je Hitler sazvao feldmaršala Göringa i komandante kopnene vojske i ratne mornarice da rukovode hitnim poslovima u vezi s Austrijom. Suđenje je nastavljeno 17. ožujka, ali, s obzirom na ono što se u međuvremenu dogodilo, trebalo je da prođe bez većih senzacija. Prije nekoliko sedmica viši generali bili su uvjereni da će, kad vojni sud izloži nevjerojatne makinacije Himmlera i Heydricha protiv Fritscha, njihov zbačeni vrhovni komandant ne samo biti vraćen na svoj položaj u vojsci, nego da će SS, a možda i Treći Reich, a moguće i Adolf Hitler, biti toliko uzdrmani da će propasti. Uzaludna i isprazna nada! Dana 4. veljače, kao što je već rečeno, Hitler je srušio snove starog oficirskog zbora preuzevši zapovjedništvo nad oružanim snagama i uklonivši Fritscha i većinu viših generala oko sebe. Sada je, pak, osvojio Austriju ne ispalivši ni hica. Poslije ovog fantastičnog uspjeha nitko u Njemačkoj, čak ni viši generali, nisu mnogo mislili na Fritscha.

Istina, bio je brzo oslobođen. Nakon malo zastrašivanja od Göringa, koji je sada mogao glumiti najpoštenijeg suca, ucjenjivač i nekadašnji robijaš Schmidt izgubio je

vlast nad sobom pred sudom i priznao da mu je Gestapo prijetio smrću ako ne uplete generala von Fritscha – prijetnja koja je, uz put rečeno, izvršena nekoliko dana kasnije – te da je sličnost između prezimena Fritsch i konjičkog kapetana von Friscsha, koga je, u stvari, ucjenjivao zbog homoseksualizma, dovela do te lažne optužbe. Ni Fritsch ni vojska nisu ništa poduzeli da rasvijetle stvarnu ulogu Gestapoa niti osobnu krivicu Himmlera i Heydricha u izmišljanju lažnih optužaba. Drugog dana, 18. ožujka, suđenje je završeno neminovnom presudom: »Nije kriv, oslobađa se optužbe.«

Za Fritscha osobno bila je to rehabilitacija, ali ga nije vratila na zapovjednički položaj niti u kopnenu vojsku na prijašnji položaj, gdje bi uživao neki autoritet u Trećem Reichu. Budući da je suđenje održano *in camera* (u tajnosti), javnost nije ništa znala o njemu, kao ni o predmetu raspravljanja. Dana 25. ožujka Hitler je poslao Fritschu brzojav čestitajući mu »ponovno ozdravljenje«. To je bilo sve.

Svrgnuti general koji je odbio da pred sudom, optužujući, upre prst u Himmlera, sada je učinio još jedan bezuspješan korak. Izazvao je šefa Gestapoa na dvoboj. Izazov koji je osobno sastavio general Beck, u strogom suglasju sa starim vojničkim kodeksom časti, predan je generalu von Rundstedtu, kao višem starješini, da ga uruči šefu SS-a. Ali Rundstedt se bojao i tjednima ga je nosio u džepu, a na koncu je zaboravio na nj.

General Fritsch i sve što je zastupao uskoro su iščezli iz njemačkog života. Ali, što je još zastupao? U prosincu je napisao pismo svojoj prijateljici barunici Margot von Schutzbar, u kojem patetično govori o zbrci u koju je, poput mnogih drugih generala, bio upao.

> Zaista je čudno što mnogi ljudi gledaju na budućnost s povećanim strahom, usprkos Führerovu neospornom uspjehu za proteklih godina...
>
> Nedugo nakon rata zaključio sam da treba pobijediti u tri bitke ako Njemačka opet želi postati svjetska sila:
>
> 1. Bitka protiv radničke klase – Hitler ju je dobio.
>
> 2. Protiv katoličke crkve, možda bolje rečeno protiv klerikalizma, i
>
> 3. Protiv Židova.
>
> Sad smo usred tih bitaka, a bitka protiv Židova je najteža. Nadam se da svatko shvaća složenost ove kampanje.[94]

Sedmi kolovoza 1939. godine, kada su oblaci rata potamnjeli, napisao je barunici: »U ratu ili miru za me nema mjesta u Njemačkoj gospodina Hitlera. Odlazim sa svojim pješadijskim pukom samo kao meta, jer ne mogu ostati kod kuće.«

To je i učinio. Dana 11. kolovoza 1938. imenovan je za komandanta svog neka-

dašnjeg puka, Dvanaestog artiljerijskog, što je bila samo počasna titula. Dana 22. Rujna 1939. godine postao je meta poljskog mitraljesca pred opkoljenom Varšavom, a četiri dana kasnije sahranjen je uz pune vojne počasti u Berlinu jednog hladnog, kišovitog, mračnog jutra, prema mom dnevniku jednog od najturobnijih dana što sam ih doživio u glavnom gradu.

Smjenjivanjem Fritscha s položaja vrhovnog komandanta njemačke kopnene vojske dvadeset mjeseci prije toga, Hitler je slavio, kao što smo vidjeli, potpunu pobjedu nad posljednjom utvrdom moguće opozicije u Njemačkoj, starom tradicionalnom oficirskom kastom. I sada, u proljeće 1938. godine, svojim vještim udarom u Austriji još je više učvrstio svoj utjecaj u vojsci demonstrirajući smionost Vođe i ističući da će samo on donositi odluke u vanjskoj politici, te da je uloga vojske jedino da stvara silu ili da prijeti silom. Nadalje, ne žrtvovavši nijednog čovjeka, omogućio je kopnenoj vojsci da zauzme takav strateški položaj koji je Čehoslovačku, u vojnom pogledu, učinio neobranjivom. Vrijeme se nije smjelo gubiti, trebalo je tu prednost iskoristiti.

Dana 21. travnja, jedanaest dana nakon nacističkog plebiscita o Austriji, Hitler je pozvao generala Keitela, načelnika štaba Vrhovne komande oružanih snaga, na razgovor o Slučaju *Grün*.

Bilješke

Jedanaesto poglavlje

* To je slučajno bila četverogodišnjica pokolja austrijskih socijaldemokrata od Dollfussove vlade, koje je Schuschnigg bio član. Na dan 12. veljače 1934. sedamdeset tisuća vladinih vojnika i fašističke milicije tukli su artiljerijom radničke stanove u Beču ubivši tisuću muškaraca, žena i djece, a ranili još tri ili četiri tisuće. Demokratska politička sloboda bijaše iskorijenjena, a Austrijom je poslije toga vladao najprije Dollfuss, a zatim Schuschnigg, koji su u zemlji zaveli svojevrsnu klerofašističku diktaturu. Bio je to blaži oblik nacizma, što mogu posvjedočiti oni koji su tih dana, poput nas, radili u Berlinu i u Beču. Svejedno bila je to vladavina koja je austrijski narod lišila političkih sloboda i podvrgla ga gorim represalijama od onih koje su znali za Habsburgovaca u posljednjim dekadama monarhije. Autor o tome opširno govori u knjizi *Midcentury Journey*.

* Kasnije je dr Schuschnigg po sjećanju zapisao »značajne dijelove« jednostranog razgovora i, premda ovo nije doslovan prikaz, zvuči istinito svakome tko je čuo ili proučavao Hitlerove bezbrojne govore, a o njihovoj istinitosti potvrđuju ne samo kasniji događaji nego i ostali učesnici koji su toga dana bili u Berghofu, osobito Papen, Jodl i Guido Schmidt. Držao sam se Schuschniggova prikaza o tom sastanku koji je dao u knjizi *Austrian requiem* i u zaprisegnutoj izjavi u Nürnbergu.

* Očito je da je Hitlerovo izopačeno shvaćanje austrijsko-njemačke povijesti, koju je, kao što smo vidjeli u prijašnjim poglavljima, pobrao u mladosti u Linzu i Beču, ostala neizmijenjena.

* Papenova verzija donekle se razlikuje (vidi njegove *Memoirs* str. 420). ali Schuschniggova zvuči istinitije.

* Wilhelm Canaris bio je načelnik Obavještajnog odjeljenja OKW (*Abwehr*).

* Na njemačkom se rimuje: »Rot-Weiss-Rot bis in den Tod.«

* Prema svjedočenju predsjednika Miklasa, u toku suđenja jednom austrijskom nacistu u Beču, poslije rata. Francuska je predložila Schuschniggu plebiscit. U svojim memoarima Papen navodi da je francuski ministar u Beču gospodin Puaux, bliski kancelarov prijatelj, bio »otac zamisli o plebiscitu.« Ipak dopušta da ju je Schuschnigg usvojio na vlastitu odgovornost.[95]

* Precrtani pasusi nađeni su poslije rata u arhivu talijanskog Ministarstva vanjskih poslova.

* Povlačenjem granica na Brenneru htjelo se podmititi Mussolinija. To je značilo da Hitler neće tražiti Južni Tirol koji je u Versaillesu oduzet Austriji i dodijeljen Italiji.

* Objektivno govoreći, Schuschniggov plebiscit nije bio ništa slobodniji ni demokratskiji od onih koje je Hitler provodio u Njemačkoj. Budući da u Austriji nije bilo slobodnih izbora još od 1933, nije bilo ni najnovijih glasačkih spiskova. Glasanje je bilo dozvoljeno samo osobama iznad dvadeset i četiri godina. Javnost je obaviještena o izborima četiri dana prije plebiscita, tako da nije bilo vremena za kampanju, sve da su opozicione grupe, nacisti i socijaldemokrati, smjeli da je vrše. Nesumnjivo je da bi socijaldemokrati glasali *Ja,* budući da su Schuschnigga smatrali za manje zlo od Hitlera, a, štoviše, bila im je obećana uspostava političke slobode. Nedvojbeno je da bi njihovim glasanjem Schuschnigg odnio pobjedu.

* Svojim poslijeratnim svjedočenjem, na koje sam se već osvrnuo. Miklas je zanijekao da je ikad od Schuschnigga zatražio da kaže takvu stvar i da nije pristao na govor preko radija. Nasuprot onome što je umirovljeni kancelar rekao, predsjednik još nije bio spreman da ustukne pred silom. »Stvari još nisu otišle toliko daleko da

moramo kapitulirati,« kaže da je rekao Schuschniggu. Upravo je odbacio drugi njemački ultimatum. Stajao je čvrsto. Ali Schuschniggov govor preko radija zaista je pomogao da mu potkopa položaj i da ga natjera na predaju. Kao što ćemo vidjeti, tvrdoglavi stari predsjednik izdržao je još nekoliko sati prije kapitulacije. Dne 13. ožujka odbio je da potpiše *Zakon o Anschlussu* kojim se gasi nezavisnost Austrije, a koji je Seyss-Inquart na Hitlerovo traženje objavio. Iako je nacistima predao svoje funkcije, kancelar tvrdi da, sve dok nije bio spriječen u vršenju dužnosti, nikad nije formalno dao ostavku na predsjednički položaj. »Bilo bi to i suviše kukavički,« kasnije je objašnjavao na bečkom sudu. To nije spriječilo Seyss-Inquarta da 13. ožujka službeno objavi »da je predsjednik, na zahtjev kancelara, dao ostavka« i da su njegovi »poslovi« preneseni na kancelara.[96]

* Označena sa »Strogo povjerljivo« i identificirana kao Direktiva broj 2, Pothvata *Otto* djelomično glasi: »Zahtjevi njemačkog ultimatuma austrijskoj vladi nisu ispunjeni... Kako bi se izbjeglo daljnje krvoproliće u austrijskim gradovima, ulazak njemačkih oružanih snaga u Austriju počet će prema Direktivi broj 1 u zoru 12. ožujka. Očekujem da se postavljeni ciljevi izvrše krajnjim zalaganjem svih oružanih snaga što je brže moguće. (Potpisao) Adolf Hitler.«[97]

* U stvari, Seyss-Inquart je dugo iza ponoći pokušao nagovoriti Hitlera da opozove njemačku invaziju. Memorandum njemačkog Ministarstva vanjskih poslova otkriva da je 12. ožujka u 2.10 general Muff telefonirao u Berlin i prenio zahtjev kancelara Seyss-Inquarta da »pokrenute trupe ostanu i dalje u stanju pripravnosti, ali da ne prelaze granicu.« Keppler je također došao na telefon da podrži ovaj zahtjev. General Muff, častan čovjek i oficir stare škole, čini se da je bio zbunjen svojom ulogom u Beču. Kada je obaviješten iz Berlina da Hitler odbija da zaustavi trupe, odgovorio je da »žali zbog ove vijesti«.[98]

* Svjedočeći u Nürnbergu, Guido Schmidt se zakleo da su i on i Schuschnigg[99] »iscrpno« obavijestili predstavnike »velikih sila« o Hitlerovom ultimatumu. Štoviše, bečki dopisnici londonskog *Timesa* i *Daily Telegrapha,* koliko ja znam, također su telefonom poslali svojim listovima potpun i točan izještaj.

* Churchill je dao zabavan opis ovog ručka u knjizi *The Gathering Storm* (str. 271–72)

* Laži su ponovljene u brzojavnoj okružnici koju je 12. ožujka hitno poslao barun von Weizsäcker iz Ministarstva vanjskih poslova njemačkim izaslanicima u inozemstvu u cilju »obavještenja i orijentacije prilikom razgovora«. Weizsäcker je ustvrdio da je Schuschniggova izjava u vezi s njemačkim ultimatumom »puka izmišljotina« i nastavio obavještavati svoje diplomate vani: »Istina je da je pitanje slanja oružanih snaga ... prvi put postavljeno u dobro poznatom brzojavu novoobrazovane austrijske vlade. S obzirom na moguću opasnost od građanskog rata, vlada Reicha odlučila je da udovolji ovom apelu«.[100] Tako je njemačko Ministarstvo vanjskih poslova lagalo ne samo stranim nego i svojim diplomatima. U opsežnoj i neuvjerljivoj knjizi koju je Weizsäcker, kao i mnogi drugi Nijemci koji su služili Hitleru, napisao poslije rata, on tvrdi da je cijelo vrijeme bio antinacist.

* Za svjedočenje u Nürnbergu, 9. kolovoza 1946. feldmaršal von Manstein je naglasio da se u vrijeme »kad nam je Hitler dao naređenja za Austriju, nije mnogo brinuo oko toga hoće li se zapadne sile umiješati, već mu je glavna briga bila kako će se Italija ponašati, jer se pokazalo da je ona uvijek bila uz Austriju i Habsburgovce.«[101]

* Možda je ipak ispod ovog ushićenja, što površni Papen nije zamijetio, u Hitleru buktao osjećaj osvete prema gradu i ljudima koji ga nisu cijenili kao mladića i koje je u duši prezirao. Ovime se djelomice može objasniti njegov kratak boravak u gradu. Iako će nekoliko tjedana kasnije javno reći gradonačelniku Beča: »Budite uvjereni da je ovaj grad u mojim očima biser – stavit ću ga u okvir koji zaslužuje.« to je vjerojatno bila više izborna agitacija nego stvaran osjećaj. Te je osjećaje povjerio Balduru von Schirachu, nacističkom guverneru i *Gauleiteru* Beča za rata, na burnom sastanku u Berghofu 1943. Opisujući ga u toku svjedočenja u Nürnbergu, Schirach kaže:

Tada je Hitler počeo, rekao bih s nepojmljivom i neizmjernom mržnjom, govoriti protiv stanovnika Beča ... U četiri sata ujutro Hitler je iznenada rekao nešto što bih sada rado ponovio radi povijesti. Rekao je: »Beč nije nikada trebalo primiti u savez Velike Njemačke.« Hitler nije nikad volio Beč. Mrzio je njegove stanovnike.[102]

Papenovo blagdansko raspoloženje istog dana. 14. ožujka, bilo je pomućeno kad je saznao da je Wilhelm von Ketteler, njegov blizak prijatelj i pomoćnik u njemačkom poslanstvu, nestao pod okolnostima koje su ukazivale

na prljavu igru Gestapoa. Tri godine prije toga. jedan drugi prijatelj i suradnik poslanstva, barun Tschirschky, pobjegao je u Englesku kako bi izbjegao sigurnoj smrti od SS-a. Koncem travnja Kettelerovo tijelo izvađeno je iz Dunava, kamo su ga bile bacile gestapovske ubojice.

* Nekoliko mjeseci kasnije, 8. listopada, kardinalovu palaču, koja se nalazi nasuprot katedrali sv. Stjepana, napali su nacistički huligani. Prekasno je Innitzer shvatio što nacionalsocijalizam znači, i u jednoj svojoj propovijedi govorio je protiv nacističkog progonjenja njegove crkve.

* *Austrian Requiem.*

* U to doba Schuschnigg je bio udovac.

* Vidi prijašnje poglavlje.

12

PUT DO MÜNCHENA

Slučaj *Grün* šifrirani je naziv za plan iznenadnog napada na Čehoslovačku. Kao što smo vidjeli, prvi put ga je bio izradio feldmaršal von Blomberg 24. lipnja 1937, a Hitler ga je razradio u svojoj lekciji generalima 5. studenog, opomenuvši ih da »napad na Čehoslovačku« mora »biti izveden munjevito« i da bi do njega moglo doći »već 1938. godine«.

Očito je da je brzo osvajanje Austrije Slučaj *Grün* učinilo prilično hitnim; plan je trebalo osuvremeniti i započeti pripreme za njegovo provođenje. Baš zbog toga je Hitler i pozvao Keitela 21. travnja 1938. Sutradan je major Rudolf Schmundt, Führerov novi ađutant, pripremio kratak pregled rasprave koji je bio podijeljen na tri dijela: »politički aspekti«, »vojne odluke« i propaganda«.[103]

Hitler je odbacio »zamisao o iznenadnom strateškom napadu, bez razloga ili mogućnosti opravdanja.« zbog »neprijateljski raspoloženog javnog mnijenja u svijetu koje može dovesti do kritičnog položaja«. Smatrao je da ni druga alternativa, »akcija poslije izvjesnog razdoblja diplomatskih razgovora koji postepeno vode do krize i rata«, nije poželjna »jer će Česi (Slučaj *Grün)* poduzeti mjere osiguranja.« Führer je više volio, barem za sada, treću alternativu: »Munjevitu akciju zbog nekog incidenta (na primjer, umorstvo njemačkog ministra za neke antinjemačke demonstracije).«* Takav, »incident«, valja se sjetiti, bio je jednom planiran kao opravdanje njemačke invazije Austrije, kada je Papen imao biti žrtva. Nema sumnje da su u Hitlerovu gangsterskom svijetu njemački poslanici u inozemstvu bili lako žrtvovani.

Njemački vojskovođa – što je sada i bio otkako je lično preuzeo zapovjedništvo nad oružanim snagama – istaknuo je generalu Keitelu potrebu za brzinom u toku operacija.

Prva četiri dana vojne akcije su, gledano politički, presudna. Odsutnost velikih uspjeha na bojnom polju mora dovesti do evropske krize. *Svršeni čin* mora uvjeriti strane sile u beznadnost vojne intervencije.

Što se tiče vojne propagande, još nije vrijeme da se pozove dr Goebbels. Hitler je jedino raspravljao o lecima »za vladanje Nijemaca u Čehoslovačkoj« i o onima koji će sadržavati »prijetnje da se zastraše Česi.«

Republika Čehoslovačka, koju je Hitler sada odlučio da uništi, stvorena je mirovnim ugovorima toliko mrskim Nijemcima, nakon prvog svjetskog rata. Zasluga je to i djelovanja dvojice značajnih čeških intelektualaca Tomaša Garrigue Masaryka, samoukog kočijaškog sina koji je postao ugledan učenjak i prvi predsjednik u zemlji, i Eduarda Beneša, seljačkog sina, koji je, zarađujući za život, diplomirao na Praškom sveučilištu i na tri visoka francuska instituta, i koji je poslije gotovo neprekidne službe u svojstvu ministra vanjskih poslova postao drugi po redu predsjednik, kad se Masaryk 1935. povukao. Stvorena od Habsburškog Carstva, koje je u 16. stoljeću steklo starodrevno Kraljevstvo češko, Čehoslovačka se poslije svog osnutka 1918. razvila u najdemokratskiju, najnapredniju, najprosvjećeniju i najbogatiju državu u Srednjoj Evropi.

Višenacionalnog sastava, već od osnivanja bila je opterećena domaćim problemima, koje u potpunosti nije riješila ni nakon 20 godina. To je bilo pitanje nacionalnih manjina. Unutar zemlje živio je velik broj Madžara, Ukrajinaca, Rusa, sudetskih Nijemaca i Poljaka. Uslijed neriješenog nacionalnog pitanja ovih nacionalnosti, njihovi pripadnici nisu bili privrženi centralnoj vlasti. U tome su naročito prednjačili sudetski Nijemci. Iako nisu nikad pripadali njemačkom Reichu (osim kao dio nestalnog Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti), već samo Austriji, težili su pripajanju nacističkoj Njemačkoj. U najmanju ruku, druge manjine zahtijevale su autonomiju, a ne ono što su imale.

Čak su i Slovaci, koji su od jedanaest milijuna Čehoslovaka (1937. godine) činili skoro trećinu, tražili neku autonomiju. Premda u rasnom i jezičnom pogledu usko povezani s Česima, Slovaci su imali različit razvojni put. Sporazumom između čeških i slovačkih emigranata u Americi, potpisanim u Pittsburghu 30. svibnja 1918, bilo je predviđeno da Slovaci dobiju svoju vladu, parlament i sudove. Ali, nakon konstituiranja čehoslovačke države, vlada u Pragu nije smatrala da je obavezna prema tom sporazumu i nije ga se pridržavala.*

Istini za volju, u usporedbi s ostalim manjinama u većini drugih zemalja na Zapadu, čak i u Americi, onima u Čehoslovačkoj nije bilo loše. Ne samo što su uživali puna demokratska i građanska prava – uključujući i pravo glasanja – već su u stanovitoj mjeri imali i svoje škole i kulturne institucije. Političke vođe nacionalnih manjina često su služili kao ministri centralne vlade. Pa ipak, Česi, koji se još nisu bili potpuno oporavili od posljedica stoljetnog ugnjetavanja od Austrijanaca, ostavili su

bili problem manjina dobrim dijelom neriješen. Postupali su ponekad šovinistički i netaktično. Za ranijih posjeta toj zemlji, sjećam se koliko je bilo duboko negodovanje u Slovačkoj protiv zatvaranja dra Vojtecha Tuke, u to vrijeme uglednog profesora koji je bio osuđen na petnaest godina zatvora »zbog veleizdaje«, iako je pitanje je li bio kriv za nešto drugo osim za rad na autonomiji Slovačke. Iznad svega, nacionalne manjine držale su da čehoslovačka vlada nije održala obećanja koja su dali Masaryk i Beneš na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. godine da će uspostaviti kantonalni sistem sličan onome u Švicarskoj.

Ironijom sudbine, a s obzirom na ono što će sada biti opisano, sudetskim Nijemcima bilo je dosta dobro u Čehoslovačkoj – svakako bolje nego bilo kojoj drugoj manjini u zemlji i bolje nego njemačkim manjinama u Poljskoj ili u fašističkoj Italiji. Zamjerali su državi zbog beznačajnih akata samovolje mjesnih službenika – Čeha i diskriminacije do koje je ponekad dolazilo u Pragu. Bilo im je teško da se pomire s gubitkom prevlasti u Češkoj i Moravskoj što su je imali pod Habsburgovcima. Kako su, međutim, živjeli u zbijenim skupinama duž sjeverozapadnih i jugozapadnih granica nove republike, gdje je bila koncentrirana većina industrije, napredovali su i, kako su godine prolazile, postepeno uspostavili stanje uzajamnog sklada sa Česima, neprestano zahtijevajući veću autonomiju i priznavanje njihovih jezičnih i kulturnih prava. Do uspona Hitlera, nije bilo ozbiljnijeg političkog pokreta koji bi tražio nešto više od toga. Socijaldemokrati i ostale demokratske stranke dobivale su najviše sudetskih glasova.

Kada je 1933. godine Hitler postao kancelar, virus nacionalsocijalizma zahvatio je sudetske Nijemce. Te godine osnovana je Stranka sudetskih Nijemaca (SDP) pod vodstvom Konrada Henleina, učitelja gimnastike, naoko blagog i umjerenog čovjeka. Do 1935. stranku je potajno pomagalo njemačko Ministarstvo vanjskih poslova iznosom od 15.000 maraka mjesečno.[104] Za nekoliko godina godina pridobila je većinu sudetskih Nijemaca, samo su socijaldemokrati i komunisti ostali izvan nje. Do *Anschlussa* Henleinova stranka, koja je već tri godine radila po nalozima iz Berlina, bila je spremna da izvrši svaku zapovijed Adolfa Hitlera.

Da bi primio tu zapovijed, Henlein se požurio u Beč četrnaest dana poslije pripojenja Austrije i 28. ožujka tri sata je vodio tajne razgovore s Hitlerom, kojima su prisustvovali i Ribbentrop i Hess. Hitlerova naređenja, kako se vidi iz jednog memoranduma Ministarstva vanjskih poslova, bila su da »Stranka sudetskih Nijemaca postavi zahtjeve koji bi bili češkoj vladi neprihvatljivi.« Kako je sam Henlein ukratko iznio Hitlerove poglede: »Moramo uvijek zahtijevati toliko da nikad ne budemo zadovoljni.«[105]

I tako, položaj njemačkih manjina u Čehoslovačkoj za Hitlera je bio samo izgovor, kao što će godinu dana kasnije biti Danzig glede Poljske, da zakuha kašu u zemlji koju je priželjkivao, potkopavao – zbunjujući i zavodeći u bludnju prijatelje i

skrivajući svoje stvarne namjere. Kakve su to namjere bile, dao je jasno do znanja svojim huškačkim govorom vojnim komandantom 5. studenog i početnim direktivama za Slučaj *Grün:* da se uništi čehoslovačka država i da se prigrabe njezini teritoriji sa stanovništvom za Treći Reich. Usprkos onome što se dogodilo u Austriji, vođe Francuske i Britanije to nisu shvatile. U toku čitavog proljeća i ljeta, pa gotovo sve do kraja, predsjednik vlade Chamberlain i premijer Daladier su, po svemu sudeći, iskreno vjerovali, zajedno s većinom svijeta, da sve što Hitler želi jest pravda za njegove sunarodnjake u Čehoslovačkoj.

U stvari, kako su proljetni dani bivali sve topliji, vlade Britanije i Francuske bezrazložno su vršile pritisak na češku vladu da pristane na dalekosežne ustupke sudetskim Nijemcima. Treći svibnja novi njemački ambasador u Londonu Herbert von Dirksen javio je u Berlin da ga je lord Halifax obavijestio o demaršu koji će uskoro britanska vlada poduzeti u Pragu, »s ciljem da se Beneša potakne da pokaže najveću susretljivost prema sudetskim Nijemcima.«[106] Četiri dana kasnije, 7. svibnja, britanski i francuski ministri u Pragu poduzeli su svoj demarš nagovarajući češku vladu da »ide do krajnjih granica«, kako je to njemački ministar javio u Berlin, u udovoljenju zahtjevima sudetskih Nijemaca. Hitleru i Ribbentropu bilo je sigurno veoma drago kad su saznali da se vlade Britanije i Francuske toliko zauzimlju da im pomognu.

Prikrivanje njemačkih ciljeva, međutim, bilo je potrebnije nego ikad u ovom stadiju razvoja. Dvanaesti svibnja Henlein je potajno posjetio *Wilhelmstrasse* u Berlinu i primio upute od Ribbentropa kako da obmane Britance kad stigne u London te večeri, gdje se imao sastati sa sir Robertom Vansittartom, glavnim diplomatskim savjetnikom u Ministarstvu vanjskih poslova, i drugim britanskim službenim predstavnicima. U Weizsäckerovu memorandumu predložen je stav koji treba zauzeti: »Henlein će u Londonu zanijekati da djeluje po uputama iz Berlina ... Napokon, Henlein će govoriti o sve većem raspadanju češkog političkog sistema kako bi obeshrabrio one krugove koji smatraju da njihovo posredovanje u korist ovog sistema može još biti od koristi.«[107] Istog dana njemački ministar u Pragu brzojavio je Ribbentropu o potrebi opreza kako bi zaštitio svoje poslanstvo prilikom predaje novca i uputa Stranci sudetskih Nijemaca.

Hugh R. Wilson, američki ambasador u Berlinu, posjetio je Weizsäckera 14. svibnja da pretresu sudetsku krizu, i tada mu je rečeno o bojazni Nijemaca da češke vlasti namjerno ne izazovu evropsku krizu kako bi pokušale spriječiti »raspad Čehoslovačke.« Dva dana kasnije, 16. svibnja, major Schmundt poslao je hitan i »vrlo povjerljiv« brzojav u Glavni stan OKW, po nalogu Hitlera, koji se odmarao u Obersalzbergu, s pitanjem koliko je divizija na češkoj granici »spremno da krene u roku od dvanaest sati u slučaju mobilizacije.« Potpukovnik Zeitzler, iz štaba OKW, odmah je odgovorio: »Dvanaest«. To nije zadovoljilo Hitlera. »Molim vas, pošaljite točne brojeve divizija«, zatražio je. U odgovoru je navedeno deset pješadijskih divi-

zija po njihovim brojevima, uz po jednu oklopnu i planinsku diviziju.[108]

Hitler je sve više žudio za akcijom. Sutradan, sedamnaestog, zahtijevao je od OKW precizna obavještenja u vezi s utvrđenjima koje su Česi podigli na svojim granicama u Sudetima. Ta su utvrđenja bila poznata kao češka Maginotova linija. Zeitzler je odgovorio iz Berlina istog dana dugim, »strogo povjerljivim« brzojavom podrobno izvješćujući Führera o češkim obrambenim utvrđenjima. Otvoreno je rekao da su prilično jaka.[109]

PRVA KRIZA: SVIBANJ 1938.

Vikend koji je počeo u petak 20. svibnja postao je sudbonosan i kasnije će se pamtiti kao »svibanjska kriza«. Za idućih četrdeset i osam sati vlade u Londonu, Parizu, Pragu i Moskvi zahvatila je panika – vjerovale su da je Evropa bliže ratu nego što je igda bila još od ljeta 1914. godine. Do toga je najvjerojatnije došlo zbog mogućnosti da su novi njemački planovi za napad na Čehoslovačku, koje je za Hitlera izradila OKW i predočila mu ih toga petka, izbili na javu. U svakom slučaju, bar se u Pragu i Londonu vjerovalo da se Hitler spremna na agresiju protiv Čehoslovačke. U tom uvjerenju, Česi su počeli da se mobiliziraju, a Britanija, Francuska i Rusija izrazile su odlučnost i jedinstvo uoči, kako su se njihove vlade bojale, njemačke agresije, koje neće opet pokazati sve dok ih novi svjetski rat gotovo ne uništi.

U petak 20. svibnja general Keitel žurno je poslao Hitleru u Obersalzberg nov nacrt plana Slučaja *Grün* na kojem su on i njegov štab radili još otkako je Führer bio izložio osnovne direktive prilikom njihova sastanka 21. travnja. U poslušnom pismu Vođi priloženom uz novi plan, Keitel je objasnio da je u njemu uzet u obzir »položaj stvoren sjedinjavanjem Austrije s njemačkim Reichom,« i da se o njemu neće raspravljati s vrhovnim komandantima triju vidova vojske dok »ga vi, moj Führeru,« ne odobrite i ne potpišete.

Nova direktiva za Slučaj *Grün,* datirana u Berlinu 20. svibnja 1938, zanimljiv je i značajan dokument. To predstavlja obrazac nacističkog planiranja agresije s kojom se svijet kasnije upoznao.

> Nije mi namjera (stoji na početku) da u bliskoj budućnosti uništim Čehoslovačku vojnom akcijom bez izazivanja, ako ne dođe do neizbježnog razvoja ... *unutar* (kurziv u izvorniku) same Čehoslovačke, koji bi silio na akciju, ili političkih zbivanja u Evropi koja bi dovela do naročito povoljnih prilika kakve se možda više nikad ne bi ukazale.[110]

Uzete su u obzir »tri političke mogućnosti za početak operacija«. Prva, »iznenadni napad bez vidljivog vanjskog razloga«, odbačena je.

> Najbolje je da operacije započnu:
>
> (a) nakon razdoblja povećanih diplomatskih nesuglasica i napetosti povezanih s vojnim pripremama koje je moguće iskoristiti da se krivnja za rat prebaci na neprijatelja.
>
> (b) munjevitom akcijom kao posljedica ozbiljnog incidenta koji će za Njemačku značiti nepodnošljiv izazov i koji će u očima bar jednog dijela svijeta moralno opravdati vojne mjere.
>
> Varijanta (b) je poželjnija, i s vojnog i s političkog gledišta.

Što se tiče same vojne operacije, trebalo je za četiri dana »postići uspjeh koji će neprijateljskim državama koje bi možda posredovale jasno ukazati beznadnost češkog vojnog položaja, a države koje imaju teritorijalnih zahtjeva prema Čehoslovačkoj potaknuti da se odmah udruže protiv nje«. Te su države bile Madžarska i Poljska, i plan je predviđao njihovu intervenciju. Bilo je neizvjesno hoće li Francuska ispuniti svoje obaveze prema Česima, ali »valja očekivati da će Rusija pokušati da pruži Čehoslovačkoj vojnu pomoć«.

Njemačka Vrhovna komanda, ili bar Keitel i Hitler, bili su toliko uvjereni da se Francuzi neće boriti da su predvidjeli »minimalne snage kao zaštitnicu na zapadu«, i posebno naglasili da »za napad na Čehoslovačku treba iskoristiti sav potencijal oružanih snaga«. »Zadatak glavnine kopnene vojske« potpomognute *Luftwaffom* bio je »uništiti čehoslovačku vojsku i okupirati Češku i Moravsku što je brže moguće«.

To je trebao biti totalan rat i, prvi put u planiranju njemačkih vojnika, naglašava se vrijednost onoga što se u direktivi naziva »propagandnim ratovanjem« i »ekonomskim ratovanjem«, a primjena tih metoda utkana je u sveopći plan napada.

> *Propagandnim ratovanjem* (kurziv je u izvorniku) treba s jedne strane zastrašiti Čehe s pomoću prijetnji i skršiti njihovu otpornu moć, a s druge strane ukazati nacionalnim manjinama kako da pomognu naše ratne operacije, i utjecati na neutralce u našu korist.
>
> *Ekonomsko ratovanje* se sastoji u primjeni svih raspoloživih ekonomskih sredstava kako bi se ubrzao konačni slom Čeha ... U toku ratnih operacija važno je da se pojača ukupan ratni napor brzim sakupljanjem obavještenja o važnim tvornicama i da se opet što skorije puste u pogon. U tu svrhu pošteda češke industrije i tvorničkih postrojenja – ukoliko ratne operacije to dopuste – mogu za nas odigrati presudnu ulogu.

Ovaj obrazac nacističke agresije ostat će u biti neizmijenjen i bit će upotrebljavan s fantastičnim uspjehom dok ga probuđeni svijet konačno jednom ne prozre.

Dvadeseti svibnja, naskoro iza podneva, njemački poslanik u Pragu poslao je u Berlin »hitan i strogo povjerljiv« brzojav, u kojem javlja da ga je češki ministar

vanjskih poslova upravo telefonski obavijestio da je njegova vlada »uznemirena izvještajima o koncentraciji (njemačkih) trupa u Saskoj«. Odgovorio je, kaže, »da uopće nema razloga za uznemirenost«, ali je tražio od Berlina da ga smjesta izvijesti o čemu se radi.

Bila je to prva u nizu grozničavih diplomatskih poruka tog vikenda koje su u Evropu ispunile strahom da se Hitler opet na nešto sprema i da će ovaj put doći do sveopćeg rata. Osnova za obavijest koju su primile britanska i češka obavještajna služba da se njemačke trupe okupljaju na češkoj granici nije nikad, koliko znam, objelodanjena. Za Evropu, svejednako potresenu njemačkom vojnom okupacijom Austrije, bilo je još nekoliko slamki u zraku. Jedne leipziške novine objavile su 19. svibnja izvješlaj o pokretima njemačkih trupa. Henlein, sudetski Führer, najavio je 9. svibnja prekid razgovora njegove stranke sa češkom vladom, a znalo se da se četrnaestog, po povratku iz Londona, zaustavio u Berchtesgadenu da razgovara s Hitlerom i da je još ondje. U Sudetima je dolazilo do žestokih okršaja. I u toku cijelog mjeseca svibnja ratna propaganda dra Goebbelsa – izmišljajući morske priče o »češkoj strahovladi nad sudetskim Nijemcima« – pojačana je. Činilo se da je napetost dosegla vrhunac.

Iako je bilo nekih pokreta njemačkih trupa u vezi s proljetnim manevrima, naročito u istočnim oblastima, u zaplijenjenim njemačkim dokumentima nije pronađeno ništa što bi ukazivalo na bilo kakvo okupljanje vojske na češkoj granici u to doba. Naprotiv, dva dokumenta njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, datirana 21. svibnja, sadrže povjerljiva uvjeravanja upućena od pukovnika Jodla, iz OKW, u *Wilhelmstrasse* da ni u Šleskoj ni u Donjoj Austriji nema koncentracije trupa. Nema ničeg, tvrdio je Jodl u porukama koje nisu bile namijenjene strancima, »osim mirnodopskih manevara«.[111] Nije bilo točno da na češkoj granici nema njemačkih trupa. Kao što smo vidjeli, OKW je 16. svibnja izvijestila Hitlera. kao odgovor na njegove hitne zahtjeve za obavijestima, da se na češkoj granici nalazi dvanaest njemačkih divizija »spremnih da krenu u roku od dvanaest sati«.

Je li moguće da su češke i britanske obavještajne službe saznale za brzojave s ovim obavještenjima? I da su saznale za novu direktivu u vezi sa Slučajem *Grün* koju je Keitel 20. svibnja bio uputio Hitleru na odobrenje? Naime, već sutradan načelnik češkog generalštaba, general Krejči, rekao je njemačkom vojnom atašeu u Pragu, pukovniku Toussaintu, da ima neoborive dokaze da su (Nijemci) u Saskoj koncentrirali između osam i deset divizija.«[112] Podatak o broju njemačkih divizija bio je približno točan, iako je obavijest o njihovoj dislokaciji bila pomalo neprecizna. U svakom slučaju, 20. svibnja popodne, poslije jednog hitnog sastanka kabineta u palači Hradčany u Pragu, kojem je predsjedao predsjednik Beneš, Česu su odlučili da smjesta izvrše djelomičnu mobilizaciju. Jedno godište novaka pozvano je pod zastavu a mobilizirani su i neki rezervisti iz tehničkih službi. Češka vlada, nasuprot

austrijskoj prije dva mjeseca, nije namjeravala da se preda bez borbe.

Mobilizacija Čeha, iako djelomična, natjerala je Hitlera u bjesnilo, a njegove osjećaje nisu ublažile službene vijesti koje su stizale u Obersalzberg od njemačkog Ministarstva vanjskih poslova u Berlinu, u kojima se govorilo o neprestanim pozivima britanskih i francuskih ambasadora koji upozoravaju Njemačku da bi agresija protiv Čehoslovačke značila evropski rat.

Nijemci još nikad nisu bili izloženi tako djelatnom i upornom diplomatskom pritisku kakav su Britanci primijenili tog vikenda. Sir Nevile Henderson, britanski ambasador, kojeg je poslao u Berlin predsjednik vlade Chamberlain da iskaže svoju vještinu profesionalnog diplomata umirivanjem Hitlera, i koji ju je primijenio do krajnjih granica, dolazio je u njemačko Ministarstvo vanjskih poslova u nekoliko navrata da bi se obavijestio o pokretima njemačkih trupa i da savjetuje oprez. Nema sumnje da su ga lord Halifax i britansko Ministarstvo vanjskih poslova poticali, jer je Henderson, ljubazan, dobroćudan diplomat, slabo mario za Čehe, što su znali svi oni koji su ga poznavali u Berlinu. Dana 21. svibnja bio je s Ribbentropom dvaput, a slijedeći dan, iako je bila nedjelja, navratio je do državnog sekretara von Weizsäckera – Ribbentropa je Hitler hitno pozvao u Obersalzberg – da mu izruči osobnu Halifaxovu poruku u kojoj se naglašava ozbiljnost položaja. U Londonu je britanski ministar vanjskih poslova također pozvao njemačkog ambasadora u subotu i istakao mu svu ozbiljnost trenutka.

U svim tim britanskim saopćenjima Nijemci su ipak uočili, kako je to ambasador von Dirksen istakao u službenom izvještaju nakon sastanka s Halifaxom, da britanska vlada, iako bi Francuska priskočila Čehoslovačkoj u pomoć, nije potvrdila da bi to i Britanija učinila. Najviše što bi Britanci učinili bilo bi da opomenu, kao što Dirksen kaže da je Halifax uradio, da je »u slučaju evropskog sukoba nemoguće predvidjeti ne bi li Britanija bila uvučena u nj.«[113] U stvari, to je bila granica do koje će Chamberlainova vlada biti spremna da ide – dok ne bude kasno da se Hitler zaustavi. Dojam koji je pisac ove knjige stekao u Berlinu od tog trenutka pa do kraja, jest da se Führer nikad ne bi bio upustio u pustolovine koje su dovele do drugog svjetskog rata da je Chamberlain otvoreno rekao Hitleru da će Britanija uraditi ono što je konačno i uradila pred licem nacističke agresije – dojam koji je proučavanje tajnih njemačkih dokumenata još više učvrstilo. To je bila dobronamjerna ali kobna pogreška predsjednika vlade.

Adolf Hitler, zlovoljno mozgajući u svom planinskom odmaralištu iznad Berchtesgadena, osjećao se duboko ponižen zbog Čeha i zbog podrške koju im je dao London, Pariz pa čak i Moskva, a njemačkog diktatora ništa drugo i nije moglo baciti u tako mračno, neugodno raspoloženje. Bio je još bjesniji zbog prerane optužbe da se

sprema na agresiju, koju je zaista i namjeravao izvršiti. Tog istog vikenda iznova je proučio plan Slučaja *Grün* koji mu je podastro Keitel. Ali on se nije mogao odmah izvesti. Gutajući ponos, zapovjedio je Ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu da u ponedjeljak 23. svibnja obavijesti češkog poslanika da Njemačka nema agresivnih namjera prema Čehoslovačkoj i da su izvještaji o koncentraciji njemačkih trupa na njezinim granicama bez osnove. U Pragu, Londonu, Parizu i Moskvi vođe vlada odahnule su. Kriza je prevladana. Hitler je dobio lekciju. Sada mora znati da se s agresijom ne može izvući onako lako kao što je bio slučaj s Austrijom.

Nedovoljno su ti državnici poznavali nacističkog diktatora.

Poslije još nekoliko dana durenja na Obersalzbergu, za kojih je gorio od srdžbe da izravna račune s Čehoslovačkom, osobito s predsjednikom Benešom koji ga je, kako je mislio, namjerno ponizio, iznenada se 28. svibnja pojavio u Berlinu i sazvao više oficire Wehrmachta u Ured kancelara Reicha da im saopći važnu odluku ... Sam je o njoj, osam mjeseci kasnije, u jednom govoru u Reichstagu tekao:

> Odlučio sam da jednom za svagda i to korjenito riješim sudetsko pitanje. Dana 28. svibnja naredio sam:
>
> 1. Da se izvrše pripreme za vojnu akciju protiv te države do 2. listopada.
>
> 2. Da se izgradnja naših zapadnih utvrđenja uvelike proširi i ubrza ...
>
> Neposredna mobilizacija od devedeset i šest divizija planirana je da otpočne ...[114]

Okupljenim suradnicima Göringu, Keitelu, Brauchitschu, Becku, admiralu Raederu, Ribbentropu i Neurathu zagrmio je: »Čvrsto sam odlučio da Čehoslovačku zbrišem sa zemljopisne karte!«[115] Slučaj *Grün* opet je iznesen i revidiran.

Jodlov dnevnik pruža izvjestan uvid u ono što se zbivalo u Hitlerovoj grozničavoj, osvetoljubivoj duši.

> Führerova namjera da još ne aktivira češki problem izmijenjena je zbog koncentracije čeških trupa 21. svibnja, do koje je došlo bez ikakve njemačke prijetnje ili najmanjeg povoda. Zbog suzdržljivosti Njemačke, njezine posljedice dovode do slabljenja Führerova prestiža, što on više ne želi podnositi. Zbog toga je 30. svibnja izdana nova direktiva za Slučaj Grün.[116]

Pojedinosti nove direktive za Slučaj *Grün* koju je Hitler potpisao 30. svibnja bitno se ne razlikuju od pojedinosti u verziji koja je predočena Hitleru devet dana ranije. Došlo je, međutim, do dviju značajnih izmjena. Mjesto uvodne rečenice od 21. svibnja koja je glasila: »Namjeravam da u bliskoj budućnosti uništim Čehoslovačku vojnom akcijom«, nova je direktiva počinjala riječima: »*Moja je neizmjenjiva odluka da u bliskoj budućnosti uništim Čehoslovačku vojnom akcijom*«.

Što znači »bliska budućnost« – objasnio je Keitel u popratnom pismu. »Provođenje – Slučaja *Grün*«, zapovjedio je, »mora biti osigurano najkasnije do 1. listopada 1938«.[117]

To je bio datum kojeg će se Hitler uporno držati, bez obzira na sve, iz krize u krizu, na rubu rata, nepokolebljivo.

KOLEBANJE GENERALA

Pošto je 30. svibnja zabilježio u svoj dnevnik da je Hitler potpisao novu direktivu za Slučaj *Grün,* i da se zbog toga što ona zahtijeva »neposredan prodor u Čehoslovačku točno na Dan X ... prijašnje namjere kopnene vojske moraju znatno izmijeniti«, Jodl je dodao slijedeću rečenicu:

> Ponovo se zaoštrava kontrast između Führerove intuicije da to *moramo* učiniti ove godine i mišljenja kopnene vojske da to još nismo u stanju, jer će zapadne sile najvjerojatnije posredovati, a još im nismo dorasli.[118]

Pronicljivi štabni oficir Wehrmachta upro je prstom u novu pukotinu između Hitlera i najviših generala kopnene vojske. One što su se protivili Führerovu grandioznom planu za agresiju predvodio je general Ludwig Beck, načelnik Generalštaba kopnene vojske, koji će stati na čelo otpora Hitleru, onakvog kakav je u Trećem Reichu postojao. Kasnije će taj osjetljivi, razboriti, časni ali neodlučni general zasnovati svoju borbu protiv nacističkog diktatora na široj osnovi. Međutim, sve do proljeća 1938. godine, nakon više od četiri godine nacionalsocijalizma, Beck se opirao Hitleru samo na užoj profesionalnoj osnovi, tvrdnjom da Njemačka još nije dovoljno snažna da se uhvati ukoštac sa zapadnim silama, a možda i s Rusijom.

Beck je, kao što smo vidjeli, pozdravio Hitlerov dolazak na vlast i javno pozdravio Führerovo uvođenje vojne obaveze, usprkos Versaillesu. Još 1930. godine, čitalac će se sjetiti ranijih strana, Beck, tada još nepoznati zapovjednik puka, potrudio se da brani trojicu svojih potčinjenih od optužbe da potiču nacizam u oružanim snagama i čak je svjedočio njima u prilog pred Vrhovnim sudom, pošto se Hitler bio pojavio na mjestu za svjedoke i upozorio da će »glave padati« kada dođe na vlast. Um mu, čini se, nije prosvijetlila Führerova agresija protiv Austrije – koju je Beck podržavao – već kotrljanje glave generala Fritscha poslije iskonstruiranih optužbi Gestapoa. Uklonivši paučinu, počeo je shvaćati da će, ako se provede, Hitlerova politika svjesnog rizika rata s Britanijom, Francuskom i Rusijom, suprotno savjetu

najviših generala, upropastiti Njemačku.

Beck je saznao za Hitlerov sastanak s Keitelom 21. travnja, na kojem je Wehrmachtu naređeno da ubrza planove za napad na Čehoslovačku, a 5. svibnja napisao prvi od čitavog niza memoranduma za generala von Brauchitscha, novog vrhovnog komandanta kopnene vojske, najodlučnije se protiveći takvoj akciji.[119] To su sjajni dokumenti, otvoreni pred neugodnim činjenicama i puni zdravog rasuđivanja i logike. Iako je Beck precijenio odlučnost Britanije i Francuske, političku oštroumnost njezinih vođa i moć francuske vojske, a na kraju je pogriješio u pogledu ishoda češkog problema, njegova dalekosežna proricanja pokazala su se, bar što se tiče Njemačke, ubitačno točna.

Beck je bio uvjeren, pisao je u svom memorandumu od 5. svibnja, da će njemački napad na Čehoslovačku izazvati evropski rat, u kojem će se Britanija, Francuska i Rusija suprotstaviti Njemačkoj i u kojem će Sjedinjene Države biti arsenal za zapadne demokracije. U takvom ratu Njemačka naprosto ne može pobijediti. Samo zbog nestašice sirovina pobjeda bi bila nemoguća. U stvari, tvrdio je, »vojno-ekonomski položaj Njemačke gori je nego što je bio 1917–1918«, kada je počeo slom carske vojske.

Dana 28. svibnja Beck je bio među pozvanim generalima u Uredu kancelara Reicha poslije »svibanjske krize«, gdje je čuo Hitlera kako grmi da na jesen želi zbrisati Čehoslovačku sa zemljopisne karte. Pažljivo je bilježio Hitlerov govor i dva dana kasnije, baš na sam Dan kad je Hitler potpisao novu direktivu za Slučaj *Grün* kojom se datum napada utvrđuje za 1. listopada, napisao je još jedan oštriji memorandum Brauchitschu kudeći Hitlerov program točku po točku. Da se uvjeri kako ga njegov oprezni vrhovni komandant shvaća, Beck mu ga je osobno pročitao. Na kraju je nesretnom i ponešto površnom Brauchitschu ukazao na činjenicu da je u »najvišoj vojnoj hijerarhiji« došlo do krize, koja je već dovela do anarhije, i da će, ako se ne obuzda, sudbina vojske, zapravo Njemačke biti »crna«. Nekoliko dana kasnije, 3. lipnja, Beck je poslao Brauchitschu još jedan memorandum u kojem je izjavio da je nova direktiva za Slučaj *Grün* u »vojnom pogledu nepouzdana« i da ju je Generalštab kopnene vojske odbacio.

Uza sve to, Hitler ju je i dalje požurivao. Zaplijenjeni dokumenti u vezi sa Slučajem *Grün* otkrivaju kako je odmicanjem ljeta bivao sve mahnitiji. Uobičajene jesenske manevre trupa, naredio je, treba pomaknuti naprijed tako da vojska bude spremna za napad. Naredio je da se posebno uvježbava »zauzimanje utvrđenja neočekivanim napadom«. General Keitel je obaviješten da »Führer neprekidno ističe potrebu da se ubrza izgradnja utvrđenja na zapadu«. Deveti lipnja Hitler je tražio daljnje obavještenja o češkom naoružanju i odmah mu je dostavljen iscrpan izvještaj o svakom postojećem oružju, velikom ili malom, koje Česi upotrebljavaju. Istog dana je pitao »da li se na češkim utvrđenjima još uvijek nalaze ograničene vojne sna-

ge?« U svom planinskom odmaralištu gdje je provodio ljeto okružen ulizicama, raspoloženje mu je raslo i padalo dok se igrao rata. Osamnaesti lipnja je izdao novu »Opću orijentacionu direktivu« za Slučaj *Grün*

> Nema opasnosti od preventivnog rata protiv Njemačke ... Odlučit ću da poduzmem akciju protiv Čehoslovačke samo ako budem čvrsto uvjeren ... da Francuska neće marširati i da zbog toga ni Engleska neće intervenirati.

Sedmi srpnja, međutim, Hitler se upustio u »razmatranje« što činiti »ako« Francuska i Britanija posreduju. »Od primarne je važnosti,« rekao je, »da se obrane zapadna utvrđenja« dok Čehoslovačka ne bude uništena i dok trupe ne budu žurno prebačene na zapadnu frontu. Činjenica da za obranu zapadnih utvrđenja nema dovoljno trupa nije mu se u tom grozničavom razmišljanju nametnula. Smatrao je da će Rusija »najvjerojatnije intervenirati«, ali još nije bio siguran hoće li i Poljska. Te mogućnosti trebalo je uzeti u obzir, ali nije rekao kako.

Hitler, donekle izoliran u Obersalzbergu, očito još nije bio čuo odjeke nesuglasica u vrhovima Generalštaba kopnene vojske. Iako je Beck neprestano salijetao Brauchitscha svojim memorandumima, načelnik Generalštaba počeo je sredinom ljeta shvaćati da njegov nesigurni vrhovni komandant ne prenosi njegova mišljenja Führeru. Beck je stoga odlučio da do sredine srpnja učini još jedan, posljednji očajan napor kako bi stvar izveo na čistac, na bilo koji način. Šesnaesti srpnja napisao je Brauchitschu svoj zadnji memorandum. Zahtijevao je da kopnena vojska kaže Hitleru da prekine s pripremama za rat.

> Potpuno svjestan važnosti takva koraka, ali i svojih odgovornosti, osjećam da mi je dužnost da hitno zatražim od vrhovnog komandanta oružanih snaga (Hitlera) da opozove svoje ratne pripreme i da se odrekne namjere da češko pitanje riješi silom sve dok se vojni položaj iz temelja ne izmijeni. Zasada smatram tu namjeru beznadnom, a ovo gledište dijele svi viši oficiri Generalštaba.

Beck je osobno odnio svoj memorandum Brauchitschu i usmeno ga nadopunio daljnjim prijedlozima za ujedinjenu akciju generala kopnene vojske, ako se Hitler pokaže uporan. Točnije, predložio je da u tom slučaju svi viši generali zajedno podnesu ostavke. I prvi put u trećem Reichu pokrenuo je pitanje koje će kasnije uskrsnuti na nürnberškom suđenju: postoji li za oficira nešto više od zakletve vjernosti Hitleru? Na nürnberškom suđenju deseci generala opravdavali su svoje ratne zločine odgovarajući negativno. Morali su se pokoravati naređenjima, govorili su. Ali, Beck je 16. srpnja zauzeo drukčije stanovište za koje će se uglavnom bezuspješno, boriti do kraja. Postoje »granice« vjernosti vrhovnom komandantu, rekao je, kad se savjest, znanje i odgovornost usprotive izvršenju nekih naređenja. Generali su, držao je, došli

do tih granica. Ako Hitler ustraje na ratu, oni treba kolektivno da podnesu ostavke. U tom slučaju, tvrdio je, rat bi bio nemoguć, jer ne bi bilo nikoga tko bi vodio armije.

Načelnik Generalštaba kopnene vojske uzbudio se kao nikad prije u svom životu. Koprene su mu počele padati s očiju. Za njemački narod, uvidio je konačno, radi se tu o nečemu većem nego što je onemogućavanje histeričnom šefu države da iz pizme napadne mali susjedni narod uz opasnost velikog rata. Sva ludost Trećeg Reicha, njegovo nasilje, strahovlada, pokvarenost, njegov prezir prema starim kršćanskim vrijednostima, pukli su pred očima ovome nekoć pronacističkom generalu. Tri dana kasnije, 19. srpnja, opet je otišao Brauchitschu da mu progovori o tom otkriću.

Ne samo što generali moraju stupiti u štrajk, inzistirao je, kako bi spriječili Hitlera da otpočne rat, već moraju i pomoći da se Treći Reich očisti. Njemački narod i sam Führer moraju se osloboditi terora SS-a i glavešina nacističke stranke. Potrebno je uspostaviti državu i društvo u kojima će vladati zakon. Beck je ukratko izložio svoj program reforme:

> Za Führera, protiv rata, protiv vladavine glavešina stranke, za mir s crkvom, za slobodu izražavanja mišljenja, za kraj policijske strahovlade, za uspostavljanje pravde, smanjenje članarina stranci upola, za prestanak gradnje palača, izgradnju kuća za običan narod i više pruske čestitosti i jednostavnosti.

U političkom smislu, Beck je bio prenaivan da shvati da je baš Hitler, više nego itko drugi, kriv za takvo stanje u Njemačkoj koje ga je toliko revoltiralo. Međutim, Beckov neposredni zadatak bio je da natjera kolebljivog Brauchitscha da preda Hitleru ultimatum kopnene vojske, kojim se poziva da prestane s ratnim pripremama. Kako bi promaknuo ovu namjeru, sazvao je 4. kolovoza tajni sastanak istaknutih generala. Pripremio je zvučan govor koji je trebalo da pročita vrhovni komandant kopnene vojske i pozove istaknute generale da se ujedine u općem zahtjevu da se spriječi nacistička pustolovina koja bi dovela do oružanog sukoba. Na Beckovu nesreću, Brauchitschu je nedostajalo hrabrosti da ga pročita. Beck se morao zadovoljiti time što je pročitao vlastiti memorandum od 16. srpnja, koji je ostavio dubok dojam na većinu generala. Ali nikakva odlučna akcija nije poduzeta i sastanak najviših oficira njemačke kopnene vojske bi prekinut a da oficiri nisu pokazali hrabrost da pozovu Hitlera na odgovornost, kao što su to njihovi predšasnici bili učinili s hoencolernskim carevima i kancelarima Reicha.

Brauchitsch je ipak smogao toliko snage da Hitleru pokaže Beckov memorandum od 16. srpnja. Hitler je odgovorio tako da nije sazvao više generale koji su se opirali i koji su stajali iza toga, nego njima potčinjene oficire, načelnike generalštabova kopnene vojske i zrakoplovstva različitih komandi, koji su tvorili mladi kadar na koje je vjerovao da može računati kad ih počasti svojim uvjerljivim govorništvom. Pozvao ih je u Berghof 10. kolovoza – Hitler se jedva micao iz svoje planinske vile

za čitavog ljeta – a poslije ručka im održao govor koji je, prema Jodlu koji je bio prisutan i koji ga opisuje u svom vjernom dnevniku, trajao gotovo tri sata. Ah tom prilikom Führerova rječitost nije bila toliko uvjerljiva koliko se nadao. I Jodl i Manstein, koji je također bio prisutan, kasnije su govorili o »vrlo ozbiljnom i neugodnom sudaru« generala von Wietersheima i Hitlera. Wietersheim je bio najstariji oficir na sastanku i, kao predloženi načelnik štaba kopnene vojske zapada pod generalom Wilhelmom Adamom, usudio se progovoriti o ključnom problemu koji su Hitler i OKW izbjegavah: da bi, s gotovo svim vojnim snagama angažiranim da nanesu udarac Čehoslovačkoj, Njemačka ostala bez obrane na zapadu tako da bi je Francuska pregazila. U stvari izjavio je, Zapadni bedem ne bi se mogao održati više od tri tjedna.

> Führer se razbjesnio i planuo (navodi Jodl u svom dnevniku) primijetivši da, u tom slučaju, cijela kopnena vojska nije ni za što. »Kažem vam, gospodine generale (uzvratio je Hitler povikom), položaje ćete držati ne samo tri tjedna nego tri godine!«[120]

Čime, to nije rekao. Četvrti kolovoza general Adam je izvijestio skup viših generala da će na zapadu imati samo pet aktivnih divizija i da će ih Francuzi uništiti. Wietersheim je vjerojatno dao Hitleru isti broj, ali Führer nije htio slušati. Jodl je, iako oštrouman štabni oficir, bio već toliko opčinjen Vođom da je napustio sastanak duboko potišten što generali kao ne shvaćaju Hitlerov genij.

> Razlog ovakvom (Wietersheimovom) malodušju, koje je, na žalost, naširoko zavladalo u Generalštabu kopnene vojske, počiva na različitim osnovama.
>
> Ponajprije, njega (Generalštab) koče stare uspomene i osjeća se odgovornim za političke odluke umjesto da sluša i izvršava vojna naređenja. Tvrdi se da ovo posljednje čini s tradicionalnim žarom, ali nedostaje mu pokretačke odlučnosti, jer na koncu on ipak ne vjeruje u Hitlerov genij. A čovjek ga možda može usporediti s Karlom XII.
>
> I kao što je sigurno da voda teče nizbrdo, tako i ovaj defetizam (*Miesmacherei*) ne samo što uvelike škodi politici – jer svatko govori o suprotnosti u mišljenju između generala i Führera – već je i opasan za moral trupa. Ali ja ne sumnjam u Führerovu sposobnost da ljudima podigne moral kada dođe pravi trenutak.[121]

Jodl je mogao dodati i to da će Hitler isto tako biti sposoban da uguši pobunu među generalima. Kako je Meinstein rekao na nürnberškom sudu 1946. godine, to je bio posljednji sastanak na kojem je Hitler dopustio bilo kakva pitanja ili rasprave osim onih čisto vojne prirode.[122] Petnaesti kolovoza, na vojnoj smotri u Jüterbogu, Hitler je opet ponovio generalima »da je odlučio da češko pitanje riješi silom« i nijedan se oficir nije usudio – niti mu je bilo dopušteno – da kaže ijednu riječ protiv.

Beck je uvidio da je poražen, poglavito zbog kolebljivosti vlastitih kolega oficira,

i zato je 18. kolovoza podnio ostavku na položaj načelnika Generalštaba kopnene vojske. Nastojao je navesti Brauchitscha da učini isto, ali je na komandanta kopnene vojske djelovala Hitlerova hipnotička moć, kao i nacističko oduševljenje žene koja mu je trebala postati druga supruga.* Kako je o njemu rekao Hassell: »Brauchitsch kopča ovratnik za kopču više i kaže: 'Vojnik sam, dužnost mi je da se pokoravam'«[123] U pravilu, ostavka načelnika Generalštaba kopnene vojske usred krize, osobito tako cijenjenog načelnika kao što je bio general Beck, izazvala bi bila buru u vojnim krugovima i čak dala povoda reperkusijama u inozemstvu. Ali Hitler je opet pokazao svoju lukavštinu. Iako je odmah prihvatio Beckovu ostavku, i to s velikim olakšanjem, zabranio je da se o tome išta spominje u štampi ili čak službenim vladinim i vojnim glasilima i zapovjedio penzioniranom generalu i njegovim kolegama oficirima da to zadrže za sebe. Nije mogao dopustiti da vlade Britanije i Francuske saznaju za nesuglasice u vrhovima njemačke vojske u to kritično vrijeme, a moguće je da Pariz i London nisu za to čuli sve do kraja listopada, kada je stvar službeno objavljena u Berlinu. Da su čuli, čovjek bi možda mogao reći da bi povijest bila pošla drugim tokom, a podilaženje Hitleru ne bi bilo otišlo toliko daleko.

Sâm Beck, iz osjećaja patriotizma i odanosti prema vojsci, nije ni pokušao da u javnosti iznese vijest o svom odstupanju. Otrijeznio se i shvatio da ni jedan oficir među onima koji su se bili složili s njim i podržavali ga u protivljenju ratu neće slijediti njegov primjer i odstupiti. Nije ni pokušao da ih nagovara. Bio je, kako je kasnije rekao Hassell, »čisti Clausewitz, bez trunke Blüchera ili Yorcka«[124] – čovjek načela i misli, ali ne i djela. Osjećao je da ga je Brauchitsch kao vrhovni komandant kopnene vojske napustio u odlučnom trenutku njemačke povijesti i to ga je ogorčilo. Beckov biograf i prijatelj - mnogo godina kasnije spominje generalovu »duboku ogorčenost« kad god bi govorio o svojem starom zapovjedniku. Tada bi se stresao od uzbuđenja i progunđao: »Brauchitsch me je ostavio na cjedilu.«[125]

Beckov nasljednik na položaju načelnika Generalštaba kopnene vojske – iako je Hitler njegovo imenovanje držao u tajnosti nekoliko sedmica, sve do kraja krize – bio je Franz Halder, star pedeset i četiri godine, podrijetlom iz stare bavarske vojničke obitelji, čiji je otac također bio general. Po struci artiljerac, kao mlad oficir služio je u štabu prestolonasljednika Rupprechta u prvom svjetskom ratu. Premda Roehmov prijatelj za prvih poslijeratnih münchenskih dana, zbog čega su možda pomalo sumnjali u njega u Berlinu, naglo se uzdigao u kopnenoj vojsci i posljednjih godina služio kao Beckov zamjenik. Zapravo, Beck ga je preporučio Brauchitschu za nasljednika, jer je vjerovao da zamjenik dijeli njegovo mišljenje.

Halder je bio prvi Bavarac i prvi katolik koji je uopće ikad postao načelnik njemačkog Generalštaba – ozbiljan prekid sa starom protestantskom pruskom tradicijom oficirskog zbora. Čovjek širokog spektra interesa, s naročitom sklonošću za ma-

tematiku i botaniku (moj prvi dojam o njemu bio je da više nalikuje na sveučilišnog profesora matematike ili prirodnih znanosti). Pitanje je da li će u tom trenutku imati snage da se ne obazire na zakletvu vjernosti Führeru i odlučno istupi protiv njega. Jer Halder je, kao i Beck, iako u početku nije bio član sve šire zavjere protiv Hitlera, znao za nju i, očito, opet kao Beck, bio voljan da je podupre. Kao novi načelnik Generalštaba, postao je glavna ličnost u prvoj ozbiljnoj zavjeri da se zbaci diktator Trećeg Reicha.

POČETAK ZAVJERE PROTIV HITLERA

Nakon pet i pol godina nacionalsocijalizma, nekolicini Nijemaca koji su se suprotstavljali Hitleru postalo je jasno da samo vojska posjeduje stvarnu snagu da ga sruši. Radnici, srednji i gornji slojevi društva, čak da su to i željeli, nisu imali sredstava. Izvan grupa nacističke stranke nisu imali nikakve organizacije i, naravno, bili su nenaoružani. Premda će se kasnije mnogo pisati o njemačkom pokretu »otpora«, on je od početka do kraja bio neznatan i slabašan, vodila ga je šačica, doduše hrabrih i časnih, ljudi, ali bez sljedbenika.

Već samo njegovo postojanje bilo je, valja priznati, teško u policijskoj državi u kojoj su prevladavali teror i špijunaža. Osim toga, kako bi sićušna skupina – ili čak i velika skupina, da je postojala – mogla podići ustanak protiv esesovskih automata, tenkova, bacača plamena?

U početku, ono malo otpora Hitleru nastalo je među civilima, a generali, kao što smo vidjeli, bili su i te kako zadovoljni sistemom koji je dokinuo ograničenja Versajskog ugovora i postavio im zanosni, tradicionalni zadatak da opet podignu veliku vojsku. Ironija je sudbine, međutim, u tome što su utjecajni građani koji su predvodili opoziciju služili Führeru na važnim položajima, neki od njih u početku s oduševljenjem za nacizam, koje će ih proći tek kada im 1937. godine postane jasno da Hitler vodi Njemačku u rat koji će gotovo sigurno izgubiti.

Jedan od prvih koji je progledao bio je Carl Goerdeler, gradonačelnik Leipziga, koga je Brüning najprije imenovao za kontrolora cijena, a koji je pod Hitlerom obavljao svoju dužnost još tri godine. U duši konzervativac i monarhist, pobožan protestant, sposoban, odlučan i uman, ali i brbljav i svojeglav, prekinuo je s nacistima 1936. zbog njihova antisemitizma i luđačkog naoružavanja te, podnijevši ostavku na oba svoja položaja, počeo raditi svim srcem protiv Hitlera. Jedna od njegovih prvih akcija bila je da 1937. otputuje u Francusku, Englesku i Sjedinjene Države i da oprezno upozori na opasnost od nacističke Njemačke.

Nešto kasnije sinulo je i dvojici budućih urotnika, Johannesu Popitzu, pruskom ministru financija, i dru Schachtu. Obojica su bila primila najviše odlikovanje nacističke stranke, zlatnu značku časti, za rad na podizanju njemačkog gospodarstva u ratne svrhe. Godine 1938. obojica su počela shvaćati što je Hitleru pravi cilj. Najuži krug opozicionara ni jednom od njih nije, čini se, u potpunosti vjerovao zbog njihove prošlosti i karaktera. Schacht je bio prevelik oportunist, a Hassell je primijetio u svom dnevniku da predsjednik Reichsbanke ima osobinu »da jedno kaže, a drugo radi«, mišljenje koje su, po njegovim riječima, dijelili i generali Beck i von Fritsch. Popitz je bio nadaren, ali nesiguran. Dobar poznavalac grčkog i istaknuti ekonomist, on je, zajedno s generalom Beckom i Hassellom, bio član kluba *Srijeda,* skupine od šesnaest intelektualaca koji su se jednom tjedno okupljali da bi raspravljali o filozofiji, povijesti, umjetnosti, prirodnim znanostima i književnosti, i koji se, kako je vrijeme prolazilo – ili izmicalo – počeo pretvarati u jedno od središta opozicije.

Ulrich von Hassell postao je vođama otpora neke vrste savjetnika za vanjske poslove. Njegova hitna pisma, koja je u svojstvu ambasadora u Rimu za abesinskog rata i španjolskog građanskog rata slao u Berlin, bila su, kao što smo vidjeli, puna savjeta kako da se Italija održi u zavadi s Francuskom i Britanijom i, prema tome, na strani Njemačke. Kasnije se počeo plašiti da bi rat s Francuskom i Britanijom mogao biti koban za Njemačku, pa da bi takvo moglo biti i samo njemačko savezništvo s Italijom. Previše kultiviran da bi osjećao bilo što osim prezira spram prostaštva nacionalsocijalizma, ipak nije dobrovoljno prestao služiti režimu. Bio je izbačen iz diplomatske službe za velikog vojnog, političkog i ministarskog premještanja koje je Hitler pokrenuo 4. veljače 1938. Izdanak stare hanoverske plemićke obitelji, oženjen kćerkom velikog admirala von Tirpitza, osnivača njemačke ratne mornarice, i do srži džentlmen stare škole, Hassellu je, kao i mnogim drugima iz njegovog staleža, bilo potrebno da ga nacisti odbace pa da se pokrene i učini nešto protiv njih. Kad se to konačno dogodilo, taj osjetljivi, umni, nemirni čovjek sav se posvetio tom zadatku i na kraju je, kao što ćemo vidjeti, za to žrtvovao svoj život, doživjevši stravičan svršetak.

Bilo je i drugih, manje poznatih i većinom mlađih, koji su se protivili nacistima od početka i koji su se postepeno udruživali formirajući različite krugove otpora. Jedan od vodećih umova jedne skupine bio je Ewald von Kleist, plemić zemljoposjednik i potomak velikog pjesnika. Surađivao je s Ernstom Niekischom, bivšim socijaldemokratom i izdavačem lista *Widerstand* (Otpor), i s Fabianom von Schlabrendorffom, mladim pravnikom, praunukom osobnog liječnika i povjerljivog savjetnika kraljice Viktorije baruna von Stockmara. Bili su tu i nekadašnje vođe radničkih sindikata, kao Julius Leber, Jakob Kaiser i Wilhelm Leuschner. Dva funkcionera Gestapoa Artur Nebe, šef kriminalističke policije, i Bernd Gisevius, mlad policijski oficir od karijere, postali su vrijedni pomoćnici kad se zavjera jače razvila.

Ovaj potonji postao je ljubimac američke optužbe u Nürnbergu i napisao je knjigu koja baca mnogo svjetla na antihitlerovske urote, iako većina povjesničara ni na knjigu ni na pisca ne gleda s mnogo povjerenja.

Bilo je tu i nekoliko sinova starih njemačkih obitelji: grof Helmuth von Moltke, prapranećak slavnog feldmaršala, koji je kasnije obrazovao skupinu otpora mladih idealista poznatih kao grupa *»Kreisau«;* grof Albrecht Bernstorff, nećak njemačkog ambasadora u Washingtonu za prvog svjetskog rata; barun Karl Ludwig von Guttenberg, glavni urednik neustrašivog katoličkog mjesečnika, i pastor Dietrich Bonhöffer, potomak istaknutih protestantskih svećenika s obiju strana obitelji, koje su Hitlera smatrali Antikristom i vjerovale da je kršćanska dužnost »da se ukloni«.

Gotovo svi ovi hrabri ljudi ustrajat će dok ne budu pohvatani i mučeni, a zatim pogubljeni konopcem ili sjekirom, ili jednostavno umoreni od SS-a.

Za dugo, dugo vremena ta sićušna jezgra građanskog otpora neće uspjeti da zainteresira vojsku za svoj rad. Kao što je feldmaršal von Blomberg svjedočio u Nürnbergu: »Prije 1938–39. godine njemački generali nisu se suprotstavljali Hitleru. Nije bilo razloga za suprotstavljanje, jer je činio ono što su i oni sami željeli«. Bilo je nekog dodira između Goerdelera i generala von Hammersteina, ali nekadašnji vrhovni komandant njemačke kopnene vojske bio je u mirovini od 1934. i njegov utjecaj na aktivne generale bio je neznatan. U prvim godinama režima Schlabrendorff je bio stupio u vezu s pukovnikom Hansom Osterom, glavnim pomoćnikom admirala Canarisa u *Abwehru,* obavještajnom odsjeku OKW, i ustanovio da je ne samo nepokolebljiv antinacist nego i voljan da pokuša premostiti jaz između vojnika i civila. Međutim, tek u zimu 1937–38, kada su generali bili neprekidno izvrgavani šokovima do kojih ih je dovodila Hitlerova odluka da stupi u rat, njegovo razračunavanje s vrhovnom komandom, koju je preuzeo u svoje ruke, i njegov podli postupak prema generalu von Fritschu, neki od njih postali su svjesni da nacistički diktator predstavlja opasnost za Njemačku. Ostavka generala Becka pred kraj kolovoza 1938. godine, kad se češka kriza zaoštrila, dovela je do daljnjeg buđenja, i premda ni jedan od njegovih kolega oficira nije pošao za njim u penziju, kao što se bio nadao, odmah je postalo jasno da je oboreni načelnik Generalštaba bio jedina osoba oko koje su se neposlušni generali i vođe građanskog otpora mogli okupljati. Obje skupine poštovale su ga i vjerovale mu.

Jedna druga važna stvar postala je očita i jednima i drugima. Da se zaustavi Hitler, bila je potrebna sila, a samo ju je vojska imala. Ali tko će pokrenuti tu silu? Hammerstein ne, pa čak ni Beck, jer su bili u penziji. Bilo je neophodno, shvatili su, uvući u pokret generale koji su trenutno imali stvarnu vlast nad trupama u Berlinu i oko njega i koji su na taj način mogli brzo djelovati. General Halder, novi načelnik Generalštaba, nije, u stvari, imao pod svojom komandom nikakvih vojnih snaga. General von Brauchitsch imao je svu vojsku, ali mu nisu u cijelosti vjerovali. Njegov bi

autoritet bio od velike koristi, ali njega se moglo uvući, smatrali su urotnici, tek u posljedni čas.

Ubrzo su otkriveni izvjesni generali na ključnim položajima koji su htjeli pomoći, i odmah su uvučeni u već prilično razgranatu zavjeru. Trojica od njih držala su položaje najvažnije za uspjeh pothvata: general Erwin von Witzleben, komandant najvažnijeg III vojnog okruga *(Wehrkreis)* koji je obuhvaćao Berlin i okolna područja; general grof Erich von Brockdorff-Ahlefeld, komandant potsdamskog garnizona, koji se sastojao od dvadeset treće pješadijske divizije; i general Erich Hoepner koji je zapovijedao jednom oklopnom divizijom u Thüringenu koja je mogla, po potrebi, odbiti svaki pokušaj SS-trupa da oslobode Berlin iz pravca Münchena.

Plan zavjerenika, kako se razvijao pred kraj kolovoza, bio je uhapsiti Hitlera čim izda konačno naređenje za napad na Čehoslovačku i izvesti ga pred jedan od njegovih vlastitih narodnih sudova, pod optužbom da je lakomisleno pokušao baciti Njemačku u evropski rat i da zbog toga više nije sposoban da vlada. U međuvremenu, jedno kratko vrijeme, zemljom će upravljati vojna hunta iza koje će slijediti privremena vlada pod predsjedništvom nekih uglednih građana. Konačno, bit će obrazovana konzervativna demokratska vlada.

Postojala su dva uvjeta o kojima je ovisio uspjeh udara, u vezi s dvojicom ključnih zavjerenika, generalom Halderom i generalom Beckom. Prvi je bio suglasan. Halder se dogovorio s OKW da ga osobno upozori četrdeset i osam sati prije Hitlerove konačne zapovijedi za napad na Čehoslovačku. To će mu dati vremena da izvede zavjeru prije nego što trupe prijeđu čehoslovačku granicu. Na taj način mogao bi ne samo uhapsiti Hitlera nego i spriječiti sudbonosni korak koji bi vodio u rat.

Drugi je uvjet bio da Beck unaprijed uvjeri generale, a njemački narod kasnije (za predviđenog suđenja Hitleru), kako bi napad na Čehoslovačku uvukao u sukob Britaniju i Francusku i tako doveo do evropskog rata, za koji Njemačka nije pripremljena i koji bi zacijelo izgubila. To je predstavljalo jezgro memoranduma što ih je podnosio u toku ljeta i bilo osnova svega što se spremao učiniti: da obaranjem Hitlera očuva Njemačku od evropskog sukoba za koji je vjerovao da će je upropastiti.

Ali, na nesreću po Becka, a kasnije i za veći dio svijeta, pokazalo se da Hitler, a ne nedavno penzionirani načelnik Generalštaba, oštroumnije razmatra mogućnosti velikog rata. Beck, profinjen Evropljanin s osjećajem za povijest, nije mogao ni pretpostaviti da će Britanija i Francuska svjesno žrtvovati svoje vlastite interese tako što neće posredovati u slučaju njemačkog napada na Čehoslovačku. Imao je smisla za povijest, ali ne i za suvremenu politiku. Hitler je imao. Bio je već dosta dugo čvrsto uvjeren da će predsjednik vlade Chamberlain radije žrtvovati Čehe nego ući u rat, a da Francuska u tom slučaju neće ispuniti svoje ugovorne obaveze prema Pragu.

Wilhelmstrasse nije propustila da uoči izvještaje objavljene u njujorškim novina-

ma još 14. svibnja, u kojima su njihovi londonski dopisnici opisali »neslužbene« razgovore za ručkom s Chamberlainom kod lady Astor. Britanski predsjednik vlade je rekao, javili su novinari, da ni Britanija ni Francuska, a vjerojatno ni Rusija, ne bi priskočile u pomoć Čehoslovačkoj u slučaju njemačkog napada, da čehoslovačka država ne može opstati u sadašnjem obliku i da su Britanci, u interesu mira, za to da se Sudeti vrate Njemačkoj. Usprkos ljutitim pitanjima u Donjem domu, primijetili su Nijemci, Chamberlain nije zanijekao vjerodostojnost izvještaja američkih dopisnika.

Na dan 1. lipnja predsjednik vlade govorio je, djelomice neslužbeno, s britanskim dopisnicima, a dva dana kasnije *Times* je objavio prvi od svojih uvodnika koji će pridonijeti da se potkopa položaj Čehoslovačke; u njemu je izvršen pritisak na češku vladu da prizna »samoopredjeljenje« svojim manjinama, »čak i ako bi to značilo njihovo istupanje iz Čehoslovačke«, i prvi put predložen plebiscit kao način da se utvrdi što sudetski Nijemci i ostali žele. Nekoliko dana kasnije njemačka ambasada u Londonu obavijestila je Berlin da se *Timesov* uvodni članak temelji na Chamberlainovim neslužbenim primjedbama i da odražava njegove poglede. Osmi lipnja ambasador von Dirksen saopćio je *Wilhelmstrasse* da bi Chamberlainova vlada pristala da se sudetska područja otcijepe od Čehoslovačke, pod uvjetom da se to uradi nakon plebiscita i »da se Njemačka ne upleće prisilnim mjerama«.[126]

Sve to mora da je godilo Hitleru kad je čuo. Ni vijesti iz Moskve nisu bile loše. Potkraj lipnja Friedrich Werner grof von der Schulenburg, njemački ambasador u Rusiji, izvijestio je Berlin da je »teško vjerovati da će Sovjetski Savez krenuti u obranu buržoaske države«, to jest Čehoslovačke.[127] Treći kolovoza Ribbentrop je obavijestio glavna njemačka diplomatska predstavništva u inozemstvu da se ne treba bojati intervencije Britanije, Francuske ili Rusije zbog Čehoslovačke.[128]

Baš na taj dan, 3. kolovoza, Chamberlain je uputio lorda Runcimana u Čehoslovačku s neobičnim zadatkom da djeluje kao »posrednik« u sudetskoj krizi. Na dan njegova dolaska zatekao sam se u Pragu i, pošto sam prisustvovao njegovoj konferenciji za štampu i razgovarao sa članovima njegove pratnje, zabilježio sam u dnevnik da je »cijela Runcimanova misija sumnjiva«. Još kada je 26. srpnja najavljena u Donjem domu, Chamberlain se poslužio prijevarom, što je vjerojatno jedinstven slučaj u praksi britanskog parlamenta. Predsjednik vlade je rekao da Runcimana šalje »na zahtjev čehoslovačke vlade«. Istina je bila da je Chamberlain silom nametnuo Runcimana čehoslovačkoj vladi. U pozadini se, međutim, krilo još nešto mnogo nepoštenije. Svatko je znao, uključujući i Chamberlaina, da je Runcimanova misija »posredovanja« između čehoslovačke vlade i sudetskih vođa nemoguća i besmislena. Znali su da Henlein, sudetski vođa, nije slobodna ličnost i da ne može pregovarati, da se, u stvari, radi o sporu između Praga i Berlina. Moji zapisi u dnevniku od prve večeri i narednih dana jasno pokazuju da su Česi vrlo dobro znali da je Chamberlain poslao Runcimana da utre put za predaju Sudeta Hitleru. Bio je to bijedan diplo-

matski trik.

Tako se, pred kraj ljeta 1938. godine, Runciman izmotavao u Sudetima i Pragu, sve prijateljskije se odnoseći prema sudetskim Nijemcima, i sve upornije zahtijevajući od češke vlade da im dâ ono što traže. Hitler, njegovi generali i njegov ministar vanjskih poslova imali su pune ruke posla. Dana 23. kolovoza Hitler je, na pomorskim manevrima u Kielskom zaljevu, zabavljao madžarskog namjesnika admirala Hortija i članove madžarske vlade na prekooceanskom parobrodu *Patria*. Ako žele sudjelovati na češkoj gozbi, rekao im je, moraju se požuriti. »Tko želi sjediti za stolom«, izjavio je, »mora bar pomoći u kuhinji.«[129] Talijanski ambasador, Bernardo Attolico, bio je također gost na brodu. Kad je, međutim, stao salijetati Ribbentropa da mu kaže datum »njemačkog pokreta protiv Čehoslovačke,« kako bi se Mussolini pripremio, njemački ministar vanjskih poslova dao mu je neodređen odgovor. Bilo je jasno da Nijemci posve ne vjeruju u diskreciju svog fašističkog saveznika. U Poljsku su bili sigurni. U toku cijelog ljeta ambasador von Moltke u Varšavi javljao je u Berlin da Poljska ne samo što neće pomoći Čehoslovačkoj time što će dopustiti Rusiji da pošalje trupe i avione kroz ili preko njezinog teritorija, nego da pukovnik Józef Beck, poljski ministar vanjskih poslova, potajno priželjkuje dio češkog teritorija u području Těšina. Beck je već pokazivao onu kobnu kratkovidnost koju su naveliko iskazivali u Evropi toga ljeta, a koja će se na kraju pokazati pogubnijom nego što se moglo i zamisliti.

U OKW (Vrhovnoj komandi oružanih snaga) i OKH (Vrhovnoj komandi kopnene vojske) neprekidno se radilo. Izrađivali su se konačni planovi da se do 1. listopada oružane snage pripreme za pokret u Čehoslovačku. Pukovnik Jodl iz OKW napisao je 24. kolovoza hitan memorandum za Hitlera ističući da je »određivanje *točnog* vremena za 'incident' koji će izazvati njemačku vojnu intervenciju veoma važno«. Određivanje Dana X, objašnjavao je, zavisi o tome.

> Nikakve prethodne mjere (nastavio je) ne mogu se poduzeti prije X minus 1 ako za njih ne postoji neko bezazleno objašnjenje, jer će inače izgledati da smo iskonstruirali incident... Ako su iz tehničkih razloga za incident poželjni *večernji sati*, tada idući dan ne može biti Dan X, nego dan iza njega... Svrha je ovih bilježaka da se istakne koliko je Wehrmacht zainteresiran za incident i da o Führerovoj namjeri mora biti obaviješten u pravo vrijeme – ukoliko odsjek Abwehra ne bude zadužen za organiziranje incidenta.[130]

Stručne pripreme za napad na Čehoslovačku, po svemu sudeći, dobro su napredovale do kraja ljeta. Ali što s obranom zapada, ako Francuzi održe riječ Česima i napadnu? Dana 26. kolovoza Hitler se uputio na obilazak zapadnih utvrđenja u pratnji Jodla, dra Todta, inženjera zaduženog za izgradnju Zapadnog bedema, Himmlera i raznih partijskih predstavnika. Dana 27. kolovoza general Wilhelm Adam, otvoren i sposoban Bavarac koji je zapovijedao snagama na zapadu, pridružio im se i za neko-

liko dana na svoje oči vidio koliko je Führer opijen trijumfalnim prijemom što su mu ga priredili stanovnici Rajnske oblasti. Sam Adam nije bio impresioniran; u stvari, bio je uznemiren, i dvadeset i devetog došlo je do neočekivanog prizora u Hitlerovom osobnom vagonu, kada je iznenada zatražio da nasamo razgovara s Führerom. Hitler je otpravio Himmlera i ostale svoje partijske drugove, prema generalovom kasnijem izvještaju, ne bez podrugivanja. Adam nije uludo trošio riječi. Izjavio je da, usprkos tome što je Zapadni bedem toliko razvikan, on ga raspoloživim trupama nikako ne bi mogao obraniti. Hitler je postao histeričan i dao se u govoranciju kako je Njemačku učinio jačom i od Britanije i od Francuske.

»Čovjek koji ne obrani ta utvrđenja,« povikao je Hitler, »obična je ništarija!«*

Pa ipak, uz Adama, sumnje su se rojile i u glavama ostalih generala. Treći rujna Hitler je pozvao šefove OKW i OKH Keitela i Brauchitscha u Berghof. Dogovoreno je da se operativne jedinice rasporede duž češke granice dvadeset i osmi rujna. Koji će dan biti »Dan X«, OKW mora saznati do 27. rujna u podne. Hitler nije bio zadovoljan operativnim planom za Slučaj *Grün* te je zapovjedio da se u njemu štošta izmijeni. Iz bilježaka majora Schmundta s ovog sastanka jasno je da je Brauchitsch – jer je Keitel bio prevelika ulizica da progovori – ako ništa, bar opet pokrenuo pitanje kako se održati na zapadu. Hitler ga je umirio tvrdnjom da je izdao naređenja da se ubrza izgradnja zapadnih utvrđenja.[131]

Osmi rujna general Heinrich von Stülpnagel razgovarao je s Jodlom i ovaj potonji zabilježio je u svoj dnevnik generalov pesimizam zbog vojnog položaja na zapadu. Postalo je obojici jasno da Hitler, obodren fanatizmom partijskog zbora u Nürnbergu koji je upravo bio otpočeo, namjerava da napadne Čehoslovačku, bez obzira na to hoće li Francuska posredovati ili neće. »Moram priznati,« napisao je obično optimistički raspoloženi Jodl, »da sam i sâm počeo da se brinem«.

Slijedećeg dana, 9. rujna, Hitler je pozvao Keitela, Brauchitscha i Haldera u Nürnberg na konferenciju, koja je počela u 22 sata i trajala do četiri sata idućeg jutra te, kako se kasnije Keitel povjerio Jodlu, koji je zatim to povjerio svom dnevniku, bila je neobično burna. Halder se našao u škakljivom položaju – kao ključni čovjek zavjere za obaranje Hitlera onog trena kada dâ znak za napad – da iscrpno objasni plan Generalštaba za kampanju u Čehoslovačkoj. Bio je i u neugodnom položaju, kako će se pokazati, jer je bio prisiljen da sluša kako Hitler taj plan razbija u prah i grdi ne samo njega već i Brauchitscha zbog strašljivosti i nesposobnosti.[132] Keitel je bio »užasno potresen,« bilježi Jodl trinaestog, onim što je doživio u Nürnbergu i pojavom »defetizma« u vrhu njemačke vojske.

Führeru su iznesene pritužbe o defetizmu u Vrhovnoj komandi kopnene vojske... Keitel izjavljuje da neće podnositi ni jednog oficira u OKW koji bi se upustio u kritiziranje, nesigurne misli i defetizam... Führer zna da je vrhovni komandant kopnene vojske (Brauchitsch) tražio od komandnih generala da ga podrže kako bi

otvorili Hitleru oči u vezi s ananturom na koju se odlučio. On sam (Brauchitsch) više nema utjecaja na Führera.

I tako je hladna i bešćutna atmosfera prevladavala u Nürnbergu i velika je nesreća što Führer ima sobom čitav narod, osim vodećih generala kopnene vojske.

Sve je to uvelike ražalostilo ambicioznog mladog Jodla koji je svoju sudbinu vezao uz Hitlera.

Samo u borbi mogu (ti generali) časno ispraviti štetu koju su počinili nedostatkom odlučnosti i poslušnosti. To je isti problem kao i u 1914. godini. Postoji samo jedan primjer neposlušnosti u kopnenoj vojsci, i kod generala, a ona na koncu proistječe iz njihove nadmenosti. Oni više ne mogu ni da vjeruju ni da slušaju jer ne shvaćaju Führerovu genijalnost. Mnogi od njih još uvijek vide u njemu kaplara iz svjetskog rata, a ne najvećeg državnika od Bismarcka.[133]

U razgovoru s Jodlom, 8. rujna, general von Stülpnagel, koji je u Glavnoj komandi kopnene vojske zauzimao položaj *Oberquartiermeistera I** i koji je sudjelovao u Halderovoj zavjeri, zatražio je pismene garancije od OKW da će Glavna komanda kopnene vojske biti obaviještena o Hitlerovoj zapovijedi za napad na Čehoslovačku pet dana unaprijed. Jodl je odgovorio da je zbog nestalnog vremena rok od dva dana sve što može garantirati. Međutim, to je za urotnike bilo dovoljno.

Bila im je, međutim, potrebna sigurnost druge vrste – da li uopće pravilno pretpostavljaju da će Britanija i Francuska stupiti u rat protiv Njemačke ako Hitler provede svoju odluku da napadne Čehoslovačku? U tu svrhu odlučili su da pošalju povjerljive posrednike u London, ne samo da saznaju što britanska vlada namjerava učiniti, već, ako je potrebno, i da nastoje utjecati na njezinu odluku tako što će je obavijestiti da je Hitler odlučio da napadne Čehoslovačku određenog dana na jesen i da se Generalštab, koji zna za datum, protivi tome i da je spreman da poduzme najdjelotvorniju akciju kako bi to spriječio, ako Britanija ostane do kraja odlučna protiv Hitlera.

Prvi takav posrednik zavjerenika kojeg je izabrao pukovnik Oster iz *Abwehra* bio je Edwald von Kleist, i on je stigao u London 18. kolovoza. Ambasador Henderson u Berlinu, koji je ionako bio spreman da dâ Hitleru sve što želi u Čehoslovačkoj, savjetovao je britanskom ministru vanjskih poslova »da ne bi bilo uputno da ga (Kleista) prime na službenom mjestu«.* Unatoč tomu, sir Robert Vansittart, glavni diplomatski savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova i jedan od vodećih protivnika politike popuštanja Hitleru u Londonu, sastao se s Kleistom na dan njegova dolaska, po podne, a Winston Churchill, koji je još uvijek bio u političkoj izolaciji u Britaniji, primio ga je sutradan. Obojici Britanaca, koje je impresionirala trezvenost i iskrenost posjetioca, Kleist je ponovio ono što mu je naređeno da kaže, istakavši da je Hitler

odredio datum agresije protiv Čeha i da će generali, većina kojih mu se opiru, djelovati, ali da bi daljnje popuštanje Hitlera od Britanaca osujetilo njihove planove. Ako Britanija i Francuska izjave da neće ostati po strani dok Hitlerove armije napadaju Čehoslovačku, i ako neki istaknuti britanski državnik svečano upozori Njemačku na posljedice nacističke agresije, tada bi njemački generali, sa svoje strane, stupili u akciju da zaustave Hitlera.[134]

Churchill je dao Kleistu vatreno pismo da ga odnese u Njemačku i obodri svoje kolege:

> Uvjeren sam da bi prelaženje granice Čehoslovačke od strane njemačkih armija ili zrakoplovstva u vojnoj akciji dovelo do obnavljanja svjetskog rata. Isto tako uvjeren sam, kao što sam bio i pri kraju srpnja 1914. da će se Engleska pridružiti Francuskoj ... Molim vas da se ne zavaravate u tom pogledu ...*

Vansittart je Kleistovo upozorenje shvatio ozbiljno i odmah podnio izvještaj o njemu britanskom predsjedniku vlade i Ministarstvu vanjskih poslova i, premda je Chamberlain pisao lordu Halifaxu kako je sklon »da mnogo toga što je (Kleist) rekao primi s rezervom«, dodao je: »Mislim da bi trebalo nešto učiniti.«[135] Ono što je uradio bilo je da 28. kolovoza, prilično upadljivo, pozove ambasadora Hendersona u London »radi savjetovanja.«

Uputio je svog ambasadora u Berlinu da uradi dvije stvari: prvo, da prenese Hitleru ozbiljno upozorenje i, drugo, da potajno pripremi »osobni kontakt« između njega i Führera. Prema vlastitim riječima, Henderson je uvjerio predsjednika vlade da se odrekne prvog zahtjeva.[136]

Što se tiče drugog, Hendersonu je bilo i te kako drago da ga izvrši.*

To je bio prvi korak prema Münchenu i Hitlerova najveća pobjeda bez prolijevanja krvi.

Ne znajući za ovaj obrat kod Chamberlaina, urotnici u Berlinu i dalje su nastojali da upozore britansku vladu. Dana 21. kolovoza pukovnik Oster poslao je svog posrednika da obavijesti britanskog vojnog atašea u Berlinu o Hitlerovoj namjeri da napadne Čehoslovačku potkraj rujna. »Ako se odlučnom akcijom u inozemstvu Hitler prisili u posljednji čas da odustane od svojih sadašnjih namjera, neće preživjeti udarac,« rekao je Britancima. »Isto tako, ako dođe do rata, brza intervencija Francuske i Engleske dovest će do pada režima.« Sir Nevile Henderson revno je proslijedio to upozorenje u London, ali ga je opisao »kao potpuno subjektivno i u velikoj mjeri propagandno.« Naočnjaci na očima dobroćudnog britanskog ambasadora kao da su sa zaoštravanjem krize postajali sve širi i deblji.

General Halder je osjećao da zavjerenici nisu dosta uvjerljivo dostavili svoju poruku Britancima i 2. rujna je poslao u London svog vlastitog izaslanika, umirovlje-

nog oficira, potpukovnika Hansa Böhma-Tettelbacha, da uspostavi vezu s britanskim Ministarstvom rata i vojnom obavještajnom službom. Iako se pukovnik, kako je sam rekao, sastao s nekoliko važnih ličnosti u Londonu, čini se da na njih nije ostavio naročit dojam.

I, konačno, u posljednjem očajničkom pokušaju da navedu Britance da ostanu odlučni, zavjerenici su se poslužili njemačkim Ministarstvom vanjskih poslova i ambasadom u Londonu. Savjetnik ambasade i otpravnik poslova bio je Theodor Kordt, čiji je mlađi brat Erich bio šef Ribbentropova tajništva u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova. Braća su bili štićenici baruna von Weizsäckera, prvog sekretara Ministarstva vanjskih poslova i nesumnjivo mozga tog ministarstva, čovjeka koji je nakon rata podigao veliku buku oko svog navodnog antinacizma, ali koji je vjerno služio Hitleru i Ribbentropu gotovo do kraja. Međutim, iz zaplijenjenih dokumenata Ministarstva vanjskih poslova jasno se vidi da se u to vrijeme suprotstavljao agresiji protiv Čehoslovačke zbog istih razloga kao i generali: da to ne dovede do unaprijed izgubljenog rata. Uz Weizsäckerov prešutni pristanak, a nakon dogovora s Beckom, Halderom i Goerdelerom, dogovoreno je da Theodor Kordt još jednom, posljednji put upozori *Downing Street.* Kako je bio savjetnik ambasade, njegovi posjeti britanskim vlastima neće biti sumnjivi.

Obavijest koju je 5. rujna uvečer donio siru Horaceu Wilsonu, Chamberlainovu povjerljivu savjetniku, učinila se ovome toliko važna i hitna da ga je tajno odveo kroz stražnji prolaz u *Downing Street* i odaje britanskog ministra vanjskih poslova. Tu je otvoreno izvijestio lorda Halifaxa da Hitler planira da objavi opću mobilizaciju 16. rujna, da je napad na Čehoslovačku određen za najkasnije 1. listopada, da je njemačka kopnena vojska spremna da udari protiv Hitlera čim izda konačnu zapovijed za napad i da će uspjeti ako Britanija i Francuska ostanu čvrste. Također je upozorio Halifaxa da će Hitlerov završni govor na nürnberškom zboru stranke 12. rujna biti eksplozivan, da bi mogao ubrzati događaje u vezi s Čehoslovačkom, i da će to biti trenutak za Britaniju da se suprotstavi diktatoru.[137]

Ni Kordt, usprkos neprekidnom osobnom kontaktu s *Downing Steetom* i iskrenosti koju je pokazao tom prilikom pred predsjednikom vlade, nije znao što se događa u Londonu. Neke predodžbe o tome, kao i svi ostali, stekao je dva dana kasnije, 7. rujna, kada je londonski *Times* objavio svoj čuveni uvodni članak:

> Možda bi se čehoslovačkoj vladi isplatilo da razmotri treba li da se posve odrekne plana koji neki krugovi favoriziraju, a po kojem bi Čehoslovačka postala homogenija država otcjepljenjem tog graničnog okrajka sa stranim stanovništvom koje graniči s narodom s kojim su razno povezani... Prednosti koje bi Čehoslovačka stekla postavši homogena država, mogle bi znatno pretegnuti nad štetom koju bi predstavljao gubitak pograničnih oblasti naseljenih sudetskim Nijemcima.

U uvodnom članku nigdje se ne spominje očita činjenica da bi ustupanjem Sudeta Njemačkoj Česi izgubili i prirodnu, planinsku zaštitu Češke i svoju »Maginotovu liniju« utvrđenja, te da bi ostali bez zaštite od nacističke Njemačke.

Iako je britansko Ministarstvo vanjskih poslova brzo zanijekalo da *Times* izražava vladino mišljenje, sutradan je Kordt brzojavio u Berlin da je uvodnik »možda proizišao iz savjeta koji je uredništvo *Timesa* dobilo iz kruga predsjednika vlade«. Možda, zaista!

U godinama krize što su uslijedile poslije drugog svjetskog rata teško je sjetiti se tajanstvene i gotovo nepodnošljive napetosti koja je zahvatila glavne gradove Evrope dok se nürnberški zbor stranke, koji je počeo 6. rujna, približavao 12. rujna svom vrhuncu, kada je Hitler po rasporedu trebalo da održi završni govor i kada se očekivalo da objavi svijetu konačnu odluku za mir ili rat s Čehoslovačkom. Bio sam tog tjedna u Pragu, u žarištu krize, i doimalo se čudno što je češki glavni grad, usprkos neobuzdanom nasilju sudetskih Nijemaca, prijetnjama iz Berlina, pritisku vlada Britanije i Francuske da popusti i strahu da će Čehoslovačku možda ostaviti na cjedilu, bio najmirniji od svih – bar izvana.

Peti rujna predsjednik Beneš, shvativši da se od njega očekuje odlučni korak u cilju očuvanja mira, pozvao je sudetske vođe Kundta i Sebekovskog u dvorac Hradčany i zatražio od njih da napišu svoje pune zahtjeve. Ma kakvi oni bili, oni će ih prihvatiti. »Gospode Bože!« uskliknuo je zamjenik vođe sudetskih Nijemaca Karl Hermann Frank sutradan. »Dali su nam sve!« Ali to nije bila posljednja stvar koju su sudetski političari i njihove gazde u Berlinu željeli. Na dan 7. rujna Henlein je, po uputama iz Berlina, prekinuo sve pregovore s češkom vladom. Naveden je bijedan izgovor o navodnim ekscesima češke policije u Moravskoj Ostravi.

Deseti rujna Göring je održao ratoborni govor na nürnberškom zboru stranke. »Beznačajan dio Evrope uznemiruje ljudski rod ... Ta bijedna patuljasta rasa (Česi) suprotstavlja se kulturnim narodima, a iza svega toga stoji Moskva i vječna krabulja židovskog đavla.« Beneš se u govoru preko radija istog dana nije ni osvrnuo na Göringove pogrde; bio je to smiren i dostojanstven poziv za mir, dobru volju i uzajamno povjerenje.

Pa ipak, ispod površine Česi su bili napeti. Naletio sam na dra Beneša u predvorju češke radio-stanice nakon njegova govora i uočio da mu je lice ozbiljno i da je, po svemu sudeći, potpuno svjestan užasnog položaja u kojem se nalazi. Željeznička stanica Wilson i aerodrom bili su puni Židova koji su se očajnički otimali da nađu prijevoz do sigurnijih dijelova zemlje. Tog vikenda stanovništvu su razdijeljene plinske maske. Iz Pariza je stigao glas da je francusku vladu počela zahvaćati panika od mogućnosti rata, a službene vijesti iz Londona ukazivale su na to da Chamberlain

razmišlja o očajničkim mjerama da udovolji Hitlerovim zahtjevima – na račun Čeha, naravno.

I tako je 12. rujna cijela Evropa čekala na Hitlerovu riječ iz Nürnberga. Iako grub i nadut i prožet jedom protiv češke države, a naročito protiv češkog predsjednika, Führerov govor koji je održao posljednje noći partijskog zbora bjesomučnoj masi nacističkih fanatika okupljenoj na golemom stadionu nije značio objavu rata. Ostavio je odluku za kasnije – bar za javnost, jer kako sad znamo iz zaplijenjenih njemačkih dokumenata, već je bio odredio 1. listopada za napad preko češke granice. Jednostavno je zahtijevao od češke vlade da dâ »pravdu« sudetskim Nijemcima. Ako ne bude htijela, Njemačka će se pobrinuti da to učini.

Odjeci Hitlerova nastupa bili su znatni. U Sudetima je potaknuo na pobunu koja je nakon dva dana oštrih borbi češka vlada ugušila poslavši trupe i objavivši opsadno stanje. Henlein je pobjegao preko granice u Njemačku i izjavio da je sada jedino rješenje ustupanje sudetske oblasti Njemačkoj.

To je bilo rješenje koje je, kako smo vidjeli, London priželjkivao, ali, prije no što se moglo ostvariti, trebalo je postići suglasnost Francuske. Dan iza Hitlerova govora, 13. rujna, francuski je kabinet zasjedao cijeli dan ostavši podijeljen oko toga treba li da poštuje svoje obaveze prema Čehoslovačkoj u slučaju njemačkog napada za koji su držali da je neminovan. Te večeri britanski ambasador u Parizu sir Eric Phipps pozvan je iz *Opere Comique* na hitan sastanak s predsjednikom vlade Daladierom. Ovaj je apelirao na Chamberlaina da se još jednom, kako najbolje zna, pokuša nagoditi s njemačkim diktatorom.

Kao što se moglo pretpostaviti, gospodina Chamberlaina nije trebalo mnogo nutkati. U jedanaest sati te iste večeri britanski je predsjednik vlade uputio hitnu poruku Hitleru:

> S obzirom na sve veću opasnost predlažem da smjesta dođem k vama u nastojanju da se pronađe miroljubivo rješenje. Predlažem da dođem zračnim putem i spreman sam da krenem sutra.
>
> Molim vas da javite najranije vrijeme u koje me možete primiti i mjesto sastanka. Bio bih vam zahvalan na što skorijem odgovoru.[138]

Dva sata prije toga, njemački otpravnik poslova u Londonu, Theodor Kordt, brzojavio je u Berlin da ga je Chamberlainov sekretar za štampu obavijestio da je predsjednik vlade »spreman da prouči dalekosežne njemačke prijedloge, uključujući i plebiscit, da sudjeluje u njihovu izvršenju i da ih javno zastupa.«[139]

Kapitulacija koja će dostići vrhunac u Münchenu bijaše počela.

CHAMBERLAIN U BERCHTESGADENU: 15. RUJNA 1938.

»Nebesa!« (»*Ich bin vom Himmel gefallen*!«) uskliknuo je Hitler kad je pročitao Chamberlainovu poruku.[140] Bio je zaprepašten, ali neobično zadovoljan što čovjek koji upravlja sudbinom moćnog Britanskog Imperija dolazi k njemu s molbom, i polaskan činjenicom što će se čovjek star šezdeset i devet godina, koji nikad prije nije putovao avionom, dati na let dug sedam sati do Berchtesgadena, u najudaljeniji kutak Njemačke. Hitler čak nije pokazao toliko obzira da mu predloži sastanak na Rajni, čime bi mu upola skratio put.

Bez obzira na oduševljenje Engleza* koji su kanda vjerovali da predsjednik vlade kreće na dugo putovanje da učini ono što 1914. godine nisu uspjeli Asquith i sir Edward Grey – da upozori Njemačku da bilo kakva agresija protiv male države neće samo Francusku već i Britaniju uvući u rat protiv nje – Hitler je shvatio, kako nam jasno pokazuju povjerljivi njemački dokumenti i naredni događaji, da je Chamberlainova akcija za njega dar od boga. Dobivši već obavijest od njemačke ambasade u Londonu da je britanski ambasador spreman da zastupa »dalekosežne njemačke prijedloge«, Führer je bio prilično siguran da je Chamberlainov posjet daljnji znak da Britanija i Francuska, u što je već dugo vjerovao, neće posredovati u korist Čehoslovačke. Predsjednik vlade nije proveo s njim više od jednog sata prije no što je ta procjena položaja postala sigurna stvar.

U početku je došlo do diplomatskog čarkanja, premda je Hitler, po svom običaju, veći dio vremena govorio.[141] Chamberlain se spustio na münchenski aerodrom 15. rujna u podne, odvezao se otvorenim kolima do kolodvora gdje se ukrcao na poseban vlak na trosatno putovanje do Berchtesgadena. Nije mu izmakao oku vlak za vlakom s njemačkim trupama i artiljerijom koji su prolazili suprotnom prugom. Hitler nije dočekao njegov vlak u Berchtesgadenu, već je svog uglednog posjetioca dočekao na najvišoj stepenici Berghofa. Počelo je kišiti, kasnije se sjećao dr Schmidt, njemački tumač, nebo se smračilo; a oblaci prekrili planine. Bilo je 16 sati a Chamberlain je bio na putu već od zore.

Poslije čaja Hitler i Chamberlain uspeli su se stepenicama do Hitlerove radne sobe na drugom katu, one iste u kojoj je diktator bio primio i Schuschnigga prije sedam mjeseci. Na zahtjev ambasadora Hendersona, Ribbentrop je izostavljen iz razgovora, isključenje koje je toliko uzrujalo taštog ministra vanjskih poslova da je slijedećeg dana odbio da predsjedniku vlade da Schmidtove bilješke o toku sastanka – jedinstvena, ali tipična neuljudnost – te je Chamberlain poslije toga bio prisiljen da se osloni na svoje pamćenje o onom što je Hitler bio rekao.

Hitler je otpočeo razgovor, kao što je otpočinjao i svoje govore, dugačkim hvalospjevom o svemu onome što je učinio za njemački narod, za mir i za anglo-nje-

mački *rapprochement.* Postoji, međutim, još jedan problem koji je odlučio da riješi »na ovaj ili onaj način.« Tri milijuna Nijemaca u Čehoslovačkoj moraju se »vratiti« u Reich.*

> Nije želio (kako je Schmidt napisao u službenom izvještaju) da se pojavi bilo kakva sumnja u pogledu njegove čvrste odluke da više ne podnosi da jedna mala, drugorazredna država postupa s moćnim tisućgodišnjim Reichom kao s nečim manje vrijednim ... Već mu je četrdeset i devet godina i. ako je potrebno da Njemačka bude uvučena u svjetski rat zbog čehoslovačkog pitanja, želja mu je da vodi zemlju kroz sve krize dok je još u punoj snazi. ... Naravno, bit će mu krivo ako se iz ovog problema izrodi svjetski rat. Ta opasnost ipak neće utjecati na njegovu odlučnost... Zbog toga je spreman da stupi u svaki rat, čak i svjetski. Ostali svijet može raditi što god hoće. On neće uzmaknuti ni koraka.

Chamberlain, koji je malokad imao priliku da što kaže, bio je čovjek velikog strpljenja, ali je i tome bilo granica. Na tom mjestu prekinuo je Führera rekavši: »Ako je Führer odlučio da sredi stvar silom, ne počekavši ni razgovora između nas, zašto je želio da dođem? Samo sam izgubio vrijeme«.

Njemački diktator nije bio naviknut na takve upadice – nijedan Nijemac tog vremena ne bi se bio usudio to učiniti – i Chamberlainov jetki odgovor kao da je djelovao na nj. Malo se smirio. Smatra, rekao je, da mogu »raspravljati o pitanju nije li ipak moguće miroljubivo rješenje«. A onda je neočekivano iznio svoj prijedlog:

> Hoće li Britanija pristati na otcjepljenje sudetske oblasti ili neće? ... Otcjepljenje na temelju prava o samoopredjeljenju?

Prijedlog nije šokirao Chamberlaina. Naprotiv, izrazio je zadovoljstvo što su »došli do srži stvari«. Prema vlastitom Chamberlainovu pričanju, po sjećanju, odgovorio je da se ne može obavezati dok se ne posavjetuje sa svojim kabinetom i Francuzima. Prema Schmidtovoj verziji, uzetoj iz njegovih stenografskih bilježaka koje je vodio dok je prevodio, Chamberlain je stvarno to rekao, ali je dodao da *»osobno izjavljuje da priznaje načelo odvajanja sudetskog područja ... Želi se vratiti u Englesku da izvijesti vladu i da pribavi njezinu suglasnost s tim svojim osobnim stavom.«*

Iz te kapitulacije u Berchtesgadenu slijedilo je sve ostalo.

Očito je da sve to nije iznenadilo Nijemce. Upravo u vrijeme sastanka u Berchtesgadenu Henlein je u Chebu sastavljao tajno pismo Hitleru, datirano 15. rujna, neposredno prije svog bijega preko granice u Njemačku:

> *MOJ FÜHRERU*:

Jučer sam obavijestio britansku (Runcimanovu) delegaciju da osnova za daljnje pregovore može biti ... samo ostvarenje ujedinjena s Reichom.

Vjerojatno je da će Chamberlain predložiti takvo ujedinjenje.[142]

Sutradan, 16. rujna, njemačko Ministarstvo vanjskih poslova uputilo je povjerljive brzojave svojim ambasadama u Washingtonu i nekim drugim glavnim gradovima.

Führer je jučer rekao Chamberlainu da je konačno odlučio da za vrlo kratko vrijeme učini kraj, na ovaj ili onaj način, nepodnošljivim prilikama u Sudetima. Više ne dolazi u obzir autonomija za sudetske Nijemce, već samo ustupanje tog područja Njemačkoj. Chamberlain je dao osobni pristanak. Sada se savjetuje s britanskim kabinetom i u vezi je s Parizom. Planira se drugi sastanak između Führera i Chamberlaina u vrlo bliskoj budućnosti.[143]

Pred kraj sastanka Chamberlain je izmamio od Hitlera obećanje da neće poduzimati nikakve vojne akcije dok se ponovo ne sastanu. U to vrijeme predsjednik vlade je neograničeno vjerovao u Führerovu riječ, a to je i rekao, dan ili dva kasnije: »Usprkos tvrdoći i okrutnosti koje sam, čini mi se, uočio na njegovu licu, stekao sam dojam da se radi o čovjeku kojemu se može vjerovati kada zada riječ«.[144]

Dok je britanski vođa gajio te utješne iluzije, Hitler je nastavio sa svojim vojnim i političkim planovima za invazija Čehoslovačke. Pukovnik Jodl, u ime OKW, radio je s Ministarstvom propagande, kako je to opisao u svojem dnevniku, »na zajedničkim pripremama za pobijanje vlastitog kršenja međunarodnog prava«. To je trebalo da bude surov rat, bar što se tiče Nijemaca, i posao dra Goebbelsa bio je da opravda nacističke ekscese. Plan za njegove laži razrađen je do u tančine.[145] Dana 17. rujna Hitler je zadužio jednog štabnog oficira iz OKW da pomogne Henleinu, koji je sada djelovao iz novog sjedišta u dvorcu Dondorfu nedaleko od Bayreutha, da organizira Sudetski *Freikorps*. Trebalo ga je naoružati austrijskim oružjem, a zadatak mu je bio da, po Führerovim naređenjima, inicira stalno nove »nemire i sukobe« s Česima.

Dan 18. rujna, kada je Chamberlain bio zaposlen okupljanjem svog kabineta i Francuza oko svoje kapitulantske politike, bio je i za Hitlera i njegove generale pun posla. Objavljen je raspored pokreta za pet armija, Drugu, Osmu, Desetu, Dvanaestu i Četrnaestu, s ukupno trideset i šest divizija, od kojih tri oklopne. Hitler je također potvrdio imenovanje komandanata za deset armija. Generalu Adamu, usprkos njegovoj svojeglavosti, ostavljena je cjelokupna komanda na zapadu. Neočekivano, dvojica zavjerenika povučeni su iz penzije i imenovani da vode armije: general Beck Prvu armiju, general von Hammerstein Četvrtu.

Političke pripreme za konačni udar protiv Čehoslovačke također su nastavljene. Zaplijenjeni dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova puni su izvještaja o povećanom pritisku na Mađarsku i Poljsku da sudjeluju u pljački. Čak su i Slovaci

uvučeni da se zamuti kaša. Dvadeseti rujna Henlein ih je natjerao da »oštrije« formuliraju svoje zahtjeve za autonomiju. Istog dana Hitler je primio mađarskog predsjednika vlade Imredyja i ministra vanjskih poslova Kanyu i izgrdio ih zbog neodlučnosti koju su pokazali u Budimpešti. Memorandum Ministarstva vanjskih poslova pruža opširan izvještaj o tom sastanku.

> Ponajprije, Führer je zamjerio madžarskoj gospodi zbog neodlučnog stava Mađarske. On, Führer, odlučio je da riješi češko pitanje čak i uz opasnost svjetskog rata ... Uvjeren je (međutim) da ni Engleska ni Francuska neće intervenirati. Mađarskoj se pruža posljednja prilika da se pridruži. Ako neće onda ni on neće biti u stanju da se zalaže za mađarske interese. Po njegovu mišljenju, najbolje bi bilo uništiti Čehoslovačku ...
>
> Postavio je Mađarima da zahtjeva: 1) da Mađarska odmah zatraži plebiscit na teritorijima za koje smatra da joj pripadaju, i 2) da Čehoslovačkoj ne jamči ni za kakve nove predložene granice.[146]

S Chamberlainom, kako bilo da bilo, Hitler nije namjeravao, kako je to jasno dao do znanja Mađarima, da dopusti postojanje čak ni teritorijalno ograničene Čehoslovačke. Što se tiče britanskog predsjednika vlade

> Führer je izjavio da će Chamberlainu podnijeti njemačke zahtjeve s okrutnom iskrenošću. Po njegovu mišljenju, jedino vojna akcija može dovesti do željenog rješenja. Ipak, postoji opasnost da Česi pristanu na svaki zahtjev.

Bila je to opasnost koja će progoniti diktatora na svim narednim sastancima s bezazlenim britanskim predsjednikom vlade.

Nagovorena od Berlina, poljska je vlada 21. rujna zatražila od Čeha plebiscit u Těšinskoj oblasti, u kojoj je živjela brojna poljska manjina, i pokrenula trupe prema granici te oblasti. Slijedećeg dana madžarska vlada je učinila isto. Istog dana, 22. rujna, Sudetski *Freikorps,* potpomognut njemačkim SS-odredima, okupirao je češke pogranične gradove Ash i Eger (danas Aš i Cheb) koji su stršili u njemačkom teritoriju.

Dan 22. rujna bio je, u stvari, napet dan u čitavoj Evropi, jer je tog jutra Chamberlain opet krenuo u Njemačku da se posavjetuje s Hitlerom. Sada je potrebno ukratko baciti pogled na ono što je predsjednik vlade učinio u Londonu u intervalu između posjeta Führeru.

Po svom povratku u London 16. rujna uvečer, Chamberlain je sazvao sastanak kabineta da bi upoznao svoje ministre s Hitlerovim zahtjevima. Iz Praga je pozvan lord Runciman da iznese svoje preporuke. Bile su zaprepašćujuće. U svom podilaženju Nijemcima, Runciman je otišao dalje od Hitlera. Zauzeo se za ustupanje pretežno su-

detskih teritorija Njemačkoj i bez plebiscita. Odlučno je predložio obustavu svake kritike Njemačke u Čehoslovačkoj »od strane partija ili osoba« putem zakonskih mjera. Zahtijevao je da Čehoslovačka, iako lišena svoje planinske granice i utvrđenja – ostavši tako bespomoćna – »tako podesi svoje međunarodne odnose da njeni susjedi steknu sigurnost da ih ni pod kakvim okolnostima neće napasti ili počiniti bilo kakav agresivni akt protiv njih koji bi bio posljedica obaveza prema drugim državama«. Ma koliko u tom času Runcimanova zabrinutost zbog opasnosti da osakaćena češka država ne izvrši agresiju na nacističku Njemačku izgleda nevjerojatna, te njegove fantastične preporuke očito su ostavile dubok dojam na britanski kabinet i ohrabrile Chamberlaina u namjeri da udovolji Hitlerovim zahtjevima.* Premijer Daladier i njegov ministar vanjskih poslova Georges Bonnet stigli su u London 18. rujna na savjetovanje s britanskim kabinetom. Nije im bilo ni na kraj pameti da pozovu i Čehe. Britanci i Francuzi, nastojeći samo da izbjegnu rat po svaku cijenu, brzo su se složili u pogledu zajedničkih prijedloga koje bi Česi morali prihvatiti. Svi teritoriji nastanjeni s više od 50% sudetskih Nijemaca moraju biti predani Njemačkoj kako bi se osiguralo održavanje mira i očuvanje životnih interesa Čehoslovačke.« Zauzvrat, Britanija i Francuska su se složile da se pridruže »međunarodnim garancijama novih granica ... protiv neizazvane agresije«. Takvo jamstvo bi nadomjestilo ugovore o uzajamnoj pomoći koje je češka država imala s Francuskom i Rusijom. Bio je to lak izlaz za Francuze i, pod vodstvom Bonneta, koji je, kako će tok događaja pokazati, odlučio da natkrili Chamberlaina u podilaženju Hitleru, oni su ga prihvatili. A onda dolazi pravo licemjerje.

> I francuska i britanska vlada (rečeno je Česima u formalnoj noti) uviđaju kako je velika žrtva koja se u interesu mira traži od čehoslovačke vlade. Ali, kako je taj interes zajednički i za Evropu općenito, a naročito za Čehoslovačku, smatraju svojom zajedničkom dužnošću da iskreno izlože uvjete neophodne za očuvanje mira.

Ali im se i žurilo. Njemački diktator nije mogao čekati.

> Predsjednik vlade mora obnoviti razgovore s *Herr* Hitlerom najkasnije do srijede (22. rujna), a ako je moguće i ranije. Smatramo stoga svojom dužnošću da vas zamolimo za najskoriji odgovor.[147]

I tako su 19. rujna u podne britanski i francuski poslanik u Pragu zajednički podnijeli anglo-francuske prijedloge češkoj vladi. Ona ih je sutradan odbacila dostojanstveno formuliranom notom u kojoj je objasnila – proročanski – da bi njihovo prihvaćanje »kad-tad stavilo Čehoslovačku pod potpunu dominaciju Njemačke«. Podsjetivši Francusku na njezine ugovorne obaveze i također na posljedice po

francuski položaj u Evropi u slučaju da Česi popuste, u odgovoru se predlaže da se čitavo sudetsko pitanje podnese arbitraži, prema njemačko-češkom ugovoru od 16. listopada 1925.*

Ali Britanci i Francuzi nisu bili raspoloženi da dopuste da se nešto takvo kao što je poštivanje ugovora ispriječi na kursu koji su sami bili odredili. Čim su notu o odbacivanju prijedloga anglo-francuski poslanici u Pragu primili dvadesetog u 17 sati, britanski poslanik sir Basil Newton upuzorio je češkog ministra vanjskih poslova dra Kamila Kroftu, ako češka vlada ustraje pri svojim stavovima, da Britaniju više neće zanimati sudbina njegove zemlje. Gospodin de Lacroix, francuski poslanik, solidarizirao se s ovom izjavom u ime Francuske.

U međuvremenu, u Londonu i Parizu češka je nota primljena s negodovanjem. Chamberlain je sazvao sastanak svog užeg kabineta, a uspostavljena je i telefonska veza s Parizom radi razgovora s Daladierom i Bonnetom u toku čitave večeri. Dogovoreno je da vlade zajednički izlože Prag daljnjem pritisku. Česima treba dati do znanja da ne mogu očekivati nikakvu pomoć od Francuske ili Britanije, ako ustraju na svome.

Predsjednik Beneš do tada je već bio shvatio da su ga njegovi takozvani prijatelji napustili. Učinio je još jedan posljednji napor da probudi bar Francusku. Nedugo iza 20 sati, dvadesetog, naložio je dru Krofti da Lacroixu postavi životno pitanje: hoće li Francuska u slučaju njemačkog napada poštovati riječ danu Čehoslovačkoj ili neće? I kada su 21. rujna u 2.15 ujutro Newton i Lacroix digli Beneša iz kreveta i zatražili od njega da povuče svoju notu izjavivši da će se, ako to ne uradi i ako ne prihvati anglo-francuske prijedloge, Čehoslovačka morati sama boriti protiv Njemačke, predsjednik je zamolio francuskog poslanika da mu to da napismeno. Vjerojatno je već bio digao ruke od svega, ali je vodio računa o povijesti.*

U toku čitavog slijedećeg dana, 21. rujna, Beneš se, posrćući od umora, nesanice i pomisli na izdaju i katastrofu, savjetovao sa svojim kabinetom, stranačkim vođama i Vrhovnom komandom. Pokazali su hrabrost pred neprijateljskim prijetnjama, ali su počeli da se lome zbog nevjere prijatelja i saveznika. A što je bilo s Rusijom? Slučajno je tog istog dana sovjetski komesar za vanjske poslove Litvinov održao govor u Ženevi ponovivši da će Sovjetski Savez prema ugovoru stajati uz Čehoslovačku. Beneš je pozvao ruskog poslanika u Pragu koji je potvrdio ono što je rekao komesar za vanjske poslove. Na sreću po Čehe, njihov pakt s Rusijom predviđao je da im Sovjeti priskoče u pomoć *pod uvjetom* da Francuska učini to isto. A Francuska je prekršila obećanje.

Dana 21. rujna, kasno poslije podne, češka je vlada kapitulirala i prihvatila anglo-francuski plan. »Nemamo drugog izbora, jer smo napušteni«, objašnjeno je gorko u vladinu saopćenju. Beneš se u privatnom razgovoru izrazio još jezgrovitije: »Kuka-

vički smo izdani«. Sutradan je kabinet podnio ostavku i general Jan Sirový, glavni inspektor vojske, postao je predsjednik nove »vlade narodnog okupljanja«.

CHAMBERLAIN U GODESBERGU 22-23. RUJNA

Iako je Chamberlain donosio Hitleru sve što je ovaj od njega tražio prilikom njihova sastanka u Berchtesgadenu, obojica su bili nespokojni kada su se 22. rujna po podne sastali u gradiću na Rajni Godesbergu. Pošto je bio ispratio premijera na londonskom aerodromu, njemački otpravnik poslova požurio se da brzojavi u Berlin: »Chamberlain i njegovi otputovali pod teškim teretom briga... Bez sumnje, otpor Chamberlainovoj politici raste«.

Hitler je bio veoma nervozan. Dvadeset drugog ujutro doručkovao sam na terasi hotela *Dreesen,* gdje je trebalo da se održe razgovori, kadli Hitler dugim koracima prođe mimo, prema riječnoj obali, da pogleda jahtu. Ostavljao je dojam da ima neki neobičan tik. Nakon svakih nekoliko koraka nervozno bi podigao desno rame i naglo trgnuo lijevom nogom. Imao je ružne crne podočnjake. Kao da je bio, zabilježio sam u svoj dnevnik te večeri, na rubu živčanog sloma. *»Teppichfresser*!« promrmljao je moj njemački pratilac, urednik jednih novina, koji je potajno prezirao naciste. Objasnio mi je da je posljednjih nekoliko dana Hitler bio toliko manijački raspoložen zbog Čeha da je više puta potpuno gubio vlast nad sobom, bacao se na pod i grizao rub saga. Otuda i naziv »žderač sagova«. Večer prije toga, dok je razgovarao s nekim stranačkim funkcionarima iz Dreesena, čuo sam kako se, naravno, šapatom, taj naziv primjenjuje na Führera.[148]

Usprkos bojaznima zbog sve jače opozicije prema njegovoj politici kod kuće, gospodin Chamberlain je, čini se, bio odlično raspoložen kad je stigao u Godesberg i provezao se ulicama, okićenim ne samo kukastim križevima već i engleskim zastavama, do svog sjedišta u Petershofu, hotelu nalik na dvorac na vrhu Petersberga, visoko na suprotnoj (desnoj) obali Rajne. Došao je da ispuni sve što je Hitler zahtijevao u Berchtesgadenu, pa i više. Trebalo je razraditi još samo pojedinosti pa je u tu svrhu, pored sira Horacea Wilsona i Williama Stranga (ovaj potonji bio je u Ministarstvu vanjskih poslova stručnjak za istočnu Evropu), poveo sa sobom i šefa Odjela za izradu nacrta zakona u Ministarstvu vanjskih poslova, sira Williama Malkina.

Kasno po podne, predsjednik vlade prešao je Rajnu skelom do hotela *Dreesen*[*] gdje ga je Hitler očekivao. Ovaj put, barem na početku, Chamberlain je vodio glavnu riječ. Sudeći po Schmidtovim opširnim bilješkama sa sastanka,[149] govorio je više od jedan sat. Predsjednik vlade, nakon objašnjenja kako je poslije »zamornih pregovo-

ra« privolio ne samo britanski i francuski kabinet već i češku vladu da prihvate Führerove zahtjeve, iscrpno je prikazao načine na koje bi se oni mogli realizirati. Prihvativši Runcimanove savjete, bio je spreman da se predaja Sudeta Nijemcima izvede *bez* plebiscita. Što se tiče miješanih područja, njihovu budućnost može odrediti komisija od tri člana, jednog Nijemca, jednog Čeha i jednog neutralca. Povrh toga, čehoslovački ugovori o uzajamnom pomaganju s Francuskom i Rusijom, toliko mrski Hitleru, bit će zamijenjeni međunarodnim jamstvom protiv neizazvanog napada na Čehoslovačku, koja će ubuduće »morati biti posve neutralna«.

Sve je to izgledalo sasvim jednostavno, sasvim razumno, sasvim logično miroljubivom britanskom poslovnom čovjeku koji je postao predsjednik vlade. Čekao je, očito zadovoljan sâm sobom, kako je jedan očevidac zabilježio, Hitlerovo reagiranje.

»Jesam li ispravno shvatio da su vlade Britanije, Francuske i Češke pristale na ustupanje Sudeta Njemačkoj?« upitao je Hitler.* Bio je zaprepašten, kako je kasnije rekao Chamberlainu, da su ustupci otišli tako daleko i tako brzo.

»Da,« odgovorio je predsjednik vlade, smiješeći se. »Strašno mi je žao,« rekao je Hitler, »ali nakon događaja posljednjih nekoliko dana taj plan više nije ni od kakve koristi«.

Chamberlain se iznenađeno uspravio, sjećao se kasnije dr Schmidt. Njegovo buljooko lice zacrvenjelo se od iznenađenja i srdžbe, ali očito ne i zbog negodovanja što ga je Hitler prevario, što Hitler, poput običnog ucjenjivača, povisuje zahtjeve upravo u trenutku kad su prihvaćeni. Nekoliko dana kasnije, u izvještaju Donjem domu, predsjednik vlade opisao je svoje osjećaje u tom trenutku slijedećim riječima:

> Ne želim da Dom stekne dojam kako me je Hitler namjerno obmanjivao – nikad nisam tako mislio – ali, što se mene tiče, očekivao sam da ću, kad se vratim u Godesberg, samo mirno raspravljati s njim o prijedlozima koje sam mu donio, i bio sam duboko ogorčen kad mi je rečeno ... da ti prijedlozi nisu prihvatljivi...

Chamberlain je vidio da se kuća mira, koju je »s toliko truda« gradio na račun Čeha, ruši kao kula od karata. Bio je, kako je rekao Hitleru, »i razočaran i zbunjen. Mogao je s pravom reći da je Führer dobio od njega sve što je zahtijevao«.

> Da bi to postigao, stavio je (Chamberlain) na kocku čitavu svoju političku karijeru... Izvjesni krugovi u Velikoj Britaniji optužuju ga da je prodao i izdao Čehoslovačku, da je popustio pred diktatorima, a tog jutra, kad je napuštao Englesku, čak je bio ispraćen povicima negodovanja.

Führera, međutim, nije ganulo osobno stanje britanskog predsjednika vlade. Sudetsko područje, inzistirao je, Njemačka mora *okupirati* odmah. Problem se »mora potpuno i konačno riješiti najkasnije do 1. listopada«. Imao je priručnu zemljopisnu

kartu na kojoj je pokazao koje teritorije treba odmah ustupiti Njemačkoj.

I tako, s mislima »punim zlih slutnji«, kako je kasnije rekao u Donjem domu, Chamberlain se povukao preko Rajne »da promisli što da radi«. Te večeri činilo se da ima tako malo nade da je, pošto se telefonski savjetovao sa svojim kolegama iz kabineta i članovima francuske vlade, dogovoreno da London i Pariz sutradan obavijeste češku vladu »da više ne mogu preuzeti odgovornost da je savjetuju da ne mobilizira svoju vojsku«.*

Te večeri u 19.20 general Keitel je telefonirao Generalštabu kopnene vojske iz Godesberga: »Datum (Dana X) ne može se još odrediti. Nastavite s pripremama prema planu. Ako dođe do Slučaja *Grün,* to neće biti prije 30. rujna. Ako dođe ranije, vjerojatno će biti improviziran.«[150]

I sâm Hitler je, naime, bio u nedoumici. Premda to Chamberlain nije znao, Führerov stvarni cilj, kako ga je izložio u direktivi OKW nakon svibanjske krize, bio je »da se Čehoslovačka uništi vojnom akcijom«. Prihvaćanjem anglo-francuskog plana, s kojim su se Česi, makar i nerado, već bili složili. Hitler bi bio dobio ne samo sudetske Nijemce nego bi i uništio češku državu, jer bi ostala nezaštićena. To se, međutim, ne bi dogodilo vojnom akcijom, a Führer je bio odlučio ne samo da ponizi predsjednika Beneša i češku vladu, koji su ga toliko uvrijedili u svibnju, nego i da razgoliti sve beskičmenjaštvo zapadnih sila. Za to je u najmanju ruku bila potrebna vojna okupacija. Mogla je proći bez prolijevanja krvi kao što je prošla i vojna okupacija Austrije, ali do nje mora doći. Mora se bar toliko osvetiti nadutim Česima.

Dana 22. rujna uvečer nije došlo do daljnjih kontakata između dvojice državnika, ali pošto je bio prespavao problem i proveo rano jutro hodajući po balkonu s kojeg se pružao pogled na Rajnu, Chamberlain je nakon doručka sjeo i napisao Hitleru pismo. Predočit će nove njemačke zahtjeve Česima, ali smatra da ih oni neće prihvatiti. Uistinu, nije sumnjao u to da će se Česi žestoko oduprijeti izravnoj okupaciji od njemačkih trupa. Bio je, međutim, voljan da predloži Pragu, budući da su sve zainteresirane strane pristale na predaju Sudetskog područja Njemačkoj, da sudetski Nijemci na svom području sami održavaju zakon i red dok ono ne bude izručeno Reichu.

Hitler nije htio ni da čuje za takav kompromis. Pošto je bio pustio predsjednika vlade da čeka veći dio dana, konačno je odgovorio ogorčenom tiradom u kojoj je ponovio sve o nepravdama koje su Česi učinili Nijemcima, i ponovo odbio da izmijeni svoj stav, zaključivši da »sve ukazuje na rat kao jedino rješenje«. Chamberlainov odgovor bio je kratak. Zatražio je od Hitlera da napismeno iznese svoje nove zahtjeve »zajedno sa zemljopisnom kartom« i prihvatio je da ih »kao posrednik« proslijedi u Prag. »Ne vidim od kakve bih još koristi mogao biti ovdje,« zaključio je. »Zbog toga predlažem da se vratim u Englesku.«

Prije nego što je to uradio, otišao je još jednom u *Dreesen* na završni sastanak s

Hitlerom, koji je počeo 23. rujna u 22.30. Hitler je izložio svoje zahtjeve u obliku memoranduma uz priloženu zemljopisnu kartu. Chamberlain se našao suočen s novim vremenskim rokom. Česi treba da otpočnu evakuaciju ustupljenog teritorija do 26. rujna u 8 sati – za dva dana – i da je dovrše do 28. rujna.

»Ali ovo nije ništa drugo nego ultimatum!« uskliknuo je Chamberlain.

»Ni govora,« odbrusio je Hitler. Kad je Chamberlain srdito uzvratio da tome odgovara njemačka riječ *Diktat,* Hitler je odgovorio: »To uopće nije *Diktat.* Pogledajte, na početku dokumenta stoji riječ 'memorandum'«.

U taj čas jedan ađutant je donio hitnu poruku za Führera. Führer ju je letimično pogledao i bacio Schmidtu, koji je prevodio razgovor. »Pročitajte ovo gospodinu Chamberlainu«.

Schmidt je to učinio: »Beneš je upravo preko radija proglasio opću mobilizaciju u Čehoslovačkoj«.

U sobi je zavladala mrtva tišina, sjećao se kasnije Schmidt. Prvi je progovorio Hitler: »Sada je, naravno, čitava stvar riješena. Česi i ne sanjaju da ustupe bilo kakav teritorij Njemačkoj«.

Prema Schmidtovoj bilješci, Chamberlain se usprotivio takvom zaključku. Zapravo, došlo je do žučljive prepirke.

> Česi su se prvi mobilizirali (rekao je Hitler). Chamberlain je to pobio. Njemačka se prva mobilizirala... Führer je zanijekao da se Njemačka mobilizirala.

I tako su se razgovori otegli do ranih jutarnjih sati. Na koncu, kad je Chamberlain upitao je li njemački memorandum »njegova posljednja riječ«, a Hitler odgovorio da uistinu jest, predsjednik vlade je

> odgovorio da nema smisla dalje razgovarati. Učinio je najviše što je mogao; nije uspio. Odlazi teška srca, jer su nade s kojima je došao u Njemačku propale.

Njemački diktator nije htio pustiti Chamberlaina s udice. Odgovorio je »ustupkom«.

»Vi ste jedan od malo ljudi kojima sam to učinio,« rekao je vedro. »Spreman sam da odredim jedan jedini datum za češku evakuaciju – prvi listopada – ako vam to bude olakšalo zadatak«.

Rekavši to, uzeo je olovku i sam izmijenio datum. To, naravno, uopće nije bio ustupak. Prvi listopada bio je dan X cijelo vrijeme.*

To je, čini se, ipak ostavilo izvjestan dojam na predsjednika vlade. »Veoma cijeni,« zabilježio je Schmidt njegove riječi, »Führerovo stanovište u toj stvari«. Ipak, dodao je, nije u stanju da prijedloge prihvati niti da ih odbije; jedino ih može dalje prenijeti.

Led je, međutim, bio razbijen i, kad je u 1.30 sastanak prekinut, činilo se da su obojica, usprkos svemu što se dogodilo, osobno bliži nego ikad otkako su se prvi put bili sastali. I ja osobno, s povoljnog položaja udaljenog oko sedam metara u portirovoj sobici gdje sam podigao privremeni studio, promatrao sam ih kako se pozdravljaju blizu hotelskih vrata. Iznenadila me je njihova srdačnost. Schmidt je zabilježio riječi koje nisam mogao čuti:

> Chamberlain se srdačno oprostio s Führerom. Rekao je da osjeća kako se odnos povjerenja između njega i Führera učvrstio kao rezultat razgovora u toku nekoliko prošlih dana... Još se nada da će sadašnja teška kriza biti prebrođena, a tada će u istom duhu rado s Führerom raspravljati o ostalim, još uvijek značajnim problemima.
>
> Führer se zahvalio Chamberlainu na riječima i rekao mu da gaji slične nade. Kao što je već nekoliko puta ustvrdio, češki problem predstavlja njegov posljednji teritorijalni zahtjev u Evropi.

To odricanje od daljnjeg otimanja tuđe zemlje kao da se dojmilo predsjednika vlade, jer je on u svojem tekućem izvještaju Donjem domu naglasio da ga je Hitler izrekao »s velikom ozbiljnošću«.

Kad je oko dva sata Chamberlain stigao u svoj hotel, jedan ga je novinar upitao: »Je li položaj beznadan, gospodine?«

»Ne bih rekao,« odgovorio je predsjednik vlade. »Sada sve ovisi o Česima«.[151]

Nije mu, očigledno, palo na pamet da to također ovisi o Nijemcima i njihovim pretjeranim zahtjevima.

U stvari, samo što se predsjednik vlade vratio u London 24. rujna, pokušao je učiniti točno ono što je Hitleru rekao da neće uraditi: nagovoriti britanski kabinet da prihvati nove nacističke zahtjeve. Ovog puta je, međutim, naišao na neočekivan otpor. Duff Cooper, prvi lord admiraliteta, odlučno mu se suprotstavio. Začudo, isto je učinio i lord Halifax, iako vrlo nerado. Chamberlain nije uspio da dobije podršku svog kabineta. Nije uspio da pridobije ni francusku vladu, koja je dvadeset četvrtog odbacila godesberški memorandum i istog dana naredila djelomičnu mobilizaciju.

Kada su francuski ministri, predvođeni premijerom Daladierom, stigli u London u nedjelju 25. rujna, dvije vlade upoznate su s formalnim odbacivanjem godesberških prijedloga od češke vlade*. Francuzi nisu mogli učiniti ništa drugo nego potvrditi da će poštovati svoju riječ i priskočiti u pomoć Čehoslovačkoj ako bude napadnuta. Morali su, međutim, znati što će učiniti Britanci. Konačno satjeran u škripac, bar tako se činilo, Chamberlain je pristao da obavijesti Hitlera da će se Britanija, ako Francuska bude uvučena u rat s Njemačkom zbog svojih ugovornih obaveza prema

Česima, osjećati obaveznom da joj pomogne.

Ipak, odlučio je da se prije toga još posljednji put obrati njemačkom diktatoru. Hitler je trebalo da 26. rujna održi govor u *Sportpalastu* u Berlinu. U nastojanju da ga navede da ne poruši sve mostove iza sebe, Chamberlain je napisao još jedno osobno pismo Hitleru i dvadeset šestog po podne uputio ga hitno u Berlin po svom vjernom pomoćniku siru Horaceu Wilsonu, koji je smjesta otputovao u njemački glavni grad specijalnim avionom.

Nakon Chamberlainova odlaska iz Dreesena u ranim jutarnjim satima, 24. rujna, Nijemce je zahvatila potištenost. Sada, kad je izgledalo da im predstoji rat, bar nekima od njih to se prestalo sviđati. Iza kasne večere, neko sam se vrijeme zadržao u hotelskom predvorju. Göring, Goebbels, Ribbentrop, general Keitel i njihovi potčinjeni stajali su u blizini ozbiljno razgovarajući. Čini se da su bili ošamućeni od mogućih izgleda za rat.

Kasnije, u toku dana, vidio sam da su u Berlinu nade oživjele. U *Wilhelmstrasse* su držali da valja pretpostaviti da britanski vođa zagovara Hitlerove prijedloge zato što je Chamberlain, s autoritetom predsjednika britanske vlade, pristao da uruči Pragu nove Hitlerove zahtjeve. Kao što smo vidjeli, pretpostavka je bila na mjestu – bar što se toga tiče.

Nedjelja 25. rujna bijaše divan dan babljeg ljeta u Berlinu, topao i sunčan, a kako će nesumnjivo biti posljednji takav vikend te jeseni, pola je stanovnika pohrlilo na jezera i u šume koje okružuju glavni grad. Unatoč izvještajima o Hitlerovu bijesu kad je čuo da je godesberški ultimatum odbačen u Parizu, Londonu i Pragu, u Berlinu se nije osjećala neka velika kriza, a svakako ne ratna groznica.« Teško je vjerovati da će biti rata,« zabilježio sam te večeri u svoj dnevnik.*

Slijedećeg ponedjeljka došlo je do iznenadne promjene nagore. U 17 sati sir Horace Wilson, u pratnji ambasadora Hendersona i Ivonea Kirkpatricka, prvog sekretara britanske ambasade, stigao je u Ured kancelara Reicha donoseći Chamberlainovo pismo.[152] Zatekli su Hitlera u mračnom raspoloženju – vjerojatno se na svoj način pripremao za govor koji je trebalo za tri sata da održi u *Sportpalastu.*

Kad je dr Schmidt počeo da prevodi pismo u kojem je premijer napisao kako ga je češka vlada obavijestila da je godesberški memorandum »u cijelosti neprihvatljiv«, upravo kako je upozorio Führera u Godesbergu, Hitler je, prema Schmidtu, iznenada skočio vičući: »Nema smisla dalje pregovarati!« i krenuo prema vratima.[153]

Bio je to bolan prizor, kaže njemački tumač. »Prvi i jedini put u mojoj prisutnosti Hitler je potpuno izgubio glavu«. A prema prisutnim Britancima, Führer, koji se uskoro opet svalio u stolicu, neprestano je prekidao čitanje pisma urlajući: »S Nijemcima se postupa kao s crncima ... Prvi listopada imat ću Čehoslovačku gdje je že-

lim. Ako Francuska i Engleska odluče da udare, neka ih ... Fućkam ja na to«.

Kako su Česi bili voljni da dadu Hitleru što želi, sudetska područja, Chamberlain je predložio da se odmah sazove sastanak između čeških i njemačkih predstavnika kako bi se »sporazumno utvrdio način na koji će taj teritorij biti izručen«. Dodao je da je spreman da pošalje britanske predstavnike na sastanak. Hitler je odgovorio da će o pojedinostima pregovarati s Česima samo ako unaprijed prihvate godesberški memorandum (koji su upravo odbacili) i ako pristanu na njemačku okupaciju Sudeta do 1. listopada. Mora dobiti potvrdan odgovor, rekao je, za dvadeset i četiri sata – do 28. rujna u 14 sati.

Te večeri Hitler je spalio sve mostove iza sebe, ili se bar tako činilo nama koji smo zaprepašteni slušali njegov luđački nastup u prenatrpanom *Sportpalastu* u Berlinu. Vičući i urlajući u najgorem paroksizmu u kojem sam ga ikad vidio, otrovno se nabacivao ličnim uvredama na *»Herr* Beneša« izjavivši da je sada stvar rata ili mira u rukama češkog predsjednika i da će Njemačka, u svakom slučaju, dobiti Sudete do 1. listopada. Iako ponesen bujicom srditih riječi i zaglušnim povicima mase, bio je dovoljno mudar da baci kost britanskom predsjedniku vlade. Zahvalio mu je na naporima za mir i iznova ustvrdio da je to njegov posljednji teritorijalni zahtjev u Evropi. »Mi ne želimo Čehe!« Promrmljao je prezirno.

U toku čitave te harange sjedio sam na balkonu odmah iznad Hitlera pokušavajući, bez naročitog uspjeha, da emitiram tekući prijevod njegovih riječi. Te noći zabilježio sam u dnevnik:

> Prvi put u toku ovih godina otkako ga promatram, večeras kao da je potpuno izgubio vlast nad sobom. Kada je sjeo, Goebbels je skočio i povikao u mikrofon: »Jedna je stvar sigurna: 1918. godina nikada se neće ponoviti!« Hitler ga je pogledao divlje, požudno, kao da su to riječi koje je tražio čitavu večer ali ih nije našao. Skočio je na noge i s fanatičnom vatrom u očima koje nikad neću zaboraviti podigao desnu ruku i, nakon veličanstvenog zamaha, udario o stol i zaurlao iz svih snaga: »*Ja!*«. Tada se iscrpen skljokao na stolac.

Potpuno se oporavio kad je sutradan, 27. rujna, u podne, po drugi put primio sira Horacea Wilsona. Specijalni izaslanik, čovjek bez ikakvog diplomatskog iskustva, ali kao i predsjednik vlade, ako ne i više, željan da Hitleru da Sudete, samo da ih diktator uzme na miran način, svratio je Hitlerovu pozornost na posebnu izjavu koju je dao Chamberlain u Londonu nedugo iza ponoći, kao odgovor na Führerov govor u *Sportpalastu.* S obzirom na to da kancelar nema povjerenja u češka obećanja, britanska vlada, rekao je Chamberlain, smatrat će se »moralno odgovornom« za to da se češka obećanja izvrše »pošteno, u potpunosti i koliko je moguće ekspeditivno«. Vjerovao je da kancelar neće odbiti taj prijedlog.

Hitler, međutim nije pokazao nikakva zanimanja za nj. On, rekao je, nema daljnjih poruka za Mr. Chamberlaina. Sada je sve do Čeha. Oni mogu prihvatiti ili odbiti njegove prijedloge. Ako ih odbiju, povikao je ljutito: »Ja ću uništiti Čehoslovačku!«. Nekoliko puta je s očiglednim uživanjem ponovio tu prijetnju.

To je, očito, bilo previše i za uslužnog Wilsona, koji je nato ustao i rekao: »U tom slučaju predsjednik vlade mi je povjerio da slijedeće izjavim: 'Ako se Francuska, ispunjavajući ugovorne obaveze, bude aktivno uplela u ratno stanje s Njemačkom. Ujedinjeno Kraljevstvo smatrat će se obaveznim da pomogne Francuskoj'.«

»Mogu jedino primiti na znanje takav stav,« odgovorio je Hitler pomalo ljutito. »To znači da će se Engleska, ako Francuska odluči da napadne Njemačku, također smatrati obaveznom da je napadne«.

Kada je sir Horace odgovorio da nije tako rekao, da je, na koncu, do Hitlera hoće li biti mira ili rata, Führer je, zapjenivši se povikao: »Ako Francuska i Engleska udare, neka ih! Meni je to sasma svejedno. Danas je utorak; do slijedećeg ponedjeljka bit ćemo u ratu«.

Prema Schmidtovim službenim bilješkama sa sastanka, Wilson je, po svemu sudeći, želio nastaviti razgovor, ali mu je ambasador Henderson savjetovao da odustane. To nije spriječilo neiskusnog specijalnog izaslanika da se nasamo nađe s Führerom, čim je sastanak završio. »Nastojat ću da urazumim Čehe«,* uvjeravao je Hitlera, a ovaj je odgovorio »da će to pozdraviti.« Führer je sigurno pomislio da bi možda još mogao nagovoriti Chamberlaina da nastavi s »urazumljivanjem« Čeha. I zaista, iste večeri je sjeo i izdiktirao predsjedniku vlade lukavo sročeno pismo.

Bilo je dobrih razloga da ga napiše. Mnogo toga se dogodilo u Berlinu – i drugdje – u toku toga dana, 27. rujna.

U 13 sati, uskoro iza Wilsonova odlaska, Hitler je izdao »strogo povjerljivu« zapovijed da jurišni odredi, u jačini od otprilike dvadeset i jednog ojačanog pješadijskog puka, ili sedam divizija, krenu sa svojih područja za obuku na polazne položaje na češkoj granici. »Moraju biti spremni,« glasilo je naređenje, »da 30 rujna započnu akciju prema Slučaju *Grün,* s tim što će odluka biti donesena dan ranije do dvanaest u podne«. Nekoliko sati kasnije Führer je naredio drugu potajnu mobilizaciju. Između ostalih mjera, pet novih divizija mobilizirano je za zapad.[154]

Iako je Hitler nastavljao s vojnim potezima, došlo je u toku dana do razvoja događaja zbog kojih je oklijevao. Da bi potakao ratnu groznicu među stanovništvom, Hitler je naredio da se održi parada motorizirane divizije kroz glavni grad, pred sumrak – u vrijeme kada stotine tisuća Berlinčana izlaze iz svojih ureda na ulice. Parada se, međutim, pretvorila u pravi fijasko – bar za vrhovnog komnadanta. Dobri Berlinčani jednostavno nisu htjeli da ih bilo tko podsjeća na rat. Te sam noći opisao u svom dnevniku taj začudni prizor.

> Otišao sam na ugao Ulice Linden gdje je kolona (trupa) skretala u Wilhelmstrasse, očekujući da ću vidjeti prave manifestacije. Prizivao sam u sjećanje prizore o kojima sam čitao kako su 1914. godine razdragane mase na ovoj istoj ulici bacale cvijeće na vojnike, a djevojke priskakale da ih poljube ... Danas su se, međutim, ljudi sklanjali s podzemne željeznice odbijajući da ih gledaju, a ona nekolicina što su stajali uz rub pločnika potpuno nijemo su ih promatrali... Bila je to najočitija demonstracija protiv rata koju sam ikad vidio.

Na zahtjev policajaca, pošao sam niz *Wilhelmstrasse* do *Reichskanzlerplatza* gdje je Hitler stajao na balkonu kancelarije Reicha, vršeći smotru trupa.

> ... Ondje nije bilo ni dvjesta ljudi. Hitler je izgledao mrk, zatim ljut i uskoro se povukao ostavivši trupe da paradiraju same. Ono što sam vidio večeras gotovo da iznova oživljuje ono malo nade u njemački narod. On iz dna duše mrzi rat.

I u Ured kancelara Reicha stigle su bile loše vijesti – iz inozemstva. Bilo je tu hitno pismo iz Budimpešte u kojem se kaže da su Jugoslavija i Rumunjska obavijestile mađarsku vladu da će krenuti protiv Mađarske vojnom silom ako napadne Čehoslovačku. To bi značilo proširenje rata na Balkan, što Hitler nije želio.

Vijest iz Pariza bila je još ozbiljnija. Od njemačkog vojnog atašea stigao je brzojav s oznakom »vrlo hitno«, adresiran ne samo na Ministarstvo vanjskih poslova već i na OKW i Generalštab. Ataše ih je upozoravao da je djelomična mobilizacija Francuske toliko slična pravoj »da će, po mom mišljenju, prvih šezdeset i pet divizija biti na njemačkoj granici do šestog dana mobilizacije«. Protiv takve snage Njemačka je, Hitler je znao, imala jedva desetak divizija, od kojih su polovica bile rezervne jedinice sumnjive vrijednosti. Nadalje, telegrafirao je njemački vojni ataše, »čini se vjerojatno da će u slučaju ratnih mjera od strane Njemačke ... doći do neposrednog napada, po svoj prilici iz Južnog Alzasa i Lotaringije u pravcu Mainza«.

Konačno, taj njemački oficir obavijestio je Berlin da Talijani ne rade apsolutno ništa da prikuju francuske trupe na francusko-talijanskoj granici.[155] Mussolini, hrabri saveznik, kao da je napuštao Hitlera u odsudnom trenutku.

A zatim su se umiješali predsjednik Sjedinjenih Država i švedski kralj. Dan prije, dvadeset i šestog, Roosevelt je uputio apel Hitleru da pomogne održati mir i, premda je Hitler odgovorio na nj u roku od dvadeset i četiri sata, rekavši da mir ovisi jedino o Česima, u toku dana, u srijedu, dvadeset šestog, stigla je i druga poruka od američkog predsjednika u kojoj je predložio hitnu konferenciju svih izravno zainteresiranih naroda i nagovijestio da će u očima svijeta Hitler biti kriv ako dođe do rata.[156]

Švedski kralj, pouzdani prijatelj Njemačke, što je dokazao u ratu od 1914. do 1918. godine, bio je još otvoreniji. U toku popodneva u Berlin je stiglo hitno pismo od njemačkog poslanika u Stockholmu, u kojem je ovaj javio kako ga je kralj žurno

pozvao i rekao mu da će rat neizbježno izbiti ako Hitler svoj vremenski rok do 1. listopada ne produži za deset dana, da će jedino Njemačka biti kriva za to i, štoviše, neminovno će izgubiti rat, »s obzirom na sadašnju konstelaciju snaga«. Na svježem, neutralnom štokholmskom uzduhu, pronicljivi kralj mogao je objektivnije sagledati bar vojni položaj nego šefovi vlada u Berlinu, Londonu i Parizu.

Predsjednik Roosevelt, što je s obzirom na američko mišljenje možda bilo i potrebno, oslabio je svoja dva apela za mir time što je istakao da Sjedinjene Države neće posredovati u ratu niti čak preuzeti bilo kakve obveze »u vođenju sadašnjih pregovora«. Njemački ambasador u Washingtonu Hans Dieckhoff smatrao je stoga nužnim da u toku dana uputi u Berlin »vrlo hitan« kablogram. Upozorio je da ima razloga za pretpostavku »da će cjelokupni potencijal Sjedinjenih Država biti stavljen na stranu Britanije ako Hitler pribjegne sili i ako mu Britanija pruži otpor«. Ambasador, inače plašljiv čovjek kad bi došlo do toga da hrabro stane nasuprot Hijleru, dodao je: »Smatram svojom dužnošću da ovo vrlo energično naglasim.« Nije htio da se njemačka .vlada osloni na iste pogrešne pretpostavke na kojima je 1914. godine osnivala svoju politiku prema Americi.

A Prag? Je li ondje došlo do ikakvog popuštanja? Navečer je u OKW stigao brzojav od pukovnika Toussainta, njemačkog vojnog atašea: »U Pragu mirno. Posljednje mobilizacione mjere izvršene ... Ukupan broj mobiliziranih procjenjuje se na 1,000.000; kopnene vojske 800.000 ...«[157] To je iznosilo upravo toliko izvježbanih ljudi koliko je Njemačka imala za dvije fronte. Česi i Francuzi zajedno brojčano su bili jači od Nijemaca u odnosu više od dva prema jedan.

Suočen s takvim činjenicama i razvojem događaja, i bez sumnje imajući u vidu Wilsonove riječi na rastanku te Chamberlainov karakter i njegov veliki strah od rata, u ranu večer 27. rujna Hitler je sjeo da izdiktira pismo predsjedniku vlade. Dr Schmidt, koji je pozvan da ga prevede na engleski, stekao je dojam da se diktator suzdržava »od krajnjeg koraka«. Nije moguće utvrditi je li Hitler znao da je te večeri izdana zapovijed za mobilizaciju britanske flote. Admiral Raeder je ugovorio sastanak s Führerom u 22 sata, i moguće je da je njemačka ratna mornarica saznala za britanski potez koji je učinjen u 20 sati i javno objavljen u 23.38, te da je Raeder telefonski obavijestio Hitlera. U svakom slučaju, kad je admiral stigao, apelirao je na Hitlera da ne stupa u rat.

Što je Hitler stvarno znao toga trenutka jest da je Prag prkosan, da se Pariz brzo mobilizira, da je London postao službeni, da je njegov vlastiti narod apatičan, njegovi vodeći generali apsolutno protiv njega i da njegov ultimatum u vezi s godesberškim prijedlozima ističe u 14 sati idućeg dana.

Njegovo je pismo bilo izvanredno sračunato da utječe na Chamberlaina. Umjerenim tonom, Hitler je zanijekao da će njegovi prijedlozi »lišiti Čehoslovačku svakog

jamstva za postojanje«, ili da se njegove trupe neće zaustaviti na demarkacionim linijama. Spreman je da s Česima pregovara o pojedinostima, spreman je da dade »formalnu garanciju za ostatak Čehoslovačke«. Česi se odupiru samo zbog toga što se nadaju da će uz pomoć Engleske i Francuske započeti evropski rat. Usprkos tomu, on ne zatvara vrata pred posljednjim nadama za mir.

S obzirom na činjenice, ostavljam da sami prosudite (zaključio je) je li potrebno da nastavite s naporima ... da osujetite takve manevre te da u posljednji čas urazumite vladu u Pragu.[158]

POSLJEDNJI ČAS

Hitlerovo pismo, hitno telegrafski upućeno u London, stiglo je Chamberlainu 27. rujna u 22.30. Došlo je predsjedniku na koncu napornog dana.

Uznemirujuće vijesti što ih je sir Horace Wilson, koji je stigao u London vrlo rano po podne, donio sa svoje druge konferencije s Hitlerom, potakle su Chamberlaina i njegov uži kabinet na akciju. Odlučeno je da se mobilizira flota, pozovu pomoćne zračne snage i objavi stanje pripravnosti. Po parkovima i trgovima već su se kopali rovovi za zaštitu od bombardiranja, a počela je i evakuacija školske djece Londona.

Predsjednik vlade je uz to odmah uputio poruku predsjedniku Benešu u Prag, upozoravajući ga da informacije što ih je primio iz Berlina »jasno pokazuju da će njemačka vojska primiti naređenja da odmah prijeđe čehoslovačku granicu ako do sutra (28. rujna) u 14 sati čehoslovačka vlada ne prihvati njemačke uvjete«. Ali, pošto je časno upozorio Čehe, Chamberlain nije mogao da se suzdrži a da ih u završnom dijelu poruke ne opomene »da će njemačka vojska pregaziti Češku i nijedna sila niti sile neće moći spasiti vašu zemlju i vaš narod od takve sudbine. To je istina, bez obzira na konačni ishod svjetskog rata«.

Tako Chamberlain odgovornost za rat i mir više nije prebacivao na Hitlera već na Beneša. A dao je i vojno mišljenje koje su čak i njemački generali, kao što smo vidjeli, držali da je neodgovorno. Međutim, na kraju svoje poruke ipak je dodao da ne želi preuzeti odgovornost da savjetuje Česima što im je sada činiti. To zavisi samo od njih.

Da li stvarno? Beneš nije imao vremena da odgovori na brzojav kad je stigao i drugi, u kojem se Chamberlain zaista potrudio da kaže češkoj vladi što da učini. Predložio je da Česi 1. listopada pristanu na ograničenu vojnu okupaciju – Cheba i Aša, izvan čeških utvrđenja – i da jedna njemačko-češko-britanska pogranična komisija brzo utvrdi koja ostala područja treba predati Nijemcima.* Predsjednik vlade do-

dao je još jedno upozorenje:

> Jedina alternativa ovom planu je invazija i komadanje zemlje silom, i Čehoslovačka, nakon sukoba koji bi doveo do neprocjenjivih gubitaka života, ne bi mogla biti iznova uspostavljena unutar današnjih granica, bez obzira na ishod sukoba.[159]

Na taj su način Česi opomenuti od svojih prijatelja (Francuska se solidarizirala s ovim posljednjim prijedlozima) da će morati prepustiti Sudete Njemačkoj sve da sa svojim saveznicima i porazi Njemačku u ratu. Zaključak je očit: zašto gurati Evropu u rat kad su Sudeti za vas ionako izgubljeni?

Tu svoju neobičnu majstoriju predsjednik je vlade prenio narodu preko radija u 20.30 sati.

> Nije li užasno, abnormalno, nevjerojatno to što kopamo rovove ovdje ... zbog svađe u jednoj udaljenoj zemlji između ljudi o kojima ništa ne znamo! ...

Hitler je »u biti dobio ono što je želio«. Britanija se ponudila da jamči da će Česi to prihvatiti i izvršiti.

> Ne bih oklijevao da Njemačku posjetim čak i triput, kad bih znao da će to biti od neke koristi...
>
> Koliko god suosjećali s jednim malim narodom kad se sukobi sa svojim velikim i moćnim susjedom, ne možemo u svim prilikama dopustiti da jednostavno zbog njega uvučemo u rat čitav Britanski Imperij. Ako se već budemo morali boriti, onda neka to bude zbog važnijeg razloga nego što je ovaj ...
>
> I sâm sam iz dubine duše za mir. Oružani sukob među narodima za mene je ružan san; ali, ako se osvjedočim da je neki narod riješen da dominira svijetom strahovladom, držim da mu se treba oprijeti. Pod takvom dominacijom, život ljudi koji vjeruju u slobodu ne bi bio vrijedan da se živi; ali rat je strašna stvar i, prije no što se upustimo u nj, mora nam biti jasno da su na kocki zaista velike stvari.

Wheeler-Bennett je zabilježio da je poslije ovog govora većina ljudi u Britaniji te noći otišla spavati s uvjerenjem da će se Britanija i Njemačka zaratiti za dvadeset četiri sata.[160] Ali ti dobri ljudi nisu znali što se dogodilo u *Downing Streetu* kasnije te večeri.

U 22.30 stiglo je Hitlerovo pismo. Bijaše to slamka za koju se predsjednik vlade spremno uhvatio. Uputio je Führeru slijedeći odgovor:

> Pročitavši Vaše pismo, uvjeren sam da ono najvažnije možete postići bez rata i bez odlaganja. Spreman sam da odmah dođem u Berlin da s vama i s predstavnicima češke vlade, kao i s predstavnicima Francuske i Italije, ako želite, raspravimo o pripremama za ustupanje spornih teritorija Njemačkoj. Uvjeren sam da se možemo sporazumjeti za tjedan dana. Ne mogu vjerovati da ćete preuzeti odgovornost za izbijanje svjetskog

rata koji bi mogao uništiti civilizaciju zbog nekoliko dana zakašnjenja u rješavanju tog već dugo prisutnog problema.[161]

Jedan je brzojav također uputio Mussoliniju, zahtijevajući od njega da privoli Hitlera na ovaj plan te da pristane da sudjeluje na predloženom sastanku.

Predsjednik vlade već je duže vremena imao na umu takav sastanak. U svom pismu vladi u Londonu, sir Nevile Henderson je na vlastitu ruku još u srpnju predložio održavanje takve konferencije. Predložio je da četiri sile – Njemačka, Italija, Britanija i Francuska – same riješe sudetski problem. Ali britansko Ministarstvo vanjskih poslova podsjetilo je i ambasadora i predsjednika vlade da će biti teško isključiti ostale sile od sudjelovanja na takvom sastanku.[162] »Ostale sile« bile su Rusija, koja je imao pakt o uzajamnom pomaganju s Pragom, i Čehoslovačka. Chamberlain se vratio iz Godesberga uvjeren – sasvim pravilno – da Hitler nikad neće pristati ni na kakav sastanak na kojem bi sudjelovao Sovjetski Savez. Ni sâm predsjednik vlade nije želio prisutnost Rusa. Iako je bilo očito i najobičnijem čovjeku u Britaniji da bi u slučaju rata s Njemačkom sudjelovanje Rusa na strani Zapada bilo od goleme vrijednosti, što je Churchill u više navrata pokušao istaći predsjedniku britanske vlade, čini se da je to gledište premijer nekako bio smetnuo s uma. On je, kako smo vidjeli, odbacio ruski prijedlog za sastanak nakon *Anschlussa* da se razmotre načini na koje bi se spriječila daljnja njemačka agresija. Usprkos jamstvu Moskve u prilog Čehoslovačke i činjenice da je Litvinov objavio da će ga Rusija poštovati, Chamberlain nije namjeravao da dopusti Sovjetima da mu pokvare plan za očuvanje mira predajom Sudeta Hitleru. Ali do srijede 28. rujna još nije bio otišao toliko daleko da Čehe isključi sa sastanka. Naprotiv, dvadeset petog, pošto je Prag bio odbacio Hitlerove zahtjeve iz Godesberga, predsjednik vlade je pozvao Jana Masaryka, češkog ambasadora u Londonu, i rekao mu da bi Čehoslovačka trebalo da pristane na pregovore na »jednom međunarodnom sastanku na kojem bi sudjelovale Njemačka, Čehoslovačka i druge sile«. Sutradan češka vlada prihvatila je tu zamisao. U skladu s tim, kao što smo upravo vidjeli, u svojoj poruci Hitleru kasno u noći dvadeset sedmog Chamberlain je precizirao da »predstavnike Čehoslovačke« treba uključiti u rad predloženog sastanka predstavnika Njemačke, Italije, Francuske i Velike Britanije.

»CRNA SRIJEDA« I HALDEROVA ZAVJERA PROTIV HITLERA

Tajanstven mrak lebdio je nad Berlinom, Pragom, Londonom i Parizom kad je 28. rujna svanula »crna srijeda«. Rat se činio neizbježan. »Veliki rat se teško može izbje-

ći,« navodi Jodl Göringove riječi tog jutra. »Može potrajati i sedam godina, ali ćemo ga dobiti«.[163]

U Londonu je kopanje rovova, evakuacija učenika i ispražnjavanje bolnica i dalje teklo. Stanovnici Pariza jurišali su na pretrpane vlakove, a ceste izvan grada bile su zakrčene automobilima. Slični prizori mogli su se vidjeti i u zapadnom dijelu Njemačke. Tog jutra Jodl je pribilježio u svoj dnevnik izvještaje o izbjeglicama koje napuštaju pogranične oblasti. U 14 sati isteći će Hitlerov rok za prihvaćanje godesberških prijedloga od strane Čehoslovačke. Iz Praga nije bilo znakova da će ih prihvatiti. Međutim, bilo je izvjesnih drugih znakova: grozničava aktivnost u *Wilhelmstrasse;* užurbani dolazak i odlazak francuskih, britanskih i talijanskih ambasadora. Ali za to javnost, pa čak ni njemački generali, nisu znali.

Za neke generale, a nadasve za generala Haldera, načelnika Generalštaba, došlo je vrijeme da se izvede urota, odstrani Hitler i spasi *Vaterland* od srljanja u evropski rat koji, osjećali su, mora izgubiti. U toku čitavog mjeseca rujna, prema kasnijim iskazima preživjelih,* zavjerenici su bili zauzeti izradom svojih planova.

General Halder bio je u uskoj vezi s pukovnikom Osterom i njegovim šefom u *Abwehru,* admiralom Canarisom, koji ga je pokušavao unaprijed obavještavati o Hitlerovim političkim potezima i stranoj obavještajnoj službi. Kao što smo vidjeli, zavjerenici su upozorili London na Hitlerovu odluku da napadne Čehoslovačku krajem rujna i zamolili britansku vladu da jasno dade do znanja da će Britanija, zajedno s Francuskom, odgovoriti na njemačku agresiju oružanom silom. Već nekoliko mjeseci general von Wiltzleben, koji je zapovijedao berlinskom vojnom oblasti i koji je trebalo da dâ većinu trupa za izvršenje udara, oklijevao je, jer je sumnjao da su London i Pariz potajno Hitleru dali slobodne ruke na istoku i da se stoga neće zaratiti zbog Čehoslovačke – mišljenje koje je dijelilo i nekoliko drugih generala, a koje su Hitler i Ribbentrop poticali. Ako je to istina, zavjera za svrgavanje Hitlera, po mišljenju generala, čak i Witzlebena i Haldera, bila bi besmislena. Jer u toj etapi Trećeg Reicha oni su željeli da se riješe Führera samo zato da bi spriječili evropski rat koji Njemačka nikako nije mogla dobiti. Kad ne bi bilo opasnosti od velikog rata, kad bi Chamberlain dao Hitleru ono što želi u Čehoslovačkoj bez rata, tada zaista ne bi imalo nikakvog smisla pokušavati državni udar.

Da bi uvjerio generale da Britanija i Francuska misle ozbiljno, pukovnik Oster i Gisevius uredili su da se general Halder i general von Witzleben sastanu sa Schachtom, koji je, pored toga što je uživao ugled u vojnoj hijerarhiji kao čovjek koji je financirao njemačko naoružavanje i koji je još bio u kabinetu, bio na glasu kao stručnjak za britanske poslove. Schacht ih je uvjerio da će se Britanci boriti ako Hitler pribjegne oružju protiv Čeha.

Vijest koja je 13. rujna kasno u noći stigla do Ericha Kordta, jednog od zavjereni-

ka u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova, da je Chamberlain hitno predložio da »odmah dođe avionom« u potrazi za miroljubivim rješenjem češke krize, izazvala je zaprepaštenje u zavjereničkom taboru. Računali su da će se Hitler poslije partijskog zbora u Nürnbergu vratiti u Berlin četrnaestog i, prema Kordtu, planirali su da izvrše puč tog ili idućeg dana. Ali Führer se nije vratio u glavni grad.* Umjesto toga je otišao u München i četrnaestog proslijedio u Berchtesgaden gdje je sutradan očekivao posjet britanskog predsjednika vlade.

Postoje dva razloga za potpuno razočaranje među zavjerenicima. Njihovi planovi mogli su se izvesti samo pod uvjetom da Hitler bude u Berlinu, a bili su uvjereni da će se on poslije nürnberškog zbora, koji je samo zaoštrio češku krizu, sigurno vratiti u glavni grad. S druge strane, iako su neki članovi zavjere pretpostavljali, kao i narodi Britanije, da Chamberlain leti u Berchtesgaden da bi upozorio Hitlera da ne načini grešku koju je Wilhelm II načinio 1914. godine procjenjujući što će Britanija uraditi u slučaju njemačke agresije, Kordt je znao pravo stanje stvari. On je vidio tekst Chainberlainove hitne poruke u kojoj je objašnjavao Hitleru da se želi sastati s njim »s ciljem da se pokuša iznaći miroljubivo rješenje«. Osim toga, on je tog dana vidio brzojav svog brata, Theodora Kordta, savjetnika njemačke ambasade u Londonu, u kojem povjerljivo saopćava da je predsjednik vlade spreman da ode daleko u nastojanju da udovolji Hitlerovim zahtjevima u Sudetima.

»Posljedice po naš plan,« kaže Kordt, »sigurno će biti katastrofalne. Bilo bi besmisleno izvesti puč da se obori Hitler u trenutku kada britanski predsjednik vlade dolazi u Njemačku da raspravlja s Hitlerom o 'miru u svijetu'«.

Međutim, 15. rujna uvečer, prema Erichu Kordtu, dr Paul Schmidt, koji je znao za zavjeru i koji je, kako smo vidjeli, djelovao kao tumač – i samo kao svjedok – u razgovorima između Hitlera i Chamberlaina, obavijestio ga je »unaprijed dogovorenom šifrom« da Hitler još ostaje pri tome da osvoji čitavu Čehoslovačku, i da je Chamberlainu postavio nemoguće zahtjeve »nadajući se da će ih odbaciti«. Ta je vijest obodrila zavjerenike. Kordt je obavijestio pukovnika Ostera o tome iste večeri, te je odlučeno da se izvršenje planova nastavi čim se Hitler vrati u Berlin. »Ali prije svega,« rekao je Oster, »moramo pticu vratiti u njezinu krletku u Berlin«.

Po podne 24. rujna ptica je odletjela natrag u »krletku« s godesberških razgovora. Dvadeset osmog, u »crnu srijedu« izjutra, Hitler je bio u Berlinu već gotovo četiri dana. Očito je da je dvadeset šestog svojim nastupom u *Sportpalastu* bio spalio mostove iza sebe. Dvadeset sedmog vratio je u London sira Horacea Wilsona praznih ruku, a reakcija je britanske vlade bila da mobilizira flotu i upozori Prag da može očekivati neposredni njemački napad. U toku dana on je također, kao što smo vidjeli, zapovjedio »jurišnim jedinicama« da zauzmu borbene položaje na češkoj granici i da se pripreme za »akciju« 30. rujna – za tri dana.

Što su onda zavjerenici čekali? Svi uvjeti koje su sami sebi bili postavili bili su ispunjeni. Hitler se nalazio u Berlinu. Bio je riješen da stupi u rat. Odredio je datum napada na Čehoslovačku za 30. rujna – za dva dana. Ili puč treba izvesti odmah ili će biti kasno da se sruši diktator i zaustavi rat.

Kordt tvrdi da su u toku dana, 27. rujna, zavjerenici odredili konačni datum za akciju: 29. rujna. Gisevius, za svog svjedočenja u Nürnbergu, a i u svojoj knjizi, tvrdi da su generali – Haider i Witzleben – odlučili da 28. rujna stupe u akciju čim dobiju primjerak sinoćnjeg Hitlerova »prkosnog pisma« s »uvredljivim zahtjevima« Chamberlainu.

> Oster je primio primjerak tog izazovnog pisma (kaže Gisevius) kasno te noći (27. rujna), a 28. rujna ujutro odnio sam primjerak Witzlebenu. Witzleben je otišao s njim Halderu. Sada je, konačno, načelnik Generalštaba imao toliko željeni, nesumnjivi dokaz da Hitler ne blefira, da želi rat.
>
> Suze gnjeva potekle su Halderu niz obraze ... Witzleben je uporno tvrdio da je došlo vrijeme za akciju. Nagovorio je Haldera da otiđu do Brauchitscha. Nakon nekog vremena, Haider se vratio rekavši da ima dobre vijesti: Brauchitsch je također indigniran i vjerojatno će se pridružiti puču.[164]

Ali, ili je tekst pisma izmijenjen prilikom prepisivanja, ili ga generali nisu shvatili, jer, kako smo vidjeli, ono je bilo toliko umjereno, toliko puno obećanja »da je spreman da s Česima pregovara o pojedinostima« i da »da formalnu garanciju za ostatak Čehoslovačke«, toliko pomirljivo u predlaganju Chamberlainu da nastavi sa svojim naporima, da je predsjednik vlade, čim ga je pročitao, telegrafirao Hitleru predlažući mu sastanak velikih sila da uglave pojedinosti, a istovremeno brzojavio Mussoliniju tražeći njegovu podršku takvom prijedlogu.

O tom nastojanju da se u posljedni čas postigne mirno rješenje spora, generali, očito, nisu znali, ali general von Brauchitsch, vrhovni komandant kopnene vojske, možda je nešto naslućivao. Prema Giseviusu, Witzleben je telefonirao Brauchitschu iz Hitlerova ureda rekavši mu da je sve spremno i moleći ga da osobno vodi pobunu. Ali vrhovni komandant je bio suzdržljiv. Obavijestio je Haldera i Witzlebena da će prvo morati otići u Führerov ured da se osobno uvjeri jesu li generali dobro ocijenili situaciju. Gisevius kaže da je Witzleben požurio nazad u svoj štab.

»Giseviuse,« najavio je uzbuđeno, trenutak je došao!«

Toga dana, 28. rujna, u jedanaest sati zazvonio je telefon na Kordtovu stolu u Ministarstvu vanjskih poslova. Ciano je bio na liniji; zahtijevao je da hitno razgovara s njemačkim ministrom vanjskih poslova. Ribbentrop nije bio slobodan – bio je u kancelariji Reicha – tako da je talijanski ministar vanjskih poslova zatražio da ga spoje s njegovim ambasadorom Bernardom Attolicom. Nijemci su prisluškivali i sni-

mili razgovor. Ispalo je da Mussolini, a ne njegov zet, želi razgovarati.

MUSSOLINI: Govori Duce. Čujete li me?

ATTOLICO: Da, čujem vas.

MUSSOLINI: Smjesta zatražite intervju s kancelarom. Recite mu da me je britanska vlada preko lorda Pertha* zamolila da posredujem u sudetskom pitanju. Razlike u gledištu su vrlo male. Recite kancelaru da ja i fašistička Italija stojimo uza nj. On ima odlučiti. Ali mu recite da sam za to da se prijedlog prihvati. Čujete li me?

ATTOLICO: Da, čujem vas.

MUSSOLINI: Požurite![165]

Bez daha, crven od uzbuđenja (kako je dr Schmidt, tumač, primijetio), ambasador Attolico je došao u kancelariju Reicha i saznao da je francuski ambasador u povjerljivom razgovoru s Hitlerom. Gospodin François-Poncet je imao muke dok je stigao onamo. Prethodne noći, vrlo kasno, Bonnet, francuski ministar vanjskih poslova koji je sada gledao da ponudi više od Chamberlaina, telefonirao je svom ambasadoru u Berlin i naredio mu da se sastane s Hitlerom što skorije te da mu preda francuski prijedlog za izručenje Sudeta, koji je išao mnogo dalje od britanskog plana. Dok je prijedlogom britanskog predsjednika vlade, koji je bio uručen Hitleru 27. rujna u 23 sata, Hitleru ponuđena I. zona sudetskog područja do 1. listopada – simbolična okupacija sićušne enklave – Francuzi su predlagali izručenje triju velikih zona, koje su obuhvaćale većinu spornog teritorija, do 1. listopada.

Bila je to primamljiva ponuda, ali francuski ambasador je imao mnogo muke da je podnese. Dana 28. rujna u 8 sati telefonirao je zahtijevajući sastanak s kancelarom i, kada do deset sati nije primio nikakav odgovor, žurno je otpremio svog vojnog atašea u Generalštab kopnene vojske da obavijesti njemačke generale o ponudi koju još nije mogao uručiti. Zatražio je i pomoć britanskog ambasadora. Sir Nevile Henderson, koji je samo čekao da usluži bilo koga tko bi pomogao da se spriječi rat – pod svaku cijenu – telefonirao je Göringu i feldmaršal je rekao da će pokušati da ugovori sastanak. U stvari, Henderson je pokušavao da ugovori jedan za sebe, jer je dobio upute da Hitleru preda »konačnu osobnu poruku predsjednika vlade«, onu koju je Chamberlain bio sastavio kasno prošle noći* i u kojoj je uvjeravao Hitlera da može dobiti što god hoće bez rata i bez odlaganja«, i predložio da se održi konferencija sila na kojoj će biti razrađene pojedinosti.[166]

Hitler je primio François-Ponceta u 11.15 sati. Ambasador je opazio da je razdražljiv i napet. Mašući kartom koju bijaše na brzinu nacrtao i koja je pokazivala velike komade češkog teritorija što ih je glavni čehoslovački saveznik sad bio spreman da ih na pladnju preda Hitleru, francuski je ambasador nagovarao Führera da prihvati francuske prijedloge i poštedi Evropu rata. Usprkos Ribbentropovim negativnim

primjedbama, za koje François-Poncet kaže da ih je odbio »bez uvijanja«, Hitler je bio impresioniran – pogotovu, kako je dr Schmidt zabilježio, ambasadorovom kartom i njezinim velikodušnim oznakama.

U 11.40 sati intervju je iznenada prekinuo kurir koji je javio da je Attolico upravo stigao s hitnom porukom za Führera od Mussolinija. Hitler i Schmidt izišli su iz sobe da se pozdrave sa zadihanim talijanskim ambasadorom.

»Imam za vas jednu hitnu poruku od Ducea!« povikao je iz daljine Attolico, koji je po prirodi imao grub glas.[167] Čim ju je uručio, dodao je da Mussolini moli Führera da se uzdrži od mobilizacije.

Baš tog trenutka, kaže Schmidt, jedini preživjeli očevidac prizora, pala je odluka za mir. Bilo je upravo podne, dva sata prije isteka Hitlerova ultimatuma Česima.

»Recite Duceu,« rekao je Hitler Attolicu, s očitim olakšanjem, »da prihvaćam njegov prijedlog.«[168]

Ostatak dana prošao je bez većih događaja. Ambasador Henderson pridružio se Attolicu i François-Poncetu u razgovoru s Führerom.

»Na molbu mojeg velikog prijatelja i saveznika Mussolinija,« Hitler je rekao Hendersonu, »odgodio sam mobilizaciju svojih trupa za dvadeset i četiri sata.«* O ostalim stvarima, kao na primjer o predloženom sastanku sila, odlučit će pošto se posavjetuje s Mussolinijem.[169]

Uslijedilo je mnogo telefonskih razgovora između Berlina i Rima – Schmidt kaže da su dva fašistička diktatora razgovarala direktno jedanput. Dne 28. rujna, nekoliko minuta prije 14 sati, baš kad je njegov ultimatum trebao isteći, Hitler se odlučio i žurno su uručeni pozivi šefovima vlada Velike Britanije, Francuske i Italije da se sutradan u podne sastanu s Führerom u Münchenu kako bi se riješilo češko pitanje. Nikakav poziv nije upućen u Prag ni Moskvu. Rusiji, jednoj od jamaca češkog integriteta u slučaju njemačkog napada, nije dopušteno da posreduje. Česi nisu pozvani čak ni da prisustvuju vlastitoj smrtnoj presudi.

U svojim memoarima sir Nevile Henderson pripisuje Mussoliniju glavnu zaslugu za spašavanje mira u to doba, i s tim se slaže većina povjesničara koji su pisali o ovom poglavlju evropske povijesti.* Ali u tome se, naravno, pretjeruje. Italija je bila najslabija od velikih sila u Evropi i njezina vojna snaga bila je toliko beznačajna da su se njemački generali, kako to dokumenti jasno pokazuju, ismijavali. Velika Britanija i Francuska bile su jedine sile na koje su Njemci računali u svojim proračunima. A upravo je britanski predsjednik vlade bio taj koji je nastojao uvjeriti Hitlera da Sudete može dobiti bez rata. Chamberlain, a ne Mussolini, omogućio je München i na taj način očuvao mir za točno jedanaest mjeseci. O cijeni kojom će taj njegov podvig platiti njegova zemlja i njeni saveznici i prijatelji bit će riječi kasnije, ali sve računice pokazuju da je bila nepodnošljivo velika.

U pet minuta do tri u »crnu srijedu«, koja sada više nije izgledala tako crna kao u onim tmurnim jutarnjim satima, britanski predsjednik vlade počeo je govor u Donjem domu dajući iscrpan izvještaj o češkoj krizi i o ulozi koju su on i njegova vlada odigrali u nastojanju da se riješi. Situacija o kojoj govori još je neizvjesna, ali se poboljšava. Mussolini je uspio, rekao je, da privoli Hitlera da odgodi mobilizaciju za dvadeset i četiri sata. Bilo je 4.15, Chamberlain je govorio već sat i dvadeset minuta i približavao se kraju svog govora. U tom času su ga prekinuli. Sir John Simon, ministar financija, pružio mu je dokument koji mu je dolje, u prednju ministarsku klupu, poslao lord Halifax koji je sjedio na galeriji perova.

Kakvo god mišljenje ugledni članovi imali o *signoru* Mussoliniju (govorio je Chamberlain), vjerujem da će svi pozdraviti njegovu gestu za ... mir.

Predsjednik vlade je zastao, pogledao dokument i nasmiješio se.

To nije sve. Imam još nešto reći ovom Domu. *Herr* Hitler me upravo obavještava da me sutra ujutro poziva na sastanak u München. Također je pozvao *signora* Mussolinija i *monsineura* Daladiera. *Signor* Mussolini je prihvatio, a vjerujem da će i *monsieur* Daladier. Nije potrebno da kažem kakav će biti moj odgovor ...

Zaista nije bilo potrebno. Starodrevni Dom, majka parlamenta, reagirao je masovnom histerijom koja je bez presedana u njegovoj dugoj povijesti. Došlo je do divlje vike i bacanja papira s dnevnim redom u zrak, mnogi su plakali, a usred graje čuo se jedan glas koji kao da je izražavao duboke osjećaje svih: »Hvala Bogu za predsjednika vlade?«

Jan Masaryk, češki poslanik, sin utemeljitelja čehoslovačke republike, promatrao je prizor s diplomatske galerije ne mogući vjerovati svojim očima. Kasnije je posjetio predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova u *Downing Streetu* da sazna hoće li i njegova zemlja, koja će sve morati da žrtvuje, biti pozvana u München. Chamberlain i Halifax su mu odgovorili da neće, da na to Hitler ne bi pristao. Masaryk je zurio u dvojicu bogobojaznih Engleza i s teškom se mukom svladavao.

»Ako ste žrtvovali moj narod da spasite svjetski mir,« konačno je rekao, »ja ću vam prvi pljeskati. Ali ako niste, gospodo, neka vam se Gospodin smiluje!«[170]

A što je bilo sa zavjerenicima, generalima i građanima, generalom Halderom i generalom von Witzlebenom, Schachtom, Giseviusom, Kordtom i ostalima koji su nešto prije podne tog sudbonosnog dana vjerovali, kako je Witzleben rekao, da je do-

šao trenutak? Odgovoriti se može kratko, njihovim vlastitim riječima – izgovorenim mnogo kasnije, kad je sve bilo gotovo i kad su silom nastojali da dokažu svijetu koliko su bili protiv Hitlera i njegove katastrofalne ludorije koja je posve uništila Njemačku nakon drugog i krvavog rata.

»Neville Chamberlain je krivac!« tvrdili su svi. Pristavši da dođe u München, on ih je u posljednji čas prisilio da opozovu svoj plan za obaranje Hitlera i nacističkog režima!

Dana 25. veljače 1946. godine kad se dugo nürnbersko suđenje bližilo kraju, generala Haldera je privatno ispitivao kapetan Sam Harris, mladi njujorški odvjetnik, član američkog tužilaštva.

> Bilo je planirano (rekao je Halder) da se oružanim snagama zauzme ured kancelara Reicha i one vladine ustanove, naročito ministarstva, kojima su upravljali članovi stranke i Hitlerovi bliski suradnici, s izričitom namjerom da se izbjegne krvoproliće, a zatim da se održi suđenje toj grupi pred čitavim njemačkim narodom ... Toga dana (28. rujna) Witzleben je došao u moj ured u podnevne sate. Raspravili smo o toj stvari. Tražio je da mu dadem nalog za izvršenje akcije. Raspravljali smo i o drugim pojedinostima – koliko mu treba vremena, itd. Za rasprave stigla je vijest da su se britanski predsjednik vlade i francuski premijer složili da dođu Hitleru radi daljnjih razgovora. To se dogodilo u Witzlebenovoj prisutnosti. Zbog toga sam opozvao nalog za izvršenje akcije, jer je zbog te činjenice čitava osnova akcije bila izgubljena ...
>
> Bili smo čvrsto uvjereni da ćemo uspjeti. Ali došao je Chamberlain i jednim udarcem ratna je opasnost otklonjena ... Pogibeljni trenutak za upotrebu sile izbjegnut je ... Mogli smo jedino čekati novu priliku ...

»Želite li reći da bi vaš plan bio izvršen i Hitler svrgnut da Chamberlain nije došao u München?« upitao je kapetan Harris.

»Mogu samo to reći da bi plan bio izvršen.« odgovorio je general Halder. »Ne znam bi li uspio.«[171]

Dr Schacht, koji je u Nürnbergu i u svojim poslijeratnim knjigama očito preuveličao svoju ulogu u raznim zavjerama protiv Hitlera, također je okrivio Chamberlaina zbog neuspjeha Nijemaca da provedu zavjeru 28. rujna:

> Posve je jasno iz kasnijeg toka povijesti da je prvi pokušaj državnog udara od Witzlebena i mene bio jedini koji je mogao dovesti do stvarnog preokreta u sudbini Njemačke. Bio je to jedini pokušaj koji je planiran i pripreman u pravo vrijeme... U jesen 1938. godine još je bilo moguće računati na to da se Hitler izvede pred Vrhovni sud, dok su svi kasniji napori da se on ukloni nužno predviđali atentate... Izvršio sam pripreme za *državni udar* pravovremeno i gotovo ih priveo do uspješnog kraja. Povijest je odlučila protiv mene. Posredovanje stranih državnika bilo je nešto s čime nisam mogao unaprijed računati.[172]

A Gisevius, Schachtov najglasniji pobornik na mjestu za svjedoke u Nümbergu, dodao je:

Dogodilo se nemoguće. Chamberlain i Daladier doletjeli su u München. Naš je ustanak propao. Nekoliko sam sati razmišljao o tome da li da izvršimo udar, usprkos svemu. Ali Witzleben mi je ubrzo dokazao da se trupe nikad ne bi digle protiv pobjedničkog Führera... Chamberlain je spasio Hitlera.[173]

Zaista? Ili je to bio samo izgovor njemačkih građana i generala za pokazanu neodlučnost u akciji?

U toku ispitivanja u Nürnbergu Halder je objasnio kapetanu Harrisu da postoje tri uvjeta za uspješnu »revolucionarnu akciju«:

Prvi uvjet je sigurno i odlučno rukovodstvo. Drugi uvjet je spremnost masa da slijede ideju revolucije. Treći uvjet je pravilno odabrano vrijeme. Prema našem stanovištu, prvi uvjet sigurnog rukovodstva je postojao. Za drugi uvjet smo također mislili da je ispunjen, jer ... njemački narod nije želio rat. Prema tome, narod je bio spreman da pristane na revolucionarno djelo, iz straha od rata. Treći uvjet – pravilno odabrano vrijeme – bio je zadovoljen, jer smo u roku od četrdeset i osam sati očekivali zapovijed za izvršenje vojne akcije. Zbog toga smo čvrsto vjerovali da ćemo uspjeti.

Ali došao je Mr. Chamberlain i jednim udarcem opasnost od rata rata bila je izbjegnuta.

Čovjek može sumnjati da je prvi uvjet generala Haldera ikad bio ispunjen,, kako je on tvrdio. Jer, da je postojalo »sigurno i odlučno rukovodstvo«, zašto bi generali oklijevali četiri dana? Raspolagali su vojnom silom koja je mogla lako ukloniti Hitlera i njegov režim: Witzleben je imao čitav Treći armijski korpus u Berlinu i oko njega, Brockdorff-Ahlefeldt je imao prvorazrednu pješadijsku diviziju u obližnjem Potsdamu, Hoeppner je imao oklopnu diviziju na jugu, a dvojica visokih policajskih oficira u glavnom gradu, grof von Helldorf i grof von der Schulenburg imali su veliku vojsku dobro naoružane policije koja bi pomogla. Svi ti oficiri, prema samim zavjerenicima, samo su čekali Halderovu riječ da jurnu u akciju s premoćnom oružanom snagom. I samo stanovništvo Berlina, preplašeno nasmrt zbog toga što se Hitler upravo spremao da stupi u rat, bilo bi – prema procjeni pisca ove knjige iz prve ruke – jednodušno potpomoglo udar.

Bi li Haider i Witzleben *konačno* stupili u akciju da Chamberlain nije pristao da dođe u München, pitanje je na koje nikad neće biti moguće sa sigurnošću odgovoriti. Kako su ti generali u to doba išli samo za tim da zbace Hitlera kako bi spriječili neuspjeli rat, a ne da dokrajče tiraniju i teror njegova režima, moguće je da bi bili stupili u akciju da münchenska konferencija nije bila dogovorena. Informacije potrebne da se utvrdi koliko je zavjera bila dobro zasnovana, koliko su oružane snage bile spremne da djeluju, i koliko su, u stvari, Haider i Witzleben bili blizu odluci o stupanju u akciju, do sada su nedostatne. Imamo samo izjave nekolicine sudionika koji su nakon rata nastojali dokazati svoje protivljenje nacionalsocijalizmu, a ono što su

rekli ili napisali u samoobrani često je protuslovno i smušeno.*

Ako su njihovi planovi bili pred izvršenjem, kako zavjerenici tvrde, najava Chamberlainova puta u München svakako im je izmakla tlo pod nogama. Teško da bi generali mogli uhapsiti Hitlera i suditi mu kao ratnom zločincu kad je postalo očito da će postići važnu pobjedu i bez rata.

Ono što je izvjesno među svim tim neizvjesnostima – i tu treba dru Schachtu priznati da je u pravu – jest da se takva zlatna prilika više nikad nije ukazala njemačkoj opoziciji, koja je htjela svrgnuti Hitlera, brzo dokrajčiti Treći Reich i spasiti Njemačku i svijet od rata. Nijemci, ako uzmemo sebi slobodu da generaliziramo, imaju slabost da za svoje neuspjehe okrivljuju strance. Odgovornost Chamberlaina i Halifaxa, Daladiera i Bonneta za München, a time i za sve katastrofalne posljedice koje su uslijedile, jest pretežna. Može im se djelomično oprostiti samo to što nisu ozbiljno shvatili znakove »revolta« među skupinom njemačkih generala i građana, većina kojih je do tog časa bila veoma spremno služila Hitleru. Oni, ili bar njihovi savjetnici u Londonu i Parizu, možda su se sjetili nekih činjenica iz suvremene njemačke povijesti: da je kopnena vojska pomogla da nekadašnji austrijski kaplar dođe na vlast, da je bila oduševljena prilikama koje joj je on dao da se iznova naoruža, da se očigledno, nije usprotivila gaženju ličnih sloboda pod nacionalsocijalizmom niti da je bilo što uradila u vezi s umorstvom svog vlastitog generala von Schleichera ili s podlim smjenjivanjem njena zapovjednika, generala von Fritscha; da je – nedavno – podržala otmicu Austrije i čak vojnom silom to izvršila. Kakva god krivnja pala na nadriumirivače u Londonu i Parizu, a ona je nesumnjivo velika, ostaje činjenica da su sami njemački generali i njihovi pomagači urotnici iz redova građana u jednom povoljnom trenutku propustili da samostalno stupe u akciju.

KAPITULACIJA U MÜNCHENU 29-30. RUJNA 1938.

U tom baroknom bavarskom gradu, gdje je u tamnim stražnjim prostorijama trošnih kavanica skromno bio započeo svoju političku karijeru i na čijim je ulicama pretrpio neuspjeh »Pivničkog puča«, Adolf Hitler, poput osvajača, pozdravio je šefove vlada Velike Britanije, Francuske i Italije 29. rujna u dvanaest sati i trideset minuta.

Toga jutra vrlo rano otišao je u Kufstein, na bivšu austrijsko-njemačku granicu, da dočeka Mussolinija i postavi osnovu za zajedničku akciju na konferenciji. U vlaku, na putu do Münchena, Hitler je bio ratoborno raspoložen dok je objašnjavao Duceu na zemljopisnim kartama kako namjerava »likvidirati« Čehoslovačku. Ili razgovori

koji počinju toga dana moraju biti odmah uspješno okončani, rekao je, ili će pribjeći oružju. »Osim toga,« navodi Ciano, koji je bio prisutan, Hitlerove riječi, »doći će vrijeme kad ćemo se morati boriti rame uz rame protiv Francuske i Engleske«. Mussolini se suglasio s tim.[174]

Chamberlain nije, slično tome, pokušao da se unaprijed sastane s Daladierom da razrade zajedničku strategiju dviju zapadnih demokracija kojom bi se oprli fašističkim diktatorima. I zaista, kako je dan odmicao, postajalo je bjelodano mnogima od nas u dodiru s britanskom i francuskom delegacijom u Münchenu da je Chamberlain došao u München s čvrstom odlukom da nitko, svakako ne Česi, pa čak ni Francuzi, ne stane na njegov put postizanja brzog sporazuma s Hitlerom.*

Što se tiče Daladiera, koji je čitavog dana tapkao naokolo kao omamljen, nikakve mjere opreza nisu bile potrebne, ali odlučni predsjednik vlade ništa nije prepuštao slučaju.

Razgovori, koji su započeli u 12.45 sati u takozvanom *Führerhausu* na Königsplatzu, protekli su bez većih događaja i bili su puka formalnost predaje Hitleru onoga što je želio kad je zaželio. Dr Schmidt, uvijek prisutni tumač, koji je pozvan da govori na tri jezika, njemačkom, francuskom i engleskom, uočio je već na početku »opću atmosferu dobre volje«. Ambasador Henderson kasnije se sjećao »da ni u jednoj etapi razgovora nitko nije povisio ton«. Nitko nije predsjedavao. Procedura se odvijala bez formalnosti i, sudeći po njemačkom zapisniku sa sastanka[175] koji je objavljen poslije rata, britanski predsjednik vlade i francuski premijer naprosto su se otimali tko će više ugoditi Hitleru. Čak i kad je dao slijedeću uvodnu izjavu:

> U svom govoru u *Sportpalastu* navijestio je da će, bez obzira na sve, 1. listopada krenuti u akciju. Primio je odgovor da bi takva akcija imala karakter nasilja. Otuda je proistekla potreba da se ta akcija oslobodi takvog karaktera. Međutim, akciju valja odmah poduzeti.

Za sudionike konferencije posao je krenuo kad je Mussolini, govoreći treći po redu – Daladier je ostavljen da bude posljednji – rekao da je, »u nastojanju da se dođe do praktičnog rješenja problema,« donio sa sobom konačan pismeni prijedlog. Njegovi su izvori zanimljivi i vjerujem da su Chamberlainu do smrti ostali nepoznati. Iz memoara François-Ponceta i Hendersona jasno je da ni oni nisu znali za njih. U stvari, za priču se saznalo dugo vremena nakon nasilne smrti dvojice diktatora.

Ono što je Duce podmetnuo kao svoj kompromisni plan, dan ranije su u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova žurno bili skicirali Göring, Neurath i Weizsäcker iza leđa ministra vanjskih poslova von Ribbentropa, u čije se rasuđivanje njih trojica nisu pouzdavala. Göring ga je odnio Hitleru, koji je rekao da bi mogao odgovarati, a zatim ga je dr Schmidt brzo preveo na francuski i uručio talijanskom ambasadoru

Attolicu, koji je njegov tekst telefonom prenio talijanskom diktatoru u Rim neposredno prije no što će se ukrcati na vlak za München. I tako se dogodilo da su »talijanski prijedlozi«, koji su neformalnoj konferenciji ne samo pružili dnevni red nego i osnovne uvjete koji će se na kraju pretvoriti u Münchenski sporazum, bili, u stvari, njemački prijedlozi izmudreni u Berlinu.*

To je slijedilo prilično jasno iz teksta koji se gotovo u cjelini držao Hitlerovih odbačenih zahtjeva iz Godesberga, ali nije bilo tako jasno Daladieru i Chamberlainu niti njihovim ambasadorima u Berlinu koji su ih sada pratili. Premijer je, prema njemačkim zapisnicima, »pozdravio Duceov prijedlog koji je sastavljen objektivno i realistično«, a i predsjednik vlade je »pozdravio Duceov prijedlog izjavivši da je i sam imao na umu slično rješenje«. Što se tiče ambasadora Hendersona, kako je kasnije pisao, smatrao je da je Mussolini »kombinaciju Hitlerovih i anglo-francuskih prijedloga taktično predložio kao svoju vlastitu«, dok je ambasador François-Poncet stekao dojam da su sudionici konferencije radili po britanskom memorandumu »što ga je bio sastavio Horace Wilson«.[176] Britanske i francuske državnike i diplomate, sklone mirnom rješenju pod svaku cijenu, bilo je upravo neshvatljivo lako prevariti!

Kada su svi tako toplo pozdravili »talijanske« prijedloge, ostalo je još malo pojedinosti da se izgladi. Chamberlain je htio znati, kako se već moglo i očekivati od bivšeg poslovnog čovjeka i nekadašnjeg ministra financija, tko će češkoj vladi dati kompenzaciju za javnu svojinu koja će pripasti Njemačkoj u Sudetima. Hitler, koji je, prema François-Poncetu, izgledao nekako blijed, zabrinut i ljutit što nije mogao, kao Mussolini, pratiti razgovor na francuskom i engleskom, oštro je odbrusio da neće nikakve kompenzacije. Kada se predsjednik vlade usprotivio pristanku da Česi koji sele iz Sudeta ne smiju povesti sobom čak ni stoku (to je bio jedan od godesberških zahtjeva) uskliknuvši: »Znači li to da će seljaci biti protjerani, ali da će njihova stoka ostati?« – Hitler je eksplodirao.

»Naše je vrijeme previše dragocjeno da ga tratimo na takve sitnice!« povikao je na Chamberlaina.[177] Predsjednik vlade odustao je od svog pitanja.

U početku je zaista uporno zahtijevao da jedan češki predstavnik prisustvuje ili barem, kako se izrazio, bude »pri ruci«. Njegova zemlja, rekao je, »ne može, naravno, jamčiti da će (sudetski) teritorij biti evakuiran do 10. listopada (kako je Mussolini bio predložio) ako češka vlada ne dâ nikakvo obećanje u vezi s tim«. Daladier ga je mlako podržao. Francuska vlada, rekao je, »neće nikako trpjeti odugovlačenje ovog pitanja od strane češke vlade«, ali smatra »da bi prisutnost jednog češkog predstavnika s kojim bi se moglo vijećati, bude li potrebno, bilo od koristi«.

Ali Hitler nije popuštao. Nije htio ni jednog Čeha u svojoj prisutnosti. Daladier krotko popusti, ali Chamberlain je na koncu izvojevao mali ustupak. Dogovoreno je da jedan predstavnik Čehoslovačke bude na raspolaganju »u susjednoj sobi«, kako je

predsjednik vlade predložio.

I zbilja, za popodnevnog zasjedanja, dva češka predstavnika dr Vojtech Mastný, češki poslanik u Berlinu, i dr Hubert Masarik, iz praškog ministarstva vanjskih poslova, stvarno su stigli i bili hladno uvedeni u obližnju sobu. Tu im je, slikovito rečeno, pao krov na glavu, pošto su uzalud stajali i čekali od 14 do 19 sati. Tada je došao Frank Ashton-Gwatkin, član Runcimanove misije a sada član Chamberlainove pratnje, i donio im loše vijesti. Postignut je opći sporazum čije im pojedinosti još ne može saopćiti, ali je mnogo »nesmiljeniji« od francusko-britanskog prijedloga. Kada je Masarik zapitao mogu li Česi iznijeti svoje mišljenje, Englez je odgovorio, kako je to češki predstavnik kasnije javio svojoj vladi, »da ja kao ne želim znati u kakvom su teškom položaju velike sile, i kao da ne mogu razumjeti kako je teško pregovarati s Hitlerom«.

U 22 sata dvojica nesretnih Čeha odvedena su siru Horaceu Wilsonu, vjernom savjetniku predsjednika vlade. U ime Chamberlaina, Wilson ih je obavijestio o glavnim točkama sporazuma četiriju sila i uručio im zemljopisnu kartu sudetskog područja koje Česi moraju odmah evakuirati. Kada su izaslanici pokušali da prosvjeduju, britanski ih je predstavnik kratko presjekao. Više nema što da se kaže, izjavio je, i smjesta izišao iz sobe. Česi su i dalje prosvjedovali Ashton-Gwatkinu koji je ostao uz njih, ali bez koristi.

»Ako ne pristanete,« opomenuo ih je kad se spremao da ode, »morat ćete potpuno sami rješavati svoje poslove s Nijemcima. Možda će vam to Francuzi reći obzirnije, ali vas uvjeravam da dijele naše poglede. Oni su potpuno nezainteresirani.«

To je bila istina, iako je dvojici čeških izaslanika morala izgledati strašna. Trideseti rujna,* malo poslije 1 sata u noći, Hitler, Chamberlain, Mussolini i Daladier, tim redom, stavili su svoje potpise na Münchenski sporazum kojim se predviđa da njemačka vojska 1. listopada stupi u Čehoslovačku, kako je Führer uvijek tvrdio da će stupiti, te da dovrši okupaciju Sudeta do 10. listopada. Hitler je dobio ono što mu je bilo uskraćeno u Godesbergu.

Ostalo je još bolno pitanje – bolno bar za žrtve – obavijestiti Čehe o onome što moraju dati i kada. Hitlera i Mussolinija nisu zanimale te formalnosti pa su se povukli prepuštajući taj zadatak predstavnicima čehoslovačkih saveznika, Francuske i Velike Britanije. Prizor je živo opisao Masarik u svom službenom izvještaju češkom Ministarstvu vanjskih poslova.

> U 1.30 odveli su nas u dvoranu gdje je održan sastanak. Tu su bili prisutni Mr. Chamberlain, M. Daladier, sir Horace Wilson, M. Léger (glavni tajnik u francuskom Ministarstvu vanjskih poslova), Mr. Ashton-Gwatkin, dr Mastný i ja. Atmosfera je bila teška; trebalo je da čujemo presudu. Francuzi, primjetno nervozni, gledali su samo da očuvaju prestiž Francuske pred sudom. U dugom uvodnom govoru, Mr. Chamberlain se pozvao na sporazum i tekst dao dru Mastnom...

Česi su počeli da postavljaju pitanja, ali

gospodin Chamberlain je neprekidno zijevao, i ne trudeći se da to sakrije. Upitao sam gospodu Daladiera i Légera očekuju li deklaraciju ili odgovor naše vlade glede sporazuma. Gospodin Daladier bio je vidljivo uzrujan. Gospodin Léger je odgovorio da četiri državnika nemaju mnogo vremena. Dodao je žurno i površno da se nikakav odgovor ne traži od nas, da plan smatraju kao prihvaćen, da naša vlada treba da tog istog dana najkasnije u 15 sati uputi svog predstavnika u Berlin na zasjedanje komisije i, konačno, da čehoslovački predstavnik koji bude poslan treba stići u Berlin u subotu, kako bi se utvrdile pojedinosti za evakuaciju prve zone. Atmosfera, rekao je, počela je postajati opasna za čitav svijet.

Obraćao nam se prilično grubo. To je bio Francuz ... Gospodin Chamberlain nije prikrivao umor. Dali su nam drugu, neznatno ispravljenu zemljopisnu kartu. Tako su završili s nama i mogli smo otići.[178]

Sjećam se te kobne noći i pobjedničkog sjaja u Hitlerovim očima dok je ponosno silazio niz široke stepenice *Führerhausa* poslije sastanka, Mussolinijevog kočoperenja u kitnjastoj uniformi fašističke milicije, Chamberlainova zijevanja i njegova dremljivog držanja dok se vraćao u hotel *Regina Palace*.

Daladier je, nasuprot tome, izgledao potpuno utučen i skršen (upisao sam u svoj dnevnik te noći). Došao je u Reginu da poželi Chamberlainu sretan put... Netko je upitao ili zaustio da pita: »*Monsieur le President*, jeste li zadovoljni sporazumom?« Okrenuo se kao da će nešto reći, ali je bio previše umoran i utučen da bilo što kaže, samo je šutke oteturao kroz vrata.[179]

Chamberlain još nije bio završio vijećanje o svjetskom miru s Hitlerom. Slijedećeg jutra zarana, 30. rujna, osvježen snom od nekoliko sati i zadovoljan svojim sinjoćnim radom, potražio je Führeru u njegovom privatnom stanu u Münchenu da porazgovara s njim o stanju u Evropi te da izbori sitan ustupak za koji je, po svemu sudeći, smatrao da će mu pomoći da poboljša politički položaj kod kuće.

Prema Schmidtu, koji je bio tumač i jedini svjedok tog neočekivanog sastanka, Hitler je bio blijed i zlovoljan. Slušao je odsutno dok je ushićeni šef britanske vlade izražavao svoje uvjerenje da će Njemačka »zauzeti velikodušan stav prilikom ispunjenja Münchenskog sporazuma«, i ponovio kako se nada da Česi neće biti »toliko nerazumni da stvaraju poteškoće« i da Hitler, ako ih budu stvarali, neće bombardirati Prag, »jer bi to izazvalo strahovite gubitke među stanovništvom.« To je bio samo početak dugog i nesuvislog razgovora za koji bi bilo nemoguće vjerovati da ga je vodio britanski predsjednik vlade, makar i onaj koji se onako kukavno sinoć bio predao njemačkom diktatoru, da to nije dr Schmidt zabilježio u službenom memorandumu Ministarstva vanjskih poslova. Čak i danas, dok čita te zaplijenjene dokumente, čovjek teško može u to povjerovati.

Ali uvodne napomene britanskog vođe bile su samo predigra onom što će tek doći. Nakon izlaganja koje je njemačkom diktatoru moralo izgledati beskrajno i u kojem je Chamberlain predložio daljnju suradnju u privođenju kraju španjolskog građanskog rata (koji su njemački i talijanski »dobrovoljci« dobivali za Franca), pregovore o razoružanju, svjetskom gospodarskom blagostanju, političkom miru u Evropi, pa čak i rješenju ruskog problema, predsjednik vlade je izvukao iz džepa arak papira na kojem je nešto napisao, a za što se nadao da će obojica potpisati i odmah dati da se objavi.

> Mi, njemački Führer i kancelar, i britanski predsjednik vlade (glasio je tekst) danas smo se opet sastali i dogovorili da je pitanje anglo-njemačkih odnosa od prvorazredne važnosti za dvije zemlje i za Evropu.
>
> Smatramo da su sinoć potpisani sporazum i anglo-njemački pomorski sporazum simbol želja naših dvaju naroda da više nikad ne stupe u rat jedan protiv drugoga.
>
> Odlučni smo da način dogovaranja postane uobičajen način koji ćemo upotrebljavati kod svakog drugog pitanja koje može biti važno za naše dvije zemlje, pa smo odlučili da nastavimo s naporima da se uklone svi mogući izvori nesuglasica i tako pridonese osiguranju mira u Evropi.

Hitler je pročitao deklaraciju i brzo je potpisao, na veliko zadovoljstvo Chamberlaina, kako je to dr Schmidt zabilježio u svom službenom izvještaju. Tumač je stekao dojam da je Führer pristao na nju »s izvjesnim oklijevanjem ... samo da zadovolji Chamberlaina«, koji je, navodi dalje, »toplo zahvalio Führeru ... i istaknuo velik psihološki učinak koji očekuje od tog dokumenta«.

Prevareni britanski predsjednik vlade nije, naravno, znao da su se, kako su tajni njemački i talijanski dokumenti otkrili mnogo kasnije, Hitler i Mussolini već bili dogovorili, baš na tom münchenskom sastanku, da će se – kad dođe vrijeme – boriti »rame uz rame« protiv Velike Britanije. Niti je, kao što ćemo uskoro vidjeti, i naslućivao ono što je već ključalo u pomamnoj Hitlerovoj mašti.[180]

Chamberlain se vratio u London – kao i Daladier u Pariz – u slavlju. Mašući deklaracijom koju je potpisao s Hitlerom, razdragani predsjednik vlade suočio se s velikom masom ljudi što se slijevala u *Downing Street.* Pošto je neko vrijeme slušao povike: »Dobri stari Neville!« i veselo pjevanje: »Jer on je vraški dobar momak«, Chamberlain je, smiješeći se, progovorio nekoliko riječi s prozora na drugom katu zgrade broj 10.

»Dobri moji prijatelji,« rekao je, »ovo je drugi put u našoj povijesti što u *Downing Street* stiže iz Njemačke častan mir.* Vjerujem da će taj mir trajati dok god budemo živi«.

Times je izjavio da »nijedan osvajač koji se kao pobjednik vratio s bojnog polja nije došao okićen plemenitijim lovorikama«. Došlo je do spontanog pokreta da se osnuje »Narodna zaklada zahvalnosti« u čast Chamberlainu, što je on smjerno odbio.

Jedino je Duff Cooper, prvi lord admiraliteta, podnio ostavku na položaj u kabinetu. Kada je u narednoj debati u Donjem domu Winston Churchill, još uvijek glas vapijućeg u pustinji, izgovorio znamenite riječi: »Pretrpjeli smo pravi pravcati poraz,« bio je prisiljen da zastane, kako je kasnije zabilježio, dok se bura prosvjeda protiv takve primjedbe ne stiša.

Raspoloženje u Pragu bilo je, prirodno, sasvim različito. Trideseti rujna u 6.20 sati njemački otpravnik poslova izvukao je iz kreveta češkog ministra vanjskih poslova dra Kroftu i uručio mu tekst Münchenskog sporazuma zajedno sa zahtjevom da Čehoslovačka pošalje dva predstavnika na prvi sastanak »Međunarodne komisije«, koja će nadzirati provođenje sporazuma u 17 sati u Berlinu.

Za predsjednika Beneša, koji je vijećao čitavo jutro u dvorcu Hradčany s političkim i vojnim vođama, nije bilo drugog izlaza nego da se pokori. Britanija i Francuska ne samo što su napustile njegovu zemlju, nego će čak podržati Hitlera u primjeni oružane sile ako on prekrši münchenske uvjete. U deset do jedan Čehoslovačka se predala »protestirajući pred svijetom«, kako je to rečeno u službenoj izjavi. »Napušteni smo. Ostali smo sami,« general Sirový novi premijer, objasnio je gorko preko radija čehoslovačkom narodu u 17 sati.

Do samog kraja Britanija i Francuska održavale su pritisak na zemlju koju su zavele i izdale. U toku dana britanski, francuski i talijanski poslanici posjetili su dra Kroftu da se uvjere da u posljednji čas neće doći do pobune Čeha protiv predaje. Njemački otpravnik poslova dr Hencke u hitnom pismu Berlinu opisao je taj prizor.

> Pokušaj francuskog ministra da uputi Krofti utješne riječi prekinuo je ministar vanjskih poslova odsječnom primjedbom: »Silom smo dospjeli u ovakav položaj; sada je sve gotovo; danas je na nama red, sutra će biti na nekom drugom«. Britanski je poslanik s mukom uspio reći da je Chamberlain uradio kako je najbolje mogao; dobio je isti odgovor kao i francuski ministar. Minister vanjskih poslova bio je posve skršen i izrazio je samo jednu želju: da trojica poslanika što prije odu iz sobe.[181]

Predsjednik Beneš podnio je ostavku 5. listopada, na uporno traženje Berlina, a kada je postalo očito da mu je život u pitanju, odletio je u Englesku i tamo zatražio azil. Privremeno ga je zamijenio general Sirový. Trideseti studenog dr Emil Hácha, glavni sudac Vrhovnog suda, dobronamjeran, ali slab i djetinjast čovjek od šezdeset i šest godina, izabran je od Narodne skupštine za predsjednika preostalog dijela *Čehoslovačke* koja se sada pisala s crticom.

Ono što su Chamberlain i Daladier u Münchenu propustili da dadu Njemačkoj davala joj je sada u Čehoslovačkoj takozvana »Međunarodna komisija«. To na brzu ruku obrazovano tijelo sastojalo se od ambasadora Italije, Britanije i Francuske, od

češkog poslanika u Berlinu i baruna von Weizsäckera, državnog sekretara u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova. Svaki spor u vezi s daljnjim teritorijem za Nijemce riješen je u njihovu korist, često pod prijetnjom Hitlera i OKW da će pribjeći oružanoj sili. I konačno, 13. listopada komisija je izglasala da se plebisciti koje je u spornim oblastima predviđao Münchenski sporazum ne održavaju. Nisu bili potrebni.

Poljaci i Mađari, nakon prijetnji vojnom akcijom protiv bespomoćnog naroda, oboriše se sada poput lešinara da dograbe komadić čehoslovačkog teritorija. Poljska je, na zahtjev ministra vanjskih poslova Józefa Becka, koji će za dvanaest mjeseci biti glavna ličnost u ovoj kronici, uzela oko tisuću sedam stotina četvornih kilometara teritorija oko Těšina, s 228.000 žitelja, od kojih je 133.000 bilo Čeha. Mađarskoj je dodijeljen veći komad odlukom Ribbentropa i Ciana od 2. studenog: devetnaest tisuća pet stotina četvornih kilometara sa stanovništvom od 500.000 Madžara i 272.000 Slovaka.

Osim toga, osakaćenu i nezaštićenu zemlju Berlin je prisilio da uspostavi pronjemačku vladu s očitim fašističkim tendencijama. Bilo je jasno da će ubuduće čehoslovački narod živjeti od milosti Vođe Trećeg Reicha.

POSLJEDICE MÜNCHENA

Prema uvjetima Münchenskog sporazuma, Hitler je u biti dobio ono što je zahtijevao u Godesbergu, a »Međunarodna komisija«, pokoravajući se njegovim prijetnjama, dala mu je još znatno više. Konačna nagodba od 20. studenog 1938. prisilila je Čehoslovačku da ustupi Njemačkoj više od dvadeset osam tisuća četvornih kilometara svoga teritorija na kojem je živjelo 2,800.000 sudetskih Nijemaca i 800.000 Čeha. Na tom području ležala su sva golema češka utvrđenja koja su do tada predstavljala najjaču obrambenu liniju u Evropi, možda samo s izuzetkom Maginotove linije u Francuskoj.

Ali to nije bilo sve. Cjelokupni čehoslovački sistem željeznica, cesta, telefona i telegrafskih veza bio je razbijen. Prema njemačkim podacima, raskomadana zemlja izgubila je 66 % svog ugljena, 80% lignita, 86% kemikalija, 80% cementa, 80% tekstila, 70% željeza i čelika, 70% električne energije i 40% šuma. Napredna industrijska nacija bijaše razdijeljena i upropaštena preko noći.

Nije čudo što je Jodl veselo zapisao u svoj dnevnik na dan Münchenskog sporazuma, uvečer:

> Potpisan je Münchenski pakt. Čehoslovačka kao sila više ne postoji... Führerov genij i njegova odluka da ne izbjegava čak ni svjetski rat, opet su odnijeli pobjedu bez upotrebe sile. Valja se nadati da će se sumnjičavi, kolebljivi i neodlučni ljudi obratiti i da neće ostati takvi.[182]

Mnogi neodlučni zaista su se obratili, a šačica onih koji nisu pali su u očaj. Generali poput Becka, Haldera i Witzlebena i njihovi civilni savjetnici bili su, opet se pokazalo, na krivom putu. Hitler je dobio što je htio, postigao je još jednu veliku pobjedu bez ijednog hica. Njegov se ugled vinuo do neslućenih visina. Onaj tko je bio u Njemačkoj u danima poslije Münchena, a pisac ove knjige bio je ondje, ne može zaboraviti ushićenje njemačkog naroda. Odlanulo mu je što je rat izbjegnut; svi su bili oduševljeni i naduti od ponosa zbog Hitlerove pobjede bez krvi ne samo nad Čehoslovačkom nego i nad Velikom Britanijom i Francuskom. U kratkom razdoblju od šest mjeseci, podsjećali su vas, Hitler je osvojio Austriju i Sudete pripojivši Trećem Reichu deset milijuna žitelja i golem strateški teritorij koji otvara put njemačkom gospodstvu nad jugoistočnom Evropom. I to bez gubitka ijednog njemačkog života! S nagonom genija rijetkog u povijesti Njemačke, on je naslutio ne samo slabost manjih država Središnje Evrope nego i dviju glavnih zapadnih demokracija, Britanije i Francuske, te ih prisililo da se potčine njegovoj volji. Iznašao je i upotrijebio s fantastičnim uspjehom novu strategiju i tehniku *političkog ratovanja* po kojoj je stvaran rat nepotreban.

Za jedva četiri i pol godine taj je čovjek niska roda naglo uzdigao razoružanu, nesređenu, gotovo upropaštenu Njemačku, najslabiju među velikim silama Evrope, do položaja da je smatraju najmoćnijim narodom starog svijeta, pred kojim drhte svi ostali, čak i Britanija i Francuska. Ni u jednom stadiju tog vrtoglavog uspona pobjedničke sile Versaillesa nisu se usudile da je zaustave, čak ni onda kad su imale moć da to učine. Doista, u Münchenu, koji je zabilježio dotad najveće osvajanje, Britanija i Francuska čak su se potrudile da joj pomognu. A ono što je najviše moralo zapanjiti Hitlera – i zacijelo zaprepastilo generala Becka, Hassella i druge u njihovom malom krugu opozicije – bilo je to da ni jedan od vodećih ljudi u vladama Britanije i Francuske (»ti bijedni crvi«, kako je Führer prezirno govorio o njima u četiri oka nakon Münchena) nije shvatio posljedice vlastite nesposobnosti da bilo kako reagiraju na taj niz agresivnih poteza nacističkog vođe.

Čini se da je jedino Winston Churchill u Engleskoj to shvatio. Nitko nije ocijenio posljedice münchenskog sastanka jezgrovitije nego što je to učinio on u svom govoru u Donjem domu 5. listopada:

> Pretrpjeli smo pravi i potpuni poraz ... Nalazimo se usred najveće nesreće. Put Dunavom ... put do Crnog mora otvoren je ... Sve zemlje Srednje Evrope i Podunavlja jedna za drugom bit će uvučene u golemi sistem nacističke politike ... koja se širi iz Berlina ... I nemojte misliti da je to kraj. To je samo početak ...

Ali Churchill nije bio u vladi i njegove riječi ostale su nezapažene.

Je li francusko-britanska predaja u Münchenu bila nužna? Nije li Adolf Hitler samo blefirao?

Odgovor, paradoksalno, na oba pitanja, sada znamo, glasi: »Ne«. Svi generali bliski Hitleru koji su preživjeli rat slažu se da bi Hitler bio napao Čehoslovačku 1. listopada 1938. da nije bilo Münchena, i pretpostavljaju da bi, usprkos trenutačnom oklijevanju u Londonu, Parizu i Moskvi, na koncu Britanija, Francuska i Rusija bile uvučene u rat.

Osim toga – što je najvažnije za ovu povijest u ovom trenutku – njemački se generali jednodušno slažu u tome da bi Njemačka bila izgubila rat i to po kratkom postupku. Tvrdnje Chamberlainovih i Daladierovih pristaša – a oni su bili u velikoj većini u to doba – da je München spasio Zapad ne samo od rata nego i od poraza u ratu i, uz put rečeno, sačuvao London i Pariz da ih ubilački bombarderi *Luftwaffe* ne razore, argumentirano opovrgavaju, bar što se tiče dvaju posljednjih pitanja, oni koji najbolje znadu: njemački generali, a naročito oni generali koji su bili najbliži Hitleru i koji su ga s najvećim zanosom podržavali od početka do kraja.

Luč-vodilja među ovima potonjima bio je general Keitel, načelnik OKW, Hitlerova ulizica, uvijek na njegovoj strani. Kad je na nürnberškom procesu upitan o reakciji generala na München, odgovorio je:

> Bili smo neobično sretni što nije došlo do vojne operacije, jer ... smo uvijek smatrali da su naša sredstva za napad na pogranična utvrđenja Čehoslovačke nedostatna. S posve vojnog gledišta, nedostajala su nam sredstva za napad koji je zahtijevao prodor kroz pogranična utvrđenja.[183]

Savezнички vojni stručnjaci uvijek su držali da bi se njemačka vojska lako probila kroz Čehoslovačku. Ali Keitelovu iskazu da se to ne bi bilo dogodilo treba dodati iskaz feldmaršala von Mansteina koji je postao jedan od najsjajnijih njemačkih vojnih komandanata. Kad je na njega došao red da svjedoči u Nürnbergu (suprotno Keitelu i Jodlu, njegov život nije bio u pitanju) o njemačkom položaju u vrijeme Münchena, objasnio je:

> Da je rat izbio, mi ne bismo mogli djelotvorno braniti ni našu zapadnu ni poljsku granicu, i nema nikakve sumnje da bi naš napad zapeo pred utvrđenjima da se Čehoslovačka branila, jer nismo imali sredstava za proboj.[184]*

Jodl, »mozak« OKW, ovako se izjasnio kad je stupio na mjesto za svjedoke u Nürnbergu, da se brani:

> S pet operativnih i sedam rezervnih divizija na zapadnim utvrđenjima, koja nisu bila ništa drugo doli gradilišta, nema ni govora da bismo se održali protiv sto francuskih divizija. U vojnom pogledu, to bi bilo nemoguće.[185]

Ako su Hitlerovoj vojsci nedostajala sredstva za prodor kroz češka utvrđenja, kako ovi njemački generali priznaju, a Njemačka, nasuprot francuskoj premoćnoj snazi na zapadu, bila »u vojnom pogledu u nemogućem« položaju, i nadalje, pošto je, kao što smo vidjeli, dolazilo do ozbiljnih razmirica među generalima, da je načelnik Generalštaba bio spreman da obori Führera kako bi izbjegao beznadni rat – zašto onda nisu francuski i britanski generalštabovi to znali? Ili možda jesu? A ako jesu, kako su šefovi vlada Britanije i Francuske mogli biti u Münchenu prisiljeni da žrtvuju takve vitalne interese svojih naroda? U potrazi za odgovorima na takva pitanja sučeljavamo se s jednom od misterija iz münchenskog vremena koja još nije razjašnjena. Čak se i Churchill, koji se rado bavio vojnim pitanjima, jedva toga dotiče u svojim glomaznim memoarima.

Neshvatljivo je da britanski i francuski generalštabovi i dvije vlade nisu znali za protivljenje Generalštaba njemačke kopnene vojske evropskom ratu jer su, kao što smo već vidjeli, berlinski urotnici bili upozorili Britance na to bar na četiri kanala u kolovozu i rujnu i, kao što znademo, stvar je privukla pažnju i samog Chamberlaina. Početkom mjeseca rujna Pariz i London mora da su saznali za ostavku generala Becka i posljedice koje je za njemačku kopnenu vojsku morala imati pobuna njezinog vrlo istaknutog i nadarenog vođe.

U Berlinu se općenito u to doba smatralo da su britanska i francuska obavještajna služba prilično dobre. Veoma je teško povjerovati da vojni šefovi u Londonu i Parizu nisu znali za očitu slabost njemačke kopnene vojske i zrakoplovstva i za njihovu nesposobnost da se bore u ratu na dvije fronte. Kako je šef generalštaba francuske armije, general Gamelin, mogao posumnjati – unatoč svom prirođenom oprezu, koji je bio upravo monumentalan – da s gotovo sto divizija ne bi mogao poraziti pet regularnih i sedam rezervnih njemačkih divizija na zapadu i prodrijeti lako i brzo duboko u Njemačku?

U cjelini, kako je kasnije opširno ispričao,[186] Gamelin nije sumnjao u to. Dvanaesti rujna, na dan kada je Hitler sasuo svoje prijetnje Čehoslovačkoj pred kraj zasjedanja nürnberškog zbora, francuski je generalissimus uvjeravao premijera Daladiera da će »demokratski narodi diktirati mir« ako dođe do rata. Kaže da je to podupro pismom u kojem je izložio razloge svog optimizma. Dana 26. rujna, na vrhuncu

češke krize poslije godesberškog sastanka, Gamelin, koji je pratio vođe francuske vlade u London, ponovio je svoja uvjeravanja Chamberlainu i pokušao ih potkrijepiti analizom vojnog položaja, koja je bila sračunata da osokoli ne samo britanskog predsjednika vlade, nego i njegovog vlastitog kolebljivog premijera. Očigledno je da u tom pokušaju nije uspio. I, konačno, tik pred Daladierov let u München, Gamelin mu je ocrtao granice teritorijalnih ustupaka u Sudetima koja se mogu učiniti a da se ne ugrozi francuska sigurnost. Glavna češka utvrđenja, kao i glavne željezničke pruge, izvjesne strateške sporedne pruge i glavna postrojenja vojne industrije ne smiju se dati Njemačkoj. Nadasve, dodao je, Nijemcima se ne smije dopustiti da odsijeku moravski međuprostor. Dobar savjet kad bi Francuska u ratu protiv Njemačke računala s Čehoslovačkom, ali, kao što smo vidjeli, Daladier nije bio čovjek spreman da se drži te linije.

U doba Münchena mnogo se govorilo o tome da je jedan od Chamberlainovih razloga za predaju bio strah da London ne bude uništen njemačkim bombardiranjem, a nema sumnje da su Francuzi bili vrlo uznemireni užasnim izgledima da njihov prekrasni glavni grad bude razoren napadima iz zraka. Ali iz onoga što se sada znade o snazi Luftwaffe u to doba, Londonci i Parižani, i predsjednik vlade i premijer, nije trebalo da se uznemiravaju. Njemačko zrakoplovstvo, poput kopnene vojske, bilo je koncentrirano protiv Čehoslovačke i, prema tome, kao i kopnena vojska, nesposobno za ozbiljniju akciju na zapadu. Sve da su Nijemci i mogli odvojiti nekoliko bombardera za napad na London i Pariz, veliko je pitanje bi li stigli do svojih ciljeva. Ma koliko britansko i francusko lovačko zrakoplovstvo bilo slabo, Nijemci svojim bombarderima nisu mogli dati lovačku pratnju sve da su i imali aviona. Baze njihovih lovaca bile su predaleko.

Isto su tako dokazivali – najglasnije ambasadori François-Poncet i Henderson – da je München dao dvjema zapadnim demokracijama gotovo godinu dana vremena da dostignu Nijemce u naoružanju. Činjenice pobijaju takve tvrdnje. Churchill, a u tome ga podržavaju svi ozbiljni savezнички vojni povjesničari, napisao je: »Odušak od godinu dana, za koji se reklo da je 'postignut' Münchenom, doveo je Britaniju i Francusku u mnogo gori položaj u usporedbi s Hitlerovom Njemačkom, nego što su bile za münchenske krize.«[187] Kako ćemo vidjeti, svi njemački vojni proračuni od godinu dana kasnije to potvrđuju, a događaji koji su uslijedili, naravno, otklanjaju bilo kakvu sumnju.

Sjećajući se davnih događaja, i s onim što sada znademo iz tajnih njemačkih dokumenata i iz poslijeratnog svjedočenja samih Nijemaca, možemo dati slijedeći sažeti prikaz, što je inače bilo nemoguće za münchenskih dana:

Njemačka nije nikako bila u stanju da 1. listopada 1938. stupi u rat protiv Čehoslovačke *i* Francuske i Britanije, da i ne spominjemo Rusiju. Da je to učinila, bila bi ubrzo i lako potučena, i to bi bio kraj Hitlera i Trećeg Reicha. Da je evropski rat

bio otklonjen u posljednji čas posredovanjem njemačke kopnene vojske, Hitlera su mogli srušiti Haider i Witzleben i njihovi pomagači provodeći plan da ga uhapse čim izda konačnu zapovijed za napad na Čehoslovačku.

Javnim hvastanjem da će do 1. listopada »u svakom slučaju« umarširati u Sudete, Hitler je doveo sebe u vrlo opasan položaj. Bio je u »neodrživu položaju« koji je general Beck bio predvidio. Da je nakon svih svojih odlučnih prijetnji i svečanih izjava pokušao da se na vlastitu ruku izvuče iz nezavidna položaja, jedva da bi dugo preživio već zbog prirode same diktature, a naročito diktature kakva je bila njegova. Bilo bi neobično teško, ako ne i nemoguće, da se povuče, a da je to pokušao, gubitak prestiža u Evropi, u vlastitom narodu i, iznad svega, kod njegovih generala, vjerojatno bi se pokazao kobnim.

Chamberlainovo tvrdoglavo, zaslijepljeno nastojanje da Hitleru dade što hoće, njegova putovanja u Berchtesgaden i Godesberg i, konačno, sudbonosno putovanje u München izvukli su Hitlera iz škripca i toliko mu ojačali položaj u Evropi, Njemačkoj, u vojsci, da se o tome prije nekoliko sedmica nije moglo ni sanjati. Ono je također neizmjerno pridonijelo moći Trećeg Reicha vizavî zapadnih demokracija i Sovjetskog Saveza.

Za Francusku je München značio katastrofu i neshvatljivo je da to nisu u cijelosti uočili u Parizu. Njen vojni položaj u Evropi bio je uništen. Kako njezina vojska, u slučaju potpune mobilizacije Reicha, nije nikad mogla brojčano premašiti polovicu armije Njemačke koja je imala gotovo dva puta veći broj stanovnika, i kako je raspolagala manjim kapacitetima proizvodnje oružja, Francuska je marljivo sklapala savezništva sa slabijim silama na istoku, na drugom boku Njemačke i Italije: s Čehoslovačkom, Poljskom, Jugoslavijom i Rumunjskom koje su zajedno imale vojni potencijal jedne velike sile. Gubitak od trideset i pet dobro izvježbanih, dobro naoružanih čehoslovačkih divizija, raspoređenih iza svojih moćnih planskih utvrđenja i sposobnih da vežu mnogo veće njemačke snage, značilo je osakaćenje francuske armije. Ali to nije bilo sve. Kako se poslije Münchena ostali francuski saveznici u istočnoj Evropi mogli vjerovati njezinoj pisanoj riječi? Vrijede li još savezi s Francuskom? Odgovor u Varšavi, Bukureštu i Beogradu bio je: ne mnogo; u tim glavnim gradovima požurit će se da s nacističkim osvajačem sklope što povoljnije aranžmane, dok još ima vremena.

Ako ne do slične žurbe, u Moskvi je došlo do uzbuđenja. Iako je Sovjetski Savez u vojnom pogledu bio saveznik i Čehoslovačke i Francuske, francuska se vlada bez prosvjeda pridružila Njemačkoj i Britaniji u njihovoj odluci da ne pozovu Ruse u München. Bila je to uvreda koju Staljin neće zaboraviti, a koja će skupo stajati zapadne demokracije u narednim mjesecima. Treći listopada, četiri dana poslije Münchena, savjetnik njemačke ambasade u Moskvi, Werner von Tippelskirch, javio je u Berlin o »posljedicama« Münchena za sovjetsku politiku. Mislio je da će Staljin

»izvući pouku«; bio je uvjeren da će Sovjetski Savez »ponovo razmotriti svoju vanjsku politiku«, da će biti manje naklonjen svojem savezniku Francuskoj i zauzeti »pozitivniji stav« prema Njemačkoj. Zapravo, njemački je diplomat mislio da »sadašnje prilike pogoduju novom i širem njemačkom ekonomskom sporazumu sa Sovjetskim Savezom«.[188] To je prvi put da se u tajnim njemačkim arhivima spominje promjena vjetra koji je sada počeo puhati, makar i neznatno, iznad Berlina i Moskve i koji će, za godinu dana, imati značajne posljedice.

Usprkos zapanjujućoj pobjedi i poniženju koje je nanio ne samo Čehoslovačkoj nego i zapadnim demokracijama, Hitler je bio razočaran rezultatima Münchena. »Taj momak (Chamberlain),« Schacht ga je čuo kad je rekao esesovcima koji su ga pratili na povratku u Berlin, »pokvario mi je ulazak u Prag!«[189] To je bilo ono što je, u stvari, čitavo vrijeme i želio, a što je stalno povjeravao svojim generalima, još od lekcije koju im je dao 5. studenog prošle godine. Osvajanje Austrije i Čehoslovačke, objašnjavao je tada, trebalo je da bude samo uvod u važniji pohod za *Lebensraum* na istoku i vojnu nagodbu s Francuskom na zapadu. Kako je rekao mađarskom ministru vanjskih poslova 20. rujna, najbolje bi bilo »uništiti Čehoslovačku«. To bi bilo, rekao je, »jedino zadovoljavajuće rješenje«. Samo se bojao »opasnosti« da će se Čehoslovaci možda pokoriti svim njegovim zahtjevima.*

Sada je gospodin Chamberlain, pograbivši svoj mnogo razvikani kišobran, došao u München i prisilio Čehoslovake da se pokore svim njegovim zahtjevima i time ga lišio vojnog osvajanja. Takve su bile, jasno kazuju zapisi, Hitlerove nezdrave misli nakon Münchena. »Bilo mi je jasno od samog početka,« povjerio se kasnije svojim generalima, »da neću biti zadovoljan sudetsko-njemačkim teritorijem. Bilo je to djelimično rješenje.«[190]

Nekoliko dana poslije Münchena njemački diktator pokrenuo je planove da postigne potpuno rješenje.

Bilješke

Dvanaesto poglavlje

* Zagrade su u izvorniku.

* Tek poslije drugog svjetskog rata riješena su ova osnovna pitanja čehoslovačke zajednice. Ustavom iz 1969. godine uspostavljeno je federativno državno uređenje Čehoslovačke Socijalističke Republike s odgovarajućim zajedničkim organima državne uprave. Najistočniji dio predratne Čehoslovačke – Potkarpatska Rusija – ušao je u sastav Sovjetskog Saveza. Pitanje nacionalnih manjina riješeno je promjenom sastava stanovništva, nastalim kao posljedica drugog svjetskog rata, kao i administrativnim mjerama u skladu s ustavom Čehoslovačke Socijalističke Republike. *(Primj. red.)*

* General von Brauchitsch je dobio razvod u toku ljeta i 24. rujna se oženio gospođom Charlottom Schmidt.

* Prema Jodlovom dnevniku, Hitler je upotrijebio oštriju riječ[191] *Hundsfott.* Telford Taylor u *Sword and Swastika* daje potpuniji prikaz koji se temelji na neobjavljenim memoarima generala Adama.

* Načelnik Uprave za opskrbu. (Prev.)

* Prema memorandumu njemačkog Ministarstva vanjskih poslova od 6. kolovoza, Henderson je na privatnoj zabavi prisutnim Nijemcima napomenuo »da Britanija i ne pomišlja da riskira čak i jednog mornara ili avijatičara zbog Čehoslovačke i da bi svako razumno rješenje bilo prihvaćeno pod uvjetom da se sila ne primijeni.«[192]

* Kleist se vratio u Berlin 23. kolovoza i pokazao Churchillovo pismo Becku, Halderu, Hammersteinu, Canarisu, Osteru i drugim zavjerenicima. U knjizi *Nemesis of Power* (str. 413) Wheeler-Bennett piše da je, prema ličnoj obavijesti koju mu je nakon rata dao Fabian von Schlabrendorff, Canaris načinio dvije kopije pisma, jednu za sebe, a drugu za Becka, i da je Kleist sakrio izvornik u svom ljetnikovcu u Schmenzinu u Pomeraniji. Tu ga je otkrio Gestapo nakon pokušaja ubojstva Hitlera 20. srpnja 1944. i pridonio je Kleistovoj smrtnoj presudi pred narodnim sudom koja je izrečena i izvršena 16. travnja 1945. U stvari, sadržaj Churchillova pisma bio je poznat njemačkim vlastima mnogo prije nego što su to urotnici i sanjali. Našao sam ga u memorandumu njemačkog Ministarstva vanjskih poslova za koji se zna da je, iako bez datuma, bio predočen 6. rujna 1938. Označen je ovako: »Izvadak iz Churchillova pisma jednom njemačkom pouzdaniku.«[193]

* »Iskreno vjerujem,« pisao je ambasador lordu Halifaxu 18. srpnja iz Berlina, »da je za Prag nastupio pravi trenutak da nešto učini... Ako Beneš nije u stanju da zadovolji Henleina, onda nije u stanju da zadovolji ni jednog sudetskog vođu... Moramo biti neugodni prema Česima.«[194] Čini se nepojmljivo da čak ni Henderson do tada nije znao da je Henlein samo Hitlerovo oruđe i da mu je on naredio da poveća zahtjeve do te mjere, da mu Beneš nikako ne može »udovoljiti.«

* Čak i najstroži kritičari Chamberlainove vanjske politike u britanskoj štampi i parlamentu toplo su pljeskali predsjedniku vlade što ide u Berchtesgaden. Dvorski pjesnik John Masefield ispjevao je pjesmu zahvalnicu »Neville Chamberlain« koja je objavljena 16. rujna u *Timesu*.

* I u svojim razgovorima s Hitlerom i u svojem izvještaju Donjem domu, Chamberlain je, čije znanje njemačke povijesti izgleda nije bilo veliko, prihvatio ovu pogrešnu riječ »vratiti«. Sudetski Nijemci pripadali su Austriji, a nikad Njemačkoj.

* Iako su glavne Runcimanove preporuke izložene kabinetu 16. rujna, sam izvještaj nije službeno napravljen do dvadeset i prvog i objavljen do dvadeset i osmog, kada je zbog događaja bio samo od teoretskog značaja. Wheeler-Bennett ističe da izvjesni dijelovi izvještaja daju dojam da su napisani nakon 21. rujna. Kad je Runciman napustio Prag 16. rujna ujutro, nitko, čak ni Hitler ni sudetske vođe, nisu otišli tako daleko da predlože da se Sudeti izruče Njemačkoj bez plebiscita. (Wheeller-Bennett, *Münhen*, str 111–12. Tekst Runcimanova izvještaja nalazi se u britanskoj Bijeloj knjizi, dokument 5847, br. 1.)

* Vrijedno je spomenuti da ni britanska ni francuska vlada nije objelodanila tekst ove češke note kada su kasnije objavile dokumente u kojima opravdavaju politiku koja je dovela do Münchena.

* Izdaja Bonneta u tom času tako je velika da ga valja uključiti u povijest Njemačke. Između ostalog, uspio je uvjeriti francuske i britanske ministre kabineta u izmišljotinu da je češka vlada zatražila od Francuza izjavu da se neće boriti za Čehoslovačku kako bi imala dobar izgovor za kapitulaciju. Pogledaj: Wheeler-Bennettov *Munich*; Herbert Ripka: *Munich, Before and After*; Pertinax: *The Grave Diggers of France*.

* Iz tog hotela, kojim je upravljao *Herr* Dreesen, Hitlerov sljedbenik od prvih dana nacizma, krenuo je Führer u noći između 29. i 30. lipnja 1934. godine da ubije Röhma i izvede krvavu čistku. Nacistički vođa često je tražio utočište u tom hotelu kada je želio da sredi misli i donese odluke.

* Hitler je znao da su Česi prihvatili anglo-francuske prijedloge. Jodl je zabilježio u svoj dnevnik da je 21. rujna u 11.30 sati, dan prije Chamberlainova dolaska u Godesberg, primio telefonski poziv od Führerova ađutanta: »Führer je primio vijesti prije pet minuta da je Prag bezuvjetno prihvatio zahtjeve«. U 12.45 Jodl je zabilježio: »Šefovi odjeljenja obaviješteni su da nastave s pripremom Slučaja *Grün.* ali da se ipak pripreme za sve što je potrebno za miroljubiv prodor«.[195] Moguće je, međutim, da Hitler nije znao za uvjete anglo-francuskog plana dok mu ih predsjednik vlade nije obrazložio.

* Mobilizacija u Čehoslovačkoj počela je 23. rujna u 10.30 sati.

* Memorandumom se zahtijevalo povlačenje svih čeških oružanih snaga uključujući policiju itd. do 1. listopada sa širokih područja koja su na karti osjenčana crveno. Plebiscit je trebalo da odluči o budućnosti daljnjih područja osjenčanim zeleno. Sva vojna postrojenja u evakuiranim teritorijima moraju ostati nedirnuta. Sav trgovački i transportni materijal, »naročito željeznički park«, mora se predati Nijemcima neoštećen. »Konačno, nikakvi prehrambeni artikli, pokretna roba, stoka, sirovine itd. ne smiju se odvoziti.«[196] Stotinama tisuća Čeha u Sudetima nije dozvoljeno da uzmu sa sobom čak ni kućansku pokretnu robu niti kravu hraniteljicu.

* Češki odgovor je dirljiv i proročanski dokument. Godesberški prijedlozi, kaže se u njemu, »lišavaju nas svakog jamstva za naše narodno postojanje«.[197]

* Po završetku godesberških razgovora, britanski i francuski dopisnici – i glavni evropski dopisnik njujorškog *Timesa* koji je bio engleski državljanin – požurili su prema francuskoj, belgijskoj i nizozemskoj granici, jer ni jedan nije želio da bude interniran u slučaju rata.

* Wilsonove riječi navedene su u izvornim Schmidtovim bilješkama na engleskom.

* I te je prijedloge ambasador Henderson saopćio njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova u 23 sata uz molbu da se odmah prenesu Hitleru.

* Tu spadaju Halderovi, Giseviusovi i Schachtovi iskazi iz prve ruke.[198] Svaki sadržava mnogo toga konfuznog i protuslovnog, a na nekim mjestima protuslove jedan drugome. Valja se sjetiti da su sva trojica pošto su od početka služili nacističkom režimu, nakon rata svakako nastojali da dokažu svoje protivljenje Hitleru i ljubav za mir.

Erich Kordt, šef Ribbentropova sekretarijata u Ministarstvu vanjskih poslova, također je jedan od značajnih sudionika u zavjeri koji je preživio rat. U Nürnbergu je sastavio dugačak memorandum o događajima u rujnu 1938. koji je stavljen na raspolaganje piscu ove knjige.

* Vlada velika pometnja među povjesničarima, pa čak i među zavjerenicima, o Hitlerovom mjestu boravka

13. i 14. rujna. Na temelju memoranduma generala Haldera, Churchill tvrdi da je Hitler stigao u Berlin iz Berchtesgadena »14. rujna ujutro« te da su Haider i Witzleben, saznavši za to, »odlučili da udare u 8 iste večeri«. Prema tom prikazu, opozvali su operaciju kada su u 16 sati saznali da Chamberlain leti u Berchtesgaden. (Churchill: *The Gathering Storm*, str. 312.). Ali Halderovo sjećanje – a otuda i Churchillov prikaz – svakako su pogrešni. Hitlerov kalendar svakodnevnih aktivnosti, sada u Kongresnoj knjižnici, ima nekoliko stavaka koji pokazuju da je trinaestog i četrnaestog proveo u Münchenu, gdje je, između ostalog, vijećao s Ribbentropom u Bormannovoj kući i posjetio kabare *Sonnenwinkel,* da bi otputovao u Obersalzberg četrnaestog uvečer.

* Britanski ambasador u Rimu.

* Vidi naprijed.

* Kao što smo vidjeli, Hitler je već bio mobilizirao sve raspoložive trupe.

* Alan Bullock *(Hitler – A Study in Tyranny,* str. 428) kaže: »Gotovo je sigurno da je Mussolinijevo posredovanje bilo presudno«.

* Na primjer, objašnjenje neuspjeha pobune koje je dao general Georg Thomas, načelnik Ureda za ekonomiku i naoružanje Vrhovne komande i jedan od zavjerenika: »Provođenje je ovog pothvata, na žalost, osujećeno jer, prema mišljenju komandnog generala imenovanog za taj zadatak (Witzlebena), utvrđeno je da su mlađi oficiri nepouzdani za političku akciju takve vrste«. Vidi njegov spis: *»Gedanken und Ereignisse«* objavljen u *Schweizerische Monatshefte* za prosinac 1945.

* U 18.45 prethodne večeri Chamberlain je poslao poruku predsjedniku Benešu obavješćujući ga službeno o sastanku u Münchenu. »Imat ću u vidu interese Čehoslovačke,« ustvrdio je... »Odlazim tamo (u München) s namjerom da pokušam uskladiti gledišta vlada Njemačke i Čehoslovačke«. Beneš je odmah odgovorio: »Molim da se u Münchenu ništa ne poduzima bez Čehoslovačke«.[199]

* Erich Kordt, opširno izvješćujući o njemačkim izvorima Mussolinijevih prijedloga u svojoj izjavi pred IV. vojnim sudom Sjedinjenih Država u Nürnbergu 4. lipnja 1948. u slučaju *USA protiv Ernsta Wehsäckera.* U *Döcuments on German Foreign Policy,* II, str. 1005. dan je sažet prikaz iz službenog zapisnika sa suđenja. Kordt je sličan iskaz dao u svojoj knjizi *Wahn und Wirklichkeit,* str. 129–131. Dr Schmidt (*Hitler's Interpreter,* str. 111) potkrepljuje Kordtov iskaz i napominje da je prevođenje Duceovih prijedloga »bilo lagano«, jer ih je dan prije u Berlinu već bio preveo. Ciano, talijanski ministar vanjskih poslova, u zapisu u dnevniku od 29–30. rujna iz Münchena, govori o podnošenju Mussolinijeva dokumenta, »koji je zapravo nama telefonom prenijela naša ambasada prethodne večeri i u kojem se izražava želja njemačke vlade«. *(Ciano's Hidden Diary.* 1937–38, str. 167.)

* Sporazum je datiran 29, rujna, premda je, u stvari, bio potpisan tek u ranim jutarnjim satima 30. rujna. Njime se utvrđuje da njemačku okupaciju »pretežno njemačkog teritorija« izvedu njemačke trupe u četiri etape, od 1. do 7. listopada. Pošto »međunarodna komisija« omeđi preostali teritorij, bit će okupiran »do 10. listopada«. Komisija se trebala sastojati od predstavnika četiriju velikih sila i Čehoslovačke. Britanija, Francuska i Italija pristale su »da se evakuacija teritorija dovrši do 10. listopada tako da se postojeće instalacije ne unište, a čehoslovačka vlada bit će odgovorna da se evakuacija provede bez oštećenja spomenutih instalacija.«

Nadalje, »međunarodna komisija« pripremit će plebiscite »najkasnije do konca studenog« u oblastima čiji je etnografski karakter pod znakom pitanja i konačno će odrediti nove granice. U dodatku sporazumu Britanija i Francuska izjavljuju da se »pridržavaju svoje ponude... koja se odnosi na međunarodno jamstvo za nove granice čehoslovačke države protiv neizazvane agresije. Kada se riješi pitanje poljskih i madžarskih manjina ... Njemačka i Italija, sa svoje strane, dat će garancije Čehoslovačkoj«.[200]

Obećani plebisciti nisu nikad provedeni. Ni Njemačka ni Italija nisu nikad dale Čehoslovačkoj jamstvo protiv agresije, čak ni onda kad je pitanje poljskih i mađarskih manjina bilo riješeno, i, kao što ćemo vidjeti, Britanija i Francuska odbile su da poštuju svoje jamstvo.

* Aluzija se odnosi na Disraelijev povratak s Berlinskog kongresa 1878. godine.

* Čak je i Hitler to djelomice uvidio kad je izvršio pregled linije čeških utvrđenja. Kasnije je rekao dru Carlu Burckhardtu, visokom komesaru Lige naroda u Danzigu: »Kad smo poslije Münchena bili u stanju da ispitamo čehoslovačku vojnu snagu iznutra, ono što smo vidjeli uvelike nas je uznemirilo; bili bismo se izložili velikoj opasnosti. Plan čeških generala bio je izvanredan. Sada shvaćam zašto su me moji generali silili na suzdržljivost.« (Pertinax: *The Grave Diggers of France,* str. 5.)

* Vidi naprijed.

13

ČEHOSLOVAČKA VIŠE NE POSTOJI

Za deset dana od potpisivanja münchenskog sporazuma – dok još ni mirna vojna okupacija Sudeta nije bila dovršena – Adolf Hitler poslao je strogo povjerljivu poruku generalu Keitelu, načelniku OKW.

1. Kakva su pojačanja potrebna u sadašnjem položaju da bi se skršio sav češki otpor u Češkoj i Moravskoj?

2. Koliko vremena zahtijeva pregrupiranje ili dopremanje novih snaga?

3. Koliko će vremena trebati za istu svrhu ako se izvrši nakon namjeravane demobilizacije i naknadnih mjera?

4. Koliko će vremena trebati da se postigne stanje pripravnosti 1. listopada?[201]

Jedanaesti studenog Keitel otpošalje hitan brzojav Führeru odgovarajući mu iscrpno. Malo vremena i vrlo malo pojačanja bilo bi potrebno. Tu su već dvadeset i četiri divizije, uključujući tri oklopne i četiri motorizirane u sudetskom području. »OKW vjeruje,« tvrdi Keitel, »da su operacije moguće i bez pojačanja, s obzirom na sadašnje znakove slabosti u češkom otporu.«[202]

Tako uvjeren, Hitler saopći svoje misli vojnim šefovima deset dana kasnije.

Berlin, 21. studenog 1938.

STROGO POVJERLJIVO

Buduće zadatke oružanih snaga i pripreme za vođenje rata koje proistječu iz tih zadataka izložit ću u kasnijoj direktivi.

Dok ta direktiva ne stupi na snagu, oružane snage moraju biti u svako doba spremne za slijedeće zadatke:

1. Osiguranje njemačkih granica.

2. Likvidaciju preostalog dijela Čehoslovačke.

3. Okupaciju memelske oblasti.

Memel, danas Klajpeda, baltičku luku s nekih četrdeset tisuća stanovnika, izgubila je Njemačka, a dobila je Litva poslije Versaillesa. Budući da je Litva bila manja i slabija od Austrije i Čehoslovačke, zauzimanje grada nije bio nikakav problem za Wehrmacht, i u ovoj direktivi Hitler je samo spomenuo da će biti »anektiran«. Što se tiče Čehoslovačke:

> Valja omogućiti da se ostatak Čehoslovačke uništi u svako doba, ako njezina politika postane neprijateljska prema Njemačkoj.
>
> Pripreme koje treba da izvrše oružane snage za ovaj slučaj bit će znatno manje po opsegu od onih za »Slučaj *Grün*«; one, međutim, moraju jamčiti za znatno veće stanje gotovosti pošto su planirane mobilizacione mjere ukinute. Organizacija, borbeni poredak i stanje gotovosti jedinica određenih u tu svrhu u vrijeme mira moraju biti tako prilagođeni za iznenadan napad da sama Čehoslovačka bude lišena svih mogućnosti organiziranog otpora. Cilj je brza okupacija Češke i Moravske i odsijecanje Slovačke.[203]

Slovačku je, naravno, bilo moguće odsjeći političkim mjerama, pri čemu bi upotreba njemačkih trupa bila nepotrebna. U tu svrhu njemačko Ministarstvo vanjskih poslova stavljeno je u akciju. U toku svih prvih dana mjeseca listopada, Ribbentrop i njegovi pomoćnici požurivali su Madžare da vrše pritisak zbog svojeg dijela plijena u Slovačkoj. Ali, kad je Madžarska, kojoj i nije trebalo njemačkog nukanja da podraži svoju lakomost, počela govoriti o neposrednom zauzimanju Slovačke, *Wilhelmstrasse* je odlučno rekla ne. Imala je s tom zemljom druge planove. Praška vlada je odmah poslije Münchena već priznala Slovačkoj dalekosežnu autonomiju. Njemačko Ministarstvo vanjskih poslova savjetovalo je da se takvo rješenje zasad »tolerira«. Ali, za budućnost, njemačko mišljenje ukratko je izložio dr Ernst Wörmann, direktor političkog odjeljenja Ministarstva vanjskih poslova, u memorandumu od 7. listopada. »Nezavisna Slovačka,« pisao je, »bit će konstitucionalno slaba i zbog toga će najbolje promicati njemačku potrebu za prodiranjem i namirenjem na istoku.«[204]

Bila je to jedna od prekretnica u životu Trećeg Reicha. Prvi put Hitler se našao na rubu odluke da krene u osvajanje negermanskih zemalja. Za proteklih šest tjedana uvjeravao je Chamberlaina tajno i javno da je sudetski teritorij posljednje što zahtijeva u Evropi. I premda je britanski predsjednik vlade bio neshvatljivo lakovjeran prihvaćajući Hitlerovu riječ, bilo je neke osnove za njegovo vjerovanje da će njemački diktator stati kada probavi Nijemce koji su prvotno živjeli izvan granica Reicha, a sada unutar njih. Nije li Führer u više navrata rekao da ne želi Čeha u Trećem Reichu? Nije li u *Mein Kampfu* i bezbroj javnih govora ponovio nacističku teoriju da Njemačka, ako hoće biti jaka, mora biti rasno čista i zbog toga ne smije primati strane, naročito slavenske narode? Jest. Ali također je – a to je možda London zaboravio

– propovijedao na mnogim visokoparnim stranicama *Mein Kampfa* da budućnost Njemačke leži u osvajanju *Lebensrauma* na istoku. A više od milenija taj su prostor držali Slaveni.

KRISTALNA NOĆ

U jesen 1938. godine nastala je druga prekretnica za nacističku Njemačku. Do nje je došlo za *kristalne noći (Kristallnacht),* kako je kasnije u partijskim krugovima nazvan taj period.

Sedmi studenog sedamnaestogodišnji Židov, njemački izbjeglica po imenu Herschel Grynszpan, nastrijelio je i smtrno ranio trećeg sekretara njemačke ambasade u Parizu Ernsta von Ratha. Njegov otac nalazio se među deset tisuća Židova deportiranih u Poljsku u teretnim vagonima prije kratkog vremena i, da bi osvetio to i opći progon Židova u nacističkoj Njemačkoj, mladić je otišao u njemačku ambasadu s namjerom da ubije ambasadora grofa Johannesa von Welczecka. Ali mladi treći sekretar poslan je van da vidi što hoće i bio je ustrijeljen. Bilo je ironije u Rathovoj smrti, jer ga je pratio Gestapo zbog njegovog antinacističkog stava; jedno je jasno, on nikad nije dijelio antisemitsku zabludu svojih upravljača u domovini.

U noći od 9. na 10. studenog, ubrzo nakon što su partijski šefovi predvođeni Hitlerom i Göringom zaključili godišnju proslavu puča u münchenskoj pivnici, došlo je do dotad najgoreg pogroma u Trećem Reichu. Prema dru Goebbelsu i njemačkoj štampi koju je on kontrolirao, bila je to »spontana« demonstracija njemačkog naroda, kao odgovor na vijesti o umorstvu u Parizu. Ali poslije rata izbili su na vidjelo dokumenti koji pokazuju koliko je to bilo »spontano«.[205] Oni spadaju među najrječitije – i najstravičnije – tajne dokumente prijeratnog nacističkog razdoblja.

Prvi studenog uvečer, prema tajnom izvještaju glavnog suca stranke majora Waltera Bucha, dr Goebbels je izdao uputu da se u toku noći organiziraju »spontane demonstracije«. Ali pravi organizator bio je Reinhard Heydrich, opaki tridesetčetverogodišnji čovjek broj dva poslije Himmlera u SS, koji je upravljao službom sigurnosti (SD) i Gestapoom. Njegova teleprinterska naređenja u toku večeri nalaze se među zaplijenjenim njemačkim dokumentima.

Deseti studenog u 1.20 poslao je hitnu teleprintersku poruku svim glavnim stanovima i stanicama državne policije i SD naređujući im da se povežu sa stranačkim i esesovskim vođama kako bi »raspravili o organiziranju demonstracija«.

a. Treba poduzimati samo mjere koje ne uključuju opasnost po njemačke živote i svojinu. (Na primjer, si-

nagoge spaljivati samo ako ne postoji opasnost od prenošenja požara na okolicu.)*

b. Poslovne prostorije i privatne stanove Židova dopušteno je razoriti, ali ne i pljačkati...

d. ... 2. Demonstracije koje će se održati policija ne bi trebala sprečavati...

5. Uhapsiti treba toliko Židova, naročito onih bogatih, koliko se mogu smjestiti u postojeće zatvore.. . Nakon hapšenja treba odmah stupiti u vezu s odgovarajućim koncentracionim logorima kako bi bili što skorije otpremljeni u te logore.

Bila je to noć užasa diljem Njemačke. Sinagoge, židovske domove i dućane gutao je plamen, a nekoliko Židova, muškaraca, žena i djece bilo je ustrijeljeno ili ubijeno dok su pokušavali da izbjegnu smrt u vatri. Preliminarni tajni izvještaj sastavio je Heydrich za Göringa idućeg dana, 11. studenog.

Opseg razaranja židovskih dućana i kuća ne može se još brojčano utvrditi... 815 uništenih dućana, 171 stambena kuća zapaljena ili razorena ukazuju tek na dio stvarne štete što se tiče paleža... 119 sinagoga popaljeno je, a 76 drugih potpuno uništeno. .. 20.000 Židova uhapšeno je. Zabilježena su 36 smrtna slučaja, a broj teško povrijeđenih također iznosi 36. Ubijeni i povrijeđeni su Židovi...

Konačan broj umorenih Židova te noći vjeruje se da je nekoliko puta veći od prvobitno utvrđenog broja. Sâm Heydrich, dan iza preliminarnog izvještaja, navodi da je broj opljačkanih židovskih dućana 7.500. Bilo je slučajeva silovanja, koje je partijski sud majora Bucha, sudeći po njegovom izvještaju, smatrao gorim od umorstva, budući da se radilo o kršenju nürnberških zakona o rasi koji zabranjuju seksualno općenje između arijaca i Židova. Takvi prijestupnici izbačeni su iz stranke i predani građanskim sudovima. Članove stranke koji su naprosto ubijali Židove »nije moguće kazniti«, dokazivao je major Buch, jer su jedino izvršavali naređenja. Kod toga je bio sasma otvoren. »Javnost, do posljednjeg čovjeka,« pisao je, »shvatila je da je političke poteze poput onih od 9. studenog organizirala i usmjeravala stranka, bez obzira na to priznaje li se to ili ne.«*

Ubojstva, paleži i pljačke nisu bile jedine patnje koje su trpjeli nedužni njemački Židovi kao posljedicu umorstva Ratha u Parizu. Židovi su morali plaćati uništenje svoje vlastite imovine. Pripadajuću osiguraninu zaplijenila je država. Osim toga, izvrgnuti su kolektivno novčanoj globi od milijarde maraka kao kazni, kako se Göring izrazio, »zbog njihovih gnusnih zločina«, itd. Ove dodatne kazne odmjerene su na grotesknom sastanku desetine njemačkih ministara kabineta i visokih oficira, kojemu je 12. studenog predsjedavao gojazni feldmaršal, a čiji djelomičan stenografski zapisnik postoji.

Izvjestan broj njemačkih osiguravajućih društava našao bi se pod stečajem da su isplatile police na razorene zgrade (većinu kojih su posjedovali arijci, iako su se u njima nalazili židovski dućani) i oštećenu pokretnu imovinu. Samo šteta u razbije-

nom prozorskom staklu penjala se na pet milijuna maraka ($ 1.250.000), kako je neki Herr Hilgard, koji je pozvan da govori u ime osiguravajućih kompanija, podsjetio Göringa; a većinu novog stakla trebalo bi uvesti iz inozemstva za stranu valutu koje je Njemačka imala vrlo malo.

»Tako dalje ne ide!« usklikne Göring koji je, između ostalog, bio car njemačkog gospodarstva. »Sa svim tim ne bismo dugo izdržali. Nemoguće!« I, okrenuvši se Heydrichu, poviče: »Kamo sreće da ste pobili dvjesta Židova umjesto što ste uništili toliko vrednota!«*

»Trideset i pet ih je pobijeno,« odgovorio je Heydrich u samoobrani.

Nije sav razgovor, djelomični stenografski zapisnik kojega prelazi deset tisuća riječi, bio tako ubojito ozbiljan. Göring i Goebbels mnogo su se zabavljali oko toga kako da Židove podvrgnu daljnjim sramnim postupcima. Ministar propagande rekao je da će Židove natjerati da očiste i izravnaju ruševine sinagoga; zemljišta će se zatim pretvoriti u parkirališta. Tražio je da se Židovi isključe iz svega: škola, kazališta, filmova, ljetovališta, javnih plaža, parkova, pa čak i iz njemačkih šuma. Predložio je posebne željezničke vagone i odjeljke za Židove, ali da im budu na raspolaganju tek kad se arijci smjeste.

»Dakle, ako je vlak prenatrpan,« smijao se Göring, »izbacit ćemo Židova van i natjerati ga da za čitavog puta sam sjedi u zahodu.«

Kada je Goebbels, posve ozbiljno, zahtijevao da se Židovima zabrani pristup u šume, Göring je odgovorio: »Dat ćemo Židovima izvjesne dijelove šuma i pobrinuti se da različite životinje koje nalikuju vraški na Židove – losovi imaju povijene nosove kao i oni – također dospiju tamo i prilagode im se.«

Takve i slične razgovore vodili su vođe Trećeg Reicha dok je vrijeme kritične 1938. godine odmicalo.

Ali pitanje tko će platiti vrijednost od dvadeset i pet milijuna maraka štete izazvane pogromima koje je poticala i organizirala država, bilo je veoma ozbiljno, naročito za Göringa, koji je sada postao odgovoran za ekonomsku dobrobit nacističke Njemačke. U ime osiguravajućih kompanija, Hilgard je istakao da će povjerenje naroda u njemačko osiguranje kod kuće i vani biti poljuljano ako se Židovima ne priznaju njihove police. U drugu ruku, nije vidio kako će mnoge manje kompanije izvršiti isplatu a da ne propadnu. Taj je problem brzo riješio Göring. Osiguravajuća društva isplatit će Židove u potpunosti, ali će te iznose država zaplijeniti, a osiguravateljima dio njihova gubitka nadoknaditi. To nije zadovoljilo Herr Hilgarda koji, sudeći po zapisniku sastanka, mora da se osjećao kao da je nabasao na gomilu luđaka.

GÖRING: Židov će dobiti naknadu od osiguravajućeg društva, ali će naknada biti zaplijenjena. Nešto profita ostat će osiguravajućim društvima, jer neće morati naknaditi svu štetu. Herr Hilgarde, možete se

smatrati vraški sretnim.

HILGARD: Nemam za to razloga. To što nećemo morati isplatiti svu štetu vi zovete profitom!

Feldmaršal nije bio naviknut na takav govor i ubrzo je ušutkao zbunjenog poslovnog čovjeka.

GÖRING: Samo trenutak! Ako ste zakonom vezani da isplatite pet milijuna i iznenada se pred vama pojavi anđeo u mom, ponešto krupnom obliku i kaže vam da zadržite jedan milijun, za milog boga, nije li to profit? Volio bih s vama ići fifti-fifti, ili kako god to nazvali. Dovoljno je da vas samo pogledam. Čitavo vaše tijelo naprosto kipti od zadovoljstva. Dobivate velik udio!

Predstavnik osiguravajućih kompanija sporo je shvaćao.

HILGARD: Sva osiguravajuća društva gube. Tako je bilo i bit će. Nitko me ne može uvjeriti u suprotno.

GÖRING: Zašto onda niste pazili da se razbije manje prozora?

Feldmaršalu je već bio dojadio taj trgovčić. Herr Hilgard je otpravljen da nestane u ropotarnici povijesti.

Jedan predstavnik Ministarstva vanjskih poslova usudio se predložiti da prilikom poduzimanja daljnjih mjera protiv Židova* treba imati u vidu američko javno mišljenje. To je pobudilo Göringa da usklikne: »Ta zemlja lopova! ... Ta gangsterska država!«

Nakon daljnjih dugotrajnih rasprava dogovoreno je da se židovsko pitanje riješi ovako: ukloniti Židove iz njemačke privrede; prenijeti sva židovska poduzeća i svojinu, uključujući dragulje i umjetnička djela, u arijske ruke, s nekom odštetom u vidu obveznica od kojih bi Židovi mogli koristiti kamate, ali ne glavnicu. Problem oko isključivanja Židova iz škola, odmarališta, parkova, šuma itd. ili njihova protjerivanja pošto se liše sve imovine, ili njihova zatvaranja u njemačka geta gdje bi bili natjerani na prisilan rad, ostavljen je odboru na daljnje razmatranje.

Kako je to rekao Heydrich pred kraj sastanka: »Usprkos odstranjenju Židova iz gospodarskog života, ostao je glavni problem – izbaciti Židove iz Njemačke.« Grof Schwerin von Krosigk, ministar financija, bivši Rhodesov* stipendist koji se hvalio da predstavlja »tradicionalnu i ćudorednu Njemačku« u nacističkoj vladi, suglasio se »da ćemo morati sve poduzeti da Židove izguramo u strane zemlje«. Što se tiče geta, ovaj je njemački plemenitaš krotko rekao: »Smatram da budućnost geta nije uistinu lijepa. Pomisao na geto nije baš jako ugodna.«

U 14.30 – nakon gotovo četiri sata – Göring je zaključio sastanak.

Završit ću sastanak ovim riječima: njemački Židovi će kao kaznu za svoje gnusne zločine, *et cetera*, morati dati doprinos od jedne milijarde maraka. To će dobro djelovati. Svinje neće počiniti drugo umorstvo. Kad sam već kod toga, želim reći da ne bih volio biti Židov u Njemačkoj.

Još mnogo zla zadat će taj čovjek, ta država i njezin Führer u toku vremena i to, kako će se pokazati, veoma kratkog. U plamenoj, razuzdanoj noći 9. studenog 1938. godine, Treći Reich namjerno je krenuo mračnim i pustim putom s kojeg nije bilo povratka. Mnogo Židova umoreno je, mučeno i opljačkano i prije, ali te zločine, osim onih koji su se odigrali u koncentracionim logorima, počinili su većinom vikači u smeđim košuljama gonjeni vlastitim sadizmom i pohlepom, dok su državne vlasti to mirno promatrale ili gledale nekud drugdje. Sada je njemačka vlada sama organizirala i provela golem pogrom. Ubijanja, pljačke, paljenje sinagoga, kuća i dućana u noći 9. studenog njezini su čini. A tako su i službene naredbe propisno objavljene u službenim novinama *Reichgesetzblattu* – njih tri na dan Göringova sastanka – kojima je židovska zajednica oglobljena za milijardu maraka, Židovi odstranjeni iz gospodarstva, njihova preostala imovina opljačkana, a oni sami protjerani u geta – i još gore.

Svjetsko mišljenje bilo je užasnuto i ozlojeđeno takvom okrutnošću naroda koji se hvalio stoljetnim kršćanstvom i humanističkom kulturom. Hitler je, zauzvrat, bio razjaren reagiranjem u svijetu i uvjeravao samog sebe da ono samo dokazuje snagu i domet »svjetske urote Židova.«

Osvrnemo li se unazad, lako je uočiti da su strahote nanesene njemačkim Židovima 9. studenog, i oštre i nečovječne mjere poduzete protiv njih neposredno nakon toga, predznaci kobnog slabljenja koje će na kraju dovesti diktatora, njegov režim i njegov narod do potpune propasti. Dokazi Hitlerove megalomanije, vidjeli smo, prožimlju stotine strana ove kronike. Ali dosad je Hitler redovito bio sposoban da je zauzda u sudbonosnim razdobljima svojeg uspona i svoje zemlje. U takvim trenucima njegov genij donio mu je sjajan uspjeh za uspjehom, jer je djelovao ne samo odvažno, nego najčešće poslije brižljivog proračuna posljedica. Ali sada, kad su 9. studeni i njegove posljedice bile jasno vidljive, Hitler je gubio vlast nad sobom. Njegova megalomanija dobivala je prevagu. Stenografski zapisnik Göringova sastanka od 12. studenog otkriva da je Hitler bio taj koji je u konačnim analizama bio odgovoran za opći pokolj te novembarske večeri; on je bio taj koji je dao potreban pristanak za početak; on je vršio pritisak na Göringa da počne uklanjati Židove iz njemačkog života. Od sada pa nadalje neograničeni gospodar Trećeg Reicha pokazivat će malo šta od one sposobnosti obuzdavanja koja ga je toliko puta spasila. I premda će ga njegov genij i genij njegove zemlje voditi do daljnjih fantastičnih osvajanja, otrovno sjeme konačnog samouništenja za diktatora i njegovu zemlju sada je bilo posijano.

Hitlerova bolest bijaše zarazna: narod ju je navukao na se, kao da je virus. Mnoge je Nijemce pojedinačno užasavao pakao 9. studenog, kao što je i Amerikance, Engleze i ostale strance, što može pisac ove knjige posvjedočiti iz ličnog iskustva. Ali niti su vođe kršćanskih crkava niti generali niti bilo koji predstavnici »dobre« Njemačke smjesta i otvoreno digli svoj glas. Ponikli su, kako je to general von Fritsch nazvao, »pred neizbježnim« ili »pred njemačkim usudom«.

Atmosfera Münchena uskoro se rasplinula. U Saarbrückenu, u Weimaru, u Münchenu te jeseni Hitler je održao neobuzdane govore opominjući vanjski svijet, naročito Britance, da se brinu za svoj posao i da se prestanu baviti »sudbinom Nijemaca unutar granica Reicha«. Ta sudbina, grmio je, isključivo je njemačka stvar. Neće dugo trebati čak ni Nevilleu Chamberlainu da se osvijesti pred prirodom njemačke vlade kojoj je toliko izlazio u susret. Malo-pomalo, dok je značajna 1938. ustupala mjesto zloslutnoj 1939. godini, predsjednik vlade počeo je naslućivati što Führer, koga je s toliko muke u interesu evropskog mira nastojao osobno udobrovoljiti, zakulisno smjera.*

Nedugo poslije Münchena Ribbentrop je otputovao u Rim. Misli su mu bile »usmjerene« na rat, primjećuje Ciano u svom dnevniku od 28. listopada.[206]

> Führer je uvjeren (rekao je njemački ministar vanjskih poslova Mussoliniju i Cianu) da u toku nekoliko godina, možda tri ili četiri, moramo neminovno računati na rat sa zapadnim demokracijama ... Češka kriza pokazala je našu snagu! Naša prednost je u inicijativi i mi vladamo situacijom. Ne možemo biti napadnuti. Vojni položaj je izvrstan: počevši od mjeseca rujna (1939.) možemo računati na rat s velikim demokracijama.*

Za mladog talijanskog ministra Ribbentrop je bio »tašt, lakouman i brbljav«, i, opisujući ga tako u svojem dnevniku, dodao je: »Duce kaže da je dovoljno da se pogleda njegova glava pa da se vidi da ima mali mozak.« Njemački ministar vanjskih poslova došao je u Rim da nagovori Mussolinija da potpiše vojni savez između Njemačke, Japana i Italije, nacrt koji je dan Talijanima u Münchenu, ali je Mussolini zatezao potpisivanje. Još nije bio spreman, primijetio je Ciano, da zatvori vrata pred Britanijom i Francuskom.

Te jeseni Hitler se i sam bavio mišlju da pokuša odvojiti Francusku od njezinih saveznika zbog kanala La Manche. Kada je 18. listopada primio francuskog ambasadora François-Ponceta u oproštajni posjet u tajanstvenoj tvrđavi Orlovog gnijezda, visoko iznad Berchtesgadena, na planinskom vrhu*, ogorčeno je napao Veliku Britaniju. Ambasador je zatekao Führera blijeda, razvučena lica od briga, ali ne preumorna da grdi Albion. Britanija je uzvratila »prijetnjama i pozivom na oružje«. Sebična je i poprima »oholu« pozu. Britanci su ti koji uništavaju duh Münchena. I tako dalje. Francuska je drukčija. Hitler je rekao da želi prijateljske i bliske odnose s

njom. Da to dokaže, voljan je odmah potpisati pakt o prijateljstvu kojim se garantiraju njihove sadašnje granice (i na taj se način iznova odreći bilo kakvog njemačkog potraživanja na Alzas i Lotaringiju) i predložio da se dogovaranjem izglade sve buduće razlike.

Pakt su potpisali njemački i francuski ministar vanjskih poslova 6. prosinca 1938. u Parizu. Francuska se dotada donekle oporavila od defetističke panike münchenskih dana. Pisac ove knjige slučajno se zatekao u Parizu na dan kad je dokument potpisan i uočio je hladnu atmosferu. Kada se Ribbentrop provezao ulicama, bile su potpuno puste, a nekoliko ministara kabineta i ostalih vodećih ličnosti francuskog političkog i književnog svijeta, uključujući istaknute predsjednike senata i Doma gospodu Jeanneneya i Herriota, odbili su da prisustvuju svečanim prijemima u čast nacističkog posjetioca.

Iz tog sastanka Bonneta i Ribbentropa nikao je nesporazum koji će odigrati izvjesnu ulogu u budućim događajima. Njemački ministar vanjskih poslova ustvrdio je da ga je Bonnet uvjerio da Francusku poslije Münchena više ne zanima istočna Evropa, pa je kasnije to tumačio kao da će Francuska dati Njemačkoj slobodne ruke u toj oblasti, naročito u pogledu ostatka Čehoslovačke i Poljske. Bonnet je to zanijekao. Prema Schmidtovom zapisniku sa sastanka, Bonnet je izjavio, odgovarajući na Ribbentropov zahtjev da se prizna njemačka sfera utjecaja na istoku, da su se »od Münchena prilike iz temelja izmijenile«.[207] Ovu dvosmislenu primjedbu ubrzo je prevrtljivi njemački ministar vanjskih poslova preinačio u direktnu izjavu koju je prenio Hitleru i prema kojoj je »Bonnet u Parizu izjavio da ga više ne zanimaju pitanja u vezi s istokom«. Francuska brza predaja u Münchenu već je uvjerila Führera u to. Ali nije bilo sasvim tako.

SLOVAČKA »STJEČE« SVOJU »NEZAVISNOST«

Što se dogodilo s njemačkim jamstvom za ostatak Čehoslovačke koje je Hitler svečano dao u Münchenu? Kada je novi francuski ambasador u Berlinu Robert Coulondre 21. prosinca 1938. postavio to pitanje Weizsäckeru, državni sekretar je odgovorio da sudbina Čehoslovačke leži u rukama Njemačke i da odbacuje zamisao britansko-francuskog jamstva. Već 14. listopada, kad je novi čehoslovački ministar vanjskih poslova František Chvalkovský došao u München smjerno proseći mrvice iz Hitlerove ruke, i kada je upitao hoće li se Njemačka pridružiti Britaniji i Francuskoj i garantirati smanjene granice njegove zemlje, Führer je odgovorio podrugljivo da »britansko i francusko jamstvo ništa ne vrijedi... i da je jedino njemačko jamstvo valjano«.[208]

Pa ipak, na početku 1939. godine ono još nije bilo na vidiku. Razlog je bio jednostavan. Führer nije uopće namjeravao da ga dade. Takvo jamstvo smetalo bi planovima koje je počeo pripremati neposredno poslije Münchena. Uskoro Čehoslovačkoj neće biti potrebna nikakva jamstva, jer je neće ni biti. U prvom redu, Slovačka će biti potaknuta da se otcijepi.

Nekoliko dana nakon Münchena, 17. listopada, Göring je primio dvojicu slovačkih vođa Ferdinanda Durcanskog i Máchu, te vođu njemačke manjine u slovačkoj Franza Karmasina. Durcansky, zamjenik predsjednika novoimenovane vlade autonomne Slovačke, uvjeravao je feldmaršala da Slovaci žele samo »potpunu nezavisnost s vrlo tijesnim političkim, ekonomskim i vojnim vezama s Njemačkom«. U tajnom memorandumu Ministarstva vanjskih poslova istog datuma zapaža se da je Göring odlučio da podrži ostvarenje nezavisnosti Slovačke. »Češka država minus Slovačka još više će ovisiti o našoj milosti. Zračne baze u Slovačkoj za operacije protiv istoka veoma su važne.«[209] Tako je Göring mislio o toj stvari sredinom listopada.

Moramo sada pokušati da pratimo dvostruku nit njemačkog plana: da se Slovačka odijeli od Praga i da se pripremi likvidacija ostatka države vojnom okupacijom Češke i Moravske. Kao što smo vidjeli, Hitler je 21. listopada 1938. naredio Wehrmachtu da bude spreman da provede tu likvidaciju.* Sedamnaesti prosinca general Keitel izdao je, kako je on to nazvao, »dopunu Direktivi od 21. listopada«:

STROGO POVJERLJIVO

U vezi s »likvidacijom ostatka češke države« Führer je izdao slijedeća naređenja:

Operaciju pripremiti pod pretpostavkom da neće doći ni do kakvog spomena vrijednog otpora.

Vanjski svijet mora steći dojam da se radi o miroljubivoj akciji, a ne o ratnom pothvatu.

Akciju zato moraju izvesti *samo* mirnodopske oružane snage, bez pojačanja putem mobilizacije...[210]

Koliko god ugađala Hitleru, nova pronjemačka vlada Čehoslovačke počela je od Nove godine shvaćati da se nema čemu nadati. Upravo pred Božić 1938. godine češki kabinet, u daljnjem nastojanju da umiri Hitlera, raspustio je Komunističku partiju i suspendirao sve židovske učitelje u njemačkim školama. Dvanaesti siječnja 1939. ministar vanjskih poslova Chvalkovský, u poruci Njemačkom ministarstvu vanjskih poslova, istakao je da će njegova vlada »nastojati da dokaže svoju privrženost i dobru volju dalekosežnim ispunjavanjem njemačkih želja«. Istog dana skrenuo je pažnju njemačkom otpravniku poslova u Pragu na sve jače glasine »da je sjedinjavanje Čehoslovačke s Reichom neizbježno«.[211]

Da spasi što se spasiti dade, Chvalkovský je konačno nagovorio Hitlera da ga 21. siječnja primi u Berlinu. Bio je to mučan prizor, iako ne toliko bolan za Čehe koliko

onaj što će uskoro uslijediti. Čehoslovački ministar vanjskih poslova puzao je pred moćnim njemačkim diktatorom koji je bio raspoložen za brutalnosti. Čehoslovačku je spasila od katastrofe »njemačka suzdržljivost«, rekao je Hitler. Međutim, ako Česi ne zauzmu drukčiji stav, on će ih »sravniti sa zemljom«. Moraju zaboraviti svoju »povijest«, koja je »školska glupost«, i raditi ono što .Nijemci zapovijede. U tome je njihov jedini spas. Točnije rečeno, Čehoslovačka mora napustiti Ligu naroda, drastično smanjiti brojno stanje vojske – »jer ionako ništa ne vrijedi« – pridružiti se paktu protiv Kominterne, prihvatiti njemački kurs vanjske politike, sklopiti povlašćen trgovinski sporazum s Njemačkom pod jednim od uvjeta da se nikakva češka industrija ne gradi bez njemačkog dopuštenja,* otpustiti sve činovnike i glavne urednike koji nisu prijateljski raspoloženi prema Reichu, i konačno staviti izvan zakona Židove, kako je to Njemačka uradila prema svojim nürnberškim zakonima. (»Kod nas će Židovi biti uništeni,« rekao je Hitler svojem posjetiocu.) Istog dana Chvalkovský je primio daljnje zahtjeve od Ribbentropa, koji je prijetio »katastrofalnim posljedicama« ako Česi odmah ne izmijene svoj stav i ne učine onako kako im je rečeno. Njemački ministar vanjskih poslova, velika dodvorica u Hitlerovoj prisutnosti, ali inače prostačina i nasilnik prema svakome kad je bio u nadmoćnijem položaju, naredio je Chvalkovskom da pred Britancima i Francuzima ne spominje nove njemačke zahtjeve, nego da ih jednostavno provede u život.[212]

I neka se ne brine ni za kakvo njemačko jamstvo za češke granice! Očito je da su se o tome malo brinuli u Parizu i Londonu. Četiri mjeseca su prošla od Münchena, a Hitler još nije ispunio svoju riječ u vezi s jamstvom koju je dao Britaniji i Francuskoj. Napokon, 8. veljače jedna anglo-francuska verbalna nota predana je u Berlinu, kojom se izjavljuje da će dvjema vladama »biti drago da saznaju za gledište njemačke vlade što se tiče najboljeg načina da se oživotvori nagodba postignuta u Münchenu u vezi s jamstvom Čehoslovačkoj«.[213]

Sâm Hitler, kako zaplijenjeni dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova nepobitno dokazuju, skicirao je odgovor koji nije bio objavljen prije 28. veljače. U njemu se kaže da još nije došlo vrijeme za njemačko jamstvo. Njemačka će morati »prvo počekati dok se razbistri unutrašnji razvoj događaja u Čehoslovačkoj«.[214]

Bilo je očito da je Führer već privodio kraju oblikovanje tog »unutrašnjeg razvoja«. Dvanaesti veljače primio je u Kancelariji Reicha u Berlinu dra Vojtěcha Tuku, jednog od slovačkih vođa koji je zbog dugotrajnog zatočenja bio ogorčen na Čehe. Obrativši se Hitleru s: »Moj Führeru«, kako tajni njemački memorandum sa razgovora ističe, dr Tuka je zamolio njemačkog diktatora da Slovačku učini nezavisnom i slobodnom. »Polažem sudbinu svog naroda u vaše ruke, moj Führeru,« izjavio je. »Moj narod očekuje od vas potpuno oslobođenje.«

Hitlerov odgovor bio je pomalo neodređen. Rekao je da, na žalost, ne shvaća slovački problem. Da je znao da Slovaci žele nezavisnost, on bi to bio uredio u Münc-

henu. Za njega bi bila »utjeha spoznaja da je Slovačka nezavisna ... On može u svako doba jamčiti za nezavisnost Slovačke, čak i danas ...« To su bile utješne riječi i za profesora Tuku.[215] »To je najveći dan mog života,« rekao je kasnije.

Zastor slijedećeg čina čehoslovačke tragedije može se sada dići. Jednom drugom ironijom, kojima inače ova narativna povijest zaista obiluje, sami Česi u Pragu su ubrzali to dizanje zastora. Do početka ožujka 1939. godine našli su se u strašnoj dilemi. Separatistički pokreti u Slovačkoj i Potkarpatskoj Rusiji (Ruteniji), koje je, kao što smo vidjeli, poticala njemačka vlada (a u Potkarpatskoj Rusiji i Madžarska, koja je željno čekala da anektira tu malu zemlju), dosegli su takav stupanj da bi se Čehoslovačka raspala kad ne bi bili ugušeni. U tom slučaju Hitler bi svakako okupirao Prag. Ako separatiste ušutka centralna vlada, Führer bi isto tako sigurno iskoristio posljedice nemira i umarširao u Prag.

Nakon mnogo oklijevanja, tek onda kad su provokacije postale neizdržljive, čehoslovačka vlada izabrala je drugu alternativu. Šesti ožujka dr Hácha, predsjednik Čehoslovačke, raspustio je autonomnu tzv. malorusku vladu, a u noći između 9. i 10. ožujka i autonomnu slovačku vladu. Sutradan je zapovjedio da se uhapse monsinjor Tiso, slovački premijer, dr Tuka i Durcansky, i proglasio opsadno stanje u Slovačkoj. Jedini hrabar potez ove vlade toliko podložne Berlinu ubrzo se pretvorio u katastrofu koja ju je uništila.

Brza akcija klimave praške vlade iznenadila je Berlin. Göring bijaše umakao u sunčani San Remo na odmor. Hitler se upravo spremao u Beč na proslavu prve godišnjice *Anschlussa.* Ali sad se majstor improvizator dao na grozničav posao. Jedanaesti ožujka odlučio je da ultimatumom zauzme Češku i Moravsku. Prema Hitlerovu naređenju, tekst je toga dana sastavio general Keitel i poslao ga u njemačko Ministarstvo vanjskih poslova. Njime se pozivaju Česi da se pokore vojnoj okupaciji bez otpora.[216] Zasada je, međutim, ostao »strogo povjerljiva vojna tajna«.

Sada je došlo Hitlerovo vrijeme da »oslobodi« Slovačku. Karola Sidora, koji je predstavljao autonomnu slovačku vladu u Pragu, imenovao je predsjednik Hácha za novog premijera mjesto monsinjora Tisoa. Vrativši se u Bratislavu, slovačko sjedište vlade, u subotu 11. ožujka, Sidor je sazvao sastanak svog novog kabineta. U deset sati navečer, sjednicu slovačke vlade prekinuli su neobični i neočekivani posjetioci. Seyss-Inquart, kvislinški nacistički guverner Austrije, i Josef Bürckel, nacistički *Gauleiter* Austrije, u društvu petorice njemačkih generala, proguraše se na sastanak i rekoše ministrima vlade da smjesta proglase nezavisnost Slovačke. Ako to ne učine, Hitlera, koji se odlučio da konačno i odmah riješi slovačko pitanje, neće zanimati sudbina Slovačke.[217]

Sidor, koji se protivio raskidanju svih veza s Česima, odugovlačio je, da bi dobio

na vremenu, ali idućeg jutra monsinjor Tiso, koji je pobjegao iz samostana gdje je trebao biti u kućnom pritvoru, zahtijevao je sastanak kabineta, iako više nije bio njegov član. Da spriječi daljnje ometanje od strane visokih njemačkih predstavnika i generala, Sidor je sazvao sastanak u svom vlastitom stanu, a kad je i tamo postalo nesigurno jer su njemački jurišni odredi zauzimali grad, premjestio ga je u uredske prostorije lokalnih novina. Tu ga je Tiso obavijestio da je upravo primio brzojav od Bürckela koji ga poziva da odmah otiđe Führeru u Berlin. Ako odbije poziv, Bürckel je prijetio, dvije njemačke divizije umarširat će preko Dunava u Bratislavu i Slovačka će biti podijeljena između Njemačke i Madžarske. Kad je narednog jutra, u ponedjeljak 13. ožujka, stigao u Beč s namjerom da vlakom proslijedi u Berlin, bucmastog, malog prelata* Nijemci su ukrcali u avion i prebacili ga do Hitlera. Jer Führer nije imao vremena za gubljenje.

Kada su 13. ožujka u 7,40 navečer Tiso i Durcansky stigli u Kancelariju Reicha u Berlinu, s Hitlerom nije bio samo Ribbentrop već i dva visoka generala, Brauchitsch, vrhovni komandant njemačke kopnene vojske, i Keitel, načelnik OKW. Iako toga možda nisu bili svjesni, Slovaci su zatekli Führera u karakterističnom raspoloženju. Zahvaljujući zaplijenjenom tajnom zapisniku sa sastanka, možemo opet zaviriti u užasnu dušu njemačkog diktatora, koji je naglo podlijegao megalomaniji, i promatrati ga kako raspreda fantastične laži i izgovara zloslutne prijetnje na takav način i u takvoj mjeri da nema nikakve sumnje u to kako je bio uvjeren da to nikada neće doći u javnost.[218]

»Čehoslovačka,« rekao je, »može samo Njemačkoj zahvaliti što nije još više okljaštrena.« Reich je pokazao »veliku suzdržljivost«. Pa ipak, Česi to ne cijene. »U toku prošlih sedmica,« nastavio je brzo se zapjenivši od uzbuđenja, »prilike su nemoguće. Stari Benešov duh opet je oživio.«

Slovaci su ga također razočarali. Poslije Münchena, »posvađao se« sa svojim prijateljima Madžarima, jer im nije dopustio da ugrabe Slovačku. Smatrao je da Slovačka želi nezavisnost.

> Sada je pozvao Tisoa kako bi razjasnio to pitanje *za vrlo kratko vrijeme** ... Pitanje glasi: »Želi li Slovačka da opstoji kao nezavisna ili ne?...« To nije pitanje dana nego sati. Ako Slovačka želi nezavisnost, on će je podržati i čak joj je zajamčiti ... Ako oklijeva ili odbije da se otcijepi od Praga, prepustit će sudbinu Slovačke događajima za koje više neće odgovarati.

U tom trenutku, otkriva njemački zapisnik, Ribbentrop je »pružio Führeru izvještaj koji je upravo primio, a u kojem se javlja o pokretima mađarskih trupa prema slovačkoj granici. Führer je pročitao izvještaj, saopćio Tisou njegov sadržaj i izrazio nadu da će se Slovačka uskoro odlučiti«.

Tiso nije odmah saopćio svoju odluku. Zamolio je Führera da mu »oprosti što pod dojmom kancelarovih riječi nije u stanju da odmah donese neku konačnu odluku«. Ali Slovaci će, dodao je brzo, »dokazati da zavređuju Führerovu naklonost«.

To su i dokazali na konferenciji koja se u Ministarstvu vanjskih poslova otegla do duboko u noć. Prema nürnberškom svjedočenju Kepplera, koji je bio Hitlerov tajni agent u Bratislavi, kao što je bio i godinu dana ranije u Beču, u predvečerje *Anschlussa,* Nijemci su pomogli Tisou da sastavi brzojav koji je »premijer« morao poslati čim se vrati u Bratislavu i u kome, proglašujući nezavisnost Slovačke, traži od Führera da preuzme na sebe zaštitu te nove države.[219] Brzojav podsjeća na onaj što ga je Göring diktirao prije samo godinu dana, a po kojemu je Seyss-Inquart trebao apelirati na Hitlera da pošalje njemačke trupe u Austriju. Dotada se tehnika nacističkih »brzojava« usavršila. Šesnaesti ožujka Tiso je poslušno poslao brzojav, znatno skraćen, a Hitler je smjesta odgovorio da će mu biti drago »da preuzme na se zaštitu slovačke države«.

Te noći u Ministarstvu vanjskih poslova Ribbentrop je također skicirao proglašenje »nezavisnosti« Slovačke i dao ga prevesti na slovački jezik, tako da ga je Tiso mogao odnijeti natrag u Bratislavu gdje ga je »premijer« pročitao – u neznatno izmijenjenom obliku, kako je to jedan njemački agent izvijestio – parlamentu sutradan, u utorak 14. ožujka. Pokušaje nekolicine slovačkih poslanika da bar raspravljaju o njemu, ušutkao je Karmasin, vođa njemačke manjine, koji je upozorio da će njemačke trupe okupirati zemlju ako se iole bude oklijevalo s objavljivanjem nezavisnosti. Suočeni s takvom prijetnjom, kolebljivi poslanici popustiše.

I tako je 14. ožujka 1939. rođena »nezavisnost« Slovačke. Iako su britanski diplomatski predstavnici brzo obavijestili London o načinu njena postanka, Chamberlain je, kao što ćemo vidjeti, bio isto tako brz da upotrijebi slovačko »otcjepljenje« kao izgovor za Britaniju da ne poštuje svoje jamstvo za Čehoslovačku, pošto je Hitler te iste večeri 14. ožujka odlučio da dovrši ono što nije bilo učinjeno u Münchenu.

Život Masarykove i Benešove čehoslovačke republike bio je istekao. I još jednom uznemirene praške vođe išle su Hitleru na ruku kada su postavile posljednji čin tragedije njihove vlastite domovine. Ostarjeli, zbunjeni predsjednik Hácha zatražio je da ga Führer primi*. Hitler dobrostivo pristane. To mu je dalo priliku da inscenira jedan od najdrskijih činova svoje čitave karijere.

Vrijedi razmotriti kako je diktator unaprijed sve dobro pripremio dok je 14. ožujka po podne čekao češkog predsjednika. Proglašenja nezavisnosti Slovačke i Rutenije, koja je tako vješto udesio, ostavljala su Pragu samo češko jezgro Češke i Moravske. Nije li Čehoslovačka zaista prestala postojati – država čije su granice jamčile Britanija i Francuska protiv agresije? Chamberlain i Daladier, njegovi suradnici u Münchenu, gdje je jamstvo svečano dano, već su imali svoju »ispriku«. O tome da će

je prihvatiti, nije ni sumnjao – i imao je pravo. To je uklanjalo svaku opasnost stranog posredovanja. Ali, da bude dvostruko siguran – da se osigura da će njegov slijedeći potez izgledati sasma zakonit i opravdan po neodređenim pravilima međunarodnog zakona, barem na papiru – primorat će slabog i senilnog Háchu, koji je moljakao da ga primi, da prihvati isto ono rješenje koje je namjeravao postići vojnom silom. I uradivši tako, mogao je udesiti – on koji je prvi u Evropi usavršio tehniku osvajanja bez krvi, kao što su *Anschluss* i München dokazali – da izgleda kako je predsjednik Čehoslovačke u stvari, i formalno to zatražio. Sve finese »zakonitosti«, koje je tako usavršio preuzimajući vlast u Njemačkoj, doći će do izražaja i u osvajanju negermanske zemlje.

Hitler je, osim toga, poduzeo posebne mjere da zavara Nijemce i ostale lakovjerne narode u Evropi. Već nekoliko dana njemački provokatori nastojali su da izazovu nemire u raznim češkim gradovima – Pragu, Brnu i Jihlavi. Nisu imali mnogo uspjeha, jer je, prema izvještaju njemačkog poslanstva u Pragu, češka »policija dobila nalog da ne poduzima nikakve mjere protiv Nijemaca čak ni u slučaju provokacija«.[220] Ali taj neuspjeh nije spriječio dra Goebbelsa da natjera njemački tisak u bjesnilo zbog izmišljenih zlodjela Čeha nad jadnim Nijemcima. Kako je francuski ambasador gospodin Coulondre obavijestio Pariz, bile su to iste priče, s istim naslovima, koje je dr Goebbels sročio za sudetske krize – od trudne Njemice izgažene od čeških zvijeri do općeg krvoprolića (*»Blutbad«*) u kojem goloruki Nijemci padaju kao žrtve čeških divljaka. Hitler je uvjeravao ponosni njemački narod da njihovi sunarodnjaci neće zadugo ostati nezaštićeni.

Takva je bila situacija i takvi su bili Hitlerovi planovi, sada znademo iz njemačkih arhiva, dok je vlak, vozeći predsjednika Háchu i njegova ministra vanjskih poslova Chvalkovskog 14. ožujka uvečer, u 22.40, ulazio u stanicu Anhalt u Berlinu. Zbog srčane mane predsjednik nije bio u stanju da leti.

TEŠKO ISKUŠENJE DRA HÁCHE

Njemački protokol bio je savršen. Češkom predsjedniku odane su sve službene počasti predviđene za šefa države. Na stanici je bio postrojen počasni bataljon, a njemački ministar vanjskih poslova osobno je dočekao visokog gosta i njegovoj kćerci predao lijep buket. U prvorazrednom hotelu *Adlon,* gdje su za predsjednika i njegovu pratnju rezervirani najbolji apartmani, gospođicu Háchu čekale su čokolade – osobni dar Adolfa Hitlera koji je vjerovao da svi dijele njegovo obožavanje slatkiša. A kada su ostarjeli predsjednik i njegov ministar vanjskih poslova stigli u Kancelariju Reicha, pred ulazom ih je pozdravio postrojeni počasni bataljon SS.

Hitleru nisu bili pozvani sve do 1.15 ujutro. Hácha mora da je znao što ga čeka. Prije nego što će njegov vlak napustiti češki teritorij, saznao je iz Praga da su njemačke trupe već okupirale Moravsku Ostravu, važan češki industrijski grad, i da su zauzele položaje duž cijele granične linije Češke i Moravske, spremne da udare. Dok je u ranim jutarnjim satima ulazio u Führerovu radnu sobu, odmah je vidio da, uz Ribbentropa, Weizsäckera i feldmaršala Göringa koji je hitno pozvan sa svog odmora u San Remu, uz Hitlera stoji i general Keitel. Dok je ulazio u lavlju pećinu, najvjerojatnije nije primijetio da se i Hitlerov liječnik, šarlatan dr Theodor Morell, nalazi pri ruci, i to ne bez razloga.

Tajni njemački zapisnik sa sastanka otkriva svu mučninu prizora već na samom početku. Nesretni dr Hácha, nekad cijenjeni sudac Vrhovnog suda, izgubio je, puzeći pred razmetljivim njemačkim Führerom, svako ljudsko dostojanstvo. Možda je predsjednik smatrao da samo na taj način može apelirati na Hitlerovu velikodušnost i unekoliko poštedjeti svoj narod; ali, bez obzira na njegove pobude, njegove riječi, koje su Nijemci zabilježili za svoj tajni arhiv, izazivaju gađenje čitaoca čak i danas. On sâm, Hácha, uvjeravao je Hitlera, nikad se nije miješao u politiku. Malokad je vidio osnivače čehoslovačke republike Masaryka i Beneša, a i onda kad ih je vidio, nisu mu se svidjeli. Njihov režim, rekao je, njemu je »tuđ« – »toliko tuđ da se neposredno nakon promjene režima (nakon Münchena) upitao je li uopće dobro za Čehoslovačku da bude nezavisna država«.

> Uvjeren je da sudbina Čehoslovačke leži u Führerovim rukama i da je sigurna u takvim rukama... Tada se osvrnuo na ono što ga je najviše kosnulo, a to je sudbina njegova naroda. Osjeća da je upravo Führer taj koji će shvatiti njegovo stanovište da Čehoslovačka ima pravo da živi narodnim životom ... Čehoslovačku okrivljuju jer još uvijek postoji mnogo pristalica Benešova poretka... Vlada svim sredstvima nastoji da ih ušutka. To je otprilike sve što ima reći.

Zatim je Hitler rekao sve što je imao da kaže. Pošto je nabrojio sve navodne nepravde koje je Masarykova i Benešova Čehoslovačka učinila Nijemcima i Njemačkoj, i iznova ustvrdio da se Česi od Münchena, na žalost, nisu izmijenili, prešao je na stvar.

> Došao je do zaključka da bi ovo predsjednikovo putovanje, usprkos njegovim poodmaklim godinama, moglo biti od velike koristi za njegovu zemlju, jer je njemačka intervencija još samo pitanje sati... On ne gaji nikakvo neprijateljstvo protiv bilo kojeg naroda... Postojanje preostalog dijela čehoslovačke države treba pripisati isključivo njegovu korektnom stavu... U jesen nije htio donositi konačne zaključke, jer je držao da je koegzistencija moguća, ali je otvoreno dao do znanja da će uništiti tu državu ako Benešova struja posve ne iščezne.

A ona nije iščezla, i za to je naveo »primjere«.

I tako je prošle nedjelje, 12. ožujka, kocka pala... *Izdao je naređenje za invaziju njemačkih trupa i za sjedinjenje Čehoslovačke s njemačkim Reichom.*

»Hácha i Chvalkovský,« bilježi dr Schmidt, »sjedili su kao skamenjeni.« Samo su im oči pokazivale da su živi. Ali Hitler još nije bio gotov. Morao je poniziti svoje goste prijetnjama teutonskim terorom.

Njemačka vojska (nastavio je Hitler) danas je već zauzela neke pogranične oblasti, i u kasarnama, gdje joj je pružen otpor, otpor je nemilosrdno ugušen.

Sutra ujutro u šest sati njemačka vojska treba da uđe u Češku sa svih strana, a njemačko zrakoplovstvo zauzet će češke aerodrome. Postoje dvije mogućnosti. Prva je da ulaskom njemačkih trupa dođe do sukoba. U tom slučaju, otpor će biti okrutno skršen. Druga je mogućnost da se ulazak njemačkih trupa odvija miroljubivo, u kojem bi slučaju Führeru bilo lako da velikodušno dopusti Čehoslovačkoj njezin način života, autonomiju i izvjestan stupanj narodne slobode.

Sve to on ne radi zbog mržnje nego da zaštiti Njemačku. Da prošle jeseni Čehoslovačka nije popustila, češki narod bio bi iskorijenjen. To nitko ne bi mogao spriječiti. Da je došlo do borbe ... za dva dana češka vojska prestala bi postojati. Naravno, nešto bi i Nijemaca poginulo, a to bi potpirilo mržnju koja bi ga prisilila, u samoobrani, da ne pristane na autonomiju. Svijet za to ne bi nimalo mario. Suosjeća s češkim narodom dok čita stranu štampu. Stekao je dojam koji se može ukratko izraziti njemačkom poslovicom: »Maur je izvršio svoju dužnost, Maur može otići«...

Zbog toga je i pozvao Háchu da dođe ovamo. To je posljednja prilika koju pruža češkom narodu... Možda će njegov posjet spriječiti ono najgore ...

Sati prolaze. U šest sati trupe će umarširati. Gotovo ga je sramota da to kaže, ali na svaki češki bataljon dolazi jedna njemačka divizija. Savjetovao bi mu (Háchi) da se povuče sa Chvalkovskim i da prodiskutiraju što treba da čine.

Što da čine? Skršeni stari predsjednik nije se morao povući da to odluči. Odmah je rekao Hitleru: »Položaj je posve jasan. Bila bi ludost opirati se.« Ali kako, upitao je – budući da je bilo nešto iza 2 sata – da za cigla četiri sata uredi da čitav češki narod ne pruži otpor? Führer je odgovorio da će biti najbolje da se posavjetuje sa svojim pratiocima. Njemačka ratna mašina već je u pokretu i nije moguće zaustaviti je. Hácha mora odmah stupiti u vezu s Pragom. »Bila je to teška odluka,« rekao je, prema njemačkom zapisniku Hitler, »ali on sad vidi mogućnost dugog razdoblja mira između dvaju naroda. Da je odluka drukčija, vidio bi samo uništenje Čehoslovačke.«

Tim riječima otpravio je svoje goste. Bilo je 2.15 sati. U susjednoj sobi Göring i Ribbentrop pojačavali su pritisak na dvije žrtve. Prema francuskom ambasadoru, koji je u jednoj službenoj poruci Parizu opisao prizor na osnovi izvještaja iz, po njegovom uvjerenju, vjerodostojnog izvora, Hácha i Chvalkovský prosvjedovali su protiv nečuvena postupka prema njihovu narodu. Izjavili su da neće potpisati dokument o predaji. Ako to učine, njihov će ih narod zauvijek prokleti.

Njemački ministri (Göring i Ribbentrop) bili su nemilosrdni (pisao je gospodin Coulondre u svojoj poruci). Doslovce su jurili dra Háchu i gospodina Chvalkovskog oko stola na kojemu su ležali dokumenti, bacajući ih neprestano pred njih, gurajući pera u njihove ruke, neprekidno ponavljajući da će, ako ne popuste, za dva sata pola Praga ležati u ruševinama od bombardiranja, a da će to biti samo početak. Stotine bombardera čeka naređenje da uzlete i primit će ga u šest ujutro ako do tada dokumenti ne budu potpisani.*

U tom je trenutku dr Schmidt, koji je, čini se, uspijevao da bude prisutan kad god i gdje god je drama Trećeg Reicha dostizala svoj vrhunac, čuo Göringa kako zove dra Morella.

»Hácha se onesvijestio!« vikao je Göring.

Za trenutak su se nacistički nasilnici uplašili da bi im izmučeni češki predsjednik mogao umrijeti na rukama i da bi, kako to kaže Schmidt, »sutra čitav svijet pričao kako je umoren u Kancelariji Reicha«. Specijalnost dra Morella bile su injekcije – mnogo kasnije njima će gotovo usmrtiti Hitlera – pa je i sad upotrijebio iglu i dra Háchu priveo k svijesti. Predsjednik je dovoljno oživio da pograbi telefon koji su mu Nijemci utisnuli u ruku i da posebnom linijom, uspostavljenom po naređenju Ribbentropa, razgovara sa svojom vladom u Pragu. Obavijestio je češki kabinet o onome što se dogodilo i savjetovao predaju. Zatim, kad se još bolje oporavio, nakon druge injekcije dra Morella, predsjednik umiruće republike vratio se posrćući Adolfu Hitleru da potpiše smrtnu osudu svoje zemlje. Bilo je tada pet minuta do četiri ujutro, 15. ožujka 1939.

Tekst je »unaprijed priredio Hitler«, pripovijeda Schmidt, i za Háchine nesvijesti njemački tumač bio je zauzet prepisivanjem službenog saopćenja, koje je također bilo »unaprijed« sastavljeno i koje su Hácha i Chvalkovský također bili prisiljeni da potpišu. Saopćenje je glasilo:

Berlin, 15. ožujka 1939.

Na njihov zahtjev, Führer je danas u Berlinu primio čehoslovačkog predsjednika dra Háchu i čehoslovačkog ministra vanjskih poslova dra Chvalkovskog, u prisutnosti ministra vanjskih poslova von Ribbentropa. Na sastanku je otvoreno razmotrena ozbiljna situacija izazvana događajima što su se za proteklih nekoliko tjedana odigrali na sadašnjem čehoslovačkom teritoriju.

Izraženo je obostrano uvjerenje da cilj svih nastojanja mora biti osiguranje spokojnosti, reda i mira u tom dijelu Evrope. Čehoslovački je predsjednik izjavio da s povjerenjem polaže sudbinu češkog naroda i češke zemlje u ruke Führera Trećeg Reicha kako bi ispunio taj cilj i postigao konačno uspostavljanje mira. Führer je prihvatio tu izjavu i izrazio spremnost da češki narod uzme pod zaštitu njemačkog Reicha, te da mu zajamči autonoman razvoj etničkog života koji najbolje odgovara njegovu biću.

Hitlerova dvoličnost tu je vjerojatno dosegla vrhunac.

Prema izjavi jedne tajnice, Hitler je nakon potpisivanja jurnuo u svoj ured i zagrlio sve prisutne žene uskliknuvši: »Djeco! Ovo je najveći dan mog života! Ući ću u povijest kao najveći od svih Nijemaca!«

Nije mu palo na um – a i kako bi? – da bi kraj Čehoslovačke mogao biti i početak kraja Njemačke. Od te zore 15. ožujka 1939. – na màrtovske ide – put u rat, poraz, katastrofu, kako sada znademo, širom se otvorio pred njim. Bit će to kratak put i ravan kao dlan. A kad se jednom nađe na njemu i bučno krene, Hitler se, poput Aleksandra i Napoleona, neće moći zaustaviti.[221]

Petnaesti ožujka u 6 sati njemačke trupe slile su se u Češku i Moravsku. Nisu naišle ni na kakav otpor i do uvečer Hitler je bio u stanju da slavodobitno uđe u Prag, za koji je smatrao da ga je Chamberlain zakinuo u Münchenu. Prije no što će napustiti Berlin, izdao je njemačkom narodu pompozni proglas u kome je ponovio dosadne laži o »krvavim izgredima« i »strahovladi« Čeha koje je bio prisiljen da dokrajči, i ponosno izjavio: »Čehoslovačka više ne postoji!«

Te noći spavao je u dvorcu Hradčany, starodrevnom sjedištu kraljeva Češke visoko iznad rijeke Vltave, gdje su do nedavno sada prezreni Masaryk i Beneš živjeli i radili za prvu demokraciju koju je Srednja Evropa ikad vidjela. Führerova osveta bila je potpuna, a da je bila slatka, dokazuje niz proglasa što ih je izdao. Konačno je zadovoljio svoju strastvenu mržnju prema Česima koja ga je opsjedala kao Austrijanca za skitalačkih dana u Beču prije tri desetljeća, i koja je iznova zaplamtjela kad se godinu dana ranije Beneš usudio da se usprotivi njemu, najmoćnijem njemačkom diktatoru.

Sutradan je iz dvorca Hradčany proglasio protektorat nad Češkom i Moravskom. Česima je, doduše, formalno priznato pravo na »autonomiju i samoupravu« ali su istim proglasom potpuno stavljeni pod njemačku petu. Svu moć posjedovali su *Reichsprotektor,* njegov državni sekretar i njegov šef civilne uprave, koje će imenovati Führer. Da bi umirio javno mišljenje u Britaniji i Francuskoj, Hitler je iz frižidera izvukao »umjerenog« Neuratha i postavio ga za protektora.* Dvojici vrhunskih sudetskih vođa Konradu Henleinu i gangsteru Karlu Hermanu Franku pružena je prilika da se osvete Česima time što je jedan postavljen za šefa građanske uprave, a drugi za ministra vanjskih poslova. Nije dugo trebalo da Himmler, u svojstvu šefa njemačke policije, stegne omču i oko protektorata. Da obavi taj posao, postavio je zloglasnog Franka za šefa policije protektorata i komandujućeg oficira SS.*

Već tisuću godina (rekao je Hitler u svom proglasu protektorata) pokrajine Češka i Moravska čine dio *Lebensrauma* njemačkog naroda... Čehoslovačka je pokazala prirođenu nesposobnost da preživi i zato je postala žrtva pravog rasula. Njemački Reich ne može podnositi stalne nemire u tim područjima... Stoga je njemač-

ki Reich, pridržavajući se zakona samoodržavanja, sada riješio da odlučno posreduje kako bi izgradio temelje pravednom uređenju u Srednjoj Evropi. Jer, za tisuću godina svoje povijesti, on je već dokazao da je, zahvaljujući veličini i značajkama njemačkog naroda, samo on pozvan da se prihvati tog zadatka.

Duga noć njemačkog divljaštva slegla se nad Pragom i češkim krajevima.

Šesnaesti ožujka Hitler je uzeo i Slovačku pod svoju dobrohotnu zaštitu odgovarajući na »brzojav« premijera Tisoa, koji je, u stvari, sastavljen u Berlinu, kao što smo vidjeli. Njemačke trupe brzo su ušle u Slovačku da provedu »zaštitu«. Osamnaesti ožujka Hitler je bio u Beču da odobri »Ugovor o zaštiti«, koji su 23. ožujka u Berlinu potpisali Ribbentrop i dr Tuka, a koji je sadržavao tajni protokol kojim su Njemačkoj dana isključiva prava korištenja slovačkih privrednih potencijala.[222]

Što se tiče Rutenije, koja je činila istočni vrh Čehoslovačke, njezina nezavisnost u formi »Karpatsko-ukrajinske republike« objavljena 14. ožujka potrajala je samo dvadeset četiri sata. Njezin apel Hitleru za »zaštitu« bio je uzaludan. Hitler je već bio dodijelio taj teritorij Mađarskoj. U zaplijenjenom arhivu Ministarstva vanjskih poslova nalazi se zanimljivo pismo koje je 13. ožujka osobno napisao Miklós Horthy, madžarski namjesnik, i adresirao na Adolfa Hitlera.

EKSELENCIJO: Od srca vam hvala! Ne mogu Vam reći koliko sam sretan, jer je ta oblast planinskih izvora (Rutenija) za Mađarsku – ne volim upotrebljavati velike riječi – od *životne važnosti*... S oduševljenjem pretresamo taj problem. Planovi su već izrađeni. U četvrtak, šesnaestog, odigrat će se pogranični incident nakon kojega će u subotu uslijediti veliki pokret.[223]

Kako su se događaji odvijali, nije ni bilo potrebe za »incidentom«. Madžarske trupe jednostavno su ušle u Potkarpatsku Rusiju (Ruteniju) 15. ožujka u 6 sati, usklađivši svoj ulazak s ulaskom Nijemaca na zapadu, i narednog dana teritorij je i službeno pripojen Madžarskoj.

I tako je potkraj dana 15. ožujka, koji je počeo u Berlinu u 1.15, kad je Hácha stigao u Kancelariju Reicha, Čehoslovačka, kako je Hitler rekao, prestala postojati.

Ni Britanija ni Francuska nisu učinile ni najmanji korak da je spase, premda su u Münchenu svečano bile zajamčile Čehoslovačkoj sigurnost od svake agresije.

Od toga sastanka, i Hitler i Mussolini došli su do zaključka da su Britanci i njihov predsjednik vlade, stjecajem sretnih okolnosti, toliko oslabili da Londonu više ne treba posvećivati mnogo pažnje. Jedanaesti siječnja 1939. Chamberlain je, u pratnji lorda Halifaxa, doputovao u Rim u nastojanju da se poboljšaju anglo-talijanski odnosi. Pisac ove knjige slučajno se zatekao na rimskoj stanici kada su dva Engleza stigla

i zabilježio u svoj dnevnik »lukavo smijuljenje« na Mussolinijevu licu dok je pozdravljao goste. »Kad je Mussolini prošao pored mene,« zabilježio sam kad je društvo napustilo kolodvor, »šalio se sa svojim zetom (Cianom) i pričao viceve.«[224] Naravno, nisam mogao razabrati što je govorio, ali kasnije je Ciano u svom dnevniku otkrio ono najvažnije.

> Dolazak Chamberlaina (pisao je Ciano 11. i 12. siječnja)... Koliko se razlikujemo od tih ljudi! To je jedan drugi svijet. Govorili smo o tome s Duceom poslije ručka. »Ti ljudi nisu istog soja,« rekao je, »kao što su bili Francis Drake i ostali sjajni pustolovi koji su stvorili imperij. To su zapravo umorni sinovi duge loze bogataša i oni će izgubiti svoj imperij.«
>
> Britanci ne žele da se bore. Pokušavaju se povući što sporije, ali se ne bore... Naši razgovori s Britancima završeni su. Ništa nije postignuto. Telefonirao sam Ribbentropu da je posjet »velika limunada« (farsa)...
>
> Otpratio sam Ducea do stanice prilikom Chamberlainova odlaska (pisao je Ciano 14. siječnja)... Chamberlainove oči ispunile su se suzama kada je vlak krenuo, a njegovi zemljaci zapjevali: »*For He's a Jolly Good Fellow*.« »Kakva je to pjesmica?« upitao je Duce.[225]

Iako je Hitler za sudetske krize bio zabrinut zbog Chamberlainova pogleda, u zaplijenjenim njemačkim zapisima nema ni riječi koje bi ukazivale na to da mu je poslije toga bilo imalo stalo do toga što predsjednik britanske vlade misli o njegovu uništenju ostatka Čehoslovačke, usprkos britanskom jamstvu – i, isto tako, usprkos münchenskom sporazumu. Četrnaesti ožujka, dok je Hitler čekao u Berlinu da ponizi Háchu, i dok su se u Donjem domu u Londonu postavljala ljutita pitanja oko njemačkog izmudrivanja slovačkog »otcjepljenja« i njegova učinka na britansko jamstvo Pragu protiv agresije, Chamberlain je raspaljeno odgovorio: »Nikakve agresije nije bilo.«

Ali idućeg dana, 15. ožujka, kada je došlo do agresije, predsjednik vlade upotrijebio je proglas slovačke »nezavisnosti« kao izgovor da ne poštuje riječ svoje zemlje. »Sadržaj ovog proglasa,« objasnio je, »dovršava unutrašnji rascjep države za čije smo granice jamčili. Vlada Njegova Veličanstva zato ne može više smatrati sebe obveznom glede tog obećanja.«

I tako je Hitlerova strategija savršeno djelovala. Dao je Chamberlainu ispriku i predsjednik vlade ju je prihvatio.

Zanimljivo je da predsjednik vlade nije čak ni htio optužiti Hitlera zbog kršenja njegove riječi. »Često sam čuo kako se pronose optužbe zbog vjerolomstva, optužbe koje mi se ne čine dovoljno osnovane,« rekao je, »tako da danas ne želim da me tko poveže s bilo kakvim optužbama takve vrste.« Nije izgovorio nijednu riječ prijekora Führeru, čak ni zbog postupka prema Háchi i podle prijevare koja je, očito, iako pojedinosti još nisu bile poznate – izvedena u Kancelariji Reicha toga dana 15. ožujka, rano izjutra.

Nije zato nikakvo čudo što je britanski prosvjed toga dana, ako se tako može nazvati,* bio toliko blag i što su se Nijemci prema njemu – i kasnijim anglo--francuskim žalbama – odnosili onako drsko i prezirno.

> Vlada Njegova Veličanstva nema želje da se nepotrebno miješa u stvar koja se više tiče drugih vlada... Ona je, međutim, što će njemačka vlada sigurno cijeniti, duboko zabrinuta za uspjeh svih nastojanja za ponovno uspostavljanje povjerenja i popuštanje napetosti u Evropi. Ona ne bi odobrila nikakvu akciju u Srednjoj Evropi koja bi uzrokovala zastoj u stvaranju tog sve većeg povjerenja ...[226]

U toj noti, koju je 15. ožujka ambasador Henderson uručio Ribbentropu u obliku službene poruke lorda Halifaxa, nema ni riječi o određenim događajima toga dana.

Francuzi su bili bar određeniji. Robert Coulondre, novi ambasador Francuske u Berlinu, nije dijelio ni iluzije svog britanskog kolege o nacizmu, niti Hendersonov prezir prema Česima. Petnaesti ožujka izjutra zahtijevao je razgovor s Ribbentropom, ali tašti i osvetoljubivi njemački ministar vanjskih poslova već je bio na putu u Prag, s namjerom da sudjeluje u Hitlerovu ponižavanju poraženog naroda. Umjesto toga, u podne ga je primio državni sekretar von Weizsäcker. Ambasador nije gubio vremena da kaže ono što Chamberlain i Henderson još nisu bili spremni da reknu: da je svojom vojnom intervencijom u Češkoj i Moravskoj Njemačka grubo prekršila i Münchenski sporazum i francusko-njemački proglas od 6. prosinca. Barun von Weizsäcker, koji će kasnije uporno tvrditi da je čitavo vrijeme bio dosljedan anti-nacist, bio je tako arogantno nastrojen da bi to služilo na čast i Ribbentropu. Prema njegovom vlastitom memorandumu sa sastanka

> ... rekao sam ambasadoru prilično oštro da ne spominje Münchenski sporazum, za koji tvrdi da je prekršen, i da nam ne dijeli lekcije... Rekao sam mu da, s obzirom na sporazum koji je prošle noći postignut s češkom vladom, ne vidim razloga za bilo kakav demarš francuskog ambasadora ... i da sam uvjeren da će, kad se vrati u svoju ambasadu, primiti nove upute koje će ga umiriti.[227]

Tri dana kasnije, 18. ožujka, kada su se vlade Britanije i Francuske, iz poštovanja prema uznemirenom javnom mišljenju kod kuće, konačno pribrale da službeno prosvjeduju Reichu, Weizsäcker je u drskosti dobrano nadmašio svojeg gospodara Ribbentropa – opet po svom vlastitom iskazu. U memorandumu nađenom u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova, on, s očiglednim veseljem, priča o tome kako je odbio čak i da primi službenu francusku protestnu notu.

> Smjesta sam vratio notu u omotnicu i gurnuo je natrag ambasadoru, uz napomenu da kategorički odbijam da primim od njega bilo kakav protest u vezi s čehoslovačkim pitanjem; da neću obratiti pažnju na saopćenje i da savjetujem gospodinu Coulondreu da nagovori svoju vladu da revidira nacrt.[228]

Nasuprot Hendersonu, Coulondre u to doba nije bio izaslanik koji bi se dao zastrašiti od Nijemaca. Srdito je uzvratio da je nota njegove vlade napisana nakon određenog razmatranja i da nikako ne namjerava zatražiti da se revidira. Kako je državni sekretar i dalje odbijao da primi dokument, ambasador ga je podsjetio na ustaljenu diplomatsku praksu, uporno tvrdeći da Francuska ima pravo da objelodani svoje poglede njemačkoj vladi. Na koncu je Weizsäcker, prema vlastitom iskazu, ostavio notu na stolu objasnivši »da će smatrati kao da nam je dostavljena poštom«. Ali, prije no što je stigao do te bezočne geste, olakšao je savjest slijedećim:

> S pravnog gledišta, postoji proglas što su ga objavili Führer i predsjednik čehoslovačke države. Češki je predsjednik, na vlastiti zahtjev, došao u Berlin i zatim smjesta objavio da želi položiti sudbinu svoje zemlje u Führerove ruke. Ne vjerujem da je francuska vlada veći katolik od pape i da se namjerava pačati u stvari koje su propisno riješili Berlin i Prag.*

Weizsäcker se vladao sasma drukčije prema susretljivom britanskom ambasadoru koji je 18. ožujka kasno po podne prenio prosvjed svoje vlade. Velika Britanija smatra da »događaje prošlih nekoliko dana ne može shvatiti drukčije nego kao potpuno odbacivanje Münchenskog sporazuma«, i da su »njemačke vojne akcije lišene svake pravne osnove«. Weizsäcker, bilježeći to, primijetio je da britanska nota u tom pogledu nije išla tako daleko kao francuski protest, u kojem je rečeno da Francuska »neće priznati zakonitost njemačke okupacije«.

Sedamnaesti ožujka Henderson je došao da obavijesti Weizsäckera kako mora otputovati u London na »savjetovanje« i, prema riječima državnog sekretara, da oprezno ispita njegovo mišljenje u vezi s »argumentima koje bi mogao pružiti Chamberlainu da ih upotrijebi protiv najnovije političke opozicije... Henderson je objasnio da se Britanija više izravno ne zanima za čehoslovačku teritorij. Njegova – Hendersonova – zabrinutost više se odnosi na budućnost«.[229]

Čak i Hitlerovo uništenje Čehoslovačke očigledno nije osvijestilo britanskog ambasadora da uvidi karakter vlade kod koje je akreditiran, a niti je, čini se, bio svjestan onoga što se toga dana događalo s vladom koju je predstavljao.

Iznenada i neočekivano, Neville Chamberlain je 17. ožujka, dva dana nakon Hitlerova uništenja Čehoslovačke, doživio veliko buđenje. Ono nije došlo bez nekog poticaja. Na njegovo veliko čuđenje, veći dio britanske štampe (čak i *Times,* iako ne i *Daily Mail)* i Donji dom žestoko su reagirali na Hitlerovu najnoviju agresiju. Još ozbiljnije bilo je to što je većina njegovih pristalica u parlamentu i polovica kabineta ustala protiv daljnjeg popuštanja Hitleru. Osobito je lord Halifax, kako je njemački ambasador obavijestio Berlin, uporno zahtijevao da predsjednik vlade prizna što se

dogodilo i naglo izmijeni svoj kurs.[230] Chamberlainu je svanulo da mu je položaj šefa vlade i vođe konzervativne stranke u opasnosti.

Njegova korjenita promjena mišljenja došla je nenadano. Još 16. ožujka uvečer sir John Simon u ime vlade održao je govor u Donjem domu, koji je bio toliko ciničan glede Čeha i toliko u »duhu Münchena« da je, prema izvještajima štampe, izazvao Dom do »rijetko viđenog gnjeva«. Slijedećeg dana, u predvečerje njegova 70-godišnjeg rođendana, Chamberlain je imao održati govor u svom rodnom gradu Birminghamu. Skicirao je besjedu o domaćim problemima, s posebnim naglaskom na društvene službe. U popodnevnom vlaku za Birmingham, prema izvještaju koji je pisac ove knjige dobio iz francuskih diplomatskih izvora, Chamberlain se konačno odlučio. Odbacio je svoj pripremljeni govor i na brzinu sastavio posve drukčiji.

Čitavoj Britaniji, i zaista velikom dijelu svijeta, jer je govor prenošen preko radija, Chamberlain se ispričao »zbog vrlo umjerene i oprezne ... te ponešto hladne i nepristrane izjave« prije dva dana, za koju je držao da je obavezan da je dade Donjem domu. »Nadam se da ću to ispraviti večeras svojom izjavom,« rekao je.

Predsjednik vlade konačno je uvidio da ga je Hitler prevario. Ponovio je Führerova razna uvjeravanja« da su Sudeti njegov posljednji teritorijalni zahtjev u Evropi i da »ne želi nijednog Čeha«.

> Sada nam govore da su zauzimanje teritorija uvjetovali nemiri u Čehoslovačkoj... Ako je bilo nereda, nisu li oni izazvani izvana?... Je li ovo kraj jedne stare pustolovine ili je početak nove? Je li to posljednji napad na jednu malu državu ili tek slijede drugi? Je li to u biti jedan korak u nastojanju da se dominira svijetom putem sile? ...
>
> Premda nisam spreman da našu zemlju vežem novim i neodređenim obvezama pod uvjetima koji se sada ne mogu sagledati, bila bi ipak velika greška pretpostaviti da je ovaj narod, samo zato što vjeruje da je rat besmislen i okrutan, toliko izgubio svoj karakter da se neće do krajnjih granica svojih snaga oduprijeti takvu izazovu, ako ikad do njega dođe.

Bila je to nagla i sudbonosna prekretnica za Chamberlaina i Britaniju, i Hitlera je već sutradan na nju upozorio pronicavi njemački ambasador u Londonu. »Bilo bi pogrešno gajiti ma kakve iluzije,« napisao je Herbert von Dirksen njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova u opširnom izvještaju od 18. ožujka, »da u britanskom stavu prema Njemačkoj nije došlo do korjenite promjene.«[231]

Svakome tko je pročitao *Mein Kampf,* tko je bacio pogled na mapu i nove položaje njemačke kopnene vojske u Slovačkoj, tko je dočuo za izvjesne njemačke diplomatske korake poslije Münchena ili tko je dublje razmislio o dinamici Hitlerova osvajanja Austrije i Čehoslovačke bez prolijevanja krvi za posljednjih dvanaest mjeseci, bilo je jasno koje će »male države« biti slijedeće na Hitlerovom popisu. Chamberlain i gotovo svi ostali znali su to savršeno dobro.

Trideset prvi, ožujka, šesnaest dana nakon Hitlerova ulaska u Prag, britanski predsjednik vlade rekao je u Donjem domu:

> U slučaju bilo kakve akcije koja bi otvoreno zaprijetila nezavisnosti Poljske i, shodno tome, ako bi poljska vlada zaključila da je neophodno oduprijeti se oružanim snagama, vlada Njegova Veličanstva smatrala bi se obaveznom da smjesta i najenergičnije pomogne poljsku vladu. U tom smislu, poljska vlada dobila je odgovarajuća uvjeravanja. Slobodan sam dodati da me je francuska vlada ovlastila da jasno stavim do znanja da u toj stvari zauzima isti stav.

Došao je red na Poljsku.

Bilješke

Trinaesto poglavlje

* Zagrade su u izvorniku.

* Izvještaj majora Bucha daje istinitu sliku pravde u Trećem Reichu. »U slijedećim slučajevima ubijanja Židova,« kaže se u jednom dijelu izvještaja, »postupci ili izrečene blaže kazne obustavljeni su.« On zatim navodi velik broj takvih »slučajeva« dajući imena umorenih i ubojica. »Član stranke August Frühling zbog ubojstva židovskog para Goldberg i ubojstva Židova Sinasohna... Članovi stranke Willi Behring i Josef Heike zbog ubojstva Židova Rosenbauma i Židovke Zwienicki... Članovi stranke Heinrich Schmidt i Ernst Meckler zbog utapljanja Židova Ilsoffera. ..« itd.

* Kada je sudac Jackson za unakrsnog ispitivanja u Nürnbergu upitao Göringa je li to stvarno rekao, ovaj je odgovorio: »Da, to sam rekao u trenutku lošeg raspoloženja i uzbuđenja... Nisam to mislio ozbiljno.«[232]

* Američkog ambasadora u Berlinu Hugha Wilsona pozvao je predsjednik Roosevelt 14. studenog, dva dana nakon Göringova sastanka, »na savjetovanje« i nikad se nije vratio na prijašnji položaj. Njemački ambasador u Washingtonu Hans Dieckhoff, koji je toga dana javio u Berlin da »ovdje bjesni vihor« kao posljedica njemačkih pogroma, pozvan je 18. studenog i isto se tako nikad nije vratio. Trideseti studenog Hans Thomsen, njemački otpravnik poslova u Washingtonu. savjetovao je Berlin šifrom da se »zbog zategnutih odnosa i nedovoljne sigurnosti povjerljivog materijala« u ambasadi, »povjerljivi politički dokumenti« prebace u Berlin. »Dokumenti su.« rekao je. »toliko opsežni, da se u slučaju nužde ne mogu brzo uništiti.«[233]

* Cecil Rhodes (1853–1902), britanski kolonijalni državnik i financijer. Dio osobnog bogatstva ostavio Oxfordskom sveučilištu za studente Commonwealtha, SAD i Njemačke. (Red.)

* 28. siječnja 1939. lord Halifax potajno je upozorio predsjednika Roosevelta da su »već u studenom 1938. postojali znakovi, koji su postepeno postajali izrazitiji, da Hitler smišlja daljnju inozemnu pustolovinu za proljeće 1939«. Britanski ministar vanjskih poslova rekao je da »izvještaji ukazuju da Hitler, na poticaj Ribbentropa, Himmlera i drugih, razmišlja o napadu na zapadne sile kao uvod u kasnije akcije na istoku«.[234]

* Njemačka verzija Ribbentropova razgovora sa Cianom u Rimu 28. listopada, koju je sastavio dr Schmidt, potvrđuje Ribbentropov ratoboran stav i navodi ga kako kaže da se Njemačka i Italija moraju pripremiti »za oružani sukob sa zapadnim demokracijama ... već danas«. Na tom je sastanku Ribbentrop također uvjeravao Ciana da je München otkrio snagu izolacionista u SAD »tako da nema nikakve bojazni od Amerike«.[235]

* Pristup ovom neobičnom odmaralištu građenom preko tri godine uz velik trošak bio je veoma težak. Šesnaest kilometara vijugave ceste urezane u stranu planine vodila je do dugačkog podzemnog prolaza izbušenog u stijeni, s koje je jedno dizalo prevozilo stotinjak metara do kolibe smještene na visini od preko tisuću i osamsto metara na vrhuncu planine. Pružala je uzbudljivu panoramu Alpa. U daljini se vidio Salzburg. Opisujući ga kasnije, François-Poncet se čudio: »Je li to zdanje djelo normalnog uma ili uma mučenog megalomanijom i progonjenog tlapnjama prevlasti i samoće?«

* Dne 24. studenog Hitler je izdao drugu tajnu direktivu kojom naređuje Wehrmachtu da izvrši pripreme za vojnu okupaciju Danziga. (Gdanjska), ali o tome će biti riječi kasnije. Führer je već gledao dalje od konačnog osvajanja Čehoslovačke.

* Hitler je također tražio da čehoslovačka Narodna banka prenese dio svojih zlatnih rezervi na Reichsbanku.

Tražena suma iznosila je 391.2 milijuna čeških kruna u zlatu. Dne 18. veljače Göring je pisao njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova: »S obzirom na sve teže stanje valuta, najenergičnije zahtijevam da tih trideset do četrdeset milijuna Reichsmaraka u najkraćem vremenu dođe u naš posjed (iz češke Narodne banke): prijeko su potrebne za provođenje važnih Führerovih odredaba.«[236]

* Monsinjor Tiso, kako ga se pisac ove knjige sjeća, bio je gotovo isto toliko širok koliko i visok. Bio je strašna izjelica. »Kada se uzbudim,« jednom je rekao dru Paulu Schmidtu, »pojedem četvrt kilograma šunke i to mi umiri živce.« Život je završio na vješalima. Uhapšen od američkih vojnih vlasti 8. lipnja 1945. i predan novoosnovanoj Čehoslovačkoj, osuđen je 15. travnja 1947. na smrt, poslije suđenja koje je trajalo četiri mjeseca, i pogubljen je 18. travnja.

* Kurziv je u izvornom njemačkom zapisniku.

* U ovome se mišljenja razlikuju. Neki povjesničari tvrde da su Nijemci prisilili Háchu da dođe u Berlin. Oni vjerojatno temelje ovu tvrdnju na hitnom pismu francuskog ambasadora u Berlinu koji je rekao da je to saznao »iz povjerljiva izvora«. Ali dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, koji su kasnije otkriveni, jasno daju do znanja da je poticaj došao od Háche. Prvo je 13. ožujka zatražio razgovor s Hitlerom preko njemačkog poslanstva u Pragu, a četrnaestog ujutro ponovio zahtjev. Hitler je pristao na to toga popodneva.[237]

* Kurziv je u njemačkom izvorniku.

* Odgovarajući pred sudom u Nürnbergu. Göring je priznao da je rekao dru Háchi: »Bilo bi mi žao da bombardiram lijepi Prag.« On, u stvari, nije mislio da izvrši tu prijetnju – »to nije bilo ni potrebno«, objasnio je. »Mislio sam, međutim, da bi to moglo poslužiti kao argument i ubrzati čitavu stvar.«[238]

* Na nürnberškom suđenju Neurath je izjavio da je bio »posve iznenađen« kad ga je Hitler imenovao za protektora i da je »sa strahom« uzeo taj posao. Uza sve to, kaže, primio ga se kad mu je Hitler objasnio da je njegovim imenovanjem htio uvjeriti Britaniju i Francusku »da ne želi nastaviti s neprijateljskom politikom prema Čehoslovačkoj«.[239]

* Ovdje je zanimljivo prebaciti se malo u budućnost i zabilježiti što se dogodilo s nekim akterima drame o kojoj je upravo riječ. Franka je poslijeratni češki sud osudio na smrt i javno objesio blizu Praga 22. svibnja 1946. Heinlein je izvršio samoubojstvo pošto su ga uhapsile češke snage otpora 1945. Chvalkovský, predstavnik protektorata u Berlinu, poginuo je za savezničkog bombardiranja 1944. Háchu su Česi uhapsili 14. svibnja 1945, ali je umro prije suđenja.

* Šesnaesti ožujka Chamberlain je rekao u Donjem domu da »do sada« nakakav protest nije uložen kod njemačke vlade.

* Coulondreova verzija razgovora objavljena je u *French Yellow Book* (br. 78, str. 102–103, francusko izdanje). On potvrđuje Weizsäckerov iskaz. Kasnije, u toku suđenja u Nürnbergu, državni je sekretar dokazivao da je u svojim memorandumima s takvih sastanaka namjerno pretjerivao u svojim nacističkim osjećajima da bi prikrio pravu antinacističku aktivnost. Ali Coulondreov iskaz sa sastanka samo je jedan od dokaza da Weizsäcker uopće nije pretjerivao.

14

NA REDU JE POLJSKA

Dana 24. listopada 1938, manje od mjesec dana poslije Münchena, Ribbentrop je bio domaćin Józefu Lipskom, poljskom ambasadoru u Berlinu, na trosatnom ručku u Grand Hotelu u Berchtesgadenu. Poljska je, poput Njemačke, i zapravo uz njezin pristanak, bila upravo prigrabila komadić češkog teritorija. Razgovor pri ručku protekao je, kako se u memorandumu njemačkog Ministarstva vanjskih poslova ističe, »u veoma prijateljskoj atmosferi«.[240]

Unatoč tomu, nacistički ministar vanjskih poslova nije gubio mnogo vremena da prijeđe na posao. Došlo je vrijeme, rekao je, za opću nagodbu između Poljske i Njemačke. Prije svega, nastavio je, potrebno je »da se s Poljskom razgovara o Danzigu«. Njega treba »vratiti« Njemačkoj. Reich također želi, rekao je Ribbentrop, da izgradi prvorazredni autoput i dvotračnu prugu kroz poljski Koridor koji će povezivati Njemačku s Danzigom i Istočnom Pruskom. I jedna i druga saobraćajnica trebalo bi da imaju eksteritorijalni status. Konačno, Hitler želi da se Poljska pridruži Paktu protiv Kominterne koji je uperen protiv Rusije. Zauzvrat, za sve te ustupke, Njemačka je voljna produžiti poljsko-njemački ugovor od deset na dvadeset godina i jamčiti za poljske granice.

Ribbentrop je naglasio da te probleme iznosi »u strogom povjerenju«. Predložio je da ambasador podnese svoj izvještaj ministru vanjskih poslova Becku »usmeno – jer u suprotnom postoji opasnost da te stvari izbiju na vidjelo, posebno ako za njih sazna štampa«. Lipski je obećao da će obavijestiti Varšavu, ali je upozorio Ribbentropa da osobno ne vidi »nikakve mogućnosti« da se Danzig vrati Njemačkoj. Nadalje je podsjetio njemačkog ministra vanjskih poslova na dvije nedavne zgode – 5. studenog 1937. i 14. siječnja 1938. – kada je Hitler osobno uvjeravao Poljake da neće zahtijevati nikakve promjene u statutu Danziga.[241] Ribbentrop je odgovorio da ne traži odgovor odmah, ali da Poljacima savjetuje »da o tome razmisle«.

Vladi u Varšavi nije trebalo mnogo vremena da se pribere. Tjedan dana kasnije, 31. listopada, ministar vanjskih poslova Beck hitno je poslao podrobne upute svom

ambasadoru u Berlinu kako da odgovori Nijemcima. Ali tek 19. studenog ambasador je dobio audijenciju kod Ribbentropa – nacisti su očito htjeli da Poljaci dobro razmotre svoj odgovor. Bio je negativan. Kao gestu dobre volje, Poljska je bila spremna da jamstvo Lige naroda za Danzig zamijeni njemačko-poljskim sporazumom o statutu slobodnog grada.

»Svako drugo rješenje,« napisao je Beck u memorandumu koji je Lipski pročitao Ribbentropu, »i naročito svaki pokušaj da se slobodni grad sjedini s Reichom, mora neminovno dovesti do sukoba.« Još je dodao da je maršal Pilsudski, pokojni diktator Poljske, upozorio Nijemce 1934. godine za pregovara o paktu o nenapadanju, »da je pitanje Danziga pouzdan kriterij za procjenu njemačkih namjera prema Poljskoj«.

Takav odgovor nije bio po Ribbentropovu ukusu. Izjavio je da »žali zbog Beckova stava« i savjetovao Poljacima da je »vrijedno truda da se njemačkim prijedlozima pokloni ozbiljna pažnja«.[242]

Hitlerov odgovor na reagiranje Poljaka u vezi s Danzigom bio je mnogo žešći. Dana 24. studenog, pet dana nakon sastanka Ribbentropa i Lipskog, izdao je drugu direktivu vrhovnim komandantima vidova oružanih snaga.

STROGO POVJERLJIVO

Führer naređuje: nezavisno od tri posebna zadatka spomenuta u uputama od 21. X 1938*. neophodno je potrebno izvršiti sve pripreme s ciljem iznenadne okupacije Slobodne Države Danzig od strane njemačkih trupa.

Pripreme izvršiti na temelju slijedećeg: uvjet je *kvazirevolucionarna* okupacija Danziga korištenjem politički povoljne situacije, *a ne rat protiv Poljske* ...*

Trupe koje će biti upotrijebljene za ovu svrhu ne smiju biti istovremeno određene za okupaciju Memela, tako da se obje operacije mogu, ako je potrebno, odigrati istovremeno. *Mornarica* će potpomoći operaciju kopnene vojske napadom s mora . .. Planovi pojedinih vidova oružanih snaga bit će podneseni na uvid do 10, siječnja 1939.

Iako je Beck bio upravo upozorio Njemce da će svaki njihov pokušaj da zauzmu Danzig »neizbježno« dovesti do sukoba, Hitler je samog sebe uvjerio da se to može izvesti i bez rata. Mjesni nacisti nadzirali su Danzig i, kao i oni u Sudetima, primali naređenja iz Berlina. Neće biti teško izazvati u gradu »kvazirevolucionarnu« situaciju.

I tako, dok se 1938. bližila kraju, godina koja je bila svjedok okupacije Austrije i Sudeta bez prolijevanja krvi, Hitler je bio zaokupljen daljnjim osvajanjem: ostatka Čehoslovačke, Memela i Danziga. Bilo je lako poniziti Schuschnigga i Beneša. Sada je bio red na Józefu Becku.

Pa ipak, kad je Führer primio poljskog ministra vanjskih poslova u Berchtesgade-

nu odmah poslije Nove godine – – 5. siječnja 1939. – još nije bio spreman da na njemu primjeni postupak koji je odmjerio Schuschniggu i koji je uskoro zatim primijenio na predsjedniku Háchu. Prvo je trebalo likvidirati ostatak Čehoslovačke. Hitler je bio, kako to tajni poljski i njemački zapisnici sa sastanka jasno pokazuju, u jednom od svojih pomirljivih raspoloženja. Počeo je time da je »posve spreman« da »bude Becku na usluzi«. Ima li poljski ministar vanjskih poslova nešto »naročito« na umu, upitao je. Beck je odgovorio da mu je na umu Danzig. Očito je da je bio i Hitleru.

»Danzig je njemački,« podsjetio je Führer svoga gosta, »i uvijek će ostati njemački, te će prije ili kasnije postati dio Njemačke.« Međutim, može ga uvjeriti da »nikakav *fait accompli* neće biti iskonstruiran za Danzig«.

On želi Danzig, želi njemački autoput i željeznicu kroz Koridor. Ako on i Beck »odstupe od starih šablona i potraže rješenja na potpuno novim osnovama«, sigurno bi došli do takva sporazuma koji bi bio pravedan za obje zemlje.

Beck nije bio toliko uvjeren u to. Nije želio previše grubo govoriti s Führerom, kako se povjerio Ribbentropu idućeg dana, pa je odgovorio da je »problem Danziga veoma ozbiljan«. U kancelarovu prijedlogu nije vidio nikakav »ekvivalent« za Poljsku. Hitler je nato ukazao na »veliku prednost« za Poljsku »što bi njena granica s Njemačkom, uključujući koridor, bila osigurana ugovorom«. To, po svemu sudeći, nije impresioniralo Becka, ali na koncu je pristao da o problemu još razmisli.[243]

Pošto je proveo noć razmišljajući poljski ministar vanjskih poslova razgovarao je s Ribbentropom sutradan u Münchenu. Molio ga je da obavijesti Führera da je danas nakon sastanka s Hitlerom »prvi put pesimistički raspoložen«, dok su ga svi raniji razgovori s Nijemcima uvijek ispunjavali optimizmom. Osobito što se tiče Danziga, kako je kancelar pokrenuo to pitanje on »ne vidi nikakve mogućnosti za sporazum«.[244]

Pukovniku Becku, poput mnogih drugih koji su se javljali na stranama ove knjige, trebalo je vremena da se probudi i da dođe do takvog pesimističnog nazora. Poput većine Poljaka, bio je žestoko antiruski raspoložen. Štoviše, nije volio ni Francuze, na koje je bio kivan još od 1923. godine, kada je kao poljski vojni ataše u Parizu bio protjeran pod optužbom da je prodao neke dokumente u vezi s francuskom vojskom. Možda je za tog čovjeka, koji je u studenom 1932. postao poljski ministar vanjskih poslova, bilo prirodno da se okrene prema Njemačkoj. Za nacističku diktaturu osjećao je prisnu sklonost od početka i za prošlih šest godina težio je da približi svoju zemlju Trećem Reichu, a da oslabi tradicionalne veze s Francuskom.

Od ovih zemalja koje graniče s Njemačkom, Poljska je, kad se sve uzme u obzir, imala najviše razloga za strepnju. Istovremeno, bila je od svih najviše slijepa za njemačku opasnost. Nijednoj klauzuli Versajskog ugovora nisu Nijemci toliko zamjerali koliko onoj kojom je uspostavljen Koridor kojim je Poljska dobila izlaz na more i

koji je odsjekao Istočnu Prusku od Reicha. Odvajanje stare hanzèatske* luke Danziga od Njemačke i stvaranje slobodnog grada pod nadzorom Lige naroda, ali kojim je u ekonomskom pogledu dominirala Poljska, podjednako je žestilo njemačko javno mišljenje. Čak ni slaba i miroljubiva Weimarska Republika nije nikad prihvatila rješenje koje je, po njenom uvjerenju, predstavljalo sakaćenje njemačkog Reicha od strane Poljske. Još 1922. general von Seeckt, kao što smo vidjeli, definirao je u vezi s tim stav njemačke vojske.

> Postojanje Poljske nepodnošljivo je i nespojivo s osnovnim uvjetima za život Njemačke. Poljska mora otići i otići će – zbog svoje unutrašnje slabosti i akcije Rusa – uz našu pomoć ... Uništenje Poljske mora biti jedna od temeljnih težnji njemačke politike ... (i) ono je ostvarljivo uz privolu i pomoć Rusije.

Proročanskih li riječi!

Nijemci su zaboravili – ili možda nisu htijeli da se sjete – da je veći dio njemačke zemlje koja je u Versaillesu dodijeljena Poljskoj, uključujući i pokrajinu Poznanj i poljsku Pomeraniju (Pomorze) koje su sačinjavale Koridor, ugrabila Pruska za diobe, kada su Pruska, Rusija i Austrija uništile poljsku državu. Više od tisuću godina tu su živjeli Poljaci – a u velikoj mjeri žive i danas.

Ni jedna od država stvorenih u Versaillesu nije prošla kroz tolike teškoće kao Poljska. Za prvih burnih godina svog ponovnog rađanja, vodila je agresivni rat protiv Rusije, Litve, Njemačke, pa čak i Čehoslovačke – u posljednjem slučaju zbog ugljenom bogatog Těšina. Lišeni političke slobode već stoljeće i pol, te tako bez suvremenog iskustva u samoupravljanju, Poljaci nisu bili u stanju da stvore postojanu vladu ili da počnu rješavati svoje gospodarske i agrarne probleme. Godine 1926. maršal Pilsudski, heroj revolucije iz 1918. godine, organizirao je marš na Varšavu, zagospodario vladom i premda nekadašnji socijalist, postepeno nadomjestio kaotični demokratski režim svojom vlastitom diktaturom. Jedno od njegovih posljednjih djela pred smrt, 1935, bilo je da s Hitlerom potpiše ugovor o nenapadanju. To se dogodilo 26. siječnja 1934. i, kao što je već spomenuto, bio je to jedan od prvih koraka u potkopavanju francuskog sistema saveza s njemačkim istočnim susjedima i slabljenju Lige naroda i njenog koncepta kolektivne sigurnosti. Nakon smrti Pilsudskog Poljskom je vladala mala grupa »pukovnika«, vođa njegove Poljske legije koja se borila protiv Rusije u toku prvog svjetskog rata. Na čelu ovih bio je maršal Rydz-Smigly, sposoban vojnik, ali ni u kom slučaju državnik. Vanjska politika dospjela je u ruke pukovnika Becka. Od 1934. godine pa nadalje bila je naglašeno pronjemačka.

Takva politika sigurno je vodila u samoubojstvo. I zaista, kada čovjek razmotri poljski položaj u postversajskoj Evropi, svakako mora doći do zaključka da je u tridesetim godinama ovog vijeka, kao mnogo puta u prošlosti, neka sudbonosna crta u njihovom nacionalnom karakteru vukla Poljake ravno u samouništenje, te da su u

tom razdoblju, kao i ponekad prije, bili sami sebi najgori neprijatelji. Sve dok su Danzig i Koridor postojali u tadašnjem obliku, između Poljske i nacističke Njemačke nikako nije moglo doći do trajnog mira, a Poljska nije bila dovoljno jaka da bi mogla sebi priuštiti luksuz da živi u zavadi sa svojim gigantskim susjedima Rusijom i Njemačkom. Njezini odnosi sa Sovjetskim Savezom bijahu podjednako loši od 1920. godine, kad je Poljska napala Rusiju, već oslabljenu svjetskim i građanskim ratom, i kad je uslijedio žestok sukob.*

Iskoristivši priliku da zadobije prijateljstvo te toliko antiruski nastrojene zemlje i da je u isto vrijeme odijeli od Ženeve i Pariza potkopavajući tako Versajski sustav, Hitler je pokrenuo inicijativu za potpisivanje poljsko-njemačkog pakta 1934. godine. Taj potez nije bio popularan u Njemačkoj. Njemačka vojska, koja je bila proruski i antipoljski orijentirana još od Seeckta, gledala ga je prijekim okom. Ali tada je divno poslužio Hitleru. Poljsko prijateljstvo pomoglo mu je da ostvari ono što je smatrao da treba učiniti kao prvo: ponovnu okupaciju Rajnske oblasti, uništenje nezavisnosti Austrije i Čehoslovačke. Sve te njegove poteze koji su ojačali Njemačku, a oslabili Zapad i zaprijetili Istoku, Beck i njegove kolege pukovnici u Varšavi pratili su dobrohotno i s krajnjom i neobjašnjivom zaslijepljenošću.

Iako su poljskog ministra vanjskih poslova na samom početku Nove godine, kako je rekao, Hitlerovi zahtjevi bacili u pesimističko raspoloženje, njegov polet još je više opao s nastupom proljeća. Iako se Hitler u svojem godišnjem govoru u Reichstagu 30. siječnja 1939. toplo izrazio o »prijateljstvu između Njemačke i Poljske« i izjavio da je to »jedan od umirujućih faktora u političkom životu Evrope«, Ribbentrop je govorio otvorenije kada je četiri dana ranije doputovao u službeni posjet Varšavi. Tada je zajedno s Beckom iznova pokrenuo pitanje Hitlerovih zahtjeva u pogledu Danziga i prometnih veza kroz Koridor, tvrdeći da su »neobično umjereni«. Ali ni na jedno od tih pitanja, pa ni na uporni zahtjev da se Poljska pridruži antisovjetskom Paktu protiv Kominterne, njemački ministar vanjskih poslova nije dobio zadovoljavajući odgovor.[245] Pukovnik Beck postao je oprezan sa svojim prijateljima. U stvari, počeo je vrdati. Dana 26. veljače njemački ambasador u Varšavi obavijestio je Berlin da je Beck poduzeo inicijativu da ga potkraj ožujka pozovu u posjet Londonu, a da bi nakon toga mogao proslijediti za Pariz. Iako je već bilo kasno, Poljska je, kako se to Moltke izrazio u svojoj poruci, »nastojala stupiti u vezu sa zapadnim demokracijama ... (iz) bojazni da bi moglo doći do sukoba s Njemačkom oko Danziga«.[246] Becku, kao i mnogim drugima koji su pokušali utažiti grabežljiv tek Adolfa Hitlera, počele su se otvarati oči.

Potpuno je progledao 15. ožujka, kada je Hitler okupirao Češku i Moravsku i poslao trupe da zaštite »nezavisnost« Slovaka. Poljska se tog jutra probudila ugrožena s juga duž slovačke granice, kao što je već prije bila na sjeveru, na granicama Pomeranije i Istočne Pruske. Njezin vojni položaj preko noći postao je neodrživ.

Dvadeset prvi ožujka 1939, je dan koji će se pamtiti u povijesti evropskog zaraćivanja.

Toga dana odvijala se u Berlinu, Varšavi i Londonu grozničava politička aktivnost. Predsjednik francuske republike, u pratnji ministra vanjskih poslova Bonneta, stigao je u britanski glavni grad u državni posjet. Chamberlain je predložio Francuzima da se njihove dvije zemlje pridruže Poljskoj i Sovjetskom Savezu u formalnom proglasu, kojim se izjavljuje da će četiri naroda odmah pristupiti konzultacijama o koracima da se zaustavi daljnja agresija u Evropi. Tri dana prije toga Litvinov je predložio – kao što je to učinio godinu dana ranije, nakon *Anschlussa* – evropsku konferenciju, ovaj put s Francuskom, Britanijom, Poljskom, Rusijom, Rumunjskom i Turskom, koje bi se trebale ujediniti da zaustave Hitlera. Ali britanski predsjednik vlade došao je do zaključka da je ta zamisao »preuranjena«. Postao je krajnje sumnjičav prema Moskvi i smatrao da je »proglas« četiriju sila, uključivši Sovjetski Savez, najdalje dokle može ići.*

Njegov prijedlog uručio je Becku u Varšavi britanski ambasador istog dana, 21. ožujka, i naišao na ponešto hladan prijem, bar što se tiče uključivanja Rusa. Poljski ministar vanjskih poslova bio je još nepovjerljiviji prema Sovjetskom Savezu nego Chamberlain, i povrh toga dijelio je poglede predsjednika vlade o bezvrijednosti ruske vojne pomoći. On će čvrsto ustrajati na tim gledištima sve do trenutka katastrofe.

Ali najkobniji događaj za Poljake toga dana, 21. ožujka, odigrao se u Berlinu. Ribbentrop je pozvao poljskog ambasadora da ga u podne posjeti. Prvi put, bilježi Lipski u kasnijem izvještaju, ministar vanjskih poslova bio je prema njemu ne samo hladan već i agresivan. »Führer se sve više čudi poljskom stavu,« upozorio je. Njemačka traži zadovoljavajući odgovor na njezine zahtjeve glede Danziga, autoputa i željezničke pruge kroz Koridor. To je uvjet za dalje prijateljske poljsko-njemačke odnose. »Poljska mora shvatiti,« razložio je Ribbentrop, »da ne može poći srednjim kursom, između Rusije i Njemačke.« Njezin jedini spas leži u »razumnim odnosima s Njemačkom i njezinim Führerom«. Tu spada i zajednička »antisovjetska politika«. Uostalom, Führer želi da Beck »što prije dođe u posjet Berlinu«. U međuvremenu, rekao je Ribbentrop, on najozbiljnije savjetuje poljskom ambasadoru da se požuri u Varšavu i lično objasni svom ministru vanjskih poslova kakva je situacija. »Savjetuje,« Lipski je obavijestio Becka, »da se razgovori (s Hitlerom) ne odlažu, kako kancelar ne bi došao do zaključka da Poljska odbacuje sve njegove ponude.«[247]

MALA USPUTNA AGRESIJA

Prije odlaska iz *Wilhelmstrasse,* Lipski je upitao Ribbentropa da li mu može nešto reći o njegovu razgovoru s ministrom vanjskih poslova Litve. Nijemac je odgovorio da su raspravljali o memelskom pitanju »koje zahtijeva hitno rješenje«.

U stvari Ribbentrop je dan ranije bio primio litvanskog ministra Juozasa Urbaysa, koji je prolazio kroz Berlin poslije puta u Rim, i zatražio od njega da Litva odmah vrati Njemačkoj memelsku oblast. U suprotnom slučaju, »Führer će djelovati munjevito«. Upozorio je da se Litvanci ne smiju zavaravati očekivanjem »neke pomoći izvana«.[248]

I zaista, nekoliko mjeseci ranije, 12. prosinca 1938, francuski ambasador i britanski otpravnik poslova skrenuli su bili pažnju njemačkoj vladi na izvještaje da njemačko stanovništvo Memela planira pobunu, te je zamolili da upotrijebi svoj utjecaj da se memelski statut, za koji su i Britanija i Francuska jamčile, poštuje. U odgovoru Ministarstva vanjskih poslova izraženo je »čuđenje i zaprepaštenje« zbog tog anglo-francuskog demarša, a Ribbentrop je naredio da se, u slučaju da dođe do bilo kakvih sličnih koraka, dvjema ambasadama stavi do znanja »da smo zaista očekivali da će Francuzi i Britanci konačno dići ruke od miješanja u njemačke poslove«.[249]

Već neko vrijeme njemačka vlada, a naročito stranka i vođe SS, organizirali su Nijemce Memela po već poznatoj praksi iz austrijskih i sudetskih poslova. Njemačke oružane snage također su pozvane da surađuju i, kao što smo vidjeli, tri tjedna nakon Münchena, Hitler je zapovjedio svojim vojnim šefovima da se, uz likvidaciju ostatka Čehoslovačke, pripreme za okupaciju Memela. Budući da ratna mornarica nije imala prilike da stekne slavu u kopnom okruženoj Austriji i Sudetima, Hitler je odlučio da se Memel zauzme s mora. Mornarički planovi za taj pothvat razrađeni su u studenom pod šifriranim naslovom »Transportna vježba Stettin«. Hitler i admiral Raeder tako su željno očekivali tu malu demonstraciju pomorske moći da su 22. ožujka zaista krenuli u Memel morem iz Swinemündea na džepnom bojnom brodu *Deutschland.* Bilo je to točno tjedan dana nakon Führerova slavodobitnog ulaska u Prag, prije no što je nezaštićena Litva imala vremena da kapitulira prema njemačkom ultimatumu.

Dana 21. ožujka Weizsäcker, koji će mnogo kasnije proklamirati svoje gađenje prema okrutnim postupcima nacista, obavijestio je litvansku vladu »da nema vremena za gubljenje« i da njezini opunomoćeni poslanici moraju doći u Berlin »već sutra, posebnim avionom«, da memelsku oblast prepišu Njemačkoj. Litvanci su poslušno stigli 1. ožujka kasno po podne, ali, usprkos njemačkom pritisku koji je lično vršio Ribbentrop, a podjarivao od morske bolesti oboljeli Hitler na bojnom brodu, nisu se žurili da kapituliraju. Dva puta u toku noći, kako pokazuju zaplijenjeni njemački dokumenti, Führer je slao Ribbentropu hitne radiograme s *Deutschlanda* s pitanjem jesu li se Litvanci predali kako je traženo. Diktator i njegov admiral morali su znati

hoće li biti potrebno da se topovima probiju u luku Memel. Konačno, 23. ožujka u 1.30, Ribbentrop je mogao preko radija javiti svom gospodaru vijest da su Litvanci potpisali.[250]

Dvadeset i treći ožujka u 14.30 Hitler je još jednom slavodobitno ušao u tek okupirani grad i u memelskom *Stadttheateru* održao govor izbezumljenim »oslobođenim« Nijemcima. Još jedna odredba Versajskog ugovora bila je prekršena. Ostvarena je još jedna pobjeda bez prolijevanja krvi. Führer to, doduše, nije mogao znati, ali bila je to i posljednja takva pobjeda.

PRITISAK NA POLJSKU

Njemačka aneksija memelskom području zatekla je Poljsku vladu kao »vrlo neugodno iznenađenje«, kako je sutradan njemački ambasador u Poljskoj Hans-Adolf von Moltke izvijestio Berlin iz Varšave. »Glavni razlog za to,« dodao je, »jest što se općenito strahuje da je sada red na Danzig i Koridor.«[251] Također je obavijestio njemačko Ministarstvo vanjskih poslova da su u vojsku pozvani poljski rezervisti. Idućeg dana, 25. ožujka, admiral Canaris, šef *Abwehra,* izvijestio je da je Poljska mobilizirala tri godišta regruta i da koncentrira trupe oko Danziga. General Keitel nije vjerovao da to ukazuje na »bilo kakve agresivne namjere s poljske strane«, ali Generalštab kopnene vojske, zabilježio je, »zauzeo je nešto ozbiljniji stav«.[252]

Hitler se vratio u Berlin iz Memela 24. ožujka i sutradan vodio dug razgovor s generalom von Brauchitschom, vrhovnim komandantom kopnene vojske. Iz Brauchitscheva povjerljivog memoranduma o ovom razgovoru vidi se da Vođa još nije bio pravo odlučio kako da postupi protiv Poljske.[253] U stvari, čini se da je njegov nemirni um bio pun suprotnosti. Ambasador Lipski trebalo je da se vrati sutradan, 26. ožujka, ali Führer nije htio da ga primi.

> Lipski će se vratiti iz Varšave u nedjelju 26. ožujka (bilježi Brauchitsch). Bio je ovlašten da pita je li Poljska spremna na nagodbu u vezi s Danzigom. Führer je u toku noći 25. ožujka otišao: ne želi da bude ovdje kad se Lipski vrati. Prve pregovore vodit će Ribbentrop. Doduše, Führer ne želi da problem Danziga rješava silom. Ne želi da time otjera Poljsku u naručje Velike Britanije.
>
> Vojnu okupaciju Danziga treba uzeti u obzir jedino ako Lipski dade na znanje da poljska vlada ne može preuzeti odgovornost prema vlastitom narodu da dobrovoljno preda Danzig i da bi *fait accompli* za nju bio jednostavnije rješenje.

Ovo je zanimljiv uvid u Hitlerovu misao i karakter toga trenutka. Tri mjeseca prije toga osobno je uvjeravao Becka da u vezi s Danzigom neće biti *svršenog čina.* S

druge strane, sjećao se da je poljski ministar vanjskih poslova bio naglasio da poljski narod neće nikad pristati na predaju Danziga Njemačkoj. Ako ga Nijemci jednostavno otmu, zar taj *fait accompli* ne bi olakšao stvar poljskoj vladi? Hitler je dotad bio genijalno iskorištavao slabosti svojih stranih protivnika, ali sada, možda prvi put, njegovo rasuđivanje počelo je popuštati. »Pukovnici« koji su vladali Poljskom bili su grupa osrednjih i nespretnih ljudi, ali zadnja stvar koju su željeli – ili bili spremni da prihvate – bio je *fait accompli* u Danzigu.

Slobodni grad bio je prvi u Hitlerovim mislima, ali mislio je i iza njega, kao što je činio i kod Čehoslovačke, pošto je u Münchenu bio dobio Sudete.

> Za sada (primjećuje Brauchitsch) Führer ne namjerava da rješava poljsko pitanje. Međutim, na njemu se mora raditi. Rješenje u bliskoj budućnosti mora se temeljiti na naročito povoljnim političkim uvjetima. U tom slučaju, Poljska će biti tako temeljito uništena da je kao politički faktor neće biti potrebno uzimati u obzir nekoliko slijedećih dekada. Führer ima na umu takvo rješenje pri kojem bi se granična linija protezala od istočne granice Istočne Pruske do istočnog vrška gornje Šleske.

Brauchitsch je dobro znao što ta granica znači. Bila je to njemačka predratna istočna granica koju je Versailles bio ukinuo i koja je vrijedila sve dok nije bilo Poljske.

Ako je Hitler imao ikakvih sumnji što se tiče poljskog odgovora, one su se rasplinule kad se ambasador Lipski vratio u Berlin u nedjelju 26. ožujka i predao odgovor svoje vlade u obliku pismenog memoranduma.[254] Ribbentrop ga je odmah pročitao, odbacio ga, počeo grmjeti zbog poljskih mobilizacionih mjera i upozorio poslanika na »moguće posljedice« takvog stava. Također ga je upozorio da će svaka povreda danciškog teritorija od poljskih trupa biti smatrana za agresiju uperenu protiv Reicha.

Poljski pismeni odgovor, premda izražen pomirljivim jezikom, predstavljao je odlučno odbacivanje njemačkih zahtjeva. Izražavao je spremnost da se rasprave daljnji načini olakšanja njemačkog željezničkog i cestovnog prometa kroz Koridor, ali je odbijao da se izgrađene prometnice smatraju eksteritorijalnim. Što se tiče Danziga, Poljska je spremna da status Lige naroda zamijeni poljsko-njemačkom jamstvom, ali ne želi da slobodni grad postane dio Njemačke.

Nacistička Njemačka se do tog vremena već bila odvikla da manji narodi odbacuju njezine zahtjeve, pa je Ribbentrop napomenuo Lipskom »da ga to podsjeća na izvjesne riskantne korake jedne druge države« – očita aluzija na Čehoslovačku, koju je Poljska pomogla Hitleru da je raskomada. Mora da je Lipskom bilo isto tako očito kada ga je sutradan Ribbentrop opet pozvao u Ministarstvo vanjskih poslova, da će protiv Poljske Treći Reich primijeniti istu taktiku koju je tako uspješno upotrijebio protiv Austrije i Čehoslovačke. Nacistički ministar vanjskih poslova bjesnio je zbog navodnog progona njemačke manjine u Poljskoj, koji je, prema njemu, stvorila »mu-

čan dojam« u Njemačkoj.

> Na kraju (njemački) ministar vanjskih poslova je primijetio da više ne može razumjeti poljsku vladu ... Prijedlozi koje je jučer prenio poljski ambasador ne mogu se smatrati kao osnova za nagodbu. Prema tome, odnosi između dviju zemalja naglo se pogoršavaju.[255]

Varšava se nije dala tako lako zastrašiti kao Beč i Prag. Sutradan, 28. ožujka, Beck je poslao po njemačkog ambasadora i rekao mu, odgovarajući na Ribbentropovu izjavu da bi poljski udar protiv Danziga značio *casus belli** da je on sa svoje strane prisiljen izjaviti da će bilo kakav pokušaj Njemačke ili nacističkog senata Danziga da se izmijeni status slobodnog grada Poljska smatrati kao *casus belli.*

»Vi želite pregovarati pod prijetnjom bajuneta!« uskliknuo je ambasador.

»To su vaše metode,« odgovorio je Beck.[256] Probuđeni poljski ministar vanjskih poslova mogao je sebi dopustiti da prema Berlinu zauzme odlučniji stav nego Beneš, jer je znao da britanska vlada, koja je lani jedva čekala da pomogne Hitleru u njegovim zahtjevima prema Čehoslovačkoj, sada zauzima upravo suprotan kurs s obzirom na Poljsku. Sam Beck torpedirao je britanski prijedlog za proglas četiriju sila izjavivši da Poljska odbija da se bilo kako povezuje s Rusijom. Umjesto toga, on je 22. ožujka predložio sir Howardu Kennardu, britanskom ambasadoru u Varšavi, neposredno zaključivanje tajnog anglo-poljskog sporazuma o savjetovanju u slučaju prijetnje napada neke treće sile. Ali, uznemireni pokretom njemačkih trupa u blizini Danziga i Koridora i izvještajima obavještajne službe o njemačkim zahtjevima prema Poljskoj (o kojima prepredeni Beck nije obavijestio Britance), Chamberlain i Halifax željeli su da idu dalje od pukih »savjetovanja«.

Trideseti ožujka uvečer Kennard je uručio Becku anglo-francuski prijedlog pakta o uzajamnom pomaganju u slučaju njemačke agresije*. Događaji su međutim, pretekli čak i taj korak. Najnoviji izvještaji o mogućnosti skorog njemačkog napada na Poljsku ponukali su britansku vladu da iste večeri upita Becka ima li šta protiv jednog privremenog, jednostranog britanskog jamstva za poljsku nezavisnost. Chamberlain je to morao znati do sutra, jer je želio da u parlamentu odgovori na postavljeno pitanje. Beck – njegovo olakšanje može se shvatiti – nije imao ništa protiv. Naprotiv, rekao je Kennardu »da pristaje bez oklijevanja«.[257]

Sutradan, 31. ožujka, kao što smo vidjeli, Chamberlain je dao svoju povijesnu izjavu u Donjem domu da će Britanija i Francuska »potpomoći poljsku vladu svim snagama koje im stoje na raspolaganju« ako Poljska bude napadnuta i pruži otpor.

Svakome tko je bio u Berlinu tog vikenda, kada se ožujak 1939. bližio kraju, kao što je slučajno bio pisac ove knjige, britansko nenadano, jednostrano jamstvo

Poljskoj moralo je izgledati neshvatljivo, koliko god bilo pozdravljeno u zemljama zapadno i istočno od Njemačke. Kao što smo vidjeli, i 1936, kad su Nijemci umarširali u demilitariziranu Rajnsku oblast, i 1938, kada su zauzeli Austriju i zaprijetili evropskim ratom da zauzmu Sudete, pa čak i pred četrnaest dana, kada su ugrabili Čehoslovačku, Velika Britanija i Francuska, podržane od Rusije, mogle su poduzeti akciju i uz male žrtve zaustaviti Hitlera. Ali Chamberlain, željan mira, plašio se takvih koraka, i ne samo to: skrenuo je s puta, riskirao je, kako je sâm rekao, svoju političku karijeru da bi pomogao Adolfu Hitleru da dobije što želi u susjednim zemljama. Nije ništa učinio da spasi nezavisnost Austrije. Združio se s njemačkim diktatorom da uništi nezavisnost Čehoslovačke, jedine istinski demokratske zemlje na njemačkim istočnim granicama i jedinog prijatelja Zapada koji je podupirao Ligu naroda i ideju kolektivne sigurnosti. Nije čak htio da uzme u obzir ni vojnu vrijednost koju je za *Zapad* predstavljalo trideset pet dobro izvježbanih, dobro naoružanih divizija ušančenih iza svojih moćnih planinskih utvrda, u vrijeme kada je Britanija mogla uputiti u Francusku samo dvije divizije, kad je njemačka vojska bila nesposobna da se bori na dvije fronte i, prema mišljenju njemačkih generala, čak bila nesposobna da probije češke obrambene linije.

A sada, preko noći, u svojoj razumljivoj, ogorčenoj reakciji na Hitlerovu okupaciju ostatka Čehoslovačke, Chamberlain se, pošto je dragovoljno i nesmotreno odbacio toliko toga, poduhvatio da jednostrano jamči za jednu istočnu zemlju kojom upravlja hunta politički nesposobnih »pukovnika«, koji su sve do tada surađivali s Hitlerom i, poput hijena, pridružili se Nijemcima u sjeckanju Čehoslovačke, zemlju koja je postala vojno nebranjiva upravo zahvaljujući onim osvajanjima u kojima su Britanija i Poljska pomagale Reichu.* Upustio se u rizik u posljednji čas ne potrudivši se čak da osigura pomoć Rusije, čije je prijedloge o zajedničkoj akciji protiv daljnje nacističke agresije u toku jedne godine dvaput bio odbacio.

Napokon, učinio je upravo ono za što je već više od godinu dana uporno tvrdio da Britanija neće uraditi: ostavio je drugom narodu da odlučuje hoće li njegova zemlja stupiti u rat.

Unatoč tomu, taj nagli korak britanskog predsjednika vlade, makar učinjen sa zakašnjenjem, doveo je Adolfa Hitlera u posve nov položaj. Bilo je očito da će Britanija ubuduće stajati na putu njegovim daljnjim agresijama. Više neće moći primjenjivati tehniku osvajanja jedne po jedne zemlje dok zapadne demokracije stoje po strani i raspravljaju što da urade. Osim toga, Chamberlainov potez učinio se prvim ozbiljnim korakom k obrazovanju koalicije sila protiv Njemačke, koja bi, ako ne bude uspješno razbijena, mogla opet dovesti do opkoljavanja koje je predstavljalo moru Trećeg Reicha još od Bismarckova doba.

SLUČAJ WEISS

Vijesti o Chamberlainovu jamstvu Poljskoj bacile su njemačkog diktatora u njemu svojstven bijes. Slučajno je bio s admiralom Canarisom, šefom *Abwehra,* i prema riječima ovog posljednjeg, bjesnio je po sobi udarajući šakama o mramornu ploču stola, lica izobličenog od jarosti, i urlao na Britance: »Skuhat ću im kašu u kojoj će se udaviti!«[258]

Sutradan, 1. travnja, govorio je u Wilhelmshavenu prilikom porinuća bojnog broda *Tirpitz* i bio u tako ratobornom raspoloženju da sigurno nije posve ni sebi vjerovao, jer je u posljednji trenutak zabranio direktni radio-prijenos svog govora i naredio da se emitira kasnije, kao snimka koja se može redigirati.* Ali čak i snimka govora bila je prošarana upozorenjima Britaniji i Poljskoj.

> Ako oni (zapadni saveznici) očekuju danas od Njemačke da sjedi strpljivo do posljednjeg dana dok oni stvaraju satelitske države i huškaju ih protiv Njemačke, tada pogrešno zamjenjuju današnju Njemačku s onom od prije rata.
>
> Onaj tko pristane da vadi kestenje iz vatre za te sile, mora shvatiti da će opeći prste...
>
> Kada u drugim zemljama kažu da će se naoružati i dalje se naoružavati, tim državnicima mogu reći samo ovo: »Mene nikad nećete zamoriti!« Spreman sam da istrajem na tom putu.

Hitler je bio dovoljno oprezan, kako to pokazuje odgađanje izravnog prijenosa, da ne provocira previše javno mišljenje u inozemstvu. Toga dana u Berlin je javljeno da će javno odbaciti anglo-njemački pomorski ugovor kao prvi odgovor Chamberlainu. Ali u svom govoru samo je izjavio da će Njemačka »to veoma mirno prihvatiti« ako Velika Britanija više ne želi da ga se pridržava.

Kao često prije, Hitler je završio onom poznatom starom poštapalicom: »Njemačka ne namjerava napasti druge narode ... U ovom uvjerenju, prije tri tjedna, sam odlučio da slijedeći zbor stranke nazovem 'Sastanak stranke mira'«. Ta krilatica je s nastupom ljeta 1939. sve više zvučala ironično.

To je bilo za javnu potrošnju. U najvećoj tajnosti, Hitler je dva dana kasnije, treći travnja, dao pravi odgovor Chamberlainu i pukovniku Becku. Sadržan je u strogo povjerljivoj direktivi oružanim snagama od koje je načinjeno samo pet primjeraka i kojom je stupio na snagu Slučaj *Weiss.* Taj šifrirani naziv javit će se mnogo puta u predstojećem poglavlju povijesti svijeta.

STROGO POVJERLJIVO

Slučaj *Weiss*

Sadašnji stav Poljske zahtijeva ... početak vojnih priprema da se ukloni, ako bude potrebno, svaka prijetnja iz tog pravca.

1. Politički zahtjevi i ciljevi.

... Cilj je uništiti poljsku vojnu snagu i na istoku stvoriti situaciju koja odgovara potrebama narodne obrane. Slobodna država Danzig bit će proglašena za dio teritorija Reicha u samom početku izbijanja neprijateljstava, ako ne i ranije.

Političko vodstvo treba u ovoj varijanti da smatra svojom zadaćom da po mogućnosti izolira Poljsku, to jest da se rat ograniči samo na Poljsku.

Razvoj pojačane unutrašnje krize u Francuskoj i, kao rezultat toga, oprez Britanaca može dovesti do takve situacije u bliskoj budućnosti.

Ne očekuje se da bi intervencija Rusa imalo koristila Poljacima... Stav Italije određuje Osovina Rim–Berlin.

2. Vojni zaključci.

Veliki ciljevi u izgradnji njemačkih oružanih snaga ostat će i nadalje uslovljeni antagonizmom zapadnih demokracija. Slučaj *Weiss* predstavlja samo zaštitnu dopunu tim pripremama...

Izolaciju Poljske bit će utoliko lakše održavati, čak i nakon izbijanja neprijateljstava, ukoliko nam uspije da započnemo rat iznenadnim, teškim udarcima i ostvarenjem brzih uspjeha...

3. Zadaci oružanih snaga.

Zadatak *Wehrmachta* je da uništi poljske oružane snage. U tu svrhu valja usmjeriti i pripremiti iznenadni napad.

U pogledu Danziga:

Iznenadnu okupaciju Danziga moguće je ostvariti i nezavisno od Slučaja Weiss iskorištenjem povoljne političke situacije... Kopnena vojska izvest će okupaciju iz Istočne Pruske. Ratna mornarica poduprijet će akciju kopnene vojske intervencijom s mora.

Slučaj *Weiss* je podugačak dokument s nekoliko »priloga«, »dodataka« i »posebnih naređenja«, većina kojih je iznova izdana kao cjelina 11. travnja i, naravno, nadopunjavana kasnije, kada se približilo vrijeme za otpočinjanje neprijateljstava. Ali već 3. travnja Hitler je Slučaju *Weiss* dodao slijedeće direktive:

1. Pripreme izvršiti na takav način da se operacija može provesti u svako doba počevši od 1. rujna 1939. pa nadalje.

Kao i u slučaju datuma koji je Hitler dao mnogo prije zaposjedanja Sudeta – 1. listopada 1938. – ovaj još važniji datum 1. rujna 1939. također će se pamtiti.

2. Vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) zadužena je da izradi točnu satnicu Slučaja *Weiss* i da sinkronizira akcije između triju vidova oružanih snaga.

3. Planovi vidova oružanih snaga i pojedinosti za satnicu moraju biti predani OKW do 1. svibnja 1939.[259]

Sada se postavilo pitanje može li Hitler do te mjere slomiti Poljake da prihvate njegove zahtjeve, kao što je uradio s Austrijancima i (uz Chamberlainovu pomoć) s Čehoslovacima, ili će Poljska ostati uporna i oduprijeti se nacističkoj agresiji ako do nje dođe – a ako dođe, čime? U potrazi za odgovorom, pisac ove knjige proveo je prvi tjedan travnja u Poljskoj. Odgovor je bio, koliko je on mogao vidjeti, da Poljaci neće popustiti pred Hitlerovim prijetnjama, da će se boriti ako im zemlja bude napadnuta, ali da su u vojnom i političkom pogledu u katastrofalnom položaju. Njihovo zrakoplovstvo bilo je zastarjelo, njihova kopnena vojska nepokretna, njihov strateški položaj – bili su opkoljeni Nijemcima sa tri strane – gotovo beznadan. Nadalje, jačanje njemačkog Zapadnog bedema otežavalo je anglo-francusku ofenzivu protiv Njemačke, u slučaju da Poljska bude napadnuta. I, konačno, postalo je jasno da svojeglavi poljski »pukovnici« ne bi nikad pristali da prime rusku pomoć, sve da Nijemci i dođu do praga Varšave.

Događaji su se nakon toga odvijali brzo. Šesti travnja pukovnik Beck je potpisao u Londonu sporazum s Velikom Britanijom kojim je jednostrano britansko jamstvo pretvoreno u privremeni pakt o uzajamnoj pomoći. Stalni ugovor, najavljeno je, bit će potpisan čim budu razrađene pojedinosti.

Idućeg dana, 7. travnja, Mussolini je poslao svoje trupe u Albaniju, i osvajanju Etiopije dodao osvajanje te male brdske zemlje. To mu je dalo odskočnu dasku protiv Grčke i Jugoslavije i u evropskoj napetoj atmosferi poslužilo da još više uznemiri male zemlje koje su se usudile da prkose Osovini. Kao što dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova jasno pokazuju, to je učinjeno uz potpunu suglasnost Njemačke koja je unaprijed obaviještena o tom koraku. Trinaesti travnja Francuska i Britanija uzvraćaju jamstvom Grčkoj i Rumunjskoj. Dvije strane počele su zbijati redove. Sredinom travnja Göring je doputovao u Rim i, na veliki jed Ribbentropa, održao s Mussolinijem dva duga razgovora, petnaestog i šesnaestog.[260] Složili su se da su »potrebne dvije–tri godine« da se pripreme za »glavni sukob«, ali Göring je izjavio da će »Osovina biti u veoma jakom položaju« i da će moći »poraziti svakog eventualnog protivnika«, čak i ako do rata dođe prije.

Spomenut je apel predsjednika Roosvelta koji je stigao u Rim i Berlin 15. travnja. Prema Cianu, Duce je iz početka odbio da ga pročita, a Göring je izjavio da nije vrijedan odgovora. Mussolini je smatrao da je »posljedica dječje paralize«, ali Göringov je dojam bio »da Roosevelt pokazuje prve simptome duševne bolesti«. U svom brzojavu Hitleru i Mussoliniju, predsjednik Sjedinjenih Država postavio je

otvoreno pitanje:

> Jeste li voljni pružiti uvjeravanja da vaše oružane snage neće napasti ili osvojiti teritorij slijedećih nezavisnih zemalja?

Slijedio je popis od trideset i jedne zemlje uključujući Poljsku, baltičke zemlje, Rusiju, Dansku, Nizozemsku, Belgiju, Francusku i Britaniju. Predsjednik se nadao da bi se takve garancije o nenapadanju mogle dati »za najmanje deset godina« ili za »četvrt stoljeća, ako se usuđujemo gledati toliko unaprijed«. Ako budu dane, obećao je da će Amerika sudjelovati u općim svjetskim »razgovorima« da se svijet oslobodi »razornog tereta naoružanja« i da se otvore putevi međunarodnoj razmjeni.

»U nekoliko ste navrata ponavljali,« podsjetio je Hitlera, »da ni vi ni njemački narod ne želite rat. Ako je to istina onda rata neće biti.«

S obzirom na ono što se sada zna, ovaj apel izgleda bezazlen, ali Führer je zaključio da je dovoljno neugodan da dade do znanja da će odgovoriti na nj – ne izravno, nego u govoru na posebno sazvanoj sjednici Reichstaga, 28. travnja.

U međuvremenu, kao što zaplijenjeni dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova otkrivaju, *Wilhelmstrasse* je u okružnici od 17. travnja postavila svim državama koje je Roosevelt spomenuo, osim Poljske, Rusije, Britanije i Francuske, ova dva pitanja: smatraju li na bilo koji način da su ugrožene od Njemačke? Jesu li ovlastile Roosevelta da dade svoj prijedlog?

»Nema sumnje,« brzojavio je Ribbentrop svojim raznim izaslanicima u zainteresiranim zemljama, »da će na oba pitanja biti odgovoreno negativno, ali svejedno, iz posebnih razloga, voljeli bismo da odmah dobijemo vjerodostojnu potvrdu.«

»Posebni razlozi« postat će očiti kada Hitler progovori 28. travnja.

Do 22. travnja njemačko Ministarstvo vanjskih poslova moglo je sastaviti izvještaj za Führera da je većina zemalja, uključujući Jugoslaviju, Belgiju, Dansku, Norvešku, Nizozemsku i Luksemburg, »odgovorila na oba pitanja negativno« – odgovor koji će uskoro pokazati kako su njihove vlade shvatile Treći Reich prilično nedužno. Od Rumunjske je, međutim, došao jedak odgovor da »vlada Reicha sama najbolje zna hoće li Rumunjska biti ugrožena«. Mala Latvija, gore na Baltiku, nije isprva razumjela kakav se odgovor očekuje, ali Ministarstvo vanjskih poslova uskoro je to dovelo u red. Osamnaesti travnja Weizsäcker je nazvao svog ministra u Rigi

> da mu kaže da nismo u stanju razumjeti odgovor latvijskog ministra vanjskih poslova na naše pitanje o Rooseveltovu brzojavu. Dok su gotovo sve ostale vlade već odgovorile, naravno, negativno, gospodin Munters smatra tu smiješnu američku propagandu za pitanje o kome se treba posavjetovati sa svojim kabinetom. Ako gospodin Munters odmah ne odgovori na naše pitanje sa »ne«, morat ćemo Latviju svrstati među one zemlje

koje su dragovoljno postale suučesnici gospodina Roosevelta. Rekao sam da pretpostavljam da će riječ Herr von Kotzea (njemačkog poslanika) u vezi s tim biti dovoljna da od njega dobijem jasan odgovor.[261]

I bila je.

HITLEROV ODGOVOR ROOSEVELTU

Odgovori su Hitleru poslužili kao jaka municija i on ih je majstorski upotrijebio obraćajući se Reichstagu ugodnog proljetnog dana 28. travnja 1939. Bio je to, vjerujem, najduži javni govor koji je ikad održao – trajao je duže od dva sata. U mnogo čemu, naročito u snazi apela Nijemcima i prijateljima nacističke Njemačke u inozemstvu, bio je to vjerojatno i najsjajniji govor što ga je ikad održao, svakako najbolji koji je pisac ove knjige ikad od njega čuo. Po finoj rječitosti, spretnosti, ironiji, sarkazmu i licemjerju, dosegao je razinu kojoj se više nikad neće približiti. I premda pripremljen za njemačke uši, bio je prenošen ne samo preko svih njemačkih radiostanica nego i preko stotinu drugih širom svijeta; u Sjedinjenim Državama prenosile su ga sve važnije radio-mreže. Nikad prije ni kasnije nije imao toliko slušateljstvo diljem svijeta kao toga dana.*

Govor je započeo, nakon uobičajene uvodne rasprave o nezakonitosti Versaillesa, mnogobrojnim nepravdama i dugim patnjama koje su time nanesene njemačkom narodu, odgovorom najprije Velikoj Britaniji a zatim Poljskoj, koji su potresli nesigurnu Evropu.

Pošto je izrazio svoje divljenje i prijateljstvo prema Engleskoj, a zatim je napao zbog toga što mu ne vjeruje i počinje s novom »politikom opkoljavanja« Njemačke, požurio se da odbaci anglo-njemački pomorski sporazum iz 1935. godine. »Osnove za taj sporazum,« rekao je, »više ne postoje.«

Slično je učinio govoreći o Poljskoj. Objavio je svoj prijedlog Poljskoj u vezi s Danzigom i Koridorom (koji je bio držan u tajnosti) nazvavši ga »najvećim ustupkom koji se dade zamisliti u interesu evropskog mira«, a onda obavijestio Reichstag da je poljska vlada odbacila tu »jednu i jedinu ponudu«.

> Izrazio sam žaljenje zbog tog neshvatljivog stava poljske vlade... Najgore je sada što Poljska, kao i Čehoslovačka prije godinu dana, vjeruje, pod pritiskom lažne međunarodne kampanje, da mora mobilizirati trupe, iako Njemačka nije pozvala pod zastavu ni jednog jedinog čovjeka i uopće ne pomišlja da išta poduzme protiv Poljske. To je samo po sebi vrijedno žaljenja i potomstvo će jednog dana odlučiti je li zaista bilo potrebno odbiti prijedlog koji sam u najboljoj namjeri podnio ... zaista je jedinstven kompromis...

Izvještaji da Njemačka namjerava napasti Poljsku, nastavio je Hitler, »samo su izmišljotine međunarodne štampe«. (Ni jedan od desetak milijuna slušača nije znao da je tek prije tri sedmice dao pismena naređenja svojim oružanim snagama da se pripreme za uništenje Poljske »najkasnije« do 1. rujna.) Izmišljotine štampe, nastavio je, navele su Poljsku da sklopi ugovor s Velikom Britanijom koji će »pod izvjesnim okolnostima prisiliti Poljsku da poduzme vojnu akciju protiv Njemačke«. Prema tome, Poljska je prekršila poljsko-njemački pakt o nenapadanju! »Zbog toga smatram da je sporazum ... jednostrano prekršen od strane Poljske i da, prema tome, više nije na snazi.«

Pošto je osobno jednostrano poništio dva međudržavna ugovora, Hitler je rekao Reichstagu da je voljan pregovarati u pogledu njihove zamjene! »Mogu samo pozdraviti takvu ideju,« uskliknuo je. »Nitko neće biti sretniji od mene ako se ostvari.« Bio je to stari trik koji je, kao što smo vidjeli, i ranije često upotrebljavao kad bi prekršio kakav ugovor, ali koji – što on vjerojatno nije znao – više neće upaliti.

Zatim se obratio predsjedniku Rooseveltu i tu je njemački diktator, treba reći, dostigao vrhunac svog govorništva. Normalnom slušaču on je, dakako, mirisao na licemjerstvo i lukavštinu. Ali, za posebno odabrane članove Reichstaga i milijune Nijemaca, njegov majstorski sarkazam i ironija bijahu pravo uživanje. Trbušasti poslanici tresli su se od prigušenog smijeha dok se Führer sve uspješnije, tako reći u nedogled, izrugivao američkom predsjedniku. Uzimao je na nišan jedan po jedan detalj Rooseveltova brzojava, zastajao, gotovo se smješkao i zatim, poput učitelja, riječ po riječ, tihim glasom sricao »odgovor« – i dao ga. (Pisac ove knjige još u mislima vidi Hitlera kako zastaje da bi tiho izrekao »*Antwort*« dok iznad govornice u predsjedničkoj stolici Göring bezuspješno pokušava da savlada smijeh, a članovi se Reichstaga pripremaju da odmah nakon riječi *Antwort* prasnu u grohot i cerekanje.)

Gospodin Roosevelt izjavljuje da mu je jasno da se svi međunarodni problemi mogu riješiti za pregovaračkim stolom.

Odgovor: ... Bio bih neobično sretan kada bi se ti problemi zaista mogli riješiti za pregovaračkim stolom. Moj se skepticizam, međutim, zasniva na činjenici što je baš Amerika najoštrije izrazila svoje nepovjerenje u svrsishodnost konferencija. Jer je najveća konferencija svih vremena Liga naroda ... koja predstavlja sve narode svijeta, stvorena po volji jednog američkog predsjednika. Pa ipak, prva država koja je odbila da se pridruži tom skupu jesu Sjedinjene Države... Tek poslije mnogih godina uzaludnog sudjelovanja, odlučio sam da slijedim primjer Amerike...

Sloboda Sjeverne Amerike nije izvojevana za pregovaračkim stolom niti je pregovorima riješen sukob između Sjevera i Juga. Neću ni spominjati bezbrojne borbe koje su konačno dovele do podjarmljivanja čitavog sjeveroameričkog kontinenta kao cjeline.

Sve ovo spominjem samo zato da dokažem kako vaše stanovište, gospodine Roosevelte, koje nesumljivo zaslužuje svaku pažnju, ne nalazi nikakvu potvrdu u povijesti vaše zemlje ili ostalog svijeta.

Njemačka je jednom, podsjetio je Hitler predsjednika, otišla na konferenciju – u Versailles – ne da raspravlja, nego da sluša što ima činiti: njezini predstavnici bili su »podvrgnuti čak većim poniženjima od onih koja su ikad nanesena poglavicama plemena Sioux«.

Hitler je konačno došao do srži svojeg odgovora na predsjednikov zahtjev da obeća da neće napasti nijednog od trideset i jednog naroda.

Odgovor: Kako je gospodin Roosevelt saznao koji se narodi mogu smatrati ugroženim od njemačke politike, a koji ne? Ili je gospodin Roosevelt u stanju da, usprkos golemom poslu koji počiva na njemu u njegovoj domovini, samostalno prati i analizira sva unutarnja duhovna i duševna stanja drugih naroda i njihovih vlada?

Konačno, gospodin Roosevelt traži da mu se dade obećanje da njemačke oružane snage neće napasti, a iznad svega da neće osvojiti teritorij ili zemljište slijedećih nezavisnih naroda...

Zatim je Hitler polako čitao ime svake pojedine zemlje i, dok je naglašavao imena, smijeh u Reichstagu se, sjećam se, pojačavao. Nitko u Reichstagu, a sigurno ni u Berlinu, uključujući i pisca ove knjige, nije primijetio da je lukavo izostavio Poljsku.

Tada je Hitler izvukao asa iz špila, ili je bar tako mislio.

Odgovor: Potrudio sam se da kod spomenutih država utvrdim, prvo, da li se same osjećaju ugrožene, i drugo, iznad svega, da li je taj upit američkog predsjednika upućen nama na njihov prijedlog, ili bar s njihovim dopuštenjem.

Odgovor je u svim slučajevima bio negativan ... Istina je da nisam mogao dati da se ispita mišljenje izvjesnih država i naroda koji su spomenuti, jer oni sami – kao, na primjer, Sirija – zasad ne posjeduju slobodu, budući da su okupirani od vojnih snaga demokratskih država i, prema tome. lišeni svojih prava.

Nezavisno od ove činjenice, međutim, sve države koje graniče sa Njemačkom primile su mnogo obvezatnija obećanja... nego što gospodin Roosevelt traži od mene u svom čudnom brzojavu...

Moram skrenuti pažnju gospodinu Rooseveltu na jednu ili dvije povijesne greške. Na primjer, on spominje Irsku i traži izjavu da Njemačka neće napasti Irsku. Dakle, upravo sam pročitao govor de Valere, irskog *taoiseacha*,* u kojem začudo, i suprotno mišljenju gospodina Roosevelta, ne optužuje Njemačku zbog ugnjetavanja Irske nego predbacuje Engleskoj što podvrgava Irsku stalnoj agresiji...

Na isti način pažnji gospodina Roosevelta očito je izmakla činjenica da Palestinu nisu okupirale njemačke trupe već engleske, te da je njezina sloboda ograničena najokrutnijom silom...

Unatoč tomu, rekao je Hitler, on je spreman »da svakoj navedenoj državi dade onakvo obećanje kakvo gospodin Roosevelt želi«. Ali i više od toga! Oči su mu se zakrijesile.

Ne bih htio da propustim ovu priliku a da ne dadem, iznad svega predsjedniku Sjedinjenih Država, obećanje glede onih teritorija koje bi ga, konačno, trebale najviše zanimati, a to su same Sjedinjene Države i ostale države američkog kontinenta.

Ovime svečano izjavljujem da su sve tvrdnje koje kruže i koje se odnose na predstojeći njemački napad ili osvajanje američkog teritorija, očite podvale i grube neistine, nezavisno od činjenice da su se takve zamisli, što se vojnih mogućnosti tiče, mogle roditi samo u mašti nekog luđaka.

Reichstag se tresao od smijeha; na Hitlerovu licu nije se pojavio ni najmanji osmijeh već je vrlo uspješno zadržao dostojanstven izraz.

A onda zaključak govora – najuvjerljivijeg govora za njemačko slušateljstvo koji je, vjerujem, ikad održao.

Gospodine Roosevelte! Potpuno razumijem da vam veličina vašeg naroda i neizmjerno bogatstvo vaše zemlje dopušta da osjećate odgovornost za povijest čitavog svijeta i za povijest svih naroda. Ja se, gospodine, nalazim u mnogo skromnijoj i mnogo užoj sferi ...

Preuzeo sam državu suočenu s potpunim rasulom zahvaljujući njenom povjerenju u obećanja ostalog svijeta i lošem režimu demokratskih vlada... Nadvladao sam kaos u Njemačkoj, iznova uspostavio red i silno povećao proizvodnju ... razvio promet, dao da se izgrade putevi i iskopaju kanali, stvorio nove gigantske tvornice i u isto vrijeme trudio se da unaprijedim obrazovanje i kulturu našeg naroda.

Uspjelo mi je da ponovo nađem koristan posao za čitavih sedam milijuna nezaposlenih... Ne samo što sam ujedinio njemački narod u političkom smislu, nego sam ga ponovo naoružao. Također sam nastojao da uništim list po list ugovora koji, sa svojih četirista četrdeset osam odredaba, predstavlja najopakije ugnjetavanje koje su ljudi i ljudska bića ikad morali podnositi.

Vratio sam Reichu pokrajine koje su nam otete 1919. Vratio sam milijune Nijemaca u njihovu domovinu od koje bijahu silom rastavljeni, živeći u bijedi ... i, gospodine Roosevelte, bez prolijevanja krvi i bez uvlačenja svoga naroda, pa i drugih, u ratne nevolje...

Vi, gospodine Roosevelte, imate mnogo lakši zadatak. Postali ste predsjednik Sjedinjenih Država 1933. godine, kada sam ja postao kancelar Reicha. Od samog početka stupili ste na čelo jedne od najvećih i najbogatijih država na svijetu... Prilike koje vladaju u vašoj zemlji takvih su razmjera da nalazite vremena i dokolice da posvećujete pažnju općim problemima ... Vaši poslovi i prijedlozi obuhvaćaju mnogo veće i šire područje no što je moje, jer je moj svijet, gospodine Roosevelte, u koji me je postavila Providnost i za koji sam dakle prisiljen da radim, na žalost, mnogo manji, iako je za me dragocjeniji od ičeg drugog jer je ograničen na moj narod!

Ja, ipak, vjerujem da je to način kojim mogu najviše koristiti onome što nas sve brine, a to je pravda, dobrobit, napredak i mir za čitavo društvo.

U opsjeni njemačkog naroda ovaj je govor bio Hitlerovo remekdjelo. Ali onaj tko je idućih dana putovao Evropom mogao je lako primijetiti da, za razliku od Hitlerovih prijašnjih govora, ovaj više nije zavarao ljude ni vlade u inozemstvu. Oni su, za razliku od Nijemaca, prozreli bili labirint prijevara. I shvatili su da njemački diktator, uza sve svoje majstorsko govorništvo, iako se narugao Rooseveltu, nije, u stvari, odgovorio na predsjednikova osnovna pitanja: je li završio s agresijom? Hoće li napasti Poljsku?

Kako se pokazalo, bio je to posljednji veliki, mirnodopski, javni govor u Hitlerovu životu. Nekadašnje austrijsko siroče postiglo je u ovom svijetu najviše što je

moglo zahvaljujući svom genijalnom govorničkom daru. Ubuduće, pokušat će kao ratnik sebi osigurati mjesto u povijesti.

Povukavši se preko ljeta u svoje planinsko odmaralište u Berchtesgadenu, Hitler nije javno odgovorio na poljski odgovor koji mu je dan 5. svibnja, u govoru pukovnika Becka parlamentu, i u službenom vladinom memorandumu koji je uručen Njemačkoj tog dana. Poljska izjava i Beckov odgovor predstavljali su dostojanstven, pomirljiv, ali i odlučan odgovor.

> Jasno je (rečeno je u njemu) da pregovori u kojima jedna država formulira zahtjeve, a druga je obvezna da ih neizmijenjene prihvati, i nisu nikakvi pregovori.

SOVJETSKA INTERVENCIJA (I)

Dana 28. travnja u svom govoru u Reichstagu Hitler je izostavio svoj uobičajeni napad na Sovjetski Savez. O Rusiji nije rekao ni riječi. Pukovnik Beck, u svom odgovoru, spomenuo je »nekoliko drugih aluzija« koje je učinila Njemačka, a »koje su otišle mnogo dalje od predmeta rasprave«, i zadržao je sebi pravo »da se vrati na te stvari, ako bude potrebno« – što je bila maglovita, ali očigledna aluzija na ranije njemačke napore da navede Poljsku da se priključi velikom Paktu protiv Kominterne, protiv Rusije. Premda Beck to nije znao, a ni Chamberlain, ta nastojanja protiv Rusa sada su bila napuštena. U Berlinu i Moskvi počele su se javljati nove ideje.

Teško je točno ustanoviti kada su u dva glavna grada učinjeni prvi koraci u cilju zbližavanja između nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza koji će izazvati takve goleme posljedice za svijet. Do jedne od prvih neznatnih promjena u tom smislu, kao što je već uočeno, došlo je već 3. listopada 1938, četiri dana poslije Münchena, kada je savjetnik njemačke ambasade u Moskvi obavijestio Berlin da će Staljin izvesti izvjesne zaključke iz sudetske nagodbe, iz koje je bio isključen, i da će možda zauzeti »pozitivni stav« prema Njemačkoj. Diplomat je energično zastupao »širu« ekonomsku suradnju između dviju zemalja i ponovio svoj apel u drugom pismu tjedan dana kasnije.[262] Pred kraj listopada, njemački ambasador u Moskvi Friedrich Werner grof von der Schulenburg obavijestio je njemačko Ministarstvo vanjskih poslova da se »u bliskoj budućnosti namjerava obratiti Molotovu, predsjedniku Savjeta narodnih komesara, i pokušati da postigne sporazum u vezi s problemima koji ometaju njemačko-sovjetske odnose«.[263] Teško da bi ambasador sam od sebe izrazio takvu namjeru, s obzirom na Hitlerov dotadašnji neobično neprijateljski stav prema

Moskvi. Sugestija mora da je došla iz Berlina.

Da je tome tako, postaje jasno kad se prouči zaplijenjeni arhiv Ministarstva vanjskih poslova. Prvi korak, prema njemačkom stanovištu, bio je povećati razmjenu između dviju zemalja. Memorandum Ministarstva vanjskih poslova od 4. studenog 1938. otkriva »naglašen zahtjev Ureda feldmaršala Göringa da se bar učine pokušaji u cilju oživljavanja naše trgovine s Rusijom, osobito u pogledu ruskih sirovina«.[264] Rusko-njemački trgovinski ugovori isticali su koncem godine i dokumenti *Wilhelmstrasse* puni su materijala koji ukazuju na teškoće u toku pregovora o njihovom obnavljanju. Obje strane bile su neobično sumnjičave jedna prema drugoj, ali su se ipak nešto približile. Dana 22. prosinca u Moskvi su otpočeli dugi razgovori između ruskih trgovačkih predstavnika i njemačkog ekonomskog stručnjaka Juliusa Schnurrea.

Odmah nakon Nove godine, sovjetski ambasador u Berlinu Aleksej Merekalov otišao je na jedan od svojih rijetkih izleta u *Wilhelmstrasse* da je obavijesti »o želji Sovjetskog Saveza da se započne s novim razdobljem u njemačko-sovjetskim ekonomskim odnosima«. Nekoliko tjedana vođeni su razgovori koji su dosta obećavali, ali su do veljače 1939. prilično zapeli, navodno oko toga gdje će se održati glavni pregovori, u Moskvi ili u Berlinu. Pravi razlog, međutim, otkriva memorandum direktora Odsjeka za ekonomsku politiku u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova od 11. ožujka 1939: iako su Njemačkoj bile neophodne ruske sirovine a Göring stalno zahtijevao da se nabave, Reich jednostavno nije mogao isporučiti Sovjetskom Savezu robu koja je tražena u zamjenu. Direktor je smatrao da je »prekid pregovora« u svakom slučaju za žaljenje »s obzirom na situaciju u kojoj se u pogledu sirovina nalazi Njemačka«.[265]

Ali, ako je prvi pokušaj zbližavanja ekonomskih odnosa privremeno propao, bilo je i drugih slamki na vjetru. Deseti ožujka 1939. Staljin je održao dug govor na prvom zasjedanju Osamnaestog partijskog kongresa u Moskvi. Tri dana kasnije, budni Schulenburg poslao je u Berlin opširan izvještaj o njemu. Smatrao je da je »vrijedna pažnje Staljinova ironija i znatno oštrija kritika upućena Britaniji nego takozvanim agresorskim državama, osobito Njemačkoj«. Ambasador je istakao Staljinove primjedbe da je »slabost demokratskih sila ... očita iz činjenice što su napustile načela kolektivne sigurnosti i pribjegle politici neinterveniranja i neutralnosti. Naglasio je da se ovakvom politikom htjelo skrenuti agresorske države na druge žrtve.« Naveo je, osim toga, i optužbe sovjetskog diktatora na račun zapadnih saveznika

koji guraju Nijemce dalje prema istoku obećavajući im lak plijen i govoreći: »Samo počnite rat s boljševicima, ostalo će ići svojim tokom.« To neobično mnogo nalikuje na podbadanje ... Čini se da mu je svrha ... podjariti bijes Sovjetskog Saveza protiv Njemačke ... i izazvati sukob s Njemačkom bez pravih razloga ...

U zaključku Staljin je formulirao osnovna načela:

1. Nastaviti politiku mira i konsolidacije ekonomskih odnosa sa svim zemljama.

2. ... Ne dopustiti ratnim huškačima, čiji je običaj da puste druge da za njih izvlače kestenje iz vatre, da uvuku našu zemlju u sukob.[266]

Bilo je to jasno upozorenje od čovjeka koji je donosio sve konačne odluke u Rusiji da Sovjetski Savez ne želi da bude vješto gurnut u rat protiv nacističke Njemačke da bi spasio Britaniju i Francusku; ako se na to nisu osvrtali u Londonu, barem su primijetili u Berlinu.* Pa ipak iz Staljinova govora i raznih diplomatskih razmjena koje su odmah uslijedile, jasno proizlazi da je sovjetska vanjska politika, premda oprezna, još uvijek vrlo otvorena. Tri dana nakon nacističke okupacije Čehoslovačke, 15. ožujka, ruska je vlada predložila, kao što smo vidjeli, konferenciju šest sila da se raspravi o sredstvima za sprečavanje daljnje agresije, a Chamberlain je to odbacio kao »preuranjeno«.* To je bilo 18. ožujka. Dva dana kasnije, u jednom službenom saopćenju u Moskvi, o kojem je tamošnji njemački ambasador hitno brzojavio u Berlin, demantirano je da je Sovjetski Savez ponudio Poljskoj i Rumunjskoj pomoć »u slučaju da postanu žrtve agresije«. Razlog: »Ni Poljska ni Rumunjska nisu se obratile sovjetskoj vladi za pomoć niti je obavijestile o bilo kakvoj opasnosti koja bi im prijetila.«[267]

Jednostrano jamstvo britanske vlade Poljskoj od 31. ožujka možda je pomoglo da uvjeri Staljina da Velika Britanija više voli savez s Poljacima nego s Rusima, i da je Chamberlain odlučio, kao što je bio u vrijeme Münchena, da zadrži Sovjetski Savez izvan sporazuma evropskih sila.[268]

U takvoj situaciji, Nijemci i Talijani počeli su uočavati izvjesne mogućnosti. Göring, koji je sada vršio značajan utjecaj na Hitlera u pogledu vanjskih poslova, sastao se s Mussolinijem u Rimu 16. travnja i svratio Duceovu pozornost na nedavni Staljinov govor na kongresu Komunističke partije. Bio je impresioniran izjavom sovjetskog diktatora »da Rusi neće dopustiti da ih upotrijebe kao topovsku hranu za kapitalističke sile«. Rekao je »da će pitati Führera bi li bilo moguće oprezno ispružiti ticala prema Rusima ... s izgledima na *rapprochement*«.. Podsjetio je Mussolinija da Führer »uopće nije spominjao Rusiju u svojim posljednjim govorima«. Duce je, prema povjerljivom njemačkom memorandumu sa sastanka, toplo pozdravio ideju o *rapprochementu* sila Osovine i Sovjetskog Saveza. Talijanski diktator također je naslutio promjenu u Moskvi; držao je da se *rapprochement* može »postići relativno lako«.

Svrha je (rekao je Mussolini) navesti Rusiju da hladno i nepovoljno reagira na britanske napore opkoljavanja, u smislu Staljinova govora... Osim toga, u svojoj ideološkoj borbi protiv plutokracije i kapitalizma, sile Osovine imaju u izvjesnom smislu iste ciljeve kao i ruski režim.[269]

Bio je to radikalan zaokret u politici Osovine i nesumnjivo bi iznenadio Chamberlaina da je za njega saznao. Možda bi iznenadio i Litvinova.

Istog dana, 16. travnja, dok je vođena ta rasprava između Göringa i Mussolinija, sovjetski komesar za vanjske poslove primio je britanskog ambasadora u Moskvi i iznio mu službeni prijedlog o trojnom paktu o uzajamnom pomaganju između Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza. U njemu je predložen vojni savez triju sila kao oslonac paktu i jamstvo potpisnika, kojima bi se pridružila i Poljska, ako želi, svim državama Srednje i Istočne Evrope koje se osjećaju ugroženim od nacističke Njemačke. To je bila posljednja Litvinovljeva ponuda za savezništvo protiv Trećeg Reicha, i ruski ministar vanjskih poslova koji je politikom zaustavljanja Hitlera putem kolektivne akcije stavio na kocku svoju karijeru, sigurno je mislio da će konačno uspjeti da ujedini zapadne demokracije s Rusijom. Kao što je Churchill rekao u govoru od 4. svibnja, žaleći se što ruska ponuda još nije u Londonu prihvaćena, »nema načina da se održi neka istočna fronta protiv njemačke agresije bez aktivne pomoći Rusa«. Ni jedna sila u istočnoj Evropi, a najmanje Poljska, nije raspolagala vojnom snagom da održi frontu u tom području. Ipak, ruski je prijedlog izazvao zgražanje u Londonu i Parizu.

Međutim, i prije no što je bio odbačen, Staljin je učinio prvi ozbiljan korak da se posluži i drugom stranom ulice.

Dan poslije Litvinovljeve dalekosežne ponude britanskom ambasadoru u Moskvi, 17. travnja, sovjetski ambasador u Berlinu posjetio je Weizsäckera u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova. Bio je to prvi posjet, zabilježio je državni sekretar u svom memorandumu, koji mu je Merekalov učinio otkako je došao na svoj položaj pred gotovo godinu dana. Nakon nekoliko uvodnih primjedaba o njemačko-ruskim ekonomskim odnosima, ambasador je prešao na politiku i

upitao me bez okolišanja (piše Weizsäcker) što mislim o njemačko-ruskim odnosima... Ambasador je rekao otprilike ovo: Ruska je politika uvijek išla ravnim tokom. Ideološke razlike veoma su malo utjecale na odnose između Rusije i Italije pa ne bi trebale ometati ni odnose s Njemačkom. Rusija nije iskoristila sadašnje trvenje između Njemačke i zapadnih demokracija protiv nas niti želi to učiniti. Što se tiče Rusije, nema razloga da ne živi u normalnim odnosima s nama, a iz normalnih odnosa mogu se razviti sve bolji odnosi.

S tom primjedbom, prema kojoj je usmjeravao tok razgovora, gospodin Merekalov je završio govor. On namjerava posjetiti Moskvu za dan-dva.[270]

U ruskom glavnom gradu, u koji se sovjetski ambasador vratio, nešto se događa-

lo.

O čemu se radilo, izašlo je na javu 3. svibnja. Tog dana, sakrivena na stražnjoj strani sovjetskih novina u stupcu pod naslovom »Kratke vijesti«, pojavila se kratka obavijest: »Drug Litvinov je na svoj zahtjev oslobođen dužnosti komesara za vanjske poslove.« Zamijenio ga je Vjačeslav Molotov, predsjednik Sovjeta narodnih komesara.

Njemački otpravnik poslova izvijestio je Berlin o toj promjeni sutradan.

> Iznenadna promjena izazvala je ovdje veliko iznenađenje jer je Litvinov upravo vodio pregovore s britanskom delegacijom i stajao je sasma blizu Staljina na prvomajskoj paradi...
>
> Kako je Litvinov primio britanskog ambasadora još 2. svibnja i jučer bio spomenut u štampi kao počasni gost na paradi, čini se da je do njegova smjenjivanja došlo nakon spontane Staljinove odluke... Na posljednjem kongresu partije Staljin je preporučio oprez kako Sovjetski Savez ne bi bio uvučen u sukob. Molotov, koji nije Židov, slovi kao »najprisniji i najbliži suradnik« Staljinov. Njegovim imenovanjem očito se htjelo osigurati da će vanjska politika biti vođena točno po kursu koji je odredio Staljin.[271]

Važnost iznenadnog smjenjivanja Litvinova bila je svima jasna. Značilo je to oštar i nagao zaokret u sovjetskoj vanjskoj politici. Litvinov je bio glavni pobornik kolektivne sigurnosti, jačanja utjecaja Lige naroda, zaštite od nacističke Njemačke putem vojnog saveza s Velikom Britanijom i Francuskom. Chamberlainovo oklijevanje da prihvati takav savez bilo je sudbonosno za ruskog komesara za vanjske poslove. Po Staljinovu sudu – a on je bio jedini koga se pitalo u Moskvi – Litvinovljeva politika je bankrotirala. Uostalom, prijetila je da uvuče Sovjetski Savez u rat s Njemačkom iz kojeg bi se zapadne demokracije mogle izvući. Došlo je vrijeme, zaključio je Staljin, da se iskuša novi smjer.* Ako je Chamberlain uspio da umiri Hitlera, zar ne bi mogao i ruski diktator? To što je Litvinov, Židov, zamijenjen Molotovom, koji to, prema izvještaju njemačke ambasade u Berlinu, nije bio, moglo bi imati izvjesnog utjecaja na visoke nacističke krugove.

Da se uvjeri da značaj tih promjena neće izmaći Nijemcima, Georgij Astahov, sovjetski otpravnik poslova, pokrenuo je stvar 5. svibnja dok je vijećao s drom Juliusom Schnurreom, stručnjakom njemačkog ministarstva vanjskih poslova za istočnoevropska ekonomska pitanja.

Astahov je spomenuo smjenjivanje Litvinova (izvijestio je Schnurre) i pokušao ... saznati hoće li taj događaj dovesti do promjene u našem stavu prema Sovjetskom Savezu. Ukazao je na velik ugled Molotova koji ni u kom slučaju nije stručnjak za vanjsku politiku, ali koji će u budućoj politici Sovjetskog Saveza igrati sve veću ulogu.[272]

Otpravnik poslova također je pozvao Nijemce da obnove trgovačke pregovore koji su bili prekinuti u veljači.

Britanska vlada nije sve do 8. svibnja odgovorila na sovjetske prijedloge od 16. travnja glede vojnog saveza. Odgovor je zapravo značio odbacivanje. On je pojačao sumnje u Moskvi da Chamberlain nije voljan sklopiti vojni pakt s Rusijom kako bi spriječio Hitlera da osvoji Poljsku.

Ne iznenađuje, stoga, što su Rusi pojačali napore da se približe Nijemcima. Sedamnaesti svibnja Astahov se opet sastao sa Schnurreom u Ministarstvu vanjskih poslova i, nakon raspravljanja o trgovačkim problemima, prešao na važnije stvari.

> Astahov tvrdi (izvijestio je Schnurre) da u vanjskoj politici između Njemačke i Sovjetskog Saveza nema nikakvih spornih točaka i da, prema tome, nema razloga za neprijateljstvo između dvije zemlje. Istina je da u Sovjetskom Savezu postoji određen osjećaj ugroženosti od strane Njemačke. Nema nikakve sumnje da taj osjećaj ugroženosti i nepovjerenja u Moskvi može biti odstranjen... Odgovarajući na moje uzgredno pitanje, prokomentirao je anglo-sovjetske pregovore tako da će se rezultati koje priželjkuje Britanija teško moći ostvariti.[273]

Tri dana kasnije, 20. svibnja, ambasador von der Schulenburg vodio je u Moskvi dug razgovor s Molotovom. Novoimenovani komesar za vanjske poslove bio je »veoma prijateljski« raspoložen i obavijestio je njemačkog opunomoćenog poslanika da će se ekonomski pregovori između dviju zemalja moći nastaviti ako za njih budu stvoreni *potrebni politički temelji.* Bio je to nov pokušaj iz Kremlja, ali ga je lukavi Molotov učinio oprezno. Kada ga je Schulenburg upitao što podrazumijeva pod »političkim temeljima«, Rus mu je odgovorio da je to nešto o čemu bi obadvije vlade trebale razmisliti. Sva ambasadorova nastojanja da nešto izmami od prepredenog komesara ostala su uzaludna. »Poznat je,« podsjetio je Schulenburg Berlin, »po svom ponešto tvrdokornom stavu.« Na svom putu iz ruskog Ministarstva vanjskih poslova, ambasador je svratio do Vladimira Potemkina, zamjenika sovjetskog komesara za vanjske poslove, i rekao mu da nije mogao otkriti što Molotov želi u političkom smislu. »Zamolio sam *Herr* Potemkina,« napisao je Schulenburg, »da to ispita za mene.«[274]

Obnavljanje kontakata između Berlina i Moskve nije promaklo budnim očima francuskog ambasadora u njemačkom glavnom gradu. Već 7. svibnja, četiri dana poslije smjenjivanja Litvinova, gospodin Coulondre je izvijestio francuskog ministra vanjskih poslova da, prema obavještenjima koja je dobio od jednog bliskog Führerova suradnika, Njemačka radi na sporazumu s Rusijom koji će, između ostalog, dovesti do četvrte podjele Poljske. Dva dana kasnije francuski ambasador je otpravio još jedan brzojav u Pariz s izvještajem o novim glasinama u Berlinu »da je Njemačka dala ili će dati prijedloge Rusiji o podjeli Poljske«.[275]

ČELIČNI PAKT

Iako su najviši komandanti Wehrmachta imali vrlo nepovoljno mišljenje o talijanskoj vojnoj moći, Hitler je počeo vršiti pritisak u cilju sklapanja vojnog saveza s Italijom. Mussoliniju se, međutim, nikako nije žurilo da ga zaključi. Štapski razgovori između dvije vrhovne komande otpočeli su u travnju i Keitel je izvijestio OKW o svom »dojmu« da ni talijanska vojska ni talijansko naoružanje nisu u najboljem stanju. Rat će biti potrebno odlučiti brzo, mislio je, jer će u suprotnom Talijani ostati izvan njega.[276]

Do sredine travnja, kako njegov dnevnik pokazuje,[277] Ciana su uznemiravali sve brojniji znakovi da bi Njemačka svaki čas mogla napasti Poljsku i izazvati evropski rat za koji Italija nije spremna. Kada je 20. travnja ambasador Attolico iz Berlina brzojavio Rimu da je njemačka akcija protiv Poljske »neizbježna«, Ciano mu je odgovorio zahtjevom da ubrza pripreme za njegov sastanak s Ribbentropom tako da Italija ne bude uhvaćena na spavanju.

Dvojica ministara vanjskih poslova sastala su se u Milanu 6. svibnja. Ciano je stigao s pismenim uputama od Mussolinija da naglasi Nijemcima da Italija želi izbjeći rat još najmanje tri godine. Na iznenađenje Talijana, Ribbentrop je izjavio da i Njemačka želi tako dugo održati mir. U stvari, Ciano je zatekao njemačkog ministra vanjskih poslova »prvi put« u »ugodno smirenom duševnom stanju«. Razmotrili su položaj u Evropi, dogovorili se o poboljšanju odnosa Osovine sa Sovjetskim Savezom i odgodili sastanak radi svečanog ručka.

Kad je Mussolini poslije ručka telefonirao i upitao kako razgovori teku, a Ciano odgovorio da teku dobro, Duce je iznenada dobio inspiraciju. Zamolio je zeta da izda saopćenje za štampu u kojem će kazati da su Njemačka i Italija odlučile da zaključe vojni savez. Ribbentrop je isprva oklijevao, a onda je konačno pristao da o prijedlogu obavijesti Hitlera. Führer je, kad su ga dobili na telefon, spremno pristao na Mussolinijev prijedlog.[278]

I tako, na osnovi nagle pobude, nakon više od godinu dana oklijevanja, Mussolini je neopozivo vezao svoju sudbinu s Hitlerom. To je bio jedan od prvih znakova da talijanski diktator, poput njemačkog, počinje gubiti čeličnu vlast nad sobom, koja je sve do 1939. godine i jednom i drugom omogućavala da hladno i bezobzirno provode sve što su smatrali da je u njihovu interesu. Za Mussolinija posljedice će se uskoro pokazati kao katastrofalne.

»Čelični pakt«, pod kojim je nazivom postao poznat, potpisan je uz priličnu pompu 22. svibnja u Kancelariji Reicha u Berlinu. Ciano je predao Ribbentropu

Ogrlicu reda *Annunziata,* što je Göringa ne samo ražestilo već mu je, kako je talijanski ministar vanjskih poslova primijetio, čak natjeralo suze u oči. U stvari, gojazni feldmaršal priredio je pravu scenu kad se počeo žaliti da je orden trebalo dodijeliti njemu jer je on najzaslužniji za uspostavljanje saveza.

»Obećao sam Mackensenu (njemačkom ambasadoru u Rimu)«, napisao je Ciano, »da ću nastojati da pribavim ogrlicu i Göringu«.

Ciano je zatekao Hitlera »u vrlo dobrom zdravlju, posve mirnog, manje agresivnog«, iako se činilo da je malo ostario i da su mu bore oko očiju dublje, vjerojatno zbog pomanjkanja sna.* Führer je bio izvanredno raspoložen dok je promatrao kako dvojica ministara vanjskih poslova potpisuju dokument.

Bio je to sažeto formuliran vojni savez i njegova agresivna priroda naglašena je rečenicom u predgovoru, koja je umetnuta na izričit Hitlerov zahtjev, a kojom se proglašava da su dva naroda »ujedinjena unutarnjom srodnošću svojih ideologija ... odlučila da djeluju uporedo i da udruženim snagama *osiguraju svoj životni prostor*«. Srž sporazuma bila je u III. članu.

> Ako suprotno željama i nadama visokih ugovornih strana jedna od njih bude uvučena u ratni sukob s nekom drugom silom ili silama, druga visoka ugovorna strana odmah će joj priskočiti u pomoć kao saveznik i podržati je svom svojom vojnom snagom na kopnu, moru i u zraku.

Članom V. bilo je predviđeno da u slučaju rata nijedna od država neće zaključiti separatno primirje ili mir.[279]

Mussolini će se, kako će se pokazati, najprije oglušiti o prvi, a Italija će na kraju prekršiti i drugi od ovih članova.

HITLER SPALJUJE SVE MOSTOVE: 23. SVIBNJA 1939.

Dan nakon potpisivanja »Čeličnog pakta«, 23. svibnja, Hitler je sazvao svoje vojne komandante u radnoj sobi kancelara Reicha u Berlinu i otvoreno im rekao da se daljnji uspjeh ne može postići bez prolijevanja krvi i da je zbog toga rat neizbježan.

Bio je to nešto širi skup od onog sličnog, 5. studenog 1937, kada je Führer prvi put saopćio komandantima triju vidova oružanih snaga svoju odluku da stupi u rat. Bilo je prisutno ukupno četrnaest oficira, uračunavši feldmaršala Göringa, velikog admirala Raedera (što je sada bio), generala von Brauchitscha, generala Haldera, generala Keitela, generala Erharda Milcha, glavnog inspektora *Luftwaffe,* i kontraadmi-

rala Otta Schniewinda, načelnika Admiralštaba ratne mornarice. Führerov ađutant potpukovnik Rudolf Schmundt također je prisustvovao i, srećom po povijest, sve bilježio. Njegove bilješke sa sastanka nalaze se među zaplijenjenim njemačkim dokumentima. Očevidno je da su Hitlerove riječi tom zgodom smatrane vrhunskom tajnom jer nijedan primjerak zapisnika nije načinjen; onaj što ga imamo ispisan je Schmundtovom rukom.[280]

To je jedan od najvažnijih i najrječitijih tajnih dokumenata iz kojih možemo pratiti Hitlerov put u rat. Tu je, pred šačicom ljudi koji će zapovjediti vojnim snagama u oružanom sukobu, Hitler odbacio vlastitu propagandu i diplomatske varke i rekao pravu istinu o tome zašto mora napasti Poljsku i, ako bude potrebno, zaratiti se s Velikom Britanijom i Francuskom. Upravo neshvatljivo točno je prorekao tok rata – bar u njegovoj prvoj godini. Pa ipak, pored sve svoje otvorenosti, njegovo izlaganje – jer je samo diktator govorio – otkriva više nesigurnosti i smušenosti nego što je ikad do tada pokazao. Najviše su ga zbunjivali Britanija i Britanci, kao što će ga zbunjivati do kraja života. (bod.en)

O početku rata i razlozima zbog kojih ga započinje, govorio je, međutim, jasno i određeno, i 23. svibnja ni jedan general ili admiral nije otišao iz kancelarova ureda a da nije točno znao što će se dogoditi na kraju ljeta. Svoje ekonomske probleme, otpočeo je, Njemačka može riješiti samo tako da dobije više *Lebensrauma* u Evropi, a to je nemoguće bez osvajanja drugih zemalja ili napada na posjede drugih naroda«.

> Daljnji uspjesi ne mogu se više postići bez prolijevanja krvi...
>
> Danzig uopće nije sporno pitanje. Radi se o povećanju našeg životnog prostora na istoku, osiguranju namirnica i rješenju problema baltičkih država ... Drugih mogućnosti u Evropi nema ... Ako nas usud natjera na obračun sa Zapadom, bit će od neprocjenjive koristi posjedovati velika područja na Istoku. U ratu ćemo se još manje moći pouzdati u rekordne žetve nego u miru.

Osim toga, dodao je Hitler, stanovništvo negermanskih teritorija na istoku bit će izvor radne snage – prvi nagovještaj programa ropskog rada koji će kasnije provesti.

Izbor prve žrtve bio je očit.

> O poštedi Poljske nema ni govora i zato nam ostaje samo odluka:
>
> *napasti Poljsku prvom zgodnom prilikom**
>
> Ne možemo očekivati da će se slučaj Češke ponoviti. Bit će rata. Naš je zadatak da izoliramo Poljsku. Uspjeh u njenu izoliranju bit će presudan.

I tako, bit će rata. Samo s »izoliranom« Poljskom? Tu Hitler nije jasan. Zapravo, postaje zbunjen i protuslovan. Mora zadržati pravo, rekao je, da sâm odluči o konač-

nom naređenju za udar.

Ne smije doći do istovremenog obračuna sa Zapadom – Francuskom i Engleskom.

Ako ne bude sigurno da njemačko-poljski sukob neće dovesti do rata sa Zapadom, onda borbu treba prvenstveno usmjeriti protiv Engleske i Francuske.

Zato je osnovno: sukob s Poljskom – koji će početi napadom na Poljsku – uspjet će samo onda ako se Zapad ne umiješa.

Ako to nije moguće, bolje je napasti Zapad i istovremeno obračunati s Poljskom.

Pred takvim brzometnim suprotnostima generali mora da su treptali tako da su im monokli padali s očiju, iako se iz Schmundtova zapisnika ne vidi da se nešto slično dogodilo, ili da se bilo tko među prisutnim izabranicima čak usudio i postaviti neko pitanje radi razjašnjenja.

Hitler je zatim prešao na Rusiju: »Nije isključeno,« rekao je, »da će Rusija ostati nezainteresirana prilikom uništenja Poljske.« S druge strane, ako se Sovjetski Savez udruži s Britanijom i Francuskom, »to će me navesti da napadnem Englesku i Francusku s nekoliko razornih udaraca«. To bi značilo počiniti istu grešku koju je napravio Wilhelm II 1914. i, premda je tada Hitler izvukao nekoliko pouka iz prvog svjetskog rata, na tu je zaboravio. Misli su mu sada skrenule na Veliku Britaniju.

Führer sumnja u mogućnost miroljubivog rješenja s Engleskom. Potrebno je biti spreman za obračun. Engleska u našem razvoju gleda uspostavu hegemonije koja će je oslabiti. Zbog toga je Engleska naš neprijatelj i sukob s Engleskom pitanje je života i smrti.

*Kako će taj sukob izgledati?**

Engleska ne može dotući Njemačku s nekoliko snažnih udaraca i oboriti nas na koljena. Od presudne je važnosti za Englesku da vodi rat što bliže Ruhru. Francuska se krv neće štedjeti. (Zapadni bedem!). Naše postojanje ovisit će od toga tko će držati Ruhr.

Odlučivši da slijedi Kaisera u jednoj greški – da napadne Francusku i Englesku ako se ujedine s Rusijom – Hitler je najavio da će slijediti Kaisera u još jednoj stvari, koja će se konačno pokazati katastrofalnom za Njemačku.

Holandske i belgijske zrakoplovne baze treba vojnički okupirati. Dekleracije o neutralnosti treba ignorirati. Ako Engleska odluči da intervenira u ratu s Poljskom, treba izvesti munjevit napad na Holandiju. Cilj mora biti uspostavljanje nove linije obrane na holandskom teritoriju sve do Ziuderzeea. Rat s Engleskom i Francuskom bit će rat na život i smrt.

Zamisao da možemo jeftino proći opasna je; takve mogućnosti nema. Zato moramo spaliti sve mostove iza sebe i to onda više neće biti pitanje pravde ili krivde, nego biti ili ne biti za osamdeset milijuna ljudi.

Iako je upravo spomenuo da će Njemačka napasti Poljsku »prvom zgodnom prilikom«, i premda su svi slušači znali da je gotovo sva vojna snaga Njemačke usmjerena na tu stranu, Hitler, neprestano govoreći, nije mogao odvratiti misli od Velike Britanije.

»Engleska je,« istakao je, »udarna snaga uperena protiv Njemačke.« Poslije toga se upustio u analizu njezine snage i slabosti.

Sam Britanac ponosan je, hrabar, žilav, uporan i nadaren organizator. On zna kako da iskoristi svako novo distignuće. On voli pustolovinu i posjeduje hrabrost tipičnu za nordijsku rasu ...

Sama Engleska je svjetska sila. Neprekidno već trista godina. Pojačana savezima. Ta sila nije samo nešto konkretno već je treba smatrati i psihološkom, te djeluje na čitav svijet.

Dodajte tome neizmjerno bogatstvo i solventnost koja ide uza nj.

Geopolitičku sigurnost i zaštitu moćnim pomorskim snagama i odvažnim zrakoplovstvom.

Ali Britanija također ima, podsjetio je Hitler slušače, i svoje slabosti, pa je nastavio govor nabrajajući ih.

Da smo u posljednjem ratu imali dva bojna broda i dvije krstarice više, i da smo bitku kod Jutlanda bili započeli ujutro*, britanska flota bila bi poražena a Engleska bačena na koljena. To bi značilo kraj svjetskog rata. U prijašnja vremena ... za pobjedu nad Engleskom bilo je neophodno izvršiti invaziju na nju. Engleska se mogla sama hraniti. Danas više ne može.

Onog trenutka kad Engleska bude odsječena od svojih izvora opskrbe, bit će prisiljena na kapitulaciju. Uvoz hrane i tekućih goriva ovise o mornaričkoj zaštiti.

Napadima Luftwaffe Engleska neće biti natjerana na kapitulaciju, ali, ako bude uništena njena flota, kapitulacija će brzo uslijediti. Nema sumnje da iznenadni napad može dovesti do brze odluke.

Iznenadni napad čime? Admiral Raeder je sigurno pomislio da Hitler lebdi u oblacima. Po takozvanom Planu Z, objavljenom potkraj 1938, njemačka pomorska snaga bi se do 1945. samo približila britanskoj. Zasada, u proljeće 1939, Njemačka nije imala teških brodova koji bi mogli ugroziti britansku mornaricu čak ni u slučaju iznenadnog napada.

Možda je Britaniju moguće oboriti drugim sredstvima? Tu se Hitler ponovo spustio na zemlju i ocrtao strategijski plan koji će, u stvari, godinu dana kasnije provesti u djelo s fantastičnim uspjehom.

Cilj mora biti da se neprijatelju zada razoran ili odsudan udarac već na samom početku. Razmatranja o pravdi ili krivdi ili o ugovorima ne dolaze u obzir. To će biti moguće samo ako ne budemo uvučeni u rat s Engleskom zbog Poljske.

Pripreme treba obaviti i za *dug rat i za iznenadni napad*, i svaku eventualnu intervenciju Engleske na kontinentu treba skršiti.

Kopnena vojska mora okupirati položaje važne za flotu i *Luftwaffe*. Ako nam pođe za rukom da okupiramo i utvrdimo Holandiju i Belgiju, te da porazimo Francusku, osnova za uspješan rat protiv Engleske bit će stvorena.

Luftwaffe će nakon toga moći temeljito blokirati Englesku iz zapadne Francuske, a flota poduzeti širu blokadu podmornicama.

To je upravo ono što će biti i učinjeno za nešto više od godinu dana. Jedan drugi presudan strategijski plan koji je Führer istakao 23. svibnja također će biti proveden. Da je u početku prošlog rata njemačka vojska izvela zaobilazni pokret prema lukama La Manchea mjesto prema Parizu, kraj bi bio drukčiji, rekao je. Možda bi i bio. U svakom slučaju, on će to pokušati 1940. »Cilj će uvijek biti,« zaključio je Hitler, očito načas potpuno zaboravivši Poljsku, »oboriti Englesku na koljena«.

I još jedno, završno razmatranje.

Tajnost je presudan preduvjet za uspjeh. Naši ciljevi moraju ostati tajna i za Italiju i za Japan.

Čak ni u Hitlerov vlastiti Generalštab kopnene vojske, čiji je načelnik, general Halder, sjedio ondje i slušao, nije se smjelo potpuno vjerovati. »Analize te vrste,« obrazložio je to Führer, »ne možemo prepustiti Generalštabu. Tajnost ne bi bila zagarantirana«. Naredio je da se pri OKW obrazuje mali štab za planiranje koji bi radio na vojnim planovima.

Dana 23. svibnja 1939. Hitler je, prema tome, kao što je i sam rekao, spalio iza sebe sve mostove. Bit će rata. Njemačkoj je potreban *Lebensraum* na istoku. Da ga dobije, Poljska će biti napadnuta prvom prilikom. Danzig nema ništa s time. To je samo izgovor. Britanija stoji na putu; ona je istinska udarna snaga uperena protiv Njemačke, Vrlo dobro, uhvatit ćemo se u koštac i s njom i s Francuskom. Bit će to borba na život i smrt.

Kad je Führer 5. studenog 1937. prvi put izložio vojnim komandantima svoje planove za agresiju, feldmaršal von Blomberg i general von Fritsch su prosvjedovali – pozivajući se na to da je Njemačka preslaba da započne evropski rat. U toku slijedećeg ljeta, general Beck je podnio ostavku na položaj načelnika Generalštaba kopnene vojske iz istog razloga. Dne 23. svibnja 1939, međutim, nijedan general ili admiral, kako zapisi pokazuju, nije postavio pitanje o razboritosti Hitlerova kursa.

Njihov posao, kako su ga shvatili, nije bio da pitaju nego da se slijepo pokoravaju. Svoje nemale talente posvetili su izrađivanju planova za vojnu agresiju. Sedmi svibnja pukovnik Günther Blumentritt »iz Generalštaba kopnene vojske, koji je s generalima von Rundstedtom i von Mansteinom formirao mali »radni štab«, izložio je procjenu situacije za Slučaj *Weiss*. Bio je to, u stvari, plan za osvajanje Poljske. Plan je bio maštovit i smion i bit će primijenjen uz vrlo male izmjene.[281]

Admiral Raeder izložio je mornaričke planove za Slučaj *Weiss* u strogo povjerlji-

voj direktivi potpisanoj 16. svibnja.[282] Kako je Poljska imala samo nekoliko kilometara obale na Baltiku zapadno od Danziga i posjedovala samo malu ratnu mornaricu, nikakve se poteškoće nisu očekivale. Francuska i Britanija bile su glavna admiralova briga. Ulaz u Baltik trebalo je zaštititi podmornicama, a dva džepna bojna broda i dva bojna broda s »preostalim« podmornicama trebalo je da se pripreme za »rat na Atlantiku«. Prema Führerovim uputama, ratna mornarica morala je biti spremna za izvođenje svog dijela Slučaja *Weiss* do 1. rujna, ali Raeder je natjerao svoje komandante da požure s planovima jer je »zbog najnovijeg političkog razvoja« do akcije moglo doći i ranije.[283]

Kako se mjesec svibanj 1939. bližio kraju, i njemačke pripreme za stupanje u rat do konca ljeta dobro su napredovale. Velike tvornice ratne opreme radile su bez zastoja proizvodeći topove, tenkove, avione i ratne brodove. Sposobni štabovi kopnene vojske, mornarice i zrakoplovstva prešli su na konačnu fazu planiranja. Ljudstvo se povećalo novim vojnicima pozvanim na »ljetnu vježbu«. Hitler je mogao biti zadovoljan onim što je postigao.

Jedan dan nakon Führerove lekcije vojnim šefovima, 24. svibnja, general Georg Thomas, načelnik Ureda za ekonomiku i naoružanje Vrhovne komande, dao je sumaran pregled svega postignutog u povjerljivom predavanju osoblju Ministarstva vanjskih poslova. Dok je carskoj armiji, podsjetio je Thomas svoje slušaoce, bilo potrebno šesnaest godina – od 1898. do 1914 – da poveća svoju snagu sa četrdeset tri na pedeset divizija, kopnena vojska Trećeg Reicha skočila je od sedam na pedeset jednu diviziju za samo četiri godine. Među njima je bilo pet teških i četiri lake oklopne divizije, »suvremena bojna konjica« kakvu nijedna druga zemlja nije imala. Ratna mornarica izrasla je, u stvari, ni iz čega u flotu od dva bojna broda od 26.000 tona,* dvije teške krstarice, sedamnaest razarača i četrdeset i sedam podmornica. Već su bila porinuta dva bojna broda od 35.000 tona, jedan nosač aviona, četiri teške krstarice, pet razarača i sedam podmornica, a planirala se izgradnja još mnogih brodova. Apsolutno ni iz čega, *Luftwaffe* je izgradila snagu od dvadeset jedne eskadrile s osobljem od 260.000 ljudi. Industrija oružja, rekao je general Thomas, već proizvodi više nego za rekordne godine u prošlom ratu i njezina proizvodnja u većini grana daleko premašuje bilo koju drugu zemlju. U stvari, njemački program naoružanja, izjavio je general, »vjerojatno je jedinstven u svijetu«.

Ma koliko impresivna bila njemačka vojna snaga početkom ljeta 1939, izgledi na uspjeh u ratu koji je Hitler planirao u ranu jesen ovisili su o tome kakav će to rat biti. Njemačka još nije bila dovoljno jaka, a vjerojatno nikad neće ni biti, da se zarati s Francuskom, Britanijom i Rusijom, pored Poljske. Kad je sudbonosno ljeto počelo, sve je ovisilo o Führerovoj sposobnosti da ograniči rat – iznad svega da spriječi Rusiju da sklopi vojni savez sa Zapadom, koji je Litvinov neposredno prije svog pada bio predložio, a o kojem je Chamberlain, premda se u početku činilo da ga je odba-

cio, krajem svibnja opet počeo razmišljati.

SOVJETSKA INTERVENCIJA (II)

Prhkom rasprave u Donjem domu 19. svibnja, britanski predsjednik vlade opet je zauzeo hladan i, po Churchillovom mišljenju, čak prezriv stav prema ruskim prijedlozima. Pomalo umorno objasnio je Domu »da postoji kao neka zavjesa, kao neki zid između dviju vlada, kroz koje je neobično teško proniknuti«. S druge strane, Churchill je, podržan od Lloyda Georgea, tvrdio da je Moskva dala »poštenu ponudu ... jednostavniju, izravniju, djelotvorniju« nego što su Chamberlainovi vlastiti prijedlozi. Molio je vladu Njegova veličanstva da »konačno shvati neke neugodne činjenice. Bez jedne snažne istočne fronte ne može biti ni zadovoljavajuće obrane na zapadu, a bez Rusije ne može biti no govora o snažnoj istočnoj fronti.«

Savijajući se pod burom kritike sa svih strana, Chamberlain je 27. svibnja konačno dao upute britanskom ambasadoru u Moskvi da pristane na početak razgovora o paktu o uzajamnom pomaganju vojnom savezu i garancijama za zemlje ugrožene od Hitlera.* Njemački ambasador u Londonu von Dirksen obavijestio je svoje Ministarstvo vanjskih poslova da je britanska vlada poduzela taj korak »vrlo nevoljko«. Dirksen je uz to otkrio ono što je možda bilo pravi razlog Chamberlainova poteza. Britansko Ministarstvo vanjskih poslova, hitno je izvijestio Berlin, dočulo je kako »Nijemci ispituju teren u Moskvi« i »boji se da bi Njemačka mogla uspjeti da održi Sovjetski Savez neutralnim ili ga čak navesti na blagonaklonu neutralnost. To bi značilo potpunu propast akcije opkoljavanja.«[284]

Posljednjeg dana mjeseca svibnja Molotov je održao svoj prvi javni govor u svojstvu komesara za vanjske poslove pred Vrhovnim sovjetom SSSR. Predbacio je zapadnim demokracijama zbog njihova oklijevanja i izjavio da moraju prijeći na konkretne stvari i sporazumjeti se o trima važnim točkama, ako se misle ozbiljno pridružiti Rusiji u zaustavljanju agresije:

1. Zaključiti tripartitni pakt o uzajamnom pomaganju posve defenzivnog karaktera.

2. Pružiti garancije svim državama srednje i istočne Evrope, među njima i *svim* evropskim državama koje graniče sa Sovjetskim Savezom.

3. Zaključiti konačan sporazum o obliku i opsegu neposredne i djelotvorne pomoći koje će države potpisnice pružiti jedna drugoj, te i manjim državama kojima prijeti agresija.

Molotov je također izjavio da razgovori sa Zapadom ne znače da će Rusija zane-

mariti »poslovne odnose na praktičnoj osnovi« s Njemačkom i Italijom. U stvari, rekao je, »nije isključeno da će trgovački pregovori s Njemačkom biti nastavljeni. Ambasador von der Schulenburg, izvješćujući Berlin o govoru, istakao je da je Molotov ukazao na to da je Rusija još spremna da zaključi sporazum s Britanijom i Francuskom, »pod uvjetom da svi njezini zahtjevi budu prihvaćeni«, ali da iz govora jasno slijedi da će trebati dugo vremena prije nego što dođe do bilo kakvog stvarnog ugovora. Istakao je da je Molotov »izbjegavao ispade protiv Njemačke i pokazao spremnost da nastavi razgovore započete u Berlinu i Moskvi«.[285]

Tu je spremnost sada neočekivano pokazao i Hitler u Berlinu.

U toku posljednih deset dana mjeseca svibnja Hitler i njegovi savjetnici kolebali su se oko mučnog pitanja kako pristupiti Moskvi da se osujete anglo-ruski pregovori. U Berlinu su smatrali da je Molotov 20. svibnja u razgovoru s ambasadorom von der Schulenburgom polio njemačke pokušaje hladnom vodom, a slijedećeg dana, 21. svibnja, Weizsäcker je brzojavio ambasadoru da, s obzirom na ono što je komesar za vanjske poslove rekao, »sad moramo mirno sjediti i čekati da Rusi progovore otvorenije«.[286]

Ali Hitler, pošto je odredio 1. rujna kao dan napada na Poljsku, nije sebi mogao priuštiti da mirno sjedi. Negdje oko 25. svibnja, Weizsäcker i Friedrich Gaus, načelnik pravnog odsjeka u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova, pozvani su u Ribbentropov ljetnikovac u Sonnenburgu i, prema Gausovoj zaprisegnutoj izjavi u Nürnbergu* obaviješteni da Führer želi »uspostaviti snošljivije odnose između Njemačke i Sovjetskog Saveza«. Opće instrukcije Schulenburgu sastavio je Ribbentrop, koji je u njima opširno prikazao novi stav koji treba zauzeti prema Molotovu, koga je zamoljen da posjeti »što prije«. Te instrukcije nalaze se među zaplijenjenim dokumentima njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.[287]

Prema zabilješki na dokumentu, on je 26. svibnja podnesen na uvid Hitleru. Dokument je neobično zanimljiv. On otkriva da je do tog datuma njemačko Ministarstvo vanjskih poslova bilo uvjereno da će anglo-ruski pregovori biti upješno zaključeni ukoliko Njemačka odlučno ne intervenira. Ribbentrop je zbog toga predložio da Schulenburg kaže Molotovu slijedeće:

Između Njemačke i Sovjetske Rusije ne postoji suprotnost interesa u vanjskim poslovima ... Došlo je vrijeme da se razmotri smirivanje i normalizacija njemačko-sovjetskih političkih odnosa ...

Talijansko-njemački savez nije usmjeren protiv Sovjetskog Saveza. On je isključivo uperen protiv anglo-francuske koalicije ...

Ako, protivno našim željama, dođe do neprijateljstava s Poljskom, čvrsto smo uvjereni da čak ni to ni na

koji način ne bi smjelo dovesti do sukoba interesa sa Sovjetskom Rusijom. Možemo čak toliko reći da ćemo nakon rješenja njemačko-poljskog pitanja – bez obzira na to kako će do njega doći – uzeti u obzir ruske interese koliko god to bude moguće.

Kao slijedeće, treba ukazati Rusima na opasnost koju za njih predstavlja savez s Velikom Britanijom.

Zaista ne shvaćamo što je moglo navesti Sovjetski Savez da aktivno sudjeluje u igri britanske politike opkoljavanja... To bi moglo značiti da Rusija poduzima jednostranu obavezu bez iole vrijednog britanskog *quid pro quo*... Britanija ni u kom slučaju nije kadra da ponudi Rusiji stvarno vrijedan *quid pro quo*, bez obzira na to kako se ugovori formulirali. Zbog Zapadnog bedema, svaka je pomoć u Evropi nemoguća... Zato smo uvjereni da će Britanija još jednom ostati vjerna svojoj tradicionalnoj politici da pusti drugim silama da za nju vade kestenje iz vatre.

Schulenburg će također naglasiti da Njemačka nema »nikakvih agresivnih namjera prema Rusiji«. Konačno, dobio je upute da kaže Molotovu kako je Njemačka spremna da raspravi sa Sovjetskim Savezom ne samo ekonomska pitanja, već i »povratak normalnim političkim odnosima«.

Hitler je smatrao da je nacrt instrukcija otišao predaleko pa je zapovjedio da se rad na njima prekine. Prema Gausu, na Führera je utjecala Chamberlainova optimistička izjava koju je bio dao prije dva dana, 24. svibnja, kad je predsjednik vlade rekao Donjem domu da novi britanski prijedlozi pružaju osnovu za nadu da će potpun sporazum s Rusijom biti postignut »u najskorije vrijeme«. Hitler se počeo pribojavati da ga Rusi ne odbiju. Nije bio napustio ideju *rapprochementa* s Moskvom, nego je zaključio da je zasad najbolje nastupati što opreznije.

Nesigurnost i kolebljivost Führerovih misli u toku posljednjeg tjedna mjeseca svibnja najbolje pokazuju zaplijenjeni dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova. Negdje oko dvadeset i petog – točan datum nije posve pouzdan – iznenada je došao sa zahtjevom da se forsiraju razgovori sa Sovjetskim Savezom kako bi osujetio anglo-ruske pregovore. U tom cilju Schulenburg je trebalo da se odmah sastane s Molotovom. Instrukcije koje je Ribbentrop sastavio i koje su dvadeset i šestog pokazane Hitleru nisu, međutim, nikad upućene Schulenburgu. Führer ih je poništio. Te večeri Weizsäcker je brzojavio Schulenburgu i savjetovao mu da zauzme »posve suzdržljiv stav – vi lično ne treba ništa da poduzimate do daljnjih obavijesti«.[288]

Taj brzojav i pismo koje je 27. svibnja državni sekretar napisao ambasadoru u Moskvi, ali ga nije poslao sve do 30. svibnja, kada je dodan, važan postskriptum, mnogo pomažu da se objasni oklijevanje u Berlinu.[289] Weizsäcker je, pišući dvadeset i sedmog, obavijestio Schulenburga da u Berlinu vlada mišljenje da se anglo-ruski sporazum »neće moći lako spriječiti«, i da se Njemačka suzdržava da odlučno

intervenira protiv njega iz straha da ne izazove »urnebesan smijeh« u Moskvi. Državni sekretar također otkriva da se i Japan i Italija drže hladno prema predloženom koraku Njemačke u Moskvi, i suzdržljivi stav njezinih saveznika pridonio je odluci Berlina da mirno sjedi i čeka. »I tako smo,« zaključio je, »odlučili da čekamo i vidimo u kojoj će se mjeri Moskva i Pariz–London međusobno povezati.«

Zbog nekih razloga, Weizsäcker nije odmah, otposlao svoje pismo; možda je slutio da se Hitler još nije sasvim odlučio. Kada je 30. svibnja konačno poslao pismo, dodao je postskriptum:

> P. S. Svemu gornjem moram dodati i to da, s Führerovim dopuštenjem, treba ipak poduzeti izvjesne korake u cilju zbližavanja s Rusima, iako prilično modificirane, i to u obliku razgovora koji danas treba da obavim s ruskim otpravnikom poslova.

Taj razgovor s Georgijem Astahovom nije otišao naročito daleko, ali je za Nijemce bio nov početak. Weizsäcker je pozvao ruskog otpravnika poslova pod izgovorom da rasprave o budućnosti sovjetske trgovačke delegacije u Pragu, koju su Rusi svakako htjeli tamo zadržati. Oko tog predmeta dvojica diplomata rječkala su se da bi saznali što tko ima na umu. Weizsäcker je rekao da se slaže s Molotovom da se politička i ekonomska pitanja ne mogu posve odijeliti, i izrazio je interes za »normalizaciju odnosa između sovjetske Rusije i Njemačke«. Astahov je izjavio da Molotov nije »ni u kojem slučaju imao namjeru da zatvori vrata daljnjim rusko-njemačkim razgovorima«.

Iako su obojica govorila oprezno, Nijemce je razgovor ohrabrio. U 22.40 sati istog dana, 30. svibnja, Weizsäcker je poslao »vrlo hitan« brzojav[290] Schulenburgu u Moskvu:

> Nasuprot taktici koju smo do sada planirali, ipak smo odlučili da uspostavimo izvjesne kontakte sa Sovjetskim Savezom.*

Možda je dugi, tajni memorandum koji je Mussolini 30. svibnja napisao Hitleru potaknuo Führerovu odluku da se, ma koliko oprezno, obrati Sovjetskom Savezu. S nastupom ljeta, Duceove sumnje u svrsishodnost brzog otpočinjanja rata počele su rasti. Bio je uvjeren, pisao je Hitleru, da je »rat između plutokratskih i zbog toga sebično konzervativnih naroda« i Osovine »neizbježan«. Međutim ... »Italiji je potrebno izvjesno razdoblje priprema koje se može protegnuti sve do konca 1942... Tek od 1943. pa nadalje ratni napor sila Osovine imat će najveće izglede na uspjeh.« Poslije nabrajanja nekoliko razloga zašto je »Italiji potrebno razdoblje mira«, Duce je zaključio: »Zbog svih tih razloga Italija ne želi da pospješuje izbijanje evropskog

rata, iako je uvjerena da je takav rat neizbježan.«[291]

Hitler, koji se nije svom dobrom prijatelju i savezniku bio povjerio u vezi s datumom 1. rujna koji je odredio za napad na Poljsku, odgovorio je da je pročitao tajni memorandum »s najvećom pažnjom« i predložio da se u dogledno vrijeme dvojica vođa sastanu radi razgovora. U međuvremenu, Führer je odlučio da vidi može li se u kremaljskom zidu načiniti kakva pukotina. Tokom čitavog mjeseca lipnja vođeni su u Moskvi preliminarni razgovori o novom trgovinskom sporazumu između njemačke ambasade i Anastasa Mikojana, sovjetskog komesara za vanjsku trgovinu.

Sovjetska vlada još se prema Berlinu odnosila s nepovjerenjem. Kako je Schulenburg javio pred kraj mjeseca (27. lipnja), Kremlj je vjerovao da Nijemci, vršeći pritisak za sklapanje trgovinskog sporazuma, žele torpedirati ruske pregovore s Britanijom i Francuskom. »Oni se boje,« brzojavio je u Berlin, »da ne pustimo da se pregovori rasplinu čim ostvarimo taj cilj.«[292]

Dana 28. lipnja Schulenburg je vodio dug razgovor s Molotovom, koji se, kako je to javio u Berlin »povjerljivim i hitnim« brzojavom, odvijao »u prijateljskom duhu«. Unatoč tomu, kad je njemački ambasador spomenuo ugovore o nenapadanju koje je Njemačka upravo zaključila s baltičkim državama,* sovjetski komesar za vanjske poslove je zajedljivo odgovorio da »mora sumnjati u stalnost takvih ugovora, nakon iskustva što ga je stekla Poljska«. Sumirajući razgovor, Schulenburg je zaključio:

> Moj je dojam da je Sovjetski Savez veoma zainteresiran za naše političke nazore i održanje kontakta s nama. Iako nema sumnje da iz svega što je Molotov rekao zrači izrazito nepovjerenje, on normalizaciju odnosa s Njemačkom smatra i za poželjnu i za moguću.[293]

Ambasador je zatražio telegrafske upute glede slijedećeg koraka. Schulenburg je bio jedan od posljednjih preživjelih diplomata iz škole Seeckta, Maltzana i Brockdorff-Rantzaua, koji su inzistirali na njemačkom *rapprochementu* sa Sovjetskim Savezom poslije 1919. godine i koji su ga i ostvarili u Rapallu. Kao što njegove poruke u toku cijele 1939. godine jasno govore, iskreno je nastojao uspostaviti bliske odnose koji su postojali za Weimarske Republike. Ali, poput mnogih drugih njemačkih diplomata od karijere stare škole, slabo je shvaćao Hitlera.

Iznenada, 29. lipnja, Hitler je iz svog planinskog ljetovališta u Berchtesgadenu zapovjedio da se razgovori s Rusima prekinu.

Berchtesgaden, 29. lipnja 1939.

> ... Führer je odlučio slijedeće:
>
> Ruse treba obavijestiti da smo iz njihova stava zaključili da oni daljnji nastavak razgovora uvjetuju prihvaćanjem osnove za ekonomske razgovore definirane u siječnju. Kako za nas ta osnova nije prihvatljiva,

zasad nismo zainteresirani za nastavak ekonomskih razgovora s Rusijom.

Führer je pristao da se ovaj odgovor zadrži nekoliko dana.[294]

Zaista, njegov sadržaj brzojavljen je sutradan u njemačku ambasadu u Moskvu.

Ministarstvo vanjskih poslova (telegrafirao je Weizsäcker)

... smatra da je na političkom polju dosta rečeno do daljnjih uputa, i da za sada ne bi trebalo nastavljati razgovore.

Što se tiče mogućih ekonomskih pregovora s ruskom vladom, ovdje nikakva odluka još nije donesena. Molimo vas da ni na tom polju zasad ne poduzimate nikakvu akciju, nego da sačekate instrukcije.[295]

U tajnim njemačkim dokumentima nema ključa za objašnjenje te Hitlerove nenadane promjene mišljenja. Rusi su već bili počeli praviti kompromise sa svojim prijedlozima od siječnja i veljače. I Schnurre je 15. lipnja upozorio da bi prekid ekonomskih pregovora značio neuspjeh za Njemačku i u ekonomskom i u političkom smislu.

Ni krivudavi tok anglo-francusko-sovjetskih pregovora nije mogao toliko obeshrabriti Hitlera i navesti ga na takvu odluku. Iz izvještaja njemačke ambasade u Moskvi znao je da je došlo do potpunog zastoja oko pitanja garancija Poljskoj, Rumunjskoj i baltičkim državama. Poljska i Rumunjska spremno su prihvatile garancije Britanije i Francuske koje bi im, u slučaju njemačke agresije, jedva mogle pomoći, osim indirektno, uspostavljanjem zapadne fronte. Odbile su, međutim, da prihvate ruske garancije i da dopuste sovjetskim trupama prijelaz preko njihovih teritorija da bi odbile njemački napad. Latvija, Estonija i Finska također su odlučno odbile da prihvate bilo kakvo rusko jamstvo. Taj njihov stav je, kako su to kasnije otkrili dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, podržavala Njemačka otvorenim prijetnjama, za slučaj da promijene mišljenje.

U tom bezizlaznom položaju, Molotov je početkom mjeseca lipnja predložio Velikoj Britaniji da pošalje svog ministra vanjskih poslova u Moskvu kako bi sudjelovao u pregovorima. Rusi su, očito, smatrali da će to ne samo pomoći da se savlada zastoj, nego da će i pokazati da Britanija ozbiljno namjerava zaključiti sporazum s Rusima. Lord Halifax je odbio da pođe.* Anthony Eden, koji je bar bio bivši ministar vanjskih poslova, ponudio se da pođe mjesto njega, ali je Chamberlain to odbio. Umjesto toga, odlučeno je da u Moskvu otputuje William Strang, neobično sposoban funkcioner u Ministarstvu vanjskih poslova, koji je nekad služio u ambasadi u Moskvi i govorio ruski, ali je bio malo poznat i u svojoj domovini i izvan nje. Imenovanje takvog drugorazrednog predstavnika za vođu tako važne misije koja treba izravno da pregovara s Molotovom i Staljinom bio je za Ruse, kao što su kasnije

rekli, znak da Chamberlain stvaranje saveza s ciljem da se zaustavi Hitler još uvijek ne shvaća ozbiljno.

Strang je stigao u Moskvu 14. lipnja, ali, iako je sudjelovao na jedanaest anglo-francuskih sastanaka s Molotovom, njegova pojava imala je slab učinak na tok anglo-sovjetskih pregovora. Četrnaest dana kasnije, 29. lipnja, ruske sumnje i negodovanje javno je iznio u jednom članku u *Pravdi* Andrej Ždanov pod naslovom »Vlade Britanije i Francuske ne žele ugovor sa Sovjetskim Savezom na osnovi jednakosti«. Premda je tvrdio da piše »kao neslužbena ličnost, a ne u ime sovjetske vlade«, Ždanov ne samo što je bio član Politbiroa i predsjednik Komiteta za vanjske poslove sovjetske skupštine nego i, kako je Schulenburg naglasio u Berlinu u izvještaju o tom događaju, »jedan od Staljinovih pouzdanika čiji je članak bez sumnje napisan po naređenju odozgo«.

> Čini mi se (napisao je Ždanov) da vlade Britanije i Francuske ne teže stvarnom sporazumu prihvatljivom za SSSR, već samo razgovorima o sporazumu kako bi pred javnim mišljenjem svojih zemalja ukazale na navodno nepopustljiv stav SSSR-a i tako olakšale zaključenje sporazuma s agresorima. Idućih nekoliko dana pokazat će je li tome tako ili nije.[296]

Staljinovo nepovjerenje u Britaniju i Francusku i njegova sumnja da bi se zapadni saveznici na kraju mogli nagoditi s Hitlerom, kao što su učinili godinu dana ranije u Münchenu, bilo je na taj način objavljenjo čitavom svijetu, da razmisli. Ambasador von der Schulenburg, razmišljajući o tome, napisao je u svom izvještaju da je svrha članka i to »da se krivica za eventualni neuspjeh pregovora prebaci na Britaniju i Francusku«.[297]

PLANOVI ZA TOTALNI RAT

Adolf Hitler još nije bio zagrizao ruski mamac. Možda i zbog toga što je u toku čitavog mjeseca lipnja bio zaposlen u Berchtesgadenu nadzirući dovršenje vojnih planova za invaziju Poljske koncem ljeta.

Do 15. lipnja dobio je strogo povjerljiv plan generala von Brauchitscha za operacije kopnene vojske protiv Poljske.[298] »Svrha je operacije,« izjavio je vrhovni komandant kopnene vojske ponavljajući mehanički riječi svog gospodara, »uništiti poljske oružane snage. Političko vodstvo zahtijeva da rat započne žestokim iznenadnim udarcima koji će dovesti do brzog uspjeha. Namjera vrhovne komande kopnene vojske jest spriječiti redovnu mobilizaciju i koncentraciju poljske armije iznenadnom

invazijom poljskog teritorija i uništenjem glavnine poljskih snaga koja će se, kako se predviđa, nalaziti zapadno od linije Visla–Narev, koncentričnim napadom iz Šleske s jedne strane, i iz Pomeranije–Istočne Pruske s druge strane.«

Da bi izveo taj plan, Brauchitsch je obrazovao dvije grupe armija – grupu armija Jug, sastavljenu od Osme, Desete i Četrnaeste armije, i grupu armija Sjever, sastavljenu od Treće i Četvrte armije. Grupa armija Jug pod komandom generala von Rundstedta trebalo je da napadne iz Šleske »približno u pravcu Varšave, raspršiti poljske snage koje pruže otpor i okupira što ranije i sa što jačim snagama područje oko Visle s *obje* strane Varšave, s ciljem da se u suradnji s grupom armija Sjever unište poljske snage koje se još drže u zapadnoj Poljskoj«. Prvi zadatak grupe armija Sjever bio je »uspostaviti vezu između Reicha i Istočne Pruske« nadirući preko Koridora. Ciljevi operacija pojedinih armija detaljno su prikazani u planu, kao i zadaci zrakoplovstva i mornarice. Danzig će biti proglašen njemačkim teritorijem prvog dana neprijateljstava, rekao je Brauchitsch, a zaposjest će ga mjesne snage pod njemačkom komandom.

Dopunskom direktivom izdanom u isto vrijeme, određeno je da redoslijed izlaska na polazne položaje za Slučaj *Weiss* stupa na snagu 20. kolovoza. »Sve pripreme,« naređeno je, »moraju biti završene do tog datuma«[299]

Tjedan dana kasnije, 22. lipnja, general Keitel je podnio Hitleru »preliminarni terminski plan Slučaja *Weiss*.[300] Pošto ga je proučio, Führer ga je »u glavnim crtama« odobrio, ali je zapovjedio da se »civilnim ustanovama, poslodavcima ili drugim neslužbenim osobama koje se raspituju kaže da se ljudstvo poziva radi jesenskih manevara ... kako se pozivanjem rezervista u većem broju nego obično ne bi unio nemir među stanovništvom«. Hitler je također naredio da se, »iz razloga sigurnosti, preseljenje bolesnika iz bolnica u blizini fronte, koje je, prema prijedlogu Vrhovne komande kopnene vojske, trebalo otpočeti sredinom srpnja, uopće ne izvodi«.

Rat koji je Hitler planirao bit će sveopći i zahtijevat će ne samo vojnu mobilizaciju nego i opću mobilizaciju svih raspoloživih dobara nacije. U cilju koordinacije te velike akcije, slijedećeg dana, 23. lipnja, sazvan je sastanak Vijeća obrane Reicha pod predsjedništvom Göringa. Oko trideset pet viših funkcionera, civilnih i vojnih, uključujući Keitela, Raedera, Haldera, Thomasa i Milcha iz oružanih snaga, i ministri unutrašnjih poslova, ekonomije, financija i transporta, kao i Himmler, bili su prisutni. Bio je to tek drugi sastanak Vijeća ali, kako je Göring objasnio, taj skup je sazivan samo kada je bilo potrebno donijeti dalekosežne odluke. Göring nije nimalo tajio od prisutnih, kako to zaplijenjeni tajni zapisnik sa sjednice otkriva, da je rat blizu i da mnogo ostaje da se uradi glede radne snage za industriju i poljoprivredu i mnogih drugih stvari u vezi s općom mobilizacijom.[301]

Göring je obavijestio Vijeće da je Hitler odlučio pozvati u vojsku oko sedam mili-

juna ljudi. Da poveća radnu snagu, dr Funk, ministar ekonomije, trebalo je da odredi »koji rad se može povjeriti ratnim zarobljenicima i kažnjenicima u zatvorima i koncentracionim logorima«. Himmler mu je upao u riječ i rekao da će »za vrijeme rata koncentracioni logori biti više korišteni«. Göring je dodao da stotine tisuće radnika iz Češkog protektorata treba zaposliti pod nadzorom u Njemačkoj, naročito u poljoprivredi, i smjestiti u barake«. Nacistički program ropskog rada već je očigledno poprimao svoj oblik.

Dr Frick, ministar unutrašnjih poslova, obećao je da će »uštedjeti rad u javnim ustanovama« i nasmijao skup izjavom da je pod nacističkim režimom broj birokrata porastao »dvadeset do četrdeset puta – što predstavlja nemoguće stanje stvari«. Obrazovan je odbor koji će ispraviti to žalosno stanje.

Pukovnik Rudolf Gercke, šef odsjeka za transport pri Generalštabu kopnene vojske, podnio je još pesimističniji izvještaj. *»Na području transporta*,« izjavio je otvoreno, *»Njemačka zasad nije spremna za rat.«*

Hoće li njemački transportni sistem odgovoriti zadatku, ovisilo je, naravno, o tome hoće li rat biti ograničen na Poljsku. Ako bi se trebao voditi na zapadu protiv Francuske i Velike Britanije, postojala je bojazan da transportni sistem jednostavno neće odgovarati. U mjesecu srpnju sazvana su dva izvanredna sastanka Vijeća obrane s ciljem »da se najkasnije do 25. kolovoza Zapadni bedem dovede u najpovoljnije stanje spremnosti materijalom koji do tada može biti pribavljen krajnjim naporom«. Visoki predstavnici Kruppa i čeličnog kartela angažirani su da pokušaju prikupiti metal potreban za dovršenje naoružanja zapadnih utvrđenja. O neosvojivosti tih utvrđenja, Nijemci su znali, ovisilo je hoće li anglo-francuske armije odlučiti da poduzmu ozbiljan napad na zapadnu Njemačku dok Wehrmacht bude zaokupljen u Poljskoj.

Iako je Hitler neuobičajeno iskreno bio rekao svojim generalima 23. svibnja da Danzig uopće nije uzrok spora s Poljskom, već nekoliko sedmica sredinom ljeta izgledalo je da bi slobodni grad mogao biti bure baruta koje će izazvati eksploziju rata. Već neko vrijeme Nijemci su krijumčarili u Danzig oružje i oficire redovne vojske kako bi izvježbali stražu Mjesne obrane.* Oružje i oficiri dolazili su preko granica iz Istočne Pruske i da bi ih pomnije promatrali, Poljaci su povećali broj svojih carinika i pogranične straže. Mjesne vlasti Danziga, koje su sada djelovale isključivo po naređenjima iz Berlina, uzvratile su tako što su pokušale spriječiti poljske organe u vršenju njihove dužnosti.

Zaplet je dosegao krizu 4. kolovoza, kad je poljski diplomatski predstavnik u Danzigu obavijestio mjesne Vlasti da su poljskim carinskim inspektorima izdana naređenja da vrše svoju dužnost »pod oružjem« i da će bilo koji pokušaj stanovnika

Danziga da ih spriječe biti smatran »za akt nasilja« protiv poljskih službenih organa, te da će u tom slučaju poljska vlada »bez odlaganja izvršiti odmazdu protiv slobodnog grada«.

To je bio još jedan znak Hitleru da Poljake neće moći zastrašiti, a potkrijepljen je mišljenjem njemačkog ambasadora u Varšavi, koji je 6. srpnja telegrafirao Berlinu da je »gotovo sigurno« da će se Poljska boriti, »ako dođe do otvorene povrede« njezinih prava u Danzigu. Prema bilješci na rubu brzojava ispisanoj Ribbentropovom rukom, znamo da je on pokazan Führeru.[302]

Hitler je bjesnio. Narednog dana, 7. kolovoza, pozvao je Alberta Forstera, nacističkog *Gauleitera* Danziga u Berchtesgaden, i rekao mu da je stigao do krajnje granice strpljenja s Poljacima. Između Berlina i Varšave izmijenjene su srdite note – toliko žestoke u tonu da se ni jedna strana nije usudila da ih objelodani. Deveti kolovoza vlada Reicha je upozorila Poljsku da će ponavljanje njezina ultimatuma Danzigu »dovesti do pogoršanja njemačko-poljskih odnosa ... za koje njemačka vlada skida sa sebe svaku odgovornost«. Slijedećeg dana poljska je vlada oštro odgovorila

> da će i nadalje reagirati kao dosada na svaki pokušaj od vlasti Slobodnog grada da umanji prava i interese koje Poljska uživa u Danzigu, da će pri tome upotrijebiti sva sredstva i mjere koje smatra prikladnim te da će svaku intervenciju vlade Reicha smatrati ... za akt agresije.[303]

Nijedan mali narod koji je stajao Hitleru na putu nije nikad upotrijebio takav jezik. Führer je bio loše raspoložen kada je sutradan, 11. kolovoza, primio Carla Burckhardta, Švicarca, visokog komesara Lige naroda u Danzigu, koji je otišao i dalje od pol puta da udovolji tamošnjim Nijemcima. Rekao je svom posjetiocu da će se »oboriti na Poljake poput munje svim moćnim oružjem koje mu stoji na raspolaganju, a o kojem Poljaci nemaju ni pojma, samo ako pokušaju i najmanju stvar«.

> Gospodin Burckhardt je rekao (izvijestio je kasnije visoki komesar) da će to dovesti do općeg sukoba. *Herr* Hitler je odgovorio da će radije danas otpočeti rat nego sutra ako bude morao, da ga neće voditi kao Njemačka Wilhelma II koji je uvijek imao skrupula oko potpune upotrebe svakog oružja, te da će se boriti bez milosti do krajnjih granica.[304]

Protiv koga? Svakako protiv Poljske. Protiv Britanije i Francuske, ako bude potrebno. I protiv Rusije? Što se tiče Sovjetskog Saveza, Hitler je konačno donio odluku.

SOVJETSKA INTERVENCIJA (III)

Najnovija inicijativa došla je od Rusa.

Osamnaesti srpnja E. Babarin, sovjetski trgovački predstavnik u Berlinu, u pratnji dvaju pomoćnika, posjetio je Juliusa Schnurrea u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova i obavijestio ga da bi Rusija htjela proširiti i povećati njemačko-sovjetsku ekonomsku razmjenu. Sa sobom je donio iscrpan memorandum za trgovački sporazum kojim je bilo predviđeno veliko povećanje izmjene dobara između dvije zemlje, i izjavio da je ovlašten potpisati trgovački ugovor u Berlinu ako se razjasne neka razmimoilaženja između dviju strana. Prema povjerljivom memorandumu dra Schnurrea, Nijemci su bili prilično zadovoljni. Takav ugovor napisao je Schnurre, »svakako će djelovati bar na Poljsku i Britaniju«.[305] Četiri dana kasnije, 22. srpnja, ruska je štampa u Moskvi objavila da su u Berlinu obnovljeni sovjetsko-njemački trgovinski pregovori.

Istog dana Weizsäcker je prilično kićenim riječima brzojavio ambasadoru von der Schulenburgu u Moskvu neke nove zanimljive instrukcije. Što se tiče pregovora, obavijestio je ambasadora, »mi ćemo ovdje djelovati izrazito susretljivo jer se priželjkuje što skorije zaključenje ugovora, iz općih razloga. Što se tiče posve političkog aspekta naših pregovora s Rusima,« dodao je, »smatramo da je period čekanja, kako je dogovoreno našim brzojavom (od 30. lipnja), istekao. Zbog toga ste ovlašteni da sastavite konce, s tim da ni u kom slučaju ne forsirate stvar.«[306]

Oni su zaista i sastavljeni četiri dana kasnije, 26. srpnja, u Berlinu. Dr Schnurre je od Ribbentropa dobio upute da ruča s Astahovom, sovjetskim otpravnikom poslova, i Babarinom, u jednom elegantnom berlinskom restoranu i da ispita njihovo mišljenje. Dvojicu Rusa nije trebalo mnogo ispitivati. Kako je Schnurre zabilježio u svom povjerljivom memorandumu s tog sastanka, »Rusi su ostali do oko 12.30 sati« i pričali »vrlo živahno i zanimljivo o političkim i ekonomskim problemima koji su nas zanimali«.

Uz svesrdnu suglasnost Babarina, Astahov je izjavio da sovjetsko-njemački politički *rapprochement* odgovara životnim interesima dviju zemalja. U Moskvi, rekao je, nikako ne shvaćaju zbog čega je nacistička Njemačka toliko neprijateljski raspoložena prema Sovjetskom Savezu. Odgovarajući, njemački diplomat je objasnio da je »njemačka politika na istoku krenula posve drukčijim tokom«.

> S naše strane, ne može biti govora o ugrožavanju Sovjetskog Saveza. Naši ciljevi idu sasma različitim pravcima ... Njemačka politika usmjerena je na Britaniju ... Mogu zamisliti dalekosežan sporazum u zajednič-

kom interesu, uz primjereno shvaćanje ruskih životnih problema.

Međutim, ta mogućnost bit će isključena onim trenutkom kad se Sovjetski Savez pridruži Britaniji protiv Njemačke. Vrijeme za sporazum između Njemačke i Sovjetskog Saveza sada je povoljno, ali više neće biti nakon zaključenja pakta s Londonom.

Što Britanija može ponuditi Rusiji? U najboljem slučaju, sudjelovanje u evropskom ratu i neprijateljstvo Njemačke. Što bismo mi mogli ponuditi, nasuprot tome? Neutralnost i uklanjanje mogućem evropskom sukobu i, ako to Moskva želi, njemačko-ruski sporazum zasnovan na zajedničkim interesima koji bi, kao i za prijašnjih vremena, išao u prilog obim zemljama ... Sporni problemi (između Njemačke i Rusije), po mom mišljenju, ne postoje nigdje, od Baltičkog do Crnog mora i Dalekog Istoka. Osim toga, usprkos svim razlikama u pogledima na život, jedna je stvar zajednička ideologiji Njemačke, Italije i Sovjetskog Saveza: protivljenje kapitalističkim demokracijama na zapadu.[307]

I tako je u poznim večernjim satima 26. srpnja u malom berlinskom restoranu, uz dobru hranu i vino koje su uživali drugorazredni diplomati, Njemačka učinila prvu ozbiljnu ponudu za pogodbu sa Sovjetskim Savezom. Novi smjer kojim je krenuo Schnurre odredio je lično Ribbentrop. Astahovu je bilo drago što to čuje. Obećao je Schnurreu da će o tome odmah obavijestiti Moskvu.

U *Wilhelmstrasse* Nijemci su nestrpljivo očekivali kakva će biti reakcija u sovjetskom glavnom gradu. Tri dana kasnije, 29. srpnja, Weizsäcker je po kuriru poslao Schulenburgu tajnu poruku u Moskvu.

Važno bi bilo da znamo jesu li sugestije iznesene Astahovu i Babarinu naišle na ikakav odjek u Moskvi. Ako uhvatite priliku da ponovo razgovarate s Molotovom, molim vas, pitajte ga za mišljenje o tome. Ako nakon toga Molotov napusti rezerviran stav koji je dosad zauzimao, možete otići korak dalje... To se posebno odnosi na poljski problem. Bez obzira na to kako se poljski problem razvijao ... spremni smo da poštujemo sovjetske interese i da se nagodimo s vladom u Moskvi. Ako razgovori krenu pozitivnim tokom, možete pokrenuti i pitanje baltičkih država u tom smislu da mi naš stav prema baltičkim državama možemo podesiti tako da se poštuju životni interesi Sovjetskog Saveza na Baltičkom moru.[308]

Dva dana kasnije, 31. srpnja, državni sekretar je brzojavio Schulenburgu »hitno i povjerljivo«:

U vezi s našom porukom od 29. srpnja koja je danas po kuriru stigla u Moskvu:
molimo, javite brzojavom datum i vrijeme vašeg slijedećeg razgovora s Molotovom, čim bude zakazan.
Željeli bismo da do tog razgovora dođe što prije.[309]

Prvi put uvukao se prizvuk hitnosti u poruke Berlin – – Moskva.

Berlin je imao valjan razlog za žurbu. Dana 23. srpnja Francuska i Britanija ko-

načno su pristale na ruski prijedlog da se odmah održe razgovori vojnih štabova s ciljem da se izradi nacrt vojnog ugovora, kojim bi bilo precizirano kako će se tri države suprotstaviti Hitlerovim armijama. Iako je Chamberlain nagovijestio taj sporazum tek 31. srpnja, kada je o njemu govorio u Donjem domu, Nijemci su ranije saznali za nj. Dana 28. srpnja ambasador u Parizu von Welczeck brzojavio je u Berlin da je iz »neobično dobro obaviještenog izvora« saznao da Francuska i Britanija hitno šalju vojna izaslanstva u Moskvu, i da će francusku grupu predvoditi general Doumenc, koga je opisao kao »naročito sposobnog oficira« i nekadašnjeg zamjenika načelnika generalštaba pod generalom Maximeom Weygandom.[310] Dojam njemačkog ambasadora bio je, kako je izjavio u dopunskom izvještaju dva dana kasnije, da su Pariz i London pristali na razgovore vojnih štabova jer u tome vide posljednje sredstvo da se spriječi odgađanje moskovskih pregovora.[311]

Bio je to dobro utemeljen dojam. Kao što povjerljivi dokumenti britanskog Ministarstva vanjskih poslova jasno govore, politički razgovori u Moskvi dospjeli su do posljednjeg tjedna srpnja u bezizlazan položaj, najvećma zbog nemogućnosti da se postigne definicija »indirektne agresije«. Za Britance i Francuze rusko tumačenje tog izraza bilo je toliko široko da bi se mogao upotrijebiti za opravdanje sovjetske intervencije u Finskoj i baltičkim državama, čak i kad ne bi postojala ozbiljna nacistička prijetnja, a s tim se bar London – Francuzi su bili spremni da budu mnogo susretljiviji – nije htio složiti.

Drugi lipnja Rusi su također tražili da vojni sporazum kojim će biti detaljno utvrđene »metode, oblik i opseg« vojne pomoći koju će tri zemlje pružiti jedna drugoj stupi na snagu u isto vrijeme kad i sam pakt o uzajamnoj pomoći. Zapadne sile, koje nisu imale visoko mišljenje o vojnoj snazi Sovjetskog Saveza,* pokušale su da smekšaju Molotova. Pristajale su samo na početak štapskih razgovora pošto se potpiše politički sporazum. Ali Rusi su bili nepopustljivi. Kada su Britanci pokušali da se nagode s njima nudeći da 17. srpnja odmah otpočnu štapski razgovori, pod uvjetom da Sovjetski Savez odustane od zahtjeva da se istovremeno potpišu politički i vojni sporazumi i također – u velikoj mjeri – prihvati britanska definicija »indirektne agresije«, Molotov je to otvoreno odbio. Ako Francuzi i Britanci ne pristanu na političke i vojne sporazume u jednom paketu, rekao je, nema nikakva smisla nastavljati pregovore. Ta ruska prijetnja prekidom razgovora izazvala je zaprepaštenje u Parizu koji je, čini se, mnogo bolje od Londona nazirao sovjetsko-nacističko očijukanje, i to što je britanska vlada 23. kolovoza odbijajući da prihvati ruski prijedlog definicije »indirektne agresije« istovremeno, premda nerado, pristala da pregovora o vojnom ugovoru, najviše se pripisuje francuskom pritisku.[312]

Chamberlain se prema čitavoj toj ideji štapskih razgovora odnosio više nego hladno.* Prvi kolovoza ambasador von Dirksen u Londonu obavijestio je Berlin da na vojne pregovore s Rusima britanski vladini krugovi »gledaju sa skepsom«.

> To potvrđuje (napisao je) sastav britanske vojne misije.* Admiral je... tako reći predviđen za penziju i nikad nije bio u mornaričkom štabu. I general je običan frontovski oficir. Maršal zrakoplovstva je poznat kao pilot i instruktor, ali ne kao strateg. Čini se da to pokazuje kako je zadatak vojne misije više da utvrdi borbenu vrijednost sovjetskih oružanih snaga, nego da zaključi sporazume o operacijama ... Atašei Wehrmachta slažu se u mišljenju da su britanski vojni krugovi iznenađujuće skeptični u pogledu predstojećih razgovora sa sovjetskim oružanim snagama.[313]

I zaista, britanska vlada bila je toliko skeptična da je admiralu Draxu zaboravila dati pismeno ovlaštenje za pregovore – propust, ako je to uopće bio, zbog kojega se maršal Vorošilov žalio kad su se štapski oficiri prvi put sastali. Admiralovi akreditivi nisu stigli sve do 21. kolovoza, kad više nisu bili ni od kakve koristi.

Ali, ako admiral Drax nije imao nikakvih pismenih akreditiva, svakako je imao tajne pismene upute s obzirom na smjer kojeg će se držati za vojnih razgovora u Moskvi. Kako su to dokumenti britanskog Ministarstva vanjskih poslova mnogo kasnije otkrili, admiral je savjetovan »da u (vojnim) razgovorima ide vrlo polako pazeći na razvoj političkih pregovora«, dok se politički sporazum ne zaključi.[314] Objašnjeno mu je da se povjerljiva vojna obavještenja ne mogu saopćiti Rusima dok se ne potpiše politički pakt.

Ali, kako su politički razgovori bili 2. kolovoza privremeno odgođeni i Molotov jasno dao do znanja da neće pristati da se obnove sve dok vojni razgovori ne pokažu neki napredak, nameće se zaključak da je Chamberlainova vlada bila potpuno spremna da ne žuri s definiranjem vojnih obveza svake zemlje u predviđenom paktu o uzajamnoj pomoći.* U stvari, povjerljivi dokumenti britanskog Ministarstva vanjskih poslova ostavljaju malo mjesta sumnji da su do početka kolovoza Chamberlain i Halifax izgubili nadu da će postići sporazum sa Sovjetskim Savezom radi zaustavljanja Hitlera, ali da su držali da bi otezanjem vojnih razgovora u Moskvi mogli nekako odvratiti njemačkog diktatora da u toku slijedeća četiri tjedna ne učini sudbonosan korak prema ratu.*

Nasuprot Britancima i Francuzima, Rusi su svoju vojnu misiju sastavili od najviših oficira oružanih snaga: maršala Vorošilova, komesara za obranu, generala Šapošnikova, načelnika Generalštaba Crvene armije, i vrhovnih komandanata mornarice i zrakoplovstva. Rusima sigurno nije promaklo da su Britanci u srpnju poslali načelnika Imperijalnog generalštaba generala sir Edmunda Ironsidea u Varšavu na vojne razgovore s poljskim generalštabom, a sada ne smatraju za potrebno da tog visokog oficira pošalju u Moskvu.

Ne može se reći ni to da su anglo-francuske vojne misije na brzinu poslane u Moskvu. Avion bi ih odnio tamo za jedan dan, ali oni su poslani sporim brodom – putničkim teretnjakom – kojem je trebalo toliko vremena da ih preveze u Rusiju ko-

liko bi trebalo *Queen Mary* da ih preveze u Ameriku. U Lenjingrad su otplovili 5. kolovoza, a u Moskvu su stigli tek 11. kolovoza.

Tada je već bilo kasno. Hitler ih je prestigao.

Dok su britanski i francuski oficiri čekali svoj spori brod za Lenjingrad, Nijemci su radili brzo. Treći kolovoza bio je odlučan dan u Berlinu i Moskvi.

Toga dana u 12.58 sati ministar vanjskih poslova von Ribbentrop, koji je slanje telegrama redovno povjeravao državnom sekretaru von Weizsäckeru, otpremio je na svoju ruku Schulenburgu u Moskvu brzojav označen kao »Povjerljivo – vrlo hitno«.

> Jučer sam s Astahovom vodio poduži razgovor o kojem slijedi brzojav.
>
> Izrazio sam *njemačku* želju za izmjenu njemačko-ruskih odnosa i izjavio da od Baltika do Crnog mora nema problema koji se ne bi mogao riješiti na obostrano zadovoljstvo. Odgovarajući na želju Astahova za konkretnije razgovore o aktualnim problemima ... izjavio sam da sam spreman na takve razgovore ako me sovjetska vlada obavijesti preko Astahova da i ona želi da se njemačko-ruski odnosi postave na nove i konkretne temelje.[315]

U Ministarstvu vanjskih poslova znali su da će se kasnije, u toku dana, Schulenburg sastati s Molotovom. Sat vremena pošto je Ribbentrop poslao svoj brzojav, Weizsäcker je uputio svoj brzojav koji je također nosio oznaku »Povjerljivo – vrlo hitno.«

> S obzirom na političku situaciju i brzine radi, svakako želimo, ne prejudicirajući vaš današnji razgovor s Molotovom, da se u Berlinu nastave konkretni razgovori o usklađivanju njemačko-sovjetskih namjera. U tom cilju Schnurre će danas primiti Astahova i reći mu da smo spremni za nastavak na konkretnijim osnovama.[316]

Iako je Ribbentropova iznenadna želja za »konkretnim« razgovorima, o svemu, od Baltika do Crnog mora, vjerojatno iznenadila Ruse – u jednom trenutku, kako je obavijestio Schulenburga u svom slijedećem brzojavu koji je poslan u 15.47 sati, on je (Astahovu) »blago natuknuo o našoj želji da se sporazumimo s Rusima o sudbini Poljske« – ministar vanjskih poslova je istakao svom ambasadoru u Moskvi da je rekao ruskom otpravniku poslova »da se ne žurimo.«[317]

Bio je to blef i oštroumni sovjetski otpravnik poslova ga je tako i ocijenio kada se u 12.45 sastao sa Schnurreom u Ministarstvu vanjskih poslova. Primijetio je, dok se Schnurreu nekako žuri, da njemački ministar vanjskih poslova jučer »nije pokazao takvu žurbu«. Schnurre je pokazao da je dorastao situaciji.

> Kazao sam gospodinu Astahovu (zabilježio je u tajnom memorandumu)[318] da, usprkos tome što ministar vanjskih poslova nije sinoć pred sovjetskom vladom pokazao da mu se žuri, ipak smatramo umjesnim da

iskoristimo *nekoliko slijedećih dana** za produžetak razgovora kako bismo što skorije postavili za njih neophodne osnove.

Za Nijemce je, dakle, to postala stvar od nekoliko slijedećih dana. Astahov je rekao Schnurreu da je od Molotova primio »provizorni odgovor« na njemačke prijedloge. Odgovor je u velikoj mjeri negativan. Premda Moskva također želi poboljšanje odnosa, »Molotov je rekao da se dosad još ništa konkretno ne zna o njemačkom stavu«.

Te večeri sovjetski komesar za vanjske poslove prenio je svoje ideje izravno Schulenburgu u Moskvi. Ambasador je javio dugim brzojavom, koji je poslan nešto poslije ponoći,[319] da je Molotov u razgovoru koji je trajao sat i četvrt »napustio svoju uobičajenu rezerviranost i da djeluje neobično otvoreno«. O tome, čini se, ne treba sumnjati. Kada je Schulenburg opet ponovio njemačko gledište da »od Baltika do Crnog mora« nema nikakvih spornih pitanja između dviju zemalja, i iznova potvrdio njemačku želju za »sporazumom«, nepopustljivi ruski ministar nabrojio je nekoliko neprijateljskih akata koje je Reich počinio protiv Sovjetskog Saveza: Pakt protiv Kominterne, podrška Japanu protiv Rusije i isključenje Sovjeta iz Münchena.

»Kako se može,« upitao je Molotov, »nova njemačka izjava dovesti u sklad s te tri točke? Zasad još nema dokaza o promjeni stava njemačke vlade.«

Čini se da je to Schulenburga pomalo obeshrabrilo.

Moj je opći dojam (telegrafirao je u Berlin) da je sovjetska vlada sada riješena da zaključi sporazum s Britanijom i Francuskom, ako one ispune sve sovjetske želje ... Vjerujem da su moje izjave impresionirale Molotova; usprkos tome, bit će potreban znatan napor s naše strane da se učini preokret u kursu sovjetske vlade.

Koliko god njemački diplomatski veteran poznavao ruske prilike, očito je precijenio napredak britanskih i francuskih pregovarača u Moskvi. Nije, osim toga, još shvatio dokle je sada Berlin spreman da ide u tom »znatnom naporu« koji je, po njegovom mišljenju, bio neophodan za promjenu kursa sovjetske diplomacije.

U *Wilhelmstrasse* je poraslo uvjerenje da se to može postići. S neutralnom Rusijom Britanija i Francuska, ili se neće boriti za Poljsku, ili, ako hoće, bit će lako zadržane na zapadnim utvrđenjima dok Poljaci ne budu brzo likvidirani i njemačka vojska ne okrene svu svoju silu na zapad.

Oštroumni francuski otpravnik poslova u Berlinu Jacques Tarbe de St. Hardouin uočio je promjenu atmosfere u njemačkom glavnom gradu. Istog dana, 3. kolovoza, kad je došlo do velike sovjetsko-njemačke diplomatske aktivnosti u Berlinu i Moskvi, javio je u Pariz: »U toku posljednjeg tjedna u Berlinu je primijećena vrlo

izrazita promjena političke atmosfere ... Razdoblje zbunjenosti, oklijevanja, sklonosti otezanju ili čak umirivanju među nacističkim vođama ustupilo je mjesto novoj fazi.«[320]

NEODLUČNOST NJEMAČKIH SAVEZNIKA

Bilo je drukčije s njemačkim saveznicima Italijom i Mađarskom. S odmicanjem ljeta, vlade u Budimpešti i Rimu počele su se sve više plašiti da će im zemlje biti uvučene u Hitlerov rat na strani Njemačke.

Dana 24. srpnja grof Teleki, premijer Madžarske, uputio je istovjetna pisma Hitleru i Mussoliniju u kojima ih je obavijestio da će, »u slučaju općeg sukoba, Madžarska prilagoditi svoju politiku politici Osovine«. Nakon što je otišao tako daleko, iznenada se povukao. Istog dana napisao je dvojici diktatora drugo pismo. »U nastojanju da se izbjegne svako moguće krivo tumačenje mog pisma od 24. srpnja ...« rekao je, »ponavljam da Madžarska ne može, iz moralnih razloga, doći u položaj da poduzme oružanu akciju protiv Poljske«.[321]

Drugo pismo iz Budimpešte bacilo je Hitlera u njegov uobičajeni bijes. Kada je primio grofa Csákyja, mađarskog ministra vanjskih poslova, 8. kolovoza u Obersalzbergu u Ribbentropovoj prisutnosti otpočeo je razgovor tvrdnjom da ga je pismo mađarskog predsjednika vlade »šokiralo«. Istakao je, prema povjerljivom memorandumu sastavljenom za Ministarstvo vanjskih poslova, da od Madžarske nikad nije očekivao pomoć – niti od bilo koje druge države – »u slučaju njemačko-poljskog sukoba«. Pismo grofa Telekija, dodao je, naprosto je »nemoguće«. Podsjetio je svog madžarskog gosta da je, upravo zahvaljujući velikodušnosti Njemačke, Madžarska mogla dobiti toliko teritorija na račun Čehoslovačke. Ako Njemačka bude poražena u ratu, rekao je, »i Madžarska će automatski potpuno propasti«.

Njemački memorandum o ovom razgovoru, koji se nalazi među zaplijenjenim dokumentima Ministarstva vanjskih poslova, otkriva Hitlerovo duševno stanje u toku kobnog mjeseca kolovoza. Poljska, rekao je, uopće ne predstavlja nikakav vojni problem za Njemačku. Pa ipak, od početka je računao na rat na dvije fronte. »Nikakva sila na svijetu,« hvalisao se, »ne može probiti njemačka zapadna utvrđenja. Nitko me u cijelom mom životu nije mogao zastrašiti, a to vrijedi i za Britaniju. Niti ću podleći često proricanom živčanom slomu.« Što se tiče Rusa,

> sovjetska vlada neće se boriti protiv nas ... Sovjeti neće ponoviti carevu grešku i do smrti iskrvariti za Britaniju. Oni će, međutim, nastojati da se obogate, vjerojatno na račun baltičkih država ili Poljske, ne upuštajući se direktno u vojnu akciju.

Toliko je djelotvoran bio taj Hitlerov monolog da ga je, na kraju drugog razgovora održanog istog dana, grof Csáky zamolio »da dva pisma koja je napisao Teleki smatra kao da nisu napisana«. Rekao je da će to isto zamoliti i Mussolinija.

Već nekoliko tjedana Duce se brinuo i izjedao zbog opasnosti da Führer ne uvuče Italiju u rat. Attolico, njegov ambasador u Berlinu, neprestano je slao uznemirujući izvještaje o Hitlerovoj odluci da napadne Poljsku.* Već početkom mjeseca lipnja Mussolini je inzistirao da se još jednom sastane s Hitlerom, i u srpnju sastanak je ugovoren za 4. kolovoza na Brenneru. Dana 24. srpnja predložio je Hitleru preko Attolica »izvjesna osnovna načela« za razgovor. Ako Führer drži da je rat »neizbježan«, Italija će stati na stranu Njemačke. Ali Duce ga je podsjetio da se rat u Poljskoj neće moći lokalizirati; postat će to evropski sukob. Mussolini nije vjerovao da je nastupilo pravo vrijeme da Osovina započne takav rat. Umjesto toga, predložio je »konstruktivnu miroljubivu politiku u toku nekoliko narednih godina« kojom će Njemačka izgladiti svoje sporove s Poljskom, a Italija svoje s Francuskom diplomatskim pregovorima. Otišao je još dalje. Predložio je drugu međunarodnu konferenciju velikih sila.[322]

Führerova reakcija, kako je to Ciano zabilježio u svom dnevniku 26. srpnja, bila je nepovoljna, pa je Mussolini odlučio da je možda najbolje da svoj sastanak s Hitlerom odgodi.[323] Umjesto toga, predložio je 7. kolovoza da se ministri vanjskih poslova dviju zemalja odmah sastanu. Bilješke u Cianovu dnevniku u to vrijeme ukazuju na sve veće nespokojstvo u Rimu. Šesti kolovoza zapisao je:

> Moramo pronaći neki izlaz. Slijedeći Nijemce, stupit ćemo u rat pod najnepovoljnijim uvjetima za Osovinu, naročito za Italiju. Naše rezerve zlata svedene su gotovo na nulu, kao i naše zalihe metala... Moramo izbjegavati rat. Predlažem Duceu sastanak s Ribbentropom ... na kojem bih pokušao nastaviti razgovor o Mussolinijevu planu za svjetsku konferenciju.
>
> Deveti kolovoza. Ribbentrop je pristao da se sastanemo. Odlučio sam krenuti sutra navečer kako bih se sastao s njim u Salzburgu. Duce svakako želi da ja na temelju dokumenata dokažem Nijemcima da bi izbijanje rata u ovo doba bila ludost.
>
> Deseti kolovoza. – Duce je više nego ikad uvjeren u potrebu odgađanja sukoba. Sam je izradio nacrt izvještaja u vezi sa sastankom u Salzburgu, koji završava aluzijom na međunarodne pregovore u cilju rješenja problema koji toliko opasno uznemiruju život Evrope.
>
> Prije nego što me je pustio da odem savjetovao mi je da Nijemcima otvoreno kažem da moramo izbjegavati sukob s Poljskom, jer će biti nemoguće lokalizirati ga, a opći rat bio bi katastrofalan za sve.[324]

Naoružan takvim hvale vrijednim, ali, pri sadašnjem stanju stvari, naivnim nakanama i preporukama, mladi fašistički ministar vanjskih poslova krenuo je u Njemačku, gdje će u toku iduća tri dana – jedanaesti, dvanaesti i trinaesti kolovoza – od Ribbentropa, i osobito od Hitlera, doživjeti takav udarac da će ga se sjećati do kraja ži-

vota.

CIANO U SALZBURGU I OBERSALZBERGU: 11, 12, 13. KOLOVOZA

Dne 11. kolovoza Ciano je nekih deset sati vijećao s Ribbentropom na njegovu imanju u Fuschlu, nedaleko od Salzburga, koje je nacistički ministar vanjskih poslova oteo jednom austrijskom monarhistu kojeg se riješio smjestivši ga u koncentracioni logor. Vatreni Talijan našao se, kako je kasnije napisao, u hladnoj i mračnoj atmosferi. U toku ručka u restoranu »Bijeli konj,« u St. Wolfgangu, dvojica državnika nisu izmijenila niti jednu riječ. Jedva da je bilo i potrebno. Ribbentrop je već ranije u toku dana obavijestio svog posjetioca da je odluku o napadu na Poljsku nemoguće izmijeniti.

»Dakle, Ribbentrope,« Ciano kaže da je upitao, »što vi, u stvari želite? Koridor ili Danzig?«

»Ništa od toga,« uzvratio je Ribbentrop zureći u nj hladnim, metalnim očima. »Mi želimo rat!«

Cianovo dokazivanje da se poljski sukob neće moći lokalizirati, da će se zapadne demokracije boriti ako Poljska bude napadnuta, odsječno je odbio. Četiri godine kasnije, dan prije Badnjaka – 1943 – dok je ležao u ćeliji broj 27 veronskog zatvora očekujući smaknuće na zahtjev Nijemaca, Ciano se još sjećao tog prohladnog dana, 11. kolovoza, u Fuschlu i Salzburgu. »Za jednog od onih sumornih ručkova u *Österreichischer Hofu* u Salzburgu« Ribbentrop se, kaže on u svojem posljednjem zapisu u dnevniku od 23. prosinca 1943, okladio s njim u zbirku starih njemačkih oklopa, a za sliku starog talijanskog majstora s Cianove strane, da će Francuska i Britanija ostati neutralne – tu okladu, sjećao se tužno, Ribbentrop nikad nije namirio.[325]

Ciano je krenuo dalje u Obersalzberg, gdje je Hitler na dva sastanka, 12. i 13. kolovoza, još jednom ponovio da se Francuska i Britanija neće boriti. Suprotno nacističkom ministru vanjskih poslova, Führer je bio prijazan, ali je bio podjednako neumoljiv u odluci da stupi u rat. To je očevidno ne samo iz Cianova izvještaja nego i iz povjerljivog njemačkog zapisnika s tog sastanka, koji se nalazi među zaplijenjenim dokumentima.[326] Talijanski je ministar zatekao Hitlera kako stoji ispred velikog stola prekrivenog štabnim zemljopisnim kartama. Otpočeo je objašnjavanjem snage njemačkog Zapadnog bedema. Rekao je da je neprobojan. Osim toga, dodao je podrugljivo, Britanija može dopremiti samo tri divizije u Francusku. Francuska će imati znatno više, ali kako će Poljska biti poražena »za vrlo kratko vrijeme«, Njemačka

će moći da na zapadu okupi sto divizija »za borbu na život i smrt, koja će tada otpočeti«.

Ali, hoće li? Nekoliko trenutaka kasnije, ozlojeđen Cianovom početnom napomenom, Führer je počeo da protuslovi sâm sebi. Talijanski ministar, kao što je bio sebi obećao, otvoreno je rekao Hitleru što misli. Prema njemačkom zapisniku, izrazio je »veliko čuđenje Italije zbog potpuno neočekivanog pogoršanja situacije«. Njemačka nije, žalio se, obavještavala svog saveznika. »Naprotiv,« rekao je, »ministar vanjskih poslova Reicha izjavio je (u Milanu i Berlinu, u svibnju) da će pitanje Danziga biti riješeno u dogledno vrijeme.« Kada je Ciano ustvrdio da će se sukob s Poljskom rasplamsati u evropski rat, njegov ga je domaćin prekinuo rekavši da ne misli tako.

»Ja osobno potpuno sam uvjeren,« rekao je Hitler, »da će zapadne demokracije u posljednjem trenutku ustuknuti pred općim ratom.« Nato je Ciano odgovorio (kaže se dalje u njemačkom zapisniku) »da se nada da Führer ima pravo, ali da u to ne vjeruje«. Zatim je talijanski ministar vanjskih poslova iscrpno opisao talijanske slabe strane i iz njegove žalopojke, kako su Nijemci zabilježili, Hitler mora da se konačno uvjerio da će mu Italija u budućem ratu* biti od slabe pomoći. Jedan od Mussolinijevih razloga, rekao je Ciano, da se odgodi rat jest u tome što »pridaje veliku važnost tome da se, prema planu, u Italiji 1942. godine održi Svjetska izložba« – što mora da je zapanjilo Führera, onako zadubljenog u vojne karte i proračune. Mora da je isto tako bio zapanjen kad je Ciano naivno izvadio i zatražio da se objavi tekst saopćenja, u kojem se izjavljuje da je sastanak ministara Osovine »potvrdio miroljubive namjere njihovih vlada« i izražava uvjerenje da se mir može održati »putem normalnih diplomatskih pregovora«. Ciano je objasnio da Duce ima na umu mirovnu konferenciju šefova evropskih naroda, ali, s obzirom na »Führerove sumnje«, pristao bi i na redovne diplomatske pregovore.

Hitler nije, prvog dana, potpuno Odbacio zamisao o konferenciji, ali je podsjetio Ciana »da se Rusija više ne može isključivati s budućih sastanaka sila«. Bilo je to prvo spominjanje Sovjetskog Saveza, ali ne i posljednje.

I na koncu, kad je Ciano pokušao da od svog domaćina izvuče datum napada na Poljsku, Hitler je odgovorio da bi, zbog jesenskih kiša u zemlji u kojoj ima malo asfaltiranih cesta, njegove oklopne i motorizirane divizije bile neupotrebljive i da do »nagodbe s Poljskom mora doći na ovaj ili onaj način do kraja kolovoza«.

Tako je Ciano konačno saznao datum. Ili posljednji mogući datum, jer je trenutak kasnije Hitler zagrmio da je odlučio »napasti Poljsku za četrdeset osam sati ako Poljaci istupe s bilo kakvim novim provokacijama«. Zbog toga, dodao je, »udar na Poljsku može se očekivati svakog časa«. Tom provalom gnjeva završio je prvi dan razgovora, s tim što je Hitler još obećao da će razmisliti o talijanskim prijedlozima.

Nakon što je razmišljao dvadeset i četiri sata, rekao je Cianu sutradan, zaključio je

da bi bilo bolje da se nikakvo saopćenje o njihovim razgovorima ne izdaje.* Zbog lošeg vremena koje se očekuje u jesen

od presudne je važnosti, prvo (rekao je), da se u što kraćem roku Poljska izjasni o svojim namjerama, i, drugo, da Njemačka više neće tolerirati nikakve provokativne čine.

Kada je Ciano upitao što znači »što kraći rok«, Hitler mu je odgovorio: »Najkasnije do konca kolovoza.« Premda bi trebalo samo četrnaest dana da se potuče Poljska, objasnio je, »konačna likvidacija« zahtijevat će još dvije do četiri sedmice – izvanredno točna prognoza, kako će se pokazati.

I, na kraju, Hitler je po običaju polaskao Mussoliniju, za kojeg mu je Ciano jamačno rekao da na nj više ne može računati. On osobno osjeća se sretan, izjavio je, »što živi u vremenu kada, izuzevši sebe, postoji još jedan državnik koji se ističe u povijesti kao velika i jedinstvena ličnost. Zbog toga je osobno vrlo sretan što je prijatelj takvu čovjeku. Kada kucne čas zajedničke borbe, uvijek će biti na Duceovoj strani, što god se dogodilo.«

Koliko god umišljenog Mussolinija impresionirale takve riječi, njegovog zeta nisu. »Vraćam se u Rim,« zapisao je u dnevnik 13. kolovoza, nakon drugog sastanka s Hitlerom, »ispunjen pravim gađenjem prema Nijemcima, prema njihovom Vođi, prema njihovom načinu ophođenja. Izdali su nas i lagali su nam. Sada nas uvlače u pustolovinu koju ne želimo i koja može kompromitirati režim i zemlju kao cjelinu.«

Ali Hitler se trenutno najmanje brinuo za Italiju. Misli su mu bile upravljene na Rusiju. Pred kraj susreta s Cianom, 12. kolovoza, Führeru je uručen »brzojav iz Moskve«, kaže se u njemačkom zapisniku. Razgovor je prekinut na nekoliko trenutaka dok su ga Hitler i Ribbentrop proučavali. Zatim su obavijestili Ciana o njegovom sadržaju.

»Rusi su pristali,« rekao je Hitler, »da se njemački politički pregovarač pošalje u Moskvu.«

Bilješke

Četrnaesto poglavlje

* Tri posebna zadatka su likvidacija ostatka Čehoslovačke, okupacija Memela i zaštita granica Reicha.

* Kurziv je u izvorniku.

* Koji pripada ili se odnosi na Hansu, savez njemačkih trgovačkih gradova koncem srednjeg vijeka. (Prev.)

* Kao rezultat tog rata, Poljska je pomakla svoju istočnu granicu 241 kilometar istočno od etnografske Curzonove linije na štetu Sovjetskog Saveza, čime je četiri i pol milijuna Ukrajinaca i jedan i pol milijun Bjelorusa došlo pod Poljsku upravu. Time su poljske zapadne i istočne granice postale neprihvatljive za Njemačku, odnosno Rusiju. Tu činjenicu su, izgleda, zapadne demokracije izgubile iz vida kada su se Berlin i Moskva počeli zbližavati u ljeto 1939. godine.

* »Moram priznati,« pisao je Chamberlain u privatnom pismu 26. ožujka, »da gajim duboko nepovjerenje prema Rusiji. Uopće ne vjerujem u njezinu sposobnost da započne neku korisnu ofenzivu, sve da to i hoće. Isto tako s nepovjerenjem gledam na njezine motive.. . Štoviše, mnoge male zemlje mrze je i sumnjaju u nju, naročito Poljska, Rumunjska i Finska.« (Feiling: *The Life of Neville Chamberlain,* str. 603).

* Formalan povod za objavu rata. (Prev.)

* U brzojavu s uputama Kennardu[327] jasno se daje do znanja da će Rusija biti ostavljena po strani. »Postaje jasno.« kaže se, »da će naši napori za učvršćenje položaja biti osujećeni ako se Sovjetski Savez otvoreno uključi u realizaciju takvog plana. Nedavni brzojavi nekih misija Njegova Veličanstva u inozemstvu upozorili su nas da će uključivanje Rusije ne samo dovesti u opasnost uspjeh naših konstruktivnih napora, nego da će također konsolidirati odnose učesnika Pakta protiv Kominterne i pobuditi uznemirenost među nekim prijateljskim vladama.«

* Chamberlain je morao znati za vojnu slabost Poljske. Pukovnik Sword, britanski vojni ataše u Varšavi, prije tjedan dana, 22. ožujka, poslao je u London dug izvještaj o katastrofalnom strateškom položaju Poljske »opkoljenoj Njemačkom s tri strane«, i o slabosti poljskih oružanih snaga, osobito u pogledu modernog oružja i opreme.[328]

Dne 6. travnja, dok je pukovnik Beck u Londonu raspravljao o paktu uzajamne pomoći, pukovnik Sword, a i britanski zrakoplovni ataše u Varšavi, pukovnik pilot Vachell poslali su najnovije izvještaje koji su bili još beznadniji. Vachell je istakao da u toku slijedećih dvanaest mjeseci poljsko zrakoplovstvo »neće imati više od 600 aviona, od kojih se mnogi ne mogu ni usporediti s njemačkim«. Sword je izvijestio da poljskoj armiji i zrakoplovstvu nedostaje moderna oprema u tolikoj mjeri da mogu pružiti samo ograničen otpor općem njemačkom napadu. Ambasador Kennard, ukratko izlažući svoje izvještaje u svojstvu atašea, obavijestio je London da Poljaci neće biti u stanju da obrane Koridor ili zapadnu granicu protiv Njemačke, i da će se morati povući na Vislu, u srce Poljske. »Prijateljska Rusija,« dodao je, »postaje tako od najveće važnosti za Poljsku.«[329]

* I zaista, prijenos govora za američku radio-mrežu prekinut je kad je Hitler počeo govoriti. To je u New Yorku dovelo do izvještaja da je na nj izvršen atentat. Nalazio sam se u kontrolnoj sobi kratkovalnog odsjeka njemačke radio-kompanije u Berlinu nastojeći da dobijem vezu s *Columbia Broadcasting System* u New Yorku, kada je emitiranje iznenada prekinuto. Na moja prosvjedovanja, njemački predstavnici odgovorili su da je naređenje došlo osobno od Hitlera. Za petnaest minuta CBS mi je telefonirala iz New Yorka da provjerim izvještaje o atentatu. Mogao sam ga lako opovrći, jer sam preko jednog otvorenog telefonskog voda s Wilhelmshavenom mo-

gao čuti Hitlera kako viče. Toga dana bilo bi teško ustrijeliti Hitlera, jer je govorio iza neprobojne staklene ograde.

* Na dan govora Weizsäcker je brzojavio Hansu Thomsenu, njemačkom otpravniku poslova u Washingtonu naredivši mu da Hitlerovu govoru dade što veći publicitet u Sjedinjenim Državama, i uvjerio ga da će u tu svrhu biti osigurani posebni fondovi. Prvi svibnja Thomsen je odgovorio: »Zanimanje za govor prelazi sva očekivanja. Odlučio sam stoga da se engleski tekst pošalje ... na adrese desetaka tisuća ljudi svih staleža i poziva, u skladu s prihvaćenim planom. Potraživanja zbog troškova slijede.«[330]

* Hitler je pažljivo upotrijebio galsku riječ za predsjednika vlade.

* Iako je u jednoj poruci *Associated Pressa iz* Moskve (objavljenoj 12. ožujka u njujorškom *Timesu)* rečeno da je Staljinova osuda nastojanja da se Rusija gurne u rat protiv Njemačke dovela do razgovora u diplomatskim krugovima u Moskvi o mogućnostima *rapprochementa* između Sovjetskog Saveza i Njemačke, sir William Seeds, britanski ambasador, očigledno nije učestvovao ni u jednom takvom razgovoru. U svojoj poruci koja opisuje Staljinov govor Seeds uopće ne spominje takvu mogućnost. Jedan zapadni diplomat, Joseph E. Davis, bivši američki ambasador u Moskvi koji se tada nalazio u Bruxellesu. izveo je zaista pravilne zaključke iz Staljinova govora. »To je najznačajnija izjava,« zabilježio je u svom dnevniku 11. ožujka. »Ona nosi obilježja određenog upozorenja vladama Britanije i Francuske da je Sovjetima dozlogrdila 'nerealistička' opozicija prema agresorima. To je ... zaista kobno za pregovore ... između britanskog Ministarstva vanjskih poslova i Sovjetskog Saveza. To je svakako najznačajniji znak opasnosti koji sam do sada vidio. »Dne 21. ožujka napisao je senatoru Keyu Pittmanu: ... »Hitler čini očajne napore da odbije Staljina od Francuske i Britanije. Ako se Britanci i Francuzi ne probude, bojim se da će uspjeti.«[331]

* Objašnjavajući sovjetskom ambasadoru u Londonu Ivanu Majskom, 19. ožujka, zašto ruski prijedlog za konferenciju, po mogućnosti u Bukureštu, »nije prihvatljiv«, lord Halifax je rekao da zasad ni jedan ministar Njegova Veličanstva nije slobodan da otiđe u Bukurešt. Očito je da je ovo odbacivanje ozlovoljilo Ruse u narednim pregovorima s Britancima i Francuzima. Majski je kasnije rekao Robertu Boothbyju, konzervativnom članu parlamenta, da je odbacivanje ruskog prijedloga bio »još jedan žestok udarac politici kolektivne sigurnosti« i da je odlučio o sudbini Litvinova.[332]

* Ako se, uz potreban oprez, može povjerovati objavljenom dnevniku Litvinova *(Notes f'or a Journal),* Staljin je razmišljao o takvoj promjeni još od Münchena iz kojeg je Sovjetski Savez bio isključen. Potkraj 1938, prema jednom zapisu ovog dnevnika, Staljin je rekao Litvinovu da »smo spremni da se nagodimo s Nijemcima ... i da Poljsku učinimo bezopasnom«. U siječnju 1939. komesar za vanjske poslove zabilježio je: »Izgleda da su odlučili da me smijene«. U istom zapisu otkriva da sva njegova saopćenja sovjetskoj ambasadi u Berlinu moraju ići preko Staljina i da ambasador Merekalov, po Staljinovim uputama, treba započeti pregovore s Weizsäckerom da bi se stvarno Hitleru dalo »do znanja: 'Do sada se nismo mogli sporazumjeti, ali sada možemo'«. *Journal* je prilično nepouzdana knjiga. Profesor Edward Hallett Carr, britanski stručnjak za Sovjetski Savez, istraživao ga je i pronašao da velik dio dnevnika odražava poglede Litvinova, iako je knjiga na mnogim mjestima »dotjerivana« u takvoj mjeri da neki njeni dijelovi predstavljaju »čistu fikciju«.

* Cianov dnevnik od 22. svibnja pun je poslastica o Hitleru i njegovoj sablasnoj okolini. Frau Goebbels žalila se da je Führer zadržao na nogama sve svoje prijatelje cijelu noć te je uskliknula: »Hitler je taj koji stalno govori! Ponavlja se i dosađuje gostima«. Ciano je također čuo aluziju »o Führerovim nježnim osjećajima za jednu lijepu djevojku. Ima joj dvadeset godina, oči su joj krasne, spokojne, crte lica pravilne, tijelo veličanstveno. Zove se Sigrid von Lappers. Često se viđaju i prisni su«. *(Ciano Diaries,* str. 85). Ciano, koji je i sam volio žene, bio je, očigledno, zaintrigiran. Sigurno još nije bio čuo za Evu Braun, Hitlerovu ljubavnicu, kojoj je rijetko bilo dopušteno da u to doba dođe u Berlin.

* Kurziv je u izvorniku.

* Kurziv je u izvorniku.

* Hitlerovo shvaćanje bitke kod Jutlanda očito je pogrešno.

* Navodeći tonažu njemačkih bojnih brodova, general Thomas je varao čak i Ministarstvo vanjskih poslova. Jedan zanimljiv mornarički dokument, datiran prije više od godinu dana, 18. veljače 1938. bilježi da je britanskoj vladi dostavljen lažan podatak o tonaži bojnih brodova po anglo-njemačkom mornaričkom sporazumu. Tvrdi se da je stvarna tonaža brodova od 26.000 tona – 31.300 tona i da je umjesto 35.000 tona (najviša granica u britanskim i američkim mornaricama), tonaža bojnih brodova 41.700 tona. To je zanimljiv primjer nacističke prijevare.

*Dne 27. svibnja britanski ambasador i francuski otpravnik poslova predali su Molotovu anglo-francuski nacrt ugovora predloženog pakta. Na čuđenje zapadnih poslanika, Molotov ga je vrlo hladno primio.[333]

* Zaprisegnutu izjavu sud je odbio da primi kao dokaz, te nije objavljena u svescima nürnberških dokaza *Nazi Conspiracy and Aggression* ili *Trial of the Major War Criminals.* To ne umanjuje njezinu vjerodostojnost. Sudsko vijeće, u kome je jedan od četvorice sudaca bio Rus, postupalo je sa svim materijalima u vezi s nacističko-sovjetskom suradnjom u tom periodu veoma oprezno i diplomatski.

* U *Nazi-Soviet Relations,* svesku dokumenata njemačkog Ministarstva vanjskih poslova na tu temu koju je objavilo Ministarstvo vanjskih poslova Sjedinjenih država 1949. godine, engleski prijevod brzojava ispada mnogo oštrije. Ključna rečenica dana je ovako: »Odlučili smo da stupimo u konačne pregovore sa Sovjetskim Savezom.« Taj je brzojav od 30. svibnja naveo mnoge povjesničare, uključivši i Churchilla, na zaključak da označava odlučnu prekretnicu u Hitlerovim naporima da se nagodi s Moskvom. Do te prekretnice došlo je kasnije. Kako je Weizsäcker istakao u postskriptumu što ga je 30. svibnja dodao pismu Schulenburgu, njemački koraci koje je Hitler odobrio trebalo je da budu »prilično modificirani«.

* Da pokuša unaprijed spriječiti anglo-francusko-rusko jamstvo Latviji i Estoniji koje su graničile sa Sovjetskim Savezom, Njemačka je 7. lipnja žurno potpisala pakt o nenapadanju s te dvije baltičke države. Prije toga, 31. svibnja, Njemačka je potpisala sličan pakt s Danskom koji, uzevši u obzir kasnije događaje, kao da je pružio Danskoj nevjerojatan osjećaj sigurnosti.

* Prema dokumentima britanskog Ministarstva vanjskih poslova, Halifax je rekao Majskom 8. lipnja da je namjeravao predložiti predsjedniku vlade da otiđe u Moskvu, »ali da je bilo zaista nemoguće otići«. Majski je rekao Halifaxu 12. lipnja, nakon Strangova odlaska, da bi bilo dobro da ministar vanjskih poslova otputuje u Moskvu »kada se stvari malo smire«, ali je Halifax iznova naglasio da mu je »za sada« nemoguće otići iz Londona.[334]

* Dana 19. lipnja Vrhovna komanda kopnene vojske obavijestila je Ministarstvo vanjskih poslova da je sto šezdeset osmorici njemačkih oficira kopnene vojske »dopustila da putuju kroz Slobodnu Državu Danzig u građanskim odijelima na kružnom putovanju u studijske svrhe«. Početkom srpnja general Keitel je upitao Ministarstvo vanjskih poslova »je li u političkom smislu preporučljivo da se javno pokazuje dvanaest lakih i četiri teška topa koji se nalaze u Danzigu i da se vrše vojne vježbe njima, ili je bolje da se prisutnost tih topova taji«.[335] Kako su Nijemci uspjeli prokrijumčariti tešku artiljeriju mimo poljskih inspektora, iz njemačkih dokumenata se ne može saznati.

* Britanska vrhovna komanda, kao i njemačka kasnije, grubo je potcijenila potencijalnu snagu Crvene armije, možda zbog toga što je većinu izvještaja primala od svojih vojnih atašea u Moskvi. Na primjer, 6. ožujka pukovnik Firebrace, vojni ataše, i potpukovnik avijacije Hallawell, zrakoplovni ataše, poslali su duge izvještaje u London u kojima se kaže da su obrambene sposobnosti Crvene armije i zrakoplovstva znatne, ali da su nesposobne da pokrenu ozbiljnu ofenzivu. Hallawell je držao da se rusko zrakoplovstvo, »poput kopnene vojske, lako može nautralizirati bilo rasulom osnovnih službi, bilo akcijom neprijatelja.«. Firebrace je držao da je čistka, viših oficira ozbiljno oslabila Crvenu armiju. Istakao je, međutim, da »Crvena armija smatra rat neizbježnim i da se nesumnjivo marljivo priprema za nj.«[336]

* Strang, koji je pregovarao s Molotovom u Moskvi, bio je još hladniji: »Zaista je neobično,« pisao je 20. srpnja Ministarstvu vanjskih poslova, »što se od nas očekuje da sa sovjetskom vladom razgovaramo o vojnim tajnama prije no što se uvjerimo hoće li biti naši saveznici.«

Rusko stanovište bilo je upravo suprotno i Molotov ga je iznio anglo-francuskim pregovaračima 27. srpnja: »Važno je saznati koliko će divizija svaka strana dati za opću stvar i gdje će biti smještene.«[337] Prije nego što se Rusi politički angažiraju, žele znati koliku vojnu pomoć mogu očekivati od Zapada.

* Britanska misija sastojala se od admirala sir Reginalda Plunkett-Ernle-Erle-Draxa koji je bio komandant u Plymouthu, 1935–1938, maršala zrakoplovstva sir Charlesa Burnetta i general-potpukovnika Heywooda.

* Zaključak do kojega su došli Arnold Toynbee i njegovi suradnici u njihovoj knjizi *The Eve of War.* 1939. uglavnom se temelji na dokumentima britanskog Ministarstva vanjskih poslova.

* Šesnaesti kolovoza maršal zrakoplovstva sir Charles Burnett pisao je iz Moskve u London: »Shvaćam da je vladina politika da se pregovori produže što više ako ne možemo dobiti pristanak na ugovor.« Seeds, britanski ambasador u Moskvi, brzojavio je u London 24. srpnja, dan poslije pristanka njegove vlade na štapske razgovore: »Nisam optimist u pogledu uspjeha vojnih razgovora niti mislim da se mogu brzo zaključiti, ali kad bi otpočeli sada, to bi korisno djelovalo na sile Osovine i probudilo naše prijatelje, a mogu se produžiti toliko da prebrode nekoliko idućih opasnih mjeseci.«[338] S obzirom na ono što je anglo-francuska obavještajna služba znala o sastancima Molotova s njemačkim ambasadorom, o njemačkim naporima da zainteresiraju Rusiju za novu podjelu Poljske, o čemu je Coulondre bio upozorio Pariz već 7. svibnja, o masovnim koncentracijama njemačkih trupa na poljskoj granici i o Hitlerovim namjerama, ovo britansko pouzdanje u odugovlačenje u Moskvi pomalo iznenađuje.

* Kurziv je u izvorniku.

* Tipičan je slikoviti izvještaj što ga je Attolico 6. srpnja poslao o razgovoru s Ribbentropom. Ako se Poljska usudi napasti Danzig, rekao mu je, Njemačka će riješiti pitanje Danziga za četrdeset i osam sati – u Varšavi! Ako Francuska intervenira zbog Danziga i time ubrza opći rat, samo neka izvoli. Njemačka ne bi željela ništa više od toga. Francuska će biti »sravnjena sa zemljom«; Britanija, ako se makne, doživjet će propast britanskog Imperija. Rusija? Doći će do rusko-njemačkog ugovora i Rusija se neće upletati. Amerika? Jedan Führerov govor bio je dovoljan da obeshrabri Roosevelta; Amerikanci neće uopće reagirati. Strah od Japana prisilit će Ameriku da miruje.

> Slušao sam (pisao je Attolico) šutke dok je Ribbentrop crtao ovu sliku rata *ad usum Germaniae* (za njemačku upotrebu) koju mu je mašta neizbrisivo usadila u glavu ... Ne vidi ništa osim svoje verzije – koja je zaista zapanjujuća – nesumnjive njemačke pobjede na svakom polju i protiv svih ... Na koncu sam primijetio, prema svom shvaćanju, da je između Ducea i Führera došlo do potpunog sporazuma da se Italija i Njemačka pripreme za rat do kojega *neće* odmah doći.[339]

Ali lukavi Attolico nije u sve to vjerovao. U toku čitavog mjeseca srpnja njegove poruke upozoravale su na neminovnu njemačku akciju u Poljskoj.

* U jednom trenutku Ribbentrop je, očito ogorčen, rekao Cianu: »Vi nam niste potrebni!« na što je Ciano odgovorio: »Budućnost će to pokazati.« (Iz dnevnika generala Haldera, zapis od 14. kolovoza.[340] Halder kaže da je to saznao od Weizsäckera.)

* Iako se u njemačkom zapisniku izričito tvrdi da se Ciano složio s Hitlerom »da se nikakvo saopćenje ne izdaje na kraju razgovora«, Nijemci su odmah prevarili svog talijanskog saveznika. DNB, službena njemačka novinska agencija, objavila je saopćenje dva sata nakon Cianova odlaska, bez ikakva dogovora s Talijanima, da su razgovorima obuhvaćeni svi problemi dana – s posebnim osvrtom na Danzig – te da su zaključeni »stopostotnim« sporazumom. U tolikoj mjeri, dodaje se u saopćenju, da ni jedan problem nije ostavljen u neizvjesnosti i da zbog toga ubuduće više neće biti sastanaka, jer nema ni potrebe. Attolico je bio bijesan. Prosvjedovao je kod Nijemaca optuživši ih zbog prijevare. Obavijestio je Hendersona da je rat neizbježan, a u Ijutitoj poruci Rimu opisao je njemačko saopćenje kao »makijavelističko«, ističući da je to namjerno učinjeno da se Italija veže uz Njemačku čim ova posljednja napadne Poljsku, pa je uporno zahtijevao od Mussolinija da bude odlučan s Hitlerom u zahtjevu za ispunjenje »konzultacionih« klauzula Čeličnog pakta, i da na temelju tih odredaba inzistira na još mjesec dana odgode kako bi se pitanje Danziga riješilo diplomatskim kanalima.[341]

15

NACISTIČKO – SOVJETSKI PAKT

»Brzojav iz Moskve«, čiji je sadržaj Hitler otkrio Cianu u Obersalzburgu 12. kolovoza po podne, bio je, čini se, poput nekih prijašnjih »brzojava« koji se pojavljuju u ovoj kronici, sumnjivog podrijetla. U njemačkim arhivima nije nađen nikakav sličan brzojav iz sovjetskog glavnog grada. Schulenburg je, doduše, dvanaestog poslao jedan brzojav iz Moskve u Berlin, ali je u njemu samo izvijestio o dolasku francusko-britanskih vojnih misija i prijateljskim zdravicama izmijenjenim između Rusa i njihovih gostiju.

Pa ipak, bilo je nekog razloga za »brzojav« kojim su Hitler i Ribbentrop, očito, pokušali da impresioniraju Ciana. Dvanaesti kolovoza poslana je u Obersalzberg teleprinterom poruka iz *Wilhelmstrasse,* u kojoj je javljeno o ishodu posjeta koji je tog dana u Berlinu učinio ruski otpravnik poslova Schnurreu. Astahov je izvijestio predstavnika Ministarstva vanjskih poslova da je Molotov spreman da raspravlja o pitanjima koja su pokrenuli Nijemci, uključivši Poljsku i ostale političke probleme. Sovjetska vlada predložila je Moskvu kao mjesto tih pregovora. Astahov je, međutim, dao do znanja da ih ne treba požurivati. Istakao je, javio je Schnurre u svom izvještaju koji je, očito, bio žurno poslan u Obersalzberg, »da glavni naglasak u uputama što ih je dobio od Molotova leži u izrazu ‘postupno’... Razgovori se mogu voditi jedino postupno.«[342]

Ali Adolf Hitler nije mogao dočekati da se pregovori s Rusijom vode »postupno«. Kako je upravo bio otkrio šokiranom Cianu, odredio je kao posljednji mogući datum za napad na Poljsku 1. rujna, a bila je već gotovo sredina kolovoza. Ako je mislio uspješno sabotirati anglo-francuske pregovore s Rusima i izvesti svoj posao sa Staljinom, morao je to učiniti brzo, ne u etapama već jednim velikim skokom.

Ponedjeljak 14. kolovoza bio je još jedan odlučan dan. Dok je ambasador von der Schulenburg, u koga Hitler i Ribbentrop, očito, još nisu potpuno vjerovali, pisao Weizsäckeru iz Moskve upozoravajući ga da je Molotov »čudan čovjek i težak karakter« i da »još držim da bilo kakve nagle mjere u našim odnosima sa Sovjetskim Savezom

valja izbjegavati«, iz Berlina[343] mu je poslan »veoma hitan« brzojav. Poslao ga je Ribbentrop, a odaslan je iz *Wilhelmstrasse* (ministar vanjskih poslova još je bio u Fuschlu) 14. kolovoza u 22.53 sata. Upućivao je njemačkog ambasadora da posjeti Molotova i da mu *verbatim* pročita dugo saopćenje.

Bila je to, konačno, Hitlerova velika ponuda. Njemačko-ruski odnosi, rekao je Ribbentrop, »došli su do povijesne prekretnice... Između Njemačke i Rusije ne postoji nikakav stvarni sukob interesa... Obim zemljama uvijek je bilo dobro kad su bili prijatelji, a loše kad su bile neprijatelji«.

> Kriza izazvana poljsko-njemačkim odnosima zbog engleske politike (nastavio je Ribbentrop) i pokušaja uspostavljanja savezništva zasnovanog na takvoj politici, zahtijevaju brzo raščišćavanje njemačko-ruskih odnosa. U suprotnom, stvari ... bi mogle krenuti pravcem koji će lišiti obje vlade mogućnosti uspostavljanja njemačko-ruskog prijateljstva i pravovremenog zajedničkog razjašnjavanja teritorijalnih pitanja u istočnoj Evropi. Vodstva obiju zemalja zbog toga ne bi smjela dopustiti da situacija zastrani, već bi u pogodno vrijeme trebalo da poduzmu akciju. Bilo bi kobno kada bi se naše dvije zemlje konačno razišle zbog uzajamne neupućenosti u gledišta i namjere.

Njemački ministar vanjskih poslova bio je za to »u Führerovo ime« spreman da djeluje na vrijeme.

> Kako smo obaviješteni, sovjetska vlada također osjeća želju za raščišćavanjem njemačko-ruskih odnosa. Pošto je, međutim, iz dosadašnjeg iskustva poznato da se takvo raščišćavanje može putem uobičajenih diplomatskih kanala ostvariti postupno i veoma sporo, pripravan sam da nakratko posjetim Moskvu da bih u Führerovo ime izložio gospodinu Staljinu Führerove poglede. Po mom mišljenju, samo putem takvog izravnog razgovora može doći do promjene, pa tom prilikom ne bi bilo teško postaviti temelje za konačno rješenje njemačko-ruskih odnosa.

Britanski ministar vanjskih poslova nije bio voljan da putuje u Moskvu, a njemački ministar vanjskih poslova je ne samo bio voljan nego je na sve načine nastojao da tamo stigne – suprotnost za koju su nacisti sasvim pravilno računali da će impresionirati sumnjičavog Staljina. Nijemci su uvidjeli da je neobično važno da se ta njihova poruka dostavi ruskom diktatoru osobno. Ribbentrop je radi toga svome hitnom brzojavu priložio »dodatak«.

> Zahtjevam (naredio je Ribbentrop Schulenburgu) da gospodinu Molotovu ne date ove instrukcije napismeno, ali da se potrudite da one stignu do Staljina u što izvornijem obliku, te vas ovlašćujem, ako vam se pruži prilika, da u moje ime zatražite od gospodina Molotova službeni prijem kod Staljina kako biste mu ovo važno saopćenje mogli izravno prenijeti. Pored konferencije s Molotovom podrobnija diskusija sa Staljinom bio bi uvjet za moje putovanje.[344]

U prijedlogu ministra vanjskih poslova nalazio se jedva prikriven mamac i Nijemci su držali, ne bez razloga, da će Kremlj zacijelo zagristi u nj. Ponavljajući tvrdnju da »nema pitanja između Baltičkog i Crnog mora koje se ne bi dalo riješiti na potpuno zadovoljstvo obiju zemalja«, Ribbentrop je pobliže naveo »baltičke države, Poljsku, pitanja Jugoistoka, itd.«, a govorio je i o potrebi za zajedničkim »raščišćavanjem teritorijalnih pitanja u istočnoj Evropi«.

Njemačka je bila pripravna da podijeli istočnu Evropu, uključujući Poljsku, sa Sovjetskim Savezom. To je bila ponuda kojoj se Britanija i Francuska nisu mogle suprotstaviti, a da su i mogle, očito je da to ne bi uradile.

Učinivši je, Hitler je, očigledno uvjeren da neće biti odbijena, istog dana – 14. kolovoza – sazvao vrhovne komandante svojih oružanih snaga da čuju njegovo predavanje o planovima i izgledima za rat.

VOJNA KONFERENCIJA U OBERSALZBERGU: 14. KOLOVOZA*

»Velika drama.« rekao je Hitler svojim odabranim slušaocima, »dostiže sada svoj vrhunac.« Iako do političkih i vojnih uspjeha ne može doći bez rizika, uvjeren je da se Velika Britanija i Francuska neće boriti. U prvom redu, Britanija »nema vođu velikog formata. Ljudi koje sam upoznao u Münchenu nisu oni koji bi započeli novi svjetski rat.« Kao i na prijašnjim sastancima sa svojim vojnim šefovima, Führer nije mogao odvratiti misli od engleske te je govorio veoma podrobno o njezinoj snazi i slabostima, naročito o ovom posljednjem.

> Engleska, za razliku od 1914. (zabilježio je Halder). neće dopustiti da bude greškom uvučena u rat koji će trajati godinama... Takva je sudbina bogatih zemalja... Čak ni Engleska nema danas novaca da se bori u jednom svjetskom ratu. A za što bi se Engleska i borila? Nitko ne želi da ga ubiju zbog saveznika.

Koje vojne mjere, upitao je Hitler, mogu Britanija i Francuska poduzeti?

> Napad na Zapadni bedem je malo vjerojatan (odgovorio je). Prodor prema sjeveru kroz Belgiju i Holandiju ne bi doveo do brze pobjede. Ni jedno od toga ne bi pomoglo Poljacima.
>
> Svi ti činioci govore u prilog zaključku da Engleska i Francuska neće stupiti u rat... Ništa ih ne može na to prisiliti. Ljudi iz Münchena neće riskirati... Engleski i trancuski generalštabovi trijezno gledaju na izglede oružanog sukoba i protiv njega su...
>
> Sve to podržava uvjerenje da, ma kakvu galamu Engleska dizala, makar i opozvala svog ambasadora, eventualno zavela potpuni embargo trgovine, sigurno neće pribjeći oružanoj intervenciji koja bi dovela do sukoba.

I tako će se Poljska, vjerojatno, boriti sama, ali mora biti poražena »za tjedan ili dva«, objasnio je Hitler, tako da se svijet uvjeri u njezin slom i ne pokušava da je spasava.

Hitler još nije bio posve spreman da svojim generalima kaže koliko će tog istog dana daleko otići u nagodbi s Rusijom, premda bi ih to bilo neizmjerno obradovalo, onako uvjerene da Njemačka ne može voditi veći rat na dvije fronte. Ipak, rekao im je dovoljno da im podraži tek za još više.

»Rusija,« rekao je, »nije ni najmanje raspoložena da za drugog vadi kestenje iz vatre.« Objasnio je »prve kontakte« s Moskvom koji su počeli trgovačkim pregovorima. Sada razmišlja da li da »pregovarač otiđe u Moskvu i treba li to biti neka istaknuta osoba«. Sovjetski Savez smatra, izjavio je, da nema nikakvih obveza prema Zapadu. Rusi nemaju ništa protiv uništenja Poljske. Njih zanima »određivanje granica interesnih sfera«. Führer je »sklon da im sa svoje strane izađe u susret.«

U Halderovim opsežnim stenografskim bilješkama o sastanku, nigdje se ne spominje da su on, načelnik Generalštaba kopnene vojske, ili general Brauchitsch, njen vrhovni komandant, ili Göring, posumnjao u Führerov kurs koji je Njemačku vodio u evropski sukob – jer, usprkos Hitlerovom uvjerenju, nikako nije bilo sigurno da se Francuska i Britanija neće boriti ili da će Rusija ostati po strani. U stvari, točno tjedan dana ranije, Göring je bio primio izravno upozorenje da će se Britanci svakako boriti ako Njemačka napadne Poljsku.

Početkom srpnja njegov švedski prijatelj Birger Dahlerus pokušao ga je uvjeriti da britansko javno mišljenje neće trpjeti daljnju nacističku agresiju, a kad je komandant *Luftwaffe* izrazio svoje sumnje u to, isposlovao mu je da se 7. kolovoza neslužbeno sastane s grupom od sedam britanskih poslovnih ljudi u Schleswig-Holsteinu, blizu danske granice, gdje je Dahlerus imao kuću. Britanski poslovni ljudi, i usmeno i napisanim memorandumom, učinili su sve što su mogli da uvjere Göringa da će se Velika Britanija držati svojih ugovornih obveza prema Poljskoj ako je Njemačka napadne. Jesu li uspjeli, neizvjesno je, iako je Dahlerus, i sam poslovan čovjek, vjerovao da jesu.* Taj neobični Šveđanin, koji će odigrati izvjesnu ulogu mirotvorca između Njemačke i Velike Britanije u nekoliko slijedećih uzbudljivih sedmica, zaista je posjedovao dobre veze u Berlinu i Londonu. Imao je pristup u *Downing Street* gdje ga je 20. srpnja primio lord Halifax, s kojim je raspravljao o predstojećem sastanku britanskih poslovnih ljudi s Göringom; a uskoro će ga osobno Hitler i Chamberlain pozvati. Ali, iako dobronamjeran u težnji za mirom, bio je naivan i, kao diplomat, pravi amater. Mnogo godina kasnije, u Nürnbergu, sir David Maxwell-Fyfe svojim sjajnim unakrsnim ispitivanjem naveo je švedskog diplomatskog samozvanca da tužno prizna kako su ga Göring i Hitler grdno obmanuli.[345]

Zašto general Halder, koji je jedanaest mjeseci prije toga bio kolovođa zavjere s ciljem da se ukloni Hitler, nije progovorio 14. kolovoza protiv Führerove odluke da stupi u rat? Ili, ako je to smatrao beskorisnim, zašto nije obnovio planove da se riješi diktatora zbog istih razloga kao i prije Münchena – da će rat biti katastrofalan za Njemačku? Mnogo kasnije, u toku ispitivanja u Nürnbergu, Halder će objasniti da sredinom kolovoza 1939. jednostavno nije vjerovao da će Hitler na kraju riskirati rat, bez obzira na ono što je govorio.[346] Nadalje, zapis dnevnika od 15 kolovoza, dan poslije sastanka s Hitlerom u Berghofu, pokazuje da ni Halder nije vjerovao da će Francuska i Britanija riskirati rat.

Što se tiče Brauchitscha, on nije bio čovjek koji bi se na bilo kakav način suprotstavio onome što je Führer planirao da uradi. Hassell, koji je 15. kolovoza od Giseviusa saznao za vojnu konferenciju u Obersalzbergu, poručio je komandantu kopnene vojske da je »potpuno uvjeren« kako će Britanija i Francuska posredovati ako Njemačka izvrši invaziju na Poljsku. »S njim se ništa ne može učiniti,« zabilježio je Hassell tužno u svoj dnevnik. »Ili se boji, ili ne shvaća o čemu se radi... Od generala se ništa ne može očekivati... Samo nekolicina su sačuvali razum: Halder, Canaris, Thomas.«[347]

Jedino se general Thomas, nadareni načelnik Ureda za ekonomiku i naoružanje Vrhovne komande, usudio da otvoreno prigovori Führeru. Nekoliko dana poslije vojnog sastanka od 14. kolovoza i rasprave između Goerdelera, Becka i Schachta, sada već u velikoj mjeri neaktivnih zavjerenika, general Thomas je sastavio memorandum i osobno ga pročitao generalu Keitelu, načelniku OKW. Brzi rat i brzi mir savršene su iluzije, tvrdio je. Napad na Poljsku dovest će do svjetskog rata, a Njemačkoj nedostaju sirovine i namirnice da ga vodi. Ali Keitel, koji je posjedovao samo ideje što ih je bio upio od Hitlera, prezirno je odbacio i samu pomisao na veliki rat. Britanija je i previše dekadentna. Francuska degenerirana, Amerika nezainteresirana da se bore za Poljsku, rekao je.[348]

I tako, kad je nastupila druga polovica mjeseca kolovoza 1939, njemački vojni šefovi požurili su sa svojim planovima za uništenje Poljske i zaštitu zapadnog Reicha, za svaki slučaj, ako zapadne demokracije, suprotno svim dokazima, ipak odluče da interveniraju. Petnaesti kolovoza godišnji zbor stranke u Nürnbergu, koji je Hitler 1. travnja proglasio za »stranački zbor mira« i koji je trebalo, da otpočne u prvoj sedmici mjeseca rujna, bio je tajno odgođen. Četvrt milijuna ljudi pozvano je radi popunjavanja armija na zapadu. Željeznici su izdane preliminarne mobilizacione naredbe. Planirano je da se glavni stan kopnene vojske premjesti u Zossen, istočno od Berlina. A istog dana,- 15. kolovoza, ratna mornarica je javila da su džepni bojni brodovi *Graf Spee* i *Deutschland,* kao i dvadeset jedna podmornica, spremni da isplove u svoje operacione zone u Atlantiku.

Sedamnaesti kolovoza general Halder unio je čudan zapis u svoj dnevnik: »Canaris provjerio kod Prvog (operacionog) odsjeka. Himmler, Heydrich, Obersalzberg: sto pedeset poljskih uniformi s priborom za Gornju Šlesku.«

Što to znači? Tek nakon rata postalo je jasno. Ticalo se to jednog od najbizarnijih incidenata što su ga nacisti ikad priredili. Upravo onako kako su Hitler i njegovi vojni komandanti, sjetimo se, razmišljali o tome da insceniraju »incident,« kao na primjer atentat na njemačkog poslanika, da bi opravdali napad na Austriju i Čehoslovačku, i sada su se, kako je vrijeme odmicalo, zabavljali izmišljanjem incidenta koji će, bar prema njihovu mišljenju, pred svijetom opravdati planiranu agresiju na Poljsku.

Šifrirani naziv bio je »Operacija Himmler«, a zamisao je bila posve jednostavna – i prozirna. SS i Gestapo inscenirat će tobožnji napad na njemačku radio-stanicu u Gleiwitzu, blizu poljske granice, koristeći logoraše obučene u uniforme poljske vojske. Tako će Poljska biti okrivljena za napad na Njemačku. Početkom kolovoza admiral Canaris, šef Uprave *Abwehra,* obavještajne službe OKW, primio je osobno od Hitlera zapovijed da isporuči Himmleru i Heydrichu sto pedeset poljskih uniformi i nešto poljskog lakog oružja. To ga je začudilo, pa je 17. kolovoza upitao generala Keitela što zna o tome. Iako je načelnik OKW izjavio da ne drži mnogo do »akcija takve vrste«, ipak je rekao admiralu da se »ništa ne može uraditi« jer je naređenje došlo od Führera.[349] Iako nerado, Canaris se pokorio uputama i predao uniforme Heydrichu.

Načelnik SD izabrao je mladog esesovca, veterana tajne službe, po imenu Alfreda Helmuta Naujocksa, za izvršenje akcije. To nije bio prvi posao takve vrste tog sablasnog tipa, niti će biti posljednji. Početkom ožujka 1939. godine, malo prije njemačke okupacije Čehoslovačke, Naujocks je, na Heydrichov nagovor, počeo ubacivati eksploziv u Slovačku, gdje je upotrijebljen, kako je kasnije svjedočio, za »izazivanje incidenata«.

Alfred Naujocks bio je tipičan proizvod SS i Gestapoa, neka vrsta intelektualnog gangstera. Studirao je strojarstvo na kielskom sveučilištu, gdje se prvi put iskušao u sukobima s antinacistima; jednom su mu zgodom komunisti razbili nos. U SS je stupio 1931. godine, a sa SD je bio povezan od 1934. Poput mnogih drugih mladića okupljenim oko Heydricha, počeo se baviti onim što se u SS smatralo intelektualnim radom – napose »poviješću« i »filozofijom« – i brzo se razvio u opaka mladića (Skorzeny je bio još jedan takve vrste) kojem je bilo moguće povjeriti izvršenje neugodnih zadataka što su ih planirali Himmler i Heydrich.* Devetnaesti listopada 1944. Naujocks je prebjegao Amerikancima, a godinu dana kasnije u Nürnbergu dao je pod zakletvom nekoliko izjava i u jednoj očuvao za povijest prikaz »incidenta« koji je Hitler inscenirao da bi opravdao svoj napad na Poljsku.

Negdje oko 10. kolovoza 1939. načelnik SD, Heydrich, osobno mi je zapovjedio da izvedem simulirani napad na radio-stanicu blizu Gleiwitza (sada Gliwice), u blizini poljske granice (iznosi Naujocks u svojoj, pod zakletvom danoj izjavi koju je potpisao u Nürnbergu 20. studenog 1945), i da udesim tako kao da su se napadačke snage sastojale od Poljaka. Heydrich mi je rekao: »Potreban nam je očigledan dokaz o napadima Poljaka, i za stranu štampu i za njemačku propagandu ...«

Instrukcije što sam ih dobio glasile su da zauzmem radio-stanicu i da je držim sve dok jedan Nijemac, koji je govorio poljski i koji mi je stavljen na raspolaganje, ne održi govor na poljskom jeziku. Heydrich mi je povjerio da će u tom govoru biti rečeno da je došlo vrijeme za obračun između Nijemaca i Poljaka ... Heydrich mi je također rekao da se za nekoliko dana očekuje njemački napad na Poljsku.

Otišao sam u Gleiwitz i ondje čekao četrnaest dana ... Između dvadeset petog i trideset prvog kolovoza, posjetio sam Heinricha Müllera, šefa Gestapoa koji se tada nalazio u blizini, u Oppelnu (danas Opole). U mojoj prisutnosti Müller je raspravljao s nekim Mehlhornom* o planovima za drugi pogranični incident koji je trebalo izvesti tako kao da poljski vojnici tobože napadaju njemačke trupe ... Müller je rekao da ima dvanaest ili trinaest osuđenih zločinaca koje treba obući u poljske uniforme i ostaviti mrtve na mjestu incidenta, da izgleda kao da su ubijeni u toku napada. Za tu svrhu doktor, kojega je poslao Heydrich, dat će im smrtonosne injekcije. Zatim će biti svakom zadano po nekoliko rana streljačkim oružjem. Poslije incidenta predstavnici štampe i druge ličnosti bit će dovedeni na mjesto incidenta ...

Müller mi je rekao da je dobio naređenje od Heydricha da mi za akciju u Gleiwitzu stavi jednog od tih zločinaca na raspolaganje. Šifrirani naziv koji je upotrijebio govoreći o tim kriminalcima bio je »konzervirano meso«.[350]

Dok su Himmler, Heydrich i Müller, na Hitlerov nalog, pripremali »konzervirano meso« koje će im poslužiti kao izgovor za njemačku agresiju protiv Poljske, Führer je poduzeo prvi odlučan korak u prestrojavanju svojih oružanih snaga i za veći rat. Devetnaesti kolovoza – drugi sudbonosni datum – njemačkoj ratnoj mornarici izdano je naređenje da isplovi. Dvadeset i jedna podmornica upućena je na more u zone sjeverno i sjeverozapadno od britanskih otoka, džepni bojni brod *Graf Spee* upućen je u vode nedaleko od brazilske obale, a brodu iste klase *Deutschland* naređeno je da zauzme položaj u blizini britanskih morskih putova u Sjevernom Atlantiku.*

Datum zapovijedi za upućivanje ratnih brodova radi eventualne akcije protiv Britanije veoma je važan jer je 19. kolovoza, nakon uzbudljivog tjedna očajnih poziva iz Berlina, sovjetska vlada konačno dala Hitleru odgovor koji je želio.

NJEMAČKO-SOVJETSKI RAZGOVORI 15-21. KOLOVOZA 1939.

Ambasador von der Schuleburg sastao se s Molotovom 15. kolovoza u 20 sati i, prema dobivenim uputama, pročitao mu Ribbentropov hitni brzojav s izjavom da je ministar vanjskih poslova Reicha spreman da otputuje u Moskvu u cilju sređivanja sovjetsko-njemačkih odnosa. Prema »vrlo hitnom, povjerljivom« brzojavu koji je

njemački poslanik uputio u Berlin kasnije te noći, sovjetski komesar za vanjske poslove primio je obavijest »s najvećim zanimanjem« i »toplo pozdravio njemačke namjere za poboljšanje odnosa sa Sovjetskim Savezom«. Ali stručnjak za diplomatsku igru pokera kakav je bio Molotov, nije ničim dao do znanja da bi trebalo požuriti. Putovanje koje je Ribbentrop predložio, rekao je, »zahtijeva odgovarajuću pripremu kako bi izmjena mišljenja dovela do rezultata«.

Kakvih rezultata? Prepredeni Rus nabacio je nekoliko aluzija. Je li, upitao je, njemačka vlada zainteresirana za pakt o nenapadanju između dviju zemalja? Je li spremna upotrijebiti svoj upliv kod Japana kako bi se sovjetsko-japanski odnosi poboljšali i »eliminirali pogranični sukobi«? Govoreći o tome, Molotov je mislio na neobjavljeni rat koji je čitavo ljeto bjesnio na mandžurijsko-mongolskoj granici. Konačno, Molotov je upitao što Njemačka misli o zajedničkom jamstvu baltičkim državama.

Sve takve stvari, zaključio je, »neophodno je raspraviti konkretno tako da, ako njemački ministar vanjskih poslova dođe ovamo, to ne bude samo izmjena mišljenja nego donošenje konkretnih odluka«. Zatim je ponovo naglasio da je »neophodna odgovarajuća priprema problema«.[351]

Prvi je, dakle, prijedlog nacističko-sovjetskog pakta o nenapadanju došao od Rusa – i to u trenutku kad su pregovarali s Francuskom i Velikom Britanijom da, ako bude potrebno, stupe u rat, kako bi zaustavili daljnju njemačku agresiju.* Hitler je bio više nego voljan da raspravlja o takvom paktu »konkretno« jer bi, zahvaljujući njemu, Rusija ostala izvan rata i jer bi mu takav pakt omogućio da napadne Poljsku bez bojazni od sovjetske intervencije. A s Rusijom izvan sukoba, bio je uvjeren, Britanija i Francuska će se predomisliti.

Molotovljevi prijedlozi bili su upravo onakvi kakve je očekivao; bili su određeniji i išli su dalje od ičeg što bi se sam usudio predložiti. Postojala je samo jedna teškoća. Kolovoz je upravo istjecao a on nije mogao čekati polagan sovjetski tempo na koji je ukazivalo Molotovljevo uporno inzistiranje na »odgovarajućim pripremama« za posjet ministra vanjskih poslova Moskvi. Schulenburgov izvještaj o razgovoru s Molotovom telefonski je prenesen iz *Wilhelmstrasse* Ribbentropu u Fuschl 16. kolovoza u 6.40 sati, i on se požurio preko planine u Obersalzberg da dobije daljnje upute od Führera. Rano popodne sastavili su odgovor Molotovu i on je žurno odaslan teleprinterom do Weizsäckera u Berlin, s uputom da ga odmah brzojavno pošalje u Moskvu kao »vrlo hitan«.[352]

Nacistički diktator bezuvjetno je prihvatio sovjetske prijedloge. Ribbentrop je naredio Schulenburgu da se odmah sastane s Molotovom i da ga obavijesti

da je Njemačka spremna da zaključi pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom i to ako sovjetska vlada tako

želi, neotkaziv u razdoblju od dvadeset pet godina. Nadalje, Njemačka je spremna da zajedno sa Sovjetskim Savezom pruži garancije baltičkim državama. Konačno, Njemačka je spremna da utječe na poboljšanje i konsolidaciju rusko-japanskih odnosa.

Svako pretvaranje da se vladi Reicha ne žuri da zaključi sporazum s Moskvom konačno je odbačeno.

Führer smatra (nastavlja se u Ribbentropovom brzojavu) da je, s obzirom na sadašnju situaciju i mogućnost da se svakog dana odigraju ozbiljni događaji (molim vas da tu objasnite gospodinu Molotovu da je Njemačka riješena da ne podnosi unedogled poljske provokacije), poželjno temeljno i brzo raščišćavanje njemačko-ruskih odnosa i stavova obiju zemalja prema trenutačnim problemima.

Iz tih razloga spreman sam da avionom dođem u Moskvu u svako doba nakon petka 18. kolovoza i da, na osnovi neograničenih Führerovih ovlaštenja, razgovaram o čitavom kompleksu njemačko-ruskih odnosa i da, u slučaju potrebe, potpišem odgovarajuće ugovore.

Ribbentrop je opet priložio »dodatak« s osobnim uputama ambasadoru.

Zahtijevam da ove instrukcije opet pročitate Molotovu riječ po riječ i da ga odmah zamolite za gledište ruske vlade i gospodina Staljina. U najstrožem povjerenju i ravnanja radi, dodajem da smo naročito zainteresirani da se moj put u Moskvu ostvari koncem ili početkom ovog tjedna.

Sutradan na svom planinskom vrhu Hitler i Ribbentrop nestrpljivo su očekivali odgovor iz Moskve. Telegrafsku vezu između Berlina i Moskve nije nikako bilo moguće uspostaviti odmah – što u razrjeđenoj atmosferi Bavarskih Alpa nisu, izgleda, potpuno spoznali. Do podne sedamnaestog Ribbentrop je uputio Schulenburgu »veoma hitan« brzojav tražeći »telegrafski izvještaj u vezi s vremenom kada ste molili da vas Molotov primi i vremena za kada je zakazan razgovor«.[353] Do ručka izmučeni ambasador je odgovorio, također »vrlo hitno«, da je brzojav ministra vanjskih poslova primio tek sinoć u dvadeset i tri sata i da je tada već bilo kasno da se pokreće bilo kakav diplomatski posao. Prva stvar koju je danas ujutro, 17. kolovoza, učinio bila je da ugovori sastanak s Molotovom za 20 sati.[354]

Sad već nestrpljivim nacističkim vođama taj je sastanak donio samo razočaranje. Potpuno svjestan Hitlerova nestrpljenja i razloga za to, sovjetski komesar za vanjske poslove poigrao se s Nijemcima dražeći i bockajući ih. Nakon što mu je Schulenburg pročitao Ribbentropov brzojav, Molotov je, zabilježivši njegov sadržaj, uručio ambasadoru pismeni odgovor sovjetske vlade na prvu poruku ministra vanjskih poslova Reicha od 15. kolovoza.

Započinjući jetko podsjećanjem na nekadašnje neprijateljstvo nacističke vlade prema sovjetskoj Rusiji, u odgovoru je objašnjeno da je sovjetska vlada »do najsko-

rijeg vremena polazila od pretpostavke da njemačka vlada traži priliku za sukob sa Sovjetskim Savezom ... A da se i ne spominje činjenica da je njemačka vlada s pomoću takozvanog Pakta protiv Kominterne nastojala stvoriti i stvorila ujedinjenu frontu nekoliko država protiv Sovjetskog Saveza«. Upravo iz tog razloga, objašnjeno je u noti, Rusija »sudjeluje u organizaciji obrambene fronte protiv (njemačke) agresije«.

> Ako, međutim (nastavlja se u noti), njemačka vlada sada poduzme korake da izmijeni staru politiku u pravcu ozbiljnog poboljšanja političkih odnosa sa Sovjetskim Savezom, sovjetska vlada može samo pozdraviti takvu promjenu i spremna je, sa svoje strane, da revidira svoju politiku u smislu ozbiljnog poboljšanja u odnosu na Njemačku.

Ruska je nota, međutim, inzistirala na tome da se sve to ostvari »ozbiljnim i praktičnim koracima« – a ne jednim velikim skokom, kako je Ribbentrop predložio. Kakvim koracima?

Prvi korak: zaključenje trgovinskog i kreditnog sporazuma.

Drugi korak »koji bi bio poduzet odmah poslije toga«: zaključenje pakta o nenapadanju.

Istovremeno s drugim korakom, Sovjeti su zahtijevali »zaključenje posebnog protokola kojim će biti definirani interesi ugovornih strana u ovom ili onom pitanju vanjske politike«. To je bio više nego mig da barem u pogledu podjele istočne Evrope Moskva prihvaća njemačko stanovište da je nagodba moguća.

Što se tiče predloženog Ribbentropova posjeta, Molotov je izjavio da je sovjetska vlada »neobično zadovoljna« takvom idejom »jer slanje takvog uglednog političara i državnika naglašava ozbiljnost namjera njemačke vlade. To je,« dodao je, »u upadljivoj suprotnosti s Engleskom koja je u Strangovoj osobi poslala u Moskvu samo drugorazrednog službenog predstavnika. Ipak, putovanje njemačkog ministra vanjskih poslova zahtijeva temeljite pripreme. Sovjetska vlada ne želi publicitet koji će takvo putovanje izazvati. Ona daje prednost stvarnom radu bez mnogo buke.«[355]

Molotov uopće nije spomenuo Ribbentropov hitni, sasvim konkretni prijedlog da doputuje u Moskvu koncem tjedna, a Schulenburg, vjerojatno pomalo zbunjen tokom razgovora, po svemu sudeći, nije htio da požuruje stvar.

Ali Ribbentrop jest, odmah sutradan, čim je primio ambasadorov izvještaj. Hitler je očito, već počeo očajavati. Iz njegovog ljetnog glavnog stana na Obersalzbergu upućen je Schulenburgu 18. kolovoza uvečer još jedan »vrlo hitan« brzojav s Ribbentropovim potpisom. Stigao je u njemačku ambasadu u Moskvu devetnaestog u 5.45 sati i donio ambasadoru nalog da »smjesta ugovori još jedan razgovor s gospodinom Molotovom i da učini sve što može samo da se sastanak održi bez odlaganja«.

Nije bilo vremena za gubljenje. »Molim vas,« telegrafirao je Ribbentrop, »da gospodinu Molotovu kažete slijedeće :«

> ... Mi bismo također, pod normalnim okolnostima, bili, naravno, skloni da na poboljšavanju njemačko-ruskih odnosa radimo koristeći diplomatske kanale i, uopće, postupamo na uobičajeni način. Ali sadašnja nesvakodnevna situacija, po Führerovu mišljenju, zahtijeva primjenu drugih metoda koje će odvesti do brzih rezultata.
>
> Njemačko-poljski odnosi postaju iz dana u dan sve zategnutiji. Moramo računati s time da svakog dana može doći do incidenta koji početak otvorenog sukoba mogu učiniti neizbježnim ... Führer smatra da je neophodno da nas izbijanje njemačko-poljskog sukoba ne iznenadi dok stremimo uspostavljanju boljih njemačko-ruskih odnosa. On zato smatra da je nužno obaviti neke prethodne razgovore, ako ni zbog čega drugog a ono da, u slučaju takvog sukoba, možemo uzeti u obzir ruske interese što bi, naravno, bilo teško bez nekih prethodnih razjašnjenja.

Ambasador je morao reći da je »prva etapa« u konzultacijama koju je spomenuo Molotov, tj. zaključenje trgovinskog sporazuma, završena u Berlinu tog istog dana (18. kolovoza) i da je sad vrijeme da se »navali« na drugu etapu. Da se to uradi, njemački ministar vanjskih poslova je predložio »da smjesta otputuje u Moskvu«, kamo bi došao »s neograničenim Führerovim ovlaštenjima da potpuno i konačno riješimo čitav kompleks problema«. U Moskvi će, dodao je Ribbentrop, biti »u mogućnosti da uzme u obzir ruske želje«.

Kakve želje? Nijemci sad više nisu okolišali.

> Također ću biti u mogućnosti (nastavio je Ribbentrop) da potpišem poseban protokol koji bi regulirao interese obiju strana u pogledu vanjske politike ove ili one vrste; na primjer, nagodbu o interesnim sferama u baltičkom području. Takva će, međutim, nagodba biti moguća samo za usmene rasprave.

Ovaj put ambasador nije smio prihvatiti ruski »ne«.

> Molim vas da istaknete (završio je Ribbentrop) da je njemačka vanjska politika danas dospjela na povijesnu prekretnicu... Molim vas da se založite za brzo ostvarenje mog putovanja i da se primjereno suprotstavite svakom ruskom prigovoru. S tim u vezi, morate imati na umu presudnu činjenicu da do izbijanja njemačko-poljskog sukoba može doći svakog trenutka i da smo mi zbog toga veoma zainteresirani da do mog posjeta Moskvi dođe odmah.[356]

Devetnaesti kolovoza bio je presudan dan. Naređenja njemačkim podmornicama i džepnim bojnim brodovima da otplove u britanske vode zadržana su dok ne stignu vijesti iz Moskve. Ratni brodovi trebalo je da isplove odmah kako bi stigli u svoje operacione zone do dana koji je Hitler odredio za početak rata, 1. rujna – još samo za trinaest dana. Dvije velike grupe armija određene za napad na Poljsku trebalo je da

se počnu razvijati za borbu.

Napetost u Berlinu i, naročito, na Obersalzbergu gdje su Hitler i Ribbentrop nervozno očekivali odluku iz Moskve postala je gotovo nepodnošljiva. Poruke i memorandumi Ministarstva vanjskih poslova toga dana otkrivaju veliku uznemirenost koja je vladala u *Wilhelmstrasse.* Dr Schnurre je javio da su razgovori s Rusima o trgovinskom sporazumu završeni sinoć »potpunom suglasnošću« ali da Rusi izbjegavaju da ga potpišu. Potpisivanje je trebalo da se obavi u podne na današnji dan, 19. kolovoza, rekao je, ali u podne Rusi su telefonirali da još očekuju instrukcije iz Moskve. »Po svemu sudeći,« izvijestio je Schnurre, »oni su iz Moskve primili instrukcije da odgađaju zaključivanje ugovora iz političkih razloga.«[357] Iz Obersalzberga Ribbentrop je »vrlo hitno« brzojavio Schulenburgu da svakako telegramom javi o svemu što Molotov kaže ili o bilo kakvom znaku »ruskih namjera«, ali jedini brzojav primljen od ambasadora u toku dana bio je tekst TASS-a sovjetske novinske agencije u Moskvi, kojim se odbacuje tvrdnja da su pregovori između ruskih i anglo-francuskih vojnih delegacija zapeli zbog Dalekog Istoka. U demantiju TASS-a je, međutim, spomenuto da između delegacija ima razmimoilaženja o »posve drugim pitanjima«. To je bio znak za Hitlera da još ima vremena – i nade.

I onda je 19. kolovoza u 19.10 sati stigao nestrpljivo očekivani brzojav:

POVJERLJIVO

VEOMA HITNO

Sovjetska vlada pristaje da ministar vanjskih poslova Reicha dođe u Moskvu tjedan dana nakon objavljivanja potpisa o ekonomskom sporazumu. Molotov izjavljuje da ministar vanjskih poslova Reicha može doputovati u Moskvu 26. ili 27. kolovoza ako se zaključenje ekonomskog sporazuma objelodani sutra.

Molotov mi je uručio nacrt ugovora o nenapadanju.

Iscrpan izvještaj o dva razgovora što sam ih danas vodio s Molotovom, kao i tekst sovjetskog nacrta, odmah slijede brzojavno.

SCHULENBURG[358]

Prvi razgovor u Kremlju koji je počeo devetnaestog u 14 sati i trajao jedan sat nije, javio je ambasador, dobro počeo. Ruse je, čini se, bilo nemoguće natjerati da prime Hitlerova ministra vanjskih poslova. »Molotov inzistira na svom mišljenju,« brzojavio je Schulenburg, »da je zasad nemoguće čak i približno odrediti vrijeme putovanja zbog temeljitih priprema koje valja obaviti... Na razloge koje sam u više navrata i jasno isticao da je potrebno požuriti, Molotov je uzvratio da do sada nije čak učinjen ni prvi korak – zaključenje ekonomskog sporazuma. Prije svega treba potpisati i objaviti ekonomski sporazum kako bi on postigao svoj učinak u inozemstvu. Zatim dolaze na red pakt o nenapadanju i protokol.

Moji protesti, očigledno, nisu utjecali na Molotova, tako da je prvi razgovor

završio Molotovljevom izjavom da mi je saopćio gledište sovjetske vlade i da tome nema što dodati.«

Ali imao je nešto, uskoro.

»Nakon što je prošlo samo pola sata od svršetka razgovora,« javio je Schulenburg, »Molotov mi je poručio da ga opet posjetim u Kremlju u 16.30 sati. Ispričao se što me uznemirava i objasnio da je podnio izvještaj sovjetskoj vladi.«

Nakon toga je komesar za vanjske poslove predao iznenađenom ali sretnom ambasadoru nacrt pakta o nenapadanju, i rekao mu da Ribbentrop može doći u Moskvu 26. ili 27 kolovoza ako se trgovački sporazum sutra potpiše i objelodani.

»Molotov nije naveo nikakve razloge,« dodao je Schulenburg u svom brzojavu, »toj nagloj promjeni mišljenja. Pretpostavljam da je intervenirao Staljin.«[359]

Pretpostavka je nesumnjivo ispravna. Prema Churchillu, namjeru da potpiše pakt s Njemačkom objavio je Staljin Politbirou 19. kolovoza navečer.[360] Nešto ranije tog dana – između 15.00 i 16.30 sati – kako se jasno vidi iz Schulenburgove poruke, saopćio je svoju kobnu odluku Molotovu.

Točno tri godine kasnije, u kolovozu 1942, »u ranim jutarnjim satima«, kako je to Churchill kasnije napisao, sovjetski diktator iznio je britanskom predsjedniku vlade, tada u misiji u Moskvi, neke razloge koji su ga naveli na taj nečasni korak.[361]

> Stekli smo dojam (rekao je Staljin) da vlade Britanije i Francuske nisu riješene da stupe u rat ako Poljska bude napadnuta, ali da se nadaju da će diplomatsko zbijanje redova Britanije, Francuske i Rusije zastrašiti Hitlera. Bili smo uvjereni da neće. »Koliko će divizija,« upitao je Staljin, »Francuska poslati protiv Njemačke putem mobilizacije?« Odgovor je glasio: »Oko stotinu.« Zatim je upitao: »Koliko će poslati Engleska?« Odgovor je glasio: »Dvije i još dvije kasnije.« »Ah, dvije i još dvije kasnije,« ponovio je Staljin. »A znate li,« upitao je, »koliko ćemo mi divizija morati poslati na rusku frontu, ako stupimo u rat s Njemačkom?« Nastala je stanka. »Više od tri stotine.«

U hitnom pismu u kojem izvješćuje o ishodu svojih razgovora s Molotovom 19. kolovoza, Schulenburg je dodao da je njegov pokušaj da navede komesara za vanjske poslove da prihvati raniji datum za Ribbentropov dolazak u Moskvu »na žalost, ostao bez uspjeha«.

Ali za Nijemce je morao biti uspješan. Čitav raspored napada na Poljsku, a osobito pitanje hoće li uopće doći do napada u tako kratkom vremenskom razmaku prije jesenskih kiša, ovisili su o tome. Ako Ribbentropa ne prime u Moskvi prije 26. ili 27. kolovoza i ako tada Rusi još počnu odugovlačiti, čega su se Nijemci bojali, dan određen za početak napada, 1. rujna, morat će biti izmijenjen.

U tom presudnom razdoblju Hitler je osobno posredovao kod Staljina. Zatomljujući ponos, zamolio je sovjetskog diktatora, koga je toliko često i dugo napadao, da

odmah primi njegovog ministra vanjskih poslova u Moskvi. Njegov brzojav Staljinu žurno je otpremljen u Moskvu u nedjelju 20. kolovoza u 18.45 sati, točno dvanaest sati po primitku Schulenburgova hitnog pisma. Führer je naredio ambasadoru da ga »smjesta« uruči Molotovu.

GOSPODINU STALJINU, MOSKVA

Iskreno pozdravljam potpisivanje novog njemačko-sovjetskog trgovinskog sporazuma kao prvi korak u stvaranju novih njemačko-sovjetskih odnosa.*

Zaključivanje pakta o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom znači za mene utemeljenje njemačke politike za dugo vremena. Njemačka time nastavlja političkim smjerom koji je bio koristan za obje države u toku prošlih stoljeća...

Prihvaćam nacrt ugovora o nenapadanju koji nam je predao Vaš ministar vanjskih poslova Molotov, ali držim da je neophodno potrebno da se neka pitanja u vezi s njim razjasne što prije.

Sadržaj dopunskog protokola koji želi Sovjetski Savez može, uvjeren sam, biti razjašnjen u najskorije vrijeme ako odgovorni njemački državnik dođe osobno u Moskvu na pregovore. Vlada Reicha ne vidi na koji bi drugi način dopunski „protokol mogao biti razjašnjen i potpisan za tako kratko vrijeme.

Napetost između Njemačke i Poljske postala je nesnosna... Svakog dana može doći do krize. Njemačka je riješena da ubuduće brani interese Reicha svim raspoloživim sredstvima.

Po mom mišljenju, a s obzirom na namjere dviju država da stupe u nove odnose, poželjno je da se više ne gubi vrijeme. Zbog toga opet predlažem da primite mog ministra vanjskih poslova u utorak 22. kolovoza, ili najkasnije u srijedu 23. kolovoza. Ministar vanjskih poslova Reicha ima neograničena ovlaštenja da sastavi i potpiše pakt o nenapadanju kao i protokol. Duži boravak, ministra vanjskih poslova u Moskvi od jednog ili najviše dva dana nemoguć je, s obzirom na međunarodnu situaciju. Bit će mi drago ako primim Vaš odgovor što prije.

ADOLF HITLER[362]

U toku slijedeća dvadeset četiri sata od nedjelje uvečer 20. kolovoza, kad je Hitlerov apel Staljinu otišao putem žica u Moskvu, pa sve do iduće večeri, Führer je bio u stanju bliskom kolapsu. Nije mogao spavati. Usred noći nazvao je preko telefona Göringa da mu priča o svojim brigama u vezi sa Staljinovom reakcijom na njegovu poruku i da se žali na otezanje u Moskvi. Dvadeset prvog u 3 sata izjutra Ministarstvo vanjskih poslova primilo je »vrlo hitan« brzojav od Schulenburga, u kojem je ovaj javio da Hitlerov brzojav o kojem ga je Weizsäcker izvijestio još nije stigao. »Službenim brzojavima iz Berlina za Moskvu,« podsjetio je ambasador Ministarstvo vanjskih poslova, »potrebno je četiri ili pet sati uključujući i dvosatnu razliku u vremenu. Ovome valja još dodati vrijeme za dešifriranje.«[363] U ponedjeljak 21. kolovoza u 10.15 sati nestrpljivi Ribbentrop uputio je hitan brzojav Schulenburgu: »Molim Vas da učinite sve što je moguće da se putovanje ostvari. Datum kao u brzojavu.«[364] U rano poslijepodne ambasador je javio Berlinu: »Treba da se sastanem s Molotovom danas u 15 sati.«[365] Konačno, 21. kolovoza u 21.35 sati, stigao je Staljinov odgovor u Berlin.

KANCELARU NJEMAČKOG REICHA,

A. HITLERU

Zahvaljujem na pismu. Nadam se da će njemačko-sovjetski pakt o nenapadanju dovesti do odlučnog preokreta nabolje u političkim odnosima između naših zemalja.

Narodima naših zemalja potrebni su miroljubivi odnosi. Pristanak njemačke vlade na zaključivanje pakta o nenapadanju stvara osnovu za uklanjanje političke napetosti i za uspostavu mira i suradnje između naših zemalja.

Sovjetska vlada dala mi je instrukcije da Vas obavijestim da pristaje na dolazak Herr von Ribbentropa u Moskvu 23. kolovoza.

J. STALJIN[366]

Što se cinizma tiče, nacistički je diktator našao sebi premca u sovjetskom despotu. Sada im je bio otvoren put da zajednički slože sve potankosti jedne od najpodlijih nagodbi koju je vidjela ta crna epoha ljudske povijesti.

Staljinov odgovor prenesen je Führeru u Berghof u 22.30 sati. Nekoliko minuta kasnije, kako se pisac ove knjige dobro sjeća – odmah nakon 23 sata – naglo je prekinut muzički program na radiju i začuo se glas spikera: »Vlada Reicha i sovjetska vlada suglasile su se da zaključe pakt o nenapadanju. Ministar vanjskih poslova Reicha doputovat će u Moskvu u srijedu 23. kolovoza radi zaključenja pregovora.«

Sutradan, 22. kolovoza 1939, nakon što je osobno od Staljina dobio uvjeravanja da će Rusija ostati prijateljski neutralna, Hitler je još jednom sazvao svoje visoke vojne komandante na Obersalzberg, održao im predavanje o vlastitoj veličini i potrebi da vode rat okrutno i bez milosti i saopćio im da će vjerojatno zapovjediti da napad na Poljsku započne za četiri dana, u subotu 26. kolovoza – šest dana prije no što je bilo predviđeno. To mu je omogućio Staljin, Führerov smrtni neprijatelj.

VOJNA KONFERENCIJA 22. KOLOVOZA 1939.

Generali su zatekli Hitlera izuzetno arogantno i nepopustljivo raspoloženog.* Pozvao sam vas,« rekao im je, »da vam prikažem političku situaciju kako biste dobili uvid u pojedine činioce, na temelju kojih sam donio neopozivu odluku da djelujem i da time ojačam vaše samopouzdanje. Nakon toga raspravljat ćemo o vojnim pojedinostima«. Prije svega, rekao je, mora se osvrnuti na dva pitanja lične prirode.

Moja i Mussolinijeva ličnost.

Zapravo, sve ovisi o meni, o mom postojanju, zbog mojeg dara za politiku. Pored toga, tu je i činjenica

da vjerojatno više nikad nitko neće uživati povjerenje čitavog njemačkog naroda kakvo ja uživam. U budućnosti vjerojatno više nikad neće biti čovjeka s više autoriteta nego što ga ja posjedujem. Moje postojanje je zato faktor od velike važnosti. Ali mene može u svako doba ukloniti kakav zločinac ili luđak.

Drugi osobni faktor jest Duce. I njegovo je postojanje presudno. Ako mu se nešto dogodi, privrženost Italije savezu više neće biti izvjesna. Talijanski dvor principijelno je protiv Ducea.

Franco je također od pomoći. On će osigurati »dobrohotnu neutralnost« Španjolske. Što se tiče »druge strane«, uvjeravao je slušače, »u Engleskoj ili Francuskoj nema istaknute ličnosti«.

Gotovo punih sedam sati, samo s prekidom radi kasnog objeda, demonski diktator je govorio i govorio, a u zapisima nema dokaza da se ijedan general, admiral ili zrakoplovni zapovjednik usudio da ga prekine i izrazi sumnju u njegove zaključke, ili bar ospori njegove laži. Proljetos je zaključio, rekao je, da je sukob s Poljskom neminovan, ali pomišljao je da se najprije obračuna sa Zapadom. U tom slučaju, postalo mu je »jasno«, Poljska bi napala Njemačku. Zbog toga je mora sada uništiti.

U svakom slučaju, došlo je vrijeme za rat.

Nama je lako donijeti odluku. Nemamo što izgubiti; možemo samo dobiti. Naša ekonomska situacija je takva da ne možemo izdržati više od nekoliko godina. Göring to može potvrditi. Nemamo drugog izbora, moramo stupiti u akciju...

Pored osobnog faktora, politička je situacija povoljna za nas; na Mediteranu, suparništvo između Italije, Francuske i Engleske; na Istoku napetost...

Engleska je u velikoj opasnosti. Položaj Francuske također se pogoršao. Opadanje nataliteta... Jugoslavija nosi u sebi klice sloma ... Rumunjska je slabija nego prije ... Od Kemalove smrti Turskom upravljaju uskogrudni, nestalni slabići.

Sve te sretne okolnosti neće više postojati za dvije ili tri godine. Nitko ne zna koliko ću poživjeti. Zbog toga je bolje da konačni obračun, koji ne bi bilo mudro odlagati za četiri do pet godina, počne sada.

Tako je funkcionirao grozničavi um nacističkog vođe. Mislio je da se »najvjerojatnije« Zapad neće boriti, ali da se s tim rizikom svejedno mora računati. Zar nije već riskirao – okupirajući Rajnsku oblast kad su generali htjeli uzmaknuti, zauzimajući Austriju, Sudete i ostatak Čehoslovačke? »Hanibal kod Kane, Friedrich Veliki kod Leuthena i Hindenburg i Ludendorff kod Tannenberga,« rekao je, »riskirali su. Sada se i mi moramo izložiti riziku koji se može savladati jedino željeznom odlučnošću.« Do popuštanja ne smije doći.

U velikoj nam je mjeri naškodilo to što su mnogi neodlučni Nijemci na visokim položajima razgovarali s Englezima i pisali im nakon rješenja češkog pitanja. Führer je provodio svoju volju dok ste vi gubili živce i prerano kapitulirali.

Haider, Witzleben i Thomas, a možda i drugi generali koji su sudjelovali u münc-

henskoj zavjeri, mora da su se trgli na ovo. Hitler je, očito, znao više nego što su oni i slutili.

U svakom slučaju, sada je došlo vrijeme da pokažu svoje ratničke kvalitete. Hitler je stvorio Veliku Njemačku, podsjetio ih je, »političkom varkom«. Sada je postalo nužno da se »iskuša vojna mašina. Vojska mora iskusiti stvarnu bitku prije velikog konačnog obračuna na zapadu.« Poljska pruža takvu priliku.

Vraćajući se na Englesku i Francusku, kazao je:

> Zapad ima samo dvije mogućnosti da se bori protiv nas:
>
> 1. Blokada: neće biti djelotvorna zbog naše neovisnosti i izvora pomoći na istoku.
>
> 2. Napad sa zapada s Maginotove linije. Držim da je to nemoguće.
>
> Još jednu mogućnost pruža povreda holandske, belgijske i švicarske neutralnosti. Engleska i Francuska neće povrijediti neutralnost tih zemalja. One zaista ne mogu pomoći Poljskoj.

Hoće li rat biti dug?

> Nitko ne računa na dugi rat. Da mi je gospodin von Brauchitsch rekao da će mu biti potrebno četiri godine za osvajanje Poljske, bio bih odgovorio: »U to se ne možemo upustiti.« Glupo je i pomisliti da Englezi žele voditi dugi rat.

Pošto je tako bar za svoje osobno zadovoljstvo svršio s Poljskom, Britanijom i Francuskom, Hitler je izvukao svoj najjači adut. Prešao je na Rusiju.

> Neprijatelj je imao još jednu nadu – da će Rusija postati naš neprijatelj nakon osvajanja Poljske. Neprijatelj nije računao s mojom neobično velikom odlučnošću. Naši su neprijatelji sitni crvi. Vidio sam ih u Münchenu.
>
> Bio sam uvjeren da Staljin nikad neće prihvatiti englesku ponudu. Samo je slijepi optimist mogao vjerovati da će Staljin biti toliko lud da ne prozre engleske namjere. Rusija nema nikakva interesa da podrži Poljsku... Smjenjivanje Litvinova bilo je presudno. Pogodilo me je kao hitac iz topa, kao znak promjene stava Moskve prema zapadnim silama.
>
> Doveo sam do postupne promjene u odnosu na Rusiju. U vezi s trgovinskim ugovorom stupili smo u političke razgovore. Konačno je došao od Rusa prijedlog pakta o nenapadanju. Prije četiri dana poduzeo sam poseban korak koji je doveo do toga da su Rusi jučer izjavili kako su spremni potpisati pakt. Uspostavljena je osobna veza sa Staljinom. Prekosutra će Ribbentrop zaključiti ugovor. Sada je Poljska u položaju u kakvom sam želio da bude... Učinjen je prvi korak do uništenja engleske hegemonije. Sada, kad sam izvršio političke pripreme, vojnicima je otvoren put.

Put će biti otvoren za vojnike pod uvjetom da Chamberlain ne izvuče drugi München. »Bojim se samo toga,« rekao je Hitler svojim ratnicima, »da neki *Schweinehund*[*] ne podnese kakav prijedlog za posredovanje.«

Nakon toga je sastanak prekinut radi ručka, ali tek pošto je Göring zahvalio Fuhreru što im je pokazao put i uvjerio ga da će svi rodovi vojske izvršiti svoju dužnost.*

Popodnevno predavanje Hitler je uglavnom posvetio sokolenju svojih vojnih šefova i nastojanju da ih očeliči za zadatak koji ih očekuje. Sve tri na brzinu nabačene bilješke o tom govoru ukazuju na njegovu prirodu.

> Najčvršća odlučnost s naše strane. Nikakvog suzdržavanja ni od čega. Svatko mora držati na umu da smo riješeni boriti se protiv zapadnih sila od samog početka. Borba na život i smrt... Dugo razdoblje mira ne bi nam ništa pomoglo... Muževno držanje... Imamo bolje ljudstvo... Oni na drugoj strani slabiji su... Godine 1918. narod je doživio slom, jer su duhovni preduvjeti bili nedostatni. Friedrich Veliki izdržao je samo zbog svoje duhovne snage.
>
> Uništenje Poljske ima prvenstvo. Cilj je uništiti aktivne oružane snage, a ne stići do određene linije. Sve da rat izbije i na zapadu, uništenje Poljske ostaje glavni cilj operacije. Brza odluka, s obzirom na godišnje doba.
>
> Dat ću propagandni razlog za otpočinjanje rata – nije važno hoće li biti prihvatljiv ili neće. Pobjednika nitko kasnije neće pitati je li govorio istinu ili nije. Kod počinjanja i vođenja rata nije važno pravo nego pobjeda.
>
> Zatvorite srca za milost! Djelujte okrutno! Osamdeset milijuna ljudi mora doći do svojih prava... Jači je u pravu... Budite oštri i nemilosrdni! Budite tvrdi na sve znakove sažaljenja! ... Tko god je razmišljao o uređenju ovog svijeta zna da mu je svrha uspjeh najboljeg primjenom sile...

Pošto se izgrmio u takvim ničeovskim ekshortacijama, Führer, koji se bio vinuo do sasvim pristojnog teutonskog bijesa, postepeno se smirio i izdao nekoliko smjernica za kampanju koja ih čeka. Brzina je presudna. On ima »nepokolebljivu vjeru« u njemačkog vojnika. Ako dođe do bilo kakve krize, to će biti samo zato što su komandanti izgubili živce. Prvi je cilj zabiti klinove od jugoistoka do Visle i od sjevera do Narewa i Visle. Na vojne operacije, tvrdio je, ne smije utjecati to što će on učiniti s Poljskom nakon njezina poraza. Tu je bio neodređen. Nova njemačka granica, rekao je, temeljit će se na »zdravim načelima«. Možda će uspostaviti malu poljsku tampon-državicu između Njemačke i Rusije.

Zapovijed za otpočinjanje neprijateljstava, zaključio je Hitler, bit će izdana kasnije, vjerojatno u subotu ujutro 26. kolovoza.

Sutradan, dvadeset trećeg, nakon sastanka šefova odsjeka OKW, general Halder je zabilježio u svoj dnevnik: »Dan Y konačno određen za dvadeset šestog (subota).«

NEUSPJEH SAVEZNIKA U MOSKVI

Do sredine kolovoza vojni razgovori u Moskvi između zapadnih demokracija i Sovjetskog Saveza stigli su praktički do mrtve točke – a za to je najviše bila kriva nepopustljivost Poljaka. Anglo-francuske vojne misije, sjetimo se, pošto su bile krenule sporim parobrodom u Lenjingrad, stigle su u Moskvu 11. kolovoza, točno tjedan dana pošto je razočarani Mr. Strang napustio ruski glavni grad, očito sretan što može predati generalima i admiralima teški i neugodni posao pregovaranja s Rusima.*

Ono što je trebalo žurno riješiti bio je vojni ugovor kojim će biti u detalje precizirano kako, gdje i čime se suprotstaviti nacističkim oružanim snagama. Ali kako povjerljivi zapisnici sa svakodnevnih vojnih razgovora i izvještaji britanskih pregovarača otkrivaju,[367] anglo-francuski vojni tim nije poslan u Moskvu da raspravi o pojedinostima već više o »općenitim načelima.« Rusi su, međutim, uporno zahtijevali da se odmah prijeđe na teške, određene – i po mišljenju saveznika – neugodne činjenice, a Varošilovljev odgovor na savezničku izjavu o načelima, koju je dao general Doumenc na prvom sastanku, glasio je da su ta načela »previše apstraktna i nebitna i da nikoga ne obvezuju ni na što... Nismo se okupili,« izjavio je hladno, »da dajemo apstraktne izjave nego da realiziramo potpun vojni ugovor.«

Sovjetski maršal je postavio nekoliko vrlo određenih pitanja: postoji li ikakav ugovor koji određuje kakvu će akciju Poljska poduzeti? Koliko britanskih trupa može biti upućeno kao pojačanje francuskoj vojsci prilikom izbijanja rata? Što će učiniti Belgija? Odgovori koje je dobio nisu bili naročito optimistički. Doumenc je rekao da mu ništa nije poznato o poljskim planovima. General Heywood je odgovorio da Britanci predviđaju »da prvi kontingent od šesnaest divizija bude spreman za akciju na samom početku rata, poslije čega će uslijediti drugi kontingent od šesnaest divizija«. Pritisnut od Vorošilova da otkrije koliko će trupa Britanija imati u trenutku izbijanja rata, Heywood je odgovorio: »U ovom času u Engleskoj postoji pet regularnih i jedna mehanizirana divizija.« Taj bijedni broj neugodno je iznenadio Ruse koji su bili spremni, rekli su, da protiv agresora na zapadu bace sto dvadeset pješadijskih divizija već početkom izbijanja neprijateljstava.

Što se tiče Belgije, general Doumec je odgovorio na rusko pitanje rekavši da »francuske trupe ne mogu ući u Belgiju ako, i dok, ih ona ne pozove, ali da je Francuska spremna da se odazove na svaki poziv«.

Taj odgovor doveo je vojne pregovarače u Moskvi do odlučnog pitanja, upravo onog koje su Britanci i Francuzi na sve načine htjeli da izbjegnu. Već na prvom sastanku, i opet na sudbonosnom zasjedanju od 14. kolovoza, maršal Vorošilov uporno je tvrdio da je bitno pitanje hoće li Poljska dopustiti sovjetskim trupama da stupe na njezin teritorij kako bi dočekali Nijemce. Ako neće, kako će saveznici spriječiti njemačku vojsku da brzo ne pregazi Poljsku? Još određenije – četrnaestog – upitao je: »Misle li britanski i francuski generalštabovi da Crvena armija može krenuti preko Poljske, posebno kroz prolaz Vilnjusa i preko Galicije, da bi uspostavila

kontakt s neprijateljem?«

U tome je bila srž cijelog pitanja. Kako je Seeds brzojavio u London, Rusi su sada

> pokrenuli fundamentalni problem na kojem će vojni pregovori uspjeti ili propasti i koji je zaista uzrok svim našim poteškoćama, još od samog početka političkih razgovora, naime, kako postići bilo kakav koristan sporazum sa Sovjetskim Savezom sve dok susjedi te zemlje podržavaju neku vrstu bojkota koji će prestati ... tek kad bude prekasno.

Ako to pitanje iskrsne – a kako i ne bi? – britanska je vlada dala admiralu Draxu instrukcije kako da postupi. Instrukcije, kako to otkrivaju povjerljivi britanski dokumenti, izgledaju nevjerojatno naivne kad se danas čitaju. »Osnovni stav« kojeg je trebalo da se drži, s obzirom na odbijanje Poljske i Rumunjske da »uopće uzmu u razmatranje planove za eventualnu suradnju«, bio je:

> Invazija Poljske i Rumunjske uvelike će izmijeniti njihovo gledište. Osim toga, Rusima nikako ne bi bilo u interesu da njemačka vojska zauzme položaje do same ruske granice... Zbog toga je u interesu Rusije da pripremi planove za pomoć i Poljskoj i Rumunjskoj, ako te zemlje budu napadnute.
>
> Ako Rusi predlože da vlade Britanije i Francuske saopće Poljskoj, Rumunjskoj ili baltičkim državama prijedloge koji se odnose na suradnju sa sovjetskom vladom ili generalštabom, delegacija se ne smije ni na šta obvezati, već o tome izvijestiti vladu.

To je i uradila.

Na sjednici od 14. kolovoza Vorošilov je zahtijevao »izravne odgovore« na svoja pitanja. »Bez točnog i nedvosmislenog odgovora,« rekao je, »nastavak vojnih razgovora bio bi beskoristan ... Sovjetska vojna misija,« dodao je, »ne može preporučiti svojoj vladi da sudjeluje u pothvatu koji je, očito, unaprijed osuđen na propast«.

Iz Pariza general Gamelin savjetovao je generalu Doumencu da pokuša odvratiti Ruse od tog predmeta razgovora. Razgovori, međutim, ne smiju biti odgođeni.[368]

Sastanak od 14. kolovoza, kako je kasnije izjavio general Doumenc, bio je dramatičan. Britanski i francuski delegati bili su dovedeni u škripac i to su znali. Pokušavali su da izbjegnu raspravu o glavnom problemu kako su znali i umjeli. Drax i Doumenc su dokazivali kako su uvjereni da će Poljaci i Rumunji zatražiti od Rusa pomoć čim budu napadnuti. Doumenc je bio uvjeren da će »preklinjati maršala da im pomogne«. Drax je smatrao da je upravo »nezamislivo« da oni ne bi zatražili sovjetsku pomoć. Dodao je – ne baš diplomatski, reklo bi se – »da će, ako ne zatraže pomoć kad bude potrebno, i ako dopuste da budu poraženi, njihove zemlje postati njemačke provincije«. To je bila posljednja stvar koju su Rusi željeli, jer bi značila prisutnost nacističkih armija na sovjetskoj granici, pa se Vorošilov neprestano vraćao na tu admiralovu nesretnu primjedbu.

Napokon su anglo-francuski predstavnici u neprilici izjavili da je Vorošilov pokrenuo politička pitanja koja oni nisu nadležni rješavati. Drax je izjavio da je Poljska suverena država i da za ulazak ruskih trupa suglasnost može dati samo njena vlada. Kako je to političko pitanje, mogu ga riješiti samo nadležne vlade. Predložio je da sovjetska vlada postavi to pitanje poljskoj vladi. Ruska se delegacija složila da je to politička stvar, ali je inzistirala na tome da vlade Britanije i Francuske postave to pitanje Poljacima i da izvrše pritisak na njih da se urazume.

Jesu li Rusi, s obzirom na pregovore s Nijemcima što su ih upravo u to vrijeme vodili, pregovarali s francusko-britanskim vojnim predstavnicima u dobroj vjeri? Ili su, kako je britansko i francusko Ministarstvo vanjskih poslova – da i ne spominjemo admirala Draxa kasnije zaključilo, inzistirali na pravu da upute trupe kroz Poljsku samo da bi otegnuli razgovore dok ne ustanove hoće li se moći nagoditi s Hitlerom?*

U početku su, kako to britanski i francuski povjerljivi izvori otkrivaju, zapadni saveznici zaista mislili da sovjetska vojna delegacija pregovara u dobroj vjeri – u stvari, da je svoj posao shvatila preozbiljno. Trinaesti kolovoza, nakon dva dana štabnih razgovora, ambasador Seeds je brzojavio u London kako su, po svemu sudeći, ruski vojni šefovi zaista »za posao«. Zbog toga su upute admiralu Draxu »da napreduje vrlo polako« izmijenjene i 15. kolovoza britanska vlada mu je naredila da pomogne Doumencu da se vojni razgovori »što skorije« zaključe. Naređenja kojima mu je zabranjeno da Rusima povjeri tajne vojne podatke djelimično su ukinuta.

Za razliku od početnih instrukcija da odugovlači, koje je svom admiralu dala britanska vlada, instrukcije što ih je generalu Doumencu dao osobno premijer Daladier bile su da što prije pokuša zaključiti vojni ugovor s Rusijom. Usprkos strahovanju Britanaca da bi ti podaci mogli stići do Nijemaca, Doumenc je drugog dana sastanka povjerio Rusima takve »strogo povjerljive brojke«, kako ih je nazvao, a koje su se odnosile na snagu francuske armije, da su sovjetski delegati obećali da će ih »zaboraviti« čim sastanak završi.

Tek 17. kolovoza, pošto su on i Drax tri dana uzalud čekali na instrukcije svojih vlada u vezi s odgovorom na poljsko pitanje, general Doumanc je telegrafirao u Pariz: »SSSR želi vojni pakt... Ne želi da mu dademo komad papira bez stvarnih obveza. Maršal Vorošilov tvrdi da će svi problemi ... biti pretreseni bez poteškoća čim se, kako kaže, riješi glavno pitanje.« Doumenc je energično požurivao Pariz da privoli Varšavu na prihvaćanje ruske pomoći.

Nasuprot široko rasprostranjenom vjerovanju u to vrijeme, ne samo u Moskvi nego i u zapadnim glavnim gradovima, da vlade Britanije i Francuske nisu ništa učinile da navedu Poljake kako bi pristali da sovjetske trupe dočekaju Nijemce na poljskom tlu, iz nedavno objavljenih dokumenata jasno proizlazi da su London i Pa-

riz otišli u tome dosta daleko – ali ne dovoljno daleko. Također je jasno da su Poljaci reagirali nevjerojatno glupo.[369]

Osamnaesti kolovoza, pošto je u Varšavi učinjen prvi anglo-francuski pokušaj da se Poljacima otvore oči, ministar vanjskih poslova Beck rekao je francuskom ambasadoru Leonu Noelu da Rusi »u vojnom pogledu ništa ne vrijede«, a general Stachiewicz, načelnik poljskog generalštaba, podržao ga je izjavivši da »ne vidi nikakve koristi od toga što bi trupe Crvene armije operirale u Poljskoj«.

Sutradan britanski i francuski ambasador opet su se sastali s Beckom i nagovarali ga da pristane na ruski prijedlog. Poljski ministar vanjskih poslova je okolišao, ali je obećao da će im sutra dati službeni odgovor. Anglo-francuski demarš u Varšavi uslijedio je nakon razgovora koji je vođen nešto ranije, devetnaesti kolovoza, u Parizu između Bonneta, francuskog ministra vanjskih poslova i britanskog otpravnika poslova. Na veliko čudo Britanaca, taj čovjek koji je nekad toliko podilazio Hitleru sad se veoma uzbudio zbog mogućnosti da izgubi Rusiju kao saveznika uslijed poljske nepopustljivosti.

> Bilo bi katastrofalno (rekao mu je Bonnet) da zbog poljskog odbijanja pregovori s Rusima ne uspiju ... Za Poljake je neodrživo da i dalje odbijaju jedinu, neposrednu, djelotvornu pomoć koju mogu dobiti u slučaju njemačkog napada. Vlade Britanije i Francuske našle bi se u gotovo nemogućem položaju kad bi morale tražiti da njihove zemlje stupe u rat kako bi zaštitile Poljsku koja je odbila tu pomoć.

Ako je tako bilo – a nema sumnje da je bilo – zašto vlade Britanije i Francuske u tom teškom trenutku nisu izvršile jak pritisak na Varšavu i jednostavno rekle da, sve dok poljska vlada ne pristane da prihvati rusku pomoć, Britanija i Francuska ne vide razlog da same stupe u rat kako bi pomogle Poljskoj? Formalni anglo-poljski ugovor o uzajamnoj pomoći još nije bio potpisan. Zar se pristanak Varšave da primi rusku vojnu pomoć nije mogao postaviti kao uvjet za zaključenje pakta?*

U razgovoru s britanskim otpravnikom poslova u Parizu 19. kolovoza, Bonnet je to predložio, ali vlada u Londonu prijeko je gledala na takav »manevar«, kako ga je *Downing Street* nazvao. U takvu krajnost Chamberlain i Halifax nisu htjeli da idu.

Ujutro 20. kolovoza poljski načelnik generalštaba obavijestio je britanskog vojnog atašea u Varšavi da »ni u kojem slučaju neće pristati na puštanje sovjetskih trupa u Poljsku«. Iste večeri Beck je formalno odbacio anglo-francuski zahtjev. Te iste večeri, preko svog ambasadora u Varšavi, Halifax je pozvao poljskog ministra vanjskih poslova da iznova razmotri to pitanje, energično ističući da poljski stav »osujećuje« vojne razgovore u Moskvi. Ali Beck je ostao nepopustljiv. »Ne dopuštam,« rekao je francuskom ambasadoru, »da se vodi bilo kakva rasprava u vezi s korištenjem našeg teritorija od stranih trupa. Mi nismo sklopili vojni sporazum s

SSSR-om. I ne želimo ga.«

Očajan zbog takve slijepe tvrdoglavosti poljske vlade, premijer Daladier, prema izjavi koju je; 18. srpnja 1946. dao francuskoj Ustavotvornoj skupštini, preuzeo je stvar u svoje ruke. Pošto je još jednom apelirao na Poljake da budu realisti, 21. kolovoza ujutro telegrafirao je generalu Doumencu i ovlastio ga da potpiše vojni ugovor s Rusijom pod najboljim uvjetima koje može postići, ali uz uvjet da ga odobri francuska vlada. U isto vrijeme Bonnet je, prema jednom kasnijem iskazu, naredio ambasadoru Paul-Émilu Naggiaru da kaže Molotovu da Francuska »u načelu« pristaje na prolaz sovjetskih trupa kroz Poljsku, ako je Njemačka napadne.

Bila je to, međutim, beskorisna gesta sve dok Poljaci ne pristanu – i, kao što sada znamo, isto tako uzaludna, s obzirom na stanje rusko-njemačkih odnosa. Doumenc nije primio Daladierov brzojav sve do kasno uvečer 21. kolovoza. Kada je sutradan – u predvečerje Ribbentropova puta u Moskvu – upozorio na nj Vorošilova, sovjetski maršal bio je neobično skeptičan. Zahtijevao je od francuskog generala da vidi punomoć kojom ga francuska vlada, kako je rekao, ovlašćuje da potpiše vojni pakt kojim se dopušta prolaz ruskih trupa kroz Poljsku. Doumenc je to, jasno, odbio. Vorošilov je nadalje htio znati kakav je stav Britanije i je li dobiven pristanak Poljske. Bila su to neugodna pitanja i Doumenc je samo odgovorio da o tome nema obavještenja.

Ni pitanja ni odgovori nisu, međutim, više imali nikakvog smisla. Izmijenjeni su prekasno. Ribbentrop je već bio na putu za Moskvu. Njegov dolazak je najavljen prethodne noći, a također njegova svrha: potpisivanje pakta o nenapadanju između nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza.

Vorošilov, koji je, čini se, istinski zavolio francuskog generala, pokušao je da mu obzirno da do znanja da će njihovi kontakti ubrzo prestati.

> Bojim se samo jednog (rekao je Vorošilov). Francuzi i Englezi su dopustili da se političke i vojne rasprave previše otegnu. Zbog toga sada.- ne smijemo isključiti mogućnost izvjesnih političkih zbivanja.*

RIBBENTROP U MOSKVI: 23. KOLOVOZA 1939.

Vrijeme za ta »izvjesna politička zbivanja« je došlo. Naoružan Hitlerovim neograničenim pismenim ovlaštenjima da zaključi ugovor o nenapadanju i »ostale sporazume« sa Sovjetskim Savezom, koji će stupiti na snagu čim budu potpisani, Ribbentrop je 22. kolovoza krenuo avionom u Moskvu. Brojna njemačka delegacija provela je noć u Königsbergu (danas Kalinjingrad) u Istočnoj Pruskoj, gdje je nacistički ministar vanjskih poslova, prema dru Schmidtu, radio cijelu noć, neprekidno telefoni-

rao u Berlin i Berchtesgaden i pravio opširne bilješke za svoje razgovore sa Staljinom i Molotovom.

Dva velika transportna aviona tipa *Condor* koji su prevozili njemačku delegaciju stigli su u Moskvu 23. kolovoza u podne, i nakon žurnog ručka u ambasadi, Ribbentrop je požurio u Kremlj da se ogleda sa sovjetskim diktatorom i njegovim komesarom za vanjske poslove. Njihov prvi sastanak trajao je tri sata i, kako je Ribbentrop obavijestio Hitlera »veoma hitnim« brzojavom, počeo je dobro za Nijemce.[370] Sudeći po toj poruci ministra vanjskih poslova, nije uopće bilo teškoća oko postizanja sporazuma o uvjetima pakta o nenapadanju kojim će Sovjetski Savez ostati izvan Hitlerova rata. U stvari, jedina posve beznačajna poteškoća, javio je, odnosi se na podjelu plijena. Rusi su zahtijevali, rekao je, da Njemačka prizna da su male luke Liepaja i Ventspils u Latviji »u njihovoj interesnoj sferi«. Kako će čitava Latvija biti na sovjetskoj strani crte koja dijeli interese dviju sila, taj zahtjev nije predstavljao nikakav problem te je Hitler brzo pristao na nj. Poslije prve konferencije, Ribbentrop je također izvijestio Führera »da se razmatra potpisivanje tajnog protokola o određivanju granica zajedničkih interesnih sfera u čitavom istočnom području«.

Svi dokumenti – ugovor o nenapadanju i tajni protokol – potpisani su u Kremlju na drugom sastanku kasnije u toku te iste večeri. Nijemci i Rusi tako su se lako složili da je zasjedanje, koje je trajalo do u sitne sate slijedećeg jutra, proteklo u izvanrednom raspoloženju, bez cjenkanja, uglavnom u toplom i prijateljskom razglabanju o stanju u svijetu, od zemlje do zemlje, uz neizbježne srdačne zdravice karakteristične za svečana primanja u Kremlju. Tajni njemački memorandum, koji je sastavio jedan od prisutnih članova njemačke delegacije, sačuvao je za budućnost opis tog nevjerojatnog prizora.[371]

Na Staljinova pitanja o ambicijama njemačkih partnera, Italije i Japana, Ribbentrop je odgovarao veselo i bezbrižno. Što se tiče Engleske, sovjetski diktator i nacistički ministar vanjskih poslova, koji je sada i te kako pazio na svoje ponašanje, odmah su ustanovili da se slažu. Britanska vojna misija u Moskvi, povjerio je Staljin svojem gostu, »nikad nije rekla sovjetskoj vladi što zapravo hoće«. Ribbentrop je odgovorio ističući da je Britanija uvijek nastojala da unese razdor u dobre odnose između Njemačke i Sovjetskog Saveza. »Engleska je nemoćna,« hvalisao se, »i želi da se drugi bore za njene sebične ciljeve i dominaciju nad svijetom.«

»Staljin se brzo suglasio,« kaže se u njemačkom memorandumu, i napomenuo: »Ako Engleska zagospodari svijetom, bit će to zbog gluposti ostalih zemalja koje uvijek puštaju da ih blefira.«

Do tog časa sovjetski vlastodržac i Hitlerov ministar vanjskih poslova toliko su bili sjajno uznapredovali da ih spominjanje Pakta protiv Kominterne nije više dovodilo u nepriliku. Ribbentrop je ponovo objasnio da pakt nije uperen protiv Rusije

nego protiv zapadnih demokracija. Staljin je upao s napomenom da je zaista »Pakt protiv Kominterne najviše uplašio londonski City (tj. britanske financijske magnate) i engleske trgovce«.

U tom trenutku, odaje njemački memorandum, Ribbentrop je bio tako dobro raspoložen zbog Staljinova susretljiva držanja da je čak pokušao ispričati par viceva – što je zaista bio podvig za čovjeka s onoliko malo smisla za humor.

> Ministar vanjskih poslova Reicha (kaže se dalje u memorandumu) šaljivo je napomenuo da se Staljin sigurno manje plaši Pakta protiv Kominterne nego londonski City i engleski trgovci. Što njemački narod misli, jasno se vidi iz dosjetke koja potječe od Berlinaca, opće poznatih po duhovitosti i šaljivosti, da će se Staljin još i sâm pridružiti Paktu protiv Kominterne.

Na kraju se nacistički ministar vanjskih poslova posebno zadržao na tome kako je njemački narod toplo pozdravio nagodbu s Rusijom. »Gospodin Staljin je odgovorio,« kaže se u njemačkom izvještaju, »da doista vjeruje u to. Nijemci žele mir.«

Takve besmislice postale su još besmislenije kada je došlo vrijeme zdravicama.

> Gospodin Staljin spontano je nazdravio Führeru.
>
> »Znam koliko njemački narod voli svog Führera. Zato bih želio da ispijem čašu u njegovo zdravlje.«
>
> Gospodin Molotov pio je u zdravlje ministra vanjskih poslova Reicha ... Gospoda Molotov i Staljin više su puta pili za Pakt o nenapadanju, za novo razdoblje u njemačko-ruskim odnosima i za njemački narod.
>
> Zauzvrat, ministar vanjskih poslova Reicha nazdravio je gospodinu Staljinu, sovjetskoj vladi i povoljnom razvoju odnosa između Njemačke i Sovjetskog Saveza.

Ali, usprkos tako toplim izmjenama želja između onih koji su donedavna bili smrtni neprijatelji, čini se da je Staljin ipak zadržao izvjesne rezerve o tome da će se nacisti pridržavati pakta. Kad je Ribbentrop odlazio, odveo ga je u stranu i rekao: »Sovjetska vlada shvaća novi pakt vrlo ozbiljno. On jamči svojom časnom rječju da Sovjetski Savez neće izdati svog partnera.«

Što su to novi partneri potpisali?

Objavljeni ugovor istakao je obećanje da ni jedna sila neće napasti drugu. Ako jedna od njih postane »objekt ratne akcije« od treće sile, druga strana »neće ni na koji način pomagati tu treću silu«. Ni Njemačka ni Rusija neće se »priključiti bilo kojoj grupaciji sila koja je izravno ili neizravno uperena protiv druge strane«.*

Na taj način Hitler je dobio ono što je posebno želio: direktno obećanje Sovjetskog Saveza da se neće pridružiti Britaniji i Francuskoj ako one, poštujući svoje ugovorne obaveze, priskoče u pomoć Poljskoj kad bude napadnuta.*

Cijena koju je za to platio zapisana je u »tajnom dopunskom protokolu« ugovora:

Prilikom potpisivanja sporazuma o nenapadanju između Njemačke i Sovjetskog Saveza opunomoćeni potpisnici raspravljali su u strogo povjerljivim razgovorima o pitanjima određivanja granica njihovih interesnih sfera u istočnoj Evropi.

1. U slučaju teritorijalnih i političkih promjena na teritorijima koji pripadaju baltičkim državama (Finskoj, Estoniji, Latviji, Litvi), sjeverna granica Litve predstavljat će granicu interesnih sfera Njemačke i SSSR-a.

2. U slučaju teritorijalnih i političkih promjena na teritoriji koji pripada poljskoj državi, interesne sfere Njemačke i SSSR-a bit će približno razgraničene potezom rijeka Narev, Visle i San.

Pitanje je li u interesu obiju strana podržavanje nezavisnosti poljske države, i kako će granice te države biti povučene, bit će definitivno određeno tek u toku daljnjeg političkog razvoja.

U svakom slučaju, dvije vlade riješit će to pitanje prijateljski i s razumijevanjem.

Još jednom su se Njemačka i Rusija, kao u doba njemačkih kraljeva i ruskih careva, sporazumjele oko podjele Poljske. A Hitler je dao Staljinu slobodne ruke u istočnom Baltiku.

Konačno, u jugoistočnoj Evropi Rusi su naglasili svoje zanimanje za Besarabiju, koju je Sovjetski Savez izgubio 1919. kad je pripala Rumunjskoj, a Nijemci su svečano izjavili da ih taj teritorij ne zanima – ustupak koji će Ribbentrop kasnije požaliti.

»Ovaj protokol,« zaključeno je u dokumentu, »obje strane smatrat će za strogu tajnu.«[372]

I zaista, za njegov sadržaj saznalo se tek poslije rata, kad je zaplijenjen njemački tajni arhiv.

Sutradan, 24. kolovoza, dok je ushićeni Ribbentrop letio natrag u Berlin, savezničke vojne misije u Moskvi zatražile su primanje kod Vorošilova. Admiral Drax je čak poslao maršalu hitno pismo u kojem ga je upitao za mišljenje o nastavku njihovih razgovora.

Vorošilov ga je dao britanskom i francuskom vojnom osoblju u 13 sati idućeg dana, 25. kolovoza. »S obzirom na izmijenjenu političku situaciju,« rekao je, »nastavljanje razgovora ne bi imalo nikakve svrhe.«

Dvije godine kasnije, kada su njemačke trupe nasrnule na Rusiju grubo kršeći pakt, Staljin će još uvijek opravdavati svoju odvratnu nagodbu s Hitlerom skovanu iza leđa anglo-francuskih vojnih delegacija koje su došle u Moskvu na pregovore. »Osigurali smo mir našoj zemlji za godinu i pol,« hvalio se u radio-emisiji ruskom narodu 3. srpnja 1941, »kao i priliku da pripremimo snage za otpor ako fašistička Njemačka riskira da napadne našu zemlju, usprkos ugovoru. To je bio određeni dobitak za našu zemlju i gubitak za fašističku Njemačku.«

Je li zaista bio? O toj se stvari raspravlja do danas. Da je ta prljava, tajna nagodba

dala Staljinu istu mogućnost za predah – *peredišku* – koju je car Aleksandar I dobio od Napoleona u Tilsitu 1807, a Lenjin od Nijemaca u Brest-Litovsku 1917, bilo je očito. Za kratko vrijeme ona je također donijela Sovjetskom Savezu isturen obrambeni položaj protiv Njemačke izvan postojećih ruskih granica, uključujući baze na Baltičkom moru i Finskoj – na račun Poljaka, Latvijaca, Estonaca i Finaca. Najvažnije od svega, kako je to u službenoj sovjetskoj *Povijesti diplomacije* kasnije naglašeno, pružila je Kremlju sigurnost da će zapadne sile biti nepovratno angažirane protiv Trećeg Reicha, ako Njemačka kasnije napadne Rusiju, i da se Sovjetski Savez neće naći sam protiv njemačke sile, kao što se Staljin pribojavao u toku čitavog ljeta 1939. godine.

Sve je to nesumnjivo točno, ali postoji i druga strana. Dok se Hitler odlučio da napadne Rusiju, poljske i francuske armije te britanske ekspedicione snage na kontinentu bile su uništene, Njemačka je imala na raspolaganju sredstva cijele Evrope i nije bilo zapadne fronte koja bi joj vezivala ruke. U toku 1941, 1942. i 1943. godine Staljin se gorko žalio da nema druge fronte u Evropi protiv Njemačke i da je Rusija prisiljena da nosi glavni teret rata vezujući na se gotovo čitavu njemačku kopnenu vojsku. Godine 1939-40. postojala je zapadna fronta koja je držala prikovane njemačke snage. A Poljska ne bi bila pregažena za četrnaest dana da su joj Rusi pomogli, umjesto što su joj zabili nož u leđa.* Osim toga, možda uopće ne bi bilo rata da je Hitler znao da će se morati suprotstaviti Rusiji, Poljskoj, Engleskoj i Francuskoj istovremeno. Čak bi i politički bojažljivi njemački generali, ako se može suditi po njihovim kasnijim izjavama u Nürnbergu, možda odlučnije nastupili protiv upuštanja u rat s tako moćnom koalicijom. Potkraj svibnja, prema izjavi francuskog ambasadora u Berlinu, i Keitel i Brauchitsch su upozorili Hitlera da Njemačka ima slabe izglede da pobijedi u ratu u kojem bi Rusija sudjelovala na neprijateljskoj strani.

Nijedan državnik, čak ni diktator, ne može proreći tok događaja za duže razdoblje. Diskutabilno je, kako je to tvrdio Churchill, je li Staljinov hladnokrvni potez oko nagodbe s Hitlerom zaista bio »u danom trenutku neobično realističan«.[373] Staljinov prvi i osnovni cilj bio je, kao i svakom drugom šefu države, sigurnost njegove zemlje. U ljeto 1939. bio je uvjeren, kako je kasnije rekao Churchillu, da će Hitler stupiti u rat. Odlučio je da ne dopusti da Rusija bude dovedena u katastrofalan položaj, da se sama mora suočiti s njemačkom vojskom. Ako se pokaže da je siguran savez sa zapadom nemoguć, zašto se ne bi okrenuo Hitleru koji je iznenada pokucao na njegova vrata?

Potkraj mjeseca srpnja 1939. Staljin je, očigledno, bio uvjeren da Francuska i Britanija ne samo da ne žele uspostavljanje čvrstog savezništva nego da je cilj Chamberlainove vlade u Britaniji potaknuti Hitlera da svoje ratove vodi u istočnoj Evropi. Čini se da je veoma sumnjao da će se Britanija držati jamstva koje je dala

Poljskoj, kao što se ni Francuska nije držala svojih obveza prema Čehoslovačkoj. I sve što se događalo na zapadu u posljednje dvije godine samo je povećavalo njegove sumnje: Chamberlainovo odbacivanje sovjetskih prijedloga poslije *Anschlussa* i nakon nacističke okupacije Čehoslovačke da se održe konferencije na kojima bi bili izrađeni planovi za zaustavljanje daljnje nacističke agresije; Chamberlainovo popuštanje Hitleru u Münchenu, odakle je Rusija bila isključena; Chamberlainova odlaganja i oklijevanja u pregovorima oko obrambenog saveza protiv Njemačke dok su sudbonosni ljetni dani godine 1939. prolazili.

Jedna je stvar bila jasna – gotovo svima osim Chamberlainu. Brodolom anglofrancuske diplomacije, koja je uvijek posrtala i teturala kad god bi Hitler učinio kakav potez, bio je sada potpun.* Korak po korak uzmicale su dvije zapadne demokracije: kad ih je Hitler izazvao objavljujući aktiviranje rezervista 1935. godine, kada je okupirao Rajnsku oblast 1936. godine, kada je okupirao Austriju 1938. godine i iste godine zatražio i dobio Sudete. Sjedile su skrštenih ruku dok je zauzimao ostatak Čehoslovačke 1939. godine. Sa Sovjetskim Savezom na svojoj strani, još uvijek su mogle odvratiti njemačkog diktatora da ne započne rat ili, u slučaju neuspjeha, da ga relativno brzo potuku u vojnom sukobu. Ali dopustile su da im i ta posljednja prilika izmakne iz ruku.* I sada, u najgore vrijeme, u najgorim okolnostima, ostale su obvezne da priskoče u pomoć Poljskoj kad bude napadnuta.

Optužbe iz Londona i Pariza zbog Staljinove dvoličnosti postajale su sve glasnije i ogorčenije. Sovjetski je despot godinama upozoravao na »fašističke zvijeri« i pozivao miroljubive države da se okupe kako bi zaustavile nacističku agresiju. Sada je postojao njezin ortak. Kremlj može tvrditi, kao što i jest, da je Sovjetski Savez učinio samo ono što su Britanija i Francuska bile učinile pred godinu dana u Münchenu: na račun jedne male države kupio je mir i vrijeme da se naoruža protiv Njemačke. Ako je Chamberlain bio prav i častan kad je, podilazeći Hitleru u rujnu 1938. godine, žrtvovao Čehoslovačku, je li Staljin kriv i nečastan što je učinio ustupke Führeru godinu dana kasnije na račun Poljske koja je ionako odbacila sovjetsku pomoć?

Za Staljinovu ciničnu i tajnu nagodbu s Hitlerom o podjeli Poljske i slobodnim rukama da prigrabi Latviju, Estoniju, Finsku i Besarabiju, nije se znalo izvan Berlina i Moskve, ali će je ubrzo otkriti sovjetski postupci i ona će čak i tada šokirati svijet. Rusi su mogli reći, kao što i jesu, da samo vraćaju teritorije koji su im bili oduzeti poslije prvog svjetskog rata, ali narodi tih zemalja nisu bili Rusi i nisu pokazivali ni najmanje želje da se vrate u Rusiju.* Jedino sila, koju su Sovjeti izbjegavali u vrijeme dok je vanjsku politiku vodio Litvinov, mogla ih je prisiliti da se vrate.

Od pristupanja Ligi naroda, Sovjetski Savez je stekao izvjestan ugled kao pobornik mira i vodeći protivnik fašističke agresije. Taj moralni kapital bio je potpuno izgubljen.

Bilješke

Petnaesto poglavlje

* Jedini pronađeni izvor podataka o onome što se dogodilo na ovom sastanku jest dnevnik generala Haldera, načelnika Generalštaba kopnene vojske. To je prvi zapis, 14. kolovoza 1939. Halder je vodio svoj dnevnik Gabelsbergerovom stenografijom i to je dragocjen dokument o najpovjerljivijim vojnim i političkim zbivanjima u nacističkoj Njemačkoj od 14. kolovoza 1939. do 24. rujna 1942, kada je uklonjen s položaja. Obersalcberški zapis sastoji se od Halderovih stenografskih bilježaka, koje je pisao na brzinu dok je Hitler govorio, i od kratkog pregleda koji je na kraju dodao. Čudno je što nijedan američki ili britanski izdavač nije objavio Halderov dnevnik. Piscu je bila pristupačna normalna verzija dnevnika koju je sam Halder prepisao u toku pisanja ove knjige. Hitlerov dnevni protokol potvrđuje datum ovog sastanka i dodaje da je, pored vrhovnih komandanata Brauchitscha, Göringa i Raedera, prisustvovao i dr Todt, inženjer koji je bio sagradio Zapadni bedem.

* Dahlerus je rekao nürnberškom sudu 19. ožujka 1946. kad je svjedočio o Göringu, da je feldmaršal uvjerio britanske poslovne ljude na »časnu riječ« da će uraditi sve što je u njegovoj moći da spriječi rat. Ali Göringovo duševno stanje u to doba moglo se bolje izraziti izjavom koju je dao dva dana nakon susreta s britanskim posjetiocima. Hvaleći se zračnom obranom *Luftwaffe*, rekao je: »Na Ruhr neće pasti niti jedna bomba! Ako neki neprijateljski bombarder stigne do Ruhra, više se ne zovem Hermann Göring: možete me zvati Meier!« To hvalisanje ubrzo će požaliti.

* Naujocks je imao svoje prste i u »Venlo incidentu«, o kojem će biti riječi kasnije. Bio je umiješan u pothvat da se njemački vojnici preruše u holandske i belgijske uniforme pograničnih stražara za invazije na zapadu u svibnju 1940. U početku rata rukovodio je odjeljenjem SD koje je, krivotvorilo pasoše, i tada je predložio »Operaciju Bernhard«, fantastičnu zamisao da se u Englesku prebace krivotvorene britanske novčanice. Kad je Heydrichu konačno dosadio, prisilio ga je da služi u redovima jednog pješadijskog puka SS u Rusiji, gdje je bio ranjen. Godine 1944. Naujocks se pojavio u Belgiji kao ekonomski administrator, ali izgleda da je njegov glavni posao u to vrijeme bio da u Danskoj ubija članove danskog pokreta otpora. Vjerojatno je prebjegao američkoj vojsci u Belgiju da spasi kožu. U stvari, proveo je uzbudljiv život. Zatvoren kao ratni zločinac 1946, izveo je dramatičan bijeg iz specijalnog logora u Njemačkoj za ratne zločince i tako izbjegao suđenju. U toku pisanja ove knjige, nije uhvaćen niti se išta za nj čulo. Prikaz njegova bijega dan je u Schaumburg-Lippeovom *Zwischen Krone und Kerker*.

* SS *Oberführer* dr Mehlhorn koji je upravljao SD pod Heydrichom. Schellenberg u svojim memoarima *(The Labyrinth,* str. 48–50) priča da mu je Mehlhorn rekao 26. kolovoza da je bio zadužen za inscenaciju tobožnjeg napada na Gleiwitz, ali da se Mehlhorn izvukao pretvarajući se da je bolestan. Mehlhornov je želudac ojačao u kasnijim godinama. Za rata je bio istaknut podstrekač terora Gestapoa u Poljskoj.

* Podmornice su isplovile između 19. i 23. kolovoza; *Graf Spee* dvadeset prvog, a *Deutschland* dvadeset četvrtog.

* Britanska vlada uskoro je saznala za to. Sedamnaesti kolovoza Sumner Welles, pomoćnik ministra za vanjske poslove Sjedinjenih Država, obavijestio je britanskog ambasadora u Washingtonu o Molotovljevim prijedlozima Schulenburgu. Dan prije američki ambasador u Moskvi brzojavio ih je Washingtonu i bili su sto posto točni.[374] Ambasador Steinhardt razgovarao je s Molotovom 16. kolovoza.

* Potpisan je u Berlinu u nedjelju 20. kolovoza u 2 sata.

* Nikakav službeni zapisnik Hitlerove harange nije pronađen. Postoji nekoliko zapisa, od kojih su dva napisali visoki oficiri iz bilježaka načinjenih na brzinu za vrijeme sastanka. Jedan, koji je napisao admiral Hermann Böhm, komandant flote otvorenog mora, predočen je u Nürnbergu prilikom obrane admirala Raedera i objavljen na izvornom njemačkom u TMWC, XLI. str. 16–25. General Halder napravio je opsežne bilješke svojom jedinstvenom Gabelsbergerovom stenografijom a engleski prijevod zapisa od 22. kolovoza objavljen je u DGFP. VII, str. 557–59. Glavni dokument sa zasjedanja koji je optužba upotrijebila kao dokaz na nürnberškom suđenju sastoji se od nepotpisanog memoranduma u dva dijela iz arhiva OKW koji su zaplijenile američke trupe u Saalfeldenu, u austrijskom Tirolu. Štampan je u engleskom prijevodu u NCA. III, str. 581–86 (Nürnberški dokument 798 – PS). 665–66 (ND 1014-PS) i također u DGFP. VII. str. 200–6. Izvoran njemački tekst dvodjelnog memoranduma je, naravno, u svescima TMWC. Po njemu Hitlerov jezik ispada nešto življi nego što je u admirala Böhma i generala Haldera, ali sve tri verzije sličnog su sadržaja i nema sumnje o njihovoj vjerodostojnosti. U Nürnbergu se donekle sumnjalo u četvrti prikaz Hitlerova govora, zaveden kao ND C-3 (NCA, VII, str. 752–54) i, premda se spominje u toku procesa, optužba ga nije upotrijebila kao dokaz. Iako, nesumnjivo, zvuči autentično možda su ga uljepšale osobe koje nisu prisustvovale sastanku u Berghofu. Sastavljajući Hitlerove primjedbe, poslužio sam se zapisima Böhma i Haldera te nepotpisanim memorandumom koji je usvojen u Nürnbergu kao dokaz.

* Prasac, krmak (gruba pogrda). (Prev)

* Prema iskazu u Nürnberškom dokumentu C-3 (vidi prethodnu fusnotu), Göring je skočio na stol i počeo »krvoločno zahvaljivati i okrutno svašta obećavati. Plesao je naokolo poput divljaka. Ona nekolicina sumnjičavih šutjela je«. Ovaj opis uvelike je razdražio Göringa u toku ispitivanja u Nürnbergu, 28. i 29. kolovoza 1945. »Poričem činjenicu da sam stajao na stolu.« rekao je Göring. »Želim da znate da je govor održan u velikoj dvorani Hitlerove privatne kuće. Nemam običaj skakati po stolovima u privatnim kućama. Takvo držanje bilo bi potpuno nespojivo s položajem njemačkog oficira«.

»No, činjenica je«, rekao je pukovnik John H. Amen, američki istražitelj, »da ste prvi pljeskali poslije govora, zar ne?«

»Da, ali ne na stolu«, uzvratio je Göring.[375]

* »Ponižavajuće iskustvo«, nazvao ga je Strang u svojoj poruci Ministarstvu vanjskih poslova 20. srpnja.[376]

* Analiza toka vremena veoma mnogo govori. Molotov nije primio nacistički prijedlog da Ribbentrop dođe u Moskvu sve do 15. kolovoza uvečer. I, premda ga nije konačno prihvatio, dao je naslutiti da se Rusija zanima za pakt o nenapadanju s Njemačkom koji bi, naravno, pregovore o vojnom savezu s Francuskom i Britanijom učinio suvišnim. Najbolji zaključak do kojega pisac ove knjige dolazi jest da je Kremlj 14. kolovoza, kada je Vorošilov zahtijevao »jasan odgovor« na pitanje da li dopustiti sovjetskim trupama da dočekaju Nijemce u Poljskoj, još uvijek razmišljao kojoj strani da se prikloni. Na žalost, ruski dokumenti koji bi razjasnili to teško pitanje, nisu objavljeni. Kako bilo da bilo, čini se da se Staljin još nije bio konačno odlučio do 19. kolovoza po podne.

* Lloyd George u Donjem domu 3. travnja, četiri dana pošto je Chamberlainova jednostrana garancija za Poljsku bila najavljena, preporučio je britanskoj vladi da postavi takav uvjet. »Ako stupimo u rat bez ruske pomoći, upast ćemo u stupicu. To je jedina zemlja čije armije mogu stići tamo (u Poljsku) ... Ne shvaćam zašto, prije nego što se obavežemo na taj ogromni pothvat, nismo unaprijed osigurali pristanak Rusije ... Ako Rusija nije uvučena u ovu stvar zbog nekih osjećaja Poljaka da ne žele tamo Ruse, na nama je da postavimo uvjete, a ako Poljaci nisu spremni da prihvate jedine uvjete pod kojima im možemo uspješno pomoći, onda oni moraju za to biti odgovorni«.

* Prethodnog jutra. 21, kolovoza, na sjednici vojnih delegata Vorošilov je zatražio odgađanje razgovora na neodređeno vrijeme pod izgovorom da će on i njegove kolege biti zaposleni oko jesenskih manevara. Na anglo-francuske proteste zbog takvog odgađanja, maršal je odgovorio: »Namjere sovjetske delegacije bile su, i još su uvijek, da se postigne sporazum u pogledu organizacije vojne suradnje oružanih snaga triju strana ... Kako SSSR nema zajedničke granice s Njemačkom, on može pomoći Francuskoj, Britaniji, Poljskoj i Rumunjskoj samo pod

uvjetom da se trupama dade pravo prolaza kroz poljski i rumunjski teritorij ... Sovjetske snage ne mogu surađivati s oružanim snagama Britanije i Francuske ako im se ne dopusti prolaz kroz poljski i rumunjski teritorij ... Sovjetska vojna delegacija ne može sebi predočiti kako su vlade i generalštabovi Velike Britanije i Francuske mogli uputiti svoje misije u SSSR ... a ne dati im neke smjernice u pogledu takve osnovne stvari ... To samo pokazuje da ima razloga da se posumnja u njihovu želju da započnu ozbiljnu i djelotvornu suradnju sa SSSR-om.«

Logika maršalovih vojnih dokaza bila je zdrava i neuspjeh vlada Francuske, a naročito Britanije, da dogovore na to, pokazat će se katastrofalnim. Ali ponavljati sve to – s preostalim dijelom izjave – tako kasno, 21. kolovoza, kada je Vorošilov već morao znati za Staljinovu odluku od 19. kolovoza, bilo je licemjerno.

* VII. član predvidio je da ugovor stupi na snagu neposredno nakon potpisivanja. Formalna ratifikacija u dvjema tako totalitarnim državama bila je, dakako, puka formalnost. Za to je ipak bilo potrebno nekoliko dana. Hitler je inzistirao na ovom uvjetu.

* Doslovni tekst najvažnijih odredaba gotovo je istovjetan sa sovjetskim nacrtom, koji je Molotov predao Schulenburgu 19. kolovoza i koji je Hitler u svom brzojavu Staljinu prihvatio. Ruski nacrt pobliže navodi da će ugovor o nenapadanju biti valjan jedino ako bude istovremeno potpisan »posebni protokol« koji će predstavljati integralni dio pakta.[377]

Prema Friedrichu Gausu koji je sudjelovao na večernjem sastanku, bombastičan uvod, koji je Ribbentrop htio umetnuti ističući stvaranje prijateljskih sovjetsko-njemačkih odnosa, bio je izbačen na Staljinov zahtjev. Sovjetski diktator žalio se »da sovjetska vlada ne može iznenada dati javnosti uvjeravanja o prijateljstvu jer se nacistička vlada već šest godina nabacuje blatom na nju«.[378]

* Crvena armija prešla je tadašnju granicu Poljske sedamnaestog dana nakon njemačkog napada i do 28. rujna zaposjela dijelove zapadne Bjelorusije i Ukrajine koji su poslije prvog svjetskog rata pripali Poljskoj. (Red.)

* A također poljske diplomacije. Ambasador Noel obavijestio je u hitnom pismu Pariz o reakciji ministra vanjskih poslova Becka na potpisivanje nacističko-sovjetskog pakta: »Beck uopće nije uznemiren, a čini se ni najmanje zabrinut. On vjeruje da se u biti praktično ništa nije promijenilo.«

* Usprkos mnogim upozorenjima, kao što smo vidjeli, da Hitler očijuka s Kremljom. Prvi lipnja gospodin Coulondre, francuski ambasador u Berlinu, obavijestio je Bonneta, francuskog ministra vanjskih poslova, da Hitler sve više i više misli na Rusiju. »Hitler će riskirati rat.« piše Coulondre, »ako se ne bude morao boriti protiv Rusije.

U drugu ruku, ako bude znao da se mora i protiv nje boriti, radije će se povući nego da izloži svoju zemlju, svoju partiju i sebe sama uništenju.« Ambasador je zagovarao brzo zaključenje anglo-francuskih pregovora u Moskvi i savjetovao Parizu da britanski ambasador u Berlinu učini sličan apel na svoju vladu u Londonu. *(French Yellow Book,* francusko izdanje, str. 180-81.).

Petnaesti kolovoza i Coulondre i Henderson sastali su se s Weizsäckerom u Ministarstvu vanjskih poslova. Britanski ambasador izvijestio je London da je državni sekretar uvjeren da će Sovjetski Savez »na koncu sudjelovati u diobi poljskog plijena«. *(British Blue Book,* str. 91.). I Coulondre je poslije svog razgovora s Weizsäckerom brzojavio u Pariz: »Potrebno je pod svaku cijenu što skorije doći do nekog rješenja u razgovorima s Rusima.« *(French Yellow Book,* str. 282.).

U toku čitavog lipnja i srpnja Lawrence Steinhardt, američki ambasador u Moskvi, također je upućivao upozorenja o prijetećoj sovjetsko-nacističkoj nagodbi, koja je predsjednik Roosevelt prenio ambasadama Britanije, Francuske i Poljske. Već 5. srpnja, kad je sovjetski ambasador Konstantin Umanski otputovao u Rusiju radi odmora, ponio je sa sobom Rooseveltovu poruku za Staljina »da, kao što je sigurno da iza dana slijedi noć, tako će i Hitler, čim osvoji Francusku, navaliti na Rusiju, ako se njegova vlada udruži s Hitlerom«. (Joseph E. Davies: *Mission to Moscow,* str. 450). Predsjednikovo upozorenje upućeno je kablogramom Steinhardtu s uputama da ga ponovi Molotovu, što je ambasador i učinio 16. kolovoza. *(U.S. Diplomatie Papers.* 1939. I. str. 296-99).

* Besarabija je priključena 1940. godine Moldavskoj ASSR i od njih je formirana Moldavska SSR. Nakon zahtjeva SSSR sredinom 1940, u uvjetima stalne eskalacije drugog svjerskog rata, da u Estoniji, Letoniji i Litvaniji uspostavi vojne baze za zaštitu baltičke flote i pribaltičke granice, došlo je do znatnih promjena u ovim zemljama. Na izborima svuda je pobijedila KP, pa su parlamenti ovih zemalja proglasili svoje zemlje sovjetskim socijalističkim republikama u srpnju 1940, nakon čega su ušle u sastav SSSR kao savezne republike. (Red.)

16

POSLJEDNJI DANI MIRA

Britanska vlada nije skrštenih ruku čekala formalno potpisivanje nacističko-sovjetskog pakta u Moskvi. Saopćenje objavljeno u Berlinu 21. kolovoza uvečer da Ribbentrop putuje u Moskvu radi potpisivanja njemačko-sovjetskog sporazuma potaklo je britanski kabinet na akciju. Sastao se dvadeset drugog u 15 sati i izdao saopćenje u kojem se kategorički tvrdi da sovjetsko-nacistički pakt o nenapadanju »neće ni na koji način utjecati na britanske obveze prema Poljskoj, koje su u više navrata javno iznosili i koje su odlučili ispuniti«. U isto vrijeme sazvan je sastanak parlamenta 24. kolovoza da se izglasa Zakon o izvanrednim snagama (obrane), a poduzete su i izvjesne mobilizacione pripreme.

Iako je izjava kabineta bila jasna kao dan. Chamberlain je htio da razbije svaku Hitlerovu sumnju. Neposredno nakon svršetka sastanka kabineta napisao je osobno pismo Führeru.

> ... Očito je da su neki krugovi u Berlinu najavu njemačko-sovjetskog sporazuma shvatili tako da nakon nje intervencija Velike Britanije u korist Poljske nije više stvar o kojoj treba voditi računa. Veća se zabluda ne može ni zamisliti. Ma kakva bila priroda njemačko-sovjetskog sporazuma, on ne može izmijeniti obveze Velike Britanije prema Poljskoj.
>
> Često se tvrdi da bi bila izbjegnuta velika katastrofa da je vlada Njegovog Veličanstva 1914. godine jasnije izrazila svoje stajalište. Bez obzira na to ima li ili nema istine u toj tvrdnji, vlada Njegovog Veličanstva je riješila da ovom prilikom takvog tragičnog nesporazuma ne bude.
>
> Ako se pojavi potreba da izvrši svoje obaveze, odlučna je i spremna da bez odlaganja upotrijebi sve raspoložive oružane snage, te je nemoguć predvidjeti kraj neprijateljstava kad već jednom do njih dođe...[379]

Pošto je, kako je dodao, »time potpuno razjasnio (britansko) stanovište«, premijer je ponovo apelirao na Hitlera da potraži miroljubivo rješenje za svoje neslaganje s Poljskom i još jednom ponudio suradnju britanske vlade da se to postigne.

Pismo koje je ambasador Henderson, doletjevši avionom iz Berlina, uručio Hitle-

ru u Berchtesgadenu 23. kolovoza odmah iza 13 sati, strahovito je razbjesnilo nacističkog diktatora. »Hitler je razdražljiv i nepopustljiv,« brzojavio je Henderson lordu Halifaxu. »I o Engleskoj i o Poljskoj izražavao se grubim, pretjerano žestokim riječima.«[380] Hendersonov izvještaj sa sastanka i memorandum Ministarstva vanjskih poslova o tome – ovaj posljednji među zaplijenjenim nacističkim dokumentima – slažu se o prirodi Hitlerove tirade. Engleska je odgovorna za tvrdokornost Poljske, grmio je, baš kao što je odgovorna i za nerazumni stav Čehoslovačke prije godinu dana. Deseci tisuća *Volksdeutschera* trpe progone u Poljskoj. Bilo je čak, tvrdio je, šest slučaja kastracije – ta tema ga je naprosto opsjedala. On to više ne može podnositi. Bilo kakav daljnji progon Nijemaca od Poljaka dovest će do neposredne akcije.

> Pobijao sam svaku od tih tvrdnji (telegrafirao je Henderson Halifaxu) i neprestano nazivao njegove izjave netočnim, ali jedini je učinak bio da započne novom tiradom.

Napokon je Hitler pristao da za dva sata dade pismeni odgovor predsjedniku vlade i Henderson se povukao u Salzburg na kratak odmor.* Kasnije, u toku popodneva, Hitler je poslao po nj i uručio mu svoj odgovor. Za razliku od prvog sastanka, Führer je bio »posve miran i nijednom nije podigao glas,« javio je Henderson u London.

Ima, rekao je (javio je Henderson), pedeset godina i više voli rat sada nego kad mu bude pedeset pet ili šezdeset.

Megalomanija njemačkog diktatora, koji se razmetao sa svog planinskog vrha, još snažnije dolazi do izražaja u njemačkom zapisniku sa sastanaka. Pošto je navedena njegova izjava da više voli rat u pedesetoj negoli kasnije, u zapisniku se dalje kaže:

> Engleska će (rekao je Hitler) dobro uraditi ako shvati da on kao vojnik iz prvih redova zna što je rat i da će iskoristiti sva raspoloživa sredstva. Svakome je posve jasno da svjetski rat (tj. 1914–1918) ne bi bio izgubljen da je on bio kancelar u to doba.

Hitlerov odgovor Chamberlainu bio je mješavina svih otrcanih laži i pretjerivanja kojima je zasipao strance i svoj vlastiti narod otkako su se Poljaci usudili da mu se suprotstave. Njemačka, rekao je, ne traži sukob s Velikom Britanijom. Cijelo je vrijeme sve bilo spremno za pretresanje pitanja Danziga i Koridora s Poljacima »na bazi prijedloga istinski besprimjerne velikodušnosti«. Ali bezuvjetna garancija za Poljsku od Britanije samo je ohrabrila Poljake »da pokrenu val užasnog terora protiv jedan i pol milijuna njemačkih stanovnika koji žive u Poljskoj«. Takve »grozote«, izjavio je, »strašne su za žrtve, ali nesnosne za veliku silu kakav je njemački Reich«. Njemačka

ih više neće trpjeti.

Konačno je prešao na uvjeravanje predsjednika vlade da će Velika Britanija poštovati svoje obaveze prema Poljskoj i zaključio »da to ne može ništa izmijeniti u odluci vlade Reicha da štiti interese Reicha... Ako Engleska napadne Njemačku, zateći će je spremnu i odlučnu.«[381]

Što je postignuto tom izmjenom pisama? Hitler je dobio svečano Chamberlainovo obećanje da će Britanija stupiti u rat ako Njemačka napadne Poljsku. Predsjednik vlade je imao Führerovu riječ da se time stvar ništa ne mijenja. Ali, kako će događaji narednih osam uzbudljivih dana pokazati, ni jedan od njih nije 23. kolovoza vjerovao da je čuo posljednju riječ onog drugog.

To se naročito odnosilo na Hitlera. Obodren dobrim vijestima iz Moskve i uvjeren da će, usprkos onome što mu je Chamberlain upravo napisao, Velika Britanija i, za njom Francuska, dobro promisliti o poštivanju svojih obveza prema Poljskoj nakon gubitka podrške Rusije, Führer je 23. kolovoza uvečer, dok je Henderson letio natrag u Berlin, odredio datum za napad na Poljsku: subota 26. kolovoza u 4.30.

»Više neće biti drugih naređenja u pogledu Dana Y i Sata X,« zabilježio je general Halder i svom dnevniku. *»Sve će se odvijati automatski.«*

Ali načelnik Generalštaba kopnene vojske se prevario. Dana 25. kolovoza zbila su se dva događaja koji su prisilili Adolfa Hitlera da zastane pred provalijom nešto manje od dvadeset četiri sata prije no što su njegove trupe po rasporedu trebale nagrnuti preko poljske granice. Prvi se odigrao u Londonu, drugi u Rimu.

Ujutro 25. kolovoza Hitler, koji se prethodnog dana vratio u Berlin da dočeka Ribbentropa, koji se vraćao iz Moskve, i primi izvještaj o Rusima iz prve ruke, uputio je pismo Mussoliniju. Sadržavalo je zakašnjelo objašnjenje zbog čega nije mogao obavještavati svog partnera u Osovini o svojim pregovorima sa Sovjetskim Savezom. (Nije imao »pojma«, rekao je, da će ići tako daleko i tako brzo). Izjavio je da rusko-njemački pakt »treba smatrati kao najveći mogući dobitak za Osovinu«.

Ali prava svrha pisma, čiji je tekst među zaplijenjenim dokumentima, bila je da upozori Ducea da će do njemačkog napada na Poljsku po svoj prilici doći svakog časa, iako se Hitler suzdržao da svom prijatelju i savezniku povjeri točan datum koji je odredio. »U slučaju nepodnošljivih događaja u Poljskoj,« rekao je, »djelovat ću odmah... Pri sadašnjem stanju stvari, nitko ne može reći što će donijeti slijedeći sat.« Hitler nije posebno zatražio pomoć od Italije. To se, po uvjetima talijansko-njemačkog savezništva, smatralo samo po sebi razumljivim. Zadovoljio se time što je izrazio nadu da će Italija pokazati razumijevanje.[382] Unatoč tomu, nestrpljivo je očekivao što skoriji odgovor. Pismo je Ribbentrop osobno telefonom prenio njemačkom ambasadoru u Rimu i Duce ga je dobio u 15.20 sati.

U međuvremenu, u 13.30 sati, Führer je u Kancelariji Reicha primio ambasadora

Hendersona. Njegova odluka da uništi Poljsku nije nikako oslabila ali je više nego prije dva dana, kada je razgovarao s Hendersonom u Berchtesgadenu, osjećao potrebu da učini posljednji pokušaj kako bi održao Britaniju izvan rata.* Ambasador je zatekao Führera, kako je javio u London, »savršeno mirnog i normalnog, a govorio je veoma ozbiljno i, očito, iskreno«. Usprkos svemu svojem iskustvu od prošle godine, Henderson nije mogao, čak ni tada, prozrijeti »iskrenost« njemačkog vođe. Jer ono što je Hitler imao reći bilo je više nego bahatost. On »priznaje« Britanski Imperij, rekao je ambasadoru, i spreman je »da se osobno zauzme za njegovo neprekidno postojanje i da za to upotrijebi moć njemačkog Reicha«.

> Želja mu je (objasnio je Hitler) da učini korak prema Engleskoj koji će biti isto tako odlučan kao i korak prema Rusiji... Führer je spreman da zaključi sporazume s Engleskom koji neće samo jamčiti postojanje Britanskog Imperija u svim prilikama, bar što se tiče Njemačke, nego će također, ako bude potrebno. Britanskom Imperiju osigurati njemačku pomoć, bez obzira gdje ta pomoć bude potrebna.

Također je spreman, dodao je, »da prihvati razumno ograničenje naoružanja« i da zapadne granice Reicha smatra konačnim. U jednom trenutku, prema Hendersonu, Hitler se stao razmetati onim svojim tipičnim sentimentalnim besmislicama, iako ambasador u svojoj poruci Londonu nije to tako opisao. Führer je izjavio

> da je po prirodi umjetnik, a ne političar, i kad se jednom poljsko pitanje riješi, život će završiti kao umjetnik, a ne kao ratni huškač.

Ali, diktator je na kraju promijenio ton.

> Führer je ponovio (kaže se u izjavi koju su Nijemci sastavili za Hendersona) da je on čovjek velikih odluka ... i da je to njegova posljednja ponuda. Ako oni (britanska vlada) odbace te ideje, bit će rata.

U toku razgovora Hitler je u nekoliko navrata istakao da njegova »zamašna i uviđavna ponuda« Britaniji, kako ju je nazvao, ovisi o jednom uvjetu: da stupi na snagu tek *»pošto* se riješi njemačko-poljski problem«. Kada je Henderson ostao pri tvrdnji da Britanija neće moći uzeti u razmatranje njegovu ponudu ako ona u isto vrijeme ne bude značila miroljubivu nagodbu s Poljskom, Hitler je odgovorio: »Ako mislite da je beskorisna, onda moju ponudu uopće ne šaljite.«

Uza sve to, tek što se ambasador vratio u ambasadu iz Kancelarije Reicha, nekoliko koraka od *Wilhelmstrasse*, na vrata je pokucao dr Schmidt s pismenom kopijom Hitlerovih izjava – znatno korigiranih – i Führerovom porukom, u kojoj je molio Hendersona da nagovori britansku vladu »da ponudu shvati vrlo ozbiljno« predlo-

živši mu da osobno s njom odleti u London, za što će mu biti stavljen na raspolaganje jedan njemački avion.[383]

Nije bilo uvijek lako, kao što čitaoci koji su došli do ovog mjesta u knjizi dobro znaju, proniknuti u neobični i fantastični mehanizam grozničavog Hitlerovog uma. Njegova smiješna »ponuda« od 25. kolovoza, kojom je izrazio spremnost da jamči za Britanski Imperij, bila je, očito, trenutna ideja, jer je nije bio spomenuo dva dana ranije, kad je s Hendersonom raspravljao o Chamberlainovom pismu i sastavio odgovor na nj. Sve kad bismo uzeli u obzir poznata diktatorova zastranjivanja, teško je povjerovati da ju je i sam uzeo ozbiljno kad ju je dao britanskom ambasadoru. Osim toga, kako je mogao zahtijevati od britanske vlade da je shvati »vrlo ozbiljno« kad bi Chamberlain imao jedva vremena da je pročita prije upada nacističkih armija u Poljsku sutradan u zoru – jer je naređenje o danu X još uvijek bilo na snazi?

Ali iza »ponude«, nema sumnje, krila se prava svrha. Hitler je, očito, vjerovao da Chamberlain, poput Staljina, traži izlaz da očuva svoju zemlju od rata.* Dva dana ranije kupio je bio Staljinovu dobrohotnu neutralnost time što je ponudio Rusiji slobodne ruke u istočnoj Evropi, »od Baltičkog do Crnog mora«. Zar ne bi mogao kupiti britansko nemiješanje obećanjem da Treći Reich neće nikada, kao što nije ni hoencolernska Njemačka, predstavljati prijetnju Britanskom Imperiju? Ono što Hitler nije shvaćao, a ni Staljin – na njegovu veliku štetu – bilo je da je Chamberlain, kojem su se konačno oči nekako otvorile, smatrao da će dominacija Njemačko nad evropskim kontinentom za Britanski Imperij predstavljati najveću od svih prijetnji – kao što će, svakako, i za imperij Sovjetske Rusije. Stoljećima je, kako Hitler spominje u *Mein Kampfu,* glavni imperativ britanske vanjske politike bio da spriječi da jedna zemlja zagospodari evropskim kontinentom.

U 17.30 sati Hitler je primio francuskog ambasadora, ali mu je imao malo što važno reći, osim što je ponovio da se »poljske provokacije protiv Reicha« više ne mogu podnositi, da neće napasti Francusku, ali, ako Francuska uđe u sukob, da će se protiv nje boriti do kraja. Nakon toga je, ustajući, dao znak francuskom poslaniku da je razgovor završen, ali je Coulondre imao još nešto da kaže Führeru Trećeg Reicha i inzistirao je na tome. Dao mu je časnu vojničku riječ da ni najmanje ne sumnja »da će Francuska biti na strani Poljske sa svim svojim oružanim snagama« ako Poljska bude napadnuta.

»Teško mi je kad pomislim,« odgovorio je Hitler, »da ću se morati boriti protiv vaše zemlje, ali to ne ovisi o meni. Molim vas, recite to gospodinu Daladieru.«[384]

U Berlinu je tada bilo 18 sati, 25. kolovoza. Napetost u glavnom gradu rasla je cijeli dan. Još od ranog popodneva sve radio, telegrafske i telefonske veze s vanjskim svijetom prekinute su po naređenju *Wilhelmstrasse.* Prethodne večeri posljednji britanski i francuski dopisnici i neslužbene osobe žurno su bili krenuli prema najbližoj

granici. U toku dana, u petak, dvadeset petog, saznalo se da je njemačko Ministarstvo vanjskih poslova brzojavilo ambasadama i konzulatima u Poljskoj, Francuskoj i Britaniji da zatraže od njemačkih građana da najkraćim putem napuste spomenute zemlje. Bilješke iz mog dnevnika od 24. i 25. kolovoza oživljuju groznični atmosferu u Berlinu. Vrijeme je bilo vruće i sparno i činilo se da je svatko pripravan. Po cijelom prostranom gradu postavljeni su protuavionski topovi, a bombarderi su neprekidno letjeli iznad glava u pravcu Poljske. »Ovo podsjeća na rat,« načrčkao sam uvečer dvadeset četvrtog. »Rat je neizbježan,« ponovio sam sutradan, i u toku dviju noći, sjećam se, Nijemci koje smo vidjeli u *Wilhelmstrasse* šaputali su da je Hitler zapovjedio vojnicima da u zoru umarširaju u Poljsku.

Njihova su naređenja glasila, sada znamo, da napadnu 26. kolovoza,* u subotu ujutro, u četiri sata i trideset minuta. I sve do 18 sati, dvadeset petog, ništa što se dogodilo u toku dana, svakako na osobna uvjeravanja ambasadora Hendersona i Coulondrea da će Britanija i Francuska sigurno poštivati svoje obveze prema Poljskoj, nije pokolebalo Adolfa Hitlera u njegovoj odluci da u predviđeno vrijeme otpočne agresiju. Ali oko 18 sati, ili nešto poslije toga, iz Londona i Rima su stigle vijesti koje su tog, očito nepokolebljivog, čovjeka prisilile na oklijevanje.

Iz povjerljivih njemačkih dokumenata i poslijeratnog svjedočenja funkcionera *Wilhelmstrasse* nije potpuno jasno kada je Hitler saznao za potpisivanje formalnog anglo--poljskog ugovora u Londonu koji je britansko jednostrano jamstvo Poljskoj pretvorio u pakt o međusobnom pomaganju.* Postoji neki dokazi u Halderovu dnevniku i u njemačkom mornaričkom registru da su u *Wilhelmstrasse* 25. kolovoza u podne bili dočuli da će pakt biti potpisan u toku dana. Načelnik Generalštaba zabilježio je da je u podne dobio poziv iz OKW s upitom koja je posljednja vremenska granica za odlaganje odluke za napad i da je odgovorio: 15 sati. Mornarički registar također spominje da su vijesti o anglo-poljskom paktu i »obavijest od Ducea« primljeni u podne.[385] Ali, to je nemoguće. Vijesti od Mussolinija nisu stigle, prema njemačkoj zabilješci na dokumentu, sve do »oko 18 sati«, a do tada Hitler nije mogao saznati o potpisivanju anglo-poljskog ugovora u Londonu jer se taj događaj odigrao tek u 17.35 sati – i, uz to, jedva petnaest minuta pošto je poljski ambasador u Londonu, grof Edward Raczyński, primio preko telefona dopuštenje od svog ministra vanjskih poslova u Varšavi da dade svoj potpis.*

U koje ih god vrijeme primio – oko 18 sati najvjerojatnije – Hitlera su vijesti iz Londona potresle. To je lako mogao biti britanski odgovor na njegovu »ponudu« čiji uvjeti mora da su već bili stigli u London. To je značilo da je njegova ponuda da potkupi Britance, kao što je potkupio Ruse, propala. Dr Schmidt, koji je bio u Hitlerovu uredu kad je izvještaj stigao, sjetio se kasnije da je Führer, pošto ga je pročitao, sjeo za stol i zamislio se.[386]

MUSSOLINI SE BOJI

Njegovo razmišljanje prekinule su nakratko isto tako loše vijesti iz Rima. U toku cijelog popodneva njemački je diktator očekivao s »neskrivenim nestrpljenjem«, kako dr Schmidt to opisuje, Duceov odgovor na njegovo pismo. Talijanski ambasador Attolico pozvan je u Kancelariju Reicha u 15 sati, odmah nakon Hendersonova odlaska, ali mogao je samo obavijestiti .Führera da još nikakav odgovor nije primljen. Do tada su Hitlerovi živci bili toliko napeti da je poslao Ribbentropa da preko telefona nazove Ciana, ali ministar vanjskih poslova nije mogao dobiti vezu s njim. Attolico je otpravljen, kaže Schmidt, »sa škrtom uljudnošću«.[387]

Već nekoliko dana Hitler je primao upozorenja iz Rima da će ga njegov partner u Osovini izigrati u odlučnom trenutku napada na Poljsku, i te vijesti nisu bile bez temelja. Čim se Ciano vratio sa svojih sastanaka s Hitlerom i Ribbentropom od 11. do 13. kolovoza, sastanaka koji su ga razočarali, dao se na posao da okrene Mussolinija protiv Nijemaca – čin koji nije izmakao budnim očima njemačke ambasade u Rimu. U dnevniku fašističkog ministra vanjskih poslova mogu se pratiti usponi i padovi njegovih napora da otvori oči talijanskom diktatoru kako bi se mogao na vrijeme ograditi od Hitlerova rata.[388] Iste večeri, 13. kolovoza, kad se Ciano vratio iz Berchtesgadena, bio je s Duceom i, pošto mu je opisao svoje razgovore s Hitlerom i Ribbentropom, nastojao je uvjeriti svog šefa da su ih Nijemci »izdali i lagali« te da ih »uvlače u opasnu pustolovinu«.

Duce reagira različito (zabilježio je Ciano u svoj dnevnik te noći). U početku se slaže sa mnom. Zatim kaže da mu čast nalaže da ostane uz Njemačku. Na koncu tvrdi da želi svoj dio ratnog plijena u Hrvatskoj i Dalmaciji.

14. kolovoza – Mussolini je zabrinut. Ne oklijevam da pobudim u njemu svaki mogući antinjemački osjećaj svim sredstvima koja su u mojoj moći. Govorim mu o opadanju njegovog ugleda i o tome kako igra podređenu ulogu. I na kraju mu predajem dokumente koji dokazuju neiskrenost Nijemaca prema nama u vezi s poljskim pitanjem. Savezništvo se osniva na obećanjima koja oni sada ne priznaju; oni su izdajice i mi ih moramo bez skrupula napustiti. Mussolini, međutim, još uvijek ima mnogo skrupula.

Sutradan Ciano je šest sati uvjeravao Mussolinija.

15. kolovoza – Duce... je uvjeren da ne smijemo ići naslijepo s Nijemcima. Međutim ... treba mu vremena da pripremi raskid s Nijemcima ... Sve više i više je uvjeren da će se demokracije boriti... Ovaj put to znači rat. A mi se ne možemo upustiti u rat, jer nam svečana obveza to ne dopušta.

18. kolovoza – Razgovor s Duceom ujutro; kao i obično, promjenljivog uvjerenja. Još misli da demokra-

cije neće stupiti u rat i da će Njemačka možda napraviti dobar i jeftin posao iz kojega ne želi biti isključen. Osim toga, pribojava se Hitlerova bijesa. Vjeruje da otkazivanje pakta ili nešto slično tome može potaći Hitlera da odustane od poljskog pitanja kako bi izravnao račune s Italijom. Sve to čini ga nervoznim i uznemirenim.

20. kolovoza – Duce naglo mijenja stav. Želi pod svaku cijenu podržati Njemačku u sukobu koji je sada sasvim blizu .. . Sastanak između Mussolinija, mene i Attolica. (Ambasador se vratio iz Berlina u Rim na dogovor). Evo sadržaja: sada je prekasno da Nijemcima okrenemo leđa ... Štampa čitavog svijeta rekla bi da se Italija ponijela kukavički ... ... Nastojim da pobijem to stanovište ali sada je već beskorisno. Mussolini se tvrdoglavo drži svoje zamisli...

21. kolovoza – Danas sam govorio vrlo otvoreno ... Kada sam ušao u sobu, Mussolini je potvrdio svoju odluku da ostane uz Nijemce. »Vi, Duce, ne možete i ne smijete to uraditi... Otišao sam u Salzburg da se dogovorimo o zajedničkom smjeru akcija. Našao sam se suočen s *diktatom*. Nijemci su izdali savez, a ne mi ... Poderite pakt. Bacite ga Hitleru u lice! ...«

Ishod tog sastanka bio je da Ciano sutradan zatraži sastanak s Ribbentropom na Brenneru te da ga obavijesti da Italija neće sudjelovati u sukobu koji će Njemačka izazvati napadom na Poljsku. Ribbentrop nije bio slobodan nekoliko sati kada je Ciano u podne zatražio da ga spoje s njim, ali konačno je veza uspostavljena u 17.30 sati. Nacistički ministar vanjskih poslova nije mogao dati Cianu trenutan odgovor u vezi sa sastankom na Brenneru u tako kratkom roku, jer »očekuje važnu poruku iz Moskve«, i rekao je da će nazvati kasnije. To je učinio u 22.30 sata.

22. kolovoza – Sinoć u 22.30 počeo je novi čin (zabilježio je Ciano u svoj dnevnik). Ribbentrop je telefonirao da bi više volio da se sastane sa mnom u Innsbrucku nego na granici, jer kasnije mora otputovati u Moskvu da potpiše politički pakt sa sovjetskom vladom.

To je bila novost, i to najneugodnije vrste, za Ciana i Mussolinija. Zaključili su da sastanak dvojice ministara »više nije aktuelan«. Još jednom je njihov njemački saveznik pokazao prezir prema njima ne obavijestivši ih o nagodbi s Moskvom.

Za Duceovo oklijevanje, za antinjemačke osjećaje Ciana i mogućnost da se Italija izvuče iz svojih obveza po III. članu Čeličnog pakta koji traži automatsko sudjelovanje jedne strane u ratu ako druga strana bude »upletena u neprijateljstva s nekom trećom silom«, znalo se u Berlinu prije nego što se Ribbentrop 22. kolovoza otputio u Moskvu.

Dvadeseti kolovoza grof Massimo Magistrati, talijanski otpravnik poslova u Berlinu, posjetio je Weizsäckera u Ministarstvu vanjskih poslova i otkrio »talijansko raspoloženje na koje, iako mu se ne čudim«, kako je državni sekretar obavijestio Ribbentropa u povjerljivom memorandumu,[389] »po mom mišljenju, definitivno valja računati«. Ono na što je Magistrati skrenuo Weizsäckerovu pažnju bilo je da »Njemačka nema prava na talijansku oružanu pomoć«, zato što se nije pridržavala uvjeta

saveza kojim su bili predviđeni bliski kontakti i savjetovanja o svim važnijim pitanjima i zato što je sukob s Poljskom tretirala kao isključivo svoj vlastiti problem. Pa ako se, nasuprot njemačkom mišljenju, sukob s Poljskom razvije u veliki rat, Italija neće smatrati da postoje »preduvjeti« za savezništvo. Ukratko, Italija traži izlaz.

Dva dana kasnije, 23. kolovoza, još jedno upozorenje primljeno je u Berlinu od njemačkog ambasadora u Rimu Hansa Georga von Marckensena. Pisao je Weizsäckeru o onom što se događa »iza kulisa«. Prema bilješci na rubu zaplijenjenog dokumenta u Weizsäckerovom rukopisu, pismo je »predočeno Führeru«. Ono mora da mu je otvorilo oči. Nakon čitavog niza sastanaka između Mussolinija, Ciana i Attolica, stav Italije bio je, javlja Mackensen, da će Njemačka napadom na Poljsku prekršiti Čelični pakt koji se temelji na sporazumu da se rat izbjegava do 1942. Osim toga, suprotno njemačkom stajalištu, Mussolini je uvjeren da će i Britanija i Francuska posredovati – »a također Sjedinjene Države, nakon nekoliko mjeseci« – ako Njemačka napadne Poljsku. Dok će Njemačka na zapadu ostati u defenzivi, Francuzi i Britanci će, po Duceovu mišljenju, udariti na Italiju svim raspoloživim vojnim snagama. U takvoj situaciji, Italija bi morala izdržati sav udar rata kako bi Reichu pružila priliku da dokrajči posao na istoku ...[390]

Upravo s tim upozorenjima na umu Hitler je 25. kolovoza ujutro uputio svoje pismo Mussoliniju i cijeli dan sa sve većim nestrpljenjem čekao odgovor. Ubrzo poslije ponoći prethodnog dana Ribbentrop je, poslije izvještaja Führeru o pojedinostima svog trijumfa u Moskvi, nazvao Ciana da ga, »na Führerov poticaj«, upozori »na krajnje ozbiljnu situaciju zbog poljskih provokacija«.* Jedna Weizsäckerova bilješka odaje da je telefonski razgovor obavljen zato »da se Talijani onemoguće da govore o neočekivanom razvoju događaja«.

Kad je ambasador Mackensen 25. kolovoza u 15.20 sati predao Mussoliniju Hitlerovo pismo u *Pallazo Venezia* u Rimu, Duce je znao da će svaki čas doći do napada na Poljsku. Za razliku od Hitlera, bio je siguran da će Britanija i Francuska odmah stupiti u rat s katastrofalnim posljedicama za Italiju, čija ratna mornarica ni u kojem slučaju nije bila ravna britanskoj mediteranskoj floti i čiju bi kopnenu vojsku porazili Francuzi.* Prema izvještaju što ga je Mackensen otpremio u Berlin u 22.25, sata, s opisom sastanka, Mussolini je izjavio, pošto je dvaput pažljivo pročitao pismo u njegovoj prisutnosti, da se potpuno slaže« s nacističko-sovjetskim paktom i da uviđa da se »oružani sukob s Poljskom više ne da izbjeći«. I na koncu – »ovo je naročito istakao«, javio je Mackensen – da »bezuvjetno stoji uz nas sa svim svojim sredstvima«.[391]

Ali to nije bilo ono što je Duce napisao Hitleru, što je njemačkom ambasadoru bilo nepoznato, pismo čiji je tekst Ciano žurno telefonirao Attolicu koji se bio vratio na svoj položaj u Berlin i koji je »oko 18 sati« stigao u Kancelariju Reicha da ga osobno preda Adolfu Hitleru. Ono je pogodilo Führera, prema Schmidtu koji je bio

prisutan, kao bomba. Pošto je izrazio svoju »potpunu suglasnost« s nacističko-sovjetskim paktom i svoje »razumijevanje u pogledu Poljske«, Mussolini je prešao na glavnu stvar.

> Što se tiče *praktičnog* stava Italije u slučaju vojne akcije (piše Mussolini, kurziv je njegov), moje je gledište slijedeće: Ako Njemačka napadne Poljsku i sukob ostane lokaliziran, Italija će pružiti Njemačkoj svaki oblik političke i ekonomske pomoći koji ona od nje zatraži.
>
> Ako Njemačka napadne Poljsku* a njezini saveznici krenu u protunapad na Njemačku, unaprijed vas obavještavam da će za me biti uputno da ne poduzimam *inicijativu* u vojnim operacijama, s obzirom na *sadašnje* stanje talijanskih ratnih priprema o kojima smo u više navrata i pravovremeno obavijestili Vas, Fuhrera, i *Herr* von Ribbentropa.
>
> Unatoč tomu, do naše intervencije može doći ako nam Njemačka odmah isporuči vojnu opremu i sirovine kako bismo se odmah oduprli napadu koji će Englezi usmjeriti pretežno na nas.
>
> Na našim sastancima rat je bio predviđen za 1942. godinu, a do tada bih bio spreman na kopnu, moru i zraku, prema dogovorenom planu.
>
> Nadalje smatram da će posve vojne mjere koje su sinoć već poduzete, i ostale mjere koje će se kasnije poduzeti, imobilizirati znatne francuske i britanske snage u Evropi i Africi.
>
> Smatram svojom svetom dužnošću, kao lojalan prijatelj, da vam kažem cijelu istinu i da vas unaprijed obavijestim o stvarnoj situaciji. Kada to ne bih uradio, moglo bi doći do neugodnih posljedica za sve nas. To je moje mišljenje i, budući da za kratko vrijeme moram sazvati najviša vladina tijela, molim Vas da mi javite kakvo je vaše mišljenje.
>
> MUSSOLINI*[392]

Iako je Rusija bila u vreći kao dobrohotno neutralna a ne neprijateljska zemlja, njemački partner u Čeličnom paktu bio je izvan nje – i to baš istog dana kada se, čini se, Britanija neopozivo obvezala potpisavši pakt o uzajamnom pomaganju s Poljskom protiv njemačke agresije. Hitler je pročitao Duceovo pismo, rekao Attolicu da će odmah odgovoriti na nj i hladno otpustio talijanskog poslanika.

»Talijani se ponašaju isto kao i 1914. godine,« dr Schmidt je slučajno čuo kako Hitler ogorčeno primjećuje kad je Attolico otišao, i te večeri Kancelarija je odjekivala od pogrda na račun »vjerolomnog partnera u Osovini«. Ali riječi nisu bile dovoljne. Njemačka je vojska trebala po rasporedu udariti na Poljsku za devet sati, jer je bilo već 18.30 sati, 25. kolovoza, a najezda je određena za 4.30, 26. kolovoza. Nacistički diktator morao je smjesta odlučiti, s obzirom na vijesti iz Londona i Rima, da li da izvrši invaziju, ili da je odgodi ili opozove.

Schmidt je, prateći Attolica iz Hitlerove radne sobe, naletio na generala Keitela koji je hitao Führeru. Nekoliko minuta kasnije general je žurno izišao vičući uzbuđeno svom ađutantu: »Zapovijed za pokret treba opet odgoditi!«

Natjeran u škripac od Mussolinija i Chamberlaina, Hitler se brzo odlučio. »Führer

je prilično potresen,« zabilježio je Halder u svom dnevniku a onda nastavio:

> 19.30 sati. – Ugovor između Poljske i Engleske ratificiran. Neprijateljstva nisu započela. Sve pokrete trupa treba prekinuti, čak i u blizini granice, ako drukčije ne bude moguće.
>
> 20.35 sati. – Keitel potvrđuje. Canaris: telefonska ograničenja s Engleskom i Francuskom ukinuta. Potvrđuje razvoj događaja.

Njemački mornarički registar daje sažetiji prikaz odgađanja, zajedno s razlozima:

> 25. kolovoza: »Slučaj Weiss« koji je već počeo bit će zaustavljen u 20.30 sati zbog izmijenjenih političkih prilika. (Pakt o uzajamnoj pomoći između Engleske i Poljske od 25. kolovoza u podne i obavijesti od Ducea da će biti vjeran zadanoj riječi, ali da mora tražiti obilnu opskrbu sirovinama.).[393]

Trojica od glavnih optuženika u Nürnbergu dali su prilikom ispitivanja svoje verzije o odgađanju napada.[394] Ribbentrop je tvrdio da je »odmah« otišao Führeru i nagovorio ga da opozove invaziju na Poljsku kad je saznao za englesko-poljski pakt i kad je »čuo« da se »poduzimaju vojni koraci protiv Poljske« (kao da čitavo vrijeme nije znao za napad), na što je »Führer odmah pristao«. To zacijelo nikako ne odgovara istini.

Svjedočenje Keitela i Göringa bar zvuči poštenije. »Nenadano sam pozvan Hitleru u Kancelariju Reicha,« izjavio je Keitel pred sudom u Nürnbergu, »i on mi je rekao: ‘Odmah sve zaustavite. Odmah potražite Brauchitscha. Treba mi vremena za pregovore.’«

Da je Hitler u tim trenucima još vjerovao da se može pregovorima izvući iz bezizlaznog položaja, potvrdio je Göring u toku preliminarnog saslušanja u Nürnbergu.

> Na dan kada je Engleska objavila svoje službene garancije Poljskoj, Führer me je nazvao preko telefona i rekao mi da je zaustavio planiranu najezdu na Poljsku. Upitao sam ga da li samo privremeno ili za stalno, a on je odgovorio: »Ne, morat ću razmisliti možemo li se osloboditi britanske intervencije.«

Iako je Mussolinijevo dezertiranje u posljednji čas bilo težak udarac za Hitlera, očito je iz gornjeg svjedočenja da je britanska akcija potpisivanja pakta o uzajamnom pomaganju s Poljskom najjače utjecala na njemačkog vođu da odgodi napad. Pa ipak, čudno je što je, nakon ponovnog upozorenja ambasadora Hendersona istog dana da će se Britanija boriti ako Poljska bude napadnuta, pa i poslije svečanog obećanja britanske vlade u tom smislu u formalnom ugovoru, još vjerovao da se može, kako je rekao Göringu, »osloboditi britanske intervencije.« Vjerojatno ga je iskustvo s Chamberlainom u Münchenu navelo na vjerovanje da će predsjednik vlade opet ka-

pitulirati ako se pronađe kakav izlaz. Ipak, čudno je što čovjek koji je pokazao toliko oštroumnosti u vanjskoj politici nije znao za Chamberlainovu promjenu i za promjenu britanskog položaja. Na koncu, sam ih je Hitler izazvao.

Nije bilo lako zaustaviti njemačku vojsku 25. kolovoza uvečer jer su mnoge jedinice već bile u pokretu. U Istočnoj Pruskoj naređenje za odgodu napada stiglo je u I. korpus generala Petzela u 21.37 sati i, jedino zahvaljujući očajničkim naporima nekolicine oficira koji su žurno poslani do isturenih odreda, trupe su zaustavljene. Motorizirane kolone korpusa generala von Kleista na sjeveru počele su se u sumrak kretati prema poljskoj granici. Zaustavio ih je na granici jedan štapski oficir koji se u malom izviđačkom avionu brzo spustio na granicu. U nekoliko sektora zapovijedi su stigle tek nakon pucnjave, ali, budući da su Nijemci već nekoliko dana izazivali incidente duž cijele granice, poljski Generalštab, po svemu sudeći nije sumnjao što se, u stvari, događa. Dana 26. kolovoza javio je da su brojne »njemačke grupe« prešle granicu i napale stražarnice i carinarnice automatima i ručnim granatama te da se »u jednom slučaju radilo o regularnoj jedinici kopnene vojske«.

RADOST I ZBUNJENOST »ZAVJERENIKA«

Vijest da je Hitler 25. kolovoza navečer odgodio napad na Poljsku izazvala je veliko slavlje među zavjerenicima u redovima *Abwehra.* Pukovnik Oster prenio je vijest Schachtu i Giseviusu uskliknuvši: »Führer je gotov,« a slijedećeg jutra admiral Canaris bio je još više u oblacima. »Hitler neće preživjeti ovaj udarac,« izjavio je Canaris. »Mir je osiguran za narednih dvadeset godina.« Obojica su mislili da više nema potrebe voditi brigu oko zbacivanja nacističkog diktatora; bio je gotov.

Dok se sudbonosno ljeto bližilo kraju, zavjerenici su, kako su se sami nazivali, već nekoliko sedmica bili veoma aktivni, iako je, u stvari, teško shvatiti s kakvim ciljem. Goerdeler, Adam von Trott, Helmuth von Moltke, Fabian von Schlabrendorff i Rudolf Pechel otputovali su na hodočašće u London i tu obavijestili ne samo Chamberlaina i Halifaxa već i Churchilla i ostale britanske vođe da Hitler namjerava napasti Poljsku potkraj kolovoza. Ti njemački protivnici Führera mogli su i sami vidjeti da se Britanija, sve do Chamberlaina s njegovim kišobranom, izmijenila od münchenskih dana i da je jedini uvjet koji su prošle godine bili sami postavili da ustanu protiv Hitlera, naime da Britanija i Francuska izjave da će se oružanim snagama oduprijeti svakoj daljnjoj nacističkoj agresiji, sada ispunjen. Što im je još bilo potrebno? To nije sasvim jasno iz zapisa koje su ostavili, i čovjek dobiva dojam da oni ni sami nisu to posve znali. Iako su bili dobronamjerni, zahvatila ih je potpuna pometnja i paralizirao osjećaj jalovosti. Hitlerova moć u Njemačkoj – u vojsci, poli-

ciji, vladi, narodu – bila je isuviše potpuna da bi je išta što se dalo smisliti moglo oslabiti ili potkopati.

Petnaesti kolovoza Hassell je posjetio dra Schachta u njegovom novom momačkom stanu u Berlinu. Otpušteni ministar ekonomije upravo se bio vratio sa šestomjesečnog puta po Indiji i Burmi. »Schachtovo je mišljenje,« zapisao je Hassell u svoj dnevnik, »da ništa ne možemo učiniti osim da držimo oči otvorene i čekamo, da će stvari krenuti svojim neminovnim tokom.« Hassell je osobno rekao Giseviusu istog dana, prema njegovom zapisu u dnevniku, »da je i on za to da se izravna akcija zasad odgodi«.

Ali kakvu »izravnu akciju« da odgode? Generala Haldera, željnog poput Hitlera da uništi Poljsku, trenutačno nije zanimalo uklanjanje diktatora. General von Witzleben, koji je prošle godine trebao voditi trupe za obaranje Führera, sada je zapovijedao grupom armija na zapadu i zbog toga nije nikako bio kadar da djeluje u Berlinu, sve da je i htio. Ali, je li to uopće želio? Gisevius ga je posjetio u njegovu prebivalištu, zatekao ga kako sluša vijesti BBC-a iz Londona i ubrzo shvatio da generala jedino zanima da sazna što se događa.

Što se tiče generala Haldera, on je bio zaokupljen izradom konačnih, detaljnih planova za napad na Poljsku i odagnao je od sebe svaku izdajničku pomisao na uklanjanje Hitlera. Kad je saslušavan poslije rata – 26. veljače 1946. u Nürnbergu – dao je na pitanje zašto ni on ni ostali potencijalni neprijatelji nacističkog režima nisu u posljednjim danima kolovoza učinili ništa da svrgnu Führera i time spriječe da Njemačka bude uvučena u rat, veoma neodređen odgovor. »Nije bilo mogućnosti,« rekao je. Zašto? Zato što je general von Witzleben bio premješten na zapad. Bez Witzlebena vojska nije mogla djelovati.

A što je bilo s njemačkim narodom? Kada je kapetan Sam Harris, američki istražitelj, podsjećajući Haldera da je rekao kako se njemački narod protivi ratu, upitao: »Ako je Hitler bio neopozivo predan ratu, zar niste mogli računati na podršku naroda prije invazije na Poljsku?« Halder je odgovorio: »Oprostite što ću se osmjehnuti. Kad čujem riječ ‘neopozivo’ povezanu s Hitlerom, moram reći da ništa nije bilo neopozivo.« Nakon toga je načelnik Generalštaba nastavio da objašnjava kako ni 22. kolovoza, pošto je Hitler na sastanku na Obersalzbergu bio otkrio svojim generalima »neopozivu« odluku da napadne Poljsku i da se bori protiv Zapada ako bude potrebno, on nije vjerovao da će Führer uraditi ono što je rekao da hoće.[395] S obzirom na zapise u Halderovom vlastitom dnevniku koji se odnose na to razdoblje, to je uistinu zapanjujuća izjava. Ali tipična je ne samo za Haldera nego i za većinu ostalih zavjerenika.

Gdje je bio general Beck, Halderov prethodnik na položaju načelnika Generalštaba kopnene vojske i priznati vođa zavjerenika? Prema Giseviusu, Beck je napisao

pismo generalu Brauchitschu, ali vrhovni komandant kopnene vojske nije uopće dao do znanja da ga je dobio. Zatim je, kaže Gisevius, Beck vodio dug razgovor s Halderom koji se suglasio s njim da bi veliki rat uništio Njemačku, ali je držao »da Hitler nikad neće dopustiti da dođe do svjetskog rata« i da zbog toga u ovom trenutku nema potrebe da se pokuša oboriti.[396]

Četrnaesti kolovoza Hassell je večerao sam s Beckom i zabilježio je u dnevnik njihovo razočaranje.

> Beck je vrlo obrazovan, privlačan i pametan čovjek. Na žalost, ima veoma nepovoljno mišljenje o vodećim ljudima u kopnenoj vojsci. Zbog tog razloga ne vidi mjesta gdje bismo stekli uporište. Čvrsto je uvjeren u zlokobni karakter politike Trećeg Reicha.[397]

Beckova uvjerenja – i ostalih oko njega – bijahu silna i plemenita, ali, kad se Adolf Hitler spremio da gurne Njemačku u rat, ni jedan od tih poštovanja vrijednih Nijemaca nije uradio ništa da ga spriječi. Zadatak je, očito, bio težak i možda ga je tako kasno bilo nemoguće izvršiti. Ali oni nisu čak ni pokušali.

General Thomas je, možda, pokušao. Nakon memoranduma što ga je osobno bio pročitao načelniku OKW sredinom kolovoza ponovo je posjetio Keitela u nedjelju, 27. kolovoza, i prema vlastitoj izjavi »uručio mu grafički ilustriran statistički dokaz ... (koji je) jasno ukazivao na strahovitu vojno-ekonomsku nadmoćnost zapadnih sila i tešku situaciju u kojoj bismo se našli«. Keitel je neobično hrabro pokazao taj materijal Hitleru, koji mu je odgovorio da ne dijeli zabrinutost generala Thomasa u pogledu »opasnosti od svjetskog rata, naročito sada kad imamo uza se Sovjetski Savez«.[398]

I tako su završili pokušaji »urotnika« da spriječe Hitlera u zametanju drugog svjetskog rata, izuzev slabašnih nastojanja dra Schachta u posljednji čas, na kojima je lukavi novčar umnogome temeljio svoju obranu na nürnberškom suđenju. Vrativši se iz Indije u kolovozu, napisao je pisma Hitleru, Göringu i Ribbentropu – u sudbonosnom trenutku ni jedan od vođa opozicije nije, čini se, otišao dalje od pisanja pisama i memoranduma – ali, na njegovo »veliko čudo«, kao što je rekao kasnije, nije primio nikakav odgovor. Onda je odlučio da ode u Zossen, nakoliko kilometara jugoistočno od Berlina, gdje je Vrhovna komanda kopnene vojske podigla svoj Glavni stan za rat u Poljskoj, da se osobno ogleda s generalom Brauchitschom. Da mu kaže što? Na mjestu za svjedoke u Nürnbergu, Schacht je objasnio da je vrhovnom komandantu kopnene vojske namjeravao kazati da bi bilo protuustavno da Njemačka stupi u rat bez dopuštenja Reichstaga! Zbog toga je vrhovni komandant kopnene vojske bio dužan da poštuje zakletvu ustavu!

Na žalost, dr Schacht se nije nikad sastao s Brauchitschem. Canaris ga je upozorio »da će nas komandant kopnene vojske dati uhapsiti« ako dođe u Zossen – sudbina

koja se, čini se, nije milila tom prijašnjem Hitlerovom pomagaču.[399] Ali pravi razlog zbog kojega Schacht nije otišao u Zossen da obavi svoj smiješni posao (bila bi dječja igra za Hitlera da navede Reichstag da mu odobri rat koji je želio, da se htio mučiti s takvom formalnošću), iznio je Gisevius kada je u Nürnbergu zauzeo mjesto za svjedoke u Schachtovu korist. Čini se da je Schacht planirao da ode u Zossen 25. kolovoza, ali je odustao od putovanja kada je Hitler te večeri opozvao napad na Poljsku koji je bio određen za sutradan. Tri dana kasnije, prema Giseviusovu svjedočenju, Schacht je opet odlučio da izvrši svoju misiju u Zossenu, ali ga je Canaris obavijestio da je prekasno.[400] »Zavjerenici« nisu zakasnili na autobus, oni čak nikad nisu stigli na autobusnu stanicu da ga pokušaju uhvatiti.

Isto tako nedjelotvorni u zaustavljanju Hitlera kao šačica antinacistički raspoloženih Nijemaca bile su i različite svjetske vođe koje su počele apelirati na Führera da spriječi rat. Dana 24. kolovoza predsjednik Roosevelt poslao je hitne poruke Hitleru i predsjedniku Poljske u kojima ih je pozvao da svoje nesporazume riješe ne pribjegavajući oružju. Predsjednik Mościcki, u dostojanstvenom odgovoru koji je poslao sutradan, podsjetio je Roosevelta da Poljska nije ona koja je »formulirala zahtjeve i zahtijevala ustupke«, ali da je, unatoč tomu, voljna da riješi svoje sporove s Njemačkom izravnim pregovaranjem ili nagodbom, kako je to američki predsjednik preporučio. Hitler nije odgovorio (Roosevelt ga je podsjetio da nije odgovorio ni na apel što mu ga je uputio prošlog travnja) a sutradan, 25. kolovoza, Roosevelt je poslao i drugu poruku u kojoj je obavijestio Hitlera o pomirljivom odgovoru Mościckog i preklinjao ga da »pristane na miroljubive načine rješavanja sporova koje je prihvatila vlada Poljske«.

Ni na drugo pismo nije bilo odgovora, iako je 26. kolovoza uvečer Weizsäcker pozvao američkog otpravnika poslova u Berlinu Alexandere C. Kirka i zamolio ga da kaže predsjedniku da je Führer primio dva brzojava i predao ih »ministru vanjskih poslova na razmatranje«.

Papa je krenuo u akciju 24. kolovoza, kad se preko radija založio za mir preklinjući »krvlju Kristovom ... da nas moćni čuju kako nepravdom ne bi postali slabi ... (i) ako žele da im moć ne bude uništenje.« Dana 31. kolovoza po podne papa je poslao istovjetne note vladama Njemačke, Poljske, Italije i dviju zapadnih sila u kojima je, »usrdno moleći u Božje ime vlade Njemačke i Poljske ... da izbjegavaju svaki incident«, zatražio od vlada Britanije, Francuske i Italije da podrže njegov apel i dodao:

> Papa ne gubi nadu da će tekući pregovori dovesti do pravednog, mirnog rješenja.

Njegova Svetost, poput gotovo svih ostalih na svijetu, nije shvatila da »tekući pre-

govori« nisu ništa drugo doli Hitlerova propagandna lukavština kako bi opravdao agresiju. I zaista, kako će se uskoro pokazati, nije bilo dobronamjernih pregovora, tekućih ni drukčijih, tog posljednjeg popodneva u miru.

Nekoliko dana ranije, 23. kolovoza, belgijski kralj je u ime »Oslo sila« (Belgije, Nizozemske, Luksemburga, Finske i triju skandinavskih zemalja) također preko radija bio uputio dirljiv apel za mir, pozivajući »ljude koji su odgovorni za tok događaja da svoje nesuglasice i zahtjeve riješe javnim pregovaranjem«. Dana 28. kolovoza belgijski kralj i nizozemska kraljica zajednički su ponudili svoje dobre usluge, »u nadi da će rat biti otklonjen«.[401]

Koliko god svi ti neutralni apeli bili plemeniti u formi i namjeri, u njima ima nečeg nestvarnog i patetičnog kad ih danas iznova čitamo. Kao da su predsjednik Sjedinjenih Država, papa i vladari malih sjevernoevropskih demokracija živjeli na drugom planetu, a ne na onom na kojem je bio Treći Reich, i kao da su za ono što se događalo u Berlinu imali jednako razumijevanja kao za ono što se možda zbivalo na Marsu. To nepoznavanje duha, karaktera i namjera Adolfa Hitlera, i dakako Nijemaca koji su, s nekoliko izuzetaka, bili spremni da ga slijepo slijede ne pitajući kuda i zašto, bez obzira na moral, etiku, čast ili kršćansko poimanje čovjekoljublja, skupo će stajati narode koje su vodili Roosevelt i vladari Belgije, Holandije, Luksemburga, Norveške i Danske slijedećih mjeseci.

Mi koji smo bili u Berlinu u toku tih posljednjih nekoliko dana mira i koji smo nastojali da vanjskom svijetu šaljemo vijesti, znali smo vrlo malo o onom što se događalo u *Wilhelmstrasse* gdje su se nalazili Kancelarija Reicha i Ministarstvo vanjskih poslova, i u *Bendlerstrasse* gdje je vojska imala svoje urede. Pratili smo kako smo nabolje mogli žurne dolaske i odlaske iz *Wilhelmstrasse.* Svakodnevno smo ispitivali bujicu glasina, aluzija i podmetnutih vijesti. Pratili smo raspoloženje naroda na ulici i vladinih predstavnika, stranačkih vođa, diplomata i vojnika koje smo poznavali. Ali, što je rečeno za čestih i većinom burnih razgovora ambasadora Hendersona s Hitlerom i Ribbentropom, što su pisali Hitler i Chamberlain, Hitler i Mussolini, Hitler i Staljin, o čemu su razgovarali Ribbentrop i Molotov, i Ribbentrop i Ciano, što su sadržavale povjerljive, šifrirane, hitne poruke koje su zujale žicama između premorenih, izmučenih diplomata i službenika Ministarstva vanjskih poslova, kakve su sve korake vojni šefovi planirali ili poduzimali – o svemu tome mi i šira javnost u to vrijeme nismo znali gotovo ništa.

Neke smo stvari mi i javnost, naravno, znali. Nijemci su do neba bili rastrubili nacističko-sovjetski pakt, iako je tajni protokol kojim je podijeljena Poljska i ostala istočna Evropa ostao nepoznat sve do poslije rata. Znali smo još prije nego što je bio potpisan da je Henderson odletio u Berchtesgaden kako bi istakao Hitleru da pakt neće spriječiti Britaniju da poštuje svoje garancije Poljskoj. Kad je nastupio posljednji tjedan mjeseca kolovoza, mi u Berlinu osjećali smo da je rat neizbježan – jedino

ako ne dođe do drugog Münchena – i da će do njega doći za nekoliko dana. Do 25. kolovoza pobjegli su i posljednji britanski i francuski građani. Slijedećeg dana je otkazan veliki nacistički zbor u Tannenbergu predviđen za 27. kolovoza, zbor na kojem je Hitler trebalo da govori, a otkazana je i godišnja skupština stranke u Nürnbergu (»Stranački zbor mira« kako ga je Hitler službeno nazvao) koja se trebala sastati u prvoj sedmici mjeseca rujna. Dana 27. kolovoza vlada je objavila da će racioniranje hrane, sapuna, cipela, tekstila i ugljena početi sutradan. Ta je obavijest, sjećam se, više od svega ostalog upozorila Nijemce na blizinu rata i njihovo gunđanje moglo se dobro čuti. U ponedjeljak 28. kolovoza Berlinčani su promatrali kako se trupe prebacuju kroz grad u pravcu istoka. Otpremane su špediterskim kolima, kamionima za povrće i svim mogućim vozilima do kojih se moglo doći.

To je moralo upozoriti običnog čovjeka na ulici na ono što se sprema. Kraj tjedna bio je, sjećam se, vruć i sparan i većina Berlinaca, ma koliko rat bio blizu, otputila se na jezera i u šume koje okružuju grad. Vraćajući se u nedjelju uvečer, saznali su preko radija da je došlo do tajnog, neslužbenog sastanka Reichstaga u Kancelariji Reicha. U saopćenju agencije DNB rečeno je da je »Führer prikazao ozbiljnost položaja« – bilo je to prvi put da Hitler govori njemačkoj javnosti o ozbiljnosti trenutka. Nikakve pojedinosti sa sastanka nisu dane i nitko, izuzev članova Reichstaga i Hitlerove okoline, nije znao kakve je volje nacistički diktator toga dana bio. Halderov dnevnik od 28. kolovoza iznio je na vidjelo – mnogo kasnije – jedan izvještaj dobiven od pukovnika Ostera iz *Abwehra*.

> Sastanak u Kancelariji Reicha u 17.30 sati. Reichstag i nekoliko stranačkih odličnika ... Položaj veoma težak. Odlučan da riješi istočno pitanje na ovaj ili onaj način. Najmanji zahtjevi: vraćanje Danziga, rješenje pitanja Koridora. Najveći zahtjevi: »Ovise o vojnoj situaciji.« Ako najmanji zahtjevi ne budu zadovoljeni, onda rat: nečovječno! On će osobno biti na liniji fronte. Duceov stav koristi našim najboljim interesima.
>
> Rat vrlo težak, možda beznadan. »Sve dok živim nema govora o kapitulaciji.« Sovjetski pakt stranka u velikoj mjeri ne shvaća. Pakt sa sotonom da bi se otjerao đavao ... »Aplauz na odgovarajućim mjestima, ali slab.«
>
> Osobni dojam o Führeru: iscrpljen, preplašen, kreštava glasa, rastresen. »Potpuno okružen esesovskim savjetnicima.«

Strani promatrač mogao je i u Berlinu uočiti način na koji tisak pod Goebbelsovim stručnim vodstvom vara lakovjerni njemački narod. Već šest godina, još od nacističke »koordinacije« dnevnih novina, što je značilo propast slobodne štampe, građani su bili odsječeni od istine o onome što se događalo u svijetu. Jedno vrijeme u boljim kioscima za štampu mogle su se kupiti švicarske novine na njemačkom jeziku iz Züricha i Basela i one su donosile nepristrane vijesti. Ali posljednjih godina njihova prodaja u Reichu bila je ili zabranjena ili ograničena na nekoliko primjeraka. Za Nijemce koji su mogli čitati engleski ili francuski povremeno se našlo nekoliko

primjeraka novina iz Londona i Pariza, ali nedovoljno da stignu do više od stotinjak osoba.

»U kakvom izoliranom svijetu žive Nijemci!« pribilježio sam u svoj dnevnik 10. kolovoza 1939. godine. »Letimičan pogled na jučerašnje i današnje novine odmah podsjeća na to. »Vratio sam se bio u Njemačku s kratkog odmora u Washingtonu, New Yorku i Parizu i, prije dva dana, odlazeći iz kuće u Švicarskoj na vlak, kupio sam svežanj berlinskih i rajnskih novina. One su čovjeka brzo vraćale u izobličeni svijet nacizma koji se toliko razlikovao od svijeta koji sam upravo bio napustio da mi se činilo da sam bio na drugom planetu. Kasnije, 10. kolovoza, nakon povratka u Berlin, zabilježio sam i ovo:

> Dok ostali svijet smatra da se Njemačka sprema da prekrši mir, da je Njemačka ta koja prijeti da napadne Poljsku ... ovdje, u Njemačkoj, u svijetu koji stvaraju mjesne novine, tvrdi se upravo suprotno ... Ono što nacističke novine službeno objavljuju glasi: upravo Poljska remeti mir u Evropi; ona prijeti Njemačkoj oružanim napadom ...
>
> »POLJSKA, ČUVAJ SE!« upozorava naslov uvodnika *Berliner Zeitunga* a ispod toga stoji: »ODGOVOR POLJSKOJ, BJESOMUČNIKU (*AMOKLÄUFFER*) KOJI JE PROTIV MIRA I PRAVDE U EVROPI!«
>
> Ili naslov u listu *Der Führer*, dnevnih novina iz Karlsruhea koje sam kupio u vlaku: »VARŠAVA PRIJETI BOMBARDIRANJEM DANZIGA - NEVJEROJATNO DIVLJANJE POLJSKOG SUPERLUDILA!« (*POLNISCHEN GRÖSSENWAHNS*)!«
>
> Kažete: nemoguće je da njemački narod vjeruje u te laži. Onda razgovarajte s njima. Mnogo ih vjeruje.

Do subote 26. kolovoza, datuma koji je Hitler prvotno odredio za napad na Poljsku, kampanja Goebbelsove štampe dosegla je vrhunac. Prepisao sam u dnevnik neke glavne naslove:

> *Berliner Zeitung*: »POTPUN KAOS U POLJSKOJ – NJEMAČKE OBITELJI BJEŽE – POLJSKI VOJNICI DOLAZE DO SAME NJEMAČKE GRANICE!« *12-Uhr Blatt*: »OVO IGRANJE VATROM OTIŠLO JE PREDALEKO - POLJACI OTVORILI VATRU NA TRI NJEMAČKA PUTNIČKA AVIONA - U KORIDORU VEĆI BROJ NJEMAČKIH SEOSKIH GAZDINSTAVA U PLAMENU!«

Na putu do radio-stanice, u ponoć, kupio sam nedjeljno izdanje *Völkischer Beobachtera* (od 27. kolovoza).

Preko čitavog vrha prednje strane pružao se krupnim slovima naslov:

> CIJELA POLJSKA U RATNOJ GROZNICI! 1,500.000 LJUDI MOBILIZIRANO! NEPREKIDAN TRANSPORT TRUPA PREMA GRANICI! METEŽ U GORNJOJ ŠLES-KOJ!

Naravno, ni spomena o njemačkoj mobilizaciji, iako je Njemačka kao što smo vidjeli, bila mobilizirana već četrnaest dana.

POSLJEDNJIH ŠEST DANA MIRA

Pošto se oporavio od hladnog tuša koji je predstavljalo Mussolinijevo pismo koje je stiglo rano uvečer 25. kolovoza i koje ga je, zajedno s vijestima o potpisivanju anglo-poljskog saveza, prisililo da odgodi napad na Poljsku predviđen za idući dan, Hitler je poslao Duceu kratku notu s pitanjem »kakva ratna oprema i koje sirovine su vam potrebne, i do kada« kako bi Italija mogla »sudjelovati u većem evropskom sukobu«. Pismo je osobno Ribbentrop telefonom prenio njemačkom ambasadoru u Rimu u 19.40 sati, a talijanskom je diktatoru uručeno u 21.30 sati.[402]

Slijedećeg jutra u Rimu Mussolini se sastao sa šefovima talijanskih oružanih snaga da sastavi minimalni popis materijala potrebnog za rat koji bi trajao dvanaest mjeseci. Prema Cianu, koji ga je pomogao sastaviti, »bio je dovoljan da ubije bika – kad bi bik znao čitati«.[403] Obuhvaćao je sedam milijuna tona nafte, šest milijuna tona ugljena, dva milijuna tona čelika, milijun tona drvene građe i dug popis ostalih potrepština, sve do 600 tona molibdena, 400 tona titanija i dvadeset tona cirkonija. Osim toga, Mussolini je tražio 150 protuavionskih baterija da zaštiti talijansko industrijsko područje na sjeveru koje se nalazi na samo nekoliko minuta leta avionom od francuskih zračnih baza, okolnost na koju je podsjetio Hitlera u pismu koje je sada sastavio. Tu je poruku Ciano telefonom prenio Attolicu u Berlin ubrzo iza podneva, 26. kolovoza, i ona je odmah uručena Hitleru.[404]

Popis potrebnog materijala bio je, očigledno, preuveličan. Bilo je jasno da je pokisli fašistički vođa odlučio da se izvuče iz svojih obaveza prema Trećem Reichu, i Führer, pročitavši to drugo pismo, nije više ni najmanje sumnjao o tome.

> FÜHRERU (napisao je Mussolini svom drugu), ne bih Vam slao ovaj popis, ili bi on inače sadržavao manji broj potrebnih artikala i mnogo manje iznose, da sam raspolagao dogovorenim vremenom za prikupljanje zaliha i ubrzanje tempa autarkije.
>
> Dužnost mi je da Vam kažem da bi žrtve koje ću zatražiti da ih talijanski narod učini ... mogle biti uzaludne i da bi mogle ugroziti i Vaš i moj cilj ... ako zasigurno ne dobijem ovaj materijal.

Ambasador Attolico, koji se protivio ratu, a naročito tome da se Italija pridruži Njemačkoj, ako do njega dođe, prilikom uručivanja poruke na svoju je ruku istakao Hitleru »da sav materijal mora biti u Italiji *prije* početka neprijateljstava« i da je taj zahtjev »presudan«.* Mussolini se još nadao drugom Münchenu. Svojoj noti dodao

je bilješku izjavljujući da je spreman, kao i prije, da svom njemačkom kolegi pruži punu podršku, ako Führer smatra da još »postoji bilo kakvo rješenje na političkom polju«. Usprkos svojim prisnim osobnim odnosima i njihovu Čeličnom paktu i svim bučnim dokazivanjima o solidarnosti koju su pokazivali u proteklim godinama, ostaje činjenica da čak ni u zadnji čas Hitler nije povjerio Mussoliniju da mu je pravi cilj uništenje Poljske i da talijanski partner uopće nije znao za to. Tek na kraju tog dana, dvadeset šestog, taj je jaz između njih konačno premošćen.

Za tri sata, 26. kolovoza, Hitler je poslao dug odgovor na Duceovu poruku. Ribbentrop ju je opet preko telefona u 15.08 sati prenio ambasadoru u Rimu von Mackensenu, koji ju je žurno poslao Mussoliniju odmah poslije 17 sati. Iako je Hitler rekao da nekim zahtjevima, kao za ugljenom i čelikom, može odmah u cijelosti udovoljiti, mnogim drugima nije mogao. U svakom slučaju, inzistiranje Attolica da se materijal dostavi prije izbijanja neprijateljstava predstavlja »nemoguć« zahtjev.

I sada je, konačno, Hitler povjerio svom prijatelju i savezniku svoje prave i neposredne ciljeve.

> Budući da ni Francuska ni Britanija ne mogu postići nikakav odsudan uspjeh na zapadu, a kako će Njemačka, zahvaljujući sporazumu s Rusijom, imati sve svoje snage slobodne na istoku nakon poraza Poljske ... ne prezam od rješenja istočnog pitanja čak ni uz rizik komplikacija na zapadu.
>
> Duce, shvaćam Vaš položaj i jedino tražim od Vas da pokušate prikovati anglo-francuske snage djelotvornom propagandom i odgovarajućim vojnim demonstracijama koje ste mi već predložili.[405]

Ovo je prvi dokaz u njemačkim dokumentima da se Hitleru dvadeset i četiri sata poslije odgađanja napada na Poljsku povratilo samopouzdanje i da je odlučio da ide dalje sa svojim planovima, »čak i uz rizik« rata sa Zapadom.

Iste večeri, 26. kolovoza, Mussolini je još jednom pokušao da ga nekako odvrati. Opet je pisao Führeru, Ciano je to opet telefonom prenio Attolicu, i pismo je stiglo u Kancelariju Reicha nešto prije 19 sati

> FÜHRERU:
>
> Vjerujem da je nesporazum koji je Attolico nesvjesno izazvao odmah razjašnjen. Ono što sam od Vas tražio, osim protuavionskih baterija, treba isporučiti u toku dvanaest mjeseci. Međutim, iako je nesporazum razjašnjen, jasno je da niste u stanju da me materijalno pomognete u ispunjavanju velikih praznina do kojih je došlo u talijanskom naoružanju zbog ratova u Etiopiji i Španjolskoj.
>
> Zbog toga ću prihvatiti stav koji ste mi preporučili, bar u toku početne faze sukoba, vezujući na taj način maksimum francusko-britanskih snaga, što se već i događa. Istovremeno ću ubrzati vojne pripreme koliko je god moguće.

Ali izmučeni Duce – izmučen spoznajom da je prisiljen da u ovako odlučnom

času igra tako bijednu ulogu – još je mislio da bi trebalo naći mogućnosti za novi München.

> ... Usuđujem se iznova inzistirati (nastavio je), ne zbog pacifizma koji je posve stran mojoj prirodi nego zbog interesa naših dvaju naroda i režima, na iznalaženju povoljne prilike za političko rješenje koje smatram da je još moguće, i to u obliku koji će Njemačkoj u potpunosti pružiti moralnu i materijalnu zadovoljštinu.[406]

Talijanski diktator je, kao što dokument jasno pokazuje, težio za mirom jer nije bio spreman za rat. Ali njegova ga je uloga uvelike uznemiravala. »Prepuštam Vašoj mašti,« napisao je Hitleru u toj posljednjoj izmjeni poruka 26. kolovoza, »da zamislite u kakvom se duševnom stanju nalazim zbog toga što me više sile, koje su izvan moje moći, sprečavaju da Vam izrazim pravu solidarnost u trenutku akcije.« Ciano je zabilježio u svoj dnevnik poslije tog napornog dana da je »Duce stvarno izvan sebe. Njegov ratnički nagon i osjećaj časti vuku ga u rat. Razum ga je zaustavio. Ali to ga mnogo boli... Prisiljen je da se suoči s grubom istinom. A to je za Ducea težak udarac.«

Nakon takve izdašne izmjene pisama Hitler se već bio pomirio s tim da će ga Mussolini ostaviti na cjedilu. Kasno u noći 26. kolovoza uputio je još jednu notu svojem partneru u Osovini. Odaslana je iz Berlina brzojavom u 0.10 sati 27. kolovoza i stigla je Mussoliniju tog jutra u 9 sati.

> DUCE:
>
> Primio sam Vaše saopćenje u pogledu Vašeg konačnog stava. Uvažavam razloge i motive koji su Vas naveli na takvu odluku. U izvjesnim okolnostima, ona se čak može pokazati i korisnom.
>
> Međutim, po mom mišljenju, preduvjet je da bar do početka borbe svijet nikako ne sazna za stav koji Italija namjerava zauzeti. Zbog toga Vas iskreno molim da psihološki poduprete moju borbu tiskom i ostalim sredstvima. Također bih Vas zamolio, Duce, ako ikako možete, da otvorenim vojnim mjerama prisilite Britaniju i Francusku da vežu izvjesne svoje snage, ili bar da ih ostavite u neizvjesnosti.
>
> Ali, Duce, najvažnije je ovo: ako dođe do većeg rata, kako sam rekao, sporno pitanje na istoku bit će riješeno prije nego što zapadne sile poluče kakav uspjeh. A onda, ove zime, najkasnije u proljeće, napast ću zapad snagama koje će u najmanju ruku biti jednake francuskim i britanskim ...
>
> Sada Vas, Duce, moram zamoliti za jednu veliku uslugu. U ovoj teškoj borbi Vi i Vaš narod možete mi najbolje pomoći ako mi pošaljete talijanske radnike, i za industriju i za poljoprivredu ... Prepuštajući ovaj zahtjev isključivo Vašoj plemenitosti, zahvaljujem na svim naporima koje ste poduzeli za našu zajedničku stvar.
>
> ADOLF HITLER[407]

Duce je ponizno odgovorio kasno po podne da svijet »neće saznati kakav je stav Italije prije izbijanja neprijateljstava« – da će tajnu dobro čuvati. Također će privezati toliko anglo-francuske vojske i pomorskih snaga koliko je moguće, a Hitleru će

poslati i tražene talijanske radnike.[408] Ranije u toku dana ponovio je bio ambasadoru Mackensenu »snažnim riječima«, kako je to ovaj javio u Berlin, »da još vjeruje u ostvarenje svih naših ciljeva bez pribjegavanja ratu« i dodao da će to gledište ponovo iznijeti u pismu Führeru.[409] Ali nije. Čini se da je na trenutak bio previše obeshrabren da to i spomene.

Iako je bilo jasno da će gotovo čitavu savezničku vojsku na zapadnoj granici Njemačke, ako iznenada dođe do rata, dati Francuska, i premda će u prvim sedmicama brojčano daleko nadmašiti njemačke snage, Hitlera potkraj kolovoza, čini se, uopće nije uznemirivalo ono što će Francuzi učiniti. Dana 26. kolovoza premijer Daladier poslao mu je dirljivo i elokventno pismo kojim ga je podsjetio na ono što će Francuska uraditi; da će se boriti ako Poljska bude napadnuta.

> Ako francuskom narodu ne pripisujete (piše Daladier) manje osjećaja za nacionalnu čast nego što ja osobno priznajem njemačkom narodu, ne možete sumnjati u to da će Francuska ostati vjerna svojim svečanim obećanjima koje je dala drugim narodima, kao, na primjer, Poljskoj ...

Pošto je apelirao na Hitlera da potraži miroljubivo rješenje za svoje nesuglasice s Poljskom, Daladier je dodao:

> Ako francuska i njemačka krv opet poteče, kao što je prije dvadeset pet godina, u još dužem i još krvavijem ratu, svaki od dvaju naroda borit će se s uvjerenjem u svoju pobjedu, ali sigurni pobjednici bit će sile uništenja i barbarstva.[410]

Ambasador Coulondre, predajući premijerovo pismo, dodao je usmeno strastven lični apel u kome je preklinjao Hitlera, »u ime čovječnosti i mira vlastite savjesti, da ne propusti tu posljednju priliku za miroljubivo rješenje«. Ambasadoru je međutim, ostala »žalosna dužnost« da javi u Pariz da Daladierovo pismo nije dirnulo Führera – »on ostaje pri svojoj odluci«.

Hitlerov odgovor francuskom premijeru sutradan bio je vješto sračunat da iskoristi nesklonost Francuza da »poginu za Danzig«, iako Hitler nije upotrijebio taj izraz – to je ostavio francuskim pacifistima. Njemačka se odrekla svih teritorijalnih potraživanja prema Francuskoj nakon vraćanja Saara, izjavio je Hitler; prema tome, nema razloga da dvije zemlje ratuju jedna protiv druge. Ako ipak dođe do rata, to neće biti njegovom krivnjom i to bi bilo »vrlo bolno« za nj.

To je bio najviši domet diplomatskih kontakata između Njemačke i Francuske u toku posljednjeg tjedna mira. Coulondre se nije sastao s Hitlerom poslije sastanka od 26. kolovoza dok sve nije bilo gotovo. Zemlja koja je najviše zabrinjavala njemač-

kog kancelara u tom kritičnom času bila je Velika Britanija. Kako je Hitler bio rekao Göringu 25. kolovoza uvečer, kad je odgodio napad na Poljsku, htio je vidjeti ne bi li se mogao »osloboditi britanske intervencije«.

NJEMAČKA I VELIKA BRITANIJA U POSLJEDNIM ČASOVIMA

»Führer je prilično potresen,« zabilježio je Halder u svoj dnevnik 25. kolovoza, pošto su vijesti iz Rima i Londona navele Hitlera da se povuče s ruba provalije rata. Ali slijedećeg popodneva načelnik Generalštaba uočio je naglu promjenu kod vođe. »Führer je vrlo spokojan i staložen,« zapisao je u svoj dnevnik u 15.22 sata. Bilo je razloga za to i generalov dnevnik ga daje. »Pripremite sve za jutro sedmog dana mobilizacije. Napad počinje 1. rujna.« Zapovijed je Hitler preko telefona saopćio Vrhovnoj komandi kopnene vojske.

Hitler će se, dakle, zaratiti s Poljskom. To je bilo riješeno. U međuvremenu, učinit će sve kako bi Engleze održao podalje. Bilješke u Halderovom dnevniku odražavaju Führerovo mišljenje i mišljenje njegove okoline u toku presudnog dana, 26. kolovoza.

> Priča se da je Engleska sklona da razmotri razuman prijedlog.* Pojedinosti kad se Henderson vrati. Prema drugoj glasini, Engleska ističe da ona sama mora objaviti da su ugroženi životni interesi Poljske. U Francuskoj sve jači i jači zahtjevi vladi protiv rata.
>
> Plan: tražimo Danzig, prolaz kroz Koridor i plebiscit na istoj osnovi kao i u Saaru. Engleska će možda prihvatiti. Poljska vjerojatno neće. *Klin između njih*.[411]

Kurziv je Halderov i nema sumnje da točno i potpuno izražava ono što je Hitler imao na umu. Htio je zatjerati *klin* između Poljske i Britanije te pružiti Chamberlainu izgovor da se izvuče iz obveze prema Varšavi. Zapovjedivši kopnenoj vojsci da bude spremna za marš 1. rujna, čekao je da čuje odgovor Londona na njegovu veličanstvenu ponudu da »jamči« za Britanski Imperij.

Sada je imao dvije veze s britanskom vladom, pored njemačke ambasade u Londonu čiji je ambasador (Dirksen) bio na dopustu i koja nije igrala nikakvu ulogu u bezglavim pregovorima u posljednji čas. Jedna je veza bila službena preko ambasadora Hendersona koji je 26. kolovoza u subotu ujutro doletio u London posebnim njemačkim avionom s Führerovim prijedlozima. Druga je bila neslužbena, tajna i, kako se pokazalo, posve amaterska, preko Göringova švedskog prijatelja peripatetika* Birgera Dahlerusa, koji je dan prije odletio u London iz Berlina s porukom za

britansku vladu od komandanta *Luftwaffe*.

»U to vrijeme,« pričao je Göring kasnije u toku ispitivanja u Nürnbergu, »bio sam u dodiru s Halifaxom preko posebnog kurira izvan redovnih kanala.*[412] Bio je to britanski ministar vanjskih poslova kome se švedski »kurir« uputio u petak 25. kolovoza u 18.30 sati. Göring je Dahlerusa bio pozvao iz Stockholma u Berlin dan prije i obavijestio ga da, usprkos nacističko-sovjetskom paktu koji je sinoć potpisan, Njemačka želi »nagodbu« s Velikom Britanijom. Šveđaninu je stavio na raspolaganje jedan od svojih vlastitih aviona kako bi se požurio u London da obavijesti lorda Halifaxa o ovoj značajnoj činjenici.

Ministar vanjskih poslova, koji je prije jednog sata bio potpisao englesko-poljski pakt o uzajamnom pomaganju, zahvalio je Dahlerusu na njegovim naporima i obavijestio ga da Henderson upravo vijeća s Hitlerom u Berlinu, da leti u London s Führerovim najnovijim prijedlozima, a kako su službeni kanali između Berlina i Londona sada opet otvoreni, smatra da usluge švedskog posrednika više nisu potrebne. Ali uskoro se pokazalo da jesu. Kada je kasnije te večeri telefonirao Göringu da ga obavijesti o svojoj konferenciji s Halifaxom, feldmaršal je informirao Dahlerusa da se zbog potpisivanja anglo-poljskog ugovora situacija pogoršala i da bi vjerojatno samo sastanak između predstavnika Britanije i Njemačke mogao spasiti mir. Kako je kasnije izjavio u Nürnbergu, Göring je, kao i Mussolini, imao na umu drugi München.

Kasno iste noći neumorni Šveđanin izvijestio je britansko Ministarstvo vanjskih poslova o svom razgovoru s Göringom i slijedećeg jutra bio je opet pozvan na viječanje s Halifaxom. Ovaj put nagovorio je britanskog ministra vanjskih poslova da napiše pismo Göringu, koga je opisao kao Nijemca koji bi mogao spriječiti rat. Zaodjenuto u općenite izraze, pismo je kratko i neodređeno. U njemu se jedino ponavlja britanska želja da se postigne miroljubivo rješenje i ističe potreba »za još nekoliko dana« da bi se to provelo u djelo.*

Unatoč tomu, za debelog feldmaršala ono je bilo od »najveće važnosti«. Dahlerus mu ga je predao iste večeri (26. kolovoza) dok je putovao svojim posebnim vlakom u glavni stan *Luftwaffe* u Oranienburgu, kod Berlina. Vlak je zaustavljen na slijedećoj stanici, rekviriran je automobil i dvojica muškaraca krenuli su punom brzinom prema Kancelariji Reicha, kamo su stigli u ponoć. U Kancelariji je vladao mrak. Hitler je bio otišao na počinak. Göring je, međutim, zahtijevao da ga probude. Sve do tog trenutka Dahlerus je vjerovao, kao što su i mnogi drugi vjerovali, da Hitler nije nerazuman čovjek i da će možda prihvatiti miroljubivo rješenje kao prije godinu dana u Münchenu. Šveđanin se tada prvi put suočio sa sablasnim fantazijama i užasnom naravi karizmatičkog* diktatora.[413] Bio je to porazan doživljaj.

Hitler je ignorirao pismo koje je Dahlerus donio od Halifaxa i koje se, čini se,

Göringu učinilo toliko važnim da je dao Führera probuditi usred noći. Umjesto toga, on je Šveđaninu dvadeset minuta držao predavanje o počecima svoje borbe, o svojim velikim dostignućima i nastojanjima da se nagodi s Britancima. I onda, kad je Dahlerus uspio da spomene kako je nekoć živio u Engleskoj kao radnik, kancelar ga je počeo ispitivati o tom neobičnom otoku i čudnom narodu kojeg je toliko nastojao shvatiti, ali uzalud. Zatim je uslijedila duga i ponešto tehnička lekcija o njemačkoj vojnoj moći. Tada je, kaže Dahlerus, već bio uvjeren da njegov posjet »neće uroditi plodom«. Međutim, Šveđanin je na koncu ugrabio priliku i rekao svojem domaćinu nešto o Britancima iz svog iskustva.

> Hitler me je netremice slušao ... ali je onda naglo ustao i vrlo uzbuđeno i razdraženo počeo šetati gore-dolje govoreći kao za sebe da se Njemačkoj nitko ne može oduprijeti... Iznenada se zaustavio nasred sobe i ostao tako zureći ... Glas mu je postao isprekidan a čitavo ponašanje podsjećalo je na potpuno abnormalna čovjeka. Govorio je iskidanim rečenicama: »Ako dođe do rata izgradit ću podmornice, podmornice, podmornice, podmornice.« Glas mu je postao sve nerazgovjetniji i konačno ga čovjek uopće nije mogao pratiti. Tada se sabrao, podigao glas kao da govori pred brojnim slušateljstvom i zakriještao: »Izgradit ću avione, izgradit ću avione, avione, avione i uništit ću svoje neprijatelje.« Izgledao je više kao sablast iz pripovijedaka negoli kao živ čovjek. Zaprepašteno sam buljio u nj okrenuvši se Göringu da vidim kako reagira, ali on nije ni pisnuo.

Konačno je uzbuđeni kancelar stupio pred gosta i rekao: *»Herr* Dahlerus, možete li mi vi, koji tako dobro poznajete Englesku, navesti bilo koji razlog zbog kojeg se nikako ne mogu s njom sporazumjeti?« Dahlerus priznaje da je »iz početka oklijevao« da odgovori, ali da je zatim uzvratio da, po njegovu osobnom uvjerenju, razlog leži u tome što Britanci »nemaju povjerenja ni u njega ni u njegovu vladu«.

»Idioti!« kaže Dahlerus da je Hitler gromko uzviknuo ispruživši desnu ruku, a lijevom se udarajući u prsa. »Jesam li ja ikad u svom životu lagao?«

Odmah zatim nacistički se diktator smirio, uslijedio je razgovor o Hitlerovim prijedlozima koje je dao preko Hendersona, i na koncu je odlučeno da Dahlerus odleti nazad u London s još jednom ponudom za britansku vladu. Göring se usprotivio da se to stavlja na papir i susretljivom je Šveđaninu tada rečeno da umjesto toga sve povjeri svom pamćenju. Sastojala se od šest točaka:

1. Njemačka želi pakt ili savez s Britanijom.
2. Britanija treba da pomogne Njemačkoj da dobije Danzig i Koridor, a Poljska će dobiti slobodnu zonu u Danzigu, zadržat će baltičku luku Gdyniu i prolaz do nje.
3. Njemačka će garantirati nove poljske granice.
4. Njemačkoj će biti vraćene njezine kolonije ili njima ekvivalentni posjedi.
5. Njemačka manjina u Poljskoj mora dobiti garancije.
6. Njemačka će se obavezati da će braniti Britanski Imperij.

S tim prijedlozima utisnutim u pamćenje, Dahlerus je odletio u London 27. kolovoza, u ponedjeljak ujutro, i odmah iza podneva bio brzo, zaobilaznim putem, da se izbjegnu znatiželjni novinari, prebačen do Chamberlaina, lorda Halifaxa, sira Horacea Wilsona i sira Alexandera Cadogana. Bilo je jasno da britanska vlada shvaća švedskog kurira posve ozbiljno.

Sa sobom je ponio nekoliko bilježaka koje je na brzinu skicirao u avionu a u kojima se opisuje njegov sinoćnji sastanak s Hitlerom i Göringom. U tim je bilješkama uvjeravao dvojicu vodećih članova britanskog kabineta, koji su sada proučavali njegov memorandum, da je Hitler u toku intervjua bio »tih i pribran«. Iako nijedan zapis o tom neobičnom subotnjem sastanku nije nađen u arhivu *Foreign Officea,* rekonstruiran je u knjizi dokumenata britanskog ministarstva vanjskih poslova (VII. svezak, treća serija) po podacima koje su dali lord Halifax i Cadogan i po izaslanikovom memorandumu. Britanska se verzija donekle razlikuje od one koju je dao Dahlerus u svojoj knjizi i u Nürnbergu, ali, uzevši u obzir različite opise, čini se da bolji i točniji prikaz od ovog koji slijedi nećemo nikad dobiti.

Chamberlain i Halifax odmah su uvidjeli da imaju pred sobom dva Hitlerova prijedloga, jedan koji je dan Hendersonu i drugi koji je sada donio Dahlerus, i da se oni razlikuju. Dok se u prvom predlagalo jamstvo za Britanski Imperij kad Hitler sredi račune s Poljskom, činilo se da drugi navodi na pomisao da je Führer spreman na pregovore preko Britanaca radi vraćanja Danziga i Koridora, nakon čeka bio »garantirao« nove poljske granice. Za Chamberlaina je to bila stara pjesma poslije svih žalosnih iskustava s Hitlerom oko Čehoslovačke, pa je bio skeptičan glede Führerove ponude, kako ju je Dahlerus prikazao. Rekao je Šveđaninu da ne vidi »izgleda za sporazum pod takvim uvjetima; Poljaci mogu ustupiti Danzig, ali će se prije boriti negoli predati Koridor«.

Konačno je dogovoreno, da se Dahlerus odmah vrati u Berlin s početnim i neslužbenim odgovorom Hitleru, a da u London javi kako ga je Hitler primio prije no što službeni odgovor bude sastavljen i poslan u Berlin po Hendersonu iduće večeri. Kako se Halifax izrazio (prema britanskoj verziji), »stvari bi se mogle, zahvaljujući tim neslužbenim i tajnim saopćenjima preko Dahlerusa pomalo zapetljati. Poželjno je (stoga) da se jasno ukaže na to da Dahlerus, kad se te noći vrati u Berlin, ne donosi odgovor vlade Njegova Veličanstva nego samo priprema put za glavno saopćenje«, koje će donijeti Henderson.[414]

Toliko je važan postao taj nepoznati švedski poslovni čovjek kao posrednik u pregovorima između vlada dvaju najmoćnijih naroda u Evropi da je, prema vlastitom prikazu, rekao predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova u tom kritičnom času da »Hendersona treba zadržati u Londonu do ponedjeljka (slijedećeg dana), tako da

se odgovor dade pošto budu obaviješteni o tome što Hitler misli o engleskom gledištu.[415]

A kakvo je bilo englesko gledište koje je Dahlerus imao predočiti Hitleru? U vezi s tim ima izvjesnih nejasnoća. Prema Halifaxovim osobnim grubim bilješkama verbalnih uputa Dahlerusu, britanski su pogledi bili jednostavno ovakvi:

> 1. Svečana izjava o želji za dobro razumijevanje između Nj. i V. B. (inicijali su Halifaxovi). Nema niti jednog člana vlade koji bi mislio drukčije. 2. V. B. obvezna je na poštovanje svojih obećanja Poljskoj. 3. Njemačko-poljska razmimoilaženja moraju se raščistiti na miroljubiv način.[416]

Prema Dahlerusu, neslužbeni britanski odgovor koji mu je povjeren bio je opsežniji.

> Naravno, 6. točka, ponuda da (Njemačka) štiti Britanski Imperij odbačena je. Slično tome, nisu htjeli ni da razmatraju o kolonijama sve dok je Njemačka mobilizirana. S obzirom na poljske granice, žele da za njih jamči pet velikih sila. Što se tiče Koridora, predložili su da odmah otpočnu pregovori s Poljskom., U pogledu prve točke (Hitlerovih prijedloga), Engleska je u načelu voljna da se sporazumi s Njemačkom.[417]

Dahlerus je odletio natrag u Berlin u nedjelju navečer i sastao se s Göringom malo prije ponoći. Feldmaršal je smatrao da britanski odgovor nije »naročito povoljan«. Međutim, pošto je u ponoć razgovarao s Hitlerom, Göring je u 1 sat nazvao Dahlerusa u njegovu hotelu i rekao mu da će kancelar »prihvatiti englesko stajalište«, pod uvjetom da se službena verzija koju će u ponedjeljak donijeti Henderson slaže s njom.

Göring je bio zadovoljan, a Dahlerus još i više. Šveđanin je probudio sira Geogea Ogilviea Forbesa, savjetnika britanske ambasade u 2 sata da bi mu saopćio radosne vijesti. Nije to, međutim, učinio samo radi toga, nego – u takav je položaj dospio, bar po vlastitom mišljenju – i da britanskoj vladi savjetuje što da kaže u svom službenom odgovoru. Nota koju će Henderson donijeti kasnije u toku tog ponedjeljka, 28. kolovoza, mora sadržavati obvezu, istakao je Dahlerus, da će Britanija nagovoriti Poljsku da pregovara s Njemačkom izravno i odmah.

> Dahlerus je upravo telefonirao (kaže se u kasnijem Forbesovom izvještaju od 28. kolovoza) iz Göringova ureda da bi nam prenio savjete koje smatra najvažnijim.
>
> 1. Britanski odgovor Hitleru ne smije sadržavati nikakvu aluziju na Rooseveltov plan.*
>
> 2. Hitler sumnja da će Poljaci pokušati da izbjegnu pregovore. Odgovor zbog toga mora sadržavati jasnu izjavu da je Poljacima najenergičnije savjetovano da smjesta uspostave vezu s Njemačkom radi pregovora.*[418]

U toku cijelog dana sada već samouvjereni Šveđanin ne samo što je obasipao Forbesa savjetima koje je ovaj revno brzojavljao u London, već je i sam telefonirao britanskom Ministarstvu vanjskih poslova s porukom za Halifaxa koja je sadržavala daljnje prijedloge.

U tom kritičnom trenutku svjetske povijesti, švedski diplomat – amater uistinu je postao važna spona između Berlina i Londona. Dana 28. kolovoza u 14 sati Halifax, koji je obaviješten i preko svoje berlinske ambasade i Dahlerusova telefonskog, poziva Foreign Officeu o Šveđaninovu hitnom prijedlogu, brzojavio je britanskom ambasadoru u Varšavi siru Howardu Kennardu da »odmah« razgovara s ministrom vanjskih poslova Beckom, i da ga navede da ovlasti britansku vladu da obavijesti Hitlera »da je Poljska spremna da smjesta započne izravne razgovore s Njemačkom«. Ministru vanjskih poslova se žurilo. Želio je uključiti ovlaštenje u službeni odgovor Hitleru koji je Henderson čekao da ga odnese nazad u Berlin tog istog dana. Požurivao je svog ambasadora u Varšavi da preko telefona javi Beckov odgovor. Kasnije, u toku popodneva, Beck je dao traženo ovlaštenje i ono je na brzinu ubačeno u britansku notu.[419]

Henderson se vratio s njom u Berlin 28. kolovoza uvečer i, pošto ga je pred Kancelarijom Reicha počasna straža SS pozdravila puškama uz tutnjanje bubnjeva (formalne diplomatske ceremonije obavljene su do kraja), uveden je Hitleru kome je u 22.30 predao njemački prijevod note. Kancelar ju je odmah pročitao.

Britanska se vlada »u potpunosti slaže« s njim, kaže se u saopćenju, da se »prvo« moraju ukloniti razmimoilaženja između Njemačke i Poljske. »Međutim,« dodaje se, »sve ovisi o prirodi rješenja i metodi kojom će se to postići.« U toj stvari, kaže se u noti, kancelar je bio »šutljiv«. Hitlerova ponuda da »jamči« za Britanski Imperij obzirno je odbačena. Britanska vlada »ne može ni zbog kakve ponuđene prednosti za Veliku Britaniju pristati na nagodbu koja dovodi u opasnost nezavisnost države kojoj je ona dala garancije«.

Te će garancije biti poštivane, ali iz toga što je britanska vlada »skrupulozna« u pogledu svojih obveza prema Poljskoj kancelar ne smije zaključiti da joj nije stalo do pravednog rješenja.

> Iz toga proizlazi da bi slijedeći korak trebao biti otpočinjanje izravnih razgovora između vlada Njemačke i Poljske na osnovi... koja bi Poljskoj jamčila osnovne interese i postignuti ugovor osnažila međunarodnim garancijama.
>
> Ona (britanska vlada) već je primila definitivna uvjeravanja poljske vlade da je spremna započeti razgovore na toj osnovi, a vlada Njegovog Veličanstva nada se da će njemačka vlada također biti voljna da se složi s ovakvim kursem.
>
> .... Pravedno rješenje ... između Njemačke i Poljske može otvoriti put svjetskom miru. Neuspjeh u tome

uništio bi nade za zaključenje sporazuma između Njemačke i Velike Britanije, doveo bi dvije zemlje do sukoba, što bi moglo baciti u rat čitav svijet. Takav ishod značio bi- veliku nesreću, bez presedana u povijesti svijeta.[420]

Kad je Hitler završio čitanje saopćenja, Henderson je počeo do u tančine razrađivati saopćenje iz bilježaka, koje je bio napravio u toku svog razgovora s Chamberlainom i Halifaxom. Bio je to jedini sastanak s Hitlerom, rekao je kasnije, na kojem je on, ambasador, više govorio. Srž njegovih primjedaba bila je da Britanija želi njemačko prijateljstvo, da želi mir, ali da će se boriti ako Hitler napadne Poljsku. Führer, koji nikako nije bio šutljiv, odgovorio je razglabanjem o poljskim zločinima, o svojim »velikodušnim« ponudama za miroljubivo rješenje koje više neće ponoviti. U stvari, danas ga »ne može zadovoljiti ništa manje od vraćanja Danziga i čitavog Koridora te rješavanje problema Šleske, gdje je 90% stanovništva glasalo za Njemačku na poslijeratnom plebiscitu«. To nije bilo točno, kao što nije bio istinit ni argumenat, trenutak kasnije, da je nakon 1918. godine milijun Nijemaca protjerano iz Koridora. Ondje je, prema njemačkom popisu stanovništva od 1910. godine, živjelo samo 385.000 Nijemaca, ali dotada je, naravno, njemački diktator već bio siguran da će svatko gutati njegove laži. Posljednji put u svojoj neuspješnoj misiji u Berlinu, britanski je ambasador progutao mnogo toga jer, kako je izjavio u svojem *Konačnom izvještaju, »Herr* Hitler je tom zgodom bio opet prijateljski naklonjen i razuman i činilo se da nije nezadovoljan odgovorom koji sam mu donio«.

»Na koncu sam mu postavio dva izravna pitanja,« Henderson je brzojavio u London u 2.35 sata u dugoj poruci u kojoj je opisao razgovor.[421]

Je li voljan izravno pregovarati s Poljacima, i je li spreman razgovarati o pitanju razmjene stanovništva? Što se tiče ovog drugog, odgovorio je potvrdno (iako ne sumnjam da je u isto vrijeme mislio i na ispravljanje granica).

Što se tiče prve točke, prvo će morati »pažljivo razmotriti« cijelu britansku notu. Tu se, iznosi Henderson u svojem hitnom pismu, kancelar okrenuo Ribbentropu i rekao: »Moramo pozvati Göringa da o tome raspravim s njim.« Hitler je obećao pismeni odgovor na britansku poruku sutradan, u utorak, 29. kolovoza.

»Razgovor je vođen,« naglasio je Henderson u poruci Halifaxu, »u posve prijateljskoj atmosferi, usprkos potpunoj nepokolebljivosti na obim stranama.« Usprkos svem svojem osobnom iskustvu s domaćinom, Henderson vjerojatno nije dobro procijenio zbog čega je Hitler htio da atmosfera bude toliko prijateljska. Führer je još bio riješen da stupi u rat protiv Poljske tog istog vikenda; još se nadao, usprkos svemu što su britanska vlada i Henderson bili rekli, da će Britanija ostati izvan sukoba.

Očito je da Hitler, ohrabren puzavim i priglupim Ribbentropom, jednostavno nije vjerovao da Britanci misle ono što kažu, iako je rekao da vjeruje.

Sutradan Henderson je dodao postskriptum na svoju dugačku poruku.

> Hitler je uporno tvrdio da ne blefira i da se ljudi grdno varaju ako tako misle. Odgovorio sam mu da sam potpuno svjestan te činjenice, ali da ni mi ne blefiramo. *Herr* Hitler je izjavio da to u potpunosti shvaća.[422]

Rekao je tako, ali je li zaista shvatio? U svom odgovoru od 29. kolovoza svjesno je pokušao zavesti britansku vladu na način za koji mora da je mislio da će mu omogućiti da postigne i jedno i drugo.

Britanski odgovor i Hitlerova prva reakcija na nj izazvali su pravu buru optimizma u Berlinu, naročito u Göringovu taboru, gdje je neprispodobivi Dahlerus sada provodio većinu svog vremena. Dana 29. kolovoza u 1.30 sati Šveđanin je primio telefonski poziv od jednog feldmaršalovog ađutanta koji ga je nazvao iz Kancelarije Reicha, gdje su Hitler, Ribbentrop i Göring duboko razmišljali o britanskoj noti nakon Hendersonova odlaska. Vijest koju je Dahlerusu saopćio njegov njemački prijatelj bila je da britanski odgovor »neobično zadovoljava i da ima mnogo nade da je ratna opasnost prošla«.

Dahlerus je preko telefona prenio dobru vjest britanskom Ministarstvu vanjskih poslova kasnije u toku tog jutra, obavijestivši Halifaxa »da Hitler i Göring smatraju da sada postoji određena mogućnost za miroljubivo rješenje«. U 10.50 sati Dahlerus se sastao s Göringom koji ga je srdačno dočekao, toplo mu stisnuo ruku i uskliknuo: »Bit će mira! Mir je osiguran!« Ohrabren takvim blaženim uvjeravanjima, švedski je kurir odmah krenuo u britansku ambasadu da upozna Hendersona, s kojim se još nije bio osobno sreo, s ugodnim vijestima. Prema ambasadorovoj poruci, u kojoj je opisao taj susret, Dahlerus je izjavio da su Nijemci neobično optimistički raspoloženi. »Složili su se« s »glavnom točkom« britanskog odgovora. Hitler je tražio »samo« Danzig i Koridor, rekao je Dahlerus – ne cijeli Koridor nego samo mali dio duž željezničkih pruga koje vode u Danzig. U stvari, rekao je Dahlerus, Führer je spreman da bude »vrlo razuman. Učinit će mnogo da bi izišao u susret Poljacima«.[423]

Sir Nevile Henderson, komu je konačno počelo pomalo svitati, nije bio tako siguran. Rekao je svom posjetiocu, prema ovom potonjem, da čovjek ne može Hitleru vjerovati ni riječi i da isto to vrijedi za Dahlerusova prijatelja Hermanna Göringa, koji je »mnogo puta« slagao ambasadoru. Hitler, po Hendersonovu mišljenju, igra nečasnu i bezobzirnu igru.

Ali Šveđanin se, sada u samom središtu zbivanja, nije mogao razuvjeriti – njegovo buđenje nastupit će čak iza Hendersonova. Za svaku sigurnost, da ambasadorov neobjašnjivi pesimizam ne ugrozi njegove napore, još je jednom u 19.10 sati telefo-

nirao britanskom Ministarstvu vanjskih poslova i ostavio poruku za Halifaxa da »neće biti teškoća s njemačkim odgovorom«. Međutim, preporučio je Šveđanin, britanska vlada treba da kaže Poljacima da se »pristojno ponašaju«.[424]

Pet minuta kasnije, u 19.15 sati, 29. kolovoza, Henderson je stigao u Kancelariju Reicha da primi od Führera definitivni njemački odgovor. Uskoro je postalo jasno koliko je isprazan bio Göringov optimizam i optimizam njegova švedskog prijatelja. Sastanak je bio, kako je ambasador odmah izvijestio Halifaxa, »buran i *Herr* Hitler bio je nerazumniji nego jučer«.

U samoj formalnoj pismenoj njemačkoj noti ponovljena je želja Reicha za prijateljstvom s Velikom Britanijom, ali je istaknuto »da se ono ne može kupiti po cijenu gaženja vitalnih njemačkih interesa«. Nakon dugog i poznatog ponavljanja poljskih nedjela, provokacija i »okrutnih zlodjela koja vape do neba«, u noti su izneseni Hitlerovi službeni zahtjevi, prvi put napismeno: vraćanje Danziga i Koridora, te zaštitu Nijemaca u Poljskoj. Da se eliminira »sadašnje stanje«, rečeno je dalje, »više ne ostaju dani, još manje tjedni, nego možda samo sati«.

Njemačka, rečeno je dalje u noti, više ne može dijeliti britanske poglede da se rješenje može postići izravnim pregovorima s Poljskom. Ipak, da ugodi britanskoj vladi i u interesu anglo-njemačkog prijateljstva, Njemačka je »iznimno« spremna da »prihvati britanski prijedlog i otpočne izravne pregovore« s Poljskom. »U slučaju teritorijalnog preuređenja u Poljskoj,« njemačka vlada neće moći dati nikakve garancije bez pristanka Sovjetskog Saveza. (Britanska vlada, naravno, nije znala za tajni protokol nacističko-sovjetskog pakta kojim je podijeljenja Poljska). »Što se tiče ostalog, u iznošenju ovih prijedloga,« rečeno je u noti, »njemačka vlada nije nikad imala namjere da poseže u životne interese Poljske ili da dovodi u pitanje postojanje nezavisne poljske države.«

A zatim je, na samom kraju, postavljena zamka.

> Prema tome, njemačka vlada pristaje da prihvati ponudu britanske vlade i njezinih dobrih usluga da se u Berlin hitno pošalje poljski izaslanik s punim ovlaštenjima. Ona računa na dolazak tog izaslanika u srijedu 30. kolovoza 1939.
>
> Njemačka će vlada smjesta sastaviti prijedloge za rješenje koje će njoj biti prihvatljivo i stavit će ih, po mogućnosti, na raspolaganje britanskoj vladi prije dolaska poljskog pregovarača.[425]

Henderson je čitao notu dok su ga Hitler i Ribbentrop promatrali i nije rekao ništa sve dok nije došao do mjesta u kojem se kaže da Nijemci očekuju dolazak poljskog izaslanika s punim ovlaštenjem već sutradan.

»Ovo zvuči kao ultimatum,«, pripomenuo je, ali Hitler i Ribbentrop su to odlučno porekli. Htjeli su samo istaći, rekli su, »hitnost trenutka kada dvije potpuno mobilizi-

rane vojske stoje jedna nasuprot drugoj«.

Ambasador, koji je sigurno imao na umu prijem što ga je Hitler bio priredio Schuschniggu i Hachi, upitao je, kaže, bi li poljski opunomoćeni poslanik, ako zaista dođe, bio »dobro primljen« i bi li »razgovori« bili »vođeni na bazi potpune jednakosti«.

»Naravno,« odgovorio je Hitler.

Uslijedila je ljutita rasprava koju je na jednom mjestu izazvao Hitler svojom »proizvoljnom« primjedbom, kako je to rekao Henderson, da ambasadoru nije »ni najmanje stalo« koliko se Nijemaca pokolje u Poljskoj. Na to je, kaže Henderson, on »veoma oštro reagirao«.*

»Te večeri otišao sam iz Kancelarije Reicha ispunjen najmračnijim slutnjama,« napisao je Henderson kasnije u svojim memoarima, iako, čini se, to nije spomenuo u porukama koje je te noći uputio u London. »Moji vojnici,« rekao mu je Hitler, »pitaju me: 'Da ili ne?'« Već su izgubili tjedan dana i on ne može dopustiti da izgube još jedan, »kako se kišno doba u Poljskoj ne bi priključilo njihovim neprijateljima«.

Usprkos tomu, iz ambasadorovih izvještaja i iz njegove knjige jasno se vidi da nije posve shvatio prirodu Hitlerove zamke sve do idućeg dana, kada je Hitler zaklopio još jednu stupicu i kad je Führerova lukavština izbila na vidjelo. Čini se da se diktatorova igra može u potpunosti sagledati iz teksta formalne note. Dana 29. kolovoza uvečer zahtijevao je da se izaslanik s punim ovlaštenjima za pregovore pojavi u Berlinu sutradan. Nema sumnje da je bio naumio da ga podvrgne istom postupku koji je primijenio na austrijskom kancelaru i čehoslovačkom predsjedniku pod sličnim uvjetima, kako je držao. Ako Poljaci, kao što je bio uvjeren, brzo ne pošalju izaslanika u Berlin, ili ako ga čak i pošalju pa pregovarač odbije da prihvati Hitlerove uvjete, tada će moći okriviti Poljsku zbog odbijanja »miroljubivog rješenja«, pa navući Britaniju i Francusku da joj ne priskoče u pomoć kada bude napadnuta. Primitivno, ali jednostavno i jasno.*

Ali u noći 29. kolovoza Henderson to nije vidio tako jasno. Još dok je radio na hitnim porukama za London u kojima je opisivao svoj sastanak s Hitlerom, pozvao je poljskog ambasadora da dođe u ambasadu. Odao mu je sadržaj njemačke note i razgovora s Hitlerom i, prema vlastitom prikazu, »ukazao mu na potrebu za neposrednom akcijom. Zamolio sam ga da, u interesu Poljske, nagovori vladu da bez odlaganja imenuje nekoga tko će je predstavljati na predloženim pregovorima.«[426]

U londonskom Foreign Officeu glave su bile staloženije. Dana 29. kolovoza u 2 sata u noći Halifax je, pošto je proučio njemački odgovor i Hendersonov prikaz sastanka s Hitlerom, brzojavio ambasadoru da će njemačka nota biti pažljivo razmotrena ali da je, »naravno, nerazumno očekivati da danas dovedemo poljskog predstavnika u Berlin i da to njemačka vlada ne smije očekivati«.[427] Diplomati i

službenici Ministarstva vanjskih poslova grozničavo su radili dan i noć i Henderson je otpremio poruku u *Wilhelmstrasse* u 4.30 sati.

U toku dana 30. kolovoza Henderson je proslijedio još četiri daljnje poruke iz Londona. Jedna je bila Chamberlainova osobna nota Hitleru u kojoj mu poručuje da se njemački odgovor razmatra »vrlo hitno i ozbiljno« i da će na nj biti odgovoreno poslije podne. Ministar vanjskih poslova preporučio je njemačkoj vladi, kao što je preporučio i poljskoj, da u međuvremenu izbjegava pogranične incidente. Što se tiče ostalog, »pozdravlja nagovještaj želje za anglo-njemačkim razumijevanjem u izmjenama gledišta koje su u toku«.[428] Druga poruka, Halifaxova, bila je sličnog karaktera. Treća, iz Ministarstva vanjskih poslova, izvještavala je o njemačkim sabotažama u Poljskoj i umoljavala Nijemce da se suzdrže od takvih akcija. Četvrta Halifaxova poruka hitno odaslana u 18.50 sati odražavala je sve veću suzdržljivost i Ministarstva vanjskih poslova i britanskog ambasadora u Berlinu.

Nakon dužeg razmišljanja, Henderson je ranije u toku dana otpremio u London slijedeći telegram:

> Iako još preporučujem poljskoj vladi da strpljivo učini i posljednji napor oko uspostavljanja izravne veze s Hitlerom, makar on poslužio samo za to da se svijet uvjeri kako je spremna na vlastite žrtve radi očuvanja mira, iz njemačkog odgovora čovjek može zaključiti da je Hitler odlučio da postigne svoje namjere takozvanim miroljubivim, pravednim sredstvima, ako bude mogao, ili silom, ako se pokaže da ne može.[429]

Sada više ni Henderson nije imao volje za drugi München. Što se tiče samih Poljaka, oni ga nikad i nisu uzimali u obzir. U 10 sati tog jutra, 30. kolovoza, britanski ambasador u Varšavi brzojavio je Halifaxu da je siguran »da će biti nemoguće nagovoriti poljsku vladu da odmah pošalje gospodina Becka ili nekog drugog predstavnika u Berlin da raspravlja o sporazumu na osnovama koje je Hitler predložio. Oni će se radije boriti i izginuti nego pristati na takvo poniženje, osobito nakon čehoslovačkog, litavskog i austrijskog primjera«. Predložio je da se pregovori održe u nekoj neutralnoj zemlji ako već treba da budu »među jednakima«.[430]

Crpeći iz stavova svojih ambasadora u Berlinu i Varšavi podstrek za vlastitu nepopustljivost, Halifax je brzojavio Hendersonu da britanska vlada ne može »savjetovati« Poljacima da udovolje Hitlerovu zahtjevu da izaslanik s neograničenim ovlaštenjima dođe u Berlin. To je »posve nerazumno«, rekao je ministar vanjskih poslova.

> Ne biste li mogli predložiti njemačkoj vladi (dodao je Halifax) da, kad njeni prijedlozi budu gotovi, primijeni normalan postupak tako što će pozvati poljskog ambasadora na razgovor i uručiti mu prijedloge koje treba da uputi u Varšavu, te iznijeti sugestije u pogledu vođenja pregovora.[431]

Obećani britanski odgovor na Hitlerovu posljednju notu Henderson je predao Ribbentropu u ponoć između 30. i 31. kolovoza. Uslijedio je neobično dramatičan sastanak koji je dr Schmidt, jedini nazočni promatrač, kasnije opisao kao »najburniji kojem je ikad prisustvovao u toku dvadeset tri godine što ih je proveo u svojstvu tumača«.[432]

»Moram vam reći,« ambasador je odmah nakon toga brzojavio Halifaxu, »da je Ribbentrop svojim vladanjem u toku čitavog tog neugodnog razgovora oponašao Hitlera u njegovu najgorem izdanju.« A u svom *Konačnom izvještaju,* tri sedmice kasnije, Henderson se prisjetio »silnog neprijateljstva njemačkog ministra vanjskih poslova koje je postajalo sve žešće sa svakim saopćenjem što sam ga prenio. Neprestano je skakao sa stolice u velikom uzbuđenju i pitao imam li još što da kažem. Neprestano sam odgovarao da imam.« Prema Schmidtu, Henderson je također ustao sa stolice. U jednom trenutku, kaže ovaj jedini svjedok, obojica su skočili sa svojih mjesta i zurili jedan u drugoga tako ljutito da je njemački prevodilac pomislio da će doći do tučnjave.

Ali ono što je važno za povijest nije grotesknost tog sastanka između njemačkog ministra vanjskih poslova i ambasadora Njegova Veličanstva u Berlinu u ponoć od 30. na 31. kolovoza, nego nešto do čega je došlo u toku burnog razgovora i što je konačno otkrilo Hitlerov trik i dovršilo, premda malo kasno, odgoj sira Nevilea Hendersona, bar što se tiče Trećeg Reicha.

Ribbentrop je jedva i pogledao britanski odgovor i gotovo uopće nije slušao Hendersonove pokušaje da ga objasni.* Kada se Henderson osmjelio da zatraži njemačke prijedloge za rješenje poljskog pitanja koje je Hitler bio obećao Britancima u svojoj posljednjoj noti, Ribbentrop je prezirno uzvratio da je sada kasno jer poljski izaslanik nije stigao do ponoći. Međutim, Nijemci su sastavili prijedloge i Ribbentrop ih je sada počeo čitati.

Pročitao ih je na njemačkom »najvećom brzinom ili, bolje rečeno, izverglao ih je što je brže mogao glasom koji je izražavao krajnje nestrpljenje,« javio je Henderson.

> Od šesnaest članova uspio sam razabrati bît šest ili sedam, ali posve je nemoguće jamčiti za njihovu točnost, bez brižljiva proučavanja samog teksta. Kad je završio, ja sam ga zamolio da mi dopusti da ih vidim. Ribbentrop je to kategorično odbio i bacio dokument prezirnom gestom na stol rekavši da je sada zastario jer poljski izaslanik nije stigao do ponoći.*

Možda je i zastario, kad su već Nijemci tako htjeli, ali ono što je važno jest da te svoje »prijedloge« Nijemci nisu uopće shvaćali ozbiljno niti su namjeravali da ih podnesu. Bila je to, u stvari, obična farsa. Svrha je bila da se njemački narod i, po mogućnosti, svjetsko mišljenje uvjeri kako je Hitler u posljednji čas pokušao postići

razumno rješenje svojih zahtjeva Poljskoj. Führer je to i priznao. Dr Schmidt ga je kasnije čuo kako kaže: »Bio mi je potreban alibi naročito zbog njemačkog naroda, da mu pokažem kako sam sve uradio za očuvanje mira. To objašnjava moju velikodušnu ponudu u pogledu rješenja pitanja Danziga i Koridora.«*

U usporedbi s njegovim zahtjevima iz prethodnih dana, te ponude su *bile* velikodušne, čak nevjerojatno velikodušne. U njima je Hitler zahtijevao da se samo Danzig vrati Njemačkoj. Budućnost Koridora bit će odlučena plebiscitom i to nakon perioda od dvanaest mjeseci, kad se strasti stišaju. Poljska će zadržati luku Gdynia. Tko god dobio Koridor plebiscitom, drugoj će strani priznati eksteritorijalnost jednog glavnog puta i željezničke linije kroza nj – što je značilo vraćanje na »ponude« što ih je bio dao prošlog proljeća. Bila je predviđena i razmjena stanovništva i dodjela punih prava državljanima jedne zemlje u drugoj.

Danas možemo samo nagađati što bi se dogodilo da su ti prijedlozi ozbiljno ponuđeni. Oni bi nesumnjivo mogli predstavljati osnovu za pregovore između Njemačke i Poljske i možda bi svijet hio spasen od drugog velikog rata u jednoj generaciji. Njemačkom su narodu objavljeni preko radija 31. kolovoza u 21 sat, osam i pol sati nakon što je Hitler izdao konačnu zapovijed za napad na Poljsku i, bar koliko sam ja u Berlinu mogao prosuditi, oni su postigli cilj i zavarali njemački narod. U svakom slučaju, zavarali su pisca ove knjige koji je bio duboko impresioniran njihovom umjerenošću kad ih je čuo preko radija i koji je tako i rekao u emisiji Americi posljednje noći mira. .

Henderson se vratio u ambasadu Njegovog Veličanstva te augustovske noći između 30. i 31. uvjeren, kako je kasnije rekao, »da je i posljednja nada za mir iščezla«. Pa ipak je i dalje nastojao. U 2 sata digao je poljskog ambasadora iz kreveta, zamolio ga da se požuri u ambasadu, dao mu »objektivan i brižljivo odmjeren prikaz« svog razgovora s Ribbentropom, spomenuo mu ustupanje Danziga i plebiscit u Koridoru kao dvije glavne točke njemačkih prijedloga i izjavio da, prema njegovu mišljenju, »nisu baš nerazumni«, te predložio Lipskom da preporuči svojoj vladi neposredan sastanak između feldmaršala Smigly-Rydza i Göringa. »Osjećao sam se obvezan da dodam,« kaže Henderson, »da ne mogu zamisliti uspjeh bilo kakvih pregovora ako ih bude vodio *Herr* von Ribbentrop«*[433]

U međuvremenu, neumorni Dahlerus nije bio neaktivan. Dana 29. kolovoza u 22 sata Göring ga je pozvao u svoju kuću i obavijestio ga o »nezadovoljavajućem toku« sastanka koji je upravo završio između Hitlera, Ribbentropa i Hendersona. Gojazni feldmaršal bio je u jednom od svojih histeričnih raspoloženja i pogostio je švedskog prijatelja žestokim napadom na Poljake i Britance. Zatim se stišao, uvjerio svog prijatelja da Führer već radi na sastavljanju »velikodušne« *(»grosszügig«)* ponude Poljskoj u kojoj će jedini konkretan zahtjev biti vraćanje Danziga, a budućnost Kori-

dora bit će velikodušno prepuštena plebiscitu koji će biti proveden pod »međunarodnim nadzorom«. Dahlerus je postavio pitanje o veličini područja na kojem će se plebiscit održati, na što je Göring istrgnuo stranu iz jednog starog atlasa i olovkama u boji osjenčio »poljske« i »njemačke« dijelove, uključivši u drugi ne samo predratnu prusku Poljsku već i industrijski grad Lódź koji se nalazio oko stotinu kilometara istočno od granice iz 1914. godine. Švedski posrednik nije mogao a da ne uoči »brzinu i nepromišljenost« s kojima su takve važne odluke bile donošene u Trećem Reichu. Uza sve to, pristao je na Göringov zahtjev da odmah odleti natrag u London, da istakne britanskoj vladi da Hitler još želi mir te da kao dokaz natukne kako Führer već sastavlja vrlo velikodušnu ponudu Poljskoj.

Dahlerus, koji je, čini se, zaista bio neumoran, odletio je 30. kolovoza u 4 sata izjutra u London. U toku vožnje od Hestona do Cityja nekoliko puta je mijenjao automobile kako bi se otresao reportera (iako očigledno nijedan novinar nije znao da on postoji) i u 10.30 sati stigao u *Downing Street* gdje su ga odmah primili Chamberlain, Halifax, Wilson i Cadogan.

Ali trojicu britanskih arhitekata Münchena (Cadogan, stalni funkcioner Ministarstva vanjskih poslova bio je uvijek neosjetljiv na nacističke draži) Hitler i Göring više nisu mogli zavaravati, niti su ih Dahlerusovi napori osobito impresionirali. Dobronamjerni Šveđanin ustanovio je da su »neobično sumnjičavi« prema obojici nacističkih vođa i da su »skloni pretpostavci da ništa ne može spriječiti Hitlera da najavi rat Poljskoj«. Švedskom posredniku je, osim toga, stavljeno do znanja da britanska vlada nije nasjela Hitlerovu triku sa zahtjevom da se poljski opunomoćeni poslanik pojavi u Berlinu u roku od dvadeset četiri sata.

Ali Dahlerus, poput Hendersona u Berlinu, nije odustao. Telefonirao je Göringu u Berlin, predložio da se poljski i njemački delegati sastanu »izvan Njemačke« i dobio kratak odgovor »da je Hitler u Berlinu« i da se sastanak mora ondje održati.

I tako švedski posrednik nije tim letom postigao ništa. Do ponoći vratio se u Berlin gdje je, treba reći, imao još jednu priliku da bude u najmanju ruku koristan. U Göringov glavni stan stigao je pola sata iza ponoći i zatekao komandanta *Luftwaffe* u razgovorljivom raspoloženju. Führer je, rekao je Göring, upravo uručio Hendersonu preko Ribbentropa »demokratsku, pravednu i korisnu ponudu« za Poljsku. Dahlerus koji se, kanda, otrijeznio nakon sastanka u *Downing Streetu,* nazvao je Forbesa u britanskoj ambasadi da to provjeri, i saznao je da je Ribbentrop »izverglao« uvjete tako brzo da Henderson nije mogao da ih potpuno shvati i da je odbio da ambasadoru da primjerak teksta. Dahlerus kaže da je rekao Göringu da se »tako ne postupa s ambasadorom jednog imperija kakva je Velika Britanija«, i da je predložio da mu feldmaršal, koji je imao primjerak sa šesnaest točaka, dopusti da preko telefona saopći tekst britanskoj ambasadi. Nakon kratkog oklijevanja Göring je pristao.*

Na taj način, na poticaj nepoznatog švedskog poslovnog čovjeka i uz pristanak vrhovnog komandanta ratnog zrakoplovstva bili su Hitler i Ribbentrop nadmudreni, a Britanci obaviješteni o njemačkim »prijedlozima« Poljskoj. Možda je feldmaršal, koji ni u kojem slučaju nije bio neinteligentan ili neupućen u vođenje vanjskih poslova, brže od Führera i njegova puzavog ministra vanjskih poslova uvidio prednosti koje se mogu postići ako se Britancima otkrije tajna.

Da bude potpuno siguran da je Henderson sve točno shvatio, Göring je poslao Dahlerusa u britansku ambasadu u 10 sati u četvrtak, 31. kolovoza, s otipkanim primjerkom »šesnaest točaka«. Henderson je još nastojao nagovoriti poljskog ambasadora da uspostavi »izravnu vezu« s Nijemcima. U 8 sati još jednom je na to nagovarao Lipskog, ovaj put preko telefona, upozorivši ga da će doći do rata* ako Poljska ne učini nešto do podne. Odmah pošto je Dahlerus stigao s tekstom njemačkih prijedloga, Henderson ga je, zajedno s Forbesom, hitno uputio u poljsku ambasadu. Lipski, koji nikad nije čuo za Dahlerusa, bio je pomalo zbunjem kada se sastao sa Šveđaninom – u to vrijeme bio je, poput većine ključnih diplomata u Berlinu, već potpuno iscrpljen i mrtav umoran – i naljutio se kad ga je Dahlerus stao požurivati da smjesta otiđe do Göringa i prihvati Führerovu ponudu. Zatražio je od Šveđanina da izdiktira šesnaest točaka jednoj tajnici u susjednoj sobi i izrazio Forbesu negodovanje što tako kasno i u tako važnoj stvari dovodi »stranca«. Izmučeni poljski ambasador mora da je bio utučen i zbog pritiska koji su na nj vršili Henderson i njegova vlada da odmah otpočne pregovore na temelju ponude koju je bio primio sasvim neslužbeno i potajno, a koja, po mišljenju britanskog poslanika, kako je sinoć bio rekao Lipskom, »u cijelosti nije baš nerazumna«.* On nije znao da Hendersonovo mišljenje nije podržao *Downing Street.* Ono što je doista znao bilo je da ne namjerava primiti savjet nekog nepoznatog Šveđanina, makar ga poslao i britanski ambasador, i da ne namjerava otići Göringu po Hitlerovu »ponudu«, sve da i jest ovlašten da to uradi, a nije.*

POSLJEDNJI DAN MIRA

Sklonivši Nijemce i Poljake na izravne pregovore, kako su mislile, vlade Britanije i Francuske, iako u velikoj mjeri nepovjerljive prema Hitleru, usredotočile su svoje napore na to da do takvih pregovora i dođe. U tome je Britanija prednjačila, diplomatski potpomagana u Berlinu, i naročito u Varšavi, od Francuza. Iako Britanci nisu savjetovali Poljacima da prihvate Hitlerov ultimatum i 30. kolovoza u Berlin pošalju izaslanika s neograničenim ovlaštenjima, držeći da je takav zahtjev, kako je Halifax brzojavio Hendersonu, »potpuno neprihvatljiv«, ipak su nagovarali pukovnika Becka

da izjavi kako je spreman na pregovore s Berlinom »bez odlaganja«. To je bila bit poruke koju je Halifax uputio svom ambasadoru u Varšavu kasno u noć 30. kolovoza. Kennard je trebalo da obavijesti Becka o sadržaju britanske note Njemačkoj koju je Henderson predao Ribbentropu, da ga uvjeri da će se Britanija držati svojih obveza prema Poljskoj, ali i da istakne kako je važno da Poljska odmah pristane na izravne razgovore s Njemačkom.

> S obzirom na unutrašnju situaciju u Njemačkoj i svjetsko mišljenje, držimo da je neobično važno (telefonirao je Halifax) da se njemačkoj vladi, sve dok izjavljuje da je spremna na pregovore, ne pruži niti jedna prilika da odgovornost zbog sukoba prebaci na Poljsku.[434]

Kennard je razgovarao s Beckom u ponoć i poljski ministar vanjskih poslova obećao je da će se posavjetovati sa svojom vladom i dati mu »temeljit odgovor« do ponoći 31. kolovoza. Kennardova poruka u kojoj je opisan taj razgovor stigla je u britansko Ministarstvo vanjskih poslova u 8 sati i Halifax njom nije bio potpuno zadovoljan. U podne – bio je posljednji dan mjeseca kolovoza – brzojavio je Kennardu da bi se trebao »dogovoriti« sa svojim francuskim kolegom u Varšavi (Leonom Nöelom, francuskim ambasadorom) i predložiti poljskoj vladi

> da sada dade do znanja njemačkoj vladi, najbolje izravno, a ako ne, onda preko nas, da smo je upoznali s našim posljednjim odgovorom njemačkoj vladi i da potvrdi da prihvaća načela izravnih razgovora.
>
> Francuska se vlada boji da bi njemačka vlada mogla zloupotrijebiti šutnju poljske vlade.[435]

Lord Halifax bio je, očigledno, zabrinut zbog držanja poljskih saveznika i za manje od dva sata, u 13.45 sati, opet je brzojavio Kennardu:

> Molim vas da odmah stupite u vezu s poljskom vladom i savjetujete joj, s obzirom na činjenicu da je prihvatila načelo izravnih pregovora, da odmah uputi instrukcije poljskom ambasadoru u Berlinu da kaže njemačkoj vladi da je, ako postoje neki prijedlozi, spreman da ih prenese svojoj vladi kako bi ih mogla smjesta uzeti u razmatranje i dati svoje sugestije o što hitnijem otpočinjanju pregovora.[436]

Međutim, nešto prije no što je taj brzojav otpremljen, Beck, odgovarajući na *demarš* od prethodne noći, već je bio obavijestio britanskog ambasadora putem pismene note da poljska vlada »potvrđuje svoju spremnost... na izravnu izmjenu mišljenja s njemačkom vladom«, i usmeno ga uvjerio da je uputio Lipskom instrukcije da zatraži razgovor s Ribbentropom i saopći mu da je »Poljska prihvatila britanske prijedloge«. Kada je Kennard upitao Becka što će Lipski uraditi ako mu Ribbentrop preda njemačke prijedloge, ministar vanjskih poslova je odgovorio da njegov amba-

sador u Berlinu neće biti ovlašten da ih primi jer, »s obzirom na ranije iskustvo, oni mogu biti popraćeni nekom vrstom ultimatuma«. Važno je, rekao je Beck, ponovo uspostaviti vezu,« a onda se može dalje raspravljati o pojedinostima gdje, s kime i na kakvoj osnovi da pregovori započnu«. S obzirom na »ranija iskustva« koja je nekoć pronacistički poljski ministar vanjskih poslova spomenuo, to nije bilo nerazumno gledište. Beck je dodao, brzojavio je Kennard u London, da, naravno, »neće ići u Berlin ako ga pozovu, budući da ne želi da s njim postupe kao s predsjednikom Hàchom«.[437]

U stvari, Beck nije poslao Lipskom točno te upute. Umjesto da kaže da je Poljska »prihvatila« britanske prijedloge, Lipskom je rečeno da kaže Nijemcima da poljska »dobrohotno razmatra« britanske sugestije i da će formalno odgovoriti »najkasnije u toku slijedećih nekoliko sati«.

Beckove instrukcije Lipskom sadržavale su, međutim, više od toga, a Nijemci, koji su uspjeli da odgonetnu poljsku šifru, znali su to.

Iz jednostavnog i shvatljivog razloga koji će uskoro postati očigledan, Nijemci nisu naročito željno očekivali poljskog ambasadora u Berlinu. Bilo je kasno. U 13 sati, nekoliko minuta pošto je primio telegrafske upute iz Varšave, Lipski je zatražio razgovor s Ribbentropom da bi mu uručio saopćenje svoje vlade. Pošto je čekao nekoliko sati, nazvao ga je preko telefona Weizsäcker i u ime njemačkog ministra vanjskih poslova upitao da li dolazi kao izaslanik s neograničenim ovlaštenjima ili »u nekom drugom svojstvu«.

»Odgovorio sam,« napisao je Lipski kasnije u svom konačnom izvještaju,[438] »da kao ambasador tražim prijem da bih predao izjavu svoje vlade.«

Uslijedilo je novo dugo čekanje. U 17 sati Attolico je posjetio Ribbentropa i prenio mu »Duceovu ozbiljnu želju« da Führer primi Lipskoga »i na taj način uspostavi bar minimalni kontakt neophodan radi izbjegavanja konačnog prekida«. Njemački ministar vanjskih poslova obećao je da će »prenijeti« Hitleru Duceovu želju.[439]

To nije bio prvi posjet talijanskog ambasadora *Wilhelmstrasse* tog posljednjeg dana mjeseca kolovoza u njegovom nastojanju da spasi mir. To jutra u devet sati Attolico je obavijestio Rim da je situacija »očajna« i da će, »ako nešto novo ne iskrsne, za nekoliko sati doći do rata«. U Rimu, Mussolini i Ciano su pokušavali da zajednički pronađu nešto novo. Prvi je rezultat bio to da je Ciano telefonirao Halifaxu i rekao mu da Mussolini neće moći posredovati ako ne bude kadar da Hitleru pruži »glavni zgoditak: Danzig«. Britanski ministar vanjskih poslova nije zagrizao u meku. Rekao je Cianu da je prva stvar koju treba učiniti uspostava izravne veze između Nijemaca i Poljaka preko Lipskog.

I tako je u 11.30 sati Attolico razgovarao s Weizsäckerom u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova i saopćio mu da je Mussolini u vezi s Londonom, da je

predložio vraćanje Danziga kao prvi korak prema njemačko-poljskom sporazumu te da Duceu treba »malo vremena« da dotjera svoj plan za mir. U međuvremenu, zar ne bi njemačka vlada mogla primiti Lipskog?

Lipskoga je primio Ribbentrop u 18.15 sati, više od pet sati pošto je ovaj zatražio prijem. Razgovor nije dugo trajao. Usprkos umoru i istrošenim živcima, ambasador se držao dostojanstveno. Pročitao je nacističkom ministru vanjskih poslova pismeno saopćenje.

> Sinoć je britanska vlada obavijestila poljsku vladu o izmjeni gledišta s vladom Reicha o mogućnosti izravnih pregovora između vlada Poljske i Njemačke.
>
> Poljska vlada dobrohotno razmatra prijedlog britanske vlade i u vezi s tim uputit će joj službeni odgovor u toku nekoliko slijedećih sati.

»Dodao sam,« rekao je Lipski kasnije, »da ovu izjavu pokušavam dati već od 13 sati.« Kada ga je Ribbentrop upitao da li dolazi kao ovlašteni izaslanik da pregovara, ambasador je odgovorio da mu je »za sada« naređeno samo da uruči saopćenje koje je upravo pročitao, na što ga je predao ministru vanjskih poslova. Ribbentrop je rekao da je očekivao da on dolazi »kao delegat s neograničenim ovlaštenjima«, a kad je ambasador ponovo izjavio da takvih ovlaštenja nema, bio je otpušten. Ribbentrop je rekao da će o svemu obavijestiti Führera.[440]

»Kad sam se vratio u ambasadu,« napisao je Lipski kasnije, »bilo mi je onemogućeno da stupim u vezu s Varšavom jer su Nijemci prekinuli telefonsku liniju.«

Weizsäckerova i Ribbentropova pitanja u vezi s ambasadorovim statusom kao pregovaračem bila su, naravno, potpuno formalna, radi protokola, jer su još od podne, kada je Lipski preko telefona dobio instrukcije iz Varšave, Nijemci znali da on ne dolazi kao opunomoćeni poslanik. Poruku su odmah dešifrirali. Jedan primjerak poslan je Göringu koji ga je pokazao Dahlerusu i naredio mu da ga hitno odnese Hendersonu kako bi britanska vlada, kako je kasnije feldmaršal objasnio prilikom saslušanja u Nürnbergu, »što prije saznala koliko je poljski stav nepopustljiv«. Göring je pročitao sudu tajne upute Lipskom koje su glasile da se ambasador »na svaki način« suzdrži od službenog vođenja pregovora i da uporno ostane kod toga da »nema poslaničkih ovlaštenja« te da je jedino opunomoćen da uruči službeno saopćenje svoje vlade. Prilikom svog svjedočenja, feldmaršal je tome posvetio mnogo pažnje uzalud nastojeći uvjeriti nürnberške suce da je Poljska »sabotirala« posljednju Hitlerovu ponudu za mir, da on, Göring, nije želio rat i da je učinio sve što je mogao da ga spriječi. Ali Göringova istinoljubivost neznatno se razlikovala od Ribbentropove, a primjer za to bila je njegova slijedeća tvrdnja sudu da je tek nakon posjeta Lipskog *Wilhelmstrasse* 31. kolovoza u 18.15 sati Hitler odlučio »da invazija otpočne idućeg dana«.

Istina je bila potpuno drukčija. U stvari, svi ti posljednji pokušaji izmučenih i iscrpljenih diplomata i izmorenih ljudi koji su im naređivali po podne i uvečer tog posljednjeg dana mjeseca kolovoza 1939. godine, predstavljali su samo mlaćenje prazne slame, bili potpuno beskorisni i, što se tiče Nijemaca, bili prava i svjesna obmana.

Jer, 31. kolovoza, pola sata poslije podne, prije nego što je lord Halifax pokušao da nagovori Poljake da budu susretljivi, prije nego što je Lipski nazvao Ribbentropa, prije no što su Nijemci objavili svoje »velikodušne« prijedloge Poljskoj i prije nego što je Mussolini pokušao posredovati, Adolf Hitler je donio svoju konačnu odluku i izdao definitivnu zapovijed koja će baciti ovaj planet u njezin najkrvaviji rat.

VRHOVNI KOMANDANT ORUŽANIH SNAGA
NAJSTROŽE POVJERLJIVO

Berlin. 31. kolovoza 1939.

Direktiva br. 1 za vođenje rata

1. Sada kad su sve političke mogućnosti za konačno rješenje miroljubivim sredstvima situacije na istočnoj granici, koja je za Njemačku nepodnošljiva, iscrpene, odlučio sam se za *rješenje upotrebom sile*.*

2. *Napad na Poljsku* bit će izveden u skladu s pripremama izvršenim da »Slučaj *Weiss*« s izmjenama koje proistječu, što se tiče kopnene vojske, iz činjenice da je u međuvremenu gotovo dovršila svoj raspored.

Raspodjela zadataka i cilj operacije ostaju nepromijenjeni.

Dan napada: 1. rujna 1939.

Vrijeme napada: 4.45 (umetnuto crvenom olovkom).

Ovo vrijeme također se odnosi na operacije u Gdyniji, Dancinškom zaljevu i kod mosta Tczew (njemački Dirschau).

3. Na *Zapadu* je važno da odgovornost za početak neprijateljstava otvoreno padne na Englesku i Francusku. Pod takvim okolnostima, nevažnim povredama granice treba se suprotstaviti samo lokalnom akcijom.

Neutralnost Holandije, Belgije, Luksemburga i Švicarske, kojima smo dali garancije, treba dosljedno poštovati.

Na kopnu, njemačku zapadnu granicu trupe ne smiju prijeći bez mojeg izričitog dopuštenja.

Na moru, isto vrijedi za sve ratne akcije ili akcije koje se mogu smatrati takvim.*

4. *Ako Britanija i Francuska započnu s neprijateljstvima* protiv Njemačke, dužnost je formacija Wehrmachta koje djeluju na zapadu da, koliko je god moguće, čuvaju svoje snage i time stvore uvjete za pobjedonosni završetak operacija protiv Poljske. U okviru tih granica, neprijateljske snage i njihova vojno-ekonomska sredstva treba iscrpljivati koliko je god moguće. Naređenja za prijelaz u napad pridržavam u svakom slučaju za sebe.

Kopnena vojska držat će Zapadni bedem i vršiti pripreme da spriječi njegovo opkoljavanje na sjeveru povredom belgijskog i holandskog teritorija od zapadnih sila...

Ratna mornarica vodit će rat protiv trgovačkog brodovlja, uglavnom onog čiji je cilj plovidbe Engleska... Ratno zrakoplovstvo dužno je u prvom redu da onemogući napade francuskih i britanskih zračnih snaga na njemačku kopnenu vojsku i njemački *Lebensraum*.

U vođenju rata protiv Engleske treba izvršiti pripreme za upotrebu *Luftwaffe* u cilju prekidanja opskrbljivanja Engleske morskim putem, napada na industriju ratne opreme i onemogućavanja prijevoza trupa za Francusku. Povoljne prilike za efikasan napad na koncentrirane britanske pomorske jedinice, osobito bojne brodove i nosače aviona, treba iskoristiti. Odluku o napadima na London pridržavam za sebe.

Potrebno je izvršiti pripreme za napad na britansko kopno imajući u vidu da djelomični uspjeh s nedovoljnim snagama treba u svakom slučaju izbjegavati.

ADOLF HITLER[441]

Prema tome, odmah iza podneva 31. kolovoza Hitler je službeno i pismeno zapovjedio da se Poljska napadne u zoru idućeg dana. Kako njegova prva ratna direktiva pokazuje, još nije bio posve siguran što će Britanija i Francuska učiniti. Pazit će da ih prvi ne napadne. Ako poduzmu neprijateljske akcije, bio je spreman da im se suprotstavi. Možda će Britanci, kako je to Halder zapisao u svoj dnevnik 28. kolovoza, formalno poštovati svoje obaveze i »povesti lažni rat«. U tom slučaju, Führer to ne bi uzeo za »zlo«.

Nacistički diktator je vjerojatno donio svoju kobnu odluku prije 12.30 sati, posljednjeg dana kolovoza. Dan ranije, u 18.40 sati, Halder je zabilježio u svoj dnevnik saopćenje potpukovnika Curta Siewerta, ađutanta generala von Brauchitscha: »Izvršite sve pripreme tako da napad može početi 1. kolovoza u 4.30 sati. Ako pregovori u Londonu budu zahtijevali odgodu, onda 2. kolovoza. U tom slučaju, bit ćemo obaviješteni sutra prije 15 sati... Führer: ili 1. ili 2. kolovoza. Nakon 2. kolovoza sve se obustavlja.« Zbog jesenskih kiša napad je morao ili otpočeti odmah ili ga je trebalo odgoditi.

Vrlo rano ujutro 31. kolovoza, dok je Hitler još tvrdio da očekuje poljskog izaslanika, njemačka je vojska primila naređenja. U 6.30 sati Halder je zabilježio: »Vijest iz Kancelarije Reicha da je zapovijed za napad izdana za 1. rujna.« U 11.30: »Gen. Stülpnagel javlja da je određeno vrijeme napada: 0445 (4.45). Intervencija Zapada smatra se neizbježnom; usprkos tome, Führer je odlučio da napadne.« Sat kasnije izdana je službena *Direktiva br. 1.*

Sjećam se da je tog dana u Berlinu vladala neka sablasna atmosfera; činilo se da su svi nekako omamljeni. U 7.25 sati ujutro Weizsäcker je telefonirao Ulrichu von Hassellu, jednom od »zavjerenika«, i zamolio ga da požuri k njemu. Državni sekretar vidio je samo jednu nadu: da Henderson nagovori Lipskog i njegovu vladu da odmah pošalju poljskog opunomoćenog poslanika, ili da bar navijeste namjeru da će ga žurno poslati. Može li se u tom cilju nezaposleni Hassell brzo sastati sa svojim prijateljem Hendersonom i sa Göringom? Hassell je pokušao. Dva puta je razgovarao s Hendersonom, a jedan put s Göringom. Ali iskusni diplomat, a sada i antinacist, čini se da nije shvatio da su događaji nadišli takve slabašne napore. Nije shvatio ni opseg svojih i Weizsäckerovih zabluda i zabluda svih »dobrih« Nijemaca koji su, naravno,

željeli mir – pod njemačkim uvjetima. Jer, mora da im je 31. kolovoza bilo jasno da će biti rata ako ili Hitler ili Poljaci ne popuste, te da nema ni najmanjeg izgleda da jedna ili druga strana kapitulira. Pa ipak, kako to zapis u Hassellovom dnevniku za taj dan jasno pokazuje, on je očekivao da će Poljaci ustuknuti i poći istim kobnim putem kojim su bili pošli Austrijanci i Čehoslovaci.

Kada je Henderson pokušao da objasni Hassellu da je »glavna poteškoća« u njemačkim metodama, u načinu na koji pokušavaju naređivati Poljacima »kao priglupim dječacima«, Hassell je srdito uzvratio da se mora zamjeriti i upornoj šutnji Poljaka«. Dodao je da »sve ovisi o dolasku Lipskog – ne da postavlja pitanja, već da izrazi spremnost za pregovaranje«. Čak ni po Hassellovu mišljenju Poljaci, kojima je prijetio neizbježni nacistički juriš, nisu imali prava da postavljaju pitanja. I kada je nekadašnji ambasador ukratko izložio svoje »konačne zaključke« o izbijanju rata, on je, premda je okrivio Hitlera i Ribbentropa za »namjerno izlaganje opasnosti rata sa zapadnim silama«, svalio dosta odgovornosti i na Poljake, pa čak i na Britance i Francuze. »Što se Poljaka tiče,« napisao je, »oni su s poljskom umišljenošću i slavenskom neodlučnošću, sigurni u englesku i francusku pomoć, propustili posljednju priliku za izbjegavanje rata.« Čovjek se samo može pitati koju su to priliku propustili osim da se potpuno pokore Hitlerovim zahtjevima? »Vlada u Londonu,« dodao je Hassell, »... odustala je od trke u posljednjim danima i zauzela neka-sve-vrag-nosi stav. Francuska je prošla kroz iste faze, samo s više oklijevanja. Mussolini je učinio sve što je mogao da se izbjegne rat.«[442] Ako se tako obrazovan, profinjen i iskusan diplomat kao što je Hassell pokazao tako naivan, zar je onda čudo što je Hitleru bilo lako da zavara ogromnu većinu njemačkog naroda?

U toku popodneva posljednjeg dana mira uslijedila je pomalo groteskna međuigra. S obzirom na ono što se sada zna o odlukama tog dana, moglo bi se pomisliti da će vrhovni zapovjednik *Luftwaffe,* koja je sutra u zoru trebalo da izvede veoma obimne zračne operacije protiv Poljske, biti veoma zaposlen. Naprotiv. Dahlerus ga je poveo na ručak u hotel *Esplanade* i počastio dobrim jelom i pićem. Konjak je bio tako dobar da je Göring uporno tražio da ponese sa sobom dvije boce kad je odlazio. Pošto je tako doveo feldmaršala u pravo raspoloženje, Dahlerus je predložio da pozove Hendersona na razgovor. Pošto je dobio Hitlerovo dopuštenje, feldmaršal je to i učinio i pozvao ga, zajedno sa Forbesom, u svoju kuću na čaj u 17 sati. Dahlerus (čiju prisutnost Henderson ne spominje ni u *Konačnom izvještaju* ni u svojoj knjizi) kaže da je predložio da se Göring u ime Njemačke sastane s poljskim izaslanikom u Holandiji i da je Henderson obećao da će o tom prijedlogu obavijestiti London. Verzija razgovora uz čaj koju je britanski ambasador dao u svom *Konačnom izvještaju,* bila je da je Göring »pričao dva sata o zlodjelima Poljaka i o Hitlerovoj i njegovoj želji da Njemačka živi u prijateljstvu s Engleskom. Bio je to razgovor koji nije nikud vodio... Moj opći utisak bio je da je to njegov posljednji iako sasvim beznadni poku-

šaj da odvoji Britaniju od Poljaka... Iz činjenice što je u takvom trenutku u situaciji da mi posveti toliko mnogo svog vremena naslućivao sam najgore... U takvom trenutku on je jedva mogao naći slobodnog vremena za razgovor i sve to moglo je da znači samo to da je sve do posljednje pojedinosti gotovo za akciju.«

Treći i najpikantniji opis te bizarne čajanke dao je Forbes odgovarajući na pitanja Göringova branitelja u Nürnbergu.

> Atmosfera je bila sumorna i očajna, iako prijateljska... Göringova izjava britanskom ambasadoru glasila je: »Ako Poljaci ne popuste, Njemačka će ih zgnječiti kao uši, a ako se Britanija odluči na objavu rata, njemu će biti neobično žao, ali to bi od Britanije bilo vrlo nerazborito.«[443]

Kasnije u toku večeri Henderson je, prema svojem vlastitom iskazu, sastavio poruku za London u kojoj je rekao da je »posve beskorisno da dajem bilo kakve prijedloge, jer će ih događaji jednostavno preteći, i jedini kurs koji nam preostaje jest da pokažemo neumoljivu riješenost da na silu odgovorimo silom«.*

Čini se da je razočaranje sira Nevilea Hendersona bilo potpuno. Unatoč svim njegovim neumornim naporima u toku godina da zadovolji nezasitnog nacističkog diktatora, njegova misija u Njemačkoj, kako ju je on nazvao, propala je. U posljednjim satima posljednjeg dana mjeseca kolovoza taj površni, dobroćudni Englez, čija je osobna diplomacija u Berlinu bila toliko katastrofalno slijepa, bio je prisiljen da se suoči s potpunim slomom svojih ispraznih nada i neuspjelih planova. I premda će sutradan, prvog dana rata, počiniti još jednu tipičnu, nevjerojatnu pogrešku, sinula mu je jedna prastara istina: da je došlo vrijeme i da su nastupile okolnosti, kako je napokon rekao, da se na silu odgovori silom.*

Dok se tama spuštala nad Evropom uvečer 31. kolovoza 1939. godine i milijun i pol njemačkih vojnika počelo zauzimati svoje polazne položaje na poljskoj granici za juriš u zoru, sve što je Hitleru preostalo da obavi bilo je da izvede nekoliko propagandnih trikova kako bi pripremio njemački narod za šok agresivnog rata.

Narod je trebalo obraditi, a Hitler je, potpomognut Goebbelsom i Himmlerom, postao velik stručnjak u tome. Šetao sam se ulicama Berlina, razgovarao s običnim ljudima i tog sam jutra zabilježio u svoj dnevnik: »Svi su protiv rata. Ljudi govore otvoreno. Kako jedna zemlja može stupiti u veći rat kad joj je stanovništvo jednodušno protiv njega?« Usprkos svemu mojem iskustvu u Trećem Reichu, postavio sam takvo naivno pitanje! Hitler je dobro znao odgovor. Zar nije prije sedmicu dana na svom bavarskom planinskom vrhu obećao generalima da će »dati propagandni razlog za otpočinjanje rata« i opomenuo ih da se ne »brinu oko toga je li uvjerljiv ili nije«? »Pobjednika neće nitko pitati,« rekao mi je, »je li govorio istinu ili nije. U započinjanju i vođenju rata nije važna pravda nego pobjeda.«

U 21 sat, kao što smo vidjeli, sve njemačke radio-stanice emitirale su Führerove mirovne prijedloge Poljskoj koji su, dok sam ih slušao, meni, zavedenom dopisniku, izgledali sasvim prihvatljivi. Činjenica je da ih Hitler nikad nije iznio Poljacima, čak ni Britancima, osim neodređeno i neslužbeno, i da ih je onda za manje od dvadeset četiri sata na brzinu odbacio. U stvari, u podužoj izjavi u kojoj objašnjava njemačkom narodu kako je njegova vlada iscrpla sva diplomatska sredstva za očuvanje mira, kancelar je, bez sumnje potpomognut Goebbelsom, dokazao da nimalo nije izgubio smisao za vještu opsjenu. Pošto je britanska vlada 28. kolovoza, kaže se u izjavi, ponudila svoje posredovanje između Njemačke i Poljske, njemačka je vlada sutradan odgovorila da je

> usprkos tome što sumnja u želju poljske vlade da dođe do sporazuma, u interesu mira izrazila spremnost da prihvati britansko posredovanje ili njihove prijedloge ... Ona je smatrala da je neophodno potrebno ... da se odmah i bez odlaganja poduzme akcija kako bi se izbjegla katastrofa. Izrazila je spremnost da primi osobu koju će imenovati poljska vlada sve do 30. kolovoza uvečer, pod uvjetom da ta osoba bude ovlaštena ne samo da raspravlja nego i da vodi i zaključi pregovore.
>
> Umjesto izjave o dolasku jedne ovlaštene osobe, prvi odgovor koji je vlada Reicha primila o njegovoj spremnosti za sporazum bile su vijesti o poljskoj mobilizaciji ...
>
> Od vlade Reicha ne može se očekivati da neprestano izražava ne samo svoju spremnost da otpočne pregovore, nego i da bude zaista spremna na to dok poljska strana samo odugovlači uz prazne izgovore i besmislene izjave.
>
> Još je jednom postalo jasno, zahvaljujući demaršu što ga je u međuvremenu izvršio poljski ambasador, da on nema nikakvih ovlaštenja ni da započne bilo kakav razgovor ni da pregovara.
>
> Führer i njemačka vlada su tako dva dana uzalud čekali na dolazak poljskog pregovarača.
>
> Pod ovim okolnostima, njemačka vlada smatra da su i ovoga puta njezini prijedlozi ... odbačeni, iako drži da su ti prijedlozi, u obliku u kojem su dostavljeni i britanskoj vladi, bili više nego razumni, časni i izvodljivi.

Da bi dobra propaganda bila djelotvorna, kao što su Hitler i Goebbels naučili iz iskustva, potrebno je više od riječi. Njoj su potrebna djela, makar i iskonstruirana. Uvjerivši njemački narod (a o tome može posvjedočiti i pisac ove knjige iz osobnog opažanja) da su Poljaci odbili Führerovu velikodušnu mirovnu ponudu, preostalo je još jedino da se iskonstruira djelo koje će »dokazati« da su Poljaci, a ne Nijemci, prvi napali.

Za ovaj posljednji sumnjivi posao, sjetimo se, Nijemci su, po Hitlerovu nalogu, bili izvršili brižljive pripreme. Već šest dana Alfred Naujocks, intelektualni esesovski bandit, čekao je u Gleiwitzu na poljskoj granici da izvrši simulirani poljski napad na tamošnju njemačku radio-stanicu. Plan je nešto revidiran. Esesovci obučeni u uniforme poljske vojske trebalo je da pucaju, a opijeni zatočenici koncentracionog logora trebalo je da budu poubijani i ostavljeni kao »gubici« – ovaj posljednji ugodni dio operacije imao je, kao što smo vidjeli, zvučan šifriran naslov »konzervirano meso«. Trebalo je izvesti nekoliko takvih lažnih »poljskih napada«, ali onaj glavni imao je

biti na radio-stanicu u Gleiwitzu.

> U podne 31. kolovoza (napisao je Naujocks u svojoj izjavi nürnberškom sudu) primio sam od Heydricha šifrirano naređenje za napad koji je trebalo da se odigra te večeri u dvadeset sati. Heydrich je rekao: »Da bi izvršio napad, javi se Mülleru radi konzerviranog mesa.« Učinio sam to i dao Mülleru instrukcije da izruči čovjeka blizu radio-stanice. Primio sam tog čovjeka i zapovjedio da ga polože na ulaz u radio-stanicu. Bio je živ, ali u posve besvjesnom stanju. Pokušao sam mu otvoriti oči. Po očima nisam mogao ustanoviti je li živ, već samo po disanju. Nisam primijetio puščanih rana, ali mu je lice bilo jako umrljano krvlju. Bio je u građanskom odijelu.
>
> Zauzeli smo radio-stanicu kako je naređeno, emitirali govor od tri do četiri minute preko rezervnog odašiljača,* ispalili nekoliko revolverskih hitaca i otišli.*[444]

Te večeri Berlin je bio u velikoj mjeri odsječen od vanjskog svijeta, osim novinskih službenih vijesti i radio-emisija koje su javljale o Führerovoj »ponudi« Poljskoj i njemačkih tvrdnji o poljskim »napadima« na njemački teritorij. Pokušao sam da me spoje s Varšavom, Londonom i Parizom, ali mi je bilo rečeno da su veze s tim glavnim gradovima prekinute. Sam Berlin izgledao je izvana posve normalno. Žene i djeca nisu evakuirani, kao u Parizu i Londonu, nije bilo vreća s pijeskom pred dućanskim izlozima, kao što je javljeno da je slučaj u ostalim glavnim gradovima. Prvi rujna, negdje oko 4 sata izjutra, nakon mog posljednjeg emitiranja, odvezao sam se od radio-stanice do hotela *Adlon.* Nije bilo prometa. Kuće su bile zamračene. Ljudi su spavali i možda – koliko je meni poznato – otišli u krevet nadajući se najboljem, miru.

Sâm Hitler bio je cijelog dana u dobroj formi. Dana 31. kolovoza u 18 sati general Halder zabilježio je u svoj dnevnik: »Führer smiren; spavao dobro ... Odluka protiv evakuacije (na zapadu) pokazuje da ne očekuje da će Francuska i Engleska poduzeti akciju.«*

Admiral Canaris, šef *Abwehra* u OKW i jedan od ključnih antinacističkih zavjerenika, bio je drukčije raspoložen. Hitler je uvlačio Njemačku u rat, tj. činio ono za što se Canarisov krug navodno zakleo da će spriječiti uklanjanjem diktatora, a sada, kad je došlo vrijeme za to, nije bilo nikakvog plana za akciju.

Kasnije, u toku popodneva, pukovnik Oster pozvao je Giseviusa u Glavni stan OKW. Taj nervni centar njemačke vojne moći brujao je od aktivnosti. U slabo osvijetljenom hodniku Canaris je povukao Giseviusa u stranu. Glasom koji se gušio od uzbuđenja rekao je:

»Ovo je kraj Njemačke.«[445]

Bilješke

Šesnaesto poglavlje

* »Još se vrata nisu pravo ni zatvorila za ambasadorom,« Weizsäcker, koji je bio prisutan, kasnije je primijetio, »a Hitler se pljesnuo po bedrima, nasmijao i rekao: 'Chamberlain neće preživjeti ovaj razgovor; njegov kabinet past će večeras.'« (Weizsäcker: *Memoirs*, str. 203)

* Prema Erichu Kordtu *(Wahn und Wirklichkeit,* str. 192.) Hitler je bio toliko uzbuđen svojim uspjehom u Moskvi da je 25. kolovoza ujutro zatražio od svog presbiroa vijesti o kabinetskoj krizi u Parizu i Londonu. Držao je da obje vlade moraju pasti. Urazumio se kad je čuo za jučerašnje odlučne govore Chamberlaina i Halifaxa u parlamentu.

* Ili, ako je ne očuva od rata, a ono od bilo kakvog ozbiljnog sudjelovanja u njemu. General Halder nagovješćuje ovo u rekapitulaciji »toka događaja« od 25. kolovoza u zapisu dnevnika koji je napisao kasnije, 28. kolovoza. Zabilježivši da se dvadeset petog u 13.30 sati Hitler sastao s Hendersonom, Halder dodaje: »Führer ne bi zamjerio kad bi se Engleska upustila u lažni rat.

* Iako su Hitlerove zapovijedi, koje nisu bile ukinute, zahtijevale napad u taj dan i sat i, kako je Halder rekao, bile »automatske,« neki njemački pisci tvrde da je Führer dao posebne zapovijedi nekoliko minuta nakon 15 sati da se slijedećeg jutra započne sa Slučajem *Weiss*. (Vidi Weizsäcker: *Memoirs;* Kordt: *Wahn und Wirklichkeit;* i Walther Hofer: *War Premeditated.* 1939). Hofer kaže da je naređenje izdano u 15.02 te kao svoj izvor navodi generala von Vormanna koji je tada bio prisutan u Kancelariji Reicha. Nijedan službeni zapis o tome nije pronađen među njemačkim dokumentima.

* Postojao je tajni protokol u ovom ugovoru kojim se izjavljivalo da je »evropska sila« što se spominje u I. članu, čija će agresija dovesti do uzajamne vojne pomoći Njemačka. To je spasilo britansku vladu od kobnog koraka da objavi rat Sovjetskom Savezu kada je Crvena armija, po sporazumu s Nijemcima, upala u istočnu Poljsku.

* Njemačka se nije držala ljetnog vremena kao Velika Britanija. Zbog toga je jednosatna vremenska razlika između Berlrna i Londona ukinuta.

* Valja imati na umu da su »poljske provokacije«, koje su Hitler i Ribbentrop neprestano isticali na svojim sastancima i diplomatskim izmjenama misli s Britancima, Francuzima, Rusima i Talijanima u toku tih dana, i vijesti koje su objavljivane u huškačkim naslovnim stupcima štampe koju su kontrolirali nacisti, gotovo u potpunosti izmislili Nijemci. Većinu provokacija u Poljskoj izvršili su Nijemci po nalogu iz Berlina. Zaplijenjeni njemački dokumenti puni su dokaza o tome.

* Dan prije. 24. kolovoza, Ciano je posjetio kralja u njegovoj ljetnoj rezidenciji u Pijemontu i vremešni je vladar, koga je Mussolini isključio iz političkog života, govorio prezirno o oružanim snagama zemlje. »Vojska je u jednom stanju.« citira ga Ciano. »Čak je i obrana naše granice nedostatna. Izvršio je trideset dvije inspekcije i uvjeren je da Francuzi mogu proći kroz nju s velikom lakoćom. Oficiri talijanske vojske nisu kvalificirani za posao, a naša je oprema istrošena i zastarjela.« *(Ciano Diaries,* str. 127.).

* U njemačkom prijevodu Mussolinijeva pisma nađenog u arhivu Ministarstva vanjskih poslova poslije rata, koje sam i ja ovdje upotrijebio, riječ »Njemačka« prekrižena je i riječ »Poljska« otipkana iznad toga tako da glasi: »Ako Poljska napadne... U talijanskom izvorniku koji je talijanska vlada objavila poslije rata odlomak glasi:

»Se la Germania attaca la Polonia.« Neobično je što su nacisti falsificirali čak i tajne dokumente pohranjene u službenom arhivu svoje vlade.[446]

* Kao da Mussolinijevo pismo nije dovoljno djelovalo na Hitlera, nekoliko njemačkih pisaca, većinom promatrača dramatičnih događaja posljednjih dana mira na licu mjesta, objavilo je izmišljeni tekst Duceova pisma Hitleru. Erich Kordt, jedan od protunacističkih zavjerenika koji je bio šef sekretarijata u Ministarstvu vanjskih poslova, bio je prvi koji je dao štampati tu lažnu verziju u svojoj knjizi *Wahn und Wirklichkeit,* objavljenoj u Stuttgartu, 1947. godine. Kordt ga je izostavio u svom drugom izdanju, ali ostali su pisci nastavili da ga prepisuju iz prvog izdanja. Ono se pojavljuje u djelu *Zwischen Hitler und Stalin.* Petera Kleista, izdano 1950, pa čak i u engleskom izdanju memoara Paula Schmidta koji su objavljeni u New Yorku i Londonu 1951. godine. Pa ipak, izvorni tekst objelodanjen je u Italiji 1946, a engleski prijevod u izdanju Ministarstva vanjskih poslova USA: *Nazi-Soviet Relations,* 1948. Dr Schmidt, koji je bio s Hitlerom kad je primio pismo od Attolica, navodi ovakav tekst pisma: »U jednom od najbolnijih trenutaka mog života moram vas obavijestiti da Italija nije spremna za rat. Prema onom što mi odgovorni šefovi pojedinih rodova vojske kažu, opskrba benzinom talijanskog ratnog zrakoplovstva je tako slaba da bi im dostajalo samo za tri tjedna borbe. S obzirom na opskrbljivanje, slično je stanje i sa zalihama kopnene vojske i sa sirovinskim zalihama ... Molim vas da shvatite moj položaj.« O zabavnoj bilješki u vezi s krivotvorenjem ovog pisma vidi Namier: *In the Nazi Era,* str. 5.

* To je samo povećalo negodovanje u Berlinu i donekle zbrku u Rimu koju je Ciano morao razmrsiti. Attolico je kasnije rekao Cianu da je namjerno inzistirao na potpunim isporukama *prije* neprijateljstava »da bi se Nijemci obeshrabrili pa da ne udovolje našim zahtjevima«. Isporučiti trinaest milijuna tona materijala za nekoliko dana bilo je, naravno, potpuno nemoguće i Mussolini se ispričao ambasadoru von Mackensenu zbog »nesporazuma« primijetivši da »čak ni sam Svevišnji ne bi mogao prebaciti amo tolike količine za nekoliko dana. Njemu nikad ne bi palo na um da tako nešto zatraži.«[447]

* To jest Hitlerovu ponudu od 25. kolovoza da »jamči« za Britanski Imperij.

* Peripatetik (od grčkog – obilazim, šetam se), učenik ili pristalica Aristotelove filozofske škole; naziv je nastao od toga što je, po tradiciji, Aristotel imao običaj predavati svoju filozofiju na šetnjama. Ovdje u šaljivu značenju: putnik, hodač, šetač. (Prev.).

* »Ribbentrop uopće nije znao da je Dahlerus poslan,« svjedočio je Göring u Nürnbergu. »S Ribbentropom nisam nikad raspravljao o Dahlerusu. On uopće nije znao da je Dahlerus išao tamo i amo između mene i britanske vlade.«[448] Ali Göring je obavještavao Hitlera.

* Tekst je objavljen u *Documents on British Foreign Policy,* treća serija, VII. svezak, str. 283. Bio je izostavljen iz svih objavljenih britanskih izvještaja dok se gornji svezak nije pojavio 1954. izostavljanje koje su britanski povjesničari mnogo objašnjavali. Dahlerus se ne spominje u *British Blue Book,* knjizi dokumenata koji se tiču izbijanja rata, niti u Hendersonovoj knjizi *Final Report,* čak ni u Hendersonovoj knjizi *Failure of a Mission,* iako se u knjizi švedski posrednik spominje kao »izvor u vezi s Göringom«. U Hendersonovim porukama i porukama ostalih članova britanske ambasade koje su sada objelodanjene. Dahlerus i njegova djelatnost igraju prilično važnu ulogu, kao što igraju i u različitim memorandumima britanskog Ministarstva vanjskih poslova.

Uloga ovog jedinstvenog poslovnog čovjeka u pokušaju da spasi mir bila je dobro čuvana tajna, pa *Wilhelmstrasse* i *Downing Street* nisu žalili truda da održe u tajnosti njegovo kretanje od dopisnika i neutralnih diplomata koji, prema mom najboljem znanju, nisu znali apsolutno ništa o njemu sve dok se Dahlerus nije pojavio u Nürnbergu 19. ožujka 1946. Njegova knjiga *The Last Attempt* izdana je na švedskom jeziku 1945. pred kraj rata, ali englesko izdanje nije se pojavilo do 1948. i trebalo je daljnjih šest godina prije no što su njegovu ulogu, da tako kažem, službeno potvrdili dokumenti u VII. svesku serije *DBrFP.* Dokumenti njemačkog Ministarstva vanjskih poslova za mjesec kolovoz ne spominju Dahlerusa osim u jednom rutinskom memorandumu kojim se javlja o primitku, poruke od zrakoplovne kompanije *Lufthansa* da je »Dahlerus, gospodin iz 'Ministarstva

vanjskih poslova'« stigao u Berlin 26. kolovoza u jednom od njezinih aviona. On se, međutim, javlja u nekim kasnijim dokumentima.

* Od grčkog »božja milost«, posebno svojstvo nekog vođe da osvaju maštu javnosti i inspirira na nepokolebljivu odanost i divljenje (Prev.).

* Treba objektivno reći da Dahlerus nije bio toliko pronjemački raspoložen kao što bi se to moglo iz nekih njegovih poruka zaključiti. U noći tog istog ponedjeljka nakon dva sata s Göringom u glavnom stanu *Luftwaffe* u Oranienburgu nazvao je Forbesa i rekao mu: »Njemačka vojska bit će na polaznim položajima za napad na Poljsku u toku noći od srijede na četvrtak, između 30. i 31. kolovoza.« Förbes je uputio ovu vijest u London što je brže mogao.

* Vjerojatno poruke predsjednika Roosevelta Hitleru od 24. i 25. kolovoza u kojima ga nagovara na izravne pregovore između Njemačke i Poljske.

* »Stao sam se nadvikivati s Hitlerom.« brzojavio je Henderson Halifaxu sutradan... »Još sam dosta toga vikao iz petnih žila.«[449] Taj temperamentni istup ne spominje se u ranijim britanskim dokumentima.

* General Halder izlaže jezgrovito Hitlerovu igru u zapisu svog dnevnika od 29. kolovoza: »Führer se nada da će zabiti klin između Britanaca. Francuza i Poljaka. Strategija: podizanje baraže demografskih i demokratskih zahtjeva ... Poljaci dolaze u Berlin 30. kolovoza. Dana 31. kolovoza pregovori će odletjeti u zrak. Prvi rujna počinje primjenjivati silu.«

* Iako zaodjenuta u pomirljive izraze, britanska je nota bila odlučna. Vlada Njegova Veličanstva, kazuje se u njoj, »uzvratila« je na njemačku želju za poboljšanjem odnosa, ali »ona ne može žrtvovati interese drugih prijatelja da bi došlo do tog poboljšanja«. Ona u cijelosti razumije, nastavlja se u njoj, da njemačka vlada ne može »žrtvovati njemačke životne interese, ali i poljska vlada u istom je položaju«. Britanska vlada mora odmah izjaviti da »pridržava pravo« u pogledu Hitlerovih uvjeta i, premda zagovara izravne pregovore između Berlina i Varšave, smatra »da je neizvedivo da se veza uspostavi još danas«. (Tekst u *British Blue Book,* str. 142–143).

* Ribbentrop, koji je, kako se piscu ove knjige čini, od svih glavnih optuženika na nürnberškom suđenju, odigrao najbjedniju ulogu – i najlošije se branio – prilikom svjedočenja je tvrdio da je Hitler, koji mu je »osobno diktirao« šesnaest točaka, »izričito zabranio da pušta iz ruku te prijedloge«. Zašto, to nije rekao, niti je upitan prilikom unakrsnog ispitivanja. »Hitler mi je rekao,« priznao je Ribbentrop, »da britanskom ambasadoru mogu saopćiti samo ono najhitnije ako smatram da je poželjno. Učinio sam nešto više od toga: pročitao sam sve prijedloge od početka do kraja.«[450] Dr Schmidt niječe da je Ribbentrop pročitao tekst prijedloga na njemačkom tako brzo kako bi onemogućio Hendersona da ih shvati. On kaže da se ministar vanjskih poslova nije »naročito žurio s njima«. Henderson, kaže Schmidt, »nije baš dobro vladao njemačkim« i bilo bi mu korisnije da je u tim odlučnim razgovorima upotrijebio svoj materinji jezik. Ribbentrop je govorio engleski odlično, ali odbio je da ga upotrebljava za ovih razgovora.[451]

* Tekst šesnaest prijedloga telefoniran je njemačkom otpravniku poslova u London 30. kolovoza u 21.15 sati, četiri sata prije no što ih je Ribbentrop »izverglao« Hendersonu. Ali njemačkom poslaniku u Londonu bilo je naređeno da ih »čuva u strogoj tajnosti i da ih nikome ne saopćava do daljnje obavijesti«.[452] Valja se sjetiti da je Hitler u svojoj noti dan prije obećao da će ih dati na raspolaganje britanskoj vladi prije dolaska poljskog pregovarača.

* U poruci Halifaxu zavedenoj u 5.15 sati (31. kolovoza) Henderson je izvijestio da je također »najenergičnije« preporučio Lipskom da »nazove« Ribbentropa i zatraži njemačke prijedloge kako bi ih mogao saopćiti poljskoj vladi. Lipski je rekao da će najprije morati razgovarati s Varšavom. »Poljski je ambasador obećao,« dodao je Henderson, »da će odmah telefonirati svojoj vladi, ali on je toliko trom ili toliko hendikepiran uputama svoje vlade da se ne mogu pouzdati u njegovo djelovanje.«[453]

* Prilikom saslušanja u Nürnbergu, Göring je tvrdio da se time što je predao tekst Hitlerove »ponude« britanskoj ambasadi »izložio velikoj opasnosti, jer je Führer bio zabranio da se taj dokument objavi. Samo sam ja,« rekao je Göring sudu, »mogao toliko riskirati.«[454]

* Čak je i razboriti francuski ambasador podržao u tome svog britanskog kolegu. Henderson mu je bio telefonirao u 9 sati i rekao da će njemačka vojska početi napad ako Poljaci ne pristanu da do podne pošalju opunomoćenog poslanika u Berlin. Coulondre je odmah otišao u poljsku ambasadu i nagovarao Lipskog da telefonira svojoj vladi i zatraži ovlaštenje kako bi uspostavio izravnu vezu s Nijemcima »kao opunomoćeni predstavnik«. *(French Yellow Book,* francusko izdanje, str. 366-67).

* Do tada, tj. do podne 31. kolovoza. Henderson, očajnički se boreći za mir po gotovo bilo koju cijenu, uvjerio se da su njemački uvjeti posve prihvatljivi i čak umjereni. I premda mu je Ribbentrop prošle noći rekao da su njemački prijedlozi »zastarjeli, jer nijedan poljski izaslanik nije stigao«, iako ih poljska vlada još nije čak ni vidjela i premda su, u cjelini, bili varka, Henderson je cio dan požurivao Halifaxa da izvrši pritisak na Poljake da pošalju opunomoćenog poslanika kako je Hitler tražio, i neprekidno isticao prihvatljivost Führerovih »šesnaest točaka«.

U 12.30 sati (31. kolovoza) Henderson je brzojavio Halifaxu »moleći« ga da »uporno« traži od Poljaka da Lipski zatraži od njemačke vlade njemačke prijedloge za hitno uspostavljanje veze s njegovom vladom, »s namjerom da žurno pošalju opunomoćenog poslanika. Uvjeti mi se čine umjereni«, tvrdio je Henderson. »To nije nikakav München ... Poljska neće više nikada dobiti tako dobre uvjete ...«

U isto vrijeme Henderson je napisao Halifaxu dugačko pismo: » ... Njemački prijedlozi ne ugrožavaju nezavisnost Poljske ... Kasnije se može naći samo u težoj situaciji ...«

Još uvijek nastojeći oko toga, Henderson je brzojavio Halifaxu 1. rujna u 0.30 sati, četiri sata prije no što je njemački napad trebao otpočeti (premda on to nije znao): »Njemački prijedlozi... nisu nerazumni ... dopuštam da bi uz ovakvu njemačku ponudu rat bio potpuno neopravdan«. Iznova je zahtijevao od britanske vlade da izvrši pritisak na Poljake »jasnim jezikom« da se izjasne u vezi s »njihovom namjerom da u Berlin pošalju opunomoćenog poslanika«.

Britanski ambasador u Varšavi imao je drugačije mišljenje. Dana 31. kolovoza brzojavio je Halifaxu: »Čini se da ambasador Njegovog Veličanstva u Berlinu smatra njemačke prijedloge prihvatljivim. Bojim se da se ne mogu složiti s njim sa stajališta Varšave«.[455]

* Došlo je do druge, pomalo neobične, diplomatske epizode tog posljednjeg dana mira koja zaslužuje fusnotu. Dahlerus se s Lipskim vratio iz posjeta britanskoj ambasadi gdje je iz Hendersonova ureda u podne nazvao sira Horacea Wilsona u britansko Ministarstvo vanjskih poslova u Londonu. Rekao je Wilsonu da su njemački prijedlozi »krajnje velikodušni«, ali da ih je poljski ambasador upravo odbacio. »Jasno je.« rekao je, »da Poljaci sprečavaju mogućnosti pregovora«.

U taj čas Wilson je čuo izvjesne šumove na međugradskoj vezi i učinilo mu se da Nijemci prisluškuju. Pokušao je završiti razgovor, ali Dahlerus je uporno lupetao o nerazumnosti Poljaka. »Ponovo sam rekao Dahlerusu,« zabilježio je sir Horace u memorandumu Ministarstva vanjskih poslova, da šuti, ali, kako nije htio, spustio sam slušalicu«.

Wilson je izvijestio o ovoj neopreznosti počinjenoj u samom uredu ambasadora Njegovog Veličanstva u Berlinu svoje pretpostavljene. U 13 sati, za manje od jednog sata, Halifax je šifrirano brzojavio Hendersonu: »Zaista morate paziti kad upotrebljavate telefon. D-ov razgovor (u porukama između Ministarstva vanjskih poslova i berlinske ambasade u Berlinu na Dahlerusa se uvijek pozivalo kao na D«) u podne, iz ambasade, bio je vrlo nepromišljen i zacijelo su ga slušali Nijemci.«[456]

* Kurziv je u izvornom njemačkom tekstu.

* Marginalija u direktivi razjašnjava ovo nejasno mjesto: »Stoga će snage na Atlantiku zasad ostati u stanju iščekivanja.«

* Možda ju je sastavio, ali je nije poslao u London sve do 15.45 sati slijedećeg dana, gotovo dvanaest sati poslije njemačkog napada na Poljsku. Poslao ju je poslije nekoliko brzojava koji su, kao i ona, telefonski poslani u London – tako da je otprema bila istovremena – kojima je javio o izbijanju neprijateljstava. Glasila je: »Uzajamno nepovjerenje Nijemaca i Poljaka toliko je da smatram da se ovdje ne može korisno zastupati *(sic)* nijedan daljnji prijedlog koji još jednom ne bi pregazili događaji ili koji ne bi vodio ničemu kao posljedica prihvaćenih

metoda ili shvaćanja časti i prestiža.

Posljednja nada leži u neumoljivoj riješenosti s naše strane da na silu odgovorimo silom.«[457]

* Pošto su prijatelji koji su pročitali ovaj odlomak izrazili sumnju u objektivnost pisca ove knjige u odnosu na Hendersona, možda bi trebalo dati još jedno mišljenje o britanskom ambasadoru u Berlinu. Sir L. B. Namier, britanski povjesničar, ukratko je prikazao Hendersona ovako: »Umišljen, tašt, nepopustljiv, kruto se drži unaprijed stvorenih ideja, poslao je nevjerojatno mnogo užasno dugih brzojava, hitnih diplomatskih izvještaja i pisama ponavljajući stotinu puta iste, loše potkrijepljenje poglede i mišljenja. Dovoljno ograničen da bude prijetnja, a nedovoljno glup da bude neškodljiv, dokazao je da je *un homme nefaste.«* (zlokoban čovjek). (Namier: *In the Nazi Era,* str. 162).

* Govor na poljskom Naujocksu je skicirao Heydrich. Sadržavao je uvrede na račun Njemačke i izjavio da Poljaci napadaju.

* »Poljski napad« u Gleiwitzu upotrijebio je Hitler u svom govoru u Reichstagu slijedeći dan, a kao opravdanje nacističke agresije navode ga u svojim propagandnim tekstovima i Ribbentrop, Weizsäcker i ostali funkcioneri Ministarstva vanjskih poslova. Njujorški *Times* i druge novine javile su o tome i o sličnim incidentima u svojim izdanjima od 1. rujna 1939. Ostaje još samo da se doda da su, prema nürnberškom svjedočenju generala Lahousena, iz *Abwehra,* svi esesovci koji su nosili poljske uniforme u simuliranim napadima te večeri bili, kako se general izrazio, »uklonjeni«.[458]

* U toku dana Hitler je našao vremena da pošalje brzojav vojvodi od Windsora u Antibes, Francuska.

Berlin, 31. kolovoza 1939.

Zahvaljujem na telegramu od 27. kolovoza. Budite uvjereni da je moj stav prema Britaniji i želja da izbjegnem drugi rat između naših naroda ostala neizmijenjena. Ipak, ovisi o Britaniji hoće li se moje želje za budući razvoj njemačko-britanskih odnosa ostvariti.

ADOLF HITLER[459]

To je prvi, ali nikako i posljednji put, da se nekadašnji engleski kralj spominje u zaplijenjenim njemačkim dokumentima. Kasnije će vojvoda od Windsora, kako će dalje biti zabilježeno, igrati važnu ulogu u kalkulacijama Hitlera i Ribbentropa.

17

POČETAK DRUGOG SVJETSKOG RATA

U osvit 1. rujna 1939, točno na dan koji je Hitler bio odredio u svojoj prvoj direktivi za »Slučaj *Weiss*« još 3. travnja, njemačke armije počele su nadirati preko poljske granice prema Varšavi, sa sjevera, juga i zapada.

Iznad glava njemački ratni avioni tutnjali su prema svojim ciljevima: kolonama poljskih trupa, željezničkim prugama i nezaštićenim gradovima. Za nekoliko minuta pružit će Poljacima, a isto tako i civilima, prvi okus iznenadne smrti i uništenja iz neba kakvo zemaljska kugla nije nikad iskusila u tako velikim razmjerima i time inaugurirati teror koji će u toku slijedećih šest godina postati dobro poznat stotinama milijuna ljudi, žena i djece u Evropi i Aziji, a čija će sjena, kada dođu i nuklearne bombe, progoniti cijelo čovječanstvo prijetnjom potpunog uništenja.

Bijaše sivo, ponešto sparno jutro u Berlinu, s oblacima koji su nisko lebdjeli nad gradom pružajući mu zaštitu od neprijateljskih bombardera kojih su se ljudi plašili, ali koji nikad nisu došli.

Primijetio sam da su ljudi na ulicama ravnodušni, usprkos množini vijesti koje su do njih dopirale iz njihovih radio-prijemnika i posebnih izdanja jutarnjih novina.* Preko ulice nasuprot hotelu *Adlon* jutarnja smjena radnika išla je na posao na izgradnji nove zgrade *I. G. Farben* kao da se ništa nije dogodilo, a kad su došli ulični prodavači novina i stali izvikivati svoja posebna izdanja, nitko nije odložio alat da kupi i jedan primjerak. Možda su Nijemci, pomislio sam, jednostavno omamljeni spoznajom da su se u prvo rujansko jutro probudili u ratu za koji su bili uvjereni da će ga Führer nekako izbjeći. Sada, kad je došao, nisu posve mogli povjerovati u nj.

Kakva suprotnost, čovjek nije mogao a da ne pomisli, između ove tmurne ravnodušnosti i načina kako su Nijemci ušli u rat 1914. godine! Tada je vladalo neobuzdano oduševljenje. Velike mase naroda na ulicama priređivale su zanosne manifestacije, bacale cvijeće na trupe koje su marširale i pomamno klicale Kaiseru i vrhovnom komandantu Wilhelmu II.

Ovaj put nije bilo takvih manifestacija u čast trupa i nacističkog vrhovnog zapovjednika, koji se nešto prije 10 sati dovezao iz svojeg ureda do Reichstaga kroz prazne ulice da bi se obratio narodu u povodu značajnih zbivanja koje je on sam namjerno i hladnokrvno upravo bio izazvao. Čak i robotski članovi Reichstaga, stranački zanesenjaci koje je većinom Hitler namjestio, propustili su da reagiraju s mnogo oduševljenja kada je diktator otpočeo objašnjenje zbog čega se Njemačka tog jutra upustila u rat. Bilo je kudikamo manje klicanja nego u ranijim, manje važnim prilikama kad im se Vođa obraćao s te iste govornice u ukrašenoj dvorani Opere Kroll.

Iako povremeno prkosan, bio je, začudo, u toku čitavog govora u defenzivi, pomislio sam dok sam slušao. Bio je nekako čudno napet, kao da je i sam omamljen stanjem u koje je dospio i kao da se zbog toga na trenutak osjeća očajnim. Njegovo objašnjenje zbog čega se njegov talijanski saveznik izvukao od svojih automatskih obveza da mu odmah priskoči u pomoć, čini se da nije imalo uspjeha čak ni kod tog pomno odabranog slušateljstva.

> Iznad svega (rekao je), htio bih ovdje zahvaliti Italiji koja nas je cijelo vrijeme podržavala, ali shvatit ćete da u ovoj borbi ne namjeravamo tražiti stranu pomoć. Ovaj zadatak obavit ćemo sami.

Lažući često na svom putu do vlasti i učvršćenju vlasti, Hitler se u ovom ozbiljnom trenutku povijesti nije mogao suspregnuti da ne izgrmi još nekoliko laži lakovjernom njemačkom narodu opravdavajući svoj neodgovorni postupak.

> Vi znate za beskrajne pokušaje koje sam činio radi miroljubivog razjašnjenja i shvaćanja problema Austrije i kasnije problema Sudeta, Češke i Moravske. Sve je bilo uzalud ...
>
> U svojim razgovorima s poljskim državnicima konačno sam izložio njemačke prijedloge i ... nema ničeg umjerenijeg ni časnijeg od ovih prijedloga. Želio bih to reći svijetu. Samo sam ja bio kadar dati takve prijedloge, jer sam dobro znao da sam se time suprotstavio milijunima Nijemaca. Ti su prijedlozi odbačeni ...
>
> Cijela dva dana sjedio sam sa svojom vladom i čekao da vidim hoće li se poljska vlada udostojiti da pošalje svog opunomoćenog predstavnika ili neće ... Ali krivo me sudi onaj tko moju ljubav za mirom i moje strpljenje pogrešno shvaća kao slabost ili, čak, kukavičluk ... Više ne vidim ni najmanju spremnost poljske vlade da s nama vodi ozbiljne pregovore ... Zbog toga sam odlučio da razgovaram s Poljskom onim istim jezikom koji je Poljska minulih mjeseci upotrebljavala prema nama ...
>
> Ove noći prvi put je poljska redovna vojska napala naš teritorij. Još od 5.45 sati uzvraćamo vatru i od sada će na bombe biti odgovarano bombama.

Na taj način je njemački napad na njemačku radio-stanicu u Gleiwitzu, koji su, kao što smo vidjeli, izvršili esesovci u poljskim uniformama pod Naujocksovim rukovodstvom, kancelar Njemačke upotrijebio kao opravdanje za svoju hladnokrvnu agresiju protiv Poljske. I zaista, u svojim prvim službenim saopćenjima, njemačka

Vrhovna komanda nazvala je svoje vojne operacije »protunapadom«. Čak se i Weizsäcker potrudio da ne zaostane u toj sramnoj igri. U toku dana poslao je iz Ministarstva vanjskih poslova cirkularni brzojav svim njemačkim diplomatskim predstavništvima u inozemstvu u kojem im je savjetovao kakav stav da zauzmu.

Braneći se od poljskih napada, njemačke trupe su danas u zoru krenule u akciju protiv Poljske. O ovoj akciji zasad ne bi trebalo govoriti kao o ratu već samo kao o sukobu koji je izazvan poljskim napadima.[460]

Čak i njemački vojnici koji su sami mogli vidjeti tko napada na poljsku granicu bili su bombardirani Hitlerovim lažima. U bombastičnom proglasu njemačkim oružanim snagama od 1. rujna Führer je rekao:

Poljska država odbila je miroljubivo rješenje naših međusobnih odnosa koje sam ja želio, pribjegavši oružju ... Cio niz povreda granice, nepodnošljivih za jednu veliku silu, dokazao je da Poljska više nije voljna da poštiva granice Reicha.

Da stanem na kraj toj ludosti, nemam drugog izbora nego da ubuduće na silu odgovorim silom.

Samo jedanput toga dana Hitler je rekao istinu.

Ne tražim ni od jednog Nijemca (rekao je u Reichstagu) više nego što sam sâm u toku cijele četiri godine bio spreman uraditi ... Od sada sam tek prvi vojnik njemačkog Reicha. Još jednom oblačim kaput koji mi je najsvetiji i najdraži. Neću ga skidati dok pobjeda ne bude osigurana ili neću doživjeti ishod rata.

Konačno, taj jedini put dokazat će da zna držati riječ. Ali nijedan Nijemac s kojim sam se toga dana sreo u Berlinu nije primijetio da ono što je Vođa posve otvoreno rekao u stvari znači da neće moći podnijeti ni prihvatiti poraz ako do njega dođe.

U svom govoru Hitler je imenovao Göringa svojim nasljednikom, ako bi mu se što dogodilo. Iza njega dolazi Hess, dodao je. »Ako se nešto dogodi Hessu,« rekao je Hitler, »tada će po zakonu biti sazvan senat koji će između sebe izabrati najvrednijeg – to jest, najhrabrijeg – nasljednika.« Kakav zakon? Kakav senat? Nikakav takav zakon nije postojao!

Hitlerovo relativno suzdržljivo ponašanje u Reichstagu ustupilo je mjesto jednom drugom, ružnijem raspoloženju kada se vratio u Kancelariju Reicha. Svagdje prisutni Dahlerus pod Göringovim okriljem zatekao ga je u »neobično nervoznom i uznemirenom« stanju.

Rekao mi je (švedski je posrednik kasnije posvjedočio) da je čitavo vrijeme sumnjao da Engleska želi ‚rat. Nadalje mi je kazao da će satrti Poljsku i anektirati cijelu zemlju... Postajao je sve uzbuđeniji i stao ma-

hati rukama i vikati mi u lice: »Ako Engleska želi da se bori godinu dana, ja ću se boriti godinu dana, ako želi da se bori dvije godine, ja ću se boriti dvije godine ...« Zastao je da bi potom viknuo, glasom koji se dizao do prodornog vriska, divlje mlatarajući rukama: »Ako Engleska želi da se bori tri godine, ja ću se boriti tri godine ...«

Pokreti njegovog tijela počeli su da slijede pokrete ruku i, kada je konačno riknuo: »*Und wenn es erforderlich ist, will ich zehn Jahre kämpfen*.« (»Ako je potrebno, borit ću se i deset godina«), zamahnuo je šakom i toliko se sagnuo da je malne dotaknuo pod.[461]

Usprkos svojoj histeriji; Hitler nije nikako vjerovao da će se morati boriti protiv Velike Britanije. Podne je već bilo prošlo, njemačke oklopne kolone već su kilometrima zašle na poljski teritorij i brzo napredovale, a mnogi poljski gradovi, uključujući Varšavu, bili su bombardirani uz znatne gubitke civilnog stanovništva. Ali iz Londona ili Pariza ni riječi da bi se Britanija i Francuska žurile da održe svoju riječ Poljskoj.

Njihov kurs izgledao je jasan, ali Dahlerus i Henderson kao da su radili sve što su mogli da ga zamrse.

U 10.30 sati britanski ambasador uputio je preko telefona poruku Halifaxu.

Saznajem (rekao je) da su Poljaci u noći digli u zrak most kod Tczewa.* Došlo je i do sukoba sa stanovništvom Danziga. Po primitku ovih vijesti, Hitler je izdao nalog da se Poljaci potisnu s granice, a Göring da uništi poljsko ratno zrakoplovstvo duž granice.

Tek na kraju svoje poruke Henderson je dodao:

Ova vijest dolazi osobno od Göringa.

Možda će Hitler poslije Reichstaga zatražiti sastanak sa mnom u posljednjem pokušaju da se spasi mir.[462]

Kakav mir? Mir za Britaniju? Već šest sati Njemačka je vodila rat – sa svom svojom vojnom silom – protiv britanskog saveznika.

Hitler nije poslao po Hendersona nakon svoga govora u Reichstagu, i ambasadora, koji je susretljivo proslijedio u London Göringove laži o tome kako su Poljaci otpočeli napad, zahvatila je malodušnost – ali ne potpuno. U 10.50 sati uputio je preko telefona Halifaxu narednu poruku. Nova je zamisao nikla u njegovu plodnom, ali smušenom duhu.

Osjećam svojom dužnošću (rekao je), ma koliko maleni bili izgledi za realizaciju ove ideje, da izrazim uvjerenje kako je sada jedina moguća nada za mir da maršal Smigly-Rydz izrazi spremnost da odmah dođe u Njemačku da kao vojnik i opunomoćeni poslanik o čitavom pitanju raspravi s feldmaršalom Göringom.[463]

Čini se da ovom jedinstvenom britanskom ambasadoru nije palo na um da maršal Smigly-Rydz možda ima pune ruke posla da odbije žestoki i neizazvani njemački napad, ili da bi pri sadašnjem stanju stvari odustajanje od toga i dolazak u Berlin u svojstvu »opunomoćenog poslanika« bilo isto što i predaja. Poljaci će možda biti brzo potučeni, ali predati se neće.

Dahlerus je bio čak aktivniji od Hendersona za ovog prvog dana njemačkog napada na Poljsku. U osam sati otišao je Göringu, koji mu je rekao da je »rat izbio zato što su Poljaci napali radio-stanicu u Gleiwitzu i digli u zrak most blizu Tczewa«. Šveđanin je odmah nazvao Foreign Office u Londonu da mu saopći vijest.

»Obavijestio sam nekoga,« izjavio je kasnije prilikom unakrsnog ispitivanja u Nürnbergu, »da su, prema obavijestima koje sam dobio, Poljaci napali, i oni su, naravno, htjeli znati što mi je da dajem takvo obavještenje.«[464] Ali, naposljetku, to je bilo samo ono što će ambasador Njegovog Veličanstva u Berlinu javiti preko telefona nekoliko sati kasnije.

Povjerljivi memorandum britanskog Ministarstva vanjskih poslova bilježi Šveđaninov poziv u 9.05 sati. Oponašajući Göringa, Dahlerus je uporno tvrdio Londonu da »Poljaci sve sabotiraju« i da ima »dokaza da nikad nisu ni pomišljali da pregovaraju«.[465]

U 12.30 sati Dahlerus je bio kod telefona zbog međugradskog razgovora s Ministarstvom vanjskih poslova u Londonu i ovoga puta dobio je Cadogana. Opet je okrivio Poljake zbog sabotiranja mira, zato što su digli most kod Tczewa, i predložio da on s Forbesom smjesta odleti u London. Ali krutom i nesmiljenom Cadoganu već je bilo dosta Dahlerusa, naročito sada kad je rat, koji je pokušao spriječiti, ipak započeo. Rekao je Šveđaninu da se »sada ništa ne dade učiniti«.

Ali Cadogan je bio samo stalni pomoćnik ministra vanjskih poslova, čak nije bio ni član kabineta. Dahlerus je ustrajao da se njegov zahtjev dostavi samom kabinetu bahato izvjestivši Cadogana da će za sat vremena opet nazvati. To je i učinio, i dobio ovaj odgovor:

> Zamisao o posredovanju (rekao je Cadogan), dok njemačke trupe osvajaju Poljsku, uopće ne dolazi u obzir. Jedini način da se svjetski rat zaustavi jest (1) da se neprijateljstva obustave i (2) da se njemačke trupe smjesta povuku s poljskog teritorija.[466]

U 10 sati poljski ambasador u Londonu grof Raczyński posjetio je lorda Halifaxa i službeno mu saopćio vijesti o njemačkoj agresiji dodavši da je to »jasan slučaj koji se predviđa ugovorom«. Ministar vanjskih poslova odgovorio je da ne sumnja u te činjenice. U 10.50 pozvao je njemačkog otpravnika poslova Theodora Kordta u Mi-

nistarstvo vanjskih poslova i upitao ga ima li kakvih obavijesti. Kordt je odgovorio da nema ni obavijesti o njemačkom napadu na Poljsku niti bilo kakvih instrukcija. Halifax je tada izjavio da izvještaji koje je primio »čine situaciju vrlo ozbiljnom«. Dalje od toga, međutim, nije išao. Kordt je preko telefona obavijestio o tome Berlin u 11.45 sati.

Hitler je, prema tome, do podne imao razloga za nadu da Britanija, usprkos tomu što drži da je situacija ozbiljna, možda na koncu i neće stupiti u rat. Ali ta će se nada uskoro izjaloviti.

U 19.15 sati član britanske ambasade u Berlinu telefonirao je njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova i zamolio Ribbentropa da što prije primi Hendersona i Coulondrea »u vezi s veoma važnim pitanjem«. Francuska ambasada postavila je sličan zahtjev nekoliko minuta kasnije. Ribbentrop je odbio da se sastane sa dva ambasadora zajedno, primio je Hendersona u 21 sat, a Coulondrea sat kasnije. Britanski ambasador uručio mu je formalnu notu britanske vlade.

> ... Ukoliko njemačka vlada nije spremna (rečeno je u noti) da pruži vladi Njegovog Veličanstva zadovoljavajuća uvjeravanja da je njemačka vlada obustavila svaku agresivnu akciju protiv Poljske, i ako nije pripravna da smjesta povuče svoje snage s poljskog teritorija, vlada Njegovog Veličanstva bez oklijevanja će ispuniti svoje obveze prema Poljskoj.[467]

Francusko saopćenje bilo je napisano istim rječima. Obojici ambasadora Ribbentrop je odgovorio da će njihove note prenijeti Hitleru, nakon čega se upustio u podugačku raspravu tvrdeći da se »uopće ne radi o njemačkoj agresiji« već o poljskoj agresiji, i ponovio sada već stare laži o tome kako su jučer »regularne« poljske trupe napale njemačko tlo. Pa ipak, diplomatske formalnosti su sačuvane. Sir Nevile Henderson nije propustio da te noći, opisujući sastanak, u svojoj poruci ne spomene kako je Ribbentrop bio »uljudan i fin«. Kad se ambasador pripremio da ode, došlo je do rasprave o tome nije li njemački ministar vanjskih poslova prebrzo pročitao tekst njemačkih »prijedloga« Poljskoj za njihova burnog sastanka prije dvije noći. Henderson je rekao da jest; Ribbentrop je kazao da ih je čitao »polako i jasno i da je čak dao usmena objašnjenja glavnih točaka, tako da pretpostavlja da je Henderson sve shvatio«. Bilo je to pitanje koje nikad neće biti raspravljeno, ali je li to sada važno?[468]

U noći 1. rujna, dok su njemačke armije i dalje prodirale u Poljsku a *Luftwaffe* bombardirala i bombardirala, Hitler je znao po anglo-francuskim notama da će imati na vratu svjetski rat ako ne zaustavi i brzo povuče svoje armije – što je bilo nezamislivo. Ili se još nadao te noći da ga njegova sreća – münchenska sreća – neće iznevjeriti? Jer, njegov prijatelj Mussolini, koga je izbijanje rata zaplašilo i koji se bojao da nadmoćne anglo--francuske pomorske i vojne snage ne udare na Italiju,

očajno je pokušavao da isposluje još jedan München.

MUSSOLINIJEVO POSREDOVANJE U POSLJEDNJI ČAS

Sve do 26. kolovoza, sjetimo se, Duce je u nastojanju da oslobodi Italiju obaveza na osnovu Čeličnog pakta uporno tvrdio Führeru da još ima nade za »političko rješenje« koje će Njemačkoj dati »punu moralnu i materijalnu zadovoljštinu«. Hitler nije imao volje da se o toj stvari prepire sa svojim prijateljem i saveznikom, i to je obeshrabrilo mlađeg partnera u Osovini. Usprkos tomu, 31. kolovoza, kao što smo vidjeli, Mussolini i Ciano, pošto ih je njihov ambasador u Berlinu bio opomenuo da je situacija postala očajna, pokušavali su nagovoriti Hitlera da bar porazgovara s poljskim ambasadorom Lipskim, i obavijestili ga da nastoje privoliti britansku vladu da pristane na vraćanje Danziga »kao prvi korak« prema mirnim pregovorima.

Ali bilo je kasno da se Hitler uhvati na tako mali mamac. Danzig je bio samo izgovor, kao što je Hitler bio rekao svojim generalima. Ono što je želio bilo je da uništi Poljsku. Ali Duce to nije znao. Ujutro 1. rujna osobno se suočio s izborom neposredne objave talijanske neutralnosti ili rizikom napada Britanije i Francuske. Cianovi zapisi u dnevniku jasno ukazuju kakva je to mora bila za njegovog, nekad tako nadmenog tasta.*

Rano ujutro 1. rujna nesretni talijanski diktator osobno je telefonirao ambasadoru Attolicu u Berlin i, po Cianovim riječima, »nagovarao ga da usrdno zamoli Hitlera da mu pošalje brzojav kojim ga razrješava obaveza na osnovi pakta«.[469] Führer mu je brzo i velikodušno izišao u susret. Nešto prije no što će krenuti u Reichstag, u 9.40 sati, odaslao je svom prijatelju brzojav koji je preko telefona prenesen njemačkoj ambasadi u Rimu da se uštedi na vremenu.

DUCE:

> Najsrdačnije Vam zahvaljujem na diplomatskoj i političkoj potpori koju ste ovih dana pružali Njemačkoj i njezinom pravednom cilju. Uvjeren sam da s njemačkim oružanim snagama možemo izvršiti određeni zadatak. Zbog toga pod sadašnjim okolnostima ne očekujem od Italije vojnu podršku. Također Vam zahvaljujem, Duce, za sve ono što ćete u buduće činiti za zajednički cilj fašizma i nacionalsocijalizma.
>
> **ADOLF HITLER***[470]

U 12.45 sati, pošto je održao govor u Reichstagu, očito oporavljen od posljedica provale gnjeva prema Dahlerusu, Hitlera je nešto potaklo da pošalje još jednu poruku Mussoliniju. Izjavivši da je bio spreman da poljski problem riješi »pregovorima« i da

je »cijela dva dana uzalud čekao poljskog pregovarača«, te da je »samo prošle noći došlo do četrnaest novih slučajeva povreda granice« i da je, prema tome, sada »odlučio da na silu odgovori silom«, iznova je izrazio zahvalnost svom kolebljivom partneru.

> Zahvaljujem Vam, Duce, zbog svih Vaših nastojanja. Naročito Vam zahvaljujem zbog Vaših nastojanja oko posredovanja. Ja sam, međutim, od početka bio skeptičan prema tim pokušajima jer je poljska vlada, da je iole imala namjeru da stvar riješi na prijateljski način, mogla to uraditi u svako doba. Ali ona je odbila...
>
> Zbog toga, Duce, nisam htio da Vas izlažem opasnosti uloge posrednika koja bi, s obzirom na nepopustljiv stav poljske vlade, po svoj prilici bila uzaludna...
>
> **ADOLF HITLER**[471]

Ali Mussolini, potaknut od Ciana, učinio je posljednji očajnički pokušaj da se kao posrednik izloži opasnosti. Još jučer, odmah poslije podneva, Ciano je predložio ambasadorima Britanije i Francuske u Rimu da, ukoliko njihove vlade pristanu, Mussolini pozove Njemačku 5. rujna na konferenciju radi »ispitivanja klauzula Versajskog ugovora koje su uzrok sadašnjim nevoljama«.

Može izgledati da je vijest o njemačkoj invaziji na Poljsku slijedećeg jutra učinila Mussolinijev prijedlog suvišnim. Ali, na čuđenje Talijana, Georges Bonnet, francuski ministar vanjskih poslova i majstor u popuštanju, telefonirao je 1. rujna u 11.45 sati François-Poncetu, koji je sada bio ambasador Francuske u Rimu, i zamolio ga neka kaže Cianu da francuska vlada pozdravlja takvu konferenciju, pod uvjetom da se na njoj ne uzimaju u razmatranje problemi zemalja koje nisu predstavljene i da se ona ne ograniči na iznalaženje »djelomičnih i privremenih rješenja za ograničene i neposredne probleme«. Bonnet nije spomenuo nikakvo povlačenje njemačkih trupa ili čak njihovo zaustavljanje kao uvjet za takvu konferenciju.*[472]

Britanci su, međutim, inzistirali na takvom uvjetu i uspjeli su da povuku za sobom podijeljeni francuski kabinet tako da su 1. rujna uvečer u Berlin mogle biti upućene dvije identične note. Budući da je tekst tih nota, kojim se upozorava da će Britanija i Francuska stupiti u rat ako se njemačke trupe ne povuku iz Poljske, bio objavljen iste večeri, zanimljivo je da je Mussolini koji se sada očajno hvatao za svaku slamku – pa čak i za slamke kojih nije bilo – slijedećeg jutra nastavio upućivati apele Hitleru baš kao da on, Duce, nije anglo-francuska upozorenja shvatio ozbiljno.

Drugi rujna, kako je to Henderson zabilježio u svom *Konačnom izvještaju,* bio je dan neizvjesnosti.* On i Coulondre nestrpljivo su očekivali Hitlerov odgovor na svoje note, ali nikakav odgovor nije stigao. Ubrzo poslije podneva Attolico, gotovo bez daha, stigao je u britansku ambasadu i rekao Hendersonu da odmah mora znati jednu stvar: je li britanska nota od prošle večeri ultimatum ili nije?

»Rekao sam mu,« napisao je kasnije Henderson, »da sam ovlašten da kažem ministru vanjskih poslova ako me upita – što nije učinio – da to nije ultimatum nego upozorenje.«[473]

Primivši odgovor, talijanski ambasador se požurio niz *Wilhelmstrasse* do njemačkog ministra vanjskih poslova. Tog dana Attolico je stigao u deset sati u *Wilhelmstrasse* s Mussolinijevim saopćenjem i, pošto mu je rečeno da se Ribbentrop ne osjeća dobro, predao ga je Weizsäckeru.

2. rujna 1939.

Obavještenja radi Italija želi da saopći, prepuštajući, naravno, odluku Führeru, da je ona još u stanju da navede Francusku, Britaniju i Poljsku da pristanu na konferenciju na slijedećim osnovama:

1. Primirje u toku kojeg bi armije ostale *ondje* gdje su sada (kurziv u izvorniku).

2. Sazivanje konferencije za dva-tri dana.

3. Rješenje poljsko-njemačkog spora koje će, kako stvari danas stoje, svakako biti povoljno za Njemačku.

Tu zamisao, koja je prvotno potekla od Ducea, sada naročito podržava Francuska.*

Danzig je već njemački i Njemačka već ima u rukama faktore koji joj garantiraju veći dio njezinih zahtjeva. Osim toga, Njemačka je već dobila svoju »moralnu zadovoljštinu«. Ako prihvati prijedlog za konferenciju, ona će ostvariti sve svoje zahtjeve i u isto vrijeme izbjeći rat koji već sada izgleda da će postati opći i da će neobično dugo trajati.

Duce ne želi inzistirati, ali za njega je od najveće važnosti da se na gornje smjesta skrene pažnja *Herr* von Ribbentropu i Führeru.[474]

Nije čudo što je Ribbentrop, koji se ubrzo oporavio od svoje indispozicije, u 12.30 sati primio Attolica i istakao da se Duceov prijedlog ne može »uskladiti« s anglo-francuskim sinoćnjim notama koje imaju »karakter ultimatuma«.

Talijanski ambasador, koji je, kao i njegov šef, čak i iskrenije, želio izbjeći svjetski rat, prekinuo je Ribbentropa i rekao da je »najnovije Duceovo saopćenje poništilo« britanske i francuske izjave. Attolico, naravno, nije imao nikakvih ovlaštenja da dâ takvu izjavu, koja nije odgovarala istini, ali u tom času vjerojatno je mislio da ni takva nepromišljenost ne može naškoditi. Kada je njemački ministar vanjskih poslova izrazio svoje sumnje, Attolico je ustrajao kod svojih pogleda.

Francuske i britanske izjave (rekao je) više ne dolaze u obzir. Grof Ciano je telefonirao jutros u 8.30 sati, to jest u vrijeme kada su izjave već bile objavljene preko radija u Italiji. Iz toga proizlazi da deklaracije treba smatrati zastarjelim. Štoviše, grof Ciano je izjavio da je osobito Francuska uvelike u prilog Duccovu prijedlogu. Upravo sada pritisak dolazi iz Francuske, ali Engleska će joj se pridružiti.[475]

Ribbentrop je ostao skeptičan. Upravo je s Hitlerom raspravljao o Mussolinijevom prijedlogu, rekao je, i ono što je Führer želio znati bilo je: jesu li anglo-francuske note ultimatumi? Ministar vanjskih poslova konačno je pristao na Attolicov prijedlog da talijanski poslanik odmah porazgovara s Hendersonom i Coulondreom i ustanovi karakter izjava njihovih vlada

To je bio razlog Attolicovu posjetu britanskoj ambasadi. »Još vidim Attolica, ne više u cvijetu mladosti,« pisao je kasnije Schmidt koji je vršio funkciju tumača, »kako se žuri iz Ribbentropove sobe i niz stepenice da bi se posavjetovao s Hendersonom i Coulondreom... Pola sata kasnije Attolico je dojurio natrag, bez daha, kao kad je i odlazio.«[476]

Kada je povratio dah, talijanski ambasador je izvijestio da mu je Henderson upravo rekao da britanska nota nije ultimatum. Ribbentrop je odgovorio da, iako »njemački odgovor na anglo-francuske deklaracije može biti samo negativan, Führer ispituje Duceove prijedloge i, ako Rim potvrdi da se u anglo-francuskoj deklaraciji ne radi o ultimatumu, da će skicirati odgovor za dan-dva«. Kada je Attolico stao tražiti što skoriji odgovor, Ribbentrop je konačno pristao da odgovori do podne idućeg dana, u nedjelju, 3. rujna.

U međuvremenu, u Rimu su Mussolinijeve nade propale. U 14 sati Ciano je primio ambasadore Britanije i Francuske i u njihovoj prisutnosti telefonirao i Halifaxu i Bonnetu obavijestivši ih o Attolicovim razgovorima s njemačkim ministrom vanjskih poslova. Bonnet je, kao i obično, bio otvoren i, prema vlastitu prikazu *(French Yellow Book),* toplo je zahvalio Cianu zbog njegovih nastojanja u prilog miru. Halifax je bio stroži. Potvrdio je da britanska nota nije ultimatum – čovjek se može samo čuditi zbog cjepidlačenja među državnicima zbog jedne jedine riječi, jer su anglo-francuske deklaracije jasno govorile same za sebe – ali je dodao da, po njegovu osobnom mišljenju, Britanija ne može prihvatiti Mussolinijev prijedlog o konferenciji ako se njemačke armije ne povuku iz Poljske, o čemu se Bonnet ni ovog puta nije izjasnio. Halifax je obećao da će preko telefona javiti Cianu odluku britanskog kabineta o tom pitanju Odluka je stigla odmah poslije 19 sati. Britanija prihvaća Duceovu ponudu pod uvjetom da Hitler povuče svoje trupe na njemačku granicu. Talijanski ministar vanjskih poslova shvatio je da to Hitler nikad neće prihvatiti i da se »ništa više ne može učiniti«, kako se izrazio u svom dnevniku.

> Nije moj posao (dodao je) da Hitleru dajem savjete koje će on odlučno i možda prezirno odbaciti. Kažem to Halifaxu, dvojici ambasadora i Duceu te konačno telefoniram u Berlin da ćemo prekinuti razgovore ako od nas Nijemci budu tražili suprotno. Posljednja trunka nade je nestala.[477]

I tako je 2. rujna u 20.50 sati iscrpljeni i slomljeni Attolico još jednom krenuo u

Wilhelmstrasse. Ovaj put Ribbentrop ga je primio u Kancelariji Reicha gdje je zasjedao s Hitlerom. Zaplijenjeni memorandum Ministarstva vanjskih poslova daje opis te scene.

> Talijanski ambasador donio je ministru vanjskih poslova obavijest da Britanci nisu spremni stupiti u pregovore na temelju talijanskih prijedloga o posredovanju. Prije pregovora Britanci zahtijevaju hitno povlačenje svih njemačkih trupa s okupiranog poljskog područja i iz Danziga...

Na kraju je talijanski ambasador izjavio da Duce sada smatra kao da njegov prijedlog o posredovanju više ne postoji. Ministar vanjskih poslova primio je saopćenje talijanskog ambasadora bez primjedbe.[478]

Ni riječi zahvalnosti neumornom Attolicu zbog njegova truda! Samo prezirna šutnja spram saveznika koji je pokušao da Njemačkoj uskrati pljačku Poljske.

Posljednji slabi izgledi da se otkloni drugi svjetski rat sada su bili iscrpeni. To je, očito, svima bilo jasno osim jednom od aktera drame. U 21 sat malodušni Bonnet telefonirao je Cianu, još jednom potvrdio da francuska nota Njemačkoj nema »karakter ultimatuma« i ponovo istakao spremnost francuske vlade da na njemački odgovor čeka do podne idućeg dana, 3. rujna. »Kako bi konferencija ipak dala povoljne rezultate,« rekao je Bonnet Cianu, francuska vlada slaže se s Britancima da njemačke trupe moraju »evakuirati« Poljsku. To je bilo prvi put da Bonnet to spominje – i to samo zbog toga što su to Britanci zahtijevali. Ciano je odgovorio da ne vjeruje da će vlada Reicha pristati na ovaj uvjet. Ali Bonnet nije odustajao. U toku noći tražio je način da Francuska izvrda svoje obaveze prema uzdrmanoj i opkoljenoj Poljskoj. Ciano pripovijeda o tom neobičnom koraku u prvom odlomku zapisa u dnevniku od 3. rujna.

U toku noći probudilo me Ministarstvo, jer je Bonnet pitao Guariglia (talijanskog ambasadora u Parizu) ne bismo li mogli postići bar simbolično povlačenje njemačkih snaga iz Poljske... Prijedlog sam bacio u koš ne obavijestivši Ducea. To samo pokazuje da Francuska ide u susret velikoj kušnji bez oduševljenja i ispunjena neizvjesnošću.[479]

RAT S POLJSKOM POSTAJE DRUGI SVJETSKI RAT

Nedjelja 3. rujna u Berlinu bila je divan dan na izmaku ljeta. Sunce je sjalo, uzduh je bio miomirisan – »takav dan,« zabilježio sam u dnevnik, »Berlinci vole provesti u

šumama i na jezerima blizu grada.«

Kad je svanulo, u britansku je ambasadu stigao brzojav od lorda Hälifaxa za sira Nevilea Hendersona s porukom da zatraži razgovor s njemačkim ministrom vanjskih poslova u 9 sati i da mu saopći tekst koji je nakon te poruke dostavljen.

Chamberlainova vlada stigla je do kraja puta. Prije otprilike trideset dva sata obavijestila je bila Hitlera da će Britanija stupiti u rat ako Njemačka ne povuče svoje trupe iz Poljske. Nije bilo odgovora i britanska je vlada odlučila da održi svoju riječ. Jučer se plašila, kako je to Charles Corbin, francuski ambasador u Londonu javio neodlučnom Bonnetu u 14.30 sati, da Hitler namjerno odgađa odgovor kako bi ugrabio što više poljskog teritorija, nakon čega bi, osiguravši Danzig, Koridor i ostala područja, mogao dati velikodušan« mirovni prijedlog na temelju »šesnaest točaka« od 31. kolovoza.[480]

Da izbjegne tu zamku, Halifax je predložio Francuzima da dvije zapadne demokracije izjave kako će biti u ratnom stanju s Njemačkom ako njemačka vlada u roku od nekoliko sati ne dâ pozitivan odgovor na anglo-francuske note od 1. rujna. Poslije sastanka britanskog kabineta 2. rujna po podne, kada je donesena konačna odluka, Halifax je posebno predložio da saveznici te iste noći uruče Berlinu ultimatum koji će isteći 3. rujna u 6 sati.[481] Bonnet, međutim, nije htio ni da čuje za tako naglu akciju.

Zaista, beznadno podijeljeni francuski kabinet prošlog je tjedna bio jedva došao do odluke da Francuska poštuje obveze prema Poljskoj i Britaniji. Mračnog dana, 23. kolovoza, poražen vijestima da je Ribbentrop stigao u Moskvu radi zaključenja nacističko-sovjetskog pakta o nenapadanju, Bonnet je nagovorio Daladiera da sazove sastanak Vijeća narodne obrane kako bi donijelo odluku što Francuska treba da uradi.* Pored premijera Daladiera i Bonneta, sastanku su prisustvovali i ministri triju vidova oružanih snaga, general Gamelin, komandanti ratne mornarice i zrakoplovstva te još četiri generala – dvanaestorica u svemu.

U zapisniku se navodi da je Daladier postavio tri pitanja:

1. Može li Ftancuska ostati pasivna dok Poljsku i Rumunjsku (ili jednu od njih) brišu sa zemljopisne karte Evrope?

2. Kakvim se sredstvima ona može tome suprotstaviti?

3. Koje mjere treba sada poduzeti?

Objasnivši ozbiljan razvoj događaja, Bonnet je sa svoje strane postavio pitanje koje će mu do kraja ostati u mislima kao najvažnije:

Pažljivo razmotrivši situaciju, je li bolje da ostanemo vjerni našim sporazumima i da smjesta stupimo u

rat, ili bi trebalo da preispitamo naš stav i koristimo se tako postignutom odgodom?... Odgovor na to pitanje posve je vojnog karaktera.

Kad im je tako dodana lopta, Gamelin i admiral Darlan su odgovorili

da su kopnena vojska i mornarica spremne. U ranim etapama sukoba one mogu malo učiniti protiv Njemačke. Ali francuska mobilizacija sama po sebi donekle će olakšati položaj Poljske tako što će vezati velik broj njemačkih jedinica na našoj granici.

... General Gamelin, kome je postavljeno pitanje koliko dugo mogu Poljska i Rumunjska pružati otpor, odgovorio je da vjeruje da će se Poljska časno braniti, što će onemogućiti glavnini njemačkih snaga da se okrene protiv Francuske do idućeg proljeća; do tada će Velika Britanija biti na njezinoj strani.*

Nakon mnogo razgovora Francuzi su konačno došli do odluke koja je propisno zabilježena u zapisniku sa sastanka.

U toku rasprave je istaknuto da, iako ćemo za nekoliko mjeseci biti jači, možemo očekivati da će Njemačka postići još više, jer će imati na raspolaganju poljska i rumunjska prirodna bogatstva.

Zbog toga Francuska nema izbora.

Jedino rješenje ... jest da se držimo naših obaveza prema Poljskoj koje smo preuzeli prije nego što su počeli pregovori sa SSSR-om.

Donijevši odluku, francuska je vlada počela djelovati, Poslije sastanka 23. kolovoza najavljena je *alerte* (uzbuna) kojom su sve pogranične trupe raspoređene na svoje ratne položaje. Sutradan je pozvano 360.000 rezervista. Dana 31. kolovoza kabinet je objavio saopćenje u kojem se kaže da će Francuska »odlučno ispunjavati« svoje obaveze, a narednog dana, prvog dana njemačkog napada na Poljsku, Halifax je nagovorio Bonneta da Francuska i Britanija zajednički upozore Berlin da će obje zemlje održati riječ koju su dale svojem savezniku.

Ali 2. rujna, kada je Britanija zatražila da se u ponoć uruči Hitleru ultimatum, general Gamelin i francuski generalštab su se pokolebali. Na koncu, Francuzi su bili oni koji je trebalo da se bore ako Njemačka odmah napadne na zapadu. Neće biti ni jednog britanskog konjanika da im pomogne. Generalštab je uporno zahtijevao daljnjih četrdeset osam sati radi nesmetanog provođenja opće mobilizacije.

U 18 sati Halifax je telefonirao siru Ericu Phippsu, britanskom ambasadoru u Parizu: »Četrdeset osam sati je neprihvatljivo za britansku vladu. Francuski stav vrlo je neugodan za vladu Njegova Veličanstva.«

Postat će i opasan nekoliko sati kasnije, kad ustane Chamberlain da se obrati Donjem domu čija je većina članova, bez obzira na stranku, bila nestrpljiva zbog bri-

tanskog odgađanja da se udovolji danim obavezama. Njihovo strpljenje bilo je pri kraju kad je ministar vanjskih poslova uzeo riječ. Obavijestio je Dom da još nikakav odgovor nije stigao iz Berlina. Ako ne stigne i ako ne bude sadržavao njemačko uvjeravanje o povlačenju iz Poljske, vlada će biti »obavezna da poduzme akciju«. Ako Nijemci zaista pristanu da se povuku, britanska vlada, rekao je, »bit će voljna da situaciju smatra za istu kakva je bila prije nego što su njemačke snage prešle poljsku granicu«. U međuvremenu, rekao je, vlada je u kontaktu s Francuskom glede vremenskog roka za upozorenje Njemačkoj.

Nakon trideset devet sati rata u Poljskoj, Donji dom nije bio raspoložen za takvu taktiku odgađanja. Miris Münchena kao da je izbijao iz vladinih klupa. »Govorite u ime Engleske!« povikao je Leopold Amery iz klupa konzervativaca kad je zamjenik vođe laburističke opozicije Arthur Greenwood ustao da govori.

»Pitam se koliko dugo mislimo oklijevati,« rekao je Greenwood, »u vrijeme kada je Britanija i sve ono što zastupa, i ljudska civilizacija, u opasnosti... Moramo marširati s Francuzima...«

U tome je i bila nevolja. Pokazalo se da je prilično teško navesti Francuze da marširaju. Ali Chamberlain je bio toliko uznemiren zbog srditog raspoloženja Doma da je posredovao u žestokoj debati i izjavio da treba vremena da se s Parizom telefonski usklade »misli i djela«. »Bio bih užasnut kad bi Dom samo na trenutak pomislio,« dodao je, »da izjava koju sam dao otkriva i najmanje popuštanje bilo ove, bilo francuske vlade.« Rekao je da je saznao da francuska vlada »upravo zasjeda« i da će sa zasjedanja biti primljeno saopćenje »za nekoliko sati«. U svakom slučaju, pokušao je uvjeriti uznemirene članove Doma, »pretpostavljam da postoji samo jedan odgovor koji ću sutra moći da dam Domu ... i nadam se da će mi Dom ... vjerovati da govorim u dobroj vjeri...«

Neumoljiv pristup najvećem iskušenju u britanskoj povijesti najavljen je, kako je Namier kasnije pisao, »neobično kolebljivo«.

Chamberlain je dobro shvatio, kako povjerljivi britanski dokumenti jasno pokazuju, da je u ozbiljnom sukobu s vlastitim narodom i da je u tom kritičnom trenutku za njegovu zemlju i njegova vlada u opasnosti da bude oborena.

Čim je otišao iz Donjeg doma, nazvao je Daladiera. Vrijeme razgovora bilo je 21.50 sati i Cadogan, koji ga je slušao, zabilježio ga je radi protokola.

CHAMBERLAIN: Ovdje je situacija vrlo ozbiljna... Došlo je do burnih scena u Domu ... ako Francuska bude inzistirala na četrdeset osam sati koji bi počeli teći sutra u podne, vlada ovdje više neće moći kontrolirati situaciju.

Predsjednik vlade je rekao da potpuno shvaća da upravo Francuska mora podnijeti teret njemačkog napada. Ali uvjeren je da se nešto mora poduzeti još večeras.

Predložio je kompromis... Ultimatum sutra u 8 sati koji bi isticao u podne...

Daladier je odgovorio da bi za Francusku, ukoliko britanski bombarderi nisu spremni za akciju, bilo bolje da – ako je moguće – za nekoliko sati odgodi napad na njemačke armije.

Za manje od jednog sata, u 22.30, Halifax je nazvao Bonneta. Zamolio je Francuze da pristanu na britanski kompromis da se sutra (3. rujna) u 8 sati preda Berlinu ultimatum koji bi istekao u podne. Francuski ministar vanjskih poslova ne samo što se nije složio već je i prosvjedovao kod Halifaxa da će britansko inzistiranje na takvoj brzini dovesti do »žalosnog dojma«. Zahtijevao je da London počeka bar do podne prije nego što uruči Hitleru ultimatum.

HALIFAX: Vlada Njegovog Veličanstva ne može nikako čekati do tog sata... Vrlo je neizvjesno hoće li (britanska) vlada moći zadržati kontrolu nad situacijom.

Donji dom trebalo je da se sastane u nedjelju 3. rujna u podne, a iz raspoloženja koje je vladalo na zasjedanju u subotu uvečer Chamberlainu i Halifaxu bilo je jasno da će, ako žele preživjeti, morati dati odgovor koji je parlament zahtijevao. Slijedećeg jutra u dva sata francuski ambasador u Londonu Corbin upozorio je Bonneta da Chamberlainov kabinet riskira da bude oboren ako parlamentu ne mogne dati svoju konačnu riječ. Na završetku telefonskog razgovora s Bonnetom Halifax ga je obavijestio da će Britanija zato morati »da djeluje na vlastitu ruku«.

Halifaxov brzojav Hendersonu stigao je u Berlin oko 4 sata.* Saopćenje koje je trebalo dati njemačkoj vladi u nedjelju 3. rujna u 9 sati pozivalo se na britansku notu od 1. rujna u kojoj je Velika Britanija nagovijestila svoju namjeru da ispuni obaveze prema Poljskoj ako njemačke trupe ne budu odmah povučene.

Iako je ta izjava (kaže se dalje u noti) dostavljena prije više od dvadeset četiri sata, još nikakav odgovor nije primljen a njemački napadi na Poljsku i dalje traju i pojačavaju se. Prema tome, čast mi je da vas obavijestim da ukoliko najkasnije do 11 sati po britanskom ljetnom vremenu, danas, 3. rujna, njemačka vlada ne dade zadovoljavajuća uvjeravanja na gore izloženo, i ako ona ne stignu vladi Njegovog Veličanstva u London, od tog sata postojat će ratno stanje između dviju zemalja.*[482]

U ranim jutarnjim satima dana odmora Henderson je imao teškoća da uspostavi vezu s *Wilhelmstrasse.* Rečeno mu je da Ribbentrop neće biti »slobodan« u 9 sati u nedjelju, ali da može ostaviti svoje saopćenje kod službenog tumača dra Schmiđta.

Tog povjesnog dana dr Schmidt je predugo spavao i, jureći taksijem u Ministarstvo vanjskih poslova, vidio je kako se britanski ambasador već penje stepenicama u Ministarstvo vanjskih poslova. Ušavši brzo na sporedna vrata, Schmidt je ne-

kako uspio da se ušulja u Ribbentropov ured upravo kad je otkucavalo devet sati i da na vrijeme primi Hendersona. »Ušao je vrlo ozbiljan,« pričao je kasnije Schmidt, »rukovao se, ali je odbio moj poziv da sjedne ostavši dostojanstveno da stoji na sredini sobe.«[483] Pročitao je britanski ultimatum, predao Schmidtu jedan primjerak i rekao mu zbogom.

S dokumentom u ruci, službeni je tumač požurio niz *Wilhelmstrasse* do Kancelarije Reicha. Pred Führerovim uredom zatekao je većinu članova kabineta i nekoliko vodećih predstavnika stranke koji su se tu okupili i »nestrpljivo čekali« vijesti koje je donosio.

> Kad sam ušao u susjednu sobu (pričao je kasnije Schmidt), Hitler je sjedio za stolom a Ribbentrop je stajao kraj prozora. Dok sam ulazio, obojica su upitno pogledali u mene. Stajao sam na izvjesnoj udaljenosti od Hitlerova stola i zatim polako preveo britanski ultimatum. Kad sam završio, zavladala je potpuna tišina.
>
> Hitler je sjedio nepomično, zureći preda se ... Nakon izvjesne stanke koja se činila kao vječnost, okrenuo se Ribbentropu koji je još stajao pored prozora. »I što sada?« upitao je Hitler pogledavši ga divlje kao da je htio reći da ga je njegov ministar vanjskih poslova doveo u zabludu u pogledu vjerojatne reakcije Engleske.
>
> Ribbentrop je mirno odgovorio: »Pretpostavljam da će Francuzi za jedan sat uručiti sličan ultimatum.«[484]

Obavivši svoju dužnost, Schmidt se povukao zastavši u predsoblju da obavijesti ostale o onome što se dogodilo. I oni su trenutak šutjeli, a onda

> Göring mi se okrenuo i rekao: »Ako izgubimo ovaj rat, neka nam se Bog smiluje!«
>
> Oborena pogleda i zaokupljen mislima, Goebbels je stajao sam u kutu sobe. Posvuda u sobi vidio sam duboko zabrinute poglede.[485]

U međuvremenu, neprispodobivi Dahlerus činio je posljednje amaterske napore da se izbjegne ono neminovno. U osam sati Forbes ga je obavijestio o britanskom ultimatumu koji je trebalo da bude predan za jedan sat. Požurio se u Glavni stan *Luftwaffe* da se nađe s Göringom i, prema njegovu kasnijem iskazu u Nürnbergu, obratio mu se molbom da njemački odgovor na ultimatum bude »razuman«. Nadalje je predložio da prije jedanaest sati feldmaršal osobno izrazi spremnost da odleti u London »na pregovore«. U svojoj knjizi švedski poslovni čovjek tvrdi da je Göring pristao na prijedlog i telefonirao Hitleru koji se također složio.

U njemačkim dokumentima to se nigdje ne spominje, a dr Schmidt dokazuje da Göring nekoliko minuta poslije devet sati nije bio u svom Glavnom stanu već u Kancelariji Reicha, u Führerovu predsoblju.

U svakom slučaju, nema sumnje da je švedski posrednik telefonirao britanskom Ministarstvu vanjskih poslova – ne jedanput nego dvaput. U prvom pozivu u 10.15

sati preuzeo je na sebe da obavijesti britansku vladu da je njemački odgovor na njezin ultimatum »na putu«, i da su Nijemci još »neobično voljni da udovolje britanskoj vladi i da dadu zadovoljavajuće garancije da neće povrijediti nezavisnost Poljske«. (!) Nadao se da će London razmotriti Hitlerov odgovor »u najpovoljnijem svjetlu«.[486]

Pola sata kasnije, u 10.50 – deset minuta prije isteka ultimatuma – Dahlerus je još jednom bio na telefonskoj liniji s ministrom vanjskih poslova u Londonu, ovaj put da bi podnio svoj prijedlog da Göring, uz Hitlerov pristanak, odmah odleti u britanski glavni grad. Nije shvatio da je prošlo vrijeme za takve diplomatske lakrdije, ali uskoro je bio prisiljen da to shvati. Halifax mu je dao odlučan odgovor. Njegov je prijedlog neprihvatljiv. Njemačkoj je vladi postavljeno određeno pitanje i »vjerojatno će poslati određen odgovor«. Vlada Njegovog Veličanstva ne može više čekati na daljnje diskusije s Göringom.[487]

Poslije toga Dahlerus je spustio slušalicu i nestao u ropotarnici povijesti dok se opet nije pojavio, nakratko, poslije rata, u Nürnbergu – i u svojoj knjizi – da ispriča o svojem neobičnom pokušaju da spasi svjetski mir.* Mislio je dobro, borio se za mir; na nekoliko trenutaka našao se u središtu blistave pozornice svjetske povijesti. Ali, kao što se dogodilo gotovo svima, zbrka je bila prevelika da bi mogao sve jasno vidjeti i, kao što će priznati u Nürnbergu, on u to vrijeme nije shvatio koliko su ga Nijemci prevarili.

Odmah nakon 11 sati, kad je vremenski rok britanskog ultimatuma bio istekao, Ribbentrop, koji je prije dva sata odbio da primi britanskog ambasadora, poslao je po nj da bi mu predao odgovor Njemačke. Njemačka vlada, stajalo je u njemu, odbija »da primi ili prihvati, a kamoli da ispuni« britanski ultimatum. Uslijedila je poduga i otrcana propagandna izjava koju su, očito, Hitler i Ribbentrop na brzinu bili sklepali za protekla dva sata. Namijenjena da zavara lakovjerni njemački narod, u njoj se ponavljaju sve one laži koje smo već upoznali, uključujući i laž o poljskim »napadima« na njemački teritorij, okrivljuje se Britanija za sve što se dogodilo i odbacuju pokušaji »da se Njemačka prisili na povlačenje svojih oružanih snaga koje su raspoređene za obranu Reicha«. U njoj se lažno izjavljuje da je Njemačka prihvatila Mussolinijeve posljednje prijedloge za mir i ističe da ih je Britanija odbacila. I poslije svega Chamberlainova popuštanja Hitleru, optužuje se britanska vlada zbog »propovijedanja uništenja i istrebljenja njemačkog naroda«.*

Henderson je pročitao dokument (»to potpuno neistinito prikazivanje događaja,« kako ga je kasnije nazvao) i napomenuo: »Ostat će povijesti da presudi na kome leži prava krivica.« Ribbentrop je ljutito uzvratio da je »povijest već *dokazala* činjenice«.

Stajao sam u *Wilhelmstrasse* ispred Kancelarije Reicha oko podne kad je iznenada preko zvučnika objavljeno da je Britanija izjavila da je u ratnom stanju s Njemač-

kom.* Nekih dvjesta pedeset ljudi stajalo je ondje na suncu. Pozorno su slušali vijest. Kad je čitanje završeno, nije se čuo ni najmanji zvuk. Samo su stajali. Zabezeknuti. Teško im je bilo shvatiti da ih je Hitler uvukao u svjetski rat.

Iako je bio dan odmora, ulični prodavači novina uskoro su počeli izvikivati svoja posebna izdanja. U stvari, primijetio sam da su novine dijelili besplatno. Uzeo sam jedne. Bio je to *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Naslovi štampani debelim slovima pružali su se preko čitave strane:

BRITANSKI ULTIMATUM ODBAČEN
ENGLESKA IZJAVLJUJE DA JE U RATNOM STANJU S NJEMAČKOM
BRITANSKOM NOTOM ZAHTIJEVA SE POVLAČENJE NAŠIH TRUPA NA ISTOKU
FÜHRER DANAS ODLAZI NA FRONTU

Naslov iznad službenog saopćenja glasio je kao da ga je diktirao sam Ribbentrop:

NJEMAČKI MEMORANDUM DOKAZUJE ENGLESKU KRIVNJU

Iako je možda »dokazivao« narodu, kojeg je lako prevariti kao što su Nijemci ipak, nije raspalio neprijateljske osjećaje spram Britanaca u toku dana. Kad sam prolazio pored britanske ambasade iz čijih su prostorija Henderson i njegovo osoblje preselili u hotel *Adlon* iza ugla, jedan usamljeni *Schupo* (policajac) koračao je gore-dolje ispred zgrade. Nije imao što da radi osim da hoda tamo-amo.

Francuzima je trebalo malo više vremena. Bonnet je odugovlačio sve do posljednjeg trenutka tvrdoglavo se držeći nade da će se Mussolini još možda nagoditi s Hitlerom, što bi Francusku izvuklo iz škripca. Čak se obratio belgijskom ambasadoru molbom da kralj Leopold upotrijebi svoj utjecaj na Mussolinija da bi utjecao na Hitlera. U toku čitave subote 2. rujna prepirao se sa svojim kabinetom, kao što se prepirao i s engleskim, da je »obećao« Cianu da će do podne 3. rujna čekati njemački odgovor na anglo-francusku opomenu od 1. rujna i da ne može prekršiti zadanu riječ. On je zaista preko telefona dao uvjeravanje talijanskom ministru vanjskih poslova – ali tek u devet sati uvečer, 2. rujna. Do tada je Duceov prijedlog o konferenciji bio posve bespredmetan i Ciano je pokušavao da mu to kaže. A u to vrijeme Britanci su ga molili da u ponoć preda Berlinu zajednički ultimatum.

Nešto prije ponoći, 2. rujna, francuska je vlada konačno donijela odluku. Točno u ponoć Bonnet je brzojavio Coulondreu u Berlin da će ujutro poslati uvjete »novog demarša« koji će se »u podne predati *Wilhelmstrasse*«.*

To je i učinio u 10.20 sati u nedjelju 3. rujna – četrdeset minuta prije isteka bri-

tanskog ultimatuma. Francuski ultimatum bio je slično formuliran osim što, u slučaju negativnog odgovora, Francuska izjavljuje da će ispuniti svoje obveze prema Poljskoj »koje su poznate njemačkoj vladi« – čak i u tom odlučnom, kritičnom času Bonnet je ustrajao protiv formalne objave rata.

U službenoj *Francuskoj žutoj knjizi* tekst francuskog ultimatuma koji je brzojavljen Coulondreu spominje 17 sati kao rok za njemački odgovor. Ali to nije bio sat koji je određen u izvornom brzojavu. U 8.45 sati ambasador Phipps je upozorio Halifaxa iz Pariza: »Bonnet mi kaže da će francuski rok isteći tek u pet sati u ponedjeljak ujutro (4. rujna).« To je bilo vrijeme koje je navedeno u Bonnetovu brzojavu.

Iako je predstavljao ustupak koji je Daladier iznudio u rano nedjeljno jutro od francuskog Generalštaba, koji je inzistirao na punih četrdeset osam sati otkako je u podne ultimatum dan Berlinu, on je ipak uznemiravao britansku vladu čije je negodovanje saopćeno Parizu vrlo određenim riječima u toku prijepodneva. Zbog toga je premijer Daladier učinio još jedan apel na vojsku. Pozvao je generala Colstona, iz Generalštaba, u 11.30 sati i zahtijevao kraći vremenski rok. General je nerado pristao da ga pomakne za dvanaest sati – do 17 sati.

Tako je upravo u trenutku kad je Coulondre odlazio iz francuske ambasade u Berlinu u *Wilhelmstrasse* Bonnet pozvao ambasadora na telefon i dao mu instrukcije da izvrši spomenutu promjenu nultog sata.[488]

Ribbentrop nije bio slobodan za francuskog ambasadora u podne. Prisustvovao je maloj svečanosti u Kancelariji Reicha gdje je Führer primio novog sovjetskog ambasadora Aleksandra Škvarceva – prigoda koja je dala neobičan prizvuk toj povijesnoj nedjelji u Berlinu. Zbog toga je Coulondrea, upornog u izvršavanju svojih uputa da točno u podne posjeti *Wilhelmstrasse,* primio Weizsäcker. Na ambasadorov upit je li državni sekretar opunomoćen da dade »zadovoljavajući« odgovor Francuzima, Weizsäcker je odgovorio da nije u mogućnosti da mu dade »bilo kakav odgovor«.

I tada, u tom svečanom trenutku, uslijedila je manja diplomatska komedija. Kada je Coulondre pokušao da Weizsäckerov odgovor shvati kao negativan njemački odgovor, kako je i predviđao, i da državnom sekretaru preda formalni ultimatum Francuske, ovaj je odbio da ga primi. Predložio je da ambasador »bude tako dobar da se još malo strpi i da osobno porazgovara s ministrom vanjskih poslova«. Tako odbijen – i to ne prvi put – Coulondre je čekao gotovo pola sata. U 12.30 odveden je u Kancelariju Reicha na razgovor s Ribbentropom.[489]

Iako je nacistički ministar vanjskih poslova znao kakva je ambasadorova misija, nije mogao propustiti priliku, posljednju, da francuskog poslanika ne pogosti svojim uobičajenim iskrivljavanjem povijesti. Pošto mu je napomenuo da je Mussolini, predajući svoj posljednji mirovni prijedlog, istakao da ga je Francuska prihvatila, Ribbentrop je izjavio da je »Njemačka jučer obavijestila Ducea da je i ona spremna da

pristane na taj prijedlog. Kasnije, u toku dana,« dodao je Ribbentrop, »Duce je javio da je njegov prijedlog propao zbog nepopustljivosti britanske vlade.«

Ali Coulondre je u toku minulih mjeseci čuo dosta Ribbentropovih krivotvorina. Pošto je još neko vrijeme slušao nacističkog ministra vanjskih poslova, koji mu je nadalje rekao da će Francuska požaliti ako se povede za Velikom Britanijom i da Njemačka nema namjeru napasti Francusku, ambasador je upao pitanjem zbog kojeg je i došao: znače li primjedbe ministra vanjskih poslova da je odgovor njemačke vlade na francusku notu od 1. rujna negativan?

»Ja,« odgovorio je Ribbentrop.

Ambasador je zatim uručio ministru vanjskih poslova francuski ultimatum uz uvodnu primjedbu da »posljednji put« mora istaći »veliku odgovornost njemačkog Reicha« zbog napada na Poljsku »bez objave rata« i zbog odbacivanja anglo-francuskog zahtjeva da se njemačke trupe povuku.

»Onda će Francuska biti agresor,« rekao je Ribbentrop.

»To će presuditi povijest,« odgovorio je Coulondre. Izgleda da su se te nedjelje u Berlinu svi sudionici posljednjeg čina drame rado pozivali na sud povijesti.

Iako je Francuska mobilizirala vojsku koja će za neko vrijeme biti mnogo nadmoćnija od njemačkih snaga na zapadu, ne ona, već Velika Britanija, čija je vojska u tom trenutku bila beznačajna, bila je ta koja se javljala u Hitlerovu grozničavu duhu kao glavni neprijatelj i suparnik koji je gotovo isključivo odgovoran za kritičnu situaciju u kojoj se našao pošto je sudbonosni 3. rujna otišao u povijest. To je jasno rečeno u dvjema bombastičnim proklamacijama koje je u toku popodneva uputio njemačkom narodu i vojsci na zapadu. U njima je provalila njegova gorka srdžba i histerični bijes na Britance.

> Velika Britanija [rekao je u »Apelu njemačkom narodu«] već stoljećima teži za ciljem da narode Evrope učini nemoćnim prema britanskoj politici podjarmljivanja svijeta ... i prisvaja sebi pravo da pod bilo kakvim izgovorom napadne i uništi onu evropsku državu koja u tom trenutku izgleda najopasnija ...
>
> Sami smo svjedoci politike opkoljavanja koju Velika Britanija provodi protiv Njemačke još od prije rata ... Britanski ratni huškači... ugnjetavali su njemački narod po versajskom *diktatu* ...
>
> Vojnici zapadne armije! [rekao je Hitler u jednom apelu trupama koje su tjednima mogle gledati pred sobom samo francusku vojsku] ... Velika Britanija je vodila politiku opkoljavanja Njemačke ... Britanska vlada, predvođena ratnim huškačima koje smo upoznali u prošlom ratu, odlučila je da skine masku i da objavi rat pod bijednim izgovorom ...

Ni riječi o Francuskoj.

U Londonu u 12.06 sati Chamberlain se obratio Donjem domu i obavijestio ga da

je Britanija u ratnom stanju s Njemačkom. Iako je Hitler 1. rujna zabranio slušanje stranih radio-stanica pod prijetnjom smrtne kazne, u Berlinu smo uhvatili riječi predsjednika vlade kako ih je naveo BBC. Za nas koji smo ga vidjeli kako u Godesbergu i Münchenu stavlja na kocku svoju političku karijeru da bi umirio Hitlera, njegove riječi su zvučale neobično gorko.

> Ovo je tužan dan za sve nas, ali ni za koga nije tužniji nego za mene. Sve ono što sam radio, sve ono u što sam vjerovao u toku svog javnog života satrlo se u ruševine. Ostalo mi je još samo nešto što mogu da učinim: da sve duhovne i fizičke snage koje posjedujem posvetim pobjedi stvari za koju moramo mnogo žrtvovati ... Nadam se da ću doživjeti dan kad će hitlerizam biti uništen, a oslobođena Evropa ponovo uspostavljena.

Chamberlainu nije bilo suđeno da doživi taj dan. Umro je kao skršen čovjek – iako još član kabineta – 9. studenog 1940. godine. S obzirom na sve što je napisano o njemu na ovim stranama, čini se da je potrebno da o njemu navedem još samo ono što je rekao Churchill, koga je Chamberlain na dugo vrijeme bio isključio iz poslova britanske nacije, a koji ga je 10. svibnja 1940. godine naslijedio kao predsjednik vlade. Odajući počast njegovoj uspomeni u Donjem domu 12. studenog 1940, Churchill je rekao:

> ... U jednoj od najvećih kriza svijeta zapalo je Nevillea Chamberlaina da ga događaji opovrgnu, da se razočara u svojim nadama i da ga zavede i prevari jedan pokvaren čovjek. Ali koje su to nade u kojima se razočarao? Koje su to želje koje mu se nisu ispunile? Koje je to povjerenje što je zloupotrijebljeno? Oni su zacijelo među najplemenitijim i najdobrohotnijim instinktima ljudskog srca – ljubav za mir, mukotrpan rad za mir, borba za mir, težnja za mirom, čak i uz veliku opasnost i svakako uz potpun prezir prema popularnosti i buci.

Pošto su propali svi diplomatski trikovi kojima je cilj bio da Britanija i Francuska ostanu izvan rata, Hitler je u toku popodneva 3. rujna posvetio pažnju vojnim stvarima. Izdao je strogo povjerljivu Direktivu br. 2 za vođenje rata. Usprkos objavi rata od Engleske i Francuske, kaže se u njoj, »njemački ratni cilj ostaje zasad brzo i pobjedonosno zaključenje operacija protiv Poljske ... Započinjanje neprijateljstava na zapadu treba prepustiti neprijatelju ... Dopuštaju se pomorske ofenzivne operacije protiv Britanije«. *Luftwaffe* nije smjela napasti britanske pomorske snage sve dok Britanci ne počnu sa sličnim napadima na njemačke ciljeve – i to samo »ako su izgledi na uspjeh posebno povoljni«. Naređeno je prilagođavanje cjelokupne njemačke industrije »ratnoj ekonomiji«.[490]

U devet sati navečer Hitler i Ribbentrop otputovali su iz Berlina posebnim vlakom u Glavni stan na istoku. Ali tek pošto su bili učinili još dva diplomatska poteza. Britanija i Francuska su sada zaraćene s Njemačkom. Ali tu su još dvije druge velike evropske sile čija je podrška omogućila Hitleru u njegovu pustolovinu: Italija, sa-

veznik koji se u posljednji čas izvukao, i Sovjetska Rusija u koju, doduše, nacistički diktator nije imao povjerenja, ali koja ga je obavezala time što je učinila da njegova hazardna igra ratom postane vrijedna da je zaigra.

Prije nego što će otići iz glavnog grada, Hitler je uputio još jedno pismo Mussoliniju. Odaslano je telegrafski u 20.51 sati, devet minuta prije no što je Führerov posebni vlak krenuo sa stanice. Iako nije posve iskreno niti bez laži, ono daje najbolju sliku koju ćemo vjerojatno ikad steći o duši Adolfa Hitlera kada je prvi put krenuo iz zamračenog glavnog grada Trećeg Reicha da preuzme svoju ulogu najvišeg vojskovođe. Ono se nalazi među zaplijenjenim nacističkim dokumentima.

DUCE:

U prvom redu moram Vam zahvaliti na Vašem posljednjem pokušaju posredovanja. Bio bih spreman da ga prihvatim, ali jedino uz uvjet da se iznađu neki izgledi koji bi mi pružili izvjesne garancije da će konferencija uspjeti. Jer, njemačke trupe već dva dana neobično brzo napreduju u Poljskoj. Bilo bi nemoguće dopustiti da se krv koja je ondje žrtvovana rasipa diplomatskim spletkama.

Unatoč tomu, vjerujem da bi se bio našao puta da Engleska od početka nije bila riješena da na svaki način iznudi rat. Nisam popustio pred prijetnjama Engleske, jer, Duce, više ne vjerujem da bi se mir mogao održati duže od šest mjeseci ili, recimo, godinu dana. Pod tim okolnostima, smatrao sam da je sadašnji trenutak, usprkos svemu, prikladniji za pribjegavanje oružju.

... Poljska će vojska biti uništena za vrlo kratko vrijeme. Bi li bilo moguće postići tako brz uspjeh za godinu ili dvije, moram reći da je, po mom mišljenju, vrlo neizvjesno. Engleska i Francuska bi nastavile naoružavati svoje saveznike do takvog stupnja da presudna tehnička nadmoć njemačkog *Wehrmachta* ne bi došla toliko do izražaja. Uvjeren sam, Duce, da je borba koju vodim borba na život i smrt... Također sam, međutim, svjestan da se takva borba na koncu ne može izbjeći i da trenutak za pružanje otpora treba odabrati hladnim rasuđivanjem tako da vjerojatnost u uspjeh bude osigurana; a moja vjera u taj uspjeh, Duce, čvrsta je kao stijena.

Zatim su uslijedile riječi upozorenja Mussoliniju.

Nedavno ste me ljubazno uvjeravali kako mi možete pomoći na nekim područjima. Prihvaćam to unaprijed, uz iskrenu zahvalnost. Ali isto tako vjerujem da će nas sudbina, iako sada krećemo odvojenim stazama, ipak povezati jednog uz drugog. Ako nacionalsocijalistička Njemačka bude uništena od zapadnih demokracija, fašistička će se Italija suočiti s teškom budućnošću. Osobno sam uvijek držao da je budućnost naših dvaju režima povezana i znam da ste i Vi, Duce, isto tako uvjereni u to.

Pošto je nabrojio početne njemačke pobjede u Poljskoj, Hitler je zaključio;

... Na zapadu ću ostati u defenzivi. Neka Francuska ondje prva prolije svoju krv. Onda će doći trenutak kada ćemo se i ondje moći boriti protiv neprijatelja čitavom snagom naroda.

Molim Vas, primite još jednom moju zahvalnost, Duce, za svu podršku koju ste mi u prošlosti dali i za koju Vas molim da mi je ne uskratite ni ubuduće.

Hitlerovo razočaranje što Italija nije poštovala svoju riječ ni kada su Britanija i Francuska odlučile da poštuju svoju riječ objavivši rat toga dana, zadržano je pod strogom kontrolom. Prijateljska Italija, iako nezaraćena, mogla mu je ipak biti od koristi.

Ali još korisnija mogla mu je biti Rusija.

Već prvog dana njemačkog napada na Poljsku sovjetska vlada, kako će kasnije povjerljivi nacistički dokumenti otkriti, pružila je njemačkoj *Luftwaffe* pomoć u navigaciji. Toga jutra vrlo rano načelnik Generalštaba zračnih snaga general Hans Jeschonnek nazvao je njemačku ambasadu u Moskvi i rekao da bi znao cijeniti navigacionu pomoć njegovim pilotima prilikom bombardiranja Poljske – »hitnih navigacionih pokusa«, kako se izrazio – a koja bi se sastojala u tome da se ruska radio-stanica u Minsku neprestano oglašava. Već poslije podne ambasador von der Schulenburg mogao je obavijestiti Berlin da je sovjetska vlada »spremna da udovolji vašim željama«. Rusi su pristali da se stanica u toku emitiranja programa što češće oglašava i da produže vrijeme emitiranja stanice u Minsku za dva sata kako bi pomogli njemačkim letačima kasno u noći.[492]

Ali 3. rujna, dok su se spremali da napuste Berlin, Hitler i Ribbentrop imali su na umu mnogo vredniju rusku vojnu pomoć u osvajanju Poljske. U 18.50 sati Ribbentrop je poslao »vrlo hitan« brzojav ambasadi u Moskvi. Označen je sa »strogo povjerljivo« i počinjao je ovako: »Isključivo za ambasadora. Za šefa poslanstva ili njegova zamjenika osobno. Posebno sigurnosno rukovanje. Mora osobno dešifrirati. Strogo povjerljivo.«

U najvećoj tajnosti Nijemci su pozvali Sovjetski Savez da se pridruži napadu na Poljsku!

> Očekujemo sa sigurnošću da ćemo odlučno poraziti poljsku vojsku za nekoliko sedmica. Nakon toga bismo zadržali teritorij koji je određen u Moskvi kao njemačka interesna sfera pod vojnom okupacijom. Mi ćemo, naravno, uza sve to, iz vojnih razloga biti prisiljeni da nastavimo akcije protiv onih poljskih oružanih snaga koje se tada budu nalazile na poljskom teritoriju koji pripada ruskoj interesnoj sferi.
>
> Molim vas da odmah o tome raspravite s Molotovom i utvrdite da li Sovjetski Savez smatra poželjnim da ruske snage u određeno vrijeme nastupe protiv poljskih snaga u ruskoj interesnoj sferi i da sa svoje strane okupiraju taj teritorij. Po našoj procjeni, to za nas ne bi bilo samo olakšanje, nego bi također bilo u duhu moskovskih sporazuma, a isto tako i u sovjetskom interesu.[493]

Da bi takav ciničan postupak Sovjetskog Saveza bio »olakšanje« za Hitlera i Ribbentropa, to je očito. Ne samo što bi bili izbjegnuti nesporazumi i trvenja između Nijemaca i Rusa u diobi pljačke, nego bi skinuo s Njemačke i nešto odgovornosti za

nacističku agresiju u Poljskoj i svalio je na Sovjetski Savez. Ako već dijele ratni plijen, zašto da ne podijele i odgovornost?

Najzlovoljniji Nijemac od nekog značaja u Berlinu tog nedjeljnog podneva, pošto je objavljeno da je Britanija stupila u rat, bio je veliki admiral Erich Raeder, vrhovni komandant njemačke mornarice. Za njega je rat došao četiri ili pet godina prerano. Do 1944–45. bio bi dovršen mornarički *Plan Z* i Njemačka bi stekla prilično veliku flotu kojom bi se mogla suprotstaviti Britancima. Ali bio je 3. rujna 1939. godine i Raeder je znao, iako ga Hitler nije htio slušati, da nema ni površinskih brodova, pa čak ni podmornica kojima bi mogao efikasno ratovati protiv Velike Britanije.

Povjeravajući se svom dnevniku, admiral je napisao:

> Danas je izbio rat s Francuskom i Engleskom, rat koji, prema Führerovim ranijim tvrdnjama, nismo trebali očekivati prije 1944. godine. Führer je do posljednje minute vjerovao da će ga moći izbjeći, makar to značilo odgađanje konačnog rješenja poljskog pitanja ...
>
> Što se tiče ratne mornarice, ona, očito, ni u kojem slučaju nije kako bi trebalo opremljena za veliku bitku s Velikom Britanijom ... podmorničke snage su još preslabe da bi u ratu mogle odigrati neku važniju ulogu. Osim toga, površinske snage slabije su po broju i veličini, one ne mogu učiniti ništa više nego pokazati da znaju viteški izginuti ...[494]

Unatoč svemu, 3. rujna 1939. godine u 21 sat, upravo u trenutku kad je Hitler odlazio iz Berlina, njemačka je mornarica napala. Iznenada je podmornica *U-30* torpedirala i potopila britanski prekooceanski putnički brod *Athenia* oko dvjesta milja zapadno od Hebrida, dok je bio na putu iz Liverpoola za Montreal, s 1.400 putnika, od kojih je 112, uključujući dvadeset osam Amerikanaca, izgubilo živote.

Drugi svjetski rat je počeo.

Scan: postar
Obrada: boden
BalkanDownload.org

Bilješke

Sedamnesto poglavlje

* Hitlerov proglas oružanim snagama, u kojem je najavio otpočinjanje neprijateljstava, emitiran je preko njemačkog radija u 5.40 sati, a posebna novinska izdanja bila su na ulicama nedugo poslije toga.

* Njemačka operacija zauzimanja mosta kod Tczewa preko rijeke Visle prije nego što ga Poljaci dignu u zrak planirana je rano u toku ljeta i čini se da se neprekidno javlja u dokumentima za »Slučaj *Weiss«*. Ona je posebno određena Hitlerovom Direktivom br. 1 od 31. kolovoza. U stvari, operacija je propala djelomice zbog rane jutarnje magle koja je spriječila spuštanje padobranaca koji su trebali zauzeti most. Poljaci su uspjeli da ga na vrijeme dignu u zrak.

* U stvari Mussolinijeva je odluka saopćena Britancima prethodne noći. Dana 31. kolovoza u 23.15 sati Ministarstvo vanjskih poslova primilo je poruku sira Percy Lorainea iz Rima: »Talijanska vlada se odlučila. Italija se neće boriti ni protiv Engleske ni protiv Francuske .. . To mi je saopćenje dao Ciano u 21.15 sati pod pečatom tajnosti.«[495]

Te večeri Talijane je preplašilo britansko prekidanje svih telefonskih veza s Rimom poslije 20 sati. Ciano se bojao da je to uvod u anglo-francuski napad.

* U 16.30 sati talijanski radio, nakon sastanka Ministarskog vijeća u Rimu, emitirao je izjavu Vijeća talijanskom narodu »da Italija neće poduzimati inicijativu u smislu ratnih operacija«. Neposredno iza toga emitirana je Hitlerova poruka Mussoliniju kojom razrješava Italiju njenih obaveza.

* Dva puta u toku popodneva 1. rujna Bonnet je naređivao Nöelu, francuskom ambasadoru u Varšavi, da upita Becka hoće li Poljska prihvatiti talijanski prijedlog za konferenciju. Kasnije, u toku te večeri, primio je njegov odgovor: »Mi smo usred rata koji je posljedica neizazvane agresije. Više ne dolazi u obzir konferencija već zajednička akcija koju bi saveznici trebali poduzeti da joj se opru.« Bonnetove poruke i Beckov odgovor nalaze se u *French Yellow Book.*

Britanska vlada nije se solidarizirala s Bonnetovim nastojanjima. Jedan memorandum Ministarstva vanjskih poslova koji je potpisao R. M. Makins spominje da britanska vlada »nije ni konzultirana ni obavještena o demaršu«.[496]

* Prethodnog popodneva Henderson je, po Halifaxovom naređenju, spalio svoje šifre i povjerljive dokumente i službeno zatražio od otpravnika poslova Sjedinjenih Država »da bude ljubazan i preuzme brigu o britanskim interesima u slučaju rata«. *(British Blue Book,* str. 21).

* Ciano tvrdi da je nota poslana zbog »pritiska Francuza«. *(Ciano Diaries,* str. 136). Ali to svakako navodi na krivi put. Iako je Bonnet uradio sve što je mogao da se konferencija održi, Mussolini je još očajnije forsirao prijedlog.

* Zapisnik sa sastanka koji je sastavio general Decamp, šef vojnog kabineta premijera Daladiera, došao je na vidjelo za Riomskog suđenja. Dokument nije nikad predočen ostalim članovima koji su prisustvovali sastanku radi ispravka, i general Gamelin u svojoj knjizi *Servir* tvrdi da je toliko skraćen da može dovesti u zabludu. Pa ipak, i plašljivi generalissimus potvrđuje njegove glavne konture.

* U svojoj knjizi *Servir* Gamelin priznaje da je oklijevao da skrene pozornost na neke francuske vojne sla-

bosti, jer nije vjerovao Bonnetu. Navodi Daladiera koji mu je kasnije rekao: »Pravilno ste postupili. Da ste ih razotkrili, Nijemci bi već slijedeći dan znali za njih.«

Gamelin također tvrdi (u svojoj knjizi) da on na toj konferenciji nije istakao slabe strane francuskog vojnog položaja. Kaže da je objasnio da će se Francuska naći u »teškom« položaju ako Njemačka »slisti Poljsku« a zatim prebaci svu svoju silu protiv Francuske. »U tom slučaju.« rekao je, »Francuska više ne bi mogla stupiti u borbu... Do proljeća, uz pomoć britanskih trupa i američke opreme, uvjeren sam da bi smo bili u stanju da vodimo obrambenu bitku (naravno, ako bude potrebno). Dodao sam da se ne nadam pobjedi, jedino u dugom ratu. *Uvijek* sam bio mišljenja da ne bismo mogli preuzeti ofenzivu za manje od dvije godine ... to jest 1941 – 1942.«

Bojažljivi stav francuskog generalissimusa uvelike objašnjava kasniju povijest.

* Ministar vanjskih poslova poslao je Hendersonu u toku noći dva brzojavna upozorenja. Prvo, otpremljeno u 23.50 sata, glasilo je:

> Možda ću vam noćas morati poslati upute da njemačkoj vladi odmah prenesete jedno saopćenje. Molim vas, budite spremni. Bit će bolje ako upozorite ministra vanjskih poslova da ćete možda svaki čas morati razgovarati s njim.

Iz ovog brzojava čini se kao da se britanska vlada još nije odlučila da odvažno sama postupi, usprkos Francuzima. Ali trideset pet minuta kasnije, u 0.25 sati 3. rujna, Halifax je brzojavio Hendersonu:

> Zatražite sastanak s ministrom vanjskih poslova u 9 sati. Nedjelja ujutro. Upute slijede.[497]

Halifaxov odsudni brzojav upućen je u 5 sati po londonskom vremenu. U svom *Final Report* Henderson kaže da ga je primio u 4 sata.

* Halifax je poslao još jedan brzojav označen da je također upućen u 5 sati kojim obavještava ambasadora da Coulondre »neće dati slično saopćenje njemačkoj vladi sve do danas u podne (nedjelja)«. On nije znao kakav će biti francuski vremenski rok, ali je držao da će »vjerojatno« biti između šest i devet sati.[498]

* Opet se na trenutak pojavio 24. rujna, kada se u Oslu sastao s Forbesom da »utvrdi.« kako je rekao nürnberškom sudu prije nego što je otpušten »da li još postoji mogućnost za otklanjanje svjetskog rata.«[499]

* Toliko je traljava bila ta, na brzinu pripremljena nota da završava ovom rečenicom: »Namjeru koja nam je saopćena po nalogu britanske vlade preko gospodina King-Halla o provođenju uništenja njemačkog naroda još više od onoga što je učinio Versajski ugovor, primili smo na znanje i zbog toga ćemo odgovoriti na svaki agresivni čin Engleske istim oružjem i u istom obliku.« Britanska vlada nije, naravno, nikad iznijela Njemačkoj bilo kakve namjere Stephena King-Halla, penzioniranog mornaričkog oficira, čije su okružnice bile posve privatnog karaktera. U stvari, Henderson je prosvjedovao kod Ministarstva vanjskih poslova zbog širenja King-Hallovih publikacija u Njemačkoj i britanska je vlada zatražila od izdavača da se okani toga.

* U Londonu u 11.15 sati Halifax je uručio njemačkom otpravniku poslova formalnu notu u kojoj se navodi da, pošto nikakva njemačka uvjeravanja nisu primljena do 11 sati: »Imam čast da vas obavijestim da ratno stanje između dviju zemalja postoji od 11 sati danas, 3. rujna.«

* Ali čak i poslije toga, sjetimo se, Bonnet je učinio posljednji pokušaj da očuva Francusku od rata predlažući, u toku noći, Talijanima da navedu Hitlera da provede »simboličko« povlačenje iz Poljske.

Napomene

Kratice upotrebljavane u ovim bilješkama:

DBrFP – *Documents on British Foreign Policy*. Arhivi britanskog Foreign Officea.

DDI – *I documenti diplomatica italiani*. Arhiva talijanske vlade.

DGFP – *Documents on German Foreign Policy*. Arhivi njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.

FCNA – *Führer Conferences on Naval Affairs*. Kratak pregled zapisa s Hitlerovih konferencija s vrhovnim komandantom njemačke ratne mornarice.

NCA – *Nazi Conspiracy and Aggression*. Dio dokumenata sa suđenja u Nürnbergu.

N.D. – Nürnberški dokumenti.

NSR – *Nazi–Soviet Relations*. Iz arhive njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.

Op. cit.– U citiranom djelu.

TMWC – *Trial of the Major War Criminals*. Dokumenti i svjedočanstva sa suđenja u Nürnbergu.

TWC – *Trials of War Criminals before the Nürnberg Military Tribunals*. Suđenje ratnim zločincima pred savezničkim vojnim sudovima u Nürnbergu.

POGLAVLJE 9

[1] Friedelind Wagner, *Heritage of Fire*. str. 109.

[2] Papen, *op. cit*., str. 338.

[3] *Daily Mail*, 6. kolovoza 1934.

[4] *Le Matin*, 18. studenog 1934.

[5] Wolfgang Förster, *Ein General kämpft gegen den Krieg*, str. 22. Ova se knjiga temelji na Beckovim spisima.

[6] *NCA*, VII, str. 333 (ND EC-177).

[7] *NCA*, I, str. 431 (ND C-189).

[8] *NCA*, VI, str. 1018 (ND C-190).

[9] *Ibid.*

[10] *TMWC*, XX, str. 603.

[11] *My New Order*, izdanje Roussy de Sales, str. 309–33. Tekst govora je također u Baynes, 11, str. 1218–47.

[12] *My New Order*, str. 333–34.

[13] Pertinax, *The Grave Diggers of France*, str. 381.

[14] Autorov *Berlin Diary*, str. 43.

[15] François-Poncet, *op. cit*., str. 188–89.

[16] *NCA*, VI, str. 951–52 (ND C-139), tekst naređenja. Vidi također *TMWC*, XV, str. 445-48.

[17] *NCA*, VII, str. 454–55 (ND EC-405), zapisnik sa sastanka.

[18] *NCA*, VI, str. 974-76 (ND C-159).

[19] François-Poncet, *op. cit*., str. 193.

[20] *Berlin Diary*, str. 51–54.

[21] François-Poncet, *op. cit*., str. 190.

[22] *Ibid*, str. 194-95.

[23] *TMWC*, XV, str. 253.

[24] *Hitler's Secret Conversations*, str. 211–212. Primjedbe od 27. siječnja 1942.

[25] Paul Schmidt, *Hitler's Interpreter*, str. 41.

[26] *TMWC*, XV, str. 352.

[27] *TMWC*, XXI, str. 22.

[28] *Hitler's Secret Conversations*, str. 211.

[29] Citirao François-Poncet, *op. cit*., str. 196.

[30] *NCA*, VII, str. 890. (ND L-150).

[31] Kurt von Schuschnigg, *Austrian Requiem*, str. 5.

[32] *NCA*, I, str. 466 (ND 2248-PS).

[33] *Documents on German Foreign Policy* (ovdje će ubuduće biti upotrijebljena kratica DGFP), Serija D, I, str. 278–81 (Br. 152).

[34] Papen, *op. cit*., str. 370.

[35] *DGFP*, III, str. 1-2.

[36] *Ibid*, str. 892–94.

[37] *Ibid*, III, str. 172.

[38] *Ciano's Diplomatie Papers*, priredio Malcolm Muggeridge, str. 43– -48.

[39] Milton Shulman, *Defeat in West*, str. 76. Njegov izvor je Revija Zavoda za informacije britanskog Ministarstva rata, prosinac 1945. Čini se da se temelje na Göringovim odgovorima dobivenim za njegova ispitivanja.

[40] Tekst tajnog protokola, *DGFP*, I, str. 734.

[41] *TWC*, XII, str. 460-65 (ND NI-051).

[42] *DGFP*, I, str. 40.

[43] *Ibid*, str. 55–67.

[44] *NCA*, VI, str. 1001-11 (ND C-175).

[45] *TMWC*, XV, str. 252, Jodlovo svjedočenje; *Hitler's Secret Conversations*, str. 211 – 12.

[46] *DGFP*, I, str. 37.

[47] *TMWC*, IX, str. 281.

POGLAVLJE 10

[48] Zaprisegnuta izjava barunice von Ritter, Neurathove rođakinje, *TMWC*, XVI, str. 640.

[49] *TMWC*, XVI, str. 640.

[50] *Ibid*., str. 641.

[51] Schacht, *Account Settled*, str. 90.

[52] Jodlov dnevnik, *TMWC*, XXVIII, str. 357.

[53] *Ibid*, str. 356.

[54] *Ibid*, str. 360–62.

[55] *Ibid*, str. 357.

[56] Telford Taylor, *Sword and Swastika*, str. 149–50. Rukopis Blombergovih neobjavljenih memoara nalazi se u Kongresnoj knjižnici.

[57] Bullock, *op. cit*., str. 381, i Wheeler-Bennett, *Nemesis*, str. 369.

[58] Wolfgang Förster, *Ein General kämpft gegen den Krieg*, op. cit., str. 70-73.

[59] *The Von Hassell Diaries*, 1938–1944, str. 23.

[60] *TMWC*, IX, str. 290.

POGLAVLJE 11

[61] Hitno pismo Hitleru, 21. prosinca 1937, *DGFP*, I, str. 486.

[62] Papen, *op. cit*., str. 404

[63] *Ibid*, str. 406.

[64] Nacrt protokola predočen Schuschniggu, *DGFP*, I, str. 513–15.

[65] *NCA*, V, str. 711 (ND 2995-PS).

[66] Schuschnigg, *Austrian Requiem*, str. 23.

[67] *ND* 2995-PS, op cit.

[68] Schuschnigg je dao neznatno različitu verziju Hitlerovih prijetnji u svojoj knjizi, str. 24, i u svojoj zaprisegnutoj izjavi u Nürnbergu, 2995-PS (NCA, V, str. 712). Upotrijebio sam oba u skraćenom obliku.

[69] *Austrian Requiem*, str. 24.

[70] *Ibid*.

[71] Ibid, str. 24, i Schuschniggova zaprisegnuta izjava, ND 2995-PS, op. cit. 158

[72] *Austrian Requiem*, str. 25.

[73] *NCA*, IV, str. 357 (ND 1775-PS).

[74] *NCA*, IV, str. 361 (ND 1780-PS).

[75] Iz vlastitih bilježaka načinjenih za emitiranje.

[76] Hitno pismo njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova, 25. veljače 1938, označeno s »Vrlo povjerljivo,« *DGFP*, I, str. 546.

[77] *Austrian Requiem*, str. 35–36.

[78] *NCA*, IV, str. 362 (ND 1780-PS).

[79] *NCA*, VI, str. 911-12 (ND C-102).

[80] *Ibid*, VI, str. 913 (ND C-103).

[81] *DGFP*, I, str. 573-76.

[82] *NCA*, V, str. 629-54 (ND 2949-PS).

[83] *Austrian Requiem*, str. 47.

[84] Svjedočanstvo Wilhelma Miklasa 30. siječnja 1946. za antinacističkog sudskog procesa protiv dra Rudolfa Neumayera. Iako je nekadašnji predsjednik ponešto nejasan u vezi s točnim vremenom i točnim slijedom događaja tog kobnog dana, njegovo svjedočanstvo od velikog je značaja i interesa, *NCA*, Dopuna A, str. 518-34 (ND 3967-PS).

[85] *Austrian Requiem*, str. 51.

[86] *Ibid*, str. 553-55.

[87] *DGFP*, str. 263.

[88] *Ibid*, str. 273-75.

[89] *Ibid*, str. 578.

[90] *NCA*, I, str. 501-2 (ND 3287-PS).

[91] *TMWC*, XV, str. 632.

[92] Seyss-Inquartov memorandum u Nürnbergu, 9. rujna 1945, *NCA*, V, str. 961-92 (ND 3254-PS).

[93] Tekst Schachtova govora, *NCA*, VII, str. 394–402 (ND EC-297-A).

[94] *NCA*, IV, str. 585 (ND 1947-PS).

[95] Miklasovo svjedočanstvo, vidi *NCA*, Dopuna A, str. 523. Papenov prijedlog je u njegovim *Memoirs*, str. 425.

[96] Vidi *NCA*, Dopuna A, str. 525–.34 (ND 3697-PS). Također *NCA*, V. str. 209 (ND 2465-PS-2466-PS).

[97] *NCA*, VI, str. 1017 (ND C-182).

[98] *DGFP*, I, str. 584-86.

[99] *TMWC*, XVI, str. 153.

[100] Tekst cirkularnog šifriranog brzojava, *DGFP*, I, str. 586–87.

[101] *TMWC*, XX, str. 605.

[102] *TMWC*, XIV, str. 429.

POGLAVLJE 12

[103] Dokumentacija Slučaja *Grün* čuvana je u Hitlerovom Glavnom stanu i neoštećenu su je zaplijenile američke trupe u podrumu u Obersalzbergu. Kratak pregled Hitler-Keitelove rasprave od 21. travnja drugi je spis u zbirci. Čitav dokument predočen je kao dokaz u Nürnbergu kao ND 388-PS. Engleski je prijevod u *NCA*, III, str. 3 306–709; bolja engleska verzija razgovora od 21. travnja je u *DGFP*, II, str. 239-40.

[104] Tajni memorandum njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, 19. kolovoza 1938. NCA, VI, str. 855 (ND 3059-PS).

[105] *DGFP*, II, 197-98.

[106] *Ibid*, str. 255.

[107] Weizsäckerov memorandum od 12. svibnja 1938. *DGFP*, II, str. 273-74.

[108] Tekst četiriju razmijenjenih brzojava, *NCA*, III, str. 308–9 (ND 388-PS).

[109] *Ibid*, str. 309-10.

[110] Tekst Keitelova pisma i direktive, *DGFP*, II, str. 299–303.

[111] *Ibid*, str. 307–8.

[112] Hitno pismo njemačkog ministra i vojnog atašea u Pragu, 21. svibnja 1938, *ibid*, str. 309–10.

[113] Hitno pismo ambasadora Dirksena, 22. svibnja 1938, *ibid*, str. 322-23.

[114] Govor u Reichstagu, 30. siječnja 1939, u *My New Order*, priredio Roussy de Sales, str. 563.

[115] Prema Fritzu Wiedermannu, jednom od Führerovih ađutanata koji je bio prisutan i koji se kasnije zakleo da je bio »neobično potresen tom izjavom.« *NCA*, V, str. 743–44 (ND 3037-PS).

[116] Nedatiran zapis iz Jodlova dnevnika, *TMWC*, XXVIII, str. 372 (ND 1780-PS)."

[117] 11. točka Slučaja Grün, *NCA*, III, str. 315-20 (ND 388-PS); također DGFP, II, str. 357-62.

[118] *TMWC*, XXVIII, str. 373. Svezak TMWC daje njemački tekst. Engleski prijevod izvadaka Jodlova dnevnika je u *NCA*, IV, str. 360-70.

[119] Tekstove memoranduma daje Wolfgang Förster u *Ein General kämpft gegen den Krieg*, str. 81 – 119.

[120] Jodlov dnevnik, *TMWC*, XXVIII, str. 374 (ND 1780-PS).

[121] *Ibid*.

[122] *TMWC*, XX, str. 606.

[123] *The Von Hassell Diaries*, str. 6.

[124] *Ibid*, str. 347.

[125] Förster, *op. cit*. str. 122.

[126] Hitna pisma od 8. i 9. lipnja 1938. *DGFP*, II, str. 395, 399–401.

[127] Hitno pismo od 22. lipnja, *ibid*, str. 426.

[128] *Ibid*, str. 529-31.

[129] *Ibid*, str. 611.

[130] 17. točka dokumentacije »Slučaja Grün«, *NCA*, III, str. 332–33 (ND 388-PS).

[131] Zapisnici od 3. rujna 1938, sa sastanka, *NCA*, III, str. 334–35 (ND 388-PS).

[132] Schmundtovi zapisnici sa sastanka od 9. rujna, *ibid*, str. 335–38. 19. točka je u dokumentaciji Slučaja Grün.

[133] Bilješka Jodlova dnevnika od 13. rujna, *TMWC*, XXVIII, str. 378-79 (ND 1780-PS).

[134] Izvještaji Kleistova posjeta su u *Documents on British Foreign Policy* (ovdje će ubuduće biti upotrijebljena kratica DBrFP), Treća serija, II.

[135] *DBrFP*, Treća serija, II, str. 686–87.

[136] Nevile Henderson, *Failure of a Mission*, str. 147, 150.

[137] Erich Kordt daje bratov prikaz s ovog sastanka u svojoj knjizi *Nicht aus den Akten*, str. 279–81.

[138] *DGFP*, II, str. 754.

[139] *Ibid*, str. 754.

[140] L. B. Namier, *Diplomatic Prelude*, str. 35.

[141] Postoji znatan materijal o konferenciji. Tekst službenog izvještaja koji je sastavio Paul Schmidt, koji je djelovao u svojstvu tumača i pored sudionika bio jedina prisutna osoba, nalazi se u *DGFP*, II, str. 786–98. Sc-

hmidt je dao iskaz jednog svjedoka sa sastanka u svojoj knjizi *Hitler's Interpreter*, str. 90–95. Chamberlainove bilješke su u *DBrFP*, Treća serija, str. 338–41; njegovo pismo napisano sestri u vezi sa sastankom je u Keith Feilingovu *Life of Neville Chamberlain*, str. 366–68. Vidi također Nevile Hendersonov *Failure of a Mission*, str. 152–54.

[142] *DGFP*, II, str. 801.

[143] *Ibid*, str. 810.

[144] Feiling, *op. cit*., str. 367.

[145] *NCA*, VI, str. 799 (ND C-2).

[146] *DGFP*, II, str. 863–64.

[147] Britanska Bijela knjiga, Nalog 5847, Br. 2. Tekst također u *DGFP*, II, 831-32.

[148] Vidi *Berlin Diary*, str. 137.

[149] Glavni izvori za godesberšku konferenciju su: Schmidtove bilješke sa dva godesberška sastanka, *DGFP*, II, str. 870–79, 898–908; Schmidtov opis razgovora, *Hiller's Interpreter*, str. 95–102; tekstovi dopisivanja između Hitlera i Chamberlaina 23. rujna, *DGFP*, II, str. 887–92; Kirkpatrickove bilješke o sastanku, *DBrFP*, Treća serija, II, str. 463–73; Hendersonov opis u *Failure of a Mission*, str. 156–62.

[150] Jodlov dnevnik, 26. rujna 1938, *ibid*.

[151] *The Times*, London, 24. rujna 1938. 161

[152] Tekst Chamberlainova pisma Hitleru od 26. rujna 1938, *DGFP*, II, str. 994–95.

[153] Iako bilješke dra Schmidta o ovom sastanku nedostaju u dokumentima njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, njegov prikaz pojavljuje se u njegovoj knjizi, *op. cit*., str. 102–3. Kirkpatrickove bilješke su u *DBrFP*, Treća serija, II, br. 1, str. 118. Hendersonova verzija,u njegovoj knjizi, *op. cit*., str. 163.

[154] Točke 31–33 dokumentacije Slučaja Grün, *NCA*, III, str. 350–52 (ND 388-PS).

[155] Hitno pismo iz Pariza, *DGFP*, II, str. 977.

[156] Tekst Rooseveltovih dvaju apela i Hitlerov odgovor na prvi jesu u *DGFP*, II.

[157] Hitno pismo iz Praga, *DGFP*, II, str. 976.

[158] Tekst Hitlerova pisma od 27. rujna 1938, *DGFP*, II, str. 966–68.

[159] Chamberlainov plan, DGFP, II, str. 987–88. Poruke predsjednika vlade navodi Wheeler-Bennett u *Munich*, str. 151–52, 155, iz češkog arhiva.

[160] *Ibid*, str. 158.

[161] Tekst u Britanskoj Bijeloj knjizi, Nalog 5848, br. 1. Pismo je Hitleru predao Henderson u podne slijedećeg dana.

[162] Henderson, *op. cit*., str. 144, *DBrFP*, Treća serija, II, str. 614.

[163] Jodlov dnevnik, 28. rujna 1938, *NCA*, IV, str. 368 (ND 1780-PS).

[164] Gisevius, *To the Bitter End*, str. 325. Također njegovo svjedočenje u Nürnbergu, *TMWC*, XII, str. 219.

[165] Memorandum Ericha Kordta, na raspolaganju piscu ove knjige. Allen Dulles, *Germany's Underground*, str. 46, također govori o pozivu.

[166] Prikaze sastanaka u Uredu kancelara Reicha 28. rujna prije podne također daju neki sudionici: Schmidt, *op. cit*., str. 105–8; François-Poncet, *op. cit*., str. 265–68; Henderson, *op. cit*., str. 166–71.

[167] Schmidt, *op. cit*., str. 107.

[168] *Ibid*, str. 107.

[169] Henderson, *op. cit.*, str. 168–69. Schmidt, *op. cit.*, str. 108.

[170] Masaryk je kasnije opisao ovaj prizor piscu ove knjige, kao i mnogim drugim prijateljima. Ali mnogo bilježaka u vezi s tim izgubljeno je pa sam upotrijebio Wheeler-Bennettov dirljiv prikaz u *Munich*, str. 170–71.

[171] Iz Halderova ispitivanja, 25. veljače 1946, *NCA*, Dopuna B, str. 1553-58.

[172] Schacht, *op. cit.*, str. 125. 162

[173] Gisevius, *op. cit.*, str. 326.

[174] *Ciano's Hidden Diary*, 1937–1938, str. 166. U brzojavu datiranom 26. lipnja 1940, Mussolini podsjeća Hitlera da je u Münchenu obećao da će sudjelovati u napadu na Britaniju. Tekst brzojava je u *DGFP*, X, str. 27.

[175] Zapisnici dvaju münchenskih sastanaka, *DGFP*, II, str. 1003–8, 1011-14.

[176] Henderson, *op. cit.*, str. 171. François-Poncet, *op. cit.*, str. 271.

[177] Schmidt, *op. cit.*, str. 110.

[178] Iz službenog izvještaja dra Masarika češkom Ministarstvu vanjskih poslova. Izvori za ovaj dio Münchenskog sastanka su: *DGFP*, II, kako je navedeno gore u bilješki 83; tekst Münchenskog sporazuma, *ibid.*, str. 1014–16; *DBrFP*, Treća serija, II, br. 1, str. 227; te Ciano, Schmidt, Henderson, François-Poncet i Weizsäcker, *op. cit.*

[179] Berlin Diary, str. 145.

[180] Izvori za ovaj sastanak Chamberlaina i Hitlera su: *DGFP*, II, str. 1017, za tekst deklaracije; *DGFP*, IV, str. 287–93, za Schmidtov službeni memorandum o sastanku; Schmidtova knjiga, *op. cit.*, str. 112–13. *DBrFP*, Treća serija, II, br. 1228, daje neznatno različitu verziju razgovora.

[181] *DGFP*, IV, str. 4-5.

[182] Jodlov dnevnik, *NCA*, IV, str. 368 (ND 1780-PS).

[183] Keitelovo svjedočanstvo, 4. travnja 1946, *TMWC*, X, str. 509.

[184] Mansteinovo svjedočanstvo, 9. kolovoza 1946, *TMWC*, XX, str. 606.

[185] Jodlovo svjedočanstvo, 4. lipnja 1946, *TMWC*, XV, str. 361.

[186] Gamelin, *Servir*, str. 344–46. Razočaravajuća knjiga! Pertinax, *The Grave Diggers of France*, str. 3, potvrđuje ovdje generala. Tu su također izvori za Gamelinov savjet od 26. i 28. rujna.

[187] Churchill, *The Gathering Storm*, str. 339.

[188] *DGFP*, IV, str. 602-4.

[189] Schacht na svjedočenju u Nürnbergu, *TMWC*, XII, str. 531.

[190] Govor vrhovnim komandantima, 23. studenog 1939, *NCA*, III, str. 573 (ND 789-PS).

[191] *TMWC*, XXVIII, str. 375. 160

[192] *DGFP*, II, str. 536.

[193] Većina teksta Churchillova pisma je *DGFP*, II, str. 706.

[194] *DBrFP*, Treća serija, I.

[195] *NCA*, IV, str. 367 (ND 1780-PS).

[196] Tekst godesberškog memoranduma, *DGFP*, II, str. 908–10.

[197] Tekst češkog odgovora. Britanska Bijela knjiga. Nalog 5847, br. 7.

[198] Izvori: ispitivanje Haldera u Nürnbergu od kapetana Sama Harrisa, njujorškog odvjetnika, *NCA*, Dopuna B, str. 1547–71; također Halderov memorandum koji je dan štampi u Nürnbergu, ali nije uključen ni u *NCA* ni u *TMWC* svescima. Gisevius, *To the Bitter End*, str. 283–328; njegovo svjedočenje u Nürnbergu, *TMWC*, XII, str.

210–19. Schacht, *Account Settled*, str. 114–25.

[199] Tekst Chamberlainovih i Benešovih nota, *DBrFP*, Treća serija, II, str. 509, 604.

[200] Tekst Münchenskog sporazuma, *DGFP*, II, op. 1014–16.

POGLAVLJE 13

[201] Dokumentacija za Slučaj *Grün*, 48. točka, *NCA*, III, str. 372–74 (ND 388-PS).

[202] *Ibid*.

[203] Hitlerova direktiva, 21. listopada 1938, *NCA*, VI, str. 947–48 (ND C-136). 163

[204] *DGFP*, IV, str. 46.

[205] Heydrichova naređenja policiji za organizaciju pogroma, *NCA*, V, str. 797–801 (ND 3051-PS); Heydrichov izvještaj Göringu o šteti i broju ubijenih i ranjenih, *NCA*, V, str. 854 (ND 3058-PS). Izvještaj Waltera Bucha, glavnog suca stranke, o pogromu, *NCA*, V, str. 868–76 (ND 3063-PS); major Buch iznosi jezive detalje brojnih zločina nad Židovima a za ekscese optužuje Goebbelsa. Stenografski izvještaj sastanka Göringa s članovima kabineta i vladinim službenim predstavnicima te s predstavnikom osiguravajućih kompanija od 12. studenog, *NCA*, IV, str. 425–57 (ND 1816-PS). Iako potpun izvještaj nedostaje, pronađeni dio iznosi oko 10.000 riječi.

[206] *Ciano's Hidden Diary*, zapis od 28. listopada 1938, str. 185; *Ciano Ciano's Diplomatie Papers*, str. 242–46.

[207] Schmidt, *op. cit*., 118; njegove bilješke o sastanku, *DGFP*, IV, str. 471–77.

[208] *DGFP*, IV, str. 69-72.

[209] *Ibid*, str. 82-83.

[210] *Ibid*, str. 185–86; također u NCA, VI, str. 950–51 (ND C-138).

[211] Hitno pismo otpravnika poslova, *DGFP*, IV, str. 188–89.

[212] Memorandum dvaju razgovora Chvalkovskog s Hitlerom i Ribbentropom, 21. siječnja 1939, *DGFP*, IV, str. 190–202. Izvještaj Chvalkovskog čehoslovačkom kabinetu 23. siječnja, češki arhiv, naveo Wheeler-Bennett u *Munich*, str. 316–17. Vidi također *French Yellow Book*, str. 55–56.

[213] Tekst, *DGFP*, IV, str. 207-208.

[214] Tekst, *ibid*, str. 218–20.

[215] Memorandum sa sastanka, *ibid*, str. 209–13.

[216] Tekst, *ibid*, 234-35.

[217] Temelji se na prikazu koji je kasnije dao britanski ministar u Pragu, *NCA*, VII, str. 88-90 (ND D-571).

[218] Tajni zapisnik o razgovoru Tisoa i Hitlera, *DGFP*, IV, str. 243–45.

[219] Vidi *DGFP*, IV, str. 250.

[220] Hitno pismo iz Praga, 13. ožujka 1939, *DGFP*, IV, str. 246.

[221] Izvori za prijašnji dio, »Teško iskušenje dra Háche,« jesu: tajni zapisnik sa sastanka Hitlera i Háche, *DGFP*, IV, str. 263–69; također je u nürnberškim dokumentima, *NCA*, V, str. 433–40 (ND 2798-PS). Tekst deklaracije vlada Njemačke i Čehoslovačke, 15. ožujka 1939, *DGFP*, IV, str. 270–71; prvi dio izdan je kao saopćenje; skiciran je, u stvari, u Ministarstvu vanjskih poslova 14. ožujka. Führerova proklamacija njemačkom narodu, 15. ožujka, *NCA*, VIII, str. 402 (ND TC-50). Coulondreova poruka, *French Yellow Book*, str. 96 (br. 77). Schmidtov opis sastanka, njegova knjiga, *op. cit*., str. 123–26. Henderson, njegova knjiga, *op. cit*., 9. Poglavlje. Prizor s

tajnicama, izdanje A. Zoller, *Hitler Privat*, str. 84.

[222] Tekst, *DGFP*, VI, str. 42-45.

[223] Tekst *DGFP*, IV, str. 241.

[224] *Berlin Diary*, str. 156.

[225] *The Ciano Diaries*, 1939–1943, str. 9–12.

[226] Tekst, *DGFP*, IV, str. 274-75.

[227] *Ibid*, str. 273-74.

[228] *DGFP*, VI, str. 20-21.

[229] *Ibid*, str. 16-17, 40.

[230] Izvještaji o Dirksenu, 18. ožujka 1939, *ibid*, str. 24–25, 36–39.

[231] *Ibid*, str. 39.

[232] *TMWC*, IX, str. 538.

[233] *DGFP*, IV, str. 639-49.

[234] *DBrFP*, Treća serija, IV, br. 5.

[235] *DGFP*, IV, str. 515-20.

[236] *DGFP*, IV, str. 215.

[237] *Ibid*, str. 249, 255, 260; Za hitno pismo ambasadora Coulondrea vidi *French Yellow Book*, str. 96 (br. 77).

[238] *TMWC*, IX, str. 303-4.

[239] *TMWC*, XVI, str. 654-55.

POGLAVLJE 14

[240] Njemački memorandum sa sastanka, *DGFP*, VI, str. 104–7. Lipskijev izvještaj Becku, *Polish White Book*, br. 44; dano u *NCA*, VIII, str. 483 (ND TC-73, br. 44).

[241] Hitlerovo uvjeravanje Lipskog, 15. studenog 1937, *DGFP*, VI, str. 26–27; uvjeravanje Bečka, 14. siječnja 1938, *ibid*, str. 39.

[242] Beckove upute Lipskom, 31. listopada 1938, *Polish White Book*, br. 45; *NCA*, VII, str. 484–86. Ribbentropov memorandum sa sastanka s Lipskim, 19. studenog, *DGFP*, V, str. 127–29.

[243] Njemački memorandum sa sastanka, dr Schmidt, *DGFP*, V, str. 152–58. Poljski zapisnik o tome, *Polish White Book*, br. 48; *NCA*, VIII, str. 486-88 (ND TC-73).

[244] Ribbentropov memorandum sa sastanka, *DGFP*, V, str. 159–61. Poljski zapisnici o tome, *Polish White Book*, br. 49*; NCA*, VIII, str. 488 (ND TC-73).

[245] Ribbentropov memorandum o sastanku s Beckom u Varšavi, 26. 1939, *DGFP*, V, str. 167–68; Beckova verzija dana je u *Polish White Book*, br. 52.

[246] Moltkeovo hitno pismo, 26. veljače 1939, i *DGFP*, VI, str. 172.

[247] Lipskijevo hitno pismo Varšavi o sastanku, *Polish White Book*, br. 61; također u *NCA*, VIII, str. 489–92 (ND TC-73, br. 61). Ribbentropov memorandum sa sastanka, *DGFP*, VI, str. 70–72.

[248] Memorandum Ministarstva vanjskih poslova o sastanku, DGFP, V, str. 524-26.

[249] *Ibid*, 502-4. 165

[250] Izvor za ovaj pasus: *DGFP*, V, str. 528–30.

[251] *DGFP*, VI, str. 97.

[252] *Ibid*, str. 110-11.

[253] *NCA*, VII, str. 83-86 (ND R-100).

[254] Tekst u *DGFP*, VI, str. 122–24. Ribbentropov izvještaj od 26. ožujka o sastanku s Lipskim, *ibid*, str. 121–22; poljska verzija, *White Book*, br. 63.

[255] Schmidtov memorandum o sastanku, DGFP, VI, str. 135–36.

[256] Moltkeovo hitno pismo, *ibid*, 147–48; poljska verzija, *White Book*, br. 64.

[257] Vidi *DBrFP*, IV, brojevi 485, 518, 538 (tekst anglo-francuskog prijedloga), 561, 563, 566, 571, 573.

[258] Naveo Gisevius, *op. cit*., str. 363.

[259] Tekst Slučaja *Weiss*, *NCA*, VI, str. 916–28; djelomičan prijevod u *DGFP*, VI, str. 186-87, 223–28 (ND C-120). Izvoran njemački tekst je u *TMWC*, XXXIV, str. 380-422.

[260] Povjerljivi njemački memorandumi o razgovorima Göringa i Mussolinija su u *DGFP*, VI, str. 248–53, 258–63. Vidi također *The Ciano Diaries*, str. 66–67.

[261] Cirkularni brzojav od 17. travnja 1939, *DGFP*, VI, str. 264–65; memorandum Ministarstva vanjskih poslova o odgovorima, *ibid*, str. 309–310;, Weizsäckerov poziv njemačkom ministru u Rigi, 18. travnja, *ibid*, str. 283–84.

[262] *DGFP*, IV, str. 602-7.

[263] *Ibid*, str. 607–8 (hitno pismo od 26. listopada 1938).

[264] *Ibid*, str. 608-9

[265] *Ibid*, str. 631.

[266] *DGFP*, VI, str. 1–3.

[267] *DGFP*, VI, str. 88-89.

[268] *Ibid*, str. 139.

[269] Njemački memorandum o razgovoru Göringa i Mussolinija, 16. travnja 1939, *ibid*, str. 259–60.

[270] *Ibid*, str. 266-67.

[271] *Ibid*, str. 419-20.

[272] *Ibid*, str. 429.

[273] *Ibid*, str. 535–36.

[274] *Nazi-Soviet Relations*, 1939–41 (ovdje će ubuduće biti upotrijebljena kratica NSR), str. 5–7, 8–9. 166

[275] *French Yellow Book*, hitna pisma broj 123, 125. Upotrijebio sam izdanje na francuskom jeziku (*Le Livre Jaune Français*), ali vjerujem da englesko izdanje donosi iste brojeve za hitna pisma.

[276] *DGFP*, VI, str. 1, 111. Dodatak I. ovog sveska sadržava memorandume o štapskim razgovorima uzetih iz Arhiva njemačke ratne mornarice.

[277] *The Ciano Diaries*, str. 67–68.

[278] Njemački memorandum o milanskom sastanku, *DGFP*, VI, str. 450–52. Cianovi zapisnici, *Ciano's Diplomatie Papers*, str. 282–87.

[279] Tekst ugovora o savezništvu, *DGFP*, VI, str. 561–64. Tajni protokol ne sadrži ništa značajno.

[280] Schmundtovi zapisnici, 23. svibnja 1939, *NCA*, VII, str. 847–54 (ND L-79). Postoji i engleski prijevod u *DGFP*, VI, str. 574–80. Njemački tekst je u *TMWC,* XXXVII, str. 546-56.

[281] Za pojedinosti plana vidi ND NOKW-2584. To je u svescima *TWC* (*Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals*).

[282] *NCA*, VI, str. 926-27 (ND C-120).

[283] *TMWC*, XXXIV, str. 428–42 (ND C-126). Engleski prijevod ovog dokumenta je u *NCA*, VI, str. 937–38; toliko je skraćen da mnogo ne vrijedi.

[284] »Hitan« diplomatski izvještaj od 31. svibnja *DGFP*, VI, str. 616–17.

[285] Hitna pisma od 1. lipnja, *ibid*, str. 624–26.

[286] *Ibid*, str. 547.

[287] *Ibid*, str. 589-93.

[288] *Ibid*, str. 593.

[289] Pismo, Weizsäcker Schulenburgu, 27. svibnja s postskriptumom od 30. svibnja, *ibid*, str. 597–98.

[290] *Ibid*, str. 608-9.

[291] *Ibid*, str. 618-20.

[292] *Ibid*, str. 790-91.

[293] *Ibid*, str. 805-7.

[294] *Ibid*, str. 810.

[295] *Ibid,* str. 813.

[296] *Pravda*, 29. lipanj 1939.

[297] Hitno pismo od 29. lipnja, *DGFP*, VI, str. 808–9.

[298] *TMWC*, XXXIV, str. 493 -500 (ND C-142). U engleskom prijevodu mnogo je skraćenije, *NCA*, VI, str. 956.

[299] *NCA*, IV, str. 1035 (ND 2327-PS).

[300] *NCA*, VI, str. 934 (ND C-126).

[301] Tajni zapisnik sa sastanka Vijeća obrane Reicha, 23. lipnja 1939, NCA, VI, str. 718-31 (ND 3787-PS). 167

[302] *Ibid*, str. 864-65.

[303] Tekst nota, *DGFP*, VII, str. 4-5, 9-10.

[304] Burckhardtov izvještaj Ligi naroda, 19. ožujka 1940. Tekst u *Documents on International Affairs*; 1939–1946, I, str. 346–47.

[305] *DGFP*, VI, str. 936-38.

[306] *Ibid*, str. 955-56.

[307] Schnurreov memorandum, *ibid*, str. 1106–9.

[308] *Ibid*, str. 1015-16.

[309] *Ibid*. str. 1022-23.

[310] *Ibid*, str. 1010-11.

[311] *Ibid*, str. 1021.

[312] Vidi *DBrFP*, VI, br. 329, 338, 346, 357, 358, 376 i 473.

[313] Dva hitna pisma od 1. kolovoza, *DGFP*, VI, str. 1033–34.

[314] *DBrFP*, Dodatak V, str. 763; Seedsov brzojav, *ibid*, VI, br. 416.

[315] *DGFP*, VI, str. 1047.

[316] *Ibid*, str. 1048-49.

[317] *Ibid*, str. 1049-50.

[318] *Ibid*, str. 1051-52.

[319] *Ibid*, str. 1059-62.

[320] *French Yellow Book*, francusko izdanje, str. 250–51.

[321] Tekst dvaju pisama, *DGFP*, VI, str. 973–74.

[322] Weizsäckerov memorandum, *DGFP*, VI, str. 971–72.

[323] *The Ciano Diaries*, str. 113–14.

[324] *Ibid*, str. 116-18.

[325] *The Ciano Diaries*, str. 118–19, 582–83. Cianov zapisnik sa sastanka s Ribbentropom je u *Ciano's Diplomatie Papers*, str. 297–98; također u *DDI*, Osma serija, XIII, br. 1. Nijedan njemački zapis o tom sastanku nije pronađen.

[326] Zaplijenjeni zapisnici o sastancima od 12. i 13. kolovoza predočeni su u Nürnbergu kao dokumenti 1871 - PS i TC-77. Ovaj je drugi potpuniji i tiskan je u engleskom prijevodu u *NCA*, VIII, str. 516–29. Upotrijebio sam verziju koju je potpisao dr Schmidt, u *DGFP*, VII, str. 39–49, 53–56. Cianov zapis njegovih dvaju razgovora s Hitlerom je u *Ciano's Diplomatie Papers*, str. 303–4, i u *DDI*, XIII, br. 4 i 21. Također zapisi od 12. i 13. kolovoza 1939, i 23. prosinca 1943, u njegovim *Diaries*, str. 119–20, 582-83. 168

[327] *DBrFP*, IV, br. 538.

[328] *Ibid*, br. 498.

[329] *DBrFP*, V, br. 12.

[330] *Ibid*, str. 355, 399.

[331] Davies, *Mission to Moscow*, str. 437–39. Hitno pismo ambasadora Sieda, *DBrFP*, IV, br. 419.

[332] Boothby, *I Fight to Live*, str. 189. Halifaxova izjava Majskom, *DBrFP*, IV, br. 433.

[333] Tekst anglo-francuskog nacrta, *DBrFP*, V, br. 624; prikaz britanskog ambasadora o Molotovljevoj reakciji je u istom svesku, br. 648 i 657.

[334] *DBrFP*, V, br. 5 i 38.

[335] *DGFP*, VI, str. 750, 920-21.

[336] *DBrFP*, str. br. 183.

[337] *Ibid*, br. 376 i 473.

[338] Burnettovo pismo u *DBrFP*, VII, Dodatak II, str. 600; Seedsov brzojav, *ibid*, VI, br. 416.

[339] Attolicovo hitno pismo o sastanku s Ribbentropom od 6. srpnja štampano je u *I Documenti diplomatici italiani* (ovdje će ubuduće biti upotrijebljena kratica DDI), Sedma serija, XII, br. 503. Upotrijebio sam navod i opisivanje iz *The Eve of the War*, priredili Arnold i Veronica M. Toynbee.

[340] Ovaj odlomak iz Hadlerova dnevnika objavljen je u *DGFP*, VII, str. 556.

[341] Vidi *DDI*, Sedma serija, XIII, br. 28, i DBrFP. VI, br. 662.

POGLAVLJE 15

[342] Schnurreov memorandum o sastanku uzet je iz njegova hitnog pisma u ambasadu u Moskvu, 14. kolovoza 1939, *DGFP*, VII, str. 58-59.

[343] Tekst Schulenburgova pisma, *ibid*, str. 67–68.

[344] Tekst Ribbentropova brzojava, *ibid*, str. 62–64.

[345] Memorandum britanskog biznismena nađen je u imeniku Göringova ureda i objavljen je u *DGFP*, VI, str. 1088–93. Na dokumentu se nalaze brojne Göringove bilješke načinjene na brzu ruku. »Ohol« načrčkao je nekoliko puta nasuprot izjavama kojim, očito, nije mogao vjerovati. Čitavu neobičnu i komičnu priču o mirovnoj misiji koja ga je za kratko vrijeme dovela u središte značajnih zbivanja iznio je Dahlerus u svojoj knjizi *The Last Attempt*. Također u svom svjedočenju u Nürnbergu, *TMWC*, IX, str. 457–91, i u *Diplomatie Prelude* sira Lewisa Namiera, str. 417–33; poglavlje nosi naslov »Diplomatski nametljivac.«

[346] Ispitivanje Haldera, 26. siječnja 1946, *NCA*, Dopuna B, str. 1562.

[347] Hassell, op. cit. str. 53, 63–64.

[348] Thomas, »Gedanken und Ereignisse,« *Schweizerische Monatshefte*, prosinac 1945.

[349] Canarisov memorandum o razgovoru s Keitelom, 17. kolovoza 1939, *NCA*, III, str. 580 (ND 795-PS).

[350] Naujocksova zaprisegnuta izjava, *NCA*, VI, str. 390–92 (ND 2751-PS).

[351] Schulenburgovo hitno pismo, 16. kolovoza u 2.48 sati, *DGFP*, VII, str. 76–77. Ambasador je dao potpuniji prikaz u memorandumu koji je otpremio kurir, a u pismu Weizsäckeru dodao je pojedinosti, *ibid*, str. 87–90, 99–100.

[352] Ribbentropovo hitno pismo Schulenburgu, 16. kolovoza, *DGFP*, VII, str. 84-85.

[353] *Ibid*, str. 100.

[354] *Ibid*, str. 102.

[355] Schulenburgovo hitno pismo, 18. kolovoza u 5.58 sati, *ibid*, 114– -16.

[356] Ribbentropovo hitno pismo, 18. kolovoza u 22.48 sati, *ibid*, str. 121-23.

[357] Schnurreov memorandum, 19. Kolovoza, *ibid*, str. 132–33.

[358] Schulenburgovo hitno pismo, 19. kolovoza u 18.22 sati, *ibid*, str. 134.

[359] Schulenburgovo hitno pismo, 20. kolovoza u 0.08 sati, *ibid*, str. 149–50.

[360] Churchill, *The Gathering Storm*, str. 392. Ne navodi svoj izvor.

[361] *Ibid*, str. 391.

[362] Hitlerov brzojav Staljinu, 20. kolovoza *DGFP*, VII, str. 156–57.

[363] Schulenburgovo hitno pismo, 21. kolovoza u 1.19 sati, *ibid*, str. 161-62.

[364] Ribbentropovo hitno pismo, 21. kolovoza, *ibid*, str. 162.

[365] Schulenburgovo hitno pismo, 21. kolovoza u 13.43 sati, *ibid*, str. 164.

[366] Staljinovo pismo Hitleru, 21. kolovoza, *ibid*, str. 168.

[367] Vidi *DBrFP*, Treća serija, VII, Dodatak II, str. 558–614. Dodatak sadrži iscrpne svakodnevne zapise vojnih razgovora u Moskvi i tvori najopsežniji izvor koji sam vidio o savezničkoj verziji razgovora. Uključuje izvještaje Londonu za vrijeme pregovora, koje su napravili general-poručnik zrakoplovstva Burnett i general Heywood i konačan izvještaj admirala Draxa o britanskoj misiji. Također doslovan prikaz dramatičnog sastanka generala Doumenca s maršalom Vorošilovom 22. kolovoza navečer, kada je šef francuske vojne misije očajnički pokušavao da spasi situaciju, usprkos javnom saopćenju da će Ribbentrop sutradan stići u Moskvu. K tomu i zapis o konačnom i mučnom sastanku savezničkih misija s Vorošilovom 26. kolovoza. VII. svezak nadalje uključuje mnogo hitnih pisama između britanskog Ministarstva vanjskih poslova i ambasade u Moskvi koja bacaju novo svjetlo na ovu epizodu.

Ovaj dio poglavlja temelji se uglavnom na tim povjerljivim britanskim spisima. Koliko ja znam, Rusi, na žalost, nikad nisu objavili svoje dokumente o sastanku, iako je sovjetski prikaz dan u Nikonovom *Origins of World II*, u kojem su dosta upotrebljavani dokumenti britanskog Ministarstva vanjskih poslova. Sovjetska je verzija uz

to dana u *Histoire de la Diplomatie* u izdanju V. Potemkina.

[368] Paul Reynaud, *In the Thick of the Fight*, str. 212. Reynaud, str. 210–33, daje francusku verziju saveznič-kih pregovora u Moskvi u mjesecu kolovozu 1939. Daje svoje izvore na str. 211. Bonnet daje svoju verziju u svo-joj knjizi *Fin d'une Europe*.

[369] Dokumenti su u *DBrFP*, VII (vidi bilješku 29.). Zanimljivo je da ni redak o anglo-francuskim diplo-matskim naporima u Varšavi da se privole Poljaci da prihvate rusku pomoć, kao ni o toku vojnih razgovora u Moskvi, nije objavljen ni u *British Blue Book* ni u *French Yellow Book*.

[370] Ribbentropovo hitno pismo, 23. kolovoza u 21.05, iz Moskve, *DGFP*, VII, str. 220.

[371] Tajni njemački memorandumi, 24. kolovoza, *ibid*, str. 225–29.

[372] Tekst njemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju i tajni dopunski protokol potpisan u Moskvi, 23. kolovo-za 1939. godine, *DGFP*, VII, str. 245-47.

[373] Churchill, *The Gathering Storm*, str. 394.

[374] *DBrFP*, Treća serija, VII, str. 41–42. O izvještajima ambasadora Steinhardta vidi *US Diplomatie Papers*, 1939, I, str. 296–99, 334.

[375] *NCA*, Dopuna B, str. 1103-5.

[376] *DBrFP*, VI, br. 376.

[377] Tekst sovjetskog nacrta, *DGFP*, VII, str. 150–151.

[378] Gausovo zaprisegnuto očitovanje u Nürnbergu, *TMWC*, X, str. 312.

POGLAVLJE 16

[379] *British Blue Book*, str. 96–98.

[380] Hendersonovo hitno pismo, 23. kolovoza 1939, ibid, str. 98–100. Memorandum njemačkog Ministarstva vanjskih poslova o sastanku, *DGFP*, VII, str. 210–15. Henderson je izvjestio o drugom sastanku 24. kolovoza (*British Blue Book*, str. 100–2).

[381] Tekst Hitlerova pisma Chamberlainu od 23. kolovoza, *ibid*, str. 102–104. Također je štampan u *DGFP*, VII, str. 216–19.

[382] Tekst Hitlerova pisma Mussoliniju, 25. kolovoza, *DGFP*, VII, str. 281-83.

[383] Tekst Hitlerove doslovne izjave Hendersonu, 25. kolovoza, koju su sastavili Ribbentrop i dr Schmidt, *DGFP*, VII, str. 279–84; također u *British Blue Book*, str. 120–122. Hendersonova hitna poruka od 25. kolovoza u kojoj se opisuje razgovor, *British Blue Book*, str. 122–23. Vidi i Hendersonov *Failure of a Mission*, str. 270.

[384] Coulondreovo hitno pismo, 25. kolovoza, *French Yellow Book*, francusko izdanje, str. 312–14.

[385] *NCA*, VI, str. 977–98. Iz dokumentacije o rusko-njemačkim odnosima pronađenim u listama Vrhovne ko-mande mornarice.

[386] Schmidt, *op. cit*., str. 144.

[387] *Ibid*, 143-44.

[388] *Ciano Diaries*, str. 120–29.

[389] Weizsäckerov memorandum, 20. kolovoza, *DGFP*, VII, str. 160.

[390] Mackensonovo pismo Weizsäckeru, 23. kolovoza, *ibid*, str. 240–43.

[391] Mackensonovo hitno pismo, 25. kolovoza, *ibid*, str. 291–93.

[392] Mussolinijevo pismo Hitleru, 25. kolovoza, *ibid*, str. 285–86.

[393] *NCA*, VI, str. 977-78 (ND C-170).

[394] Ribbentropovo ispitivanje, 29. kolovoza 1945, *NCA*, VII, str. 535– –36; Göringovo ispitivanje, 29. kolovoza 1945, *ibid*, str. 534–35; Keitelovo svjedočenje u Nürnbergu za izravnog ispitivanja, 4. travnja 1946, *TMWC*, X, str. 514-15.

[395] *NCA*, Dopuna B, str. 1561-63.

[396] Gisevius, *op. cit*., str. 358–59.

[397] Hassell, *op. cit*., str. 59.

[398] Thomas, *Gedanken und Ereignisse loc. cit.*

[399] Svjedočanstvo dra Schachta, 2. svibnja 1946, Nürnberg, *TMWC*, XII, str. 545-46.

[400] Svjedočanstvo Giseviusovo, 25. travnja 1946, Nürnberg, *ibid*, str. 224-25.

[401] Tekstovi svih ovih apela jesu u *The British Blue Book*, str. 122– -42.

[402] Hitler Mussoliniju, 25. kolovoza u 19.40 sati, *DGFP*, VII, str. 289.

[403] *Ciano Diaries*, str. 129.

[404] Mussolini Hitleru, 26. kolovoza u 12.10, *DGFP*, VII, str. 309–10.

[405] Hitler Mussoliniju, 26. kolovoza u 15.08 sati, *DGFP*, VII, str. 313 – – 14.

[406] Mussolini Hitleru, 26. kolovoza u 18.42 sati, *ibid*, str. 323.

[407] Hitler Mussoliniju, 27. kolovoza u 0.10 sati, *ibid*, str. 346–47.

[408] Mussolini Hitleru, 27. kolovoza u 16.30 sati, *ibid*, str. 353–54.

[409] Mackensenovo hitno pismo, 27. kolovoza, *ibid*, str. 351–53.

[410] Daladier Hitleru, 26. kolovoza, *ibid*, str. 330–31. Također u *French Yellow Book*, francusko izdanje, str. 321–22.

[411] Halderov dnevnik, zapis od 28. kolovoza, kratak pregled »slijeda događaja« prijašnjih pet dana. Ovaj dio u *DGFP*, VII, str. 564–66.

[412] Göringovo ispitivanje, 29. kolovoza 1945 u Nürnbergu, *NCA*, VIII, str. 534 (ND TC-90).

[413] Prikaz Dahlerusova djelovanja temelji se na njegovoj knjizi, *op. cit*., kao i sa njegova svjedočenja u Nürnbergu gdje je saznao koliko je naivan bio glede svojih njemačkih prijatelja. Vidi bilješka 4. za 15. poglavlje. Potkrijepljena je s mnogo materijala od britanskog Ministarstva vanjskih poslova objavljenog u *DBrFP*, Treća serija, VII. svezak.

[414] *DBrFP*, VII, str. 287.

[415] Dahlerusovo svjedočanstvo u Nürnbergu, *TMWC*, IX, str. 465.

[416] *DBrFP*, VII, str. 319n.

[417] *TMWC*, IX, str. 466.

[418] *DBrFP*, VII, str. 321-22.

[419] *British Blue Book*, str. 125, i *DBrFP*, VII, str. 318.

[420] Tekst britanske note Njemačkoj, 28. kolovoza, *British Blue Book*, str. 126-28.

[421] Hendersonovo hitno pismo Halifaxu, 29. kolovoza u 2.35 sati, *ibid*, str. 128–31.

[422] Hendersonovo hitno pismo Halifaxu, 29. kolovoza, *ibid*, str. 131.

[423] Hendersonovo hitno pismo, 29. kolovoza, *DBrFP*, VII, str. 360.

[424] *Ibid*, str. 361.

[425] Tekst njemačkog odgovora, 29. kolovoza, *British Blue Book*, str. 135–37.

[426] Henderson, *Failure of a Mission*, str. 281.

[427] *British Blue Book*, str. 139.

[428] Tekst Chamberlainove note Hitleru, 30. kolovoza, *DGFP*, VII, str. 441.

[429] *British Blue Book*, str. 139–40.

[430] *Ibid*, str. 140.

[431] *Ibid*, str. 142.

[432] Schmidt, *op. cit*., str. 150–55. Također Schmidtovo svjedočanstvo u Nürnbergu, *TMWC*, X, str. 196–222.

[433] Hendersonov *Final Report*, Nalog 6115, str. 17. Uz to i njegova knjiga, *op. cit*., str. 287.

[434] *British Blue Book*, str. 144.

[435] *Ibid*, str. 147.

[436] *Ibid*, str. 147.

[437] Tekst poljskog pismenog odgovora Britaniji, 31. kolovoza, *ibid*, str. 148–49; Kennardovo hitno pismo, 31. kolovoza (U Londonu nije bilo primljeno sve do 19.15 sati), *ibid*, str. 148.

[438] Za Lipskijev *Konačni izvještaj* vidi *Polish White Book*, izvaci objavljeni u *NCA*, VIII, str. 499–512.

[439] *DGFP*, VII, str. 462.

[440] Lipskijeva verzija u njegovu *Konačnom izvještaju*, *loc. cit*. Njemački prikaz dra Schmidta o razgovoru je u *DGFP*, VII, str 463.

[441] Njemački tekst Hitlerove direktive je u *TMWC*, XXXIV, str. 456–59. (ND C-126). Engleski prijevodi su dani u *NCA*, VI, str. 935-39, i *DGFP* VII, str. 477-79.

[442] Hassell, *op. cit*., str. 68–73.

[443] Dahlerusovo svjedočanstvo u Nürnbergu, *TMWC*, IX, str. 470–71; Forbesov odgovor na upitni arak koji je predočio Göringov branitelj u Nürnbergu navodi Namier u svom *Diplomatie Prelude*, str. 376–77. Hendersonov prikaz je u njegovu *Final Report*, str. 19.

[444] Naujocksova zaprisegnuta izjava, *loc. cit*.

[445] Gisevius, *op. cit*., str. 374–75.

[446] Vidi DGFP, bilješka na strani 285.

[447] *Ciano Diaries*, str. 129. Mackensenov izvještaj, *DGFP*, VII, str. 325.

[448] *TMWC*, IX, str. 498.

[449] *DBrFP*, Treća serija, VII, str. 393. 172

[450] *TMWC*, X, str. 275.

[451] Schmidt, *op. cit*., str. 152.

[452] *DGFP*, VII, str. 447-50.

[453] *DBrFP*, VII, br. 575, str. 433.

[454] *TMWC*, IX, str. 493.

[455] Hendersonov brzojav Halifaxu, 31. kolovoza u 12.30 sati, *DBrFP*, VII, str. 440; pismo Halifaxu, *ibid*, str. 465–67; brzojav u 0.30 sati, 1. kolovoza, *ibid*, str. 468–69. Kennardov brzojav Halifaxu, 31. kolovoza, *ibid*, br. 618.

[456] *DBrFP*, VII, str. 441-43.

[457] *DBrFP*, VII, str. 483. Hendersonov kasniji prikaz hitnog pisma dan je u njegovom *Final Report*, str. 20, i

u njegovoj knjizi, *op. cit*.. 291 -92.

458 *TMWC*, II, str. 451. 173

459 *DGFP*, VII, str. 472.

POGLAVLJE 17

460 *DGFP*, VII, str. 491.

461 Iz Dahlerusove knjige, *op. cit*., str. 119–20; i iz njegova svjedočenja u Nürnbergu, *TMWC*, IX, str. 471.

462 *DBrFP*, VII, str. 466-67.

463 *Ibid*.

464 *TMWC*, IX, str. 436. Dahlerusovo svjedočanstvo, kako je ovdje štampano, sadrži jednu tiskarsku grešku po kojoj ispada da su Poljaci »bili napadnuti,« te stoga posve zavodi u bludnju.

465 *DBrFP*, VII, str. 474-75.

466 *Ibid*, br. 651, 652, str. 479-80.

467 Tekst je u *DGFP*, VII, str. 492, i u British Blue Book. str. 168. Bilješke dra Schmidta o Ribbentropovim primjedbama Hendersonu i Coulondreu su DBFP, VII, str. 493 odnosno 495.

468 Schmidtova verzija dokazivanja u *DGFP* VII, str. 493; Henderson je dao svoj kratak prikaz u hitnom pismu uvečer 1. rujna 1939. (*British Blue Book*, str. 169).

469 *Ciano Diaries*, str. 135.

470 *DGFP*, VII, str. 483.

471 *Ibid*, str. 485-86.

472 Bonnet François-Poncetu, 1. rujna u 11.45 sati, *French Yellow Book*, francusko izdanje, str. 377–78. Mussolinijev prijedlog za konferenciju 5. rujna opisan je u hitnom pismu François-Ponceta Bonnetu 31. kolovoza, *ibid*, str. 360–61.

473 Hendersonov *Final Report*, str. 22.

474 Tekst u *DGFP*, VII, str. 509-10.

475 Iz Schmidtova memoranduma na kojem se osniva ovaj prizor, *ibid*, str. 512–13.

476 Schmidt, *op. cit*., str. 156.

477 *Ciano Diaries*, str. 136–37.

478 *DGFP*, VII, str. 524-25.

479 *Ciano Diaries*, str. 137. De Monzie, malodušni francuski senator, potvrđuje priču u svojoj knjizi *Ci-Devant*, str. 146–47.

480 Corbinovo hitno pismo, *French Yellow Book*, francusko izdanje, str. 395.

481 Ovaj odsječak temelji se na *DBrFP.* od 2.-3. rujna. Dan je izvrstan sažet pregled koji se temelji na povjerljivim dokumentima britanskog Ministantva vanjskih poslova i na oskudnim francuskim izvorima u *The Eve of the War*, 1939. priredili Arnold i Veronica M. Toynbee, Namier, *Diplomatie Prelude,* također je koristan. Namjerno sam izostavio pozivanje na izvore dokumenata u *DBrFP,* kako bih izbjegao gomilanje brojeva na stranama.

482 Tekst je u British Blue Book. str. 175, i u DGFP, VII, str. 529.

483 Schmidtov prikaz je u ovoj knjizi, *op. cit.,* str. 157; pored toga vidi njegovo svjedočanstvo u Nürnbergu,

TMWC, X, str. 200.

[484] Schmidt, *op. cit.,* str. 157–58; uz to i njegovo svjedočanstvo u Nürnbergu, *TMWC,* X, str. 200-1.

[485] *Ibid*.

[486] *DBrFP,* VII. br. 762. str. 537, bilješka I.

[487] *Ibid*.

[488] Ovo osobno pripovijeda Bonnet, *op. cit*., str. 365–68.

[489] Weizsickerov memorandum o sastanku, *DGFP*, VII. str. 532.

[490] Tekst je u *DGFP*, VII, str. 548-49.

[491] Tekst je dan u *DGFP*, VII, str. 538 -39.

[492] Ovo se otkriva u spisima njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, *ibid*. str. 480.

[493] Tekst brzojava, *ibid*. str. 540–41.

[494] Führer, *Conferences on Naval Affairs 1939–1945*, str. 13–14.

[495] *DBrFP*, VII, br. 621, str. 459.

[496] *DBrFP*, VII, str. 530-31.

[497] Halifax brzojavlja Hendersonu: 2. rujna u 23.50 sati, *DBrFP*, VII, br. 746, str. 528; 3. rujna u 0,25 sati, *ibid*, str. 533,

[498] *DBrFP*, VII, br. 758. str. 535.

[499] *TMWC*, IX, str. 473.

Sadržaj

KNJIGA TREĆA: PUT U RAT 5

9 PRVI KORACI: 1934–1937 6

RASKID VERSAJSKOG UGOVORA 8

SUBOTNJE IZNENAĐENJE 11

DRŽAVNI UDAR U RAJNSKOJ OBLASTI 17

1937: »BEZ IZNENAĐENJA« 26

SUDBONOSNA ODLUKA OD 5. STUDENOG 1937. 29

Bilješke Deveto poglavlje 34

10 NEOBIČNA, KOBNA MEĐUIGRA: PAD BLOMBERGA, FRITSCHA, NEURATHA I SCHACHTA 36

PAD FELDMARŠALA VON BLOMBERGA 38

PAD GENERALA BARUNA WERNERA VON FRITSCHA 41

Bilješke Deseto poglavlje 48

11 ANSCHLUSS: OTMICA AUSTRIJE 49

SASTANAK U BERCHTESGADENU: 12. VELJAČE 1938. 52

ČETVEROTJEDNA AGONIJA OD 12. VELJAČE DO 11. OŽUJKA 1938. 57

SCHUSCHNIGGOV SLOM 63

Bilješke Jedanaesto poglavlje 81

12 PUT DO MÜNCHENA 84

PRVA KRIZA: SVIBANJ 1938. 88

KOLEBANJE GENERALA 93

POČETAK ZAVJERE PROTIV HITLERA 99

CHAMBERLAIN U BERCHTESGADENU: 15. RUJNA 1938. 111

CHAMBERLAIN U GODESBERGU 22-23. RUJNA 117

POSLJEDNJI ČAS 127

»CRNA SRIJEDA« I HALDEROVA ZAVJERA PROTIV HITLERA 129

KAPITULACIJA U MÜNCHENU 29-30. RUJNA 1938. 138

POSLJEDICE MÜNCHENA 145

Bilješke Dvanaesto poglavlje 152

13 ČEHOSLOVAČKA VIŠE NE POSTOJI 156

KRISTALNA NOĆ 158

SLOVAČKA »STJEČE« SVOJU »NEZAVISNOST« 164
TEŠKO ISKUŠENJE DRA HÁCHE 170
Bilješke Trinaesto poglavlje 181
14 NA REDU JE POLJSKA 183
MALA USPUTNA AGRESIJA 188
PRITISAK NA POLJSKU 190
SLUČAJ WEISS 194
HITLEROV ODGOVOR ROOSEVELTU 198
SOVJETSKA INTERVENCIJA (I) 202
ČELIČNI PAKT 208
HITLER SPALJUJE SVE MOSTOVE: 23. SVIBNJA 1939. 209
SOVJETSKA INTERVENCIJA (II) 215
PLANOVI ZA TOTALNI RAT 221
SOVJETSKA INTERVENCIJA (III) 225
NEODLUČNOST NJEMAČKIH SAVEZNIKA 231
CIANO U SALZBURGU I OBERSALZBERGU: 11, 12, 13. KOLOVOZA 233
Bilješke Četrnaesto poglavlje 236
15 NACISTIČKO – SOVJETSKI PAKT 240
VOJNA KONFERENCIJA U OBERSALZBERGU: 14. KOLOVOZA* 242
NJEMAČKO-SOVJETSKI RAZGOVORI 15-21. KOLOVOZA 1939. 246
VOJNA KONFERENCIJA 22. KOLOVOZA 1939. 254
NEUSPJEH SAVEZNIKA U MOSKVI 257
RIBBENTROP U MOSKVI: 23. KOLOVOZA 1939. 262
Bilješke Petnaesto poglavlje 268
16 POSLJEDNJI DANI MIRA 272
MUSSOLINI SE BOJI 278
RADOST I ZBUNJENOST »ZAVJERENIKA« 283
POSLJEDNJIH ŠEST DANA MIRA 290
NJEMAČKA I VELIKA BRITANIJA U POSLJEDNIM ČASOVIMA 294
POSLJEDNJI DAN MIRA 308
Bilješke Šesnaesto poglavlje 318
17 POČETAK DRUGOG SVJETSKOG RATA 323
MUSSOLINIJEVO POSREDOVANJE U POSLJEDNJI ČAS 329

RAT S POLJSKOM POSTAJE DRUGI SVJETSKI RAT 333
Bilješke Sedamnesto poglavlje 347
Napomene 349

BODEN